

Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem

Napisal
Fran Erjavec

V Ljubljani 1928

Izdala in založila Prosvetna zveza

57025

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA V LJUBLJANI

0300051183

NATISNILA TISKARNA »SLOVENIJA« V LJUBLJANI.
Predstavnik za tiskarno: Albert Kolman v Ljubljani.

PREDGOVOR.

»Prosvetna zveza« mi je poverila častno nalogo, da napišem ob njeni tridesetletnici njeno zgodovino. Kakor hitro sem pričel zbirati potrebno gradivo, sem takoj uvidel, da te nikakor ni mogoče iztrgati iz okvira vsega katoliškega prosvetnega dela na Slovenskem, tega pa zopet ne iz celokupnega slovenskega katoliškega gibanja, ki je v vsakem pogledu organska celota, zlasti v svojih prvih dobah. Ker je pa ta stran naše politične in kulturne zgodovine še skoro popolnoma neobdelana, mi ni kazalo drugega, kot da skušam očrtati vse slovensko katoliško gibanje sploh. Pri tem sem se seveda moral neprestano dotikati tudi nasprotnih gibanj, vendar sem se oziral na ta le toliko, kolikor je za razumevanje katoliškega gibanja neobhodno potrebno. Z vsem tem sem sicer na široko prekoračil stavljeno mi nalogo po vsebini in obliki, a upam vsaj, da sem s tem ugodil živi potrebi.

Sam se prav dobro zavedam mnogih vrzeli in nepopolnosti te knjige, toda opravičuje me morda dejstvo, da je to prvi tak poizkus pri nas, razen tega je pa nastalo še v veliki naglici. Če nimamo niti preprostih življenjepisov večine najodličnejših pionirjev katoliškega gibanja — in v tem so potomci mnogo grešili nad svojimi predniki — in ne najpreprostejših zgodovin posameznih ustanov, kaj šele potrebnih monografij o posameznih dobah in dogodkih, izdanih spominov posameznih vodilnih osebnosti, objavljenih korespondenc itd., je težko pisati zgodovino, oblikovati kake končne sodbe pa sploh še prenagljeno. Pričujoče delo zato niti od daleč nima kakih večjih ambicij, temveč skuša le začasno pokriti zevajočo vrzel v naši politično-zgodovinski publicistiki in tvori predvsem nekak kronološki pregled dogodkov. Za končno obliko zgodovine slovenskega katoliškega gibanja bo pa treba še mnogo dela mnogih delavcev. In čim dlje bomo z njo čakali, tem težje bo to delo.

Moji viri so bili predvsem katoliški časniki in časopisi dotičnih dob (Zgodnja Danica, Novice, Slovenec, Rimski Katolik, Kat. Obzornik, Čas, Glasnik, Naša moč, Domoljub in Jugoslovan) in deloma tudi nasprotni listi (Slov. Narod, Učit. To-

variš i. dr.). Ker je povsod bolj ali manj točno razvidno, kdaj je objavil kak časnik citirana mesta ali zastopal naznačena mnenja, se mi je zdelo nepotrebno še pod črto izrečno navajati številke in datume dotičnih listov, kajti najde jih lahko brez večjega truda vsak sam. Kjer pa ne navajam nobenega izrečnega vira, tam so posneta moja izvajanja navadno po »Slovencu« dotične dobe, le za novejšo dobo se imam za mnogo podatkov zahvaliti osebnim informacijam gg. dr. A. Breclja, dr. J. Brejca, J. Gostinčarja, msgr. Steske, dr. J. Mohoriča, dr. A. Korošca, dvor. svetnika Fr. Šukljeta, dekana Iv. Lavrenčiča i. dr. S pridom sem uporabljal, razen poročil o katoliških shodih, tudi Charmatzovo »Oesterreichs innere Geschichte«, dr. Prijateljevega »Janka Kersnika« in deloma še Lončarjevo »Politično življenje Slovencev« ter J. Vošnjakove »Spomine«. Končno naj se zahvalim še gg. dr. Debevcu in dr. Al. Ušeničniku, ki sta potrpežljivo prebrala rokopis in me opozorila na marsikaj. Hvala tudi »Prosvetni zvezi« za požrtvovalno založbo.

V Ljubljani, meseca septembra 1928.

F. E.

I.

Prvi početki katoliškega gibanja na Slovenskem.

Ko so meseca oktobra l. 1848. vkorakale Windischgrätzove čete na Dunaj, je odzvonilo tudi komaj pridobljenim svoboščinam avstrijskih narodov in zavladal je reakcijonarni nemški absolutizem, ki si je l. 1855. skušal zavarovati hrbet s konkordatom, dajajočim tudi cerkvi znatne privilegije. Vladal je Avstrijo celo desetletje, dokler se ni z gospodarskimi in zunanjepolitičnimi neuspehi onemogočil. Meseca oktobra l. 1860. je bil cesar prisiljen vrniti narodom ustavo (oktobrska diploma), kateri je dal Schmerling l. 1861. s februarskim patentom vsebino. Parlament, ki ga je ustvarila ustava, je sestojal iz federalistično orijentiranih fevdalcev in nemško-liberalnega meščanstva. Prvič se je sešel državni zbor konec aprila l. 1861., zavladali so pa v njem takoj nemški liberalci, ki so od vsega početka tiščali v ospredje kulturno-politične probleme. Že v zgodnji pomladi l. 1862. je bil vložen predlog za ločitev cerkve od države, konkordat je bil pa izpostavljen stalnim napadom.

Ker je Schmerlingov centralizem popolnoma odbil Madjare ter so ga odklanjali konservativni fevdalci in Slovani, a dvor ni gledal prijazno na vladajoče kulturnobojne nemške liberalce, je cesar dne 30. julija 1865 Schmerlingovo ministrstvo odslovil ter poveril vlado konservativnemu fevdalcu grofu R. Belcrediju, ki si je znal hitro osvojiti simpatije konservativcev in Slovanov. Imel je najboljšo voljo, urediti zamotane notranjepolitične probleme monarhije, ki so postali še zlasti pereči po porazih na češkem in italijanskem bojišču; a ker jih ni zmogel, je moral že meseca februarja l. 1867. prepustiti svoje mesto saškemu protestantu baronu Beustu. Ta se je bil že poprej sporazumel z Madjari ter si znal ustvariti poslušen nemško-liberalen parlament, ki je najprej izglasoval nesrečno dualistično ureditev države, nato pa še tisto leto (1867) tudi novo

ustavo, ki je ostala potem v veljavi do propada monarhije, razen tega je pa uvedel še društveni in zborovalni zakon.

Prvi kabinet v novourejeni avstrijski polovici monarhije je sestavil dne 30. decembra l. 1867. knez Carlos Auersperg. Njegovo ministrstvo je imelo izrazit velemeščanski, nemško-centralističen in liberalen značaj. Nemški liberalci so nastopali že poprej odkrito kulturnobojno, kar se je pokazalo zlasti jeseni l. 1867. v ostrih napadih na konkordat in v zakonskih predlogih glede razmerja cerkve do šole, zakonskega prava itd., a z nastopom Auerspergove vlade je dosegel liberalni kulturni boj svoj višek. Spomladi l. 1868. so divjali v gosposki zbornici ljuti boji zaradi zakonskega prava in razmerja med cerkvijo in šolo, v katerih je zlasti kranjski grof Auersperg lomil kopja za zmagujoči liberalizem, a v poslanski zbornici so obravnavali interkonfesijonalne postave ter novi šolski zakon, s katerim je dobil konkordat prve razpoke. Ti navali mladega liberalizma so vzbudili energičen odpor velike večine episkopata. Ko je nove postave dne 22. junija t. l. obsodil še papež Pij IX., se je začel širiti odpor tudi med ljudstvom, zlasti po alpskih deželah. Posebno ostro stališče do novih postav je zavzel linški škof Rudigier, ki ga je vlada s silo pritirala pred sodišče, kjer je bil obsojen na 14dnevni zapor,[1] linški katoliški kazino — prvo katoliško organizacijo s političnim obeležjem v Avstriji — je pa razpustila. To je katoličane[2] še bolj razvnelo. Takoj so ustanovili katoliško društvo za Gornjo Avstrijo, ki je postalo nekako ognjišče katoliške agitacije; tirolsko katoliško društvo je pa prirejalo pod vodstvom poslanca patra Greuterja prave ljudske tabore proti novim liberalnim zakonom.

Nestrpnost nemških liberalcev na kulturnem in narodnem polju je pokopala meseca septembra l. 1868. najprej Auersperga, a tekom naslednjega poldrugega leta tudi oba njegova naslednika, grofa Taaffeja in Hasnerja. Razburjenih duhov se ni posrečilo pomiriti tudi federalističnemu poljskemu magnatu A. Potockemu, ki je prevzel vlado meseca aprila l. 1870. in ki je še tisto poletje odpovedal konkordat. Liberalci so bili polni bojevitosti, kar je gnalo tudi katoliške elemente v sistematičen odpor. Leta 1870. je bil osnovan katoliški kazino v prestolici, kateremu je sledilo v kratkem že samo v Nižji Avstriji 59 podobnih društev. Te katoliške organizacije so vršile tako intenzivno politično propagando, da so l. 1870. zbrale

---

[1] Ljubljanska Katoliška družba mu je ob tej priliki poslala pozdravno pismo.

[2] Izraz »katoličan« v tej zvezi ni točen, kajti »katoliška« je bila končno tudi velika večina liberalcev. Uporabljam ga pa tu in na sličnih mestih tudi v vsej ostali knjigi zaradi enostavnosti označbe.

za demonstrativno adreso papežu 817.000 podpisov, katoliških političnih društev je pa delovalo poleti l. 1871. v Avstriji že 299, dočim je bilo liberalnih komaj 190.

Ker je Potocki kmalu uvidel, da se je njegova misija docela izjalovila, je prepustil meseca februarja l. 1871. vlado grofu C. S. Hohenwartu, ki se je skušal nasloniti na konservativne federaliste in njih slovanske zaveznike, a je s svojimi ukrepi povzročil le še večjo zmedo, zaradi česar je moral še tisto jesen demisijonirati. Po teh neuspelih poizkusih s federalisti je pripadlo državno krmilo zopet nemškim liberalcem. Dne 26. novembra l. 1871. je namreč sestavil vlado knez Adolf Auersperg, brat prejšnjega Carlosa. Tudi značaj Adolfovega režima je bil na las sličen Carlosovemu, le da je bil še nasilnejši, ker je nagnitemu nemškemu liberalizmu že začelo primanjkovati idejnega poleta. Z brezobzirnim birokratičnim pritiskom je udušil opozicijo v tisku in v zakonodajnih zastopih ter uvedel režim nasilnega centralizma, germanizacije, gospodarskega izkoriščanja šibkih slojev, korupcije in kulturnega boja. Meseca januarja l. 1874. je predložila vlada parlamentu štiri cerkvenopolitične zakonske načrte, ki so vzbudili oster odpor katoliških konservativcev in njihovih slovanskih zaveznikov. Trije so prodrli; zakon o samostanih, ki je povzročil v katoliških krogih največji vihar ogorčenja, je pa obtičal v arhivih. Isto se je zgodilo dve leti nato tudi z nameravano reformo zakonskega prava. Čeprav je namreč v liberalnih vrstah slejkoprej prevladovala želja po kulturnem boju, so se vendarle že v drugi polovici 70ih let pokazali jasni znaki rapidnega propadanja te stranke svobodomiselnèga nemškega meščanstva, zaradi česar tudi ni bila več zmožna izzivati katoliške kroge v boj na nož. Katoliške organizacije, započete v dobi prvega Auersperga, so bile namreč medtem neutrudno pri delu, da so budile in organizirale katoličane, ki so postajali vedno močnejši činitelj avstrijskega javnega življenja. Na zunaj je manifestiral to katoliško silo zlasti prvi splošni avstrijski katoliški shod, ki se je vršil meseca maja l. 1877. na Dunaju in se ga je udeležilo tudi več Slovencev. Pri tem so se prvič čule že tudi krščansko-socialne ideje.

Slovenski narod na restavracijo ustavnega življenja v začetku 60 ih let ni bil pripravljen. Za Bachovega absolutizma v 50 ih letih je z drugimi narodi vred spal politično spanje ter bral na Kranjskem kvečjemu Jeranovo

nabožno »Zgodnjo Danico« [3] in Bleiweisove kmetijske in rokodelske »Novice«,[4] na Štajerskem in Koroškem pa Slomškove »Drobtinice«. Zaradi svoje narodne neprebujenosti in politične nezavednosti je naš narod pošiljal v zakonodajne zbore slovenske narodnjake, pa tudi Nemce, renegate in tuje plemiče, ki so le deloma zastopali koristi slovenskega ljudstva, deloma pa jim celo bolj ali manj odločno nasprotovali. Tudi slovenski politiki so bili v začetku ustavne dobe brez primernega jasnega in skupnega narodno-političnega programa, kar je še bolj slabilo njih pozicijo ne le v nemško-liberalnem parlamentu, temveč tudi v kranjskem deželnem zboru. Tu so imeli Slovenci dokaj močno zastopstvo, dočim so bili pa v štajerskem in koroškem deželnem zboru skoro brez vsakega vpliva. Spričo nemškega pritiska je iskalo slovensko z romantiko prepojeno izobraženstvo rešitve v panslavističnih in panrusističnih sanjarijah. Ker ni mogel verovati v skorajšnje uresničenje teh sanj niti največji idealist, so se začeli nekateri zatekati tudi k misli o združitvi vseh Jugoslovanov, le Levstik je že leta 1863. opozarjal v »Napreju«, da bo rešil Slovence slovenski program in vsestransko lastno delo. Šele o priliki Slomškove slavnosti meseca septembra leta 1865. v Mariboru so si vodilni slovenski politiki skušali ustvariti nekak svoj državno-pravni program, zahtevajoč sicer zedinjeno Slovenijo, a v tako fantastični obliki, da tega programa niso resno jemali niti vsi njegovi ustvaritelji, kaj šele da bi bil prodrl v širše plasti naroda.

Vodili so v začetku ustavnega življenja slovensko politiko na Kranjskem dr. J. Bleiweis, dr. L. Toman, dr. E. H. Costa in L. Svetec, na Štajerskem dr. Št. Hočevar, D. Trstenjak, M. Herman, dr. M. Prelog, dr. Dominkuš i. dr., na Primorskem Iv. Nabergoj, Černe, dr. K. Lavrič, dr. Tonkli in Winkler, a na Koroškem je skoro sameval Andr. Einspieler. Po svojem svetovnem naziranju je bila to precej

[3] »Zg. Danico« je bil osnoval leta 1848. dr. Jan. Zl. Pogačar (prvo leto je izhajala pod naslovom »Slovenski cerkveni časopis«), leta 1852. je pa prevzel uredništvo Luka Jeran, ki jo je vodil potem z neznatnimi presledki do svoje smrti leta 1896. Pod inicijativnim in vsestranskim Jeranom je bila zlasti do ustanovitve »Slovenca« središče vsega slovenskega katoliškega gibanja (tudi političnega), kateremu je dajala ogromno pobud. Prenehala je konec leta 1905., ker so prevzeli medtem njen delokrog že razni drugi katoliški listi.

[4] »Novice« so začele izhajati leta 1843. Izdajala jih je Kmetijska družba, zalagal Blaznik, urejeval pa do svoje smrti dr. J. Bleiweis. Ker so bile dolgo vrsto let edini slovenski posvetni časnik, njih urednik pa najveljavnejši slovenski politik, so zlasti v prvih 20 letih vodile vse slovensko javno življenje. Po Bleiweisovi smrti so začele hirati, vendar so izhajale še do leta 1903. Njih zadnji urednik je bil M. Malovrh.

pisana družba, kajti poleg svobodomiselnih racijonalistov (Bleiweis, Costa i. dr.) in pristašev mladega liberalizma (n. pr. Lavrič) so bili med njimi tudi katoliški duhovniki (Trstenjak, Einspieler) in verni laiki (dr. Prelog), toda politični oportunizem na znotraj in na zunaj jim je vendarle narekoval v kulturno-političnem pogledu precej složno nastopanje, in sicer v strogo katoliško-konservativni smeri. Glavni sovražnik Slovencev je bil namreč narodno nestrpni centralizem nemških liberalcev, zato so bili naravni zavezniki Slovencev nemški konservativni in federalistični fevdalci, s katerimi je slovenska parlamentarna delegacija roko v roki branila konkordat, versko šolo itd.

Novo živahnejše politično življenje je prinesla Slovencem decembrska ustava (l. 1867.) in z njo združene večje tiskovne ter društvene in zborovalne svoboščine. Strah pred nemško nevarnostjo je zlasti spričo uvedbe dualizma in nemških zmag na Francoskem povzročil, da so se začeli vodilni slovenski politični krogi vnovič zatekati k panslavistični misli in zatem k jugoslovanski, ki so jo pa gledali zgolj z jezikovne plati. Šele Levstik jim je jasno povedal, da slovensko vprašanje ni jezikovno, temveč politično. Stopili so v tesnejše stike s Hrvati in sklicali proti koncu leta 1870. v Sisek shod slovenskih in hrvaških politikov, mesec dni kasneje pa sličnega tudi v Ljubljano. Oba shoda sta se pečala predvsem z jugoslovanskim vprašanjem. Ob tej priliki je zmagalo naziranje, da si morajo izbojevati Slovenci najprej zedinjeno in avtonomno Slovenijo, nato bi se pa ta priključila ostalim srbsko-hrvaškim pokrajinam kot samostojna edinica. Vsi ti dalekosežni dogodki seveda niso zanimali le politikov samih, temveč v vedno večji meri tudi vse ostalo izobraženstvo, potom taborov, ki so jih začeli tedaj prirejati, pa je začel prodirati interes za politična in narodna vprašanja tudi med najširše plasti ljudstva. Obstoječi listi, ki so po večini zagovarjali katoliška načela (Bleiweisove »Novice«, Prelogov »Slovenski gospodar« i. dr.) niso več zadostovali, a najnaprednejši tedanji slovenski list, Einspielerjev »Slovenec», je bil prenehal že leta 1867. (ker ni štedil z upravičeno kritiko Bleiweisove politike, ni našel pri Kranjcih nobene gmotne podpore). Zato so ustanovili mladi duhovniški in laiški štajerski rodoljubi že leta 1868. v Mariboru večji, izrazito politični list »Slovenski Narod«, kateremu je začrtal koncept političnega programa najbistrejši, najkritičnejši in najnaprednejši tedanji slovenski duh Fr. Levstik. List je v svoji prvi številki, ko je naznanjal svoje zahteve, med drugim tudi poudarjal, da mu ne bodo samo verske zadeve, dogme in bistvene cerkvene naprave svete, kakor so vsemu

narodu, ampak se bo poganjal n. pr. tudi za to, da se nedotaknjeno ohrani cerkveno imetje, da se ljudska šola ne loči od cerkve, da se oživlja bolj in bolj javno cerkveno življenje.

Dočim so Slovenci v zakonodajnih zborih še povsod nastopali složno v katoliško-konservativni smeri in je tudi časopisje zagovarjalo strogo katoliška načela, se je pa zlasti med akademično mladino že pričelo uveljavljati svobodomiselstvo tedanjega liberalizma. To je pokazal prvi dijaški shod, ki se je vršil meseca avgusta leta 1868. v Ljubljani in ki je v slovenski javnosti prvi proklamiral svobodomiselna načela. »Novice« in celo »Zg. Danica« sta ta važni pojav popolnoma prezrla, a že dejstvo, da je predsedoval temu zborovanju urednik »Slov. Naroda« Ant. Tomšič ter je na njem nastopil tudi poznejši njegov urednik J. Jurčič, je jasen dokaz, da so med mladim izobraženstvom dobivale ideje svobodomiselnega liberalizma rodovitna tla in da se je nagibal k tej mladini tudi — »Slovenski Narod«.

Opozicija, ki se je pojavila pod Levstikovim vodstvom proti koncu 60 ih let med liberalno mladino proti oficijalnim političnim voditeljem, izprva ni izvirala toliko iz različnega svetovnega naziranja, kakor iz ogorčenja proti omahljivi in nedosledni politiki starih (zlasti o priliki glasovanja za dualizem in za ustavo), ki so šli čez drn in strn s fevdalnimi konservativci, a polagoma so jim začeli tudi očitati, da je njih boj za konkordat oslabil borbo za nacijonalno enakopravnost, ki naj bi bila v tisti dobi prva in najvažnejša točka slovenskega narodnega programa. Leta 1869. se je to nasprotstvo med »mladimi« in »starimi« že tako poostrilo, da sta se že v vsej javnosti jasno opazila dva tabora, namreč liberalni »Mladoslovenci« in konservativni »Staroslovenci« (krstili so jih po sodobnem češkem vzorcu). Na čelu prvih so stali dr. Zarnik, dr. Vošnjak, dr. Razlag, dr. Lavrič ter duhovnika Božidar Raič in Davorin Trstenjak s »Slovenskim Narodom«, druge so pa vodili Bleiweis, Costa, Toman, Svetec i. dr. z »Novicami«.

Popolno ločitev obeh smeri so tedaj še preprečili tabori, ki so jih začeli prirejati na inicijativo mladih in pri katerih so sodelovali tudi stari, v prvi vrsti pa strah liberalnih Mladoslovencev za mandate. Spomladi leta 1870. je namreč vlada razpustila parlament in deželne zbore. Da si ohranijo mladi naklonjenost starih, ki so obvladovali politično javnost, so sklenili kmalu nato na mariborskem kolodvoru z zastopnikom starih, dr. Tomanom, spravo ter zaenkrat zvili svoja kulturnobojna jadra. Ta umik mladih je ubil tudi Levstikovega »Pavliho« in Stritarjev »Zvon«, najrazveseljivejša kulturna

pojava tedanjega Mladoslovenstva. Leta 1871. je vladal potem med obema strankama precejšen mir, le na Goriškem je nadaljeval dr. Lavrič v tisto leto ustanovljeni »Soči« načelen boj v prilog liberalizmu.

Pozimi leta 1871./1872. so ustanavljali Mladoslovenci v Ljubljani »Narodno tiskarno« in selili vanjo iz Maribora »Slovenski Narod«, kar je sprožilo zopet pod pepelom tleča nasprotja. Začela se je debata o konfesijonalnih postavkah in medsebojno obstreljevanje, ki se je polagoma tako poostrilo, da sta pri prvih direktnih volitvah v državni zbor, ki so se vršile meseca oktobra leta 1873., nastopili o b e s t r a n k i ž e l o č e n o, in Mladoslovenci so takrat začeli v kranjskem deželnem zboru prvič koketirati z Nemci. »Mladi« so dobili 4 mandate, ustanovili so si svoj lastni državnozborski klub ter glasovali za liberalne cerkveno-politične postave (za samostansko je bil dr. Razlag celo poročevalec), dočim so »stari« ostali zvesti Hohenwartovemu klubu konservativnih federalistov. Ta klub je predstavljal v prvi vrsti leta 1872. na Dunaju ustanovljeno državnopravno stranko katoliških federalistov, ki je stala na verskem stališču in zahtevala deželne avtonomije.

Predstavitelj konservativnih katoliških »Staroslovencev« je bil v tej dobi še vedno dr. Bleiweis, čigar desna roka je bil dr. E. H. Costa. Ta dva sta popolnoma obvladovala politično društvo »S l o v e n i j o«, ki je bila nekaka vrhovna in osrednja slovenska politična organizacija. Ker se je pa naslanjal Bleiweis na duhovščino bolj iz o p o r t u n i z m a nego iz katoliškega prepričanja, tudi tedanji katoliški krogi v Sloveniji z njim in njegovimi čitalnicami niso bili vedno zadovoljni, zato so se že tedaj večkrat pojavljali p o i z k u s i s a m o s t o j n e, s t r o g o k a t o l i š k e o r g a n i z a c i j e. Ko je kulturni boj nemških liberalcev konec 60 ih let zbudil odpor nemško-avstrijskih katoličanov ter jim dal pobudo za ustanavljanje katoliških društev in kazin, je »Zgodnja Danica«, ki je stalno in obširno poročala o razvoju političnih dogodkov in akcij neslovenskih katoličanov, dne 4. septembra leta 1868. sprožila misel, da bi se tudi v Ljubljani osnovala »katoliška bralnica ali čitalnica«. Iz te misli se je rodila naslednjo zimo »K a t o l i š k a d r u ž b a z a K r a n j s k o«,[5] ki je imela namen krepiti katoliško zavest. Združevala je izprva pripadnike obeh narodnosti (pozneje je

[5] Prvo posvetovanje o ustanovitvi »Kat. družbe« se je vršilo dne 29. novembra leta 1868. v ljubljanski mestni posvetovalnici, in ob tej priliki je bil izvoljen tudi pripravljalni odbor, sestoječ iz predsednika grofa V. Wurmbranda, podpredsednika de E. H. Coste, kanonika Kramarja, profesorja dr. Čebaška, učitelja Močnika, L. Jerana i. dr. Naslednji mesec so bila potrjena pravila, in dne 3. marca leta 1869. se je vršil ustanovni občni zbor družbe, pri katerem je bil izvoljen isti odbor.

nemški živelj vedno bolj ginil), zaradi česar je tudi kmalu postala predmet stalnih napadov mladoslovenskih krogov. Ker je imela »Katoliška družba« predvsem verski značaj, dočim se je bil boj na izrazito političnem polju, se je kmalu pokazala v svrho uveljavljenja katoliških načel v političnem življenju tudi potreba po posebni politični organizaciji. V to svrho se je izoblikovala v okrilju »Katoliške družbe« že poleti leta 1869. še posebna »Besednica za odraščene moške«, ki se je potem leta 1871., ko je Bleiweis odklonil, da bi se ime njegove »Slovenije«[6] dopolnilo s pristavkom »katoliško politično društvo«, izpremenila v samostojno »K a t o l i š k o p o l i t i č n o d r u š t v o«, prvo na Kranjskem. Ker sta Bleiweis in Costa dobro pazila, da s svojo politiko nista prihajala v kako navzkrižje s katoliškimi krogi, to politično društvo tedaj še ni imelo povoda in prilike za kako pomembnejšo akcijo, leta 1874. ga je pa Auerspergova vlada iz formalnih razlogov celo razpustila.

Ko je leta 1872. zopet prišlo do o s t r e j š i h n a s p r o t s t e v med »starimi« in »mladimi«, so se pojavili v glavnem in tudi pri nas jako razširjenem glasilu avstrijskih katoličanov, »Vaterlandu« dopisi, ki so se izrekali za p o p o l n o l o č i t e v »Staroslovencev« od liberalnih »Mladoslovencev« in za njih pridružitev k novoustanovljeni konservativni državnopravni stranki. Pisal je te članke tedanji kaplan pri ljubljanski stolnici, Karel K l u n, ki je očital v njih tudi starim celo vrsto usodepolnih napak. Toda do samostojne katoliške politične akcije tedaj še ni prišlo, ker se je spomladi leta 1873. izrekel za državnopravno stranko tudi Bleiweis in enako še štajerski konservativci s »Slovenskim gospodarjem« in s Hermanom ter koroški Slovenci z Einspielerjem na čelu (ta je že itak ves čas sodeloval s svojimi nemškimi katoliškimi sodeželani). Vkljub temu pa mladim katoliškim krogom v Ljubljani ni mogel več zadostovati patrijarhalni tednik »Novice« (»Slov. Narod« je že leta 1873. postal dnevnik), ki so postajale vedno bolj osebno glasilo Bleiweisa in njegovih najožjih sodelavcev. Zato so ustanovili v svrho odločnejšega uveljavljenja katoliških političnih načel nasproti agresivnim mladoslovenskim liberalcem v volilnem boju leta 1873. nov političen list, »S l o v e n e c«.[7]

---

[6] Društvo »Slovenija« je bila Bleiweisova politična organizacija, ki je združevala ožji krog njegovih pristašev. Delovala je do Bleiweisove smrti; po njegovi smrti je zaspala, a ugasnila je šele leta 1897., ko jo je vlada zaradi nedelovanja razpustila.

[7] Misel za ustanovitev katol. političnega lista je prvi sprožil v 29. številki »Zg. Danice« leta 1873. neki x v dopisu »Z Dolenjskega«, in tudi neki ljubljanski sotrudnik se je zavzemal v isti številki za slov. kat. dnevnik. Ker so začeli liberalci v »Slov. Narodu« udarjati na izrazito kulturnobojne strune ter izdajati meseca julija še »Slov. Tednik« za preprosto ljudstvo, je objavil dne 8. avgusta v »Zg. Danici« neki »duhoven in narodnjak«

Duša listu je bil Karel Klun, in njemu je stal ob strani zlasti prof. Marn. Klun je bil več let tudi glavni urednik lista (do leta 1879.) in je zlasti prve čase tudi pisal velik del lista sam.

Kakor na Kranjskem, je šel razvoj tudi po ostalih slovenskih deželah. Štajerski Mladoslovenci z J. Vošnjakom, Sernecom, D. Trstenjakom in Raičem so se zbirali okrog »Slov. Naroda«, dočim je bilo glasilo tamošnjih Staroslovencev s Hermanom, Kosarjem i. dr. na čelu »Slovenski gospodar«, ki ga je urejeval temperamentni dr. Ulaga. Posebno vneto je nastopal za odločno katoliško smer v politiki slovenjgraški kaplan J. Šuc, ki je propagiral zlasti ustanavljanje katoliških političnih društev po vzoru sličnih društev v nemškem delu dežele. Dne 11. avgusta leta 1869. se je vršilo v Celju pod vodstvom dr. Ulage in Šuca tudi veliko duhovniško zborovanje (sklical ga je konjiški župnik Rozman), na katerem so sklenili z vsemi močmi delati za ustanavljanje katoliških političnih društev in pripraviti celo ustanovitev posebne katoliške politične stranke.

Razkol med Mladoslovenci in Staroslovenci je našel svoj odmev seveda tudi na Goriškem. Monsgr. Marušič je ustavil dotlej skupno glasilo »Domovino«, in Mladoslovenci z dr. Lavričem na čelu so si osnovali izrazito liberalno »Sočo«, ki je bila glasilo istoimenskega političnega društva, a Staroslovenci z dr. Tonklijem, dr. Hrastom in dr. Gabrijelčičem na čelu so osnovali leta 1872. tednik »Glas«, ki je bil glasilo tamošnjega katoliškega društva (preds. dr. Tonkli). Brez kakega strankarskega trenja se je pa razvijalo slovensko politično življenje na Tržaškem, kjer so vršile prvo narodno politično delo čitalnice. Leta 1873. je bil tam kot prvi izvoljen v državni zbor I. Nabergoj, a že dne 20. septembra leta 1874. je ustanovil A. Trobec politično društvo »Edinost«, ki je

---

članek »Klic«, v katerem je pozival katol. kroge, naj ustanove katoliški dnevnik. Konkretne oblike je dobila ta misel v okolici kanonika Kramarja, pri katerem se je tedaj zbirala katoliško zavedna duhovščina in med katero je bil tudi Kramarjev sorodnik Klun. Ko so se meseca avgusta t. l. vršile v Ljubljani tudi duhovne vaje za duhovnike, pri katerih je bilo nad 100 udeležencev, je ob njih zaključku sklical Klun v Alojzijevišče duhovniški sestanek in temu predložil načrt za list. Sklenili so ustanoviti dnevnik »Slovenijo« ter nabirati zanj po dekanijah naročnike in prispevke. Poseben ustanovni odbor (v njem so bili razen Kluna in Marna še žužemberški dekan Tavčar, selški župnik V. Majer, župnik Jerič i. dr.) je dne 5. septembra objavil v »Zgodnji Danici« oklic in vabilo na naročbo. Od vseh strani so prihajali pozdravi, naročniki in darovi, a dne 14. oktobra je zagledala beli dan prva številka lista pod naslovom »Slovenec«. Izhajal je trikrat na teden, a svojo obljubo, da bo že leta 1874. postal dnevnik, je mogel izpolniti šele z dnem 11. julija leta 1883. Tiskala ga je izprva Blasnikova tiskarna« v 1000 izvodih (pozneje je padel celo le na 750 izvodov), a dne 24. aprila 1883. se je preselil v novoustanovljeno »Katoliško tiskarno«.

bilo potem z leta 1876. ustanovljenim glasilom »Edinost« središče tamošnjega političnega življenja. V sosedni Istri se je največ trudil za versko, narodno in gospodarsko povzdigo tamošnjih Slovencev in Hrvatov škof J. Dobrila.

Volitve leta 1873. so prinesle med oba tabora še hujši razdor. Boj je divjal zlasti med »Slovencem« (Klun, Marn i. dr.) in »Slovenskim Narodom« (Šuklje, Kersnik, L. Rakovec in dr.), ki je polnil ob tem času svoje predale z najumazanejšo škandalno kroniko. Kruti pritisk liberalne Auerspergove vlade, ki je plenila liste, izganjala iz domovine slovensko čuteče uradništvo, iz šol in uradov pa materinščino itd. je končno vplival na oba bojujoča se tabora s tako silo, da sta proti koncu leta 1874. začela misliti na pomirjenje in nato celo na slogo, ki jo je pospešila zlasti smrt nepriljubljenega dr. Coste in odhod dr. Razlaga iz političnega življenja. Leta 1875. so se združili najprej Goričani v skupnem društvu »Sloga«, in sicer v obliki, da je katoliška stranka kapitulirala ter združila svoje glasilo z liberalno »Sočo«, kar je zbudilo med njihovimi kranjskimi somišljeniki veliko nevoljo, zlasti ker je bil tu liberalizem na popolnem umiku. Čeprav so še leta 1875. pisale »Novice«, da »z mladimi, katerim je nemški liberalizem bog, bo sprava le tedaj mogoča, kadar se bo kača na ledu grela«, je vendarle prišlo nato do sloge tudi na Kranjskem in na Štajerskem. Obe stranki sta sicer ohranili svoji glasili (prenehal je le liberalni »Slovenski Tednik«), a medsebojno napadanje ter ustanavljanje nadaljnjih katoliških političnih društev je prenehalo, in mladoslovenski državni poslanci so vstopili v Hohenwartov klub. Ko je leta 1876. ljubljanski škof dr. J. Pogačar, ki je bil jako naklonjen Mladoslovencem (ob imenovanju za škofa je vladi baje celo obljubil, da bo zatrl »Slovenca«), premestil Kluna v Zagorje (ta se je premestitvi uprl in bil zato suspendiran, a kmalu nato se mu je posrečilo dobiti Rauberjev beneficij pri ljubljanski stolnici), se je »Slovenski Narod« za tega celo potegnil ter se še istega leta slovesno odpovedal »frazastemu liberalizmu«. Želja po popolni spravi je šla tako daleč, da se je večkrat sprožila celo misel združitve obeh listov, ki sta posvečala v tem času največ pozornosti burnim dogodkom na Balkanu, to je okupaciji Bosne in Hercegovine, ter rusko-turški vojni. »Slovenec« je tedaj celo poudarjal, da postane nositeljica jugoslovanske ideje mala Srbija, če se Avstrija ne zave nujnosti rešitve jugoslovanskega vprašanja.

Medsebojna sloga, ki je trajala vsa 70 a leta, pa ni preprečila nobenega političnega poraza na narod-

nem polju,[8] ker je rodila le apatijo in letargijo, in je Levstik tedanje čase zato tudi po pravici nazval »gnile in strahopetne«. To so pokazale zlasti volitve leta 1877., ko je liberalno meščanstvo volilo nemške kandidate, dočim so Slovenci obdržali le kmetiške občine, ki so bile že tedaj domena katoliških Staroslovencev. Nemški liberalizem je neovirano vladal nad Slovenci tudi v Sloveniji.

Kakor politično, tako je bilo v prvih dveh desetletjih ustavnega življenja dokaj živahno tudi društveno življenje. Iz dobe absolutizma smo imeli le Mohorjevo družbo,[9] par »Katoliških društev rokodelskih pomočnikov«[10] in več nabožnih bratovščin,[11] dočim o kaki ljudsko-prosvetni organizaciji tedaj seveda še ni bilo govora. Ko se je proti koncu 50 ih let začel širiti absolutizem, se je takoj pojavila tudi potreba po osnovanju narodnih

[8] V nemške roke so prišli celo na Kranjskem vsi važnejši zastopi, kakor deželni zbor, trgovska in obrtna zbornica, ljublj. občinski svet itd., med učiteljstvom je bujno zacvetelo nemškutarstvo, a pravtako je popolnoma odreklo tudi meščanstvo, ki ga liberalizem ni znal ne vzgojiti in ne organizirati; krepko je držal le kmet.

[9] Mohorjevo družbo je ustanovil A. M. Slomšek leta 1852. po vzorcu nemškega »Mechitaristen-Vereina«, in sicer kot društvo. Ker pa na tej podlagi ni mogla nikamor (v letih 1852—1859 je imela članov 263—978), so jo izpremenili leta 1860. v cerkveno bratovščino, nakar se je razvijala z neverjetno naglico in je imela leta 1860. članov 1116, leta 1880. članov 25.430, leta 1900. članov 78.590 in leta 1919. članov 90.500, izdala je pa doslej že nad 20 milijonov knjig, s čimer si je pridobila ogromnih zaslug za slovensko ljudsko prosveto.

[10] To blagodejno Kolpingovo ustanovo je zanesel na Slovensko profesor bogoslovja dr. L. Vončina, ki je ustanovil leta 1855. prvo tako organizacijo v Ljubljani, istega leta je bila ustanovljena v Mariboru, leta 1856. v Trstu, leta 1858. v Celju, leta 1883. v Št. Vidu n. Lj., leta 1886. v Novem mestu, leta 1891. na Vrhniki, leta 1895. v Škofji Loki. Večina jih obstoja še danes in so si pridobili trajnih zaslug za moralni, prosvetni in strokovni napredek slovenskega obrtništva.

[11] Nabožne bratovščine so v slovenskih deželah jako živahno delovale že v prejšnjih stoletjih, toda jožefinizem jih je po večini zamoril, nanovo so pa vzcvetele zopet po letu 1855. O najvažnejših bi bilo pripomniti: Marijine družbe so nastajale od leta 1858. in so štele leta 1904. samo v ljubljanski škofiji 358 kongregacij s 33.138 člani; Tretji red sv. Frančiška se je razvijal od leta 1837., zlasti pa od leta 1883. dalje; Bratovščina vednega češčenja sv. Rešnjega Telesa je bila osnovana leta 1859. in je štela leta 1905. le v ljublj. škofiji v 283 župnijah 109.200 članov; Bratovščina Srca Jezusovega je bila ustanovljena leta 1872., Bratovščina sv. Uršule leta 1852. itd. Danes štejejo številne nabožne bratovščine v Sloveniji več stotisoč članov in so v prvi vrsti pripomogle k velikemu povzdigu verskega življenja med Slovenci.

društev, ki bi pridobila dotlej nemško misleče meščanstvo ter razgibala široke sloje dotlej spečega ljudstva. Sprožena je bila prvič misel na Vodnikovi slavnosti dne 2. februarja 1858. v Šiški, a konkretnejšo obliko ji je dal Bleiweis, ki je v svojih »Novicah« jeseni leta 1860. ponovno poročal o delu tedanjih čitalnic na Hrvaškem in izražal željo, da bi se osnovala taka čitalnica tudi v Ljubljani. Misel je padla na rodovitna tla, kajti že dne 29. januarja leta 1862. se je vršila ustanovitev »Slovanske čitalnice« v Trstu, kateri sta sledila še tisto leto mariborska in ljubljanska, leta 1862. v Celju, v Tolminu, v Gorici in v Škofji Loki, leta 1863. v Ptuju in v Kranju, leta 1864. v Celovcu, v Ajdovščini, v Ilirski Bistrici, v Vipavi in v Planini in leta 1865. v Metliki, v Novem mestu in Sevnici. Naslednja leta so jih osnovali potem še po raznih drugih krajih, tako da jih je naštel dr. Costa leta 1869. že 54. Čitalnice so gojile s svojimi »besedami« sicer v prvi vrsti družabnost, vendar so bile prve, ki so razgibale dotlej spečе množice slovenskega ljudstva. One so privedle tedanje naše meščanstvo iz nemškega v slovenski tabor, zanesle so med narod zmisel za organizacijo in za časopisje, bile so prva vadnica za slovensko besedo ter za umetniške in politične nastope, one v prvi vrsti so preoblikovale Slovence iz ljudstva v narod.

Čitalnice, ki so bile v prvi vrsti delo dr. Bleiweisa ter njegovih najožjih sodelavcev Coste in Tomana, so bile v prvih letih kot edina organizacija redkih narodnozavednih domoljubov sicer brez vsakega strankarskega obeležja, vendar nekaka domena Staroslovencev. V njih se je jako udejstvovala tudi rodoljubna duhovščina, nekatere so pa ti popolnoma vodili. Svoje cilje so skušale dosezati v prvi vrsti z družabnimi prireditvami, pri katerih se je govorilo, pelo, sviralo, igralo in navadno tudi plesalo. Nad plesom se je večkrat spotikala »Zg. Danica«, ki je že sredi 60 ih let grajala tudi »ne vselej spodobno kratkočasenje«, toda Bleiweis se je ob takih prilikah vselej prav odločno zavzel zanje.

Razumljivo je pa, da čitalnice niso mogle dolgo zadoščati hitro naraščajočim potrebam prebujajočega se naroda, zato je že sredi 60 ih let nastopila potreba po delitvi dela. V to svrho je bil po češkem vzorcu ustanovljen leta 1863. najprej »Južni Sokol«, ki je v zvezi s telesno vzgojo gojil predvsem narodno zavest, leta 1865. je bila osnovana »Slovenska Matica«, ki naj bi skrbela za izdajanje knjig, in leta 1867. ji je sledilo »Dramatično društvo«, ki je prevzelo od ljubljanske čitalnice uprizarjanje gledaliških predstav in skrb za primeren gledališki repertoar podeželskim odrom.

Prvi dve navedeni organizaciji sta izprva složno združevali še vse narodne vrste, pač pa je imela ustanovitev »Dramatičnega društva« že prikrito ost proti nastopajoči sterilnosti Bleiweisa in njegove okolice. To društvo je bilo nekako prvo ognjišče Mladoslovencev z Levstikom na čelu. V 70 ih letih so se razvijale potem prilike tako, da je ostalo »Dramatično društvo« v rokah Mladoslovencev, »Slov. Matica« je postala absolutna domena starih, »Sokol« je pa še dalje združeval stare in mlade.

Kulturni boj, ki so ga v tistih časih izzivali nemški liberalci in ki je večkrat pljusknil z večjo ali manjšo silo tudi preko slovenskih dežel, je proti koncu 60 ih let spodbudil katoliške kroge tudi v naših deželah, da so začeli po vzoru nemških katolikov misliti na organiziran odpor. Prvi tak pojav je bila že omenjena ljubljanska »Katoliška družba«,[12] ki je glede na to, da je bila ogromna večina tedanjega našega Nemštva in nemškutarstva z Dežmanom (ta je ustvaril kranjskim Nemcem ves njih organizacijski aparat) in »Laib. Tagblattom« na čelu strupeno liberalna, združevala katoliške Slovence in peščico katoliških Nemcev. Neposredno za ljubljansko, so se osnovale slične deželne katoliške družbe tudi po drugih slovenskih deželah,[13] ki so kot nepolitične združevale katolike

---

[12] Katoliški družbi (za Kranjsko), ust. leta 1869., je predsedoval do leta 1875. grof Wurmbrand, za njim prošt dr. Jarc, kanonik Iv. Sušnik, kanonik A. Kalan in dr. A. Karlin. Leta 1877. je začela družba izdajati svoje glasilo, »Glasi Kat. družbe«. Ti so objavljali poučne in spodbujajoče sestavke, ki so jih pisali zlasti L. Jeran, dr. A. Jeglič, dr. A. Čebašek, dr. Fr. Lampe i. dr. Do leta 1886. je izšlo 20 zvezkov, a leta 1887. so jih nadomestile oživljene »Drobtinice«, ki so izhajale potem do leta 1901. Družba je bila izprva središče vsega katol. življenja na Kranjskem, a pozneje, ko so prevzele razna področja različne druge organizacije, je gojila le nabožnost in družabnost. Iz njenega kroga so stalno izhajale važne inicijative, n. pr. za leta 1876. ustanovljeno Vincencijevo družbo itd. Jeseni leta 1894. je kupila družba za 28.000 gold. na Turjaškem trgu v Ljubljani tudi lastno poslopje, ki ga je prekrstila v »Katoliški dom«. V njem so dobile streho mnoge katoliške organizacije. Potres je ta dom močno poškodoval, zato so ga skoro do tal podrli in začeli zidati spomladi leta 1897. na istem mestu veliko novo stavbo. Pri tem se je pa družba tako zadolžila, da ni mogla zmagovati bremen. Preurejen je bil polagoma v stanovanja in nazadnje celo prodan. (Uradni list je objavil naznanilo, da bo prodan na dražbi 7. oktobra 1903.; vzklicna cena je bila določena na 68.000 K, cenjen je bil pa dom na 136.000 K). Ko so proti koncu preteklega stoletja prevzele prvotne naloge »Katol. družbe« razne druge organizacije, je zanimanje zanjo hitro padalo, člani so izumirali, novi niso pristopali, in meseca januarja leta 1908. je uradni list javil, da je družba prenehala, ker so vsi člani odstopili.

[13] V Trstu je bila osnovana dne 1. avgusta leta 1869. pod predsedstvom grofa Marenzija in v Gorici dne 28. decembra leta 1870. pod predsedstvom dr. K. Doljaka. Leta 1871. sta si obe osnovali tudi svoji glasili, in sicer tržaška pod naslovom »L' ancora«, goriška pa pod naslovom »Il Goriziano«. Leta 1871. je bila razen teh dveh ustanovljena še krajevna katoliška družba v Škednju pri Trstu.

vseh tamošnjih narodnosti. Katoliške družbe so skušale predvsem buditi katoliško zavednost z javnimi nastopi o priliki raznih cerkvenih slavnosti in z izdajanjem času primernih brošur, za kar jim je dajal zlasti tedaj vršeči se vatikanski koncil in ž njim združene javne debate (n. pr. o papeški nezmotljivosti) dovolj povodov, pobud in gradiva.

Razne konfesijonalne debate, ki so se vršile tista leta v parlamentu in ki so jako močno odmevale tudi med najširšimi plastmi ljudstva, so pa kmalu izzvale avstrijske katoliške kroge tudi k izrazito političnim akcijam. Ker se Katoliške družbe kot nepolitične organizacije niso mogle pečati s političnim delom, so začeli po alpskih deželah ustanavljati tudi posebna katoliška politična društva. Tako društvo je bilo ustanovljeno že leta 1869. v Gradcu, odkoder so se slična začela hitro širiti tudi na Spodnje Štajersko in odtod v ostale slovenske dežele. Prvi organizator katoliških političnih društev na Slovenskem je bil menda slovenjebistriški kaplan Josip Suc, ki se je moral za to večkrat zagovarjati pred sodnijo, a mu ta vendarle ni mogla do živega. Zgled nemških katoliško mislečih sodeželanov in pa dejstvo, da je liberalno orijentirano mlado svetno izobraženstvo razvijalo na Štajerskem veliko politično agilnost, sta povzročila, da so tudi katoliški krogi nastopali z večjo inicijativnostjo ter pridno ustanavljali kat. politična društva skoro po vseh večjih krajih,[14] ki so našla med ljudstvom nepričakovano dober odmev.

Veliko agilnost in inicijativnost tedanjih štajerskih katoličanov nam dokazuje še dejstvo, da se niso zadovoljili le s političnimi društvi, temveč so si osnovali spomladi leta 1871. v Mariboru še posebno »Katoliško tiskovno društvo«,[15] prvo na Slovenskem, ki si je pridobilo pozneje velikih

---

[14] Med drugimi so bila osnovana na Štajerskem naslednja katol. polit. društva: leta 1869. v Slov. Bistrici, v Frajhamu, v Poljčanah, v Novi vasi, v Cigalnici; leta 1870. v Št. Rupertu v Slov. goricah; leta 1871. v Konjicah, v Laškem; leta 1873. pri Sv. Jurju ob Ščavnici, pri Sv. Lovrencu; itd.

[15] Tudi »Kat. tiskovno društvo« v Mariboru se je osnovalo po vzoru podobnih društev med avstr. Nemci, kar izrečno priznava prvi oklic, ki ga je objavil v to svrho dr. Prelogov »Slov. gospodar« dne 15. decembra leta 1870. Ustanovni občni zbor se je vršil dne 12. aprila leta 1871., ter je bil izvoljen odbor pod predsedstvom prof. Janka Pajka. Takoj na prvi seji so sklenili odkupiti od dr. Preloga »Slov. gospodarja« (ust. leta 1867. kot prvi slov. list na Štajerskem), katerega uredništvo je prevzel dr. Ulaga (od leta 1875. dr. L. Gregorec, nato dr. J. Müller, od leta 1894. Fr. Korošec, od leta 1898. dr. Ant. Korošec in od leta 1918. doslej Januš Golec), razen tega so pa razpravljali takoj v začetku tudi o nakupu »Slov. Naroda« in lastne tiskarne. Do tega tedaj še ni prišlo, pač so pa izdali več času primernih brošur. Že prvo leto je prišlo do krize v predsedništvu, in namesto odstopivšega Pajka je bil izvoljen kanonik Kosar (od leta 1876. dr. J. Križanič, ki je potem predsedoval društvu z majhnimi presledki celih 25 let, od leta 1901. M. Matek). Prvo desetletje je društvo zaradi nemškega

zaslug za katoliško gibanje na Štajerskem ter za narodno in politično probujo tamošnjih Slovencev.

To gibanje štajerskih katoličanov je pazljivo spremljala ljubljanska »Zgodnja Danica« in ga že dne 15. januarja leta 1869. priporočala tudi kranjski duhovščini v posnemanje. Klic po ustanavljanju katol. političnih društev potem v »Zg. Danici« ni več utihnil, a poleti leta 1870. je objavila kar celo serijo člankov z naslovom »Slovenci, snujte katoliška politična društva«. Te članke je pisal navedeni Šuc in jih dal ponatisniti tudi v posebni brošuri. Čeprav je take pozive potem redno nadaljeval tudi »Slovenec« v vseh svojih prvih letnikih, uspeh vendarle ni bil velik.[16] To je gotovo pripisovati v prvi vrsti dejstvu, da je na Kranjskem tedaj obvladoval politično življenje še stari dr. Bleiweis, ki se je itak naslanjal v prvi vrsti na duhovščino, in zato katoliški značaj slovenske politike na Kranjskem sploh ni bil resno ogrožen. To razvidimo tudi iz tega, da so se člani ljubljanskega katoliškega političnega društva po njega razpustu priključili Bleiweisovi »Sloveniji«, in vkljub ponovno izraženim željam do ustanovitve novega kat. polit. društva v Ljubljani v 70 ih letih ni prišlo. Enako tudi ni prišlo do ustanovitve katoliških mladeniških družb po italijanskem vzorcu, za katere je izšel dne 22. marca leta 1872. poziv v »Zg. Danici«.

Prav tako niso našli klici po politični organizaciji katoličanov mnogo odmeva na Goriškem. Sicer je že poleti leta 1872. javljala »Zg. Danica«, da pripravljajo tudi Goričani svoje katoliško politično društvo in lasten katoliški tednik, a zaenkrat so uresničili le zadnje (»Glas«), dočim so ustanovili politično

---

pritiska in sloge na domačem političnem polju le bolj životarilo, sredi 80 ih let je pa zopet oživelo. Leta 1885. je društvo postalo solastnik, leta 1892. pa edini lastnik tiskarne (»Cirilova tiskarna«), leta 1888. je prevzelo v založbo list »Südsteierische Post«, ki je pa moral leta 1900. prenehati, leta 1901. je začelo izdajati »Naš dom«, ki je dosegel nepričakovan uspeh. Leta 1905. je kupilo društvo svoj lasten dom, v katerem se je lahko razmahnilo s tiskarno, z leta 1918. ustanovljeno knjigarno in z leta 1920. osnovano knjigoveznico. Od leta 1905.—1909. je vodil podjetja KTD bogoslovni profesor dr. Jos. Somrek, od leta 1911. do danes jih pa vodi dr. Jerovšek.

[16] Na Kranjskem je bilo osnovano, kakor omenjeno že spredaj, prvo »Kat. politično društvo« dne 13. junija leta 1869. v Ljubljani (izprva pod nasiovom »Besednica za odrašene moške«). Predsedoval mu je prva leta dr. J. Štrbenc in nazadnje L. Jeran. To je bilo dne 6. marca leta 1874. razpuščeno po § 12. in 32. drž. zak., in tudi prošnjo za ustanovitev novega katol. političnega društva »Sloga« je vlada poleti leta 1875. odbila. Drugo kat. pol. društvo je ustanovil leta 1871. v Šmartnem pri Kranju kaplan V. Lah; nato so se pa osnovala še: leta 1873. v Vodicah, leta 1875. v Stari Loki, v Selcih (ust. kaplan A. Jamnik, leta 1878. se je izpremenilo v bralno društvo) in v Št. Rupertu na Dolenjskem.

društvo »Gorica«[17] šele spomladi leta 1873., toda ob priliki sprave z Mladoslovenci leta 1875. so oboje, list in društvo, zopet opustili. Pač pa je sosedstvo z nemškimi katoliki spodbudno vplivalo na Koroške, kjer so se organizirali katoličani obeh narodnosti v skupnih političnih društvih.[18]

Tako je bila v prvi polovici 70 ih let v splošnem samostojna katoliška politična organizacija zastavljena dokaj krepko, toda v drugi polovici 70 ih let je po eni strani zaradi dosežene sloge z liberalnimi Mladoslovenci in po drugi strani zaradi brezobzirnega pritiska liberalnega Auerspergovega režima zopet zaspala (na Štajerskem je močno oviral mlado slovensko katol. gibanje tudi škof Stepischnegg). Društva se sicer po večini niso razšla, a ker ni bilo neposrednih zunanjih pobud, se niso ustanavljala v pomembnejši meri več nova, obstoječa so pa životarila, kar je bilo nedvomno v škodo politični probudi in vzgoji ljudstva.

Ker smo obračali Slovenci v 60 ih in 70 ih letih iz umljivih razlogov glavno pozornost na politiko in na vprašanja, ki so bila vsaj v posredni zvezi s politiko (n. pr. na šolstvo), je umljivo, da je tudi skoro vse naše društveno življenje nosilo bolj ali manj izrazit politični pečat. Čeprav so bile n. pr. čitalnice na videz prosvetna društva, so vendar služile izprva izrazito političnim ciljem, namreč narodno-politični probuji ljudstva. Ko so ta cilj dosegle, oziroma ko so jim ovdzeli ta namen drugi činitelji, so ali prenehale ali so se pa izpremenile v nekaka društva za gojitev družabnosti s pomočjo petja, iger, plesa in praznega veseljačenja. To je bil vzrok, da se jim je začela v 70 ih letih duhovščina polagoma odmikati. »Zgodnja Danica« je večkrat izražala svoje nezadovoljstvo z njimi, toda ni ji prišlo na um, da bi jim pokazala pot na novo, dotlej med širokimi plastmi slovenskega ljudstva še nenačeto polje, to je na — ljudsko-prosvetno delo. Sicer tako mnogostranski in inicijativni Jeran je namreč obračal v »Zgodnji Danici« svojo pozornost samo na versko in na politično orga-

[17] Ustan. občni zbor katol. politič. društva »Gorica« se je vršil dne 15. maja 1873. Za predsednika je bil izvoljen dr. Tonkli, in čeprav je bilo med duhovščino precej Mladoslovencev (samo v mladoslov. »Soči« je bilo včlanjenih 40 duhovnikov), je imela že takoj spočetka še enkrat toliko članov kot »Soča«.

[18] Prvo kat. politično društvo na Koroškem je bilo ustanovljeno v Celovcu, in sicer dne 10. dec. leta 1869. V njegovem odboru je bil tudi Andr. Einspieler. Leta 1873. je izdalo poseben »Politični katekizem«, kjer je popisano tudi ustanavljanje katol. političnih društev. Leta 1870. so bila ustanovljena slična društva tudi v Št. Vidu, v Libučah, pri Sv. Emi, leta 1871. v Št. Andražu i. dr.

nizacijo katoliškega ljudstva, dočim za gospodarske[19] in prosvetne organizacije še ni bilo pravega umevanja. Če pomislimo, da so bili ti početki katoliškega gibanja predvsem reakcija na agresivno kulturnobojno politiko tedaj vladajočega liberalizma, nam bo umljivo, da je šlo katoliškim krogom predvsem za poglobitev verskega življenja in za odbijanje liberalne ofenzive na političnem polju. Sicer se je »Slovenec« že drugi mesec svojega izhajanja in nato še ponovno pritoževal nad propadanjem čitalnic ter šibal razne razvade (veseljačenje), frakarijo itd., ki so se naselile vanje, toda kot protiutež proti takim čitalnicam je priporočal samo snovanje kat. političnih društev, ne pa tudi katoliških družabnih ali ljudsko-prosvetnih društev, čeprav so njegovi dopisniki z dežele pogosto sami izražali tako željo. Pomena takih društev se vodilni činitelji tedanjega slovenskega katoliškega gibanja očividno še niso zavedali,[20] zato je šel tudi tedanji slovenski katoliški tisk molče mimo njih.

Vkljub temu torej, da za kako ljudsko prosvetno organizacijo v tisti dobi še ni bilo nobene zunanje inicijative, sta pa zdrav instinkt nekaterih posameznih delavcev med širokimi plastmi ljudstva in pa živa potreba, ki se je javljala že tedaj, rodila tudi nekaj skromnih poizkusov katoliške prosvetne organizacije. Razen par čitalnic še iz prejšnje dobe, ki so bile v rokah katoliško orijentiranih mož,[21] je bilo menda prvo izrazito katoliško ljudsko-prosvetno društvo na Slovenskem »Bralno društvo« v Sodražici na Dolenjskem, ki ga je ustanovil leta 1869. rano umrli bogoslovec Jakob Pakiž. To je imelo že prvo leto 61 članov, naročenih 12 listov, nekaj knjižnice in je takoj pričelo s pridnim prirejanjem »besed«. Par let za tem imamo poročilo, da je začelo z delom slično bralno društvo v Borovnici, dne 1. aprila leta 1875.

---

[19] Vkljub neumevanju večine tedanjih narodnih voditeljev za gospodarsko organizacijo, je pa vendarle začela nastajati ta že v tej dobi. Iz prejšnjih časov smo imeli le Kranjsko hranilnico v Ljubljani (ust. leta 1821.), ki je postala polagoma nemška domena, in pa Horakovo »Obrtno pomožno društvo v Ljubljani« (ust. leta 1855.). Leta 1868. se je pa seznanil dr. V. Vošnjak s češkim zadružništvom ter ga začel takoj propagirati tudi v domovini. Izprva so se mu stavile velike ovire, a ko smo dobili leta 1873. novi zadružni zakon, je šlo delo lažje od rok. Posebno velike zasluge na tem polju si je pridobil Josipov brat Mihael Vošnjak, ki je ustanovil na Štajerskem celo vrsto hranilnic po Schulze-Delitzschevem sistemu z izrazito nacijonalno politično tendenco. Pojavile so se že tedaj tudi druge zadruge (župnik Mesar v Bohinju je n. pr. ustanovil leta 1873. sirarsko zadrugo).

[20] Neka brošura celovškega katoliškega društva iz leta 1875. je celo trdila, da bralno-zabavnih društev sploh ni treba.

[21] N. pr. čitalnica v Št. Vidu n. Ljubl. ust. leta 1866., čitalnica v Bizoviku; v odbor goriške čitalnice so bili leta 1873. izvoljeni le kandidati katoliške stranke.

pa se je vršilo ustanovno zborovanje bralnega društva na Dobrovi, ki so se ga udeležili iz Ljubljane predstavitelji tedanjega kat. pokreta dr. Poklukar, L. Jeran in J. Marn. Razen teh treh društev so osnovali leta 1878. »Obrtno bralno društvo ‚Sloga'« v Kropi, pripravljali pa tako ustanovitev pri Sv. Miklavžu in v Šenčurju pri Kranju.

Kako malo rodovitna so bila tedaj pri nas še tla za taka društva, nam dokazuje dejstvo, da se razen šentviške čitalnice ni moglo obdržati nobeno, kajti vsa so po smrti ali po odhodu društvenega voditelja polagoma zopet zaspala. V narodu, pri katerem se je šele ustvarjala splošnoobvezna ljudska šola, še ni bilo dovolj pogojev še za kako posebno ljudsko-prosvetno organizacijo in tudi narodni besedniki se še niso bili dokopali do spoznanja, da je mogoče zdravo, trajno in smotreno politično delo le med narodom, ki je dosegel že neko gotovo kulturno stopnjo. Prva tri desetletja po letu 1848. nam torej, izvzemši par osamljenih poizkusov, še niso rodila kake posebne ljudsko-prosvetne organizacije,[22] pač so pa zbudila ljudstvo iz stoletnega spanja ter z ustvaritvijo splošno obvezne ljudske šole, s hitro napredujočim tiskom in z vzpostavitvijo tesnejših stikov med ljudstvom in izobraženstvom ustvarile potrebne pogoje za delo na političnem in kulturnem polju.

Če se torej še enkrat ozremo na ta, lahko bi rekli otroška leta slovenskega naroda, moramo priznati, da so bila jako živahna in dalekosežnega pomena. Reakcijonarni in birokratični absolutizem, ki je dotlej pritiskal naš narod k tlom, se je zrušil pod pritiskom modernih idej, ki so tedaj valovile od zapada, in zaradi svoje lastne nesposobnosti, a mesto tega nam je zavladal nemški centralizem kulturnobojnega liberalizma, ki je v mnogih ozirih vsaj posredno pospešil našo narodno prebujo. Nemška nacijonalna nestrpnost je vzbudila in izostrila našo narodno-politično zavest in samoobrambo, a kulturna nestrpnost nemškega liberalizma je rodila oster odpor vseh avstrijskih katoličanov, ki je našel živahen odmev tudi med Slovenci. Ker se je začel naš narod tedaj prvič politično uveljavljati, je razumljivo, da je nastopal izprva vsaj na zunaj kolikortoliko složno pod vodstvom konservativnega

---

[22] Prezreti pa ne smemo iz te dobe izvirajočega »Ceciljanskega društva« v Ljubljani, ki se je ustanovilo na pobudo kanonika J. Smrekarja. Za društvenega predsednika je bil na ust. obč. zboru dne 14. junija leta 1877. izvoljen prošt dr. Jarc. Ljubljanskemu je sledilo slično Ceciljansko društvo leta 1887. tudi za lavantinsko škofijo. Razen tega izvirajo iz 70 tih let tudi gasilna društva, ki gotovo niso bila brez pomena za gojitev zmisla za organizacijo med ljudstvom. Prvo je bilo ustanovljeno leta 1870. v Ljubljani, in temu so sledila leta 1871. v Krškem, v Radečah in v Javorniku, a leta 1890. jih je bilo na Kranjskem že 65. Od teh je bilo včlanjenih v »Zvezi kranjskih gasilnih društev« 41 z 2428 izvršujočimi člani.

Bleiweisa. Ker je pa liberalizem zajel tudi velik del našega svetnega izobraženstva, so se začela kmalu kazati tudi pri nas notranja nasprotstva, ki so dajala povod za prve poizkuse delitve duhov po svetovnem naziranju. Ker je bil pritisk Nemštva še premočan, do popolnega izoblikovanja obeh taborov v tej dobi še ni prišlo, pač sta si pa ustvarila že vsak svoj tisk, a katoliški tabor, ki ga je vodil predvsem L. Jeran, razen tiska že tudi nekaj organizacije, zlasti politične, po vzoru avstrijsko-nemških katoličanov. Za ljudsko-prosvetno organizacijo sicer tedaj še ni bilo vseh potrebnih pogojev in ne dovolj zmisla, vendar je zabeležiti v slovenskih katoliških vrstah celo na tem polju že nekaj rahlih poizkusov, ki dokazujejo, da je iskalo slov. katoliško gibanje že v svojih prvih početkih korenin in opore v ljudstvu.

II.

Oblikovanje slovenskega katoliškega gibanja.

Koncem 70 ih let je doživel avstrijski liberalizem popoln polom. Njegove germanizatorične tendence so ustvarile nevzdržne razmere med narodi monarhije, gospodarska nesposobnost in korupcija sta upropaščali kmeta, delavca in obrtnika, kulturnobojna nestrpnost je zbudila speče katoliške sile k aktivnosti, in kratkovidna zunanja politika, zlasti o priliki konfliktov na Balkanu je liberalizmu odvzela zaupanje krone, zato je moral knez A. Auersperg že meseca julija leta 1878. podati demisijo svojega kabineta. Ker zaenkrat še ni bilo nobene primerne druge kombinacije, je ostal v uradu še do meseca februarja leta 1879., ko je bilo imenovano Stremayerjevo ministrstvo, v katerem je pa že zavzemal vodilno ulogo cesarjev zaupnik grof Edvard Taaffe. Ta je dosegel spravo s Čehi, da so opustili dolgoletno abstinenčno politiko, in izvedel je nove volitve, ki so se izvršile ugodno za vlado: napram 179 fevdalcem, konservativcem in Slovanom so imeli namreč nemški liberalci in ostali opozicijonalci le 174 mandatov. Takoj po izvršenih volitvah je prehodni kabinet odstopil, in vlado je tudi formalno prevzel Taaffe, ki je potem vodil krmilo monarhije polnih 14 let.

Taaffejev kabinet je bil izprva na videz nadstrankarski ter je združeval zastopnike vseh velikih klubov, konservativnega, češkega, poljskega in liberalnega, toda poslednji so se čutili v vladi že od vsega začetka kot nadležni gostje. To se je pokazalo že naslednje leto, ko je z nekaterimi rekonstrukcijami izločil Taaffe iz vlade polagoma vse liberalce ter se oprl le na fevdalno-konservativno-slovansko večino. Ker je bila pa ta prešibka za nemoteno delo, je razširila leta 1885. volilno pravico na takozvane »petakarje« (dotlej so imeli razen inteligenčnih stanov volilno pravico le oni, ki so plačevali vsaj 10 gold. neposrednih davkov), ki so pri volitvah leta 1885.

krepko pomagali izbiti za vlado izmed 353 mandatov 190 članov močno parlamentarno večino.

Glavna naloga fevdalno-konservativno-slovanske vlade je bila popraviti globoke napake poprejšnjih liberalnih vlad, ki so bile privedle državo v obupno gospodarsko stanje ter vzbudile strastne kulturne in narodnostne boje. V gospodarskem in socialnem pogledu je dajal Taaffejevi vladi pravec poljedelski minister Falkenhayn, ki je skušal pomagati predvsem »malemu človeku«, to je kmetu in obrtniku. Odpravljenih je bilo mnogo napak poprejšnje liberalne zakonodaje (n. pr. leta 1881. zakon proti oderuhom, leta 1883. novela k obrtnemu zakonu itd.), vendar je bilo vse to delo le polovičarsko. Do kakih globokih in radikalnih reform se na vsemogočno birokracijo zgrajena vlada ni povzpela; zato tudi ni mogla ustaviti vidnega gospodarskega propadanja ljudstva, zlasti kmetiškega. Prav važna izboljšanja je prinesla le delavskemu stanu. Sicer je neusmiljeno preganjala tedaj prav hitro razvijajoče se socialistično delavsko gibanje in ga s protisocialističnim zakonom iz leta 1886. začasno celo skoro uničila, vendar je na drugi strani ustvarila pod Vogelsangovim vplivom tudi nekaj jako važnih reform, kakor zavarovanje zoper nezgode leta 1888. i. dr. Nekaj dobrih načrtov je bilo pa ostalo še neizvršenih.

Bolj nas pa tu seveda zanima kulturna politika Taaffejeve vlade. V središču vseh bojev je stalo tudi v tej dobi šolsko vprašanje, za katero sta se zavzemala zlasti episkopat in pa dunajsko katoliško šolsko društvo s svojimi podružnicami. Že leta 1880. je vložil princ Lichtenstein v parlamentu predlog za revizijo šolskega zakona. Grof Taaffe je bil pripravljen ugoditi zahtevam konservativcev, toda uprli so se jim z vso ostrostjo liberalci, ki so bili ravno na to svoje dete najbolj ponosni. V parlamentu so bili sicer prešibki, da bi preprečili revizijo, pač pa so jo onemogočili v gosposki zbornici, zaradi česar je končno prodrl kompromis, kakršnega predstavlja novela iz leta 1883. Ker so vodilni katoliški krogi gledali na novelo le kot na nekak predujem, je že leta 1888. stavil Lichtenstein v parlamentu nove šolske zahteve, ki so potem tvorile središče proračunske debate leta 1889. Vlada je res izdelala načrt nove novele, a ker ni zadovoljeval ta ne levice, ne desnice, je ostal nerešen. Katoliški krogi so se potem pečali s šolskim vprašanjem še ponovno, toda upanje na zopetno uvedbo konfesijonalne šole je postajalo od leta do leta manjše.

Drugih kulturnih vprašanj Taaffejeva vlada s parlamentom ni načenjala, temveč je skušala zadovoljevati cerkvene kroge potom raznih upravnih odredb, zaradi česar se je v tej dobi tudi jako izboljšalo razmerje med cerkvijo in državo. Pač

je pa začela nastopati v katoliških krogih samih polagoma velepomembna preorijentacija. Katoliški pokret se je dotlej sam označeval za konservativnega, pravec mu je dajal tudi v izvenverskih vprašanjih episkopat in nastopal je skoro povsod roko v roki s fevdalci. To seveda ni moglo zadovoljevati mlajših, radikalnejših katoliških elementov, v katere so že prodirali Vogelsangovi socialni nazori [23] in med katerimi se je v začetku 80 ih let začel pojavljati strasten odpor proti nemoralnim praktikam tedanjega kapitalizma ter njega nositeljem, Judom. Na čelo tega krščansko-socialnega in protisemitskega gibanja je stopil na Dunaju dr. K. Lueger, tipični ljudski tribun, ki je bil leta 1885. prvič izvoljen v parlament in je ustanovil leta 1887. na Dunaju prvo »Krščansko socialno društvo«. Čeprav se katoliški konservativci v marsičem niso strinjali s krščanskimi socialci in so ti konservativce pogosto tudi ostro napadali (Lueger je n. pr. očital delu episkopata celo liberalni duh) ter so hodili v dnevni politiki dolgo časa vsak po svojih potih, je bila vendar skupna katoliška misel v obeh taborih tako močna, da ta zunanja razcepljenost katoliških vrst celokupnemu katoliškemu gibanju nikakor ni bila v škodo, zakaj ob vseh velikih momentih so nastopali skupno. To se je pokazalo zlasti o priliki II. a v s t r i j s k e g a k a t o l i š k e g a s h o d a, ki se je vršil konec meseca maja leta 1889. na Dunaju in katerega se je udeležilo zopet več slovenskih katoliških izobražencev. Ta shod je bil za nadaljnji razvoj katoliškega gibanja v Avstriji velepomemben: izoblikoval je katoličanom jasen načelen kulturni in socialni program in se tudi podrobno pečal z vprašanjem katoliškega tiska in organizacije. Ob tej priliki so bili konservativni elementi prvič potisnjeni v ozadje v prid krščanskim socialcem.

Tudi po tem katoliškem shodu so nastopali konservativci in krščanski socialci v politiki še ločeno, toda prvi so polagoma odmirali in njih dediščino so povsod prevzemali mladi in delavni k r š č a n s k i s o c i a l c i, dokler niso postale končno krščansko-socialne ideje program celokupnega avstrijskega katoliškega gibanja (že pri volitvah leta 1891. je bilo izvoljenih poleg

---

[23] Baron Vogelsang, konvertit iz Prusije, je prišel v Avstrijo leta 1864., prevzel leta 1875. uredništvo edinega tedanjega katol. dnevnika »Vaterlanda« in ustanovil leta 1879. revijo »Oesterr. Monatschrift für Gesellschaftswissenschaft und Volkswirtschaft«. Bil je učenec škofa Kettelerja in največji razširjevalec njegovih krščansko-socialnih nazorov v Avstriji. S svojim znamenitim delom, ki ga je omogočil princ Lichtenstein, »Die materielle Lage des Arbeiterstandes in Oesterreich«, je dal pobudo in pravec za vse socialne reforme Taaffejeve vlade, obenem je pa zainteresiral za socialna vprašanja tudi najširše kroge. Vogelsang in Ketteler spadata k duševnim očetom znamenite socialne okrožnice papeža Leona XIII. »Rerum novarum« z dne 15. maja 1891.

29 nemških konservativcev 14 krščanskih socialcev). K temu so pripomogli zlasti številni katoliški shodi, ki so jih prirejali odslej vsi avstrijski narodi in na katerih je zavzemalo socialno vprašanje glede na hitro naraščajočo socialno demokracijo [24] vedno važnejšo vlogo.

Proti koncu 80 ih let se je pa začela Taaffejeva fevdalno-konservativno-slovanska večina parlamenta polagoma razkrajati. Okorni birokratični režim ni bil kos nalogam gospodarsko in socialno naglo se razvijajočega časa, in nemški živelj se nikakor ni mogel sprijazniti s klici slovanskih narodov, ki so vedno glasneje zahtevali popolno narodno enakopravnost. Narodnostna nasprotja so se poostrila zlasti na Češkem. Ko je dosegel leta 1890. Taaffe spravo med tamošnjimi Nemci in zmernimi Staročehi, ki so dotlej zastopali Čehe, so uprizorili proti tej spravi strastno agitacijo svobodomiselni in radikalnejši Mladočehi. Leta 1891. je bil razpuščen parlament in pri novih volitvah so Mladočehi vprav pregazili Staročehe. S tem je izgubil Taaffe enega izmed bistvenih delov svoje dotedanje večine. Tudi nemški katoličani niso volili več strnjeno, kakor smo omenili že spredaj, a razne male skupine Hohenwartovega kluba se niso dale večno tolažiti le z malenkostnimi drobtinicami, s katerimi jih je zadovoljevala vlada v prejšnjih časih. Posledica je bila, da je ostal Taaffe po volitvah brez zanesljive večine. Začel se je ozirati po nemških liberalcih, ki so se bili že tudi davno naveličali opozicije. Njegov cilj je postal: zvariti večino iz oslabljenih dotedanjih vladnih strank in nemških liberalcev. Koncesije, ki jih je dovoljeval v to svrho liberalcem, so seveda vznevoljevale druge stranke, in zmeda je postajala vedno večja.

Usodne so postale te razmere za Taaffejevo vlado leta 1893. o priliki odločevanja o novi volilni reformi, ki so jo tirjale široke ljudske množice. V parlamentu je bilo ob tej priliki stavljenih že več predlogov celo za splošno in enako volilno pravico. Taaffe je bil pripravljen ugoditi mnogim zahtevam, a uprli so se fevdalci, konservativci in liberalci ter pokopali ne samo reformo samo, temveč z njo vred tudi Taaffeja, ki je bil prisiljen dne 11. novembra leta 1893. demi-

[24] Socialistično gibanje se je pojavilo v Avstriji konec 60 ih let in se v 70 ih letih razširilo, a kmalu so se pojavili ostri spori med zmernimi in radikalnimi elementi. V začetku 80 ih let so prevladali radikalci, ki so se nagibali že k anarhistom in to je dalo vladi povod, da je začela socialistični pokret zatirati z drakoničnimi sredstvi ter ga je sredi 80 ih let skoro zadušila. Desorijentirane in desorganizirane vrste se je posrečilo urediti šele dr. V. Adlerju leta 1899. na Hainfeldskem kongresu, kjer je bila ustanovljena tudi socialno-demokratična stranka. Odslej sta naraščala nje moč in vpliv jako hitro, zlasti še po letu 1893., ko je začela obračati večjo pozornost na strokovne organizacije.

30, 31 dec 1888 in 1. jan 1889.

sijonirati in je s tem, izčrpan in razočaran, za vedno izginil s političnega pozorišča. S tem je bilo zaključeno zopet eno izmed važnih razdobij ne le avstrijske državne politike, temveč tudi politične zgodovine posameznih avstrijskih narodov, ki so za štirinajstletne Taaffejeve vlade uredili in okrepili svoje vrste, da so v novi dobi lažje merili svoje sile s kulturnimi in narodnimi nasprotniki.

Dalekosežne spremembe je doživel v Taaffejevi dobi tudi slovenskinarod. Liberalni Auerspergov režim je bil vrste slov. narodnega izobraženstva deloma razkropil, deloma pa zanesel vanje malodušnost in desorijentacijo, a v širokih plasteh ljudstva je povzročil veliko gospodarsko bedo. Ko je doživel ta režim leta 1878. svoj popoln polom in je bila na vidiku konservativna vlada, so se skušali Slovenci zato čim tesneje oklepniti konservativcev, od katerih so pričakovali izboljšanje svojega obupnega položaja. Pri volitvah leta 1879. so kandidirali v parlament celo vrsto konservativnih nemških aristokratov s samim Hohenwartom na čelu (ta je bil potomec stare kranjske plemiške rodbine in leta 1860./1861. tudi kranjski dež. glavar), ker so bili prepričani, da jim bodo ti s svojim osebnim vplivom izposlovali še največ. Vsi ti nemški fevdalci za slovenska narodna stremljenja seveda niso imeli skoro nobenega zmisla, temveč so skušali uveljavljati predvsem svoje težnje, toda skromni in še izza liberalne dobe trepetajoči Slovenec je bil že srečen, da so prenehali nadaljnji udarci, in se je prva leta zadovoljeval z vsako drobtinico, ki je padla po zaslugi konservativcev z dunajske vladne mize (prenehal je teror pri volitvah, dosegli so več premestitev slov. uradnikov v domovino, nekaj jezikovnih pravic v šolstvu in sodstvu itd.). Najznamenitejši dogodek teh let je bilo l. 1880. izvršeno imenovanje goriškega poslanca A. Winklerja za kranjskega deželnega predsednika, saj je bil to prvi (in tudi zadnji) Slovenec na tem važnem mestu. Zaman pa so zahtevali razpust po večini nemškega kranjskega deželnega zbora. Čeprav je ostalo še mnogo, mnogo drugih želj neizpolnjenih, so bili vendar vsi (13 po številu) zvesti člani Hohenwartovega konservativnega kluba ter so šli pod Klunovim vodstvom čez drn in strn z vlado.[25] Enako je vladalo prva leta

---

[25] Klun je bil v 70 ih in 80 ih letih jako oster nasprotnik liberalnih Mladoslovencev in njih svobodomiselstva. Čeprav je prišel sam večkrat v konflikte s škofom Pogačarjem, je v poznejših letih branil hierarhično

tudi doma v političnih naziranjih skoro enodušno soglasje. Na čelu strnjenih vrst je stal stari dr. Bleiweis, a ko je ta na zimo leta 1881. umrl, ga je nasledil Luka Svetec, ki je prevzel tudi vso njegovo politično dediščino.

Prenehanje dotedanjega nemškega pritiska je pa povzročilo, da so se začela rahlo pojavljati zopet stara kulturna nasprotja, ki so tlela v slovenskem liberalnem in katoliškem taboru. Liberalci v zadnjih letih javno niso nikjer resneje nasprotovali katoliškim kulturnim načelom, in »Slovenski Narod« je celo istovetil liberalizem z nemškutarstvom (za učiteljstvo je bilo to tudi pravilno). Viden zunanji znak te sloge je bilo Bleiweisovo slavje jeseni leta 1879., toda bilo je tudi zadnje. Že spomladi leta 1880. je prišlo na občnem zboru »Slov. Matice« do prvega spopada med konservativci in liberalci, čemur je zopet sledilo stalno obstreljevanje v glasilih obeh taborov, a Marn je v »Slovencu« celo izrečno opozoril na speča načelna nasprotja. Oficijalni politični voditelji so se na obeh straneh izrekali še vedno za slogo, toda katoliški tabor je na eni strani vedno izraziteje poudarjal, da je mogoča sloga le na strogo katoliških načelih, na drugi strani pa skušal polagoma graditi svoje lastne postojanke, dočim se liberalci v odločen načelen boj niso upali spuščati, temveč so uprizarjali le od časa do časa zasebno zažiganje »Slovenca« v javnih lokalih.

V tem so se približale volitve v kranjski deželni zbor, ki so se vršile poleti leta 1883. Kandidate je postavil skupni volilni odbor in z njimi tudi zmagal (proti volji odbora je zmagal le Šuklje), tako da je prišel kranjski deželni zbor zopet v slovenske roke (ljublj. obč. svet je prišel po 13 letih nemškega gospodstva v slovenske roke že leta 1882.) Toda disciplina je bila med slovenskimi volilci že precej zrahljana, in so se v mnogih okrajih pojavljale oddvojene kandidature s strankarskim obeležjem (med drugimi je propadel tudi dr. Tavčar, čeprav je pisaril v volilnem boju duhovnikom pobožna pisma). Slično notranje nesoglasje je kazal tudi novi deželni zbor, kar se je pokazalo že v verifikacijski debati. Razen libe-

---

avtoriteto tudi v politiki in je bil zato tudi velik protivnik krščanskih socialcev. Kot zvest pristaš katol. konservatizma, čigar zastopniki so bili predvsem fevdalci, se je upiral na eni strani socialnemu in demokratičnemu radikalizmu krščanskih socialcev, na drugi strani pa seveda tudi protikatoliškim tendencam mladih liberalcev. Da bi preprečil prevelik vpliv mladih radikalnih elementov, se je zato konec 80-ih in v 90-ih letih prizadeval za ohranitev sloge vseh konservativcev iz obeh taborov in skušal zato čimbolj zadržati izbruh preostrih načelnih nasprotij. To ga je pa seveda privedlo v konflikte z Mahničem in njegovim krogom, ki je ravno najbolj obsojal breznačelno slogaštvo. Sicer se je pa mož mnogo trudil za narodne in gospodarske koristi Slovencev.

ralcev, ki so se upirali potrditvi vseh nemških mandatov, ter konservativcev, se je pojavila tedaj še tretja slovenska frakcija, to je Šukljetova, ki so jo nazivali »elastikarji« ter je bila zmerno liberalna, zmerno narodna in strogo vladna.[26] »Slov. Narod«, ki je bil tedaj v rokah dr. Zarnika in dr. J. Vošnjaka, je neodločno kolebal med Šukljetom in mladimi liberalnimi izobraženci z dr. Tavčarjem in Iv. Hribarjem na čelu, ki so se izrekali za radikalno narodno politiko ter so raz to stališče rohneli proti raznim sklepom deželnega zbora. Ker ni »Slov. Narod« zadovoljeval ne radikalnega levega in ne »elastikarskega« desnega krila liberalnega tabora, sta si leta 1884. ustanovila Hribar in Tavčar s »Slovanom«[27] svoje lastno glasilo, za njima pa še Šuklje z »Ljubljanskim listom«. Konservativci so sicer odločno odklanjali radikalne liberalce, vendar podrobneje niso posegali v boj, ki je divjal v liberalnih vrstah, pač pa se je pričelo nekako vrenje tudi v njih vrstah. To se sicer ni izražalo v kakih notranjih bojih, pač pa v odločnem poudarjanju strogo katoliških načel. Za časa Pogačarjevega škofovanja se je namreč začela duhovščina deloma odmikati javnemu delu, deloma se je pa začel tudi v njenih vrstah opažati vpliv liberalnega duha, proti čemur je začel brezobziren boj prof. dr. A. Mahnič.

Pri državnozborskih volitvah leta 1885. naraščajoča domača nasprotja še niso prišla do večje veljave, in je tudi nova parlamentarna delegacija, iz katere je že izpadlo par aristokratov, pod Kljunovim in Šukljetovim vodstvom složno vstopila v Hohenwartov konservativni vladni klub. Instinktivno so se pa začeli doma zavedati liberalci, da se katoliške vrste vedno bolj oblikujejo in krepijo, zato so se v strahu za svoje pozicije pozimi leta 1885./1886. nekoliko pomirile vse

---

[26] Precej krepko je odmevalo v tej dobi tudi socialistično gibanje, a ker slovenski socialisti tedaj niso imeli še niti svojega glasila, kaj šele zastopnika v kaki javni korporaciji, seveda niso mogli vplivati na potek slovenskega javnega življenja, pač se je pa »Slovenec« v neštetih člankih v vseh teh letih prav intenzivno pečal s socialisti in raznimi socialnimi problemi. Prva socialistična organizacija na Slovenskem je bilo ljubljansko, leta 1869. ustanovljeno »Delavsko izobraževalno društvo«, ki je prešlo v začetku 80 ih let pod Tumovim in Železnikarjevim vplivom v najradikalnejše (anarhistične) vode, dokler jih leta 1884. niso zagradile drakonične Taaffejeve protisocialistične naredbe. Večina agilnejših društvenih članov je prišla pred porotno sodišče, ki je obsodilo Železnikarja na 10 let ječe (na Klunovo posredovanje sta mu bili potem zadnji 2 leti odpuščeni). To je za nekaj let skoro ubilo slovensko socialistično gibanje, »Del. izobraževalno društvo« je pod vodstvom zmernih elementov le životarilo, a po hainfeldskem kongresu je oživelo nanovo.

[27] »Slovana» je nasledoval leta 1888. Podgornikov »Slovanski svet«, ki je izhajal do leta 1899. ter je imel nekako liberalen in panslavističen program.

tri liberalne frakcije in se složno strnile okrog »Slov. Naroda«. Katoliški pokret, ki je dobil po Pogačarjevi smrti leta 1884. močno oporo z imenovanjem dr. J. Missie za ljubljanskega škofa, se strnjenih liberalnih vrst ni ustrašil, temveč je prehajal povsod v ofenzivo, kar je dajalo tudi »Slov. Narodu« povod za vedno strastnejšo »protiklerikalno« gonjo. Dne 18. septembra leta 1887. je njegov dopisnik iz Rusije, Krutogorov (= Hostnik), ki je pisal v »Slov. Narod« kulturnobojne in rusofilske članke, nazval papeža »izvrga človeštva«, kar je povzročilo vihar ogorčenja ne le na Slovenskem (v »Slovencu« se mu je že poprej upiral Marn), temveč v vsej katoliški Avstriji. Slovenski škofje so izdali skupen pastirski list proti liberalcem, Missia je prepovedal duhovščini »Slovenski Narod« in se zavzel za katoliško časopisje, ki je navalilo z vso silo na liberalce. Liberalci, ki so bili še brez kakršnekoli organizacije, so se tega gibanja ustrašili, retirirali in Krutogorov zaščitnik Hribar je moral celo izstopiti iz upravnega odbora Narodne tiskarne. Ta umik je konservativno krilo katoliškega tabora nekoliko potolažil, ne pa mlajšega, ki je stalo pod vplivom radikalnega Mahniča. Zahteve po popolni ločitvi duhov so postajale vedno glasnejše, in katoličani so si osnovali vrsto novih organov, ki so služili poglobitvi in razširjanju katoliških načel. Liberalci tekmi s katoličani niso bili kos, temveč so se branili s smešenjem in psovanjem. Ost njihovih napadov je bila naperjena zlasti proti Mahniču (»Slovenski Narod« je »Rim. Katolika« celo sumničil, da je v zvezi z — ruskimi rublji) in Missii, kateremu so o priliki prestolonaslednikove smrti pobili celo okna in ga dolžili nelojalnosti napram dinastiji, toda množina zaupnic, ki jih je dobil od vseh koncev svoje škofije, je dokazala, da prodira katoliški pokret vedno globlje v vse sloje ljudstva. Poleti leta 1889. je moral dr. Slanc priznati v »Slov. Narodu«, da so duhovi na Slovenskem ločeni. Za svoje mandate trepetajoče slogaške liberalce (Vošnjak) sta potiskala v stran radikalna dr. Tavčar in Iv. Hribar, a v katoliškem taboru so dobivali premoč nad oportunističnimi in pomirljivimi konservativci (Klun) agresivni »mladi« (Kalan, Žitnik).

Svoje politične organizacije tedaj še niso imeli ne liberalci in ne katoličani, ker so sedeli oboji še složno v Hohenwartovem klubu in sta bila tudi v kranjskem deželnem zboru zastopana oba tabora po pomirljivejših elementih, ki so oficijalno še vedno zagovarjali slogo, čeprav je postajala ta vedno bolj anahronistična. Prvi poizkus politične organizacije so naredili meseca marca leta 1889. liberalci, ki so ustanovili v Ljubljani politično »Slovensko društvo«. Ker so se

pa udeležili ustanovnega zborovanja tudi konservativci ter zahtevali v odboru primerno zastopstvo, je društvo zaspalo, še preden je sploh začelo s kakim delom.

To vsestransko notranjo razdrapanost kranjskih Slovencev, ki je bila pa le predhodnica nove orijentacije in opredelitve po svetovnem naziranju, so pokazale tudi v o l i t v e v k r a n j s k i d e ž e l n i z b o r, ki so se vršile poleti leta 1889. Tudi to pot se je še pojavil skupni »Narodni volilni odbor«, sestoječ iz starejših politikov iz minule slogaške dobe. Ta je postavil skupno kandidatno listo, toda bil je že brez vsake avtoritete in ga ni upoštevala ne ena, ne druga stran. Pojavila se je cela vrsta s a m o s t o j n i h k a n d i d a t u r iz mlajših, radikalnejših vrst obeh taborov, nekatere celo proti oficijalnim kandidatom iz lastnega tabora (n. pr. A. Kalan proti Klunu). V glavnem so sicer še prodrli kandidatje narodnega volilnega odbora, vendar je bilo izvoljenih že tudi par neoficijalnih kandidatov (n. pr. Povše, Iv. Hribar). Hudi volilni boj je povzročil med deželnozborsko delegacijo seveda precejšnje strankarske razpoke, a ker so na obeh straneh številčno še vedno prevladovali pomirljivi elementi, je bilo za enkrat (23. novembra leta 1889.) še mogoče zvariti s k u p e n s l o v e n s k i d e ž e l n o z b o r s k i k l u b, ki je dne 3. decembra sprejel konservativno geslo »vse za vero, dom, cesarja« za svoje in ki je bil na tihem naperjen proti radikalnim elementom iz obeh taborov. Največjo veljavo je imel namreč v tej dobi med slovenskimi politiki konservativec Klun.

Poskus liberalcev, da bi si osnovali v »Slovenskem društvu« politično organizacijo, II. avstrijski katoliški shod, deželnozborske volitve in neprestano dreganje impulzivnejših elementov, vse to je na jesen leta 1899. privedlo ljubljanske prvake do tega, da so na Kalanovo inicijativo začeli pripravljati »K a t o l i š k o p o l i t i č n o d r u š t v o«, ki je imelo svoj ustanovni občni zbor dne 26. januarja leta 1890. in kateremu je sicer predsedoval Klun, toda v odboru so bili že po večini mlajši delavci iz Mahničeve šole. Za ustanovitev društva, ki je seveda vzbudila pri liberalcih mnogo prahu in pospešila pomirjenje med radikalno Tavčarjevo in oportunistično Šukljetovo strujo, so se maščevali liberalci na ta način, da za dopolnilne volitve v ljubljanski občinski svet niso hoteli priznati dotlej običajne oficijalne skupne kandidatne liste, ampak so izvolili v prvem in drugem razredu le svoje pristaše, a v tretjem je zmagala katoliška lista. Medsebojno nasprotje se je vedno bolj poglabljalo. Liberalci, med katerimi je vladala popolna načelna zmeda in so v svojem časopisju le zmerjali (neutajljivo dejstvo je, da so uvedli nekdanji sirovi ton v naše

časopisje liberalci), vendarle še niso bili izgubili vsega upanja na slogo, oziroma so bili prepričani, da bo katoliški pokret polagoma zopet izginil sam od sebe. »Kat. pol. društvo« pa je prirejalo številno obiskane shode po vsej deželi in širilo s tem katoliško politično zavest zlasti med kmetiško ljudstvo. Življenje je zdaj med Slovenci vedno jasneje oblikovalo dve ostro si nasprotujoči politični stranki; med oficijalnimi politiki, deželnimi in državnimi poslanci, je pa še vedno prevladoval slogaški duh, ki so ga izražale tudi resolucije oktobrskega shoda (leta 1890.) vseh slovenskih in istrskih poslancev v Ljubljani (vseh navzočih je bilo 51). Ta shod je naglašal zlasti potrebo politične združitve jugoslovanskih dežel monarhije in se izrekel za hrvaško državno pravo.

Spomladi leta 1891. so se vršile zopet volitve v državni zbor. Še enkrat, a tudi zadnjič, je postavil oficijalne kandidature centralni volilni odbor, sestoječ iz starejših pomirljivih konservativnih elementov obeh taborov, toda zaslombe in avtoritete ni imel ne na desni, ne na levi. Mahnič je ob tej priliki v »Rim. Kat.« ponovno žigosal »brezglavost slovenske politike« in nedoslednost katoliških konservativcev ter zahteval ločitev deželnozborskega kluba v liberalni in katoliški del. Prvo se je oglasilo s svojimi zahtevami »Kat. polit. društvo«, ki se je zavzelo za Povšeta in Hohenwarta,[28] nastopilo proti Ferjančiču ter zopet postavilo v ospredje svojega volilnega programa zahtevo po verski šoli. Da paralelizirajo ta nastop katoličanov, katerim je dalo močno moralno oporo posebno pastirsko pismo, ki so ga izdali za volitve vsi avstrijski škofje, so liberalci v tem volilnem boju naenkrat oživili »Slovensko društvo« iz leta 1889. kot svojo politično organizacijo in skušali prodreti z dr. Majaronovo kandidaturo. Izvoljeni poslanci so sicer zopet složno vstopili v Hohenwartov konservativni klub, toda doma je divjal medsebojni boj z nezmanjšano silo naprej (pri ljublj. obč. volitvah so zmagali liberalci s svojimi kandidati, zato se pa katoličani odslej več let sploh niso več udeleževali). Ker so se katoličani čutili že ves čas kot samostojna politična stranka, končno tudi liberalcem ni preostajalo drugega kot priznati izvršeno dejstvo. To so manifestirali na ta način, da so še tisto poletje krstili na zborovanju »Slov. društva« svojo stranko za »Narodno-napredno

[28] Čeprav ni prišel Hohenwart sploh nikoli v kakršenkoli stik s svojimi volilci, niti se ni zanimal za njih težnje in koristi, so slov. katol. konservativni prvaki vendarle vneto lomili kopja zanj. »Slov. Narod« je zlasti v drugi polovici 80 ih let ponovno grajal njegovo brezbrižnost za slovenske zahteve, zahteval od poslancev, da zapuste njegov klub, in se upiral njegovim kandidaturam na Kranjskem, toda Klun in njegovi pristaši so bili zanj do zadnjega.

stranko« (nekateri so baje predlagali ime »liberalna«), dočim so se katoličani za svojo stranko oprijeli imena »Katoliško-narodna stranka«.

To oblikovanje samostojnih političnih strank je končno moralo vplivati tudi na oficijalno parlamentarno delegacijo. Ker je bil Taaffe zaradi poraza Staročehov prisiljen začeti paktirati z nemškimi liberalci in jim dovoljevati koncesije, se je pojavilo med nekaterimi radikalnimi slovenskimi člani Hohenwartovega kluba očitno nezadovoljstvo s politiko konservativcev, a v kranjskem deželnem zboru sta se spomladi leta 1892. izoblikovala poleg nemškega še dva slovenska kluba, konservativni pod vodstvom kanonika Kluna in dež. glavarja Detele ter liberalni pod vodstvom dr. Karla Bleiweisa. Širša javnost se pa za te dogodke ni preveč zanimala, kajti vsa pozornost Slovencev je bila leta 1892. obrnjena v prvi vrsti na I. slovenski katoliški shod, ki je bil plod večletnega dela Mahniča in njegovih mladih učencev in ki je trajno ločil duhove na Slovenskem. To je bil eden najznamenitejših dogodkov v politični in kulturni zgodovini slovenskega naroda, ker je začrtal jasne smernice delu vse katoliške generacije, ki mu je sledila, s tem pa tudi odločilno vplival na potek vsega nadaljnjega slovenskega javnega življenja.

Če se ozremo sedaj na slovenski katoliški pokret v Taaffejevi dobi, tedaj vidimo že na prvi pogled, da je ta doba zanj velepomembna, ker mu je dala vsaj v glavnih obrisih že vso ono vsebino in obliko, s katerima je pozneje tako odločujoče vplival na življenje celokupnega slovenskega naroda. V prejšnji dobi absolutnega gospodstva nemškega liberalizma smo videli, da je bil slovenski katoliški pokret skoro izključno le odmev sočasnega gibanja med nemško-avstrijskimi katoliki, kateremu je dajal inicijativo ter smernice episkopat, najmočnejšo oporo pa je našel med konservativnim plemstvom. Podobno je bilo tudi v Taaffejevi dobi, vendar se kaže proti koncu 80 ih in v začetku 90 ih let že na vseh poljih tudi lastna inicijativnost in samostojno oblikovanje kot posledica tesne zraslosti pijonirjev slovenskega katoliškega pokreta s slovenskim ljudstvom. Dočim je oral ledino katoliškega pokreta v začetku prejšnje dobe le skromni in neumorni Jeran in se mu je šele pozneje pridružilo nekaj mlajših sil s Klunom in Marnom na čelu, pa vidimo sedaj na slovenski katoliški njivi že celo vrsto navdušenih in spretnih

sejavcev, med njimi že tudi prve laike, ki so sejali na široko in na globoko, kar je povzročilo pozneje tudi tako bujno rast.

Čeprav je vladala še vso drugo polovico 70 ih let v slovenskem javnem življenju sterilna sloga med katoličani in liberalci, vendar katoliški tabor ni nič več prav zaupal liberalcem, temveč ostal budno na straži in tiho utrjeval svoje skromne postojanke, obenem pa mislil tudi na nove. Brž ko je postalo jasno, da je konec nasilnega gospodstva nemških liberalcev, in da se bo obdržal konservativni Taaffejev kurz ter so se vzbudila speča načelna nasprotja med slovenskim katoliškim in liberalnim taborom, je »Slovenec« (19. VII. leta 1879.) že poudaril samostojni obstoj »stranke« z izrazitim katoliškim programom ter jo tudi označeval z imeni »katoliška«, »konservativna«, »staroslovenska« itd., le naziv »klerikalna« je odklanjal. Istega dne je izšel na uvodnem mestu »Slovenca« tudi proglas, ki je naznanjal, da se je osnovala v Ljubljani družba rodoljubov, ki namerava osnovati »Katoliško bukvarno«.[29] Duša tega podjetja je bil župnik Jos. Jerič, ki se je bil po svoji upokojitvi leta 1873. naselil v Ljubljani ter je imel posebno velik zmisel za gospodarsko organizacijo. Ustanovitev knjigarne je liberalce precej razburila. Ko je prišlo naslednje leto do prvih ostrejših javnih spopadov med obema strujama, so uprizorili liberalci

[29] Koncesijo za osnovanje knjigarne je izdala dež. vlada Jeriču z odlokom z dne 6. julija leta 1879, a Jerič je kupil že dne 1. aprila leta 1879. od vdove starega ljubljanskega knjigarja O. Kleera knjigarno na tedanjem Starem trgu štev. 2 in jo premestil v sedanje prostore v stolnem župnišču. Prvo četrtstoletje je knjigarna le životarila, kajti od leta 1879. do 1881. je bil njen poslovodja neki Nemec, od leta 1881. do 1905. pa pruski priseljenec Schündelen, zagrizen Nemec, ki nikakor ni hotel zalagati slovenskih knjig, češ da je vsaka nova slovenska knjiga nov žebelj v rakev knjigarne (izdala je zato res le par brošuric in molitvenikov). Vkljub naročilu KTD ni hotel odstraniti niti dvojezičnega napisa na knjigarni, zato je poslal društveni predsednik A. Kalan meseca junija leta 1905. sam delavce z ukazom, da nemški del napisa odstranijo, a Schündelenu je izročil odpoved službe. Vodstvo knjigarne je bilo nato poverjeno I. Mesarju, ki ji ravnateljuje še danes. Pod njim je doživelo podjetje izreden razmah (leta 1900. je imela knjigarna denarnega prometa 124.500 K, leta 1910. pa že 621.000 K). Leta 1907. je knjigarna izdatno razširila in modernizirala svoje prostore (drugič je bila razširjena potem še leta 1915.), a istočasno se je zasnovala v zmislu sklepov katoliških shodov tudi cela vrsta knjižnih zbirk (Ljudska knjižnica, Leposlovna knjižnica, Znanstvena knjižnica, Zbirka ljudskih iger i. dr.), ki so jako obogatile naš knjižni trg. Razen tega je izdajala knjigarna še več listov (Duhovni Pastir, Dom in Svet) in nepregledno vrsto nabožnih, leposlovnih in poučnih del (skupno s ponatisi vred nad 800 v 2·7 milij. izvodih). Zadnja leta pred vojno je bila Katoliška bukvarna, ki se je leta 1919. prekrstila v »Jugoslovansko knjigarno«, gotovo največja slovenska knjigarna in najagilnejše slovensko založništvo, ki si je pridobilo veliko zaslug zlasti za slovensko ljudsko prosveto. Leta 1926. je prišla knjigarna z leta 1910. nakupljeno knjigarno »Ilirija« v Kranju in bivšo Krajčevo v Novem mestu vred v last »Knjigarske zadruge« KTD.

sežiganje »Slovenca« po javnih lokalih (v ljubljanski čitalnici n. pr. skladatelj Dav. Jenko). To je katoličane le podžgalo, in že konec septembra leta 1880. je neki dopisnik z Gorenjskega po dolgih letih zopet zahteval, da se mora spremeniti »S l o v e n e c« v d n e v n i k. Konservativni in s slogaškim duhom prepojeni Klun za te zahteve ni imel mnogo zmisla, temveč se je še tega leta dogovarjal z Vošnjakom o združitvi obeh listov. Velik del duhovščine je bil seveda odločno proti tem nameram, in klici po dnevniku niso več utihnili, dokler končno tudi izdajatelji niso obljubili izpolniti te splošne želje. V svrho njene realizacije so nekateri predlagali zbiranje posebnih deležev. Do obljubljene izvršitve leta 1881. še ni prišlo, ker so se duhovi medtem zopet nekoliko pomirili ter je dala Bleiweisova smrt povod, da sta izrazila oba tabora pripravljenost za nadaljnjo medsebojno slogo, zlasti ker je »Slov. Narod« ponovno prepričeval javnost, da ni in noče priti v nobeno nasprotje s katoliško vero. Želja po nadaljnjem oblikovanju samostojnega katoliškega pokreta pa kljub temu ni zaspala. Ko je »Slovenec« dne 2. marca leta 1882. poročal, da šteje zgornjeavstrijsko katoliško politično društvo 30.000 članov, je izpraševal, če bi ne bilo tako društvo potrebno tudi pri nas. Ker je bil složni nastop obeh slovenskih struj še tisto pomlad nagrajen z osvojitvijo ljubljanskega občinskega sveta, še ni našla misel lastnega političnega društva za enkrat odmeva, pač pa je bil položen tisto leto katoliškemu gibanju drugi, jako važen temelj. Dotedanji »Slovenčev« urednik F. Haderlap je namreč začel izdajati svoj nekako krščansko-socialni list »Ljudski glas«, ki je bil namenjen v prvi vrsti obrtnikom, a naslednje leto je odšel v Celovec k novoustanovljenemu »Miru«; uredništvo ter izdajateljstvo »Slovenca« je pa prevzel dne 1. maja agilni Jerič. Ta je takoj uvidel, da je pogoj razširitve lista l a s t n a t i s k a r n a, zato je vložil tozadevno prošnjo za koncesijo, in dne 26. avgusta leta 1882. je »Slovenec« že javil, da je ta dovoljena. Nadaljnja dela so potekala tako hitro, da je bila nova tiskarna[30] že dne 24. aprila leta 1883. slovesno otvorjena.

Neposredni povod za razširitev »Slovenca« v dnevnik so dale volitve v kranjski deželni zbor, ki so se vršile poleti leta 1883. in pri katerih se je že močno javljala strankarska razcepljenost. S tem so si ustvarili katoličani jako uspešno propagandno sredstvo, ki je bilo tem potrebnejše zlasti zato, ker š k o f P o g a č a r n i odobraval oblikovanja samostojne katoliške stranke (Jeriču je odpovedal celo stanovanje, v katerem je obenem urejeval list) ter je odvračal duhovščino od javnega

[30] Tiskarno je osnoval Jerič z izdatno denarno pomočjo ostale duhovščine popolnoma nanovo. Njeni prvi prostori so bili na sedanjem Vodnikovem trgu št. 5.

političnega dela. Posledica tega postopanja je bila ta, da je med izobraženstvom še splošno prevladujoči liberalni duh močno vplival tudi na del slovenske duhovščine (leta 1880. je bilo med naročniki »Slov. Naroda« tudi 105 duhovnikov) na Kranjskem, a še bolj po obrobnih deželah. Ta katoliški liberalizem sicer ni soglašal z izrazi liberalnega svobodomiselstva, vendar se jim tudi ni upiral (in ravno to mu je pozneje Mahnič najbolj zameril, glej »Rim. Kat.« leta 1889.), a v svetnih zadevah je stal popolnoma pod sugestijo liberalnih gesel, zlasti nacijonalističnih. Kake neposredne večje škode katoliški liberalizem pri nas sicer ni povzročil, vendar je zanesel v katoliške vrste precej načelne nejasnosti in tlačil bojni duh, ki je potreben vsakemu mlademu gibanju.

Jako važen preokret je pa nastopil v tem pogledu leta 1884. Dne 25. januarja je namreč Pogačar umrl, in teden dni nato se je prvič oglasil v »Slovencu« — goriški bogoslovni profesor dr. Anton Mahnič z vrsto podlistkov »Indija Koromandija«, v katerih je v obliki pisem iz Indije Koromandije karikiral idejno zmešnjavo v tedanji literaturi in dejal, »da zmešnjava od dne do dne rase in da tako ne more iti več dalje.«

Mahnič je bil izrazit intelektualist, v načelnih vprašanjih ne le neizprosen in brezobziren, temveč pogosto celo strasten in sam filozofsko podkovan, kakor tedaj morda nihče med Slovenci. Razumljivo je tedaj, da njegov nastop ni mogel ostati neopažen. Še tisto poletje so se začeli v »Slovencu« množiti načelni članki o liberalizmu in konservatizmu, a v pozni jeseni se je pojavil zopet Mahnič sam s serijo podlistkov »Dvanajst večerov«, v katerih je brezobzirno nastopil proti nekatoliškim načelom, ki jih je našel pri najodličnejših sodobnih slovenskih literatih, obenem pa je razvil tudi svoje lastne nazore o raznih umetnostnih vprašanjih (ker je jemal pravzaprav otroka za merilo literaturi, so bili njegovi tozadevni nazori gotovo preozkosrčni).

Ta Mahničev nastop in imenovanje novega škofa dr. Jakoba Missie sta prinesla v naše javno življenje docela novo življenje. Missio so sprejeli liberalci z največjim nezaupanjem, a na Mahniča so navalili z vso silo, od vseh strani in s sredstvi najrazličnejše kakovosti. Ker so se bali priznati svoje svobodomiselstvo, so skušali zakriti zadrego s smešenjem in psovanjem, a načelnemu boju so se izmikali. Tudi v katoliškem taboru so bila mnenja o Mahniču jako deljena. Katoliško-liberalni del, proti kateremu je bil Mahničev boj v prvi vrsti naperjen, je seveda obsojal njegov radikalizem, konservativci, ki so bili še gospodarji vseh tedanjih postojank katoliškega gibanja, so ostali s »Slovencem« vred (ta se je sam proglašal za konservativnega in svojo stranko za konservativno) skoro docela pasivni, a del

duhovščine se je že takoj od početka postavil odločno na Mahničevo stran. Dočim se »Slovenec« sam neposredno ni vmešaval v boj, so pa posamezni njegovi dopisniki navdušeno odobravali Mahničev nastop, a trebanjska duhovščina[31] mu je že meseca januarja leta 1885. poslala celo posebno zaupnico, kateri so sledile pozneje še nekatere druge. Da bi »Slovenec« tudi na zunaj dokumentiral nevtralnost glede različnosti naziranj v katoliškem taboru, je objavil poleti leta 1885. daljšo serijo Zornovih podlistkov, ki so branili pesnika Gregorčiča pred Mahničevimi očitki, kmalu za tem pa je prinesel še večji Mahničev dodatek »Dvanajsterim večerom«, v katerem je ta trdo zavračal Zornova izvajanja.

Te živahne debate o načelnih vprašanjih in pa stalna »Slovenčeva« poročila o inozemskih katoliških shodih so nehote vzbujala tudi zanimanje za organizacijo. Vnovič se je pojavila zahteva po lastnem katoliškem političnem društvu (tudi »Glasi Kat. družbe« so izrazili leta 1886. tako željo), za katero pa konservativni prvaki katoliškega gibanja očividno niso imeli preveč zmisla, čeprav so celo po kmetih nastajala bralna društva in se množile podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda«.[32] Najvažnejši dogodek na tem polju je pa ustanovitev »Katoliškega tiskovnega društva v Ljubljani«. V svrho razširjanja katoliškega tiska je delovala tedaj v Avstriji že cela vrsta takih društev. V Mariboru je obstojalo že od leta 1871., in leta 1884. je bilo ustanovljeno v Celovcu, le Ljubljana je še spala. Ko je leta 1884. predlagal neki celovški dopisnik »Slovenca« ustanovitev društva za razširjanje knjig in časnikov med ljudstvo, ga je uredništvo celo zavrnilo, češ saj ima ta namen že »Katoliška tiskarna«. Končno je bolehni Jerič vendarle izprevidel, da ne morejo sloneti vsa gospodarska bremena na njegovih šibkih ramenih; zato je vzel z Missijevo podporo inicijativo sam v roke, sestavil pripravljalni odbor, vložil pravila, in dne 2. julija leta 1887. je izšel na uvodnem mestu »Slovenca« proglas o ustanovitvi društva.[33] Že na usta-

---

[31] Dolenjci so bili sploh jako agilni in so z novim letom 1885. začeli izdajati celo lasten katoliški list, »Dolenjske novice«.

[32] Družba sv. Cirila in Metoda je bila ustanovljena leta 1885. v spomin 1000 letnice smrti sv. Metoda in kot odgovor na leta 1880. ustanovljeni nemški Schulverein, ki je začel tedaj s svojim ponemčevalnim delom na naši narodni meji. Našla je takoj navdušen odmev v vseh slojih in pri vseh strankah, zato je mogla izkazati leta 1889. že 85 podružnic s 6860 člani po vseh slovenskih deželah. Ko so ustanovili Nemci še ponemčevalno društvo »Südmark«, ki se je v 90 ih letih jako hitro širilo tudi po slovenskih deželah, je delovanje DCM napredovalo še hitreje in intenzivneje.

[33] Pravila KTD so bila potrjena dne 27. junija leta 1887. Na ust. občnem zboru izvoljeni odbor je sestojal iz dr. Čebaška kot predsednika, Jerića kot podpredsednika, Bohinca kot tajnika in blagajnika ter še 11 odbornikov (po večini duhovnikov, a tudi enega laika). Čebašek je pa že po nekaj

novnem občnem zboru dne 27. julija tistega leta je poudarjal Jerič, da se je ustanovilo društvo zato, da prevzame v svojo last in upravo tiskarno in knjigarno, ki sta bili doslej Jeričeva last, kar se je res še tisto jesen zgodilo.

Bolehni Jerič pa tudi naraščajočih uredniških poslov ni več zmagoval (prihodnje leto je že umrl), zato jih je preložil meseca oktobra leta 1887. na krepke rame mladega Ignacija Žitnika, s čimer je bil pritegnjen v politično življenje mož širokih in modernih pogledov, s krepko in jasno izoblikovano smerjo ter z neumorno in nesebično delavnostjo. Njegova sveža sila je prišla do izraza še tisto jesen ob priliki ostrega spopada s »Slov. Narodom«, ki je nazval papeža »izvrg človeštva«. Ta liberalni izpad je povzročil v katoliških vrstah izredno močan odmev, ki je dobil še poseben poudarek v pastirskem pismu škofov goriške nadškofije, s katerim so obsodili in prepovedali vernikom liberalne liste ter se z vso svojo avtoriteto zavzeli za katoliški tisk. Posledice niso izostale, kajti še pred božičem

---

tednih to čast odložil, in dne 23. septembra leta 1887. je bil izvoljen na njegovo mesto bogosl. profesor A. Zupančič, ki je potem predsedoval društvu do leta 1903., za njim pa Andr. Kalan, ki mu predseduje še danes. Tiskarno in knjigarno je prevzelo KTD od Jeriča dne 1. oktobra leta 1887. (tiskarno za 6000 gold., knjigarno za 1000 gold.). Leta 1890. je kupilo Ničmanovo prodajalno in knjigoveznico, naslednje leto pa Jermanovo hišo (na dvorišču sedanje tiskarne, kjer še vedno obratujejo nekateri oddelki) z vrtom vred za 18.400 gold. Nakup in prezidavo je omogočila velika požrtvovalnost duhovščine, ki je zbirala darove po vsej deželi. Meseca julija leta 1892. se je preselila tiskarna iz hiše na sedanjem Vodnikovem trgu štev. 5 v prenovljeno lastno poslopje (uredništvo »Slovenca« se je preselilo v tiskarno šele leta 1903.). Leta 1897. je dokupilo društvo zopet eno izmed sosednih hiš in razširilo prejšnje prostore, leta 1901. je kupilo vse obrate J. Krajca v Novem mestu in leta 1904. Šeberjeve v Postojni. Isto leto je prevzel vodstvo vseh tiskarniških obratov sedanji ravnatelj K. Čeč, a dr. Janežič je sprožil misel za zgraditev novega modernega tiskarniškega poslopja, ki pa še ni bila sprejeta. Leta 1906. je kupilo društvo še Škerjančevo hišo na oglu sedanje tiskarne, a leta 1907. se je začelo graditi sedanje monumentalno poslopje, ki je bilo dovršeno in blagoslovljeno dne 27. avgusta leta 1908., obenem je bila pa popolnoma prenovljena knjigarna. Tiskarniški obrati so se bili že poprej razširjali in modernizirali od leta do leta, tako da so kmalu prekosili vse druge v Sloveniji in so še danes med največjimi in najmodernejšimi na slovanskem jugu sploh. Leta 1919. je bila osnovana v okviru tiskarne klišarna, leta 1921. litografija, leta 1922. so poizkušali ustanoviti nekako depandanso tiskarne v Belgradu, kar se pa ni obneslo, in leta 1924. je bil uveden offsettisk. Ker je zaradi političnega položaja leta 1924. pretila nevarnost, da se nasilno polasti celokupnega podjetja Samostojna demokratska stranka, je prodalo društvo vse svoje nepremičnine ljubljanskemu škofijstvu, ki jih je prepustilo še v nadaljnjo uporabo KTD. Leta 1925. je bil uveden bakrotisk, a leta 1926. sta bili ustanovljeni v okviru KTD »Knjigarska zadruga« in »Tipografska zadruga«, ki sta zopet prevzeli od škofijstva potom nakupa nekdanje nepremičnine KTD.

leta 1887. je sprožil prof. Fr. Lampe v Cirilskem društvu[34] ljubljanskih bogoslovcev misel za ustanovitev posebnega katoliškega leposlovnega lista. Ker sta s koncem leta 1887. prenehala celovški »Kres« in ljubljanski »Slovan« in je ostal še edini liberalni »Ljubljanski Zvon«, je bil moment še posebno ugoden; zato se Lampe ni prav nič obotavljal, in meseca januarja leta 1888. je že izšla prva številka njegovega »D o m a i n s v e t a«. Razen tega so sprožili še tisto pomlad prof. Zupančič, A. Keržič in Andrej Kalan na nekem izprehodu misel, da bi kazalo izdajati tudi za preprosto ljudstvo poljudno pisan list. Idejo so bili hitro uresničili, kajti že dne 23. junija je naznanil »Slovenec«, da bo začel izhajati kot njegova štirinajstdnevna priloga »D o m o l j u b«,[35] čigar uredništvo je prevzel tedanji trnovski kaplan Andrej Kalan.

Najdalekosežnejši dogodek na polju katoliškega tiska je bila pa ustanovitev »R i m s k e g a K a t o l i k a«, ki ga je naznanil Mahnič v »Slovencu« dne 5. junija leta 1888. Takoj prva številka, ki je izšla štirinajst dni za »Domoljubom«, je pokazala, da je stopil v slovensko javno življenje močan in samosvoj duh, ki je dobro čutil vso plitko frazerstvo tedanjega našega liberalizma, pa tudi načelno nejasnost ter polovičarstvo v katoliškem taboru. Že v svoji uvodni razpravi »Več luči«, v kateri je jasno očrtal svoj svetovni nazor, se je krepko izrekel za »načelnost, stanovitnost in doslednost človeškega delovanja«, a takoj v naslednjem članku, ki mu je postavil na čelo značilni moto »In ločil je svetlobo od teme«, je začel obračunavati s katoliškim liberalizmom, v katerem je videl največjega škodljivca pravega

---

[34] »Društvo sv. Cirila in Metoda« se je ustanovilo konec leta 1881. na pobudo dr. Fr. Lampeta in je imelo namen vaditi bogoslovce v pisateljevanju. Od leta 1890. do 1900. so izdajali tudi »Pomladne glase«. Bilo je jako velikega pomena, kajti ravno iz njega so izšli vsi glavni katoliški preporoditelji Slovencev. Svoje dopise so objavljali Cirilovci v vseh tedanjih slovenskih katoliških listih. Društvo obstoja še danes. Enajst let poprej so imeli pa že svoje društvo — prvo slov. katol. dijaško društvo — mariborski bogoslovci, čigar duša je bil Mih. Napotnik. Po njegovem odhodu je zaspalo in se obnovilo šele leta 1882., zlasti delavno je bilo pa okrog leta 1890. pod Kovačičevim predsedstvom. — Med posvetnim dijaštvom je prevladoval v tej dobi liberalni duh.

[35] »Domoljub«, čigar prva številka je izšla dne 5. julija, se je razvijal izredno hitro. Najbolj se je prikupil ljudstvu s povestmi (Kalanove povesti). Izprva je izhajal vsakih 14 dni kot »Slovenčeva« priloga, ki jo je bilo pa mogoče naročiti tudi posebej, a leta 1893. je postal samostojen list. Naročnikov je imel leta 1892. že 7000, tri leta nato 9300, a leta 1916. že 34.500. Urejevali so ga A. Kalan (1888. do 1901.), za njim pa Smolnikar, Podlesnik, A. Čadež in Fr. Zabret. Proti »Domoljubu« so izdajali liberalci od leta 1891. do 1903. »Rodoljuba«, od leta 1909. do 1914. »Slovenski dom«, a od leta 1917. dalje izdajajo »Domovino«. Razen teh so se pojavljali in kmalu zopet izginjali v raznih časih še razni drugi liberalni lokalni lističi (Gorenjec, Jeseniška Straža, Notranjec itd.).

katoliškega gibanja. Tema dvema razpravama so sledila pisma o vzgoji, razmotrivanja o literaturi, o narodnosti itd. (največji krik so zagnali liberalci, ker je nastopil proti »obožavanju narodnostne ideje«, glej »Rim. Kat.«, 1889.). Na eni strani je ugotavljal pozitivna načela katoliškega svetovnega nazora, na drugi strani pa z bojevito besedo s strogo katoliškega stališča razmotrival vse aktualne pojave v našem javnem življenju ter kazal in žigosal zmote.

Mahničev nastop je osupnil vso slovensko javnost, ki dotlej ni bila vajena globljih načelnih razmotrivanj, ne doslednosti in ne krepke kritike. Najprej so se zavedeli liberalci ter navalili nanj s smešenjem in psovanjem, dočim katoliški prvaki menda sami niso prav vedeli, kakšno stališče naj zavzamejo napram njemu. To je jasno razvidno tudi iz »Slovenca«, ki je Mahničev list prva leta le suho registriral ter dosledno ignoriral vse strastne liberalne napade nanj. Konservativci in katoliški liberalci so Mahniča odklanjali, a mlajši elementi so bili zaenkrat še prešibki, da bi mogli učinkovito manifestirati svoje soglasje z goriškim bojevnikom. V katoliškem taboru zato na zunaj ni bilo opaziti takojšnjega Mahničevega vpliva, pač pa sta se ognjevito oklenila »Rimskega Katolika« znaten del podeželske duhovščine in katoliško orijentirana mladina z bogoslovci vseh slovenskih semenišč na čelu. In ti so potem leto za letom stopali v vrzeli izumirajočih konservativcev in katoliških liberalcev.

Vkljub tem važnim dogodkom na polju katoliškega tiska in vkljub živahnemu vrenju, ki so ga povzročili »Narodovi« napadi jeseni leta 1887. na papeža ter na škofa Missio o priliki prestolonaslednikove smrti meseca januarja leta 1889., je pa vendarle opažati v tedanjih konservativnih prvakih katoliškega gibanja veliko nerazumevanje za potrebe nastopajoče dobe. »Slovenec« in »Slov. Narod« sta sicer vodila ljute medsebojne boje, in škof Missia je dobival zaupnice od vseh strani, toda deželnozborska in državnozborska delegacija sta še vedno vztrajali v sterilni slogi, in z dežele so zaman prihajali klici, naj se da katoliškemu gibanju tudi primerno organizatorično ogrodje. Pojavljala so se tu in tam po deželi bralna društva, toda oficijalni prvaki niso imeli očividno najmanjšega zmisla ne za prosvetno, ne za politično in seveda še manj za gospodarsko organizacijo.

Znaten prevrat je pa prinesel v to mrtvilo drugi avstrijski katoliški shod, ki se je vršil spomladi leta 1889. na Dunaju in katerega se je udeležilo že lepo število Slovencev (dr. Kulavic in dr. Poklukar sta bila celo v pripravljalnem odboru), predvsem iz vrst mladih Mahničevih pristašev. »Rim. Katolik« je ob tej priliki pisal, da moramo biti katoličani ne le

doma in v cerkvi, temveč tudi v politiki, v šoli in v slovstvu, povsod in vselej. Shod je obravnaval vse najaktualnejše sočasne zadeve, kakor vprašanje tiska, katol. politične organizacije, izobraževalnega, znanstvenega ter socialnega dela itd., zlasti pa poudarjal važnost stroge in dosledne načelnosti. S tem je dal vsemu avstrjskemu katoliškemu pokretu svežih smernic ter mu ustvaril temelje za nadaljnji razmah. Jasno je bilo na shodu tudi opaziti, da so bili konservativni elementi potisnjeni precej v ozadje in da so dobili premoč modernejši in mlajši, prepojeni s Vogelsangovimi krščansko-socialnimi idejami (na socialno vprašanje je začel opozarjati tudi »Rim. Katolik« že v svojem drugem letniku). O shodu so seveda obširno poročali tudi naši listi, a Mahnič, ki se ga je tudi udeležil osebno, je predlagal v »Rim. Katoliku«, naj se še to leto skliče tudi slovenski katoliški shod (to zahtevo je povdarjal potem neprestano).

Do tega sicer takoj še ni prišlo, pač je pa dunajski shod ojunačil mlajše delavce v slovenskem katoliškem gibanju, da so se začeli krepkeje uveljavljati. Niso se hoteli več slepo pokoriti oficijalnim političnim voditeljem in so še tisto poletje pri deželnozborskih volitvah postavili nekaj samostojnih kandidatur, ki so bile deloma izrečno naperjene proti konservativcem iz lastnega tabora (n. pr. Kalan proti Klunu). Znatnejših uspehov zaenkrat še niso imeli, toda to jim ni vzelo poguma, zlasti ker so čutili, da je med pristaši več volje in zmisla za delo nego med oficijalnimi voditelji. Da omajejo precej osebni režim konservativnih prvakov, so vložili jeseni leta 1889. najprej prošnjo za dovolitev posebnega »Katoliškega političnega društva«,[36] ki so ga mnogi zahtevali že več let. Prošnji je bilo ugodeno skoro istočasno, ko so prvaki vnovič proklamirali slogo slovenskega kluba v kranjskem deželnem zboru. Dne 26. januarja leta 1890. se je vršil v redutni dvorani ustanovni občni zbor. Na predsedniško mesto novega društva so sicer postavili Kluna, a vsa ostala važna mesta so zavzeli mladi (Kalan, dr. Gregorič, dr. Žitnik, dr. Šusteršič in dr.), katerim sta bila vzora načelni in dosledni Mahnič ter dunajski ljudski tribun dr. Lueger.

Z ustanovitvijo »Katoliškega političnega društva« je dobil kranjski katoliški politični pokret končno vendarle svojo for-

[36] Pravila »Kat. pol. društva« so bila potrjena dne 1. decembra 1889., poslovnik mu je pa sestavil dr. J. Šusteršič. Predsednik pripravljalnega odbora je bil prošt dr. Jarc. »Slov. Narod« je očital njegovim ustanoviteljem, da so društvo osnovali »za hrbtom« liberalcev, a »Slovenec« mu je odgovarjal, da so bili povabljeni k pristopu tudi liberalci, ki so pa povabilo ignorirali. Članov je imelo stalno okrog 600 in po raznih krajih še posebne poverjenike. Po Klunovi smrti je prevzel društveno predsedstvo Povše, leta 1899. ga je pa nadomestil dr. Iv. Šusteršič.

malno in dejansko ognjišče, kajti vse druge dotedanje institucije so bile pravzaprav le pomožna sredstva. Liberalce je novo društvo sicer močno vznemirilo, toda katoličani se za to niso zmenili, temveč šli takoj krepko na delo. Društvo samo je začelo s prirejanjem velikih ljudskih shodov (v Ljubljani, v Št. Vidu n. Lj., na Dobrovi, v Smledniku in drugod), v odboru pa obravnavalo vsa tekoča javna vprašanja, kar je dalo celokupnemu katoliškemu delu značaj večje smotrenosti in sistematike. To je razvidno zlasti iz »Slovenca«, čigar glavni urednik Žitnik je bil obenem tudi vodilni društveni odbornik. V listu so se množili ideološki članki (vendar mu je »Rim. Kat.« še leta 1890. očital premajhno doslednost), in prvič sta se začela sistematično poudarjati pomen in potreba politične, kulturne in gospodarske organizacije (gospodarsko organizatorično delo je v 80 ih letih zavrl zlasti polom banke »Slovenija«). Samozavest in bojevitost sta rastli, in prvič se je končno tudi »Slovenec« izrekel (20. V. leta 1890.) za Mahničeva načela, čeprav je izražal še pomisleke glede oblike in taktike njegovega nastopanja. Tudi misel slovenskega katoliškega shoda, ki jo je od Mahniča prevzelo Kat. polit. društvo, se je začela premikati z mrtve točke, kajti ko je poročal »Slovenec« konec meseca septembra o severnočeškem katoliškem shodu, je naglasil potrebo takega shoda tudi za Slovence, a pičla dva meseca nato je pa že javil, da je začela ljubljanska »Katoliška družba« s pripravljalnimi deli za shod.

Naslednjo pomlad so se vršile državnozborske volitve, pri katerih je »Katoliško politično društvo« že krepko uveljavljalo svoje zahteve napram centralnemu volivnemu odboru ter doseglo tudi že prve uspehe (izvolitev Povšeta in Globočnika). »Rim. Katolik« je ob tej priliki vnovič obširno razpravljal o politiki, žigosal breznačelno slogaštvo in poudarjal, da »našim škofom tiče prva beseda v notranji politiki«. Po izvršenih volitvah so izvoljeni poslanci sicer zopet složno vstopili v Hohenwartov klub, a društvo samo je krepko nadaljevalo s pričetim delom ter priredilo velike ljudske shode na Bledu, v Škofji Loki (dne 30. VIII., kjer je menda prvič nastopil pred širšim poslušateljstvom dr. Krek), v Žužemberku in drugod. Mnogo posla je imelo društvo tekom poletja še z dvema nadomestnima volitvama. Te volitve, formalna ustanovitev »Narodne napredne stranke«, razpadajoča Taaffejeva večina v parlamentu in slučajni incidenti doma so dajali časopisju stalno dovolj gradiva za ostre medsebojne polemike. Dočim o kaki organizaciji pri liberalcih skoro ni sledu, so katoliške vrste napredovale v tem pogledu od leta do leta. Po kmetih se je stalno množilo število bralnih društev, »Kat. pol. društvo« je naraslo na 600 članov in 81 poverjenikov, a z ustanovitvijo »Konservativnega obrtnega

društva[37] jeseni leta 1891. je bil položen tudi prvi temelj katoliški stanovski organizaciji.

Med tem je dozorevala tudi misel slovenskega katoliškega shoda, na katerega je pozival Mahnič neprestano in za katerega je bil že leta 1890. začrtal v svojem listu tudi načrt in program. Tozadevni odsek »Katoliške družbe« je bil leta 1891. razposlal raznim uglednim katoliškim možem po deželi posebne pozive, ki so našli skoro povsod navdušen odmev. Odsek je pa kmalu uvidel, da sam ne bo zmogel obsežnega dela, zato je prepustil vse delo posebnemu pripravljalnemu odboru, ki se je sešel prvič dne 31. januarja leta 1892. Ta si je izbral za predsednika prelata dr. A. Čebaška, za podpredsednika L. Ravnikarja in dr. V. Gregoriča, za tajnika prof. dr. Janežiča in za blagajnika S. Pogačarja, a med ostalimi 65 odborniki so bili vsi uglednejši predstavitelji katoliškega gibanja; pokroviteljstvo pa je prevzel škof Missia. Ker je odbor hitro uvidel, da bo naloga shoda, izoblikovati ves slovenski katoliški program, se je razdelil v odseke za šolo (referenta dr. Lesar in A. Kržič), za krščansko vedo in umetnost (ref. prof. Gnjezda in o. H. Sattner), za socialne zadeve (ref. Povše, Kalan, Žitnik in Medic), za katoliško življenje (referent Z. Šiška), za tisk (ref. Kržič), in za katoliško narodno organizacijo (ref. dr. Šusteršič). Da bi bila na shodu zastopana res vsa Slovenija, je organiziral osrednji odbor še posebne deželne pododbore: za Štajersko (preds. Kosar), za Koroško (preds. Einspieler), za Goriško (preds. Mercina) in za Trst (preds. Šust) ter vrsto krajevnih pododborov v Moravčah, v Šmarju, v Radovljici, v Ribnici, v Škofji Loki, v Idriji, v Kamniku, v Leskovcu, na Pivki in v Cerknici. Odbor je takoj začel pripravljati resolucije, ki so jih potem obravnavali tudi vsi pododbori, a dne 25. februarja je »Slovenec« shod že službeno naznanil. Nemci in liberalci so instinktivno čutili važnost tega shoda, zato so ga začeli strastno napadati. Nemško časopisje ga je slikalo kot izrazito nacijonalistično prireditev, a liberalci so ga slikali kot Missijevo in Mahničevo delo ter se po svoji stari navadi izživ-

---

[37] Ustanovitev »Konservativnega obrtnega društva« je bila odmev krščansko socialnih idej, ki so se pojavljale tedaj v ospredju katoliškega gibanja, in pa močne stanovske zavesti, ki je živela med obrtništvom še izza cehovskih časov. Glavna organizatorja katoliških obrtnikov sta bila mizarski mojster Regali in pasar Iv. Kregar, zaradi česar je bil na prvem občnem zboru novega društva dne 18. oktobra leta 1891. izvoljen prvi za predsednika in drugi za tajnika. Društvo je delovalo prva leta jako živahno, prirejalo sestanke, predavanja in shode, zato se je »Slov. Narod« seveda stalno zaganjal vanj. Ko se je meseca januarja leta 1898. osnovala nestrankarska »Obrtna zveza za Kranjsko«, je društvo opustilo skoro vse svoje delovanje, a ker ta niti ni razvila pravega dela (leta 1902. se je razšla), so skušali jeseni leta 1899. zopet poživiti »Konservativno obrtno društvo«, ki se je pa preživelo in je polagoma shiralo.

ljali v smešenju in psovanju (dr. Tavčar ga je na shodu »Slov. društva« proglasil za »veliko komedijo, na kateri bodo nastopali različni komedijantje v črnih in rdečih talarjih«). Katoličanov to ni motilo. Ker zaenkrat še ni bilo računati na udeležbo večjih ljudskih množic, a da prodrejo njegove osnovne misli v vse plasti naroda, so sklicali nekateri krajevni pododbori tekom pomladi in poletja lokalne katoliške shode (v Moravčah, v Šmarju, v Vipavi, v Škofji Loki, na Brezjah, v Ribnici, v Št. Petru in na Vrhniki), ki so se vsi lepo obnesli, le idrijskega se je liberalcem posrečilo razbiti. Na precej ovir je pa naletel shod v nekaterih obrobnih deželah. Na Štajerskem, kjer mu je bil dobro pripravil tla že prejšnje leto štajerski katoliški shod v Gradcu, je bil sprejet z odobravanjem, izrazili so le nekaj posebnih želj glede resolucij. Odobravali so ga tudi Korošci; toda Goričani, med katerimi je prevladoval vpliv dr. A. Gregorčiča, so ostali deloma pasivni, deloma so se pa izražali celo proti njemu; prav tako tudi Tržačani (»Edinost« ni hotela objaviti niti oficijalnega vabila na shod).

Priprave so hitro napredovale, in dne 18. junija je mogel pripravljalni odbor izdati slavnostni proglas in vabilo na shod, ki je bil napovedan za dne 29., 30. in 31. avgusta leta 1892. V slavnostnih dneh se je potem zbral v Ljubljani cvet zavednega katoliškega dela slovenskega naroda iz vseh slovenskih dežel z ljubljanskim in mariborskim škofom na čelu. Večer prvega dne je bil namenjen slovesni otvoritvi in volitvi 24 članske stalne komisije za II. slov. kat. shod. Drugi dan je bil posvečen zborovanju odsekov. Šolski odsek je med drugim razpravljal o Družbi sv. Cirila in Metoda ter izražal nezaupanje napram njenemu liberalnemu vodstvu, resolucije so pa zahtevale katoliške in slovenske osnovne in srednje šole za vse slovenske pokrajine, priporočale ustanovitev katoliškega učiteljskega društva in pedagoškega lista, izražale željo po svobodni slovenski katoliški gimnaziji s konviktom, priporočale v podpiranje društvo za ustanovitev katoliškega vseučilišča v Solnogradu in izražale potrebo katoliških slovenskih akademskih društev na Dunaju in v Gradcu. Odsek za krščansko vedo in umetnost je priporočal študij krščanskega modroslovja in ustanovitev »Leonove družbe«, izražal željo, naj bi cerkve in znamenja krasili resnični domači krščanski umetniki, priporočal pažnjo na umetniške starine in ustanovitev posebnega društva v prospeh krščanske umetnosti; poudarjal vzgojni pomen petja in glasbe, zahteval tozadevni pouk v šolah in priporočal glasbene organizacije. Odsek za socialne zadeve je zahteval v svojih resolucijah pomoči propadajočemu kmetiškemu stanu v obliki pospeševanja zadružništva, uvedbo stalnih kmetiških domov, reformo dednega in domovinskega prava, razdolžitev

kmetiških posestev, uvedbo javnega zavarovanja, reformo sodne in politične uprave, preureditev davkov itd., obsodil je liberalizem, ki upropašča obrtni stan, ter zahteval zanj uvedbo posebnih obrtnih zadrug z obširnimi pravicami, ustanovitev samostojnih obrtnih zbornic, omejitev obrtnega dela po kaznilnicah, reformo davkov in ustanovitev mojstrskih, pomočniških in vajeniških društev; v korist delavcev je pa zahteval odsek smotreno ureditev vse produkcije in varstvo delovnih moči, preprečitev nepremišljenega snovanja novih industrijskih podjetij, skrčenje maksimalnega delovnega časa, uvedbo delavskih zaupnikov in razsodišč, odpravo nočnega dela za ženske in omejitev tega dela za moške, ločitev moških in ženskih delovnih moči v podjetjih ter ustanavljanje katoliških delavskih društev; posebno pa je še naglasil zahtevo po splošnem nedeljskem počitku. Resolucije odseka za katoliško življenje so poudarjale, da je glavni namen katoliškega shoda, poživiti versko življenje in okrepiti katoliško zavest; v to svrho so zahtevale zgledno zasebno življenje in javno nastopanje, pozdravljale katoliška društva in cerkvene bratovščine, priporočale zlasti dobrodelne organizacije in misijone, predlagale postavitev spomenika T. Hrenu in izražale vdanost cerkvenim avtoritetam. Odsek za tisk je v svojih resolucijah podčrtoval važnost katoliškega tiska in priporočal njegovo podpiranje, osnovanje osrednjega odbora katol. časnikarjev, podpiranje Družbe sv. Mohorja, Slov. Matice in Katol. tiskovnih društev, ustanavljanje župnijskih ljudskih knjižnic, skrb za dobro mladinsko slovstvo in osnovanje posebnega presojevalnega odbora za ljudske in mladinske knjige. Posebno važne so bile končne debate v odseku za narodno organizacijo, kjer je prišlo do spopada med zastopniki breznačelnega slogaštva in izrazitega katoličanstva, zlasti med dr. Gregorčičem in dr. Mahničem, ki je žigosal Gregorčičevo pol. društvo »Sloga«. Resolucije so poudarjale najprej, da morajo biti »katoliška načela glavni temelj javnopravnemu razvoju slovenskega naroda«, odklanjale so očitek, da bi bil kat. shod kriv domačega razkola, zahtevale so narodno enakopravnost, izražale željo po zvezi vseh avstrijskih katoličanov, pozdraljale obstoječa katol. politična društva, priporočale snovanje novih in zahtevale ustanovitev »Slovenskega katoliškega odbora« kot izvrševalnega odseka vseh katoliških Slovencev.

Večer drugega dne in tretji dan katoliškega shoda sta bila namenjena manifestacijskim zborovanjem, ki se jih je udeležilo nad 1500 oseb. Vsi govori so izzveneli v zmislu navedenih resolucij, a zaključil je shod prisrčen banket.

S tem shodom je bil položen temelj in ustvarjane so bile jasne smernice vsemu nadaljnjemu katoliškemu gibanju na Slo-

venskem. Njegove misli so hitro prodirale v vse slovenske pokrajine in v vse plasti slovenskega naroda (že do prihodnje pomladi je pritrdilo resolucijam 186 slovenskih občin) ter dale slovenskemu katoliškemu gibanju docela novo lice. Zato se pričenja z njim tudi povsem nova doba slovenskega katoliškega gibanja.

Nekoliko mirneje in počasneje nego v osrednji slovenski deželi, na Kranjskem, je šel v Taaffejevi dobi politični razvoj v obrobnih pokrajinah. Na Štajerskem, kjer se je bilo v začetku 70 ih let razvilo pod vodstvom Šuca, Hermana, Ulage, Preloga, Vošnjaka i. dr. jako živahno katoliško politično življenje, je za Auerspergove liberalne vlade zopet zadremalo, kar je pripisati v prvi vrsti vplivu nemško in vladno orijentiranega škofa Stepischnegga, ki ni bil naklonjen političnemu delu duhovščine. Leta 1875. je pri uredništvu »Slov. Gospodarja« nadomestil Ulago L. Gregoréc, kar pa ni imelo pomembnejšega vpliva na tamošnje politično življenje. Živahnejše gibanje je opažati le tam, kjer so še delovala kat. politična društva; mariborsko konservativno društvo, ki naj bi bilo nekaka osrednja politična organizacija katoliških Spodnještajercev, pa je nekoliko oživelo le ob priliki raznih volitev. Konservativna in slogaška politika je to društvo dovedla večkrat tudi v nasprotje s Šucovimi radikalno katoliškimi političnimi društvi, kar je potem odmevalo tudi v polemikah med »Slovencem« in »Slovenskim Gospodarjem« (n. pr. leta 1878. in 1879.).

Taaffejeva doba je povzročila potem tudi na Štajerskem preokret na boljše. Ker konservativno društvo ni kazalo nobene življenske sile več (oktobra leta 1881. se je celo razšlo), so sklenili ustanoviti tamošnji rodoljubi trdnejšo osrednjo politično organizacijo in so osnovali v to svrho pod predsedstvom dr. Radeja pozimi leta 1881/82. »Slovensko politično društvo za Spodnji Štajer«, ki se je postavilo na odločno narodni in krščanski temelj, a glede na naraščajočo nemško nevarnost tudi skušalo ohraniti slovenske vrste složne. Delovalo je pa tudi v tej dobi še več lokalnih političnih društev, kakor v Središču, na Slatini pri Rogatcu, pri Sv. Katarini pri Slovenjgradcu, pri Sv. Križu pri Slatini itd., seveda v soglasju z osrednjim.

Dokler je živel Herman, je užival največji ugled on, a po njegovi smrti leta 1883. in Raičevi leta 1886., je prešlo vodstvo tedanje slovenske politike na Štajerskem polagoma na urednika »Slov. Gospodarja«, Lavoslava Gregoreca, čeprav ga

je škof Stepischnegg že leta 1885. prestavil iz Maribora za župnika k Novi cerkvi. Postal je predsednik »Slov. političnega društva« in Raičev naslednik v parlamentu ter vodil slovensko štajersko politiko v slogaški smeri, vendar odločno katoliško. Ker je nastopal tudi v narodnem pogledu neizprosno, ni opažati proti njemu in društvu, ki mu je predsedoval, v vsej drugi polovici 80 ih in v začetku 90 ih let nobene resnejše opozicije. Društvo je prirejalo shode in občne zbore po vseh večjih spodnještajerskih krajih. Ko je zasedel leta 1889. mariborsko škofovsko stolico dr. Mihael Napotnik, je politično in narodno-buditeljsko delo duhovščine oživelo še bolj. Snovala so se bralna društva in ustanovljenih je bilo celo nekaj novih krajevnih katoliških političnih društev (še pred Stepischneggovo smrtjo pri Sv. Križu pri Slatini, a potem pri Sv. Martinu pri Slovenjgradcu, v Vojniku in Ptuju). Delitev duhov, ki se je oblikovala proti koncu 80 ih let na Kranjskem, je seveda odmevala tudi na Štajerskem, vendar med tamošnjimi slovenskimi vrstami liberalizem tedaj še ni prihajal do večjega izraza in oficijalna slovenska štajerska politika je bila orijentirana vseskozi katoliško, čeprav so zavladala tu in tam glede na politiko Hohenwartovega kluba nesoglasja glede taktike. To je lepo pokazal najprej graški katoliški shod poleti leta 1891., ki so se ga udeležili vsi najodličnejši štajerski slovenski javni delavci in ki je izrekel mariborskemu »Slov. polit. društvu« še izrečno pohvalo. Pravtako so se Štajerci brez obotavljanja odzvali pozivu na I. slov. katoliški shod, in ko je pripravljalni odbor pri formulaciji načrta resolucij sprejel nekatere njih narodno-politične želje, so sprejeli njegov program brez ugovora za svojega.

Nekoliko burnejše se je pa razvijalo v tej dobi politično življenje na Primorskem. Kakor so Goričani leta 1875. prvi sklenili medsebojni sporazum v tej obliki, da so se združili v političnem društu »Sloga« in se oklenili skupnega lista »Soča«, tako je tudi tu prišlo najprej (že leta 1879.) do medsebojnega trenja, v katerem je pa zaenkrat še popolnoma obvladal situacijo staroslovenski dr. Tonkli. Pojav liberalnih Mladoslovencev je pa vendarle napotil župnika Bl. Grčo, da je leta 1880. ustanovil v Čepovanu posebno »Katoliško politično čitalnico«, ki ji je sledilo leta 1884. »Kat. pol. društvo ‚Slovenski jez'« v Biljani. Obe društvi sta delovali v izrazito katoliški smeri, čeprav sta prepuščali politično vodstvo v deželi »Slogi«. Takoj v začetku 80 ih let je bil pa izvoljen za tajnika »Sloge« mladi bogoslovni profesor dr. Ant. Gregorčič, ki je prevzel leta 1882. tudi uredništvo »Soče« in postal leta 1885. po odhodu Fr. Povšeta na Kranjsko (izrinil ga je z Goriške ravno Gregorčič) deželni poslanec. Njegova delavnost je bila v začetku po-

svečena predvsem gospodarski organizaciji goriških Slovencev. Kmalu je pa prišlo do nasprotstev med njim in dr. Tonklijem, ki so se stopnjevala tako, da je postavil dr. Tonkli pri volitvah leta 1889. protikandidata dr. Gregorčiču, čeprav je bil ta oficijalni kandidat in tajnik iste »Sloge«, kateri je predsedoval Tonkli. Zmagal je dr. Gregorčič, a takoj po volitvah je prišlo do popolnega razkola. Dr. Gregorčič je povabil k »Soči« mladega učitelja Andr. Gabršček a, da bi mu bil opora proti Tonkliju, toda ta jima je »Sočo« odvzel ter jo izročil — dr. Mahniču. Mahnič-Tonklijeva skupina je vodila list seveda v izrazito katoliški smeri, dočim sta se nagibala Gregorčič in Gabršček, ki sta takoj po razkolu ustanovila »Novo Sočo«, k liberalcem. To je vzbujalo zlasti med duhovščino mnogo ogorčenja proti Gregorčiču. Mahnič je v »Soči« nastopil jako ostro proti pretiranemu nacijonalizmu, kar je vzbudilo velik odpor vse javnosti (odklonil ga je tudi Žitnik v »Slovencu«). Zato je Mahnič kmalu odložil uredništvo, a dr. Tonkli, ki ni imel dovolj zmisla za organizacijo, je podlegel že leta 1890. Gregorčiču v »Slogi«, ki si je izvolila za predsednika Gregorčiča, za tajnika pa Gabrščka. Katoliško gibanje na Goriškem je doživelo s tem jako hud udarec, kajti vpliv dr. Tonklija je odslej izginjal od dneva do dneva, novi predsednik »Sloge«, dr. Gregorčič, je pa dopuščal, da je Gabršček pisal in urejeval »Novo Sočo« pod krinko slogaštva v popolnoma liberalnem duhu. To je dajalo Mahniču povod, da je vodil tudi v »Rimskem Katoliku« ostre boje proti Gregorčič-Gabrščkovemu pisanju in politiki. Tudi je »Nova Soča« odkrito nastopila proti pripravljajočemu se I. slovenskemu katoliškemu shodu, »Sloga« ga je pa docela ignorirala, kar je povzročilo potem na katoliškemu shodu tudi hud nastop med Gregorčičem in Mahničem.

Pravtako je plavalo tudi na Tržaškem politično društvo »Edinost« z istoimenskim glasilom pod krinko slogaštva v bolj ali manj odkritem liberalnem duhu. To je začel ugotavljati »Slovenec« že v začetku 80 ih let. Posebno jasno se je pa to pokazalo o priliki priprav za katoliški shod. Žal, v Trstu ni bilo nikogar, ki bi bil dal kako pobudo za reakcijo od strani katoliško orijentiranega dela ljudstva, zato je »Edinost« v tej dobi neomejeno obvladovala politično življenje tržaških Slovencev, dočim je tamošnja »Kat. družba« le životarila.

Če se končno ozremo še na Koroško, vidimo tudi tu v Taaffejevi dobi precej živahnosti in vesel napredek. Ker se slovensko politično društvo »Trdnjava«, ki so ga ustanovili leta 1869. učitelj Vigele, A. Einspieler in dr. Poznik, ni moglo razviti in je liberalni režim sam od sebe zbliževal Slovence s katoliškimi Nemci, so se v 70 ih letih tudi Slovenci oklenili nemško-slovenskih katoliških političnih društev, in Einspieler je

izdajal nemške, v katoliškem duhu urejevane liste (»Kärntner-Blatt«, »Kärntner Volksstimme«, oba lista sta bila glasilo celovškega konstitucionalnega društva). Tako je bila leta 1881. celovška čitalnica edino slovensko društvo na Koroškem, kakor je tožil neki dopisnik v »Slovencu«. Ko pa je pod Taaffejem nemški pritisk vsaj nekoliko ponehal, je ustanovil Einspieler leta 1882. tudi za Slovence posebno glasilo »Mir«, v čigar uredništvo je pozval že naslednje leto iz Ljubljane agilnega F. Haderlapa. Čeprav je zastopal Einspieler odločno in radikalno slovenski narodni program, je bil vendarle prepričan, da bo mogoče doseči proti absolutno vladajočim nemškim liberalcem tudi za Slovence nekaj pravic le v sodelovanju z nemškimi katoliškimi sodeželani; zato je leta 1884. pač intenzivno sodeloval pri ustanavljanju celovškega tiskovnega društva in širil ustanavljanje podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda, ni pa mislil na ustanovitev posebnega slovenskega političnega društva. Leta 1888. je Andrej Einspieler umrl, in njegovo dediščino sta prevzela duhovnika G r e g o r in L a m b e r t E i n s p i e l e r. Prvi je vodil »Mir« in zastopal Slovence v deželnem zboru, drugi pa se je udejstvoval predvsem na gospodarskem in družabnem polju. Ker so se pa nemško-slovenska katoliška politična društva polagoma vendarle preživela, so si ustanovili končno tudi koroški Slovenci spomladi leta 1890. s »K a t o l i š k i m p o l i t i č n i m i n g o s p o d a r s k i m d r u š t v o m z a S l o v e n c e n a K o r o š k e m« lastno politično organizacijo, ki ji je predsedoval Gregor Einspieler in ki je delovala v izrazito katoliško-narodnem duhu. Društvo je delovalo takoj od prvega početka jako agilno, prirejalo številne shode in širilo med nezavednimi masami katoliško in narodno zavest. Do kakega pojava liberalizma med tamošnjimi Slovenci sploh ni prišlo, ker so vsi protikatoliško orijentirani elementi sproti izginjali v nemško-liberalni tabor. Glede na to je samo ob sebi umljivo, da so zavedni koroški Slovenci enodušno pozdravili I. slov. kat. shod in se ga tudi udeležili.

Kakor razvidimo že iz dosedanjih izvajanj, smo posvečali Slovenci v Taaffejevi dobi glavno pozornost narodno-političnim in strankarsko-političnim vprašanjem; zato je popolnoma razumljivo, da na organizirano l j u d s k o - p r o s v e t n o d e l o skoro nismo utegnili misliti. Hitro ustanavljajoče se ljudske šole, Mohorjeva družba in dnevni tisk so sicer sami od sebe naglo dvigali prosvetno stopnjo širokih plasti slovenskega naroda, a

za podrobno in organizirano izobraževalno delo med narodom kažejo glasniki in vodniki te dobe skoro ravno tako malo zmisla kakor prejšnje. Nekdanje čitalnice po mestih in trgih so deloma spale (rojanska se je leta 1881. celo razšla), deloma pa postale zgolj družabna središča tamošnjega liberalnega izobraženstva in polizobraženstva, kjer se je v glavnem le pelo, pilo in plesalo, a resnejši elementi so se jih držali kvečjemu še za to, da so prišli potom njih do cenejšega branja liberalnih slovenskih in nemških listov. Naraščajoča nasprotstva med katoličani in liberalci so krepko odmevala tudi v čitalnicah, in katoliki, zlasti še duhovščina, niso bili v njih izpostavljeni le preziranju, temveč pogosto celo prostaškim insinuacijam, kar je imelo seveda za posledico, da so se polagoma čitalnicam popolnoma odtegnili in jih prepustili kričavi liberalni frakariji. »Slovenec« je ponovno ugotavljal in žigosal to vidno propadanje nekdanjih trdnjav in ognjišč vsega našega narodnega in prosvetnega dela, zahteval tu in tam njih reformo, a brez kakih jasnih in konkretnih predlogov in zato seveda zaman. Sicer imamo zaznamovati še v tej dobi celo ustanovitev nekaterih novih čitalnic (n. pr. v Spodnji Šiški, v Bovcu, v Šoštanju, v Gradcu, v Boh. Bistrici itd.), ki so vršile v začetku isto delo kakor prve čitalnice v 60 ih letih, toda polagoma so mnoge izmed njih zaspale ali pa zašle na pota ostalih, le nekaj redkih je skušalo brez protikatoliške tendence resno vršiti svojo nalogo, a nekatere so pa prešle včasih za nekaj let tudi v katoliške roke (n. pr. postojnska).

Sploh je opažati, da ni imel naš liberalizem prav nobenega zmisla za kakršnokoli resno ljudsko prosvetno delo. Res je, da imajo naši liberalci znatne zasluge pri nekaterih osrednjih slovenskih kulturnih ustanovah (n. pr. pri »Slov. Matici«, »Glasbeni Matici« i. dr.), toda s širšimi plastmi ljudstva niso nikoli iskali kakih tesnejših stikov. Njih delo se je omejevalo po večjih podeželskih krajih le na Sokolska društva, ki so gojila telovadbo in prirejala narodne parade, na podružnice sv. Cirila in Metoda, ki so zbirala sredstva za naše narodno obrambno delo, in kvečjemu še na gasilna društva, a za kako strankarsko-politično, ljudsko-prosvetno in socialno-gospodarsko organizacijo ljudstva niso imeli niti najmanjšega zmisla, zato je seveda popolnoma umevno, da so se vedno bolj odtujevali ljudstvu in da sta šla čas in ljudstvo naprej brez njih, proti njim in preko njih.

Kakor smo omenili že ponovno, tudi pri vodilnih, izrazito konservativno orijentiranih prvakih katoliških vrst še skoro do konca Taaffejeve dobe, ni opažati kakega večjega zanimanja za smotreno organizirano delo, temveč je skoro vse, kar se je storilo v tej dobi na polju organizacije, plod impulzivnosti nekaterih posameznikov. Jerič je osnoval

katoliškemu taboru knjigarno, tiskarno, dvignil »Slovenca« v dnevnik in ustanovil »Kat. tiskovno društvo«, par moderno orijentiranih mlajših posameznikov je skoro proti volji starejših prvakov ustanovilo »Katoliško politično društvo«, in tudi vse organizacijsko delo po deželi je skoro izključno le plod inicijativnosti in agilnosti tamošnjih posameznikov, ki so dobili tja do druge polovice 80 ih let bore malo spodbud in opore od tedanjih vodilnih organov katoliškega pokreta.

Če izvzamemo številna pevska društva, ki so tudi v tej dobi, kakor že poprej in pozneje, po starem običaju pevskih društev po večini hitro nastajala in hitro ugašala, in je zato skoro nemogoče zasledovati njih delo, tedaj vidimo, da je bila koncem 70 ih in v začetku 80 ih let edina oblika organiziranega katoliškega ljudsko-prosvetnega dela bralno društvo. Čeprav so se v »Slovencu« od leta do leta množile pritožbe proti čitalnicam, češ da so frakarske, da so le zabavališča, da je dobiti v njih kvečjemu nemške liberalne liste, da postajajo strupeno liberalne itd., in enako tudi proti podružnicam DCM ter proti sokolskim društvom, češ da postajajo liberalci v njih vedno bolj nestrpni, ni bilo od katoliške strani prva leta Taaffejeve dobe vendarle prav nobene pobude za kakršnekoli protiukrepe. Leta 1878. je sicer izšel članek za reformo čitalnic, a brez konkretnih predlogov, leta 1879. je pozival neki dopisnik iz Ljubljane na ustanavljanje pevskih zborov po kmetih, leta 1880. je razpravljal neki uvodničar o koroških razmerah in predlagal za tamošnje kraje ustanavljanje čitalnic, leta 1881. je izšlo več člankov, ki so poudarjali potrebo zabavnega čtiva za ljudstvo in klicali na kulturno delo, a zopet brez praktičnih predlogov. Leta 1884. je predlagal neki dopisnik iz Maribora, naj bi se ustanovil tam katoliški kazino, ker je postala čitalnica liberalna, a drugi dopisnik s Koroške je predlagal ustanavljanje pevskih zborov po Korotanu, toda to so bili osamljeni glasovi vpijočih v puščavi brez odmeva in brez pravega razumevanja v krogih, ki so tedaj krmarili slovensko katoliško gibanje. Vkljub temu pa je živa potreba sama od sebe porodila v teh letih nekaj novih bralnih društev (n. pr. leta 1878. v Kropi, leta 1879. v Šenčurju in Zg. Gorjah, leta 1882. na Colu, v Gorici in Žužemberku, leta 1883. v Dolu, v Gor. Logatcu, v Vojniku in Begunjah pri Cerknici, leta 1884. pri Sv. Lovrencu n. M.), ki so skušala potem, navezana izključno le sama nase, dvigati in širiti v svojem okolišu ljudsko izobrazbo s pomočjo knjig in listov ter gojiti družabnost s pomočjo veselic, ki so imele na sporedih slavnostne govore, petje, deklamacije in dramatične predstave.

Usoda teh in v prejšnji dobi ustanovljenih bralnih društev je bila jako različna. Dokler je deloval v dotičnem kraju njih

ustanovitelj, navadno domači župnik ali kaplan, so uspevala tudi društva, ko je pa zmanjkalo tega, so po večini zaspala. Vkljub temu je pa gotovo, da se je prepričanje o potrebi društvene o r g a n i z a c i j e polagoma vendarle širilo, kajti uredništvo »Slovenca« je prejelo »od Pohorja« članek, ki je razpravljal o propadanju društev in ki ga je uvrstilo dne 2. maja leta 1884. na uvodno mesto. Ta prvi načelni članek o društvih v »Slovencu« je ugotavljal, da bralna društva ne morejo dobiti v ljudstvu pravih korenin, pač pa uspevajo društva socialnega značaja, razen tega pa je še pristavljal, da je sodelovanje z liberalci v društvih jako težko. Temu članku je že dobra dva meseca nato sledil dopis s Črnega vrha nad Idrijo, ki je priporočal, naj bi si vsaka župnija osnovala svojo ljudsko knjižnico; te knjižnice bi bile potem prave »narodne trdnjave« slovenskega ljudstva.

Seveda tudi te prve lastovke še niso prinesle pomladi, kajti že naslednje leto je objavil »Slovenec« več člankov proti premnogim društvenim veselicam, čeprav so bile te tedaj še ena izmed glavnih oblik njih uveljavljenja, a leta 1886. je objavil celo dopis iz Železnikov, v katerem se trdi, da so društva sploh nepotrebna. K sreči pa ti glasovi niso našli nobenega odmeva več, kajti mlajši rod je začel že splošno uvidevati p o m e n o r g a n i z i r a n e g a d e l a, ki je ravno tedaj želo med Nemci že prve lepe uspehe. Jeseni leta 1885. je priporočal dopisnik iz Višnje gore ustanavljanje bralnih društev in katoliških političnih društev, a po novem letu 1887 je razpravljal »Slovenec« zopet v uvodniku o vprašanju »Kakšna naj bodo naša društva«, v katerem je sicer zopet nastopil proti prevelikemu številu veselic, a je prvič razvil tudi konkretne pozitivne predloge za njih delovanje, zahtevajoč, naj bralna društva goje predvsem poučna predavanja in petje. Temu članku so sledili pozneje še drugi, ki so žigosali nedelavnost večine bralnih društev ter jih zahtevali za vsako faro. Leta 1890. je objavil »Slovenec« serijo člankov z naslovom »Naša društva«, v katerih je ugotavljal, da so se bralna društva v dosedanji obliki, ko se pečajo v glavnem le s tem, da imajo naročenih nekaj listov, preživela in da jim je treba vliti novega življenja ter razširiti njih delokrog predvsem na snovanje k n j i ž n i c, gojitev petja itd. Enako je tudi Mahnič že v prvem letniku »Rimskega Katolika« podvrgel čitalnice ostri kritiki in razvil svoje misli, kakršne bi morale biti.

Razen na prosvetne organizacije je pa začenjal »Slovenec« na prelomu 90 ih let stalno opozarjati tudi na potrebo politične in gospodarske organizacije (leta 1885. je začela poslovati prva kmetiška posojilnica r. z. z o. z. v Podbrezjah). Zlasti prerano umrli župnik Belec je napisal dolgo vrsto člankov, v katerih se je intenzivno pečal z zadružništvom.

Uspeh te propagande je bil viden, kajti v drugi polovici 80 ih in v začetku 90 ih let je naraščalo zanimanje za organizacijo od leta do leta. Sicer so poostreni politični boji vezali velik del javnega zanimanja, vendar so rastla društva kar vidno. Leta 1885. ustanovljena Družba sv. Cirila in Metoda je štela že 4 leta nato 85 podružnic, pri katerih je bila v znatni meri zaposlena ravno duhovščina, širile so se na Missijevo pobudo ustanovljene D r u ž b e t r e z n o s t i (do januarja leta 1888. jih je delovalo v ljublj. škofiji že 17), in gasilnih društev je bilo samo na Kranjskem ustanovljenih do leta 1889. že 54. Vkljub temu, da je bilo torej organizacijsko delo razdeljeno že na več panog, je vendarle stalno naraščalo tudi število novih bralnih društev. Med drugimi so bila ustanovljena leta 1885. v Dolu, v Šmartnem pri Ljubljani, na Trati in v Železnikih, leta 1886. v Šmarju, na Šentvidski gori, v Trnji na Pivki in v Kozini (v Št. Jakobu v Rožu se je osnovalo v okrilju gasilnega društva prvo slovensko pevsko društvo na Koroškem); leta 1887. v Ribnici na Pohorju, pri Sv. Lovrencu v Puščavi, pri Sv. Florijanu, pri Sv. Križu nad Mariborom, pri Sv. Juriju ob Ščavnici in v Mengšu; leta 1888. v Polhovem gradcu, na Brnici pri Beljaku (knjižnica), pri Sv. Luciji, v Braslovčah in v Kostanjevici; leta 1889. v Tržiču, v Jarenini, pri Sv. Križu na M. p.; leta 1890. v Spod. Idriji, pri Sv. Juriju ob Taboru; leta 1891. pri Sv. Andražu, v Kostrevnici, v Nabrežini, v Vitanju, pri D. M. v Polju, v Trebnjem, v Kapeli, v Cezanjevcih ter v Veržeju in leta 1892. v Škofji Loki, v Mokronogu, v Rogatcu, na Svetem pri Komnu in v Št. Janžu na Dravskem polju. Vkljub temu, da je ostal izmed navedenih in nenavedenih novih bralnih društev stalno delaven le en del, je vendarle očitno, da so križem Slovenije stalno rastla iz tal bolj ali manj trdna ognjišča katoliškega ljudsko-prosvetnega dela kot eno najvažnejših v oporišč slovenskega katoliškega gibanja, kateremu je ustvaril potem I. slov. katol. shod leta 1892. trdne načelne temelje in jasne smernice.

Če na kratko posnamemo Taaffejevo dobo v zgodovini našega naroda in katoliškega gibanja, tedaj bi lahko rekli, da je v njej nasilni nemški liberalizem izgubil svojo absolutno moč, s čimer je prišel do večje veljave slovanski element v zvezi s katoliškimi konservativci. Čeprav je bila tudi za Taaffeja nemška birokracija še skoro vsemogočna, je vendarle germanizatorični pritisk precej pojenjal, in Slovenci smo s svojo tedanjo praktično-oportunistično politiko začeli polagoma pri-

hajati do svojih osnovnih narodnih pravic v šoli in uradu. To je jako ugodno vplivalo tudi na naše notranje narodno življenje. Živa potreba je silila obmejne Slovence in našo parlamentarno delegacijo sicer še vedno k složnemu nastopanju na zunaj, toda v osrčju Slovenije, kjer naša narodnost ni bila več ogrožena, je že lahko začela nastopati ona diferencijacija duhov, ki nujno vodi k tekmi in s to k napredku. Različna kulturna in socialna naziranja so začela prihajati do izraza in uveljavljenja tudi v malem slovenskem narodu, kar je povzročilo polagoma izoblikovanje dveh samostojnih političnih strank, katoliške in svobodomiselne, razen teh pa je že opaziti prve pojave tretje, t. j. socialno demokratične. Svobodomiselna stranka je bila v vsem otrok nemškega liberalizma, ki je pa tedaj izgubljal že vso nekdanjo svežost. Slovenski liberalci, ki so zavzeli po Bleiweisovi smrti vodilno mesto v Sloveniji, so sicer mnogo prispevali k našemu kulturnemu napredku in k poslovenjenju naših trgov in mest, niso pa razumevali potreb slovenskega ljudstva, ki je tedaj gospodarsko kar vidno propadalo; zato so se vedno bolj oddaljevali od njega in izgubljali tla med njim, pač pa so se takoj od početka oprli nanj pijonirji katoliškega gibanja.

V katoliških vrstah je prevladoval v prvi polovici te dobe konservativni duh. Ta je sicer ustvaril katoličanom njih osrednje in osnovne institucije, toda njegova slogaška stremljenja so ovirala izoblikovanje trdnih in jasnih načel za kako pomembnejše gibanje. Šele Missia, zlasti pa Mahnič, sta v drugi polovici te dobe razgibala katoliške vrste in jim ustvarila trdne kulturne smernice, a tesni stiki z nemško-avstrijskimi katoliki so zanesli tudi k nam Vogelsangove moderne socialne in gospodarske misli. Zasebna inicijativnost je oblikovala v bralnih društvih po deželi prvo organizacijsko ogrodje pojavljajočega se gibanja. Katoliško-liberalni in konservativni duh sta začela polagoma izumirati, in v začetku 90 ih let so že prevladovali dosledno katoliško in socialno orijentirani elementi, ki so si ustvarili na prvem kat. shodu jasen program za vse panoge svojega nadaljnjega dela.

III.

Razmah katoliškega gibanja.

Taaffejevo volilno reformo iz leta 1893. so onemogočili Hohenwartovi konservativci, nemški liberalci in poljski fevdalci, ki so bili v tem pogledu enih misli in so tvorili tudi večino parlamenta. Njih vodstvo je prevzela po Taaffejevem padcu dne 4. novembra vlada nesposobnega aristokrata, kneza W i n d i s c h g r ä t z a, v kateri je bil najmočnejša osebnost vodja liberalcev, E. Plener. Slovenci in nemški katoličani za to nenaravno koalicijo niso bili posebno navdušeni, zlasti ker je že takoj od začetka pokazala svoj reakcijonarni, Slovanom neprijazni značaj. Nekaj Slovencev je zato tudi izstopilo iz Hohenwartovega kluba, večina je pa pod Klunovim in Šukljetovim vplivom vztrajala v vladni večini, ker je upala na ta način vendarle na kake drobtinice z vladne mize. Najvažnejše vprašanje, ki je čakalo novo vlado, je bila v o l i l n a reforma, ki je ni bilo mogoče več spraviti z dnevnega reda, zlasti ker jo je ljudstvo zahtevalo vedno glasneje. Glede na to je Windischgrätz res predložil parlamentu svoj načrt, toda bil je tako reakcijonaren, da ni vzbudil ogorčenja le pri žilavi mladočeški in krščansko-socialni opoziciji, temveč še bolj med širokimi masami ljudstva. Toda še preden je prišla volilna reforma v odločilen stadij, je vlada že padla. Slovenci, ki so ostali v Hohenwartovem klubu, so se namreč naveličali večnih obljub, zato so v proračunski debati leta 1885. odločno vztrajali na zahtevi po že dolgo obetanih s l o v e n s k i h p a r a l e l k a h n a c e l j s k i g i m n a z i j i. Na njih zahtevo je vztrajal tudi Hohenwart, kateremu je začela tudi presedati breznačelna koalicija z liberalci; toda liberalci, ki so začeli zaradi svoje nasilnosti in reakcijonarnosti izgubljati vse simpatije med volilci,[38] so se hoteli rehabilitirati pri nemških šovinistih s tem, da so glasovali proti proračunski postavki za Celje. Postavka je bila s pomočjo Čehov vkljub temu sprejeta, toda

[38] Nemški liberalci so imeli leta 1873. poslancev 200, leta 1885. še 114, leta 1897. samo 77 in leta 1901. komaj 69.

razbita je bila vladna koalicija, in Windischgrätz je moral podati dne 19. junija 1895. demisijo.

Začasno mu je sledila prehodna uradniška vlada, ki jo je sestavil grof Kielmannsegg, toda za »bodočega moža« je veljal že dlje časa poljski grof Kazimir Badeni, ki je prevzel vlado dne 29. septembra 1895. Ta je hotel pridobiti razen Poljakov in konservativcev predvsem Čehe, zato je takoj ustavil njih preganjanje, ki ga je bila uvedla Windischgrätzova vlada, a se je na drugi strani zapletel v ostre konflikte s krščanskimi socialci. Ti so bili v prvi polovici 90 ih let pod Luegerjevim vodstvom popolnoma osvojili Dunaj, in ko je bil leta 1895. izvoljen Lueger z dvetretjinsko večino za župana, ga Badeni ni hotel predložiti cesarju v potrditev. Značilno za tedanje razmerje med katol. konservativci in krščanskimi socialci je bilo, da Hohenwartov klub ob tej priliki ni hotel interpelirati vlade zaradi tega sovražnega nastopa napram krščanskim socialcem, zaradi česar je 17 katol. poslancev tudi izstopilo iz kluba in ustanovilo lastno »Katoliško ljudsko stranko« pod vodstvom barona Dipaulija. Spor je povzročil razpustitev dunajskega občinskega sveta, a pri ponovnih volitvah je zmagal Lueger s še večjo večino, bil je seveda vnovič izvoljen za župana. Sedaj je moral poseči vmes sam cesar, da se je zadovoljil Lueger s prvim podžupanskim mestom.

Kakor Windischgrätz, tako je moral vzeti tudi Badeni v roko predvsem vprašanje volilne reforme. Poleti leta 1896. je predložil parlamentu svoj načrt, in po dolgotrajnih obravnavah ter pogajanjih je bila izvedena končno na ta način, da je bil cenzus za kmetiške volilce znižan od 5 na 4 gold. ter uvedena posebna peta kurija z 72 poslanci, za katero je veljala splošna in enaka volilna pravica. Ta reforma je pomenila prav znaten korak k demokratizaciji države. Sicer za enkrat še niso padli stari privilegiji, toda država se je začela polagoma pretvarjati iz fevdalne v ljudsko.

To so potrdile tudi volitve, ki so se vršile meseca marca leta 1897. in pri katerih je prvič prišlo mišljenje posameznih narodov in slojev kolikortoliko do veljave. Med drugimi je prišlo v novi parlament 49 nemških liberalcev, 26 liberalnih veleposestnikov, 39 članov nemške ljudske stranke, 41 nemških katoliških konservativcev, 28 krščanskih socialcev, 62 Mladočehov, 23 fevdalcev, 59 Poljakov, 16 Slovencev, 11 Hrvatov, 14 socialnih demokratov, 14 liberalnih Italijanov itd. Da bi prišel parlament do mirnega dela, je hotel Badeni potolažiti najprej krščansko-socialno opozicijo s tem, da je predložil meseca aprila v potrditev petič izvoljenega Luegerja za dunajskega župana, Poljakov, fevdalcev in konservativcev je

bil gotov, prav tako mu je bila naklonjena Šusteršičeva »Slovanska krščanska narodna zveza«, v kateri se je zbralo 35 Jugoslovanov, Čehov in Rusinov, ki so po izstopu Hohenwartovem iz političnega življenja pretrgali svoje dotedanje zveze z nemškimi fevdalci in konservativci, a Mladočehe je hotel pridobiti s tem, da je izdal spomladi leta 1897. za češke dežele posebne jezikovne naredbe, ki so dale češčini v uradih enakopravnost z nemščino.

Te Badenijeve jezikovne naredbe niso bile usodne le za njegov kabinet, temveč so izzvale tudi divje nacijonalne boje, ki poslej niso več utihnili v avstrijskem parlamentu in so onemogočevali njegovo delazmožnost prav do razpada države. Kakor so se v starem kurijalnem parlamentu ločili in družili duhovi razen po svojih gospodarsko-socialnih naziranjih predvsem po kulturnem nazoru, tako je stalo v ospredju demokratične zbornice v prvi vrsti nacijonalno vprašanje, ki je potiskalo vsa druga v ozadje. Dokler so se mali nenemški narodi Avstrije šele probujali in oblikovali, so molče priznavali Nemcem njih dominantni položaj ter se zadovoljevali z neznatnimi koncesijami, toda tekom druge polovice preteklega stoletja je bil njih narodni preporod povsod končan, in začeli so terjati popolno narodno in gospodarsko enakopravnost, ki jim je pa Nemci za nobeno ceno niso hoteli priznati. To je vodilo do strastnih bojev ne le v parlamentu, temveč tudi med širokimi plastmi ljudstva. Ti boji so absorbirali prav vse sile posameznih narodov in so se nazadnje končali, ker vladajoči Nemci niso hoteli popustiti, l. 1918. z razpadom monarhije.

Proti Badenijevi slovansko-konservativni vladi so dvignili liberalni Nemci zaradi jezikovnih naredb viharen odpor v parlamentu in strastno agitacijo med svojimi volilci, ki je potegnila končno v opozicijo še veleposestnike in krščanske socialce, a socialiste je ogorčil razpust njih železničarske organizacije. Vse je kričalo po Badenijevi glavi, dokler ni ta dne 28. novembra l. 1897. res demisijoniral. Sledila mu je uradniška vlada barona P. Gautscha, ki pa tudi ni bila kos razrvanim parlamentarnim razmeram. Na eni strani je blok nemških strank (izvzemši konservativno katoliško) zahteval popolni preklic Badenijevih jezikovnih naredb, na drugi strani so pa Čehi hrupno vztrajali na njih. Gautsch je hotel ubrati srednjo pot ter je dovolil Nemcem nekaj koncesij, kar pa ni zadovoljilo Nemcev in vzbudilo hud odpor Čehov. Zato je odstopil in napravil prostor češkemu fevdalcu grofu Fr. Thunu. Ta je sestavil dne 7. marca 1898. novo, po večini uradniško vlado, le po en nemški, češki in poljski parlamentarec naj bi vzdrževali zvezo z ljudskim zastopstvom. Nemci, izvzemši katol. konservativce, so

sprejeli Thunovo vlado odklonilno, Slovani pa nezaupno, a so jo iz strahu, da ne bi prišli z njenim padcem na površje nemški nacijonalci, vendarle podpirali. Ker ni mogel dobiti večine za obnovitev nagodbe z Ogrsko, se je začel posluževati z l o g l a s n e g a § 14. u s t a v e in reševati pereča vprašanja s cesarskimi naredbami. Ta, na absolutizem spominjajoča praksa, ki je odslej do razpada države nadomeščala delanezmožni parlament, je vzbudila med ljudstvom veliko ogorčenje, ki je dne 2. oktobra l. 1899. pokopalo tudi Thuna. Začasno je potem prevzela posle uradniška vlada g r o f a C l a r y - A l d r i n g e n a. Ker so začeli zanašati Čehi svojo nacijonalistično agitacijo tudi v armado in izzvali s tem proti sebi krono, je Clary odpravil v sporazumu s cesarjem še zadnje ostanke Badenijevih jezikovnih naredeb. To je pognalo Cehe iz opozicije v o b s t r u k c i j o, ki je odslej še bolj onemogočevala vsako pozitivno delo parlamenta. Ker se Clary ni hotel posluževati § 14. je odstopil, za nekaj dni ga je potem nadomestil W i t t e k, a že dne 18. januarja l. 1900. je poveril cesar vlado d r. E r n e s t u K ö r b e r j u.

Dr. Körber je bil uradnik z jako modernimi nazori, z izredno delavnostjo in velikimi upravno-reformnimi načrti, katerih je pa mogel zaradi razrvanih razmer v parlamentu le malo izvesti. Za njegove vlade so se začeli demokratizirati deželni zbori. Iz uprave je pregnal dokaj okorelega birokratizma in skušal zainteresirati parlament za velika gospodarska in socialna vprašanja (tudi druga železniška zveza s Trstom preko Bohinja je njegovo delo), toda državo je pretresalo predvsem češko-nemško nasprotje, katero je skušal Körber zaman poravnati. Ker so ga podpirali tradicijonalni vladinovci Poljaki, dalje spomladi l. 1899. osnovana koalicija nemških strank (brez katoliških konservativcev) in razni slučajni priveski, je v parlamentu sicer imel večino, toda viharna češka obstrukcija je onemogočala vsako delo, in sam cesar se je izrazil, da »smo postali zasmeh vsega sveta«. Že jeseni l. 1900. j e r a z p u s t i l p a r l a m e n t, toda nove volitve so le še bolj okrepile radikalne nacijonalistične stranke (soc. demokratje so vkljub svoji izborni organizaciji rešili komaj 10 mandatov, kršč. socijalci so jih dobili 25 in katol. konservativci 29, a prvič so se sedaj pojavili v parlamentu agrarci in narodni socijalci). Parlament je postal stalno pozorišče raznih š k a n d a l o v; zato ga je Körber zopet in zopet odgajal in vladal s § 14., a politične stranke so zanašale svojo propagando v najširše plasti ljudstva. To jim je zlasti olajševala razmeroma velika tiskovna in zborovalna svoboda, ki je vladala za Körberja. Delavstvo je vrelo k socialnim demokratom, kmetiško ljudstvo in meščanstvo pa deloma h katoliškim ljudskim strankam, deloma k radikalnim svobodomiselno-nacijonalističnim strankam. Iz teh razlogov so polagoma izgi-

njale s površja stare fevdalne in konservativne stranke, rastla so pa socialno-demokratična (zlasti od 1. avstr. strokovnega kongresa l. 1893. dalje), krščansko-socialne in svobodomiselno-nacijonalistične. V tem divjem metežu političnih strasti so se odlikovali zlasti Schönerer-Wolfovi Vsenemci, ki so zanikavali Slovanom sploh vsake narodne pravice in stremeli k protestantovski Nemčiji, proti kateri je začel tista leta angleški kralj Edvard VII. snovati svojo uspešno obkroževalno politiko. Da bi dali svojim stremljenjem čim večji poudarek, so začeli že pod Thunom s širokopotezno agitacijo z geslom »Proč od Rima!« Ker je skušala Thunova vlada onemogočevati njih gonjo in so tudi katoliške stranke z episkopatom vred izvajale vse potrebne protiukrepe, so dosegli do julija meseca 1899. le 3252 prestopov k protestantizmu, a pod Körberjem so zlorabljali njegovo liberalnost do skrajnih meja. To ni vzbujalo le najostrejšega odpora vseh katoličanov, temveč je vznejevoljilo tudi visoke kroge. Prestolonaslednik Franc Ferdinand je demonstrativno prevzel protektorat nad nemškim katoliškim šolskim društvom, a ker se je Körber le upiral, ostrejše nastopiti proti vsenemški in protikatoliški gonji in se je polagoma obsovražil pri vseh, zlasti pa še pri slovanskih strankah, je moral po skoro 5 letnem vladanju dne 30. decembra 1904. vendarle demisijonirati.

Njegovo dediščino je prevzem zopet baron Gautsch. Ker je bilo že vse naveličano brezplodnih obstrukcij, je vplival njegov nastop precej pomirljivo. Gautsch je stremel za trajnim ozdravljenjem razdrapanih parlamentarnih razmer. Edino zdravilo je videl v novi volilni reformi, ki naj bi odpravila vse dotedanje kurije in privilegije ter uvedla splošno in enako volilno pravico, ki jo je terjalo tudi ljudstvo vedno glasneje. Jeseni l. 1905. je začel s prvimi pripravami in predložil že dne 23. febr. 1906. parlamentu tozadevne zakonske načrte, ki so pa bili jako različno sprejeti. Popolni demokratizaciji parlamenta se niso uprli le poljski šlahčiči in drugi fevdalci, temveč tudi nemški liberalci, ki so čutili, da bo volilna reforma okrepila demokratične elemente in Slovane; pač so se pa zavzeli za reformo z vso silo zlasti slovenski katoličani, socialisti in krščanski socialci ter razne slovanske (izvzemši le slovenske liberalce) in druge demokratične stranke, ki so bile pa v manjšini. Ker je Gautsch videl svoje reformne načrte ogrožene, je že aprila l. 1906. odstopil. Srečo je sedaj poskušal tržaški namestnik princ Hohenlohe, zaradi svojih demokratičnih nazorov imenovan tudi »rdeči princ«. Tudi on je videl svojo glavno nalogo v izvedbi volilne reforme, s katero pa ni imel več sreče nego Gautsch, a še preden je padla o njegovih predlogih končna odločitev, so ga po komaj enomesečnem vladanju po-

kopali konflikti z Ogrsko. Sledila mu je vlada barona Becka. Kot spretnemu diplomatu se mu je posrečilo sestaviti močno večino iz nemške ljudske in krščansko-socialne stranke, nemških liberalcev, Mladočehov in Poljakov, ki je po dolgotrajnih pogajanjih in strastnem odporu Vsenemcev dne 1. decembra l. 1906. vsled intervencije krone končno sprejela novo volivno reformo. Tudi gosposka zbornica ni delala posebnih ovir, in dne 26. januarja 1907 so bili tozadevni zakoni sankcijonirani, s čimer je napočila za Avstrijo povsem nova doba.

Kakor je postajala po Taaffejevem padcu avstrijska politika vedno burnejša, tako je bilo po prvem slov. kat. shodu tudi za vedno konec idilične letargije in kompromisarskega polovičarstva v naši domači slovenski politiki. Na eni strani so izumirali ali pa stopali v politični pokoj nekdanji zmernoliberalni Mladosloveni Vošnjakovega kova, na drugi strani pa katoliški konservativci Klunove generacije, o katerih je dejal »Slovenec« dne 17. maja 1901., da so se ustavljali vsaki izpremembi. Vodstvo slovenske politike je sedaj prehajalo in kmalu tudi prešlo v roke temperamentnejših radikalcev iz obeh taborov: v liberalnem v roke dr. Iv. Tavčarja in Iv. Hribarja, v katoliškem pa najprej v roke Andreja Kalana in za njim dr. J. Kreka in dr. Iv. Šusteršiča. Razen tega se je pa prizadevala za uveljavljenje tudi iz nemških dežel zanesena socialno-demokratična stranka, za katero je bilo pa pri nas še jako malo eksistenčnih pogojev in je zato le neznatno vplivala na razvoj slovenskega političnega življenja.

Na slovensko parlamentarno delegacijo, ki sta jo vodila praktična oportunista Klun in Šuklje, katoliški shod seveda ni imel še nobenega vpliva. Poslanci so še mrmraje vztrajali v Hohenwartovem klubu, ki ni znal preprečiti niti Winklerjeve upokojitve jeseni 1892 ter imenovanja odločnega nemškega liberalca barona Heina za kranjskega deželnega predsednika. Nastopili so s klubom vred tudi proti Taaffejevemu modernemu načrtu volilne reforme. Ko se je po Taaffejevem padcu zvarila nemoralna koalicija liberalcev, konservativcev in poljskih šlahčičev z Windischgrätz-Plenerjevo vlado na čelu, je začel nekaterim slovenskim poslancem vendarle presedati brezpogojni Klun-Šukljetov oportunizem, zaradi česar so jeseni 1893 izstopili iz Hohenwartovega kluba. Ta korak Ferjančiča, Gregorčiča, Gregoreca, Coroninija in Naber-

goja pa nikakor ni bil načelnega, temveč zgolj taktičnega značaja, ker so hoteli s tem le izvajati pritisk na Hohenwarta, da bi se odločneje zavzel za skromne zahteve onih tovarišev, ki so ostali v klubu. Uspeli so v toliko, da je vztrajal Hohenwart vsaj na zahtevi po slovenskih paralelkah na celjski gimnaziji in povzročil s tem l. 1895. padec reakcijonarne Windischgrätz-Plenerjeve vlade.

Lažje je bilo Slovencem seveda podpirati Badenijevo vlado, čeprav so iz domovine prihajali izrazi nezadovoljstva z njegovo premalo demokratično volilno reformo. Tudi mladi dr. Šusteršič, ki je bil jeseni l. 1896. izvoljen namesto umrlega Kluna, je zato brez obotavljanja vstopil v razkrajajoči se Hohenwartov klub, v katerem pa ni sedel dolgo, kajti funkcijska doba parlamenta se je nagibala že h kraju, in spomladi l. 1897. so se vršile nove volitve, ki so prinesle tudi v politiko slovenskih poslancev popolnoma novo orijentacijo.

Dočim je torej preživljala slovenska parlamentarna delegacija prva leta po katoliškem shodu razmeroma mirna leta, so se pa vršili v domovini ljuti politični boji, ki so prinesli dalekosežne spremembe in posledice. Na katoliški shod so odgovorili liberalci z banketom, ki so ga priredili 9. okt. 1892. na čast L. Svetcu, in na katerem se je izvršila fuzija Tavčar-Hribarjeve stranke s Šukljetovo. »Slovenski Narod« se je zaganjal z vso silo zlasti v Missijo, kateremu so prihajale z druge strani mnogobrojne zaupnice, a »Slovenec« je proglašal (22. 10.) boj za načela do skrajnosti, češ da ta družijo in ločijo. Liberalci so ostali pri smešenju in psovanju, katoličani pa so šli v zmislu sklepov katoliškega shoda z vso paro na delo med kmetiško in delavsko ljudstvo. Prirejali so shode, na katerih je prišlo pogosto do sirovih pretepov z liberalci (na pr. 3. 6. 1894. v Trnovem na Notranjskem), ustanavljali so najrazličnejša društva, razen tega so pa začeli s propagando tudi med dijaštvom. Liberalci, ki so bili prekomodni, da bi začeli tudi sami s kakim politično-organizatoričnim delom, so se začeli resno bati za svoje pozicije, zato je pozival dr. Slanc spomladi l. 1894. zopet »na mir in spravo«, ki jo je pa »Slovenec« odklonil. Tudi Šuklje, ki je vkljub fuziji z radikalnimi liberalci uhajal vedno na svoja lastna stranpota, je dobro čutil naraščanje konservativne stranke, ki se je začela tedaj nazivati »katoliško-narodna«, zato je skušal na tihem zvariti v kranjskem deželnem zboru koalicijo med katoliškimi konservativci in liberalnimi nemškimi veleposestniki, katerih vodstvo je po Dežmanovi smrti l. 1889. prevzel prav tak renegat baron Schwegel, in v kateri naj bi bil našel tudi Šuklje primeren kot. Toda katoličani so tudi ta poizkus rezko odklonili ter se sami pripravljali na bližajoče se deželnozborske volitve.

Ko so končno liberalci uvideli, da jim teče voda že v grlo, so sklicali za 29. dan novembra 1894. v Ljubljano shod zaupnih mož, ki so se ga sicer udeležili zastopniki vseh slovenskih dežel (z Goriškega tudi dr. Gregorčič), a ki je položil le temelj liberalni stranki na Kranjskem. Programatične resolucije, pri katerih je sodeloval zlasti kurat A. Koblar, so se ločile od načel katoliškega shoda bistveno le v tem, da so se izrekle za narodno avtonomijo in za splošno (ne enako) volilno pravico, sicer se je pa shod v vseh vprašanjih izjavljal za pozitivna krščanska načela. Čeprav je »Slov. Narod« še dne 11. aprila l. 1891. zapisal, da »krščanski socijalizem ni drugega nič kot žleb, po katerem bi radi klerikalci napeljali vodo na svoj mlin«, je sedaj (17. 11. 1894) trdil, da se je tudi on že davno izrekel za krščansko-socialni program (pozneje je zopet izjavljal, da si njegova stranka »še ni utegnila sestaviti socialnega programa«). To katoliških delavcev seveda ni uspavalo, temveč so postali ravno oni pod Krekovim in Gostinčarjevim vodstvom najagilnejši bojevniki proti lenemu in licemerskemu liberalizmu slovenskega meščanstva ter propagatorji modernih demokratičnih, socialnih in gospodarskih idej tudi napram »staremu konservatizmu v najodrevenelejši obliki, ki se je ustavljal vsakemu napredku« (»Slovenec« 17. 5. 1901.).

Tedaj tudi liberalcem ni kazalo drugega, nego pripravljati se na volitve. Priredili so nekaj shodov, razen tega pa začeli tudi misliti na pomirjenje z Nemci, ki naj bi jim bili opora proti naraščajoči katoliško-narodni stranki. Tej misli je dal spomladi l. 1895. dr. Tavčar javen izraz v kranjskem deželnem zboru, rekoč, da gre rajši s Schweglom nego z Mahničem. Velikonočni potres je prinesel potem v to politično tekmo par-mesečno premirje in zastoj, ali že na poletje so začeli katoličani nadaljevati svoje organizatorično delo na političnem, gospodarskem in socialnem polju, kar je dajalo »Slov. Narodu« povod za ljute napade na katoliške delavske organizacije in na — rajfajznovke.

Meseca oktobra so bile končno razpisane volitve za kranjski dež. zbor, in mesec dni nato je stopil prvič v javnost samostojni »Osrednji volilni odbor katoliško-narodne stranke« (predsednik Klun, tajnik dr. Šusteršič) in proglasil svoje oficijalne kandidate, čemur so odgovorili liberalci seveda s svojo kandidatno listo. Volilni boj je bil jako oster, in Missia je izdal zanje celo posebno okrožnico na duhovščino, uspeh je bil pa ta, da je dobila katoliško-narodna stranka vseh 16 kmetiških mandatov (liberalcem jih je odvzela 5), a liberalci so dobili vseh 7 mestnih in 2 mandata trgovsko-obrtne zbornice. Jeziček na tehtnici so postali tako Nemci s svojimi 11 mandati (10 veleposestniških in 1 kočevski).

Tedaj so storili oni, nekoč tako radikalno-narodni liberalci, ki so proglašali zadnja leta ves nacijonalizem za svoj monopol in vsakemu ob vsaki priliki očitali narodno izdajstvo, oni usodepolni narodni in politični greh, ki je potem toliko let po eni plati oviral organski napredek vse dežele, po drugi pa izpremenil nekoč res napredno liberalno stranko v inkarnacijo vsega reakcijonarstva na Slovenskem. Samo da obdrže oblast, so namreč sklenili na Šukljetovo inicijativo in s Kersnikovim posredovanjem meseca januarja l. 1896. pogodbo z Nemci, ki so jo podpisali liberalni in nemški prvaki in ki je dajala Nemcem mnogo važnih koncesij v dež. šol. svetu, pri dež. gledališču in drugod, razen tega je pa določala še vzajemno in složno postopanje obeh deželnozborskih klubov. S tem se je začela v kranjskem deželnem zboru dolgoletna koalicija slovenskih liberalcev in nemško-nacijonalnih veleposestnikov, dočim je bila katoliško-narodna stranka potisnjena v opozicijo. Dr. Tavčar je ob tej priliki dejal, da so »klerikalci postavljeni na suho« in da se »sedaj naklada klerikalni stranki post, ki bode trajal nekaj dalje nego 40 dni« (»Slov. Narod« št. 56 in 57 iz l. 1896.). Liberalno-nemško zvezo, ki se je pokazala že takoj pri volitvah novega deželnega odbora in zastopnikov v deželni šolski svet, je razen »Slov. Naroda«, pri katerem je dobival vedno odločilnejšo besedo dr. Tavčar, seveda obsojalo vse, posebno ostro tudi izvenkranjski Slovenci. Toda liberalcev vse to ni motilo, saj jim je jamčilo za gospodstvo v deželi, ne da bi jim bilo treba na kateremkoli polju kaj delati (svojo prvo in več let edino izvenljubljansko politično organizacijo so liberalci ustanovili šele l. 1897. v Postojni s »Polit. in gospodarskim društvom za Notranjsko«). Istočasno so z odstavitvijo župana Grassellija in z izvolitvijo agilnega Hribarja dobili trdno v svoje roke tudi politično prevažno ljubljansko mestno občino.

Katoliško-narodni stranki je liberalno-nemška zveza strankarsko gotovo mnogo koristila, ker jim po eni strani ni bilo treba nositi nobene odgovornosti za gospodarstvo v deželi in je preprečila poostritev nasprotstev med Klunovimi konservativci ter Kalan-Žitnikovimi pristaši, po drugi strani jih je pa opozicijonalni kruh spodbujal še na podvojeno organizatorično delo med ljudstvom. Ko je dne 8. jun. l. 1896. nenadoma umrl v Budimpešti močni predstavitelj stare konservativne smeri, Klun, je v stranki še bolj narastel vpliv Mahničevih in Vogelsangovih učencev, kar je dalo gibanju samo enotnejšo in smotrenejšo smer. Do manjše krize je prišlo le o priliki nadomestne volitve za Klunov državnozborski mandat, ki pa k sreči ni imel za stranko hujših posledic.

Tak je bil položaj v osrednji slovenski deželi, ko so bile za mesec marec l. 1897. razpisane državnozborske vo-

litve po novem Badenijevem volilnem redu in za katere so izdali avstrijski škofje skupen pastirski list. Katoliško-narodna stranka je na zborovanju svojih zaupnih mož odklonila vsak kompromis z liberalci,[39] zato je kandidirala vsaka stranka na lastno pest (prvič so tedaj nastopili v slovenskih deželah tudi socialisti v V. kuriji). Kakor je napovedovala dunajska »N. Fr. Presse«, so za liberalne kandidate strnjeno glasovali tudi kranjski Nemci, vendar so rešili ti na Kranjskem le tri mestne mandate, katoliško-narodna stranka si je priborila vseh pet kmetiških mandatov (tedaj sta bila prvič izvoljena Pogačnik in Žitnik) ter mandat iz splošne kurije, dočim sta nemške veleposestnike zastopala Schwegel in Barbo, a v ostalih slovenskih deželah so bili izvoljeni slogaški kandidati. Ker v novem parlamentu ni bilo več starega Hohenwarta in so nastopile tudi sicer prav bistveno izpremenjene razmere, je bila nova slovenska delegacija, ki se je bila otresla že vseh aristokratov, prvi hip brez orijentacije. Šuklje je sprožil misel, naj bi se osnoval poseben »Jugoslovanski klub«, ki bi bil seveda z vlado, »Slov. gospodar« je zagovarjal tesno sodelovanje z nemškimi krščanskimi socialci, a »Slovenec« je zahteval, naj si ohranijo poslanci vsekakor popolno svobodo. Ko so prišli konec meseca marca poslanci na Dunaj, se je takoj opazilo, da ima nova slovenska delegacija v svoji sredini moža, ki je vkljub svoji mladosti in parlamentarni neizkušenosti pokazal nenavadno diplomatično spretnost in taktično okretnost. To je bil ambicijozni dr. Ivan Šusteršič, ki je navezal takoj prve dni svojega prihoda na Dunaj stike s poslanci sorodnih teženj. Uspeh njegovega dela je bila ustanovitev »Slovanske krščanske narodne zveze«, h kateri je pristopilo vkljub ugovorom »Slov. Naroda« vseh 16 slovenskih poslancev, 11 Hrvatov in 7 Rusinov, a naslonilo se je nanjo še par poedincev. Novi klub, katerega dejanski voditelj in eden izmed treh predsednikov je bil dr. Šusteršič, se je postavil na odločno krščansko-socialni in slovansko-narodni program. Stopil je v prijateljske stike tudi z vsemi drugimi slovanskimi in katoliško orijentiranimi klubi ter se z njimi krepko uveljavil kot nova »desničarska« zbornična večina. Klub pa ven-

[39] Odklonitev složnega nastopa z liberalci je v »Katoliškem Obzorniku« obširno utemeljil tudi dr. Aleš Ušeničnik, ki je koncedirai le kompromise z liberalci od slučaja do slučaja v svrho nastopa za kake skupne vsenarodne zahteve. Ob tej priliki je zapisal med drugim: »Nikdar in nikoli ne bomo sklepali zveze z liberalci na podlagi konfuznih programov, ki se dejanski ne dado ustvariti brez vsakovrstnih nedoslednosti in protislovij, brez nemoralnega polovičarstva in polutanstva, brez zaljubljenega spogledavanja z liberalizmom, brez plašljivega skrivanja katoliške zavesti. Ta zloga bi bila le druga izdaja tistega pogubnega sestava, ki se mu pravi katoliški liberalizem in ki mu je Pij IX. po pravici dal ime — pestis perniciosissima« (»Kat. Obzornik«, 1897., str. 115).

dar ni bil voljan brezpogojno podpirati vsakih ukrepov vlade, kakor v časih, ko sta vodila slovensko delegacijo še Šuklje in Klun. S tem je dr. Šušteršič preprečil ustvaritev parlamentarne večine, katere središče bi bili liberalni nemški nacijonalci.

Medtem so pa začeli Nemci uprizarjati veliko gonjo proti Badenijevim jezikovnim naredbam. Vse je čutilo, da se bližajo zlasti manjšim narodom prav resni časi. Zato se je poleti l. 1897. sprožila misel po vseslovenskem shodu, ki naj bi podrobno obravnaval politični položaj in začrtal natančne smernice slovenskim poslancem. Že dne 30. julija se je sešlo v Ljubljani pod Šusteršičevim predsedstvom vseh 18 slovenskih in istrskih državnih poslancev, ki so se izrekli za vladno večino, obravnavali še nekaj drugih aktualnih vprašanj ter sklenili, v mesecu septembru sklicati nasvetovani v s e s l o v e n s k i s h o d. Ta se je potem dne 14. septembra res vršil in udeležili so se ga vsi slovenski poslanci, zastopniki Hrvatov, Čehov in Rusinov, mnogo drugih narodnih delavcev in dokaj ljudstva. Shod je pod predsedstvom dr. A. Gregorčiča razpravljal o političnem in gospodarskem položaju, razmotrival težnje obmejnih Slovencev ter v resolucijah sprejel podrobni narodno-politični program za vse parlamentarno delo ter se izrekel za narodno avtonomijo, razne socialne reforme in za politično svobodo (ta narodni program si je osvojil tudi II. kat. shod l. 1900.).

Ta vseslovenski shod je bil pa potem do vojne tudi z a d n j a s k u p n a p o l i t i č n a m a n i f e s t a c i j a v s e h S l o v e n c e v, kajti njej sledeči poizkus sprave med obema slovenskima strankama je ostal mrtvorojeno dete. Ko so namreč jeseni l. 1897. prikipeli nacijonalni boji do vrhunca in pokopali tudi Badenija, je postajal politični položaj za Slovence vedno nevarnejši. Katoliško-narodna stranka je tedaj na dr. Šusteršičevo inicijativo ponudila l i b e r a l c e m r o k o v s p r a v o in predlagala složno nastopanje Slovencev tudi v deželnih zborih. Dne 27. decembra l. 1897. so se sešli poslanci obeh slovenskih klubov v kranjskem deželnem zboru, in teden dni nato je pisal »Slovenec«, da bije slovensko ljudstvo v teh časih svoj eksistenčni boj, zato je treba zapostaviti vse strankarske interese ter se z združenimi močmi postaviti na skupni narodni branik. »Obe stranki naj izgineta, če to služi blagru slovenskega naroda«, je zaklical dne 22. januarja l. 1898. »Slovenec«, vsi obmejni Slovenci so navdušeno pozdravljali to iskreno prizadevanje katoliško-narodne stranke, in občinski odbori so se v masah izjavljali za mir in spravo. Skratka, vse je bilo zanjo, izvzemši liberalni »Slov. Narod«, kateremu je določal smer z vodjo Nemcev pogodbeno zvezani dr. Iv. Tavčar, ki je bil obenem predsednik liberalnega deželnozborskega kluba. Že dne 7. januarja je objavil »Slov. Narod« vehementen članek proti spravi

in vkljub posredovanju državnih poslancev obeh strank vztrajal na svojem odklonilnem stališču. Čeprav je šla katoliško-narodna stranka prav do skrajnih mej lojalnosti in nesebičnosti, so se vedli liberalci pod Tavčarjevim vplivom več kot izzivalno, samo da bi preprečili spravo in ostali v zvezi z nemškimi liberalci gospodarji položaja v deželi ter bi držali »klerikalce na suhem«. Ker pa je postal pritisk vse ogorčene slovenske javnosti na liberalce polagoma le premočen, so se končno udali. Meseca februarja in marca je prišlo do sprave, toda spravna pogodba, ki jo je objavil »Slovenec« dne 18. marca l. 1898., je mejila s katoliške strani skoro že na kapitulacijo.

Kakor že omenjeno, je bila pa ta sprava mrtvorojeno dete, kajti vkljub temu, da jo je izpolnjevala katoliško-narodna stranka lojalno in je »Slovenec« prenehal skoro z vso polemiko, »Sl. Narod« ni prav nič omilil svojega prostaškega tona, ki sta ga uvedla v listu dr. Tavčar in njegova desna roka pri listu, Miroslav Malovrh. Tudi liberalni klub se ni hotel ozirati na spravno pogodbo, temveč je hodil svoja pota dalje, roko v roki z Nemci, kar se je pokazalo že pri predlogu katoliško-narodne stranke za demokratizacijo deželnozborskega volilnega reda in zatem tudi pri vsem drugem delu dež. zbora (n. pr. pri deželni zavarovalnici itd.). Končno je meseca februarja l. 1899. dr. Tavčar na shodu v Krškem izjavil, da sploh odklanja vsako spravo (»Sl. Nar.« št. 29), a v božični številki l. 1899. je zapisal »Sl. Narod«, da bi »vseslovenska stranka bila danes velika nesreča za slovenski narod«, ker ima katoliško-narodna stranka premočno organizacijo in bi imela zato složna stranka nujno »klerikalen značaj«.

Popolnoma slično je bilo postopanje liberalcev pri drugi velikopotezni akciji, ki je izšla iz vrst državnozborske delegacije. Ko je namreč ta glede na naraščajočo sovražnost Nemcev uvidevala, da se bližajo zlasti obmejnim Slovencem vedno težji časi, je sprožila misel, naj se poleg »Družbe sv. Cirila in Metoda«, ki je bila predvsem šolska družba, osnuje še druga nepolitična organizacija, »Naša Straža«, ki naj bi branila predvsem skupne slovenske kulturne in gospodarske interese. Dne 6. julija l. 1898. se je vršil v Ljubljani zaupni sestanek nekaterih vodilnih osebnosti, na katerem je bila sklenjena ustanovitev, toda propaganda za društvo se je vršila le od katoliške strani, dočim so ostali liberalci docela pasivni. Ko se je vršil potem dne 15. novembra ustanovni občni zbor, se ga ljubljanski liberalni prvaki sploh niso udeležili, za kar so seveda želi navdušeno pohvalo Nemcev in nemškutarjev. Vkljub temu so pa v veliki večini se nahajajoči pristaši katoliško-narodne stranke izvolili v odbor tudi polovico liberalcev, samo da omogočijo ustvaritev krepke narodne obrambe proti naraščajočemu

pritisku Nemcev. »Naša straža« je bila zamišljena jako širokopotezno in je našla navdušen odmev povsod, le dr. Tavčarjev »Sl. Narod« jo je ignoriral, kar je vzbujalo ogorčenje celo pri njegovih lastnih pristaših.[40]

Ko so katoličani po izkušnjah, ki so jih doživeli o priliki spravnih pogajanj, uvideli, da liberalci krepko vztrajajo pri svoji zvezi z Nemci in da zato ni misliti na kako trajno skupno delo z njimi, so posvetili vse svoje sile v še večji meri političnipro buji ljudstva ter njegovi gospodarski, političnii in socialni organizaciji, ki so ji korakali na čelu krščansko-socialni delavci. Ko je bil na zimo l. 1897. imenovan ljubljanski škof Missia za goriškega nadškofa in je prišel naslednjo pomlad na njegovo mesto dr. A. B. Jeglič, so liberalci nekaj časa upali, da bo ta izprememba zavrla pohod katoliških vrst, toda kmalu so uvideli svojo zmoto. Zato so začeli napadati tudi novega škofa, kakor poprej njegovega prednika. V gospodarsko in politično organizacijo se je vrgel zlasti dr. Šusteršič, ki je meseca aprila l. 1898. odložil celo svoj državnozborski mandat, »da se posveti organizaciji katoliške stvari v domovini«, kakor je poudarjal v svoji odstopni izjavi. Njegov vpliv je naraščal jako hitro, a ko je bil dne 16. marca l. 1899. izvoljen še za predsednika osrednje katoliške politične organizacije, t. j. ljubljanskega »Kat. polit. društva«, je postal dejanski načelnik katol.-narodne stranke.

Na Šusteršičevo mesto je bil izvoljen sodni svetnik Vencajz, a vodstvo slovenske parlamentarne delegacije je prevzel konservativni Fr. Povše, ki pa ni imel tolike politične spretnosti kot njegov prednik. Ker je postajal parlamentarni položaj zaradi češko-nemških bojev tudi sicer vedno bolj zamotan, je ginil polagoma tudi prvotni prestiž »Slov. kršč. nar. zveze«. »Desnica«, sestoječa iz te zveze, Čehov, Poljakov in nemških katoličanov, je sicer še vedno obstojala in tvorila tudi večino parlamenta, toda ne Gautscheva in ne Thunova vlada si iz strahu pred nemško-nacijonalno manjšino nista upali ugo-

---

[40] Liberalna pasivna rezistenca je povzročila, da je ideja »Naše Straže« kmalu zopet zaspala. Dne 3. jan. l. 1899. se je vršila prva seja novega odbora, na kateri je bil izvoljen za predsednika dr. Šusteršič. Ob tej priliki je bilo ugotovljeno, da je pristopilo k njej 370 poedincev in 31 društev, a zbrala da je že 3767 K. Ker je bil pa dr. Šusteršič politično preveč eksponiran, je predsedstvo kmalu odložil, in občni zbor, ki se je vršil 14. januarja 1900. v Trstu, je vodil podpredsednik dr. Krisper. Vsled liberalne pasivne rezistence je pa društvo že l. 1901. ustavilo svoje delovanje. Dne 3. maja l. 1909. se je vršil potem pod dr. Krisperjevim predsedstvom še en občni zbor, na katerem je bilo sklenjeno razdeliti društveno imetje med razne narodne institucije, društvo samo pa reorganizirati, toda izvršili tega sklepa niso nikoli; ugasnilo je samo od sebe.

diti upravičenim željam Čehov in Jugoslovanov (proti slovenskim zahtevam je baje stalno intrigiral na Dunaju tudi kranjski dež. predsednik Hein). Mladočehi so zato obstruirali parlamentarno delo, a Slovenci so stalno kolebali med vlado in opozicijo, toda v odločilnih trenutkih potegnili vendarle vedno z vlado iz strahu, da ne zavladajo v državi Slovanom odkrito sovražni elementi (Nemci so izdelali o binkoštih l. 1899. pod Schweglovim vodstvom podrobne politične zahteve za utrditev svojih pozicij v slovenskih deželah). To neodločno kolebanje se je ponavljalo prav do poletja l. 1900., ko se je Körberju posrečilo oddvojiti Poljake od desnice, jih približati nemški levici ter sestaviti z obema novo parlamentarno večino, s čimer so postali Slovenci še brezpomembnejši. Približali so se Čehom in nemškim katoličanom ter tvorili z njimi parlamentarno opozicijo.

Dočim so bili torej obsojeni Slovenci na Dunaju po dr. Šusteršičevem odhodu na precej pasivno ulogo, so pa razvijali tem večjo aktivnost v domovini (v tem času je začel nastopati na shodih tudi mladi dr. E. Lampe) in iskali direktnih političnih zvez s Hrvati (udeležili so se n. pr. velikega zborovanja stranke prava meseca oktobra l. 1898. na Sušaku). Krek je zbiral in organiziral delavske stanove, dr. Šusteršič se je posvečal osrednjim gospodarskim organizacijam, a škof dr. Jeglič je z vso vnemo skrbel za poglobitev verskega življenja med slovenskim ljudstvom. V tem pogledu je zlasti važen njegov božični pastirski list iz l. 1898., v katerem je v zmislu sklepov katoliškega shoda pozval vernike k ustvaritvi slovenske katoliške gimnazije in konvikta. Liberalce je ta vest silno razburila, češ da »nočejo kopati sebi groba«. Vprizorili so veliko gonjo proti nabiralni akciji, ki se je uvedla za škofov načrt po vsej deželi. Pod pritiskom pisave »Slov. Naroda« je škofu grozila nevarnost, da mu ljubljanski občinski svet celo odreče stavbno dovoljenje v Ljubljani; zato se je raje umaknil in potem uresničil svoje načrte v Št. Vidu nad Ljubljano.[41]

Še bolj nego škofovi zavodi je šla liberalcem na živce katoliška gospodarska organizacija. Gospodarski položaj slovenskega naroda je namreč postal v teh letih skrajno žalosten, ker so se že na vsej črti kazale uničujoče posledice liberalno-gospodarske zakonodaje iz 60 ih in 70 ih let ter nezadostne korekture te zakonodaje iz Taaffejeve dobe.

---

[41] Svoje načrte je izvedel vztrajni škof Jeglič jako hitro. Jeseni l. 1899. so se odpeljali prvi duhovniki na univerze, da se pripravijo za profesorje, a spomladi l. 1901. so začeli že tudi z zgradbo »zavodov«. Dne 16. julija 1991. je bil položen temeljni kamen, in meseca septembra l. 1905. se je začelo s poukom. Stroški za to prvo in mnogo let tudi edino popolnoma slovensko gimnazijo so znašali okrog 1,350.000 K.

Kakor je liberalizem osvobodil kmeta fevdalnega gospodstva, tako ga je pa pahnil v še mnogo hujšo odvisnost od kapitalizma, ki je v tej dobi zasužnjil že vse srednje stanove in zlasti kmeta. Popolna akcijska svoboda bank, špekulantov in oderuhov je uničevala gospodarsko stanje kmetiškega ljudstva, ki ni imelo nikjer nobenega varstva. V središču slovenske živinoreje, v Bohinju, je bilo padlo v poslednjih 15 letih stanje živine za polovico, cena pšenice je bila padla od l. 1877. do 1898. od 23 K na 13·39 K za 100 kg, vsled silnega pomanjkanja denarja kmet ni več zmagoval naraščajočih davkov, zato so se pogrezali kmetiški domovi v vedno večje dolgove, po naših vaseh je neprestano pel eksekutorjev boben. Ljudstvo je v tisočih in desettisočih bežalo z rodne grude v ameriške in vestfalske rudnike. V tem obupnem gospodarskem položaju je tudi pri nas bujno zacvetelo oderuštvo, ki je kakor pijavka izsesavalo kri slovenskemu ljudstvu. Propadlo je na tisoče in tisoče kmetiških domov, bogateli so pa posamezni vaški magnati. In v teh je imel slovenski podeželski liberalizem vso svojo moč in oporo. Dokler je prevladoval v katoliško-narodni stranki stari konservativni duh, se stranka sama s temi perečimi vprašanji ni pečala, ko so pa stopili na čelo katoliškega gibanja učenci krščanskega socializma in so videli to rapidno propadanje jedra slovenskega naroda, so začeli posvečati svojo pozornost tudi gospodarski in socialni osvoboditvi ljudstva od liberalnih oderuhov (Krek je takrat napisal »Črne bukve kmetiškega stanu«). Začeli so organizirati po kmetih gospodarsko samopomoč v obliki hranilnic, kmetijskih zadrug in konsumnih društev. Ta gospodarska organizacija je seveda začela hitro ogrožati dotlej nekontrolirano izkoriščanje ljudstva po liberalnih trgovcih, gostilničarjih in drugih magnatih, kar je našlo svoj odmev takoj tudi v vsej liberalni stranki in v »Slov. Narodu«. Čeprav se je že shod liberalnih zaupnih mož l. 1894. izrekel za zadružništvo, so mu vendarle začeli liberalci že l. 1898. odkrito nasprotovati in so celo v spravno pogodbo postavili posebno točko proti konsumnim društvom, a jeseni tistega leta so začeli proti katoliški gospodarski organizaciji pravo gonjo, ki se je tekom l. 1899. le še stopnjevala. »Slov. Narod« je na vse pretege blatil katoliške gospodarske zadruge, zlasti kmetijska in konsumna društva. Dne 26. febr. l. 1899. so sklicali liberalci v Ribnico celo prvi javni shod, naperjen proti kmetijskim in konsumnim društvom, kateremu je sledil sličen tudi v Ljubljani dne 6. aprila. Na tem shodu, ki se ga je udeležil tudi vodja nemškutarjev, baron Schwegel, je dr. Tavčar, ki je prejšnji dan v vehementnem govoru pozival v deželnem zboru vlado, naj brezobzirno zatre katoliško za-

družništvo, grmel proti katoliški gospodarski organizaciji. Njemu se je na shodu pridružil tudi vodja slovenskih socialnih demokratov, Fr. Železnikar, ki je pozival na vzajemni boj obeh strank proti »klerikalnemu zmaju«. Iv. Hribar je sprožil misel, naj bi tudi liberalna stranka skrbela, da si ustvari svojo gospodarsko organizacijo, toda ustanovili so ob tej priliki le »Trgovsko in obrtno društvo«, v čigar odbor sta bila izvoljena tudi dr. Tavčar in — M. Malovrh (društvo je že l. 1905. zopet prenehalo).

Katoličani te liberalne, v službi uničevalcev slovenskega ljudstva stoječe protizadružne gonje seveda niso gledali prekrižanih rok, temveč so sklicali za isti dan v Ljubljano shod vseh katoliških gospodarskih zadrug. Ker ga je vlada prepovedala, se je vršil potem po § 2. zborovalnega zakona in na njem je bilo enodušno sklenjeno, da je treba posvečati gospodarski organizaciji še večjo pažnjo, čeprav so se obrnili liberalci celo na škofa dr. Jegliča s prošnjo, da naj duhovščini zabrani delovanje na zadružnem polju. Prav posebno so podžgale katoličane h gospodarski organizaciji še razmere v »Kranjski kmetijski družbi«. Dotlej sta sedeli v odboru obe slovenski stranki složno z Nemci, a dejanski njen vodja je postajal G. Pirc, ki ni nikjer skrival svojega liberalizma. Ko se je vršil dne 13. julija l. 1899. občni zbor družbe in so bili liberalci in Nemci na njem v veliki manjšini, so se zbali, da jih bodo glede na ostre medsebojne politične boje majorizirali; zato so nasilno odstavili z dnevnega reda volitve družbinega odbora, kar je vzbudilo pri katoličanih seveda silno ogorčenje. V dolgotrajni polemiki, ki je sledila občnemu zboru, je padla prvič misel za samostojno katoliško kmetijsko organizacijo. Dne 26. oktobra se je potem vršil nov občni zbor družbe, a ker je liberalno-nemška večina odbora sprejela še prejšnji večer v družbo več sto svojih pristašev, so zmagali seveda liberalci in Nemci. Ogorčena katoliška manjšina je priredila pod okriljem »Gospodarske zveze« protestni shod, na katerem je bil z velikim navdušenjem sprejet dr. Šusteršičev predlog, da se prepusti Kmetijska družba liberalcem in Nemcem, a katoličani naj si osnujejo lastno osrednje zadružno skladišče. Razen tega je bilo ob tej priliki sklenjeno ustanoviti tudi lastno požarno zavarovalnico (sad tega sklepa je bila ustanovitev »Vzajemne zavarovalnice«, ki je začela poslovati 1. VIII. 1900.), za katero se je katoliško-narodna stranka v deželnem zboru zaman prizadevala. Eden izmed voditeljev vladajoče liberalno-nemške večine je bil namreč Iv. Hribar, po poklicu ravnatelj ljubljanske podružnice češke zavarovalne banke »Slavije«.

Kakor z liberalnimi trgovci in oderuhi, tako je bojevala katoliško-narodna stranka v teh letih jako hude boje tudi z liberalnimi učitelji. V Taaffejevi dobi je dotlej po večini nemškutarsko učiteljstvo prešlo polagoma v slovenski tabor in se organiziralo po politično nevtralnih učiteljskih in pedagoških društvih, ki so se l. 1888. združila v poznejšo »Zavezo avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev«. Prva leta se tudi »Zaveza« ni politično izpostavljala (pač so se pa posamezniki, zato se je »Rim. Kat.« že v svojih prvih letnikih ponovno pečal z učiteljstvom), zato tudi misel posebnega slovenskega katoliškega učiteljskega društva, ki jo je sprožil »Slovenec« prvič dne 1. decembra l. 1892., ni našla nobenega odmeva. Ko so pa sredi 90 ih let prevzeli na Kranjskem vso oblast liberalci z Nemci, so zajadrali pod vodstvom L. Jelenca, ki je bil predsednik »Zaveze« od l. 1895. do l. 1926. in J. Dimnika, urednika »Učiteljskega Tovariša«, tudi učitelji odkrito v liberalni tabor. Posledica tega koraka je bila, da je prihajalo večkrat do manjših prask med »Slovencem« in »Učiteljskim Tovarišem«, ki je nosil tedaj v svojem naslovu še sliko škofa in pedagoga Slomška. »Slovenec« je ob vsaki priliki zbadal novo šolo, ko je pa začel l. 1896. objavljati »Učiteljski Tovariš« v svojih predalih plitke svobodomiselne »razprave«, je obračunal »Slovenec« z njim dne 21. okt. z ostrim Krekovim uvodnikom »Pons asinorum«, ki je vzbudil mnogo prahu in dolgotrajne polemike. V tej je zlasti dr. Aleš Ušeničnik brezobzirno razkrinkoval plitkost svobodomiselnih fraz, ki jih je plagiral »Učiteljski Tovariš« iz protestantovske »Deutsch-österr. Lehrerzeitung«, in ob tej priliki izjavil v članku »Komu gre — fej!«, da so učitelji prekoračili Rubikon. Naslednji dve leti je bilo potem obojestransko razmerje nekoliko mirneje. Vkljub temu so začeli katoličani v zmislu sklepov kat. shoda misliti na učiteljski naraščaj in ustanovili spomladi l. 1897. društvo »Pripravniški dom«, katerega duša je bil potem dolgo let prof. A. Kržič. Leta 1899. se je pa »Slov. Narod« ostro zagnal v duhovne vaje, ki so se vršile že več let za učiteljice in katerih se je to leto na posebno povabilo škofa Jegliča prvič udeležilo tudi večje število učiteljev (30). Ko je potem na septembrskem zborovanju »Zaveze« v Gorici predsednik Jelenc ostro napadel udeležence duhovnih vaj ter se je »Zaveza« odkrito izrekla za liberalno stranko in izvolila ob tej priliki za svoja častna člana tudi nositelja vse tedanje protikatoliške gonje na Slovenskem, dr. Iv. Tavčarja in Iv. Hribarja, je bil prelom med katoliško mislečim in ostalim učiteljstvom izvršen. »Slovenec« je objavil več (Jakličevih) člankov, ki so pozivali k ločitvi ter se zavzemali za samostojno učiteljsko organizacijo. »Učiteljski Tovariš« in »Slov. Narod« sta bruhala ogenj in žveplo na katoliško misleče učitelj-

stvo, a »Učit. Tovariš« se je razen tega popolnoma istovetil s plitkim liberalnim svobodomiselstvom ter tedanjo politiko liberalne stranke. V št. 32. iz l. 1899. je n. pr. zapisal: »Stokrat ljubše nam je, da sedi v kranjskem dež. šolskem svetu nemški liberalec Schaffer, kakor pa če bi sedel v tej važni korporaciji n. pr. č. g. A. Koblar, Andrej Kalan ali pa kdo drugi iz te stranke«, a v številki z dne 10. novembra l. 1900., ki je bila vsa posvečena izključno le volilni agitaciji za kranjsko in goriško liberalno stranko, se je izjavljal točno v zmislu liberalno-nemške koalicije glede na čudna pota nekateri hučiteljskih društev — za društva, ki delujejo na »nevtralnih narodnostnih tleh«. Glede na vse to je preostala katoliškemu učiteljstvu ena sama pot, na katero je tudi krenilo. Dne 22. decembra l. 1899. je izšla prva številka »Slovenskega Učitelja«, »glasila krščansko mislečih učiteljev in vzgojiteljev«, ki jo je uredil dobrepoljski učitelj Fr. Jaklič, in naslednjo pomlad je objavil list proglas, da se vrši o priliki II. kat. shoda ustanovno zborovanje nove kat. učiteljske organizacije, ki so jo krstili za »Slomškovo zvezo«.

Znatni katoliški organizaciji, ki je na ta način nastajala v slovenskih deželah in bila oprta na najširše ljudske plasti, niso imeli postaviti liberalci nasproti ničesar drugega kot sokolska društva, ki so postajala v teh letih polagoma nekaka oporišča liberalnega izobraženstva in polizobraženstva po deželi. Glede na to je skušal spomladi l. 1900. osnovati ljubljanski župan Iv. Hribar vsaj »Društvo slovenskih županov«, ki naj bi postalo orodje v rokah liberalcev, toda katoličani niso šli v to past, temveč so ustanovili meseca maja sami zaenkrat »Društvo županov ljubljanske okolice«. Tem prideneje so pa nadaljevali svojo »protiklerikalno« gonjo v svojem časopisju, pozivali k dejanskim napadom na katoliške prireditve in klicali oblasti celo proti »Marijinim družbam«, ki so se tedaj začele posebno širiti (do l. 1905. je narastlo samo na Kranjskem njih število na 388 s 33.138 člani). »Slov. Narod« je objavljal v podlistku Tavčarjev pamflet »Izgubljeni Bog«, a nad črto je psoval duhovščino, da »večinoma samo popiva in kvarta, se zabava s prijateljicami in zalezuje hranilne knjižice (»Slov. Nar.«, 23. VI. l. 1909.). Zaman je »Slovenec« dne 30. julija l. 1900. apeliral v uvodniku »Inteligenci v preudarek« na liberalno izobraženstvo, če res soglaša s tem odurnim tonom, ki sta ga uvedla v »napredno« časopisje dr. Tavčar in Malovrh. Psovanje in lov za škandali je bila glavna vsebina tedanje »napredne misli« na Slovenskem.

Dočim je padal slovenski liberalizem v tem času vedno globlje, so se pa pripravljali katoličani z vsemi silami na II. slov. katoliški shod v Ljubljani, za katerega je dal inicijativo škof Jeglič že v božičnem pastirskem listu l. 1899.

Shod se je vršil od 10. do 12. sept. 1900. ter po eni strani pokazal mogočne uspehe dotedanjega slovenskega kat. gibanja, po drugi strani pa izdelal podroben program za nadaljnje delo, zlasti na socialnem polju.

Drugi kat. shod je bil tem večjega pomena, ker se je vršil neposredno pred novimi volitvami v državni zbor in komaj eno leto pred zopetnimi volitvami v kranjski dež. zbor, kajti dal je tudi novim poslancem točne smernice za njih parlamentarno delo. Vsled češke obstrukcije in razpada državnozborske desnice je bil namreč meseca septembra l. 1900. razpuščen parlament in nove volitve so bile razpisane za meseca december in januar.

Volilni boj je bil oster in zanimiv. Največjo pozornost je vzbujalo to, da med kandidati ni bilo več tako odličnega parlamentarca, kakor je bil Šuklje, ki je doslej vedno zavzemal vodilno ulogo. V njem se je bil izvršil namreč medtem precejšnji preobrat. Že meseca avgusta je obsodil na shodu v Novem mestu politiko liberalne stranke ter izjavil, da je zopet »našel vero svojih očetov«. Dve nedelji za tem mu je odgovarjal dr. Šusteršič na shodu v Kamniku, kjer je poudarjal, da sicer odobrava njegov povratek k verski misli, a da so Šukljetovi politični nazori še vedno v nasprotju s kat.-narodno stranko. Ko so potem liberalni volilci dolenjskih mest meseca oktobra iskali kandidata, so sklenili ponuditi mandat zopet Šukljetu z edinim pogojem, da se izjavi za pristaša liberalne stranke. Šuklje je odločno odklonil tako izjavo, kandidaturo in mandat ter se nameraval sploh umakniti iz političnega življenja. Glede na to mu je posvetil »Slovenec« dne 13. oktobra zanimiv političen nekrolog, v katerem je poudarjal, da »odhaja z njim iz politike individualiteta prve vrste«, ki se je »z višine državnika pošteno prizadeval« koristiti svojemu narodu. Očital je liberalcem grdo nehvaležnost napram možu, ki je bil katoliško-narodni stranki »edini nevaren nasprotnik med liberalnimi slovenskimi poslanci«.

Kat. narodna stranka je kandidirala v kranjskih kmetiških okrajih v glavnem dotedanje poslance, le v peti kuriji je zamenjal dr. Šusteršič Kreka, ki pod nobenim pogojem ni hotel sprejeti kandidature, češ da se hoče ves posvetiti organizatoričnemu delu v domovini in pa svoji stroki. Vkljub temu, da so se zagnali liberalci z vso silo v volilno borbo, pri čemer so jim služili kot agitatorji zlasti učitelji, je bil poraz liberalcev vendarle vprav uničujoč. V peti kuriji, ki je volila dne 12. dec., je namreč dobil dr. Šusteršič 38.236 glasov, dočim je zbral njegov liberalni protikandidat, učitelj Jelenc, komaj 11.812 glasov (razen v mestih so bili liberalci najmočnejši na Notranjskem in v kočevskem okraju), a agilni socialistični kandidat Kopač le 5852. Pravtako je bilo izvoljenih tudi v kmetiški kuriji vseh 5 katoliških kan-

didatov z 18.949 glasovi, dočim so dobili liberalci le 7700 glasov. Ta ogromni uspeh, ki je nagradil dotedanje delo stranke, je nedvomno dokazal, da so široke plasti slovenskega ljudstva na Kranjskem že skoro enodušno v taboru katoliško-narodne stranke. Zmagali so liberalci le v svojih tradicijonalnih oporiščih, to je v mestih, a še tu so dobili le 1937 glasov napram 1228 katoliškim.

Manj zadovoljiv je bil pa uspeh po drugih slovenskih deželah, katerim je zato »Slovenec« po pravici očital, da imajo premalo zmisla za sistematično organizatorično delo in da so preveč zaverovane v breznačelno slogaštvo, ki povzroča le letargijo. Koroška je zopet izgubila svojega edinega slovenskega poslanca, v Istri je propadel Laginja, na Goriškem je v peti kuriji komaj prodrl Gregorčič napram liberalnemu Tumi, dočim je v kmetiških občinah zmagal liberalni Oskar Gabršček. Na Štajerskem je prišlo do političnih nasprotij le v peti kuriji, kjer je zmagal župnik Žičkar napram liberalnemu Drag. Hribarju, dočim so trije slovenski mandati kmetiških občin ostali brez izrečne politične opredelitve, vendar na pozitivno katoliškem programu.

Vseh slovenskih poslancev je tako prišlo v novi parlament le 15[42]. Prvo vprašanje, ki se je tam pojavilo, je šlo za tem, kako naj se organizirajo. »Slovenec« je že v uvodniku z dne 22. januarja l. 1901. poudarjal, da je za skupni klub z vsemi jugoslovanskimi poslanci, le kranjske liberalce z dr. Tavčarjem na čelu, ki je bil izvoljen v Ljubljani, je glede na njih zvezo z Nemci in na odurni način njih političnega boja kategorično odklonil. To stališče je katoliško-narodna stranka potem podčrtala še ponovno in ko so prišli poslanci zadnje dni meseca januarja na Dunaj, je začel dr. Šusteršič takoj s potrebnimi dogovori. Ker so Hrvatje in nekateri slovenski poslanci vztrajali, da se sprejmo tudi kranjski liberalci v skupni klub, katoliški poslanci pa so to odklanjali, a otvoritev parlamenta je bila pred durmi, so se poslanci Krek, Povše, Žitnik, Pogačnik, Vencajz, Gregorčič, Žičkar in Berks konstituirali pod Šusteršičevim predsedstvom kot »Slovanski centrum«, kateremu sta pristopila takoj še dva katoliška Čeha in 4 Rusini (pozneje je pristopilo še nekaj Poljakov, tako da je štel klub 21 poslancev). Dne 5. februarja so se nato združili tudi Ploj, Robič, Tavčar, Plantan, Gabršček, Ferjančič ter 10 Hrvatov in Srbov pod Ivčevićevim predsedstvom v »Hrvaško-slovenski klub«. »Slovenec« je upravičeno zameril Hrvatom, med katerimi so bili tudi trije duhovniki, da so šli

[42] Vsi avstrijski Jugoslovani so imeli l. 1879. v parlamentu le 11 poslancev, l. 1885. že 19, a l. 1900. celo 27.

rajši s kranjskimi liberalci nego z zastopniki ogromne večine slovenskega naroda, a na Štajerskem se je pojavilo veliko ogorčenje proti Ploju in Robiču, ki sta bila izvoljena na katoliški program.

Ker ta cepitev klubov v domovini ni našla odobravanja, je prišlo ponovno do spravnih poskusov, toda katoliški poslanci so slejkoprej izključevali iz skupnega kluba kranjske liberalce. Glede na to se je Ploj mnogo prizadeval pri dr. Tavčarju, da bi ta opustil sirovi način pisave »Slov. Naroda«, nad katero so se zgražali vsi. Tavčar je v klubu to tudi obljubil, a ne izpolnil. Končno je ogorčila sirova pisava in protiverska gonja »Slov. Naroda« celo Tavčarjeve lastne klubove tovariše. Dne 1. aprila 1902. so ga pozvali, naj zapusti »Hrvaško-slovenski klub«. Tavčar je moral seveda iz kluba, in njemu sta sledila njegova kranjska tovariša Ferjančič in Plantan in za tema še goriški O. Gabršček ter oba Srba, ki so osnovali potem meseca maja svoj »Jugoslovanski napredni klub« pod Ferjančičevim predsedstvom.

Do fuzije med obema kluboma tudi sedaj še ni prišlo, kajti vsa pozornost je bila obrnjena le na afero, ki so jo izzvali Vsenemci in kranjski liberalci. Ko se je namreč začel pozimi l. 1899/1900. boj med »Kranjsko kmetijsko družbo« in »Gospodarsko zvezo«, je skušala ta konkurirati »Kmetijski družbi« tudi na gospodarskem polju. Naročila je večje množine Thomasove žlindre, in da bi jo lahko oddajala svojim članom ceneje nego »Kmetijska družba« ter bi obenem lahko predstavila nižje cene kot uspeh svoje večje trgovske sposobnosti, je izročil dr. Šusteršič zvezi 2000 K. To konkurenco je »Kmetijska družba« močno občutila. Ko so zasledili, da je bilo nekaj žlindre tudi 15 % mesto 18 %, so dvignili liberalci proti »Gospodarski zvezi« in njenemu predsedniku dr. Šusteršiču silen vrišč. Sledila je dolgotrajna polemika po časopisju, a dne 24. aprila 1902., torej skoro neposredno po dr. Tavčarjevi izključitvi iz »Hrv.-slov. kluba«, je zaklical Schönererijanec Stein dr. Šusteršiču v neki debati v parlamentu: »Dr. Žlindra!« Vsa zadeva je prišla pred disciplinarni odsek parlamenta, v katerem so nastopili Vsenemci s prevodi vseh tozadevnih člankov »Slov. Naroda«. Preiskava je ugotovila, da dr. Šusteršičevo osebno poštenje sicer nikakor ni prizadeto, a da se je njegov zavod posluževal umazane konkurence, zaradi česar je odsek tudi sklenil, da za poslanca Steina ne predlaga graje. Dne 1. maja je obravnaval vso afero plenum parlamenta. Vsenemci so navalili na dr. Šusteršiča z vso silo, in vehementno ga je napadal v svojem govoru tudi dr. Tavčar. Pri glasovanju so se postavili na Šusteršičevo stran skoro vsi Slovani, a zmagali so vendarle Vsenemci s slovenskimi liberalci. Čeprav so skoro vsi slovenski listi ogorčeno

obsojali početje slovenskih liberalcev, je vsa afera vendarle mnogo škodovala ugledu in prestižu »Slovanskega centra«, a Šusteršičeva politična eksistenca je visela na niti. Rešila ga je le povodenj zaupnic, ki jih je v domovini srečno aranžiralo strankino vodstvo na inicijativo njegovega podnačelnika dok-torja Brejca. Liberalci, ki so politično živeli le še od zveze z Nemci in od raznih škandalov, so izdali o vsej aferi posebno brošuro, ki so jo razširili med ljudstvom v mnogih tisočih, a ki so jo odločno obsodili celo socialisti, čeprav so se sicer jako radi vezali z liberalci.

Razmerje med »Slovanskim centrom« in »Hrv.-slov. klubom« se je po odhodu slovenskih liberalcev iz zadnjega sicer stalno boljšalo, toda fuzijo je odložila afera zaradi žlindre vendarle za celo leto. Oba kluba sta vodila napram vladi politiko proste roke, podpirala njeno gospodarsko in socialno delo, a obsojala nemško narodnostno politiko, dočim je smatral Tavčarjev klub, da je njegova edina naloga preganjati »klerikalnega zmaja«. Dne 1. junija 1902. je trdil dr. Tavčar v parlamentu, da Avstrije ni mogoče vladati ne nemško in ne slovansko, ampak jo je treba liberalno, a dne 22. novembra se je v debati o kongregacijah izpozabil celo do trditve, da je slovensko ljudstvo najinferiornejše v Avstriji! Fuzija med »Slov. centrom« in »Hrv.-slov. klubom« se je potem dne 4. junija 1902. vendarle izvršila. Skupni klub si je nadel ime »Slovanska zveza« in se postavil na krščansko-demokratična načela ter sprejel v svoj program splošno in enako volilno pravico in razne socialne reforme. Štel je 28 poslancev in je še nadalje vodil napram vladi politiko proste roke, sčasoma pa prešel vsled Körberjeve protislovanske politiko v stalno opozicijo.

Že državnozborske volitve so pokazale na eni strani, da tvorijo ogrodje liberalizma po kmetih učitelji, trgovci in gostilničarji, na drugi strani so pa volitve postavile v ospredje vsa ona gesla, ki so tvorila potem par let glavno vsebino medsebojnega boja. Katoliško-narodna stranka je jasno videla, da more streti liberalno-nemško gospodstvo na Kranjskem le z demokratizacijo deželnega zbora, ki bi dajala širokim slojem ljudstva oni vpliv, ki jim po svoji številčni moči gre,[43] a liberalci so čutili, da obdrže svoje gospodstvo le, če ostane vse pri starem. Glede na to sta se začeli obe stranki že kmalu po državnozborskih volitvah pripravljati na deželnozborske volitve, ki so bile razpisane za mesec september l. 1901. »Učit. Tovariš« je začel postavljati »na pranger« neliberalne učitelje in pozival dne 5. januarja učiteljstvo, naj osnuje v vsaki občini

[43] Tedaj je prišel namreč en poslanec na 9 veleposestnikov, na 490 meščanov in 2500 kmetov.

liberalne politične odbore in v vsaki vasi izbere zaupnike, ki bi oskrbovali vse volilne priprave, a stranka sama je poizkušala organizirati po deželi volilne pisarne (n. pr. v Št. Janžu za sosedne sodne okraje). To prizadevanje pa je ostalo precej brezuspešno, kajti stranka, ki je vedno bolj izgubljala stike z ljudstvom in je z gonjo proti zadružništvu nastopala proti ljudskim interesom, ki se vsa leta ni prav nič brigala za kakršnokoli organizacijo svojih pristašev in ki je živela predvsem od smešenja in psovanja svojih nasprotnikov, se ni mogla meriti s katoliško-narodno stranko, ki si je bila ustvarila zadnja leta že obsežno politično, socialno, gospodarsko in kulturno organizacijo ter postavila na svoj ščit moderna gospodarska, socialna in politična načela.

Pravi volilni boj se je začel šele meseca avgusta. Katoliško-narodna stranka je sklicala za dan 7. avgusta v Ljubljano zborovanje svojih zaupnikov, na katerem so določili kandidate ter postavili v ospredje svojega boja zahtevo po splošni in enaki volilni pravici, dočim je dr. Tavčar dne 17. avgusta grozil na shodu v Ribnici, da bodo prepodili Ljubljančani »klerikalne« deželne poslance z gnilimi jajci iz deželne zbornice, a 14 dni na to je izjavil na shodu v Žireh: »Kdor je z nami, dobil bode groš, kdor pa ne, dobi knof!«

Rezultati volitev seveda niso presenetili nikogar. V kmetiških občinah, ki so volile dne 12. septembra, je zmagalo 15 katoliških kandidatov, ki so dobili skupno 20.124 glasov, dočim so dobili liberalni le 5680 glasov in prodrli le z 1 poslancem na Vipavskem, a v mestni skupini, kjer so bili glavna opora liberalcem uradniki, so zmagali liberalci, toda še tu so jim pri ožji volitvi s pomočjo socialistov iztrgali katoličani idrijski mandat (zmagal je dekan Arko proti dr. Majaronu). Sestava novega deželnega zbora je torej kazala dotedanjo sliko, namreč 16 katoličanov, 9 liberalcev in 11 nemških veleposestnikov. Ker so liberalci že poprej obnovili svojo pogodbo z Nemci, so ostali tudi nadalje gospodarji v deželi liberalci v zvezi z Nemci, deželni zbor pa »krotilnica klerikalcev«, kakor se je izražal »Slov. Narod«. Bili so svojega položaja tako gotovi, da je že v oktobru proglašal »Slov. Narod« popolni in dosledni bojkot katoliških volilcev, češ da ne bodo dobili ti od deželnega odbora ne podpor, ne vodovodov, ne ustanov, a dr. Tavčar je grmel dne 26. oktobra na shodu v Črnomlju proti splošni volilni pravici, češ da je »naše kmetiško ljudstvo ostalo surovo, nevedno in za vsak napredek nesposobno«, o katoliških volilcih posebej pa je dejal, naj se jih »s krvavo glavo odpošlje nazaj, te nečedne druhali, v farovške hleve in farovške svinjake, iz kojih so na dan prihrumeli . . .«, a ». . . jedna glavnih točk delovanja narod-

no-napredne stranke teži na to, da se avtoriteta duhovstva med preprostim našim narodom ... izpodkoplje in sistematično izpodnese« (glej »Slov. Narod« št. 212 iz l. 1901.).

Dne 29. decembra se je sešel novi klub katoliških deželnih poslancev, ki si je izvolil za svojega načelnika dr. Šusteršiča in v katerem je cela vrsta svežih in bojaželjnih sil (Krek, Jaklič i. dr.) nadomestila umerjene može iz prejšnje funkcijske dobe (tudi zaslužni in markantni Andr. Kalan, dotedanji vodja kluba, se ni več vrnil). Naslednji dan je bil otvorjen novi deželni zbor, kjer je prišlo takoj do hudih rabuk zaradi Tavčarjevega govora v Žireh in je dr. Šusteršič napovedal brezobzirno opozicijo.

Razmerje med obema slovenskima strankama se je v naslednjih mesecih le še bolj ostrilo. Da bi »Slov. Narod« lahko nekaznovan blatil kat. nar. stranko in njene voditelje, je prevzel meseca marca l. 1902. njegovo odgovorno uredništvo dr. Iv. Tavčar, s čimer je bila prvič v slovensko časnikarstvo vpeljana praksa, da je kril časopis svoje izpade s poslansko imuniteto, a tudi pri »Slovencu« je l. 1900. zamenjal mirnega in v polemiki do skrajnosti korektnega Kalana ostri in bojeviti dr. Evgen Lampe, odgovorno uredništvo pa jeseni l. 1902. poslanec Žitnik. S tem je prešel »Slovenec« iz dotedanje defenzivne taktike v ofenzivno. Vpliv te izpremembe se je pokazal že spomladi l. 1902., ko so hoteli kranjski liberalci popustiti Nemcem v že dvajsetletni pravdi zaradi celjskih paralelk, kar je preprečil v veliki meri ravno »Slovenec« s svojim energičnim nastopom. Najostrejše orožje katoličanov v boju z liberalci je bila seveda liberalno-nemška zveza, ki je liberalci sploh niso več tajili in so jo opravičevali le še s tem, da je ta v njih strankarsko korist. Toda zveze med Nemci in slovenskimi liberalci so postale polagoma že tako tesne, da so se začeli medsebojno podpirati še celo po nekaterih občinah (za Tržič so n. pr. sklenili dogovor, da oddajo Nemci pri državnozborskih volitvah svoje glasove za dr. Ferjančiča, zato bodo pa liberalci pri občinskih volitvah s svojo abstinenco pomagali Nemcem do zmage). Poslanec Eisenkolb se je pa tedaj dogovarjal z dr. Tavčarjem, da bi razširili Vsenemci svoje pročodrimovsko gibanje tudi na Slovensko.

Kranjski deželni zbor, ki je bil zopet sklican za dan 21. junija l. 1902., se je zato sestal v skrajno napetem ozračju. »Slov. Narod« je še na dan otvoritve zapisal, da bo treba »klerikalce« »tleskniti po čeljustih«, a vkljub temu so katoliški poslanci vstopili v zbornico s pogumno bojaželjnostjo ter vložili takoj na prvi seji po dr. Šusteršiču nujni predlog za reformo deželnozborskega volilnega

reda v zmislu splošne, enake in direktne volilne pravice.“ Do ostrih spopadov je prišlo že pri volitvi odsekov, v katerih liberalci in Nemci niso hoteli dovoliti katoličanom dotlej običajnega proporčnega zastopstva, in so ti zato sploh odklonili vsako izvolitev. Ko je pa Iv. Hribar odgovarjal na dr. Šusteršičevo utemeljevanje katoliškega nujnega predloga, je med drugim tudi dejal, da vladajoča večina toliko časa ne bo privolila v splošno volilno pravico, dokler bo imela duhovščina toliko vpliva na ljudstvo in dokler bodo duhovniki zlorabljali za svojo volilno agitacijo tudi spovednico. S temi Hribarjevimi besedami je bil pa sprožen silen strel. Katoliški poslanci, ki so dotlej leta in leta dušili v sebi gnev proti liberalnim metodam političnega boja, so kakor na povelje planili pokonci in vprizorili nastop, kakršnega kranjski deželni zbor do tedaj še ni videl. Obsuli so poslance obeh vladajočih strank s povodnjijo psovk, prinesli v dvorano bobne in trobente ter sklenili onemogočiti vsako zborovanje, dokler ne prekliče Hribar svojih besed. Liberalci, ki so bili navajeni dotlej v zbornici le zapovedovati, so bili seveda iznenadeni, toda ker so se slični prizori ponovili tudi pri drugi seji, vladi ni kazalo drugega, kot zaključiti zasedanje.

S tem so začeli katoliški poslanci obstruirati kranjski deželni zbor. Ker je vsak vedel, da je njih namen izsiliti njegovo demokratizacijo, je naletela obstrukcija na silen odmev med ljudstvom. »Dolenjske Novice« se sicer niso strinjale s tonom, s kakršnim so nastopili katoliški poslanci, toda »Slovenec« jim je odgovarjal, da je to le »njih jezik« (namreč liberalni) in da imajo sedaj liberalci, kar so pač sami uvedli. Pri ogromni večini deželanov je pa našla obstrukcija viharno odobravanje. Stranka je dobivala od vseh strani navdušene pozive, naj vztraja pri obstrukciji, dokler ne zlomi liberalno-nemškega gospodstva. To katoliško gibanje so skušali paralelizirati liberalci z velikim protestnim shodom svojih zaupnikov proti obstrukciji (to je bilo po dolgih letih zopet prvo zborovanje stranke, ki sicer sploh ni imela nobene prave organizacije in ne programa), ki so ga sklicali za 6. dan julija v ljubljanski Narodni dom, toda ljubljansko katoliško in socialistično delavstvo je odgovorilo s sklicanjem protishoda za isti dan. Duhovi so bili tako razburjeni, da je prišel sam baron Hein prosit v škofijo, naj ta vpliva pomirjevalno na ljudstvo.

---

[44] Vprašanje volilne reforme je obravnaval kranjski deželni zbor že v 90 ih letih ponovno. Meseca januarja l. 1895. sta se bila živo zavzela za splošno in direktno volilno pravico tudi Tavčar in Hribar, nasprotoval ji je pa konservativni Klun. Zadnjič so obravnavali vprašanje volilne reforme spomladi l. 1898. Tedaj so skušali katol. poslanci doseči uvedbo četrte kurije, za katero naj bi veljala splošna volilna pravica, a liberalci in Nemci so že opustili svoje napredno stališče in dovolili le znižanje davčnega cenzusa od 5 na 4 gld. in direktne volitve.

Na dan shoda so prvič mogli zborovati liberalci v Ljubljani le pod močnim varstvom policije in orožništva. Vkljub temu so ljudske množice viharno demonstrirale pred Narodnim domom, za katerega je nekoč dolga leta zbiralo vse slovensko ljudstvo prispevke po vinarjih, a katerega se je bila tedaj že popolnoma polastila liberalna frakarija. V svojo agitacijo proti volilni reformi so vpregli liberalci predvsem učiteljstvo, ki je sklepalo na uradnih konferencah nezaupnice proti svojemu tovarišu, dež. poslancu Jakliču, toda vse njih prizadevanje je ostalo brezuspešno. Ogorčenje proti liberalnemu reakcijonarstvu (prav tiste tedne so n. pr. liberalci nastopali tudi proti nedeljskemu počitku v trgovinah) se je polaščalo najširših množic, a njih prijateljska zveza z Nemci, ki je šla tako daleč, da je »Slov. Narod« objavil dne 2. avgusta l. 1902. celo oglas »Štajerca«, v katerem je iskalo to glasilo spodnještajerskih nemškutarjev urednika, jih je vedno bolj kompromitirala tudi med razsodnim meščanstvom in pri vseh izvenkranjskih Slovencih. Katoličani so šli zato lahko mirno preko vseh liberalnih naporov, kvečjemu so jim dajali ti še novega agitacijskega gradiva. V septembru so priredili v Ljubljani veliko zborovanje svojih nepolitičnih društev, na katerem so izvedli dalekosežno reorganizacijo »Slovenske krš č. soc. zveze«, a za 22. dan oktobra so sklicali v Ljubljano velik ljudski tabor, na katerem naj bi manifestirale ljudske mase za splošno in enako volilno pravico; a ker je »Slov. Narod« napovedoval protidemonstracije, ga je vlada prepovedala. Namesto tega se je vršilo potem le zborovanje strankinih zaupnikov. Ob tej priliki je bil zbor zaupnikov prvič tudi formalno pripoznan kot najvišji forum stranke, kajti dotlej jo je reprezentiralo pravzaprav še vedno le ljubljansko »Katol. politično društvo«. Na zboru so bili prvič tudi formalno izvoljeni strankin načelnik (dr. Šusteršič) in vsi drugi strankini organi in storjeni važni sklepi glede organizacije stranke, njenega programa ter njene taktike. Obe zborovanji sta dali novih impulzov za organizatorično delo med ljudstvom. Zlasti slov. katol. izobraževalna društva so odslej hitro naraščala.

Vsi ti dogodki so še bolj razpalili medsebojna strankarska nasprotstva. Liberalci so grmeli proti splošni volilni pravici, češ da bi bila to »volivna pravica neumnosti in nazadnjaštva« in da bi ne dobili liberalci sploh nobenega mandata več, kakor je dejal dr. Tavčar na shodu v Hotedrščici dne 28. oktobra l. 1902. »Slov. Narod« je klical: »Proč od Rima!« in pozival ljudstvo, naj sledi ricmanjskemu zgledu, divjal proti katoliškim gospodarskim organizacijam in stikal po župniščih, kje bi iztaknil kak škandal. Pod naslovom »Rimski klerikalizem« je objavil 37 člankov, v katerih je pogreval resnične in izmišljene

škandale, pomešane s tajenjem in smešenjem raznih verskih resnic. To je dalo škofu Jegliču povod, da je v posebnem pastirskem listu prepovedal vernikom branje tega lista. Seveda tudi katoličani niso nastopali več v rokavicah, temveč so pod narodnimi, demokratičnimi in socialnimi gesli uprizarjali pravo križarsko vojno proti vladajoči liberalno-nemški reakciji. Poslanci in drugi strankini funkcijonarji so prirejali vsako nedeljo shod za shodom ter pozivali ljudstvo na boj proti liberalcem v najoddaljenejših gorskih vasicah. Posledice te medsebojne gonje seveda niso izostale. Na shodih in v časopisju je prevladala sirovost, po kmetiških vaseh je prišlo do krvavih medsebojnih pretepov (n. pr. 29. X. l. 1900. na Gočah, l. 1905. v Knežaku i. dr.). Celo šolska mladina se je obkladala po cestah s političnimi psovkami.

Največ konkretnega gradiva so nudili liberalcem za boj proti katoličanom polomi nekaterih katoliških gospodarskih organizacij. Ko so posvečali proti koncu prejšnjega stoletja katoličani glavno pozornost gospodarski organizaciji ljudstva, je bilo nastalo po kmetih več konsumnih in kmetijskih zadrug, za katere ni bilo vselej potrebnih pogojev, temveč so jih večkrat snovali zgolj iz politično-spekulacijskih razlogov. Kjer sta vladala vestnost in dobro strokovno vodstvo, so uspevale zadruge jako dobro, nekatere so bile pa prepuščene zgolj dvomljivim poslovodjem in neveščim laikom, ki so gospodarili pogosto jako lahkomiselno. »Gospodarska zveza« je sicer skušala z vsemi silami vplivati na previdno in vestno gospodarstvo teh zadrug, vendar je bila zadružna disciplina še prerahla in vpliv zveze premajhen, da bi vedno uspela. Tako so prišle nekatere zadruge kmalu v hude stiske (n. pr. v Trnovem, v Starem trgu i. dr.), ponekod pa celo do poloma (n. pr. v Tržiču, v Ribnici, v Dolenji vasi, na Dol. Dobravi i. dr.). To ni škodovalo le ugledu zadružništva, temveč je oškodovalo tudi nekaj posameznikov, a liberalci so te posamezne slučaje silno pretiravali in demagoško izrabljali. (»Slovenec« je pozneje nekoč omenil, da so znašale vse izgube skupaj le 16.000 K.)

Čeprav je neutajljivo dejstvo in zgodovinska zasluga katoliško-narodne stranke, da je s svojo gospodarsko organizacijo zadušila poprej tako cvetoče oderuštvo, ustavila gospodarsko propadanje kmetiškega ljudstva in silno pripomogla k njegovi gospodarski sanaciji in okrepitvi, so vendarle ti posamezni neuspehi povzročili, da so katoličani ustavili propagando za konsumne zadruge ter sklenili že na II. kat. shodu, naj se snujejo v bodoče le še tam, kjer so res nujno potrebne. Da bi se pa vendarle osvobodili od liberalnega trgovstva ter potegnili v svoje vrste katoliške trgovce, so pri že omenjeni reorganizaciji

»Gospodarske zveze« pozimi l. 1899. do 1900. uredili to tako, da so lahko pristopali k njej razen zadrug tudi posamezni trgovci in obrtniki. Že na ustanovnem občnem zboru reorganizirane »Gospodarske zveze« dne 19. julija 1900. je združevala ta razen 126 zadrug s 33.864 člani še 1166 posameznikov.

Zaradi navedenih skušenj so polagoma skušali zadružništvu odvzeti politični značaj. Zato je l. 1902. dr. Šusteršič tudi odložil predsedstvo »Gospodarske zveze«. To pa seveda ni ustavilo liberalne kampanje proti zadružništvu, temveč se je lotila ta celo posojilnic, in dr. Tavčar je pozival v parlamentu vlado, naj jim stopi na prste. Ta liberalna gonja proti posojilništvu bi bila utegnila roditi neizmerno nesrečo za slovensko ljudstvo, in le sreča je bila, da so bile posojilnice že tedaj dovolj solidne in liberalizem že tako diskreditiran, da se nanj ljudstvo ni več oziralo. Propadla niti ena rajfajznovka, pač so se pa začeli treznejši liberalci polagoma tudi sami zanimati za zadružništvo. Poleti l. 1903. so Celjani že poizkušali reorganizirati svojo »Zvezo slov. posojilnic« v zadružno zvezo, a meseca januarja l. 1907. je izdal neki pripravljalni odbor pod Lenarčičevim predsedstvom poziv na zadruge za ustanovitev »zveze vseh svobodomiselnih zadrug na Kranjskem«, za katero je že stal mladi dr. Gregor Žerjav. Ko je bil l. 1903. sprejet zakon o reviziji zadrug in so mu morali tudi katoličani prilagoditi svoje centralno zadružništvo, je še enkrat vzplamtela liberalna protizadružna gonja, potem pa je polagoma pojemala, kajti tudi zadnji slepec je moral že uvideti ogromne koristi, ki jih je zadružništvo rodilo slovenskemu ljudstvu.

Spomladi l. 1903. je bila vsa pozornost slovenske javnosti obrnjena na bližnjo Hrvaško, kjer je ban Khuen-Hedervary v masah zapiral, streljal in obešal meščansko in kmetiško ljudstvo. Krščanskosocialno delavstvo je sklicalo za 24. dan maja v Ljubljano protestni shod proti madjarskemu divjanju. Shod se je izpremenil v veliko vseslovensko manifestacijo za Hrvate. Temu shodu so sledili potem slični tudi po deželi. Vlada je skušala te manifestacije zadušiti, ljubljanski Nemci so izzivali po ulicah, ogorčenje proti Heinu je naraščalo v vseh slojih ljudstva, a ko je apeliral »Slovenec« na liberalce, naj vsaj sedaj pretrgajo svojo nemoralno zvezo z Nemci, je bil konfisciran. Vse slovensko časopisje je obširno razpravljalo o jugoslovanskem problemu in pozdravljalo izpremembo na srbskem prestolu, ki je pokopala tudi Khuena. Dogodke na Srbskem in na Hrvaškem je potisnila nekoliko v ozadje šele smrt velikega papeža Leona XIII. dne 20. julja l. 1903.

Na jesen l. 1903. so pa stopila v ospredje zopet domača politična vprašanja. Septembra so se vršile najprej nadomestne državnozborske volitve za mandat odstopivšega Vencajza, pri katerih je katol.-narodna stranka kandidirala na veliko presenečenje vse javnosti Šukljeta, ki je bil izvoljen skoro soglasno, takoj na to pa je bil nenadoma sklican deželni zbor. Hein je povabil za 15. dan septembra zastopnike vseh treh klubov k pogajanjem za redno poslovanje dež. zbora, toda kat.-nar. stranka je odklonila vsak razgovor, dokler bi ne bila zajamčena demokratična preosnova volilnega reda. Vse je zato z napetostjo pričakovalo zasedanja, ki se je pričelo dne 22. septembra z blagoslovitvijo novega deželnega dvorca. Dr. Šusteršič je v imenu svojega kluba takoj zopet vložil nujni predlog za uvedbo splošne in enake volilne pravice, a vkljub temu, da je »Slov. Narod« še isti dan smešil to zahtevo, je bila sprejeta nujnost soglasno in predlog oddan odseku. Liberalno-nemška koalicija je namreč ubrala sedaj drugo taktiko ter skušala onemogočiti volilno reformo v odseku. Dr. Šusteršič je že na tretji seji dne 6. oktobra kategorično izjavil, da ne bo rednega poslovanja dež. zbora, dokler ne bo zajamčena volilna reforma; vkljub temu pa so liberalci in Nemci sabotirali delo ustavnega odseka ter izjavili, da ne dovolijo razpravljanja, dokler ne ustavijo katoličani obstrukcije v plenumu. Seveda si ti niso dali več izviti iz rok svojega močnega orožja; pač so se pa vršili zasebni razgovori med voditelji obeh strank, v katerih so ponujali liberalci katoličanom uvedbo splošne kurije s 4 mandati, dočim so jih zahtevali katoličani 6 in enega dežel. odbornika za to kurijo. Ker se niso mogli zediniti, so potekle naslednje seje deželnega zbora le v medsebojnem prerekanju, dokler ni bilo zasedanje zaključeno. Dne 8. novembra je pa dejal Šusteršič na shodu v Cerknici, da se stranka ne zadovolji več niti z navedenimi 6 poslanci splošne kurije, temveč zahteva tudi pomnožitev kmetiških mandatov od 16 na 20.

Da bi našli liberalci za svoje nasprotstvo proti volilni reformi nekako zaslombo v ljudstvu, so razpošiljali kmetiškim županom litografirane formularje za izjavo proti volilni reformi, s katerimi so pa uspeli le v par liberalnih občinah, dočim je nasprotnih peticij kar dežev alo na deželni zbor. Razen tega so pognali v boj proti demokratizaciji deželnega zbora tudi svoje najvernejše pristaše, to je učiteljstvo, ki se je začelo ravno tedaj zopet oglašati za izboljšanje svojih majhnih plač. Pri zadnji regulaciji učiteljskih plač l. 1898. liberalno-nemška koalicija namreč ni bila hotela zadovoljivo urediti učiteljskih prejemkov, zato so se začeli kmalu zopet oglašati za izboljšanje. Ker so liberalci kazali na katoliško ob-

strukcijo v deželnem zboru, češ, da le-ta onemogočuje izpolnitev učiteljskih želja, so začeli učitelji sklepati nezaupnice svojemu tovarišu in deželnemu poslancu Jakliču. »Slovenec« je v uvodniku dne 30. julija l. 1902. ostro ožigosal te nezaupnice in očital učiteljstvu njega preteklost. O veliki noči l. 1903. so sklicali učitelji v Ljubljano veliko zborovanje vsega kranjskega učiteljstva, na katerem so nastopili za izboljšanje svojih prejemkov. Ob tej priliki so podali tudi zastopniki vseh strank izjave, da soglašajo z njih zahtevami. Ker v jesenskem zasedanju deželnega zbora vprašanje regulacije plač seveda ni moglo priti na vrsto, so zagnali liberalni učitelji velik krik proti katoliškim poslancem, čeprav je »Slovenec« opozarjal, da pride lahko regulacija takoj v razpravo, kakor hitro bo zajamčena volilna reforma, ki je morala biti kat.-narodni stranki seveda prvo. Razen tega jih je pa tudi opozarjal, da njih hlapčevanje liberalcem in zagrizenemu nasprotniku slov. naroda Heinu med ljudstvom ne more vzbuditi simpatij za učiteljske težnje. Namesto da bi pritisnili liberalni učitelji na svojo stranko, da bi ta opustila svoje trdovratno reakcijonarno stališče, so se lotili razbijanja shodov kat.-narodne stranke. V »Slov. Narodu« je meseca novembra l. 1903. pozival neki učitelj na boj na življenje in smrt s kat.-narodno stranko. Nekaj dni nato pa je sam pisal, da »niso izbirčni v rabi orožja«, ter pristavil: »Naravnost predrzna je tudi želja klerikalcev, da bi se učiteljstvo postavilo v nasprotje z deželnim predsednikom. Prismode neumne, ali res mislite, da smo učitelji tako kratkovidni ... zategadelj bomo učitelji tudi v bodoče s prepričanjem in ponosom igrali Heinove in dr. Tavčarjeve politične pandurje ... Učitelji bomo zavirali, kjerkoli bomo mogli, splošno volilno pravico ...« (glej »Slov. Narod« z dne 25. XI. l. 1903.). »Slovenec« je seveda odgovoril, da si s takim nastopanjem ne bodo priborili izboljšanja plač in da je imel pred par leti »Slov. Narod« pač popolnoma prav, ko je zapisal: »Dandanes je večina kranjskega učiteljstva tako korumpirana, da se človek res boji na prihodnjost misliti.« S stališčem navedenega »Narodovega« člankarja iz učiteljskih vrst se je očividno istovetila tudi oficijalna učiteljska organizacija, kajti od dne 20. novembra do konca decembra l. 1903. je objavljal »Učit. Tovariš« članke z naslovom »Na boj na divje Amonite!«, v katerih je pozival na križarsko vojno proti kat.-narodni stranki. Temu so se učitelji seveda tudi odzvali v še večji meri nego dotlej. »Slovenec« je takoj v več člankih pravilno ugotovil, da hoče liberalno učiteljstvo na vsak način izzvati proti sebi vse ljudstvo in da hodi le po kostanj v žerjavico za liberalno stranko, ki hujska učiteljstvo, da bi onemogočila demokratizacijo deželnega

zbora. Spomnil jih je na dr. Šusteršičevo izjavo o priliki zadnjega učiteljskega shoda, ko je ta dejal, da je njegova stranka za zvišanje plač, za katero pa ni treba zvišati dež. doklad, a tozadevni predlog, ki je bil že v finančnem odseku zadnjega zasedanja, so obstruirali ravno liberalci. »Slovenec« je poudarjal, da so učitelji le hlapci vladajoče liberalno-nemške reakcije, po čemer bo pa še glava bolela le učiteljstvo samo. Učiteljstvo se na vse to seveda ni oziralo, temveč je pobijalo še naprej »klerikalnega zmaja«. In ko je Šuklje poleti l. 1904. izdelal celo podroben načrt za regulacijo, so sirovo planili še po njem.

Vse je kazalo, da so nasprotstva obeh slovenskih političnih strank glede volilne reforme nepremostljiva, zato so se začele pojavljati meseca februarja l. 1904. govorice o razpustu deželnega zbora. To je spravilo liberalce v velik strah. Iz »Slov. Naroda« je lila p o v o d e n j p s o v k (1. II. je pisal o obešenjakih v talarjih, žegnanih lumpih, tepenih psih itd.), falzificirali so motu proprio papeža Pija X. italijanskim katoličanom, češ da je prepovedal slovenski duhovščini politično udejstvovanje, a deželni odbor je izvajal najostrejši gospodarski bojkot napram pristašem kat.-nar. stranke. V svoji slepi strasti so šli tako daleč, da so napadali celo razna delavska mezdna gibanja (v ljublj. tobačni tovarni, v Vevčah, na Jesenicah i. dr.) in se dosledno z a v z e m a l i z a n e m š k e k a p i t a l i s t e, ki so imeli tedaj v rokah vso večjo slovensko industrijo in so kruto izrabljali slovensko delavstvo. Katoličane je to postopanje liberalcev le krepilo, kar je lepo dokazal sijajno uspeli mladeniški shod SKSZ na Brezjah dne 4.—5. julija 1904., ki se ga je udeležilo do 8000 fantov iz vseh slovenskih dežel. Dejstvo je, da vodilni katoliški organi vkljub vsej ostrini boja z liberalci nikoli niso sledili prostaškim liberalnim oblikam in metodam. To se je lepo pokazalo zlasti o priliki velikih s o k o l s k i h s l a v n o s t i sredi julija tistega leta v Ljubljani. Tedaj je »Slovenec« upravičeno poudaril, da bi katoličani lahko povrnili liberalcem njih postopanje o priliki zadnjega kat. shoda, vendar tudi oni žele, da potečejo prireditve čim slovesneje, in je celo pozival svoje pristaše, naj izobesijo zastave. Vkljub temu, da je bil postal »Sokol« zadnja leta že prav izrazita opora liberalne stranke (dr. Tavčar je bil starosta Sokola), in da je »Slov. Narod« še tiste dneve poudarjal, da »klerikalec sploh ne more biti Sokol«, je »Slovenec« v uvodniku dne 16. julija toplo pozdravljal goste, ki so prihiteli na slavnost. V polemikah, ki so se razvile po shodu, je pa seveda ugotovil, kako malo se je podalo načelovati taki nacijonalistični prireditvi možu, k je politično koaliran z nemškimi nacijonalci, in da liberalci ne prezro nobenega sredstva za popolni prelom med katoličani in Sokolstvom.

Medtem se je približalo zopet jesensko zasedanje deželnega zbora, ki je bilo otvorjeno dne 27. septembra. Glede na liberalno-nemško sabotažo odsekov v prejšnjem zasedanju so to pot katoličani odklonili izvolitev v odseke, obenem pa seveda ponovili svoj nujni predlog za reformo volilnega reda. Že na drugi seji je prišlo do viharnih demonstracij proti Heinu, zaradi njegovih nemško-provokatoričnih nastopov, in tedaj je Hribar javno izjavil, da prizna upravičenost nastopa kat.-nar. stranke napram deželnemu predsedniku, a da mora glasovati proti svojemu prepričanju. Vladajoča koalicija zopet ni hotela vzeti v odseku v pretres volilne reforme, v plenumu se je pa katoličanom s spretnim manevriranjem posrečilo prodreti s Krekovim predlogom, ki je naročal dež. odboru, da ne sme sprejeti od deželne vlade nobene samonemške vloge, obenem pa izražal obžalovanje, da govori Hein v zbornici skoro izključno le nemško. Za ta predlog je namreč glasovalo tudi nekaj liberalcev, kar je dr. Tavčarjev »Slov. Narod« seveda obsojal. S tem je bil zabit prvi klin v liberalno-nemško zvezo. Ker se je vrhovni njen varuh ter eden izmed njenih avtorjev, dež. preds. Hein, zbal, da je katoličani popolnoma ne izpodkopljejo, je izposloval dne 17. oktobra nenadno zaključenje zasedanja, glede Kreka so pa začeli na vladi brskati, da bi mu vzeli profesuro, češ da je anarhist in revolucijonarec. Kat.-nar. stranka je dne 22. oktobra v posebni izjavi ostro obsodila nenadno zaključitev zasedanja in poudarila, da je taka sredstva ne bodo odvrnila od boja za ljudske pravice, obenem je pa začela razpravljati o svoji reorganizaciji v »Slovensko ljudsko stranko«.

Liberalna nar.-napr. stranka se je pa medtem pogrezala globlje in globlje. Na eni strani je predstavljala stožer vsega nazadnjaštva,[45] na drugi strani je pa postajala popolna ujetnica Schwegel-Heinove nemško-nacijonalne politike. Dočim so katoličani organizirali na vseh poljih in je povsod vrelo od mladostnega političnega, gospodarskega in kulturnega dela, je pa vladala v slovenskem liberalnem meščanstvu ter njega priveskih apatija za kakršnokoli pozitivno delo in popolno nerazumevanje za kakršnokoli naprednejšo misel. Vprav šolski primer nivoja tega meščanstva, ki se je hranilo le še s »farško gonjo«, je bila n. pr. Prešernova slavnost meseca julija l. 1905., katere edina vsebina je bilo neizmerno popivanje; celo plitko ter netaktno aranžirano odkritje Prešernovega spome-

[45] Za protidemokratično mišljenje liberalne stranke je jako značilen stavek, ki ga je izrekel dne 14. julija l. 1905. v ljubljanskem občinskem svetu podžupan in predsednik izvršilnega odbora liberalne stranke, dr. K. Bleiweis: »Kako pride n. pr. hči kakega stražnika na železnici ali pa hči delavčeva do tega, da obiskuje višjo meščansko šolo!«

nika dva meseca pozneje so zlorabili liberalni prvaki za demonstracijo proti katoličanom. Vsa politika liberalcev je šla za tem, kako ohraniti ogroženo gospodstvo v deželi, ki je bila že skoro kompaktno v taboru kat.-narodne stranke. Obupno so se oklepali Schweglovih nemških veleposestnikov in se skrbno izogibali vsake zamere pri njih. Niso se upali uvesti v Ljubljani samoslovenskih uličnih napisov, odklonili so prošnjo kateheta mestne nemške ljudske šole, da bi poučeval verouk v slovenščini, ker izmed 43 otrok 40 sploh ni razumelo nemščine, a v popolnoma slovenski deželi so ravno oni vzdrževali nemško-vladno večino dež. šolskega sveta, katero je ta seveda tudi pridno izrabljala. Ko je bilo treba voliti spomladi l. 1905. dva nova poslanca v veleposestniško skupino, se je obrnil dr. Šusteršič že dne 22. februarja s pismom na dr. Tavčarja in mu ponudil skupen nastop, ker je bilo verjetno, da bi lahko s pomočjo konservativnih veleposestnikov iztrgali Slovenci Schweglu vsaj en mandat. Dr. Tavčar je najprej odgovoril, da je izročil pismo dr. K. Bleiweisu, formalnemu predsedniku imaginarnega izvršilnega odbora nar.-napr. stranke, pet tednov pozneje je pa sporočil, da se njegova stranka sploh ne udeleži volitev, a dne 3. aprila je »Slov. Narod« dodal, da bi bila njegova stranka voljna skleniti kompromis le z liberalnimi Nemci. V teh razmerah sta Hein in Schwegel seveda nemoteno zabijala pilot za pilotom v nemški most od Belta do Adrije. Ob dr. Tavčarjevi asistenci je sklenil dež. šolski svet proslaviti na vseh srednjih šolah stoletnico Schillerjeve smrti, ki je zavzela značaj nemško-nacijonalne provokacije, na vodilna uradniška mesta so utihotapljali eksponente nemškega nacijonalizma. Mnogo važnih slovenskih občin je vedno resneje ogrožal hitro naraščajoči nemški pritisk (Domžale, Jesenice, Kor. Bela, Bohinjska dolina itd.). Liberalci so po svojem časopisju sicer pridno tolkli na nacijonalistični boben in očitali katoličanom ob vsaki priliki narodno izdajstvo, toda njih voditelji so bili pripravljeni za gospodstvo v deželi žrtvovati Nemcem vse (popuščali so v vprašanju slovenskega vseučilišča, celjske gimnazije itd.).

Kat.-nar. stranka je popolnoma pravilno čutila, da je iz tega težkega in nemoralnega političnega ozračja en sam izhod, to je radikalna demokratična volilna reforma za parlament in deželne zbore, ker bi samo ta pot mogla zatreti škodljivi vpliv propadajočega liberalnega meščanstva ter izročiti usodo naroda v roke svežim in zdravim silam slovenskega ljudstva. Z nezlomljivo energijo je torej vztrajala pri zahtevi volilne reforme za kranjski deželni zbor in za uvedbo splošne in enake volilne pravice za parlament, ki je postala tedaj središče vsega avstrijskega političnega življenja in pri kateri je igrala

jugoslovanska parlamentarna delegacija pod Šusteršičevim vodstvom eno izmed vodilnih ulog. Po fuziji »Slov. centra« in »Hrv.-slov. kluba« l. 1902. je preživljala parlamentarna delegacija nekaj časa precejšnji mir. Četvorica liberalnih poslancev se je le malo udeleževala parlamentarnih zasedanj, nastopila pa je vselej, kadar se ji je nudila prilika udariti po »klerikalnem zmaju«.[46] Poslanci so se zato lahko pridno posvečali parlamentarnemu delu. Pred božičem l. 1902. so osnovali poseben jugoslovanski odbor z Žitnikom, Pogačnikom in Vukovićem na čelu, ki je imel nalogo, zasledovati dogodke na slovanskem Balkanu in opozarjati vodilne politične kroge na tamošnja vprašanja, razen tega je pa navezoval klub vedno tesnejše stike s češko delegacijo, ki je stala v ostrem boju s Körberjem. Šusteršičevo opozicijonalno stališče sicer ni prijalo nekaterim oportunistom z Ivčevićem in Plojem na čelu, ki sta hotela speljati klub v vladne vode, zato je prišlo v klubu večkrat do konfliktov, in spomladi l. 1903. je Šusteršič za nekaj tednov celo odložil klubovo načelstvo. Toda zaradi vedno sovražnejšega protijugoslovanskega stališča Körberja, o katerem je pisal »Slovenec« dne 17. aprila l. 1904., da je od Auerspergovih časov dalje Slovanom najsovražnejši, je vendarle zmagala Šusteršičeva taktika. Klub se je z vso silo zavzel za Hrvate, ki jih je tedaj zatiral Khuen. Ker mu Körber v nobenem pogledu ni hotel ugoditi, se je klub še bolj bližal Čehom, a meseca marca l. 1904. je stopil z njimi v trdno zvezo in se pridružil celo njih obstrukciji, ker je čutil, da bi bil poraz Čehov poguben tudi za Jugoslovane. Da bi imeli Jugoslovani v boju z nemškimi hegemonisti, katerim so se pridružili že tudi krščanski socialci, zavarovan hrbet, je začel istočasno Spinčić na inicijativo tržaške »Edinosti« v klubovem imenu pogajanja z Italijani za sporazum, ki pa niso uspela. Körber se je motal na vse načine in skušal doseči pomirjenje s Čehi na račun Jugoslovanov, toda s tem se je onemogočil pri vseh strankah (zvesti so mu ostali le Poljaki); zato je moral po božiču l. 1904. podati demisijo.

Žalostno Körberjevo dediščino je prevzel, kakor smo že videli, Gautsch, ki je bil sprejet prijazno, kajti vse je bilo že sito dotedanjih desolatnih parlamentarnih razmer. Slovenska delegacija je posvečala izprva glavno pozornost še vedno nerešenemu vprašanju celjske gimnazije in ustanovitvi slovenskega vseučilišča, ki mu je vlada meseca julija

[46] Polagoma so se pa vendarle naveličali svoje popolne izolacije v parlamentu, zato so na jesen l. 1903. nekoliko omilili pisavo »Slov. Naroda«, objavljali članke o slogi v narodnih vprašanjih ter poskušali priti celo v »Slovansko zvezo«, toda katoličani so odločno odklanjali vsako pomirjenje.

l. 1905. že priznala upravičenost, v jesenskem zasedanju je pa prišla v tek volilna reforma, ki je bila potem do konca funkcijske dobe parlamenta središče vsega zanimanja in vseh bojev. Ker je vlada uvidela, da utegne le docela nova sestava parlamenta prinesti ozdravljenje, se je izrekla za uvedbo splošne in enake volilne pravice. Jugoslovani in Čehi so vložili takoj tozadevne nujne predloge, ki so prišli konec meseca septembra v razpravo. Ostro je nastopil proti splošni in enaki volilni reformi izmed Jugoslovanov le dr. Tavčar, za kar mu je celo idrijsko liberalno polit. društvo »Jednakopravnost« dne 15. oktobra izreklo nezaupnico, a dunajska »Arbeiterzeitung« je zapisala: »Ta ljubljanski advokat je sploh fin gospod. Imenuje se liberalca, a ves njegov liberalizem obstoji v tem, da sovraži dr. Šusteršiča ... Ako so kranjski liberalci nezmožni pridobiti si ljudstvo, potem jim trajno ne bo pomagala niti najbrutalnejša predpravica.« Medtem so se vršile v vsej državi velike manifestacije za popolno demokratizacijo parlamenta. Ko se je meseca novembra zanjo z vso odločnostjo zavzel tudi Gautsch, je prišla zadeva hitro v tek. Meseca decembra in januarja je izdeloval Gautschev notranji minister Byland t tozadevne vladne predloge. »Slovanska zveza« je izvolila poseben odsek, ki naj bi stal v stalnem stiku z vlado glede pravične razdelitve mandatov in volilnih okrožij. Referat za Kranjsko je prevzel Šusteršič, za Primorsko Gregorčič, za Štajersko in Koroško pa na lastno prošnjo Ploj. Klub je sklenil zahtevati za Slovence na Kranjskem 11 mandatov (dotlej 9), na Štajerskem 8 (dotlej 3), na Koroškem 2 (dotlej 0), na Goriškem 3 (dotlej 2), v Trstu 1 (dotlej 0) in za Istro (s hrvaškimi vred) 3 (dotlej 1). Stališče Slovencev je bilo posebno težavno, ker so se morali boriti na dveh frontah, t. j. proti Nemcem in Italijanom, toda spretni taktiki klubovih zastopnikov se je posrečilo prodreti pri vladi z vsemi zahtevami, le na Koroškem in na Štajerskem so se hoteli nemški nacijonalci čim bolj okoristiti na račun Slovencev. Ploj, ki je imel voditi tozadevna pogajanja z vlado, ni klubovega načelnika Šusteršiča o poteku pogajanj niti obveščal, dokler ni postalo jasno, da je zavozil vse in da bodo tamošnji Slovenci hudo prikrajšani. Dne 23. februarja l. 1906. je stopila vlada s svojo predlogo pred parlament, in iz nje je bilo razvidno, da bodo od volilne reforme izmed vseh narodov največ profitirali Slovenci, le za Koroško je bil na pritisk nemških nacijonalcev določen en sam slovenski mandat in za Štajersko 6. Ko je bil razglašen ta vladni predlog, je izšel celovški »Mir« črnoobrobljen, Korošci so sklicevali protestne shode, in po vsej Sloveniji so zagnali liberalci silen vrišč, češ da je dr. Šusteršič prodal vladi koroške in štajerske Slovence. Dr. Šusteršič lojalno ni hotel izdati pravega krivca

Ploja, katoliško časopisje je podčrtavalo velik dobiček, ki bi ga imeli Slovenci tudi od tega vladnega načrta, a klub je napel vse sile, da reši tudi za koroške in štajerske Slovence, kar se pač rešiti da. Načrt volilne reforme je bil predan tozadevnemu parlamentarnemu odseku, in težišče vseh bojev in pogajanj je bilo preneseno s tem tja. Da bi liberalci prikrili svoje odločno nasprotstvo do demokratične volilne reforme (dr. Tavčar je dejal v odseku, da je Slovenci sploh nočejo), so jo slikali doma kot smrt koroških in štajerskih Slovencev (čeprav bi se njih mandati tudi po tem načrtu pomnožili od 3 na 7), na Dunaju so pa komodno prepustili ves boj zanje »Slovanski zvezi«. Prevažnih odsekovnih sej se navadno niti udeleževali niso (O. Gabrščček, ki je zastopal nekaj časa v odseku liberalni klub, je celo izgubil mandat, ker se ni udeleževal sej), kadar se je pa kateri oglasil, je zahteval le ločitev kranjskih mest od kmetiških občin, da bi na ta način rešili svoje dotedanje mandate. Klicali so na pomoč Čehe in Hrvate, a so naleteli povsod na gluha ušesa. Boji v odsekih so bili tako hudi, da je postala volilna reforma zaradi pretiranih zahtev Nemcev in nasprotovanj vseh reakcijonarcev sploh ogrožena, in je Gautsch meseca aprila l. 1906. celo demisijoniral, toda tudi njegova naslednika Hohenlohe in pa Beck sta jo hotela izvesti za vsako ceno. Ko je prišla meseca julija v razpravo Kranjska, so zahtevali Nemci en mandat tudi zase (za Kočevarje). Ob tej priliki je napela »Slov. zveza« vse sile, da dobi zato kompenzacijo na Koroškem in na Štajerskem. Odsekovo večino so tvorili Nemci, socialisti in Italijani, ki niso hoteli o slovenskih zahtevah niti slišati. Šele po dolgotrajnem trudu se je posrečilo pridobiti dr. Šusteršiču Italijane in krščc. socialce za to, da so privolili v sedmi slovenski mandat na Štajerskem, dočim so drugega na Koroškem iz strahu pred nemškimi nacijonalci gladko odklonili (to je priznal sam dr. Gessmann v pismu na dr. Žitnika z dne 6. avg. istega l.). Res je, da je bil dr. Šusteršič po svojem lastnem priznanju predvsem »fanatičen strankar«, kateremu je lebdelo pred očmi le popolno uničenje kranjskega liberalizma, in da ni imel kake široke vsenarodne koncepcije, toda neprizadetemu opazovalcu se vsiljuje prepričanje, da se mu je godila v tej gonji zaradi koroških in štajerskih mandatov krivica, in da neposredno prizadeti koroški Slovenci niso bili pravični sodniki. Naivneži v domovini so seveda vkljub ostri Šusteršičevi samoobrambi še naprej kričali o izdajstvu in zahtevali, naj začno Slovenci obstruirati volilni načrt, toda s tem bi bila na največjo škodo Slovencev samih ogrožena sploh vsa volilna reforma. Posebno ogorčeni so bili iz razumljivih razlogov Koroščci, ki so očitali kranjski katol.-nar. stranki, da je edino njeno stremljenje, uničiti kranj-

ske liberalce, dočim za obmejne Slovence nima dovolj razumevanja. V znak protesta proti dr. Šusteršiču so odpovedali celo udeležbo na III. katol. shodu, ki se je vršil tisto poletje v Ljubljani. Liberalci so seveda uporabljali vsa sredstva, da to ogorčenje še bolj podnetijo. Njih borba proti volilni reformi je postala že pravi škandal. Ko je šlo delo odseka h koncu, se je pojavil dr. Tavčar z zahtevo po pluralitetni volilni pravici, kar so označili praški »Narodni Listy« za »felonijo na principih svobodomiselnosti« in očitali slovenskim liberalcem, da se pehajo le za fevdalizem in reakcijo; nekaj dni nato je pa to mladočeško glasilo ugotovilo, da je edino delo slovenskih liberalcev psovanje dr. Šusteršiča, ki vzbuja že odpor vsakega dostojnega človeka, in da so nesposobni celo za liberalstvo, ker služijo le za priganjače Vsenemcem. Konec meseca oktobra je po 62 sejah spravil odsek volilno reformo pod streho, nakar jo je dne 1. decembra izglasoval še parlament, a odpor gosposke zbornice, v kateri je odločno nastopil za reformo tudi škof dr. Jeglič (ta je ob tej priliki izstopil celo iz konservativnega kluba, ker se je ta upiral volilni reformi), je zlomila intervencija krone, in dne 24. januarja 1907. so bili novi volilni zakoni sankcijonirani. Istočasno je potekla funkcijska doba starega parlamenta, in vse ljudske stranke so se začele pripravljati z najlepšimi upi na volitve v novi, na demokratičnih principih zgrajeni parlament, ki naj bi začel tudi novo dobo v državi.

Vzporedno z bojem za splošno in enako volilno pravico v državni zbor se je nadaljeval tudi boj za volilno reformo v kranjski deželni zbor. Na veliko veselje liberalcev in Nemcev spomladi l. 1905. deželni zbor sploh ni bil sklican, toda osrednja vlada je končno sama uvidela, da je tako stanje nevzdržljivo. Ker je bil kat.-narodni stranki eden izmed glavnih kamnov spotike dež. predsednik Hein, ki je le netil strankarska nasprotja, je odstranil meseca septembra l. 1905. Gautsch najprej tega in imenoval na priporočilo princa Hohenloeja za kranjskega dež. predsednika Teodorja Schwarza. S to izpremembo liberalci seveda niso bili zadovoljni in so proglašali Schwarzevo imenovanje za koncesijo katoličanom. Ko se je dne 25. oktobra zopet sešel dež. zbor, se je dobro opazilo, da v liberalnih vrstah ni več one prejšnje samozavesti in edinosti, zato je bil Šusteršičev ponovni nujni predlog za volilno reformo dne 4. novembra sprejet in predan ustavnemu odseku. Ta je dne 9. novembra formuliral skupni predlog obeh slovenskih strank, ki je pozval vlado, naj predloži načrt volilne reforme. Dne 17. novembra je bil sprejet ta predlog v odsotnosti Nemcev tudi v plenumu. S tem je bil led prebit, in vse je kazalo, da se bodo liberalci končno le vdali, zato ni bilo več pravega razloga

za nadaljnjo katoliško obstrukcijo, in vrata za redno delo deželnega zbora so bila odprta. Najprej je prišel v razpravo Hribarjev nujni predlog za regulacijo učiteljskih plač. Katoličani so se izrekli za nujnost in zahtevali ob tej priliki tudi demokratizacijo dež. šol. sveta, a ko je prišel predlog v šolski odsek, niso imeli liberalci za regulacijo nobenega finančnega načrta, brez katerega je bila regulacija seveda nemogoča. Katoličani so izjavili, da ostanejo vkljub temu pri dani besedi, zato so glasovali za Ferjančičev predlog 25 % povišanja plač, a so zahtevali, da se ne sme kriti s povišanjem dež. doklad ali s posojilom. Dne 24. novembra je bilo potem povišanje sprejeto tudi v plenumu. Veliko pozornost je nadalje vzbujal v zbornici boj kat.-nar. stranke za samoslovenske sejne zapisnike, ki je popolnoma zmešal liberalne vrste. Nekaj liberalcev s Tavčarjem na čelu je bilo proti predlogu, ali so se pa odtegnili glasovanju, nekaj jih je pa pod Hribarjevim vodstvom potegnilo s katoličani, kar je pripomoglo predlogu do zmage in seveda tudi razširilo nastajajočo vrzel v liberalno-nemški koaliciji. Razen navedenih važnih sklepov je sprejelo to zasedanje še Krekove resolucije za ustanovitev slov. vseučilišča, za ustanovitev dež. socialno-političnega sveta in za dovolitev raznih olajšav pri zidanju delavskih domov.

Neposredno po zasedanju deželnega zbora, dne 27. novembra, se je vršilo zborovanje zaupnikov katoliško-narodne stranke, ki je stalo seveda pod vtisom navedenih uspehov. Ob tej priliki se je stranka preimenovala na Šusteršič-Krekov predlog iz dotedanje »Katoliško-narodne stranke« v »Slovensko ljudsko stranko« in sprejela več važnih resolucij. Vse je bilo prepričano, da se bliža stranka svoji končni in popolni zmagi, zlasti ker se je istočasno tudi vlada odločno izrekla za demokratizacijo volilne pravice. Sicer je Gautsch ob tej priliki poudarjal, da je odločen, takoj uvesti splošno in enako volilno pravico le za parlament, za deželne zbore pa vztraja na dotedanjem interesnem zastopstvu, toda tudi tu ni odklanjal dovoliti širokim plastem ljudstva močnejšega zastopstva. Liberalci so bili prepričani, da se bo vleklo vprašanje volilne reforme še dolgo časa, zato je koncem marca l. 1906. delovalo kot bomba nenadno novo sklicanje deželnega zbora za dan 2. aprila v svrho obravnave vladnega načrta o izpremembi dež. volilnega reda. Vse je z največjo napetostjo pričakovalo vsebine načrta. Dež. predsednik Schwarz je bral takoj po otvoritvi vladni načrt ob splošni tišini in pozornosti. Poudarjal je: vlada ne dovoli, da bi padla dosedanja interesna zastopstva (kurije), želi jih pa dopolniti z uvedbo

splošne kurije, ki bi štela 10 poslancev, tako da bi štel dež. zbor v bodoče 47 poslancev (1 virilist, 10 veleposestniki, 10 mesta, trgi ter trgov. in obrt. zbornica, 16 kmet. občine in 10 splošna kurija). Liberalci so seveda dobro vedeli, da bi dobila vseh 10 novih poslancev in s tem tudi absolutno večino v dež. zboru SLS, zato so skušali rešitev vladne predloge čim najbolj zavleči. Zahtevali so, naj se pusti klubom daljši rok za študiranje predloge, a s katoliškimi in nemškimi glasovi je bila ta takoj izročena ustavnemu odseku. Čeprav je bilo jasno, da reforme ne bo mogoče več trajno zadržati, so jo začeli liberalci obstruirati najprej v odseku, za plenarno sejo dne 4. aprila so pa pripravili cel kup obstrukcijskih nujnih predlogov. Ker jih deželni glavar v zmislu poslovnika ni dal v razpravo pred obravnavo o volilni reformi, so prinesli to pot oni v zbornico bobne, trobente in druga godala ljubljanske mestne godbe ter začeli s hrupno obstrukcijo. Pridno je sodelovala tudi galerija, kjer je pisatelj Govekar razdeljeval med navzoče piščalke. Vsako razpravljanje je bilo seveda nemogoče; nekaj katoliških poslancev je začelo v zbornici kvartati, poslanec Pogačnik je fotografiral liberalne godce in to je trajalo ves dan. Zvečer je začel Schwarz s kompromisnimi pogajanji, a ker ni uspel, je deželni glavar zaključil sejo, rekoč: »Sodbo prepuščam ljudstvu.« Vse je računalo z razpustom deželnega zbora, a ker je vlada še upala na kompromis, je bil zaenkrat le odgoden. Nemški klub je izjavil v listih, da smatra vladno predlogo za sprejemljivo, klub SLS je odklanjal vsaka nadaljnja pogajanja in zahteval razpust, med širokimi plastmi je vzbudila demonstracija liberalnega reakcijonarstva največje ogorčenje, a dunajski akademiki so dali izraza mišljenju liberalnega meščanstva, ko so brzojavili »Slov. Narodu«, da z navdušenjem zasledujejo njih boj za »napredne cilje«.

Poleti in jeseni l. 1906. je bila vsa pozornost seveda obrnjena na obravnavanje volilne reforme v parlamentu, spomladi l. 1907. so se vršile državnozborske volitve, zato do sklicanja deželnega zbora sploh ni prišlo, jeseni l. 1907. mu je pa ugasnila funkcijska doba. Z njim vred je ugasnila na Kranjskem žalostna doba vlade sterilnega liberalnega meščanstva, ki se je umetno vzdrževala le s pomočjo zveze z nemško-nacijonalnimi fevdalci, kajti spričo volilne reforme za parlament in naglega uveljavljanja demokratične misli v vseh slojih ljudstva je bilo jasno, da je postalo dotedanje privilegirano stališče fevdalcev in meščanstva tudi v deželnih zborih nevzdržno. Ta konec stare dobe je najlepše ilustriral razkroj liberalne stranke same, ker ni bila več zmožna slediti demokratičnim in socialnim idejam nastopajoče generacije. Prvič se je pojavil tudi med nekatoliško orijentiranim mladim

izobraženstvom glasen protest proti slovenskemu liberalizmu že o prelomu stoletja. Tedaj je začel zahajati del slovenske akademske mladine studirat v Prago, kjer se je, zlasti pod vplivi profesorjev Masaryka, Drtine, Krejčija in dr. seznanil z modernimi socialnimi in demokratičnimi nazori, a obenem pa seveda tudi ni zatiskal oči pred velikimi uspehi dela kat.-nar. stranke med ljudstvom. Zunanji izraz te nove orijentacije dela slovenske akademske mladine je bila dr. Lončarjeva brošura »Kaj hočemo« iz l. 1901., v kateri je zavzel kritično stališče tudi napram vsem vladajočim političnim smerem. Ta novi duh je začel polagoma prodirati tudi med dijaštvo drugih univerz, kjer je jako razgibal dotedanje življenje tamošnjih akademskih društev. Vsi so videli in čutili, da postaja stranka slovenskega meščanstva v domovini pravi anahronizem, vendar njeni pogledi na njo niso bili enotni. Lončarjev in Dermotov krog je smatral slovenski liberalizem že za preživel, zato se je začel približevati socialistom in se je vodilno uveljavljal v l. 1902. ustanovljeni socialni reviji »Naši zapiski«, drugi nekaj mlajši del je pa pod vodstvom G. Žerjava, A. Kramerja in A. Ribnikarja započel takozv. »narodno-radikalno gibanje«, ki je pod demokratičnimi, socialnimi in narodnimi gesli obračalo glavno pozornost na ljudsko-izobraževalno in narodno-obrambno delo. Leta 1903. so narodni radikalci osvojili dunajsko akademsko društvo »Slovenijo« (liberalci so ob tej priliki izstopili in ustanovili »Savo«), dne 26. marca l. 1904. so med velikimi rabukami v Ljubljani osnovali akademsko ferij. društvo »Prosveta« in istočasno začeli izdajati svoje lastno glasilo »Omladino«. Nasprotstva med liberalno manjšino in radikalno večino svobodomiselnega dijaštva so naraščala in ta so začela polagoma prehajati tudi v del starejše generacije, ki je sčasoma začela uvidevati sterilnost in reakcijonarstvo oficijalnih strankinih voditeljev. Dr. Dermota, ki je še kolebal med liberalci in socialisti, je ustanovil v zvezi z dr. Ravnihar jem in s podporo radikalcev meseca oktobra l. 1904. v Ljubljani društvo »Akademija«, ki naj bi prirejala v mestih in na deželi ljudska predavanja »brez metafizične primesi«, kar jo je kmalu zapletlo v ostre boje s katoličani. Meseca septembra l. 1905. so priredili radikalci svoje prvo veliko zborovanje v Trstu, na katerem sta nastopila tudi dr. Ravnihar in Rybař, a istočasno se je pojavil odpor proti liberalni politiki in nje nositelju Tavčarju še v sokolskih vrstah. Dr. Tavčar je moral odložiti svoje častne funkcije v sokolski organizaciji, in za starosto tedaj ustanovljene »Slov. sokolske zveze«, je bil demonstrativno izvoljen dr. Ravnihar, zaradi česar je začel groziti »Slov. Narod« z razkolom v Sokolstvu. »Slovenec« je

registriral te pojave v liberalnih vrstah dne 21. oktobra l. 1905. z uvodnikom »Mladi in stari«. Needinost liberalne stranke se je zanesla celo v njih deželnozborski klub, kjer se je zlasti pri debatah o volilni pravici in o samoslovenskih zapisnikih ponovno in jasno opazilo, da del poslancev s Hribarjem na čelu ne soglaša z dr. Tavčarjem, ki je trdno vztrajal pri svoji dotedanji politiki. Čeprav je široko liberalno javnost še vedno obvladoval dr. Tavčarjev »Slov. Narod«, je postala zmeda v liberalnih vrstah vedno večja. Vse je začelo uvidevati, da je stranka kot taka sploh brez v s a k e g a p r o g r a m a. Edina centralna strankina politična organizacija, »Slovensko društvo«, po cela leta niti občnega zbora ni imela, a prvi in edini shod strankinih zaupnikov se je bil vršil še l. 1894. Ta je bil sicer izoblikoval stranki za tedaj dokaj moderen program, toda meseca decembra l. 1905. je »Slov. Narod« sam zapisal, da ga je tedaj Klun pravilno nazval, »prežvekani program kat. shoda«. Ker mlajše opozicijonalno krilo liberalne stranke ni imelo nobenega organa, je ustanovil dr. R a v n i h a r z novim letom 1906. »Naš list«, in okrog njega ter okrog »Naših zapiskov« so se zbirali potem vsi, ki so bili nezadovoljni z oficijalno strankino politiko. Zahtevali so predvsem sklicanje zbora strankinih zaupnikov in ugotovitev programa, češ da ga stranka doslej sploh ni imela. Ta kritika je zmajala končno tudi stare, da so začeli razpravljati o svojem programu. Konec marca l. 1906. je ugotovil »Slov. Narod«, da je bil shod strankinih zaupnikov l. 1894. prava karikatura shoda napredne stranke, ki je sploh že od nekdaj »bolehala na veliki neodkritosrčnosti«, kajti tedaj formulirani program sploh ni bil nikoli resno mišljen, in so hoteli z njim le peska v oči natrositi raznim idealistom. Ob tej priliki je okrcal »Slov. Narod« tudi mlade, češ da hočejo sedaj nadomestiti krščansko-socialno zaplato na programu iz l. 1894. s socialno-demokratično, a naj ne pozabijo, da je narodno-napredna stranka meščanska. Istočasno s temi kritičnimi ugotovitvami je začel objavljati »Slov. Narod« tudi večjo serijo dr. T r i l l e r j e v i h člankov, v katerih je razvil n a č r t n o v e g a p r o g r a m a s t r a n k e. Dne 25. marca so se po dolgih 12 letih prvič zopet zbrali l i b e r a l n i z a u p n i k i. Dr. Triller je referiral o programu in poudarjal, da mora biti zgrajena stranka na socialnih, nacijonalnih, demokratičnih in svobodomiselnih načelih ter zastopati enakopravnost vseh stanov. Dr. Tavčar je dejal, da je sklenil zvezo z Nemci s pritrdilom vsega izvršilnega odbora in poudaril, da bo treba zaradi novega volilnega reda vendarle začeti tudi z organizatoričnim delom med ljudstvom, ker je sedanja organizacija komaj na papirju. Razprav o programu ni bilo nobenih, temveč so sklenili, naj se skliče na jesen novo zborovanje, na katerem bi obravnavali podroben strankin delovni program;

pač pa so izvolili izvršilni odbor, v katerega so pritegnili tudi mlade (Ravniharja), a za predsednika so izbrali Hribarja. Sliko vsega zborovanja je dobro zadel zagrebški »Obzor«, ki je dejal o njem, da je kranjska liberalna stranka sploh nezmožna vsake reforme. To se je tudi kmalu pokazalo. Sicer so dne 8. aprila priredili po 5 letih zopet prvi javni shod v Ljubljani in se izjavili za volilno reformo, a v obeh zakonodajnih zborih so ji slejkoprej ostro nasprotovali, zaradi česar se je naslednji shod dne 12. julija tudi končal z velikim pretepom. Da bi lahko pokazali na kako organizacijo, so kratkomalo proglasili »Akademijo« in »Prosveto« za sestavni del stranke, proti čemur sta pa obe društvi protestirali. Dne 15. novembra se je potem vršilo spomladi sklenjeno novo zborovanje liberalnih zaupnikov, na katerem je Triller ponovno referiral o programu. Ugotovil je, da ga stranka dotlej sploh ni imela, ponovil je svoja spomladanska izvajanja ter poudaril zlasti strankin svobodomiselni značaj. Učitelj Črnagoj se je pritoževal, da je stranka prezirala učiteljstvo, a ji je obljubljal vkljub temu še nadaljnjo zvestobo, dr. Ravnihar je pa kritiziral predloženi program, češ da je brez konkretnega delovnega načrta, in očital strankinim prvakom lenobo, zaradi česar so ga vrgli iz izvršilnega odbora.

Preživelega telesa seveda tudi ti dve zborovanji nista mogli več pomladiti, kajti tudi odslej je bila glavna vsebina vseh strankinih prizadevanj »farška gonja«, boj proti volilni pravici in katoliški gospodarski organizaciji ter udrihanje na votli narodni boben. Poskušali so z ustanavljanjem »Slov. kmetskih društev« (v Medvodah, na Bledu, na Jesenicah in dr.), pesnik Aškerc in akademik Lotrič sta osnovala neko »Slovensko sekcijo Svobodne misli«, ki je začela l. 1907. izdajati pamfletistično »Svobodno misel«, in osnoval se je pod Lenarčičevim predsedstvom neki pripravljalni odbor, ki je razpošiljal o novem letu l. 1907. zadrugam vabila za ustanovitev »zveze vseh svobodomiselnih zadrug na Kranjskem«. Vse to je pa ostalo brez pomembnejšega odziva in uspeha, in dne 26. februarja l. 1907. je zapisal »Slov. Narod« sam, da stranka nima nobenega ugleda več. Vse je kazalo, da gre z njo h koncu. Za 30. dan decembra l. 1906. je sklical dr. Ravnihar v Ljubljano sestanek mlajših izobražencev, na katerem so obsojali plitki dotedanji liberalni protikatoliški boj ter po daljših debatah sklenili ustanoviti novo napredno stranko.

Edini, ki je šel za liberalci čez drn in strn, so bili seveda učitelji, toda celo med njimi in stranko je prišlo l. 1906. do majhnega incidenta. Urednik »Učit. Tovariša«, E. Gangl, je služboval v Idriji, ki je bila že tedaj precej močna socialistična

postojanka. Na njegovo lirično naravo je tamošnji ambijent vplival precej močno, zato je začel v svojem listu že spomladi l. 1906. dajati rahle izraze razočaranja nad liberalno stranko in koketirati s socialisti. Kmalu nato je predsednik učiteljske organizacije, L. Jelenc, propadel s svojo prošnjo za ravnateljsko mesto na novo ustanovljeni meščanski šoli v Postojni. To je dalo poleti »Učit. Tovarišu« povod za oster spopad s »Slov. Narodom«, ki je gledal jako postrani tudi novoustanovljeno Učiteljsko tiskarno. »Učit. Tovariš« je očital Tavčarju komodnost in bogastvo, »Slov. Narod« pa učiteljem nadutost, češ da so res zaslužni za stranko le Grmek, Žirovnik in Fabinc, drugi so pa sami koristolovci (»Sl. N.«, 1. VIII. l. 1906.). Beseda je dala besedo, in »Slov. Narod« je nazval učiteljstvo »bojazljivo kuretino, ki le včasih zakokodaka v ‚Učit. Tovarišu', a ne da od sebe nobene fige«, »Učit. Tovariš« je pa v št. 33. proglašal, da je stopil tudi »Slov. Narod« med sovražnike učiteljstva, in očital ob tej priliki stranki, da je pravzaprav le ona kriva učiteljske bede, ker ima v koaliciji z Nemci vendarle že vsa leta večino v dež. zboru. Ob tej priliki je navajal tudi izjavo nekega njenega prvaka, češ da je ta dejal učitelju z mnogočlansko družino, ki je prosil za premestitev v Ljubljano: »Ali morajo vsi učiteljski otroci študirati? Ali niso lahko tudi šuštarji?« Izjavljal je, da je učiteljstvo stranki vedno tlačanilo, a sedaj uvideva, da je le petrefakt. Ta spopad ni vplival na stranki zvesto in vdano maso učiteljstva, in Grmek se je n. pr. z isto navdušenostjo udeležil liberalnega protestnega shoda proti kat. shodu l. 1906. in vodil celo demonstrante mimo ljubljanske stolnice. Očividno je pa postala ta napetost obema strankama hitro neljuba, kajti že dne 12. oktobra l. 1906. sta objavila oba lista Tavčar-Ganglovo izjavo, v kateri sta medsebojno obžalovala napade in izjavljala, da smatrata konflikt za poravnan. Tako je stopilo tudi v novo dobo učiteljstvo kot edina zvesta opora razpadajoče in propadajoče stranke topega slovenskega meščanstva.

Če preidemo sedaj na notranji razvoj slovenskega katoliškega gibanja samega, vidimo, da pomenja ta doba zanj izreden razmah in popolno zmago tega gibanja. Prvi slov. katoliški shod je dejansko porinil dotlej prevladujoče konservativce v ozadje in poveril vodstvo katoliškega gibanja učencem Mahničeve brezkompromisne načelnosti ter Vogelsangovega krščanskega socializma. Predstavitelj konservativne

struje Klun je dobro čutil, da je vsa miselnost mladih nasprotna njegovi. Katoliškega shoda se zato demonstrativno ni udeležil, vendar je še ostal dejanski vodja slovenske katoliške delegacije v dunajskem parlamentu in v kranjskem deželnem zboru, čeprav se je tu že prav krepko uveljavljal njegov anti-pod Andrej Kalan, ki je prevzel spomladi l. 1893. tudi uredništvo »Slovenca«. Mladi so polagali očividno mnogo večjo važnost na izoblikovanje strogo katoliškega mišljenja in na organizatorično delo med ljudstvom nego na mandate; zato se zaenkrat zanje niti niso posebno pulili. Obe struji je bilo precej očitno opaziti tudi javno, kajti Kalanov »Slovenec« se je ob vsaki priliki zavzemal n. pr. za demokratizacijo volilnih redov v državni in deželni zbor, dočim se konservativni poslanci zanjo niso preveč ogrevali, in Klun sam ji je povsod celo nasprotoval.

Leta 1892. in 1893. je stala vsa slovenska javnost še pod neposrednim vtisom katoliškega shoda, zato je popolnoma razumljivo, da se je vlekla časopisna polemika o njem še jako dolgo. Dočim se je »Slov. Narod« izživljal predvsem v psovanju in smešenju shoda, celokupnega gibanja in njegovih vodilnih osebnosti Missie in Mahniča, je pa »Slovenec« neprestano opozarjal na načelnost in brezkompromisno doslednost, ki je potrebna vsej katoliški akciji. V nasprotju s katoliškimi konservativci je pozival v boj za načela do skrajnosti in v uvodniku z dne 22. oktobra l. 1892. je zaklical celo: »Ali častno zmagati ali častno propasti!« Vodila je ta časopisni boj pod imenom »Liga« skupina duhovnikov s Krekom na čelu. Vodilno ulogo je pa seveda slejkoprej igral še vedno Mahnič s svojim »Rim. Katolikom«, v katerem je z le njemu lastno temeljitostjo z načelnega vidika sproti obravnaval vsa važna in aktualna vprašanja ter s tem oblikoval katoliškemu gibanju vso ideologijo.

Ta mladostni ofenzivni duh je hitro pronical tudi med kmetiško ljudstvo. Skoro vse kranjske občine so se pridružile sklepom katoliškega shoda in izrazile Missii svojo vdanost, na shodih, ki jih je prirejalo »Kat. pol. društvo« (l. 1892. je imelo 700 članov), je odmevalo od navdušenja za katoliški program, a pri občinskih volitvah so začeli odstranjevati z županskih sedežev razne liberalne magnate. Tega gibanja so se liberalci ustrašili in začeli proti koncu oktobra l. 1892. moledovati v »Slov. Narodu« za slogo, toda »Slovenec« je v uvodnikih »Pogoji sloge« zahteval kapitulacijo. Ker liberalci te seveda niso sprejeli, so šli katoličani še s podvojenimi silami na delo v zmislu sklepov katoliškega shoda. Naraščalo je število bralnih društev. Spomladi l. 1893. so predložili katoliški slovenski akademiki na Dunaju vladi v potrditev tudi pravila prvega katoliškega slovenskega akademskega dru-

štva »Danica«, a v Idriji se je začela snovati prva slovenska »Katoliška delavska družba«, ki je bila potem dne 29. oktobra tudi ustanovljena ter je vzbudila veliko pozornost. Ker so z naraščajočim delom rastle tudi potrebe, je objavil »Slovenec« dne 10. junija l. 1893. poziv k zbiranju »Katoliškega sklada« v svrho izvrševanja sklepov katoliškega shoda. Za sklad so žrtvovali zlasti duhovniki mnogo tisočakov (v dobrem letu je že prekoračil znesek 10.000 gld.).

Veliko pozornost so začeli posvečati mladi voditelji katoliškega gibanja v teh letih zlasti d i j a š t v u, in dr. Mahnič se je v »Rimskem Katoliku« jako mnogo bavil z akademiki in srednješolci, kar je dalo šolskim oblastvom povod, da so list srednješolcem prepovedali. Na eni strani je bil oster boj z vlado za dovolitev »Danice«, a na drugi strani so skušali tudi med srednješolskim dijaštvom paralelizirati vpliv liberalnih in svobodomiselnih slovenskih in nemških profesorjev. Že v šolskem letu 1892/1893. sta zasnovala Andr. Kalan in Krek v zmislu Mahničevih intencij na ljubljanski gimnaziji posebno s r e d n j e š o l s k o »l i g o«, ki se je sestajala največ v dr. Krekovem stanovanju. Jeseni l. 1893. je naznanil šentpetrski kaplan V. Eržen šolski oblasti protikatoliške izpade nekaterih profesorjev pri pouku. Izvedla se je preiskava, ki je dvignila mnogo prahu. Svobodomiselnim profesorjem se seveda ni skrivil niti las, pač pa so bili ostro kaznovani ligaši; toda dr. Krek in Kalan sta poravnala vso gmotno škodo, ki so jo dijaki zaradi tega po nedolžnem pretrpeli. Ko je skušal »Slovenec« ožigosati to postopanje šolskih oblasti, je bil konfisciran. Istočasno je pa začel posvečati večjo pažnjo tudi »R i m. K a t o l i k u«, ki ga je dotlej komaj registriral.

S tem je bilo gibanje med srednješolskim dijaštvom za nekaj časa vsaj na zunaj udušeno, ni se pa to posrečilo med a k a d e m i k i. Slovenska akademična društva so bila v 80 ih letih vsa bolj ali manj odkrito liberalna, vendar so vztrajali v njih tudi katoliško misleči dijaki, le posamezni so vstopali tudi v dunajsko nemško kat. akad. društvo »Austria«. V slovenskem katoliškem časopisju se je ponovno pojavila želja po ustanovitvi posebnega sloven. katol. akad. društva; posebno določno jo je izrekel končno tudi 1. katol. shod. Ker so v šolskem letu 1891/92. uvedli liberalni dijaki v dunajsko »Slovenijo« poseben borilni klub, je dalo to povod za ločitev duhov tudi med dijaštvom. Katoliški akademiki, ki niso mogli več prenašati vedno izrazitejšega svobodomiselstva obstoječih slovenskih akademičnih društev, so ostali nekaj časa brez ognjišča, a dne 20. maja l. 1893. so končno vložili na dunajske oblasti prošnjo za dovolitev ustanovitve »Danice«. Prošnjo je oblast zavrnila, ker je bila označena slovenščina kot društveni poslovni jezik; pritožbo

sta zavrnila tudi ministrstvo in državno sodišče. Glede na to so vložili katoliški akademiki spomladi l. 1894. novo prošnjo, ki jo je nižjeavstrijsko namestništvo zopet zavrnilo, a ministrstvo je na pritisk poslancev končno dovolilo ustanovitev. Tako se je mogel dne 27. oktobra l. 1894. vršiti ustanovni občni zbor »Danice«, h kateri je pristopilo takoj 12 rednih članov in ki je dobila tudi v domovini krepko oporo. Vkljub temu, da so vladali med člani stalni medsebojni prepiri, so ustanovili že nekaj mesecev nato na Jankovičevo pobudo že lastno glasilo »Zoro«, ki je izšla prvič meseca februarja l. 1895. pod uredništvom Fr. Pavletiča.

Z društvom in listom so dobili vsaj dunajski slov. katol. akademiki svojo lastno streho, a katoliško dijaštvo nekako ognjišče, iz katerega je izhajala potem pobuda za nadaljnja dela. Močan pogon je dobila »Danica« zlasti jeseni l. 1896., ko so stopili vanjo prvi »ligaši«, ki so organizirali za naslednje počitnice (28. VII. 1897.) tudi prvi shod slov. katol. dijaštva in ki so se ga udeležili akademiki, bogoslovci in abiturijenti. Po aferi s srednješolsko ligo je šolska oblast sicer razkropila Krek-Kalanov dijaški krog, vendar je vsejano seme že klilo. Zlasti v ljubljanskem Alojzijevišču je tiho rastel in se širil krog dijakov, ki so na skrivnem prebirali in širili »Rimski Katolik« ter se v stalni medsebojni zvezi navduševali za katoliške ideale. Sličen krog je rastel tudi iz goriškega deškega semeništča. Iz teh krožkov so nastale proti koncu stoletja prve tajne srednješolske katoliške organizacije, ki so o prelomu stoletja dobile že znaten obseg. To je lepo pokazal zlasti II. shod slov. katol. dijaštva, ki se je vršil pod Brecljevim predsedstvom dne 13. septembra l. 1899. Shod je obravnaval aktualna kulturna in socialna vprašanja. Udeležilo se ga je kakih 50 dijakov. Led je bil prebit, in odslej je tvorilo tudi dijaštvo od leta do leta važnejši sestavni del celokupnega katoliškega gibanja.

Na dijaštvo so seveda močno vplivali dogodki, ki so se odigravali ta čas v slovenskem javnem življenju. Ker je katoliški shod močno poudaril važnost katoliške politične akcije in organizacije, je ljubljansko »Katoliško politično društvo« pridno nadaljevalo s prirejanjem shodov po vsej deželi; istočasno se je pa tudi pokazalo, da eno samo politično društvo nikakor ne zadošča za vso deželo. Glede na to so začeli agilnejši pristaši »Katoliško-narodne stranke« (sredi 90 ih let so katoličani prenehali nazivati svojo stranko konservativno in uvedli zanjo ime »katoliško-narodna«) misliti na okrajne politične organizacije, ki bi zastopale politične interese posameznih okrajev. Že jeseni l. 1893. so začeli Novomeščani pripravljati prvo tako »Katol. politično

društvo za Dolenjsko« (za novomeški, krški in črnomeljski okraj), ki je imelo potem dne 8. februarja l. 1894. tudi svoj ustanovni občni zbor. Slično politično društvo se je ustanovilo še tisto poletje (11. VI. l. 1894.) tudi za Gorenjsko (za radovljiški okraj), dne 16. septembra za Vipavsko, dne 28. oktobra za kamniški okraj in dne 25. marca l. 1895. za sodni okraj Lož. Razen tega je pa bilo ustanovljenih še nekaj krajevnih katoliških političnih društev, katerim pa niso posvečali več tolike pozornosti. S tem je bilo ustvarjeno katol.-nar. stranki prvo organizacijsko ogrodje, ki je delovalo jako živahno in uspešno, kar so dokazovale vse poznejše volitve. Okrajna politična društva so pridno prirejala shode in zborovanja, na katerih so nastopali predvsem poslanci ter se je sklepalo o potrebah okraja; v onih okrajih pa, ki še niso imeli svojega političnega društva, je prirejalo shode še vedno ljubljansko društvo, čigar odbor je veljal tudi za nekako vodstvo stranke.

Čeprav so bila navedena politična društva nekako zunanje organizacijsko ogrodje stranke, je pa vendar postalo težišče vsega katoliškega gibanja kmalu po katoliškem shodu — delavstvo. »Slovenec« je že v vseh prejšnjih letih jako pazno spremljal in komentiral delavsko gibanje v tujini ter posvečal jako veliko pozornost socialnim vprašanjem, toda dokler je še prevladoval v slovenskem katoliškem gibanju izraziti konservativni duh, tudi na organizacijo delavskih slojev še ni nihče mislil. Ko so se pa začeli proti koncu 80 ih let vedno bolj uveljavljati učenci Mahničevi, ki so bili obenem tudi dobro poučeni o Vogelsangovih socialnih razpravah in so se bili na II. dunajskem kat. shodu l. 1889. neposredno seznanili z nazori začetnikov dunajskega krščansko-socialnega gibanja, so začele krščansko-socialne ideje polagoma prodirati tudi v slovensko katoliško gibanje. Silni vpliv okrožnice papeža Leona XIII. »Rerum novarum« z dne 16. maja l. 1891. o delavskem vprašanju, precej pa tudi poživljenje socialno-demokratičnega gibanja v slovenskih deželah, oboje je tudi v katoliških vrstah še povečalo pozornost za socialna vprašanja. Zato ni čudno, če se je ž njimi obširneje pečal tudi I. slov. kat. shod, ki je ob tej priliki poudaril zlasti važnost delavskih društev. V zmislu teh sklepov so začeli prvi pripravljati ustanovitev »Katoliške delavske družbe« Idrijčani ter jo dne 29. oktobra l. 1893. tudi res ustanovili, a »Slovenec« je istega meseca ponovno opozoril na njih važnost. Na to ga je spomnil zlasti shod socialnih demokratov v ljubljanski kazini dne 15. oktobra, na katerem so napovedali ustanovitev socialističnega političnega društva in lista, kar so že naslednji mesec z društvom »Bodočnost« in listom »Delavec« tudi uresničili. Idrijskemu vzgledu so sledili najprej Zagorci, ki so si ustanovili

podobno družbo dne 26. marca l. 1894. Na njenem ustanovnem zborovanju je nastopil tudi dr. Krek, ki se je bil seznanil s krščansko-socialnim gibanjem za časa svojih studij na Dunaju. Šele sedaj je sledila tudi Ljubljana.

Delavci ljubljanske predilnice so imeli namreč navado, prirejati vsako leto skupne izlete na Rožnik ali na Šmarno goro. Tak izlet so priredili tudi na Vidovo nedeljo l. 1894. in naprosili tedanjega stolnega vikarja dr. Kreka, naj bi jim na Šmarni gori maševal. Na povratku so se ustavili pri Žibertu na Brodu. Tam je vprašal Krek delavce, ali bi ne bilo mogoče ustanoviti tudi med njimi katoliško delavsko društvo. Vsi so soglašali s predlogom, in že naslednji četrtek se je vršilo v Krekovem stanovanju prvo posvetovanje, ki se ga je udeležilo kakih 70 delavcev. Sklenili so ustanoviti »Slovensko katoliško delavsko društvo v Ljubljani« in izvolili odbor pod Krekovim predsedstvom, ki naj bi pripravil vse potrebno. Vlada ni zavlačevala potrditve dr. Krekovih pravil, in že dne 22. julija l. 1894. se je vršilo v Rokodelskem domu ustanovno zborovanje, ki se ga je udeležilo kakih 500 delavcev. Za predsednika je bil izvoljen paznik tobačne tovarne Iv. Trtnik.

V začetku meseca avgusta l. 1894. se je pa vršil na Dunaju prvi socialni tečaj, ki so ga priredili dunajski učenci Vogelsangovi. Udeležilo se ga je tudi več Slovencev. Ob sklepu tečaja je priredilo »Kršč.-soc. delavsko društvo za Nižjo Avstrijo« veliko zborovanje, na katerem je seznanilo udeležence tečaja s svojimi dotedanjimi uspehi. Pri tem zborovanju je bil navzoč tudi dr. Krek, ki je črpal tu novo pobudo. Prišedši domov, se je vrgel z vso silo na propagandno in organizatorično delo med delavstvom. Ob strani so mu stali zlasti bojevitejši člani delavskega društva J. Gostinčar, Baher, Jakopič, Ziller, Trtnik i. dr., a krepko oporo je našel tudi pri dotedanjih pobornikih modernejše smeri v katoliškem gibanju, predvsem pri A. Kalanu, dr. Gregoriču, I. Žitniku i. dr. Kat. delavsko društvo je začelo z mladeniško živahnostjo prirejati redna predavanja (največkrat je predaval Krek) ter shode, na katerih so govorniki navduševali ljudstvo za boj proti reakcijonarnemu liberalizmu; obenem pa so se začeli krščanski socialci pridno udeleževati tudi socialno-demokratičnih shodov (na teh so pogosto nastopali tudi dunajski socialistični voditelji), ki so jih s tem deloma sploh onemogočali, deloma so pa na njih vehementno pobijali socialistične nauke.

S tem je prišlo na Kranjsko docela novo življenje. Povsod je bilo opažati živahnost in navdušenje, vse se je gibalo in klicalo po organizatoričnem delu. »Katoliška družba za Kranjsko«, ki je v zadnjih letih le za silo še životarila, je kupila na Turjaškem trgu svoj dom, v katerega so se vselila že meseca

novembra razna katoliška društva, še poprej, dne 13. oktobra l. 1894, se je pa ustanovilo tudi »Katoliško društvo za delavke v Ljubljani«, ki mu je predsedoval šentjakobski župnik, prelat Rozman, a njegova prva voditeljica je bila tobačna delavka M. Krivic.

Liberalci so hiteli zatrjevat, da so tudi oni za krščanski socializem, toda katoličanov ni to prav nič motilo. »Slovenčevi« uvodniki so pozivali in bodrili k nadaljnjim delavskim, gospodarskim, kulturnim in političnim organizacijam, češ da je treba v tem pogledu posnemati socialiste. Meseca decembra je ustanovil ter nato pisal in urejeval dr. Krek »Glasnik« kot glasilo krščansko-socialnega delavstva, obenem so pa začeli v društvu pripravljati na pobudo škofijskega tajnika Šiške tudi ustanovitev »Prvega ljubljanskega delavskega konsumnega društva«, kar nam dokazuje, da je začelo slovensko krščansko delavstvo že takoj v svojih prvih početkih hoditi po lastnih potih, kajti niti socialni demokratje niti dunajski krščanski socialci tedaj še niso bili prijatelji konsumnih društev.

Ljubljanski zgled in zmagoslavno prodiranje dunajskih krščanskih socialcev sta potegnila za seboj hitro tudi krščansko delavstvo po drugih krajih. Že dne 10. februarja l. 1895. se je vršil ustanovni občni zbor »Slov. kat. del. društva« v Žalcu, dne 21. aprila v Mariboru, poleti 1896. v Črni na Koroškem, v Vitanjah, pri Dev. Mariji v Polju, na Pivki in drugod, a v Zagorju so že prejšnjo jesen blagoslovili prvi katoliški delavski dom na Slovenskem. Dne 14. septembra l. 1895. je potrdila vlada pravila »Katoliškega društva za mladeniče«, ki se je porodilo v ljubljanskem delavskem društvu in ki naj bi zbiralo v svojem okrilju delavski naraščaj, zlasti obrtne vajence; meseca februarja naslednjega leta je bilo ustanovljeno slično društvo v Kamniku, pripravljalo se je pa tudi v Novem mestu in v Postojni. »Slovenec« je bolj in bolj poudarjal demokratične in socialne zahteve katoliško-narodne stranke (dne 17. VII. l. 1895. je začel objavljati Krek v »Slovencu« svoje »Črne bukve kmečkega stanu«, ki jih je zaključil z načrtom programa delovnih stanov), a dne 13. oktobra l. 1895. se je vršilo v Ljubljani prvo veliko zborovanje zaupnikov delavskih stanov s Kranjskega, na katerem so nastopili Krek, Kalan, Gostinčar, Gregorič in dr. ter mobilizirali delavstvo za bližajoče se državnozborske volitve.

Po volitvah, ki so prinesle kat.-nar. stranki prvo veliko zmago v kmetiških občinah in privedle onemogle liberalce v zvezo z Nemci, niso krščanski socialci popustili niti za trenutek, temveč so nadaljevali boj z vso silo. Dočim se je boj z liberalci, ki niso zahajali med ljudstvo, ampak le psovali po »Slov. Narodu«, vršil le posredno, so se pa spoprijemali s socialisti

tudi neposredno po shodih, kar je vodilo do mnogih obojestranskih razbitij shodov in pretepov. Socialisti so prevladovali med rudarji, ki jih je organiziral M. Čobal, krščanski socialisti pa med ostalim delavstvom, med katerim so pa tudi socialisti že pridno ustanavljali svoje prve strokovne organizacije in skušali zanašati svojo vulgarno protiversko propagando (zlasti R. Drofenik) tudi med kmetiško ljudstvo. Navdušenje med krščanskimi socialci je bilo toliko, da so začeli misliti v Ljubljani že na svoj »Dom delavskih stanov«, v katerem bi dobile vse katoliške kmetiške, obrtne in delavske organizacije svojo streho. Ta želja je ostala sicer neizvršena, vendar se je pa krščansko-socialno gibanje oblikovalo tudi na znotraj vedno trdneje. V tem pogledu je bil posebno važen veliki shod delavskih stanov dne 15. avgusta l. 1896. v Ljubljani, ki se ga je udeležilo tudi od zunaj 53 delegatov iz vseh slovenskih krajev in ki je pod dr. Krekovim predsedstvom izdelal podroben krščansko-socialni delovni program, izvolil osrednji izvršilni odbor slovenskih delovnih stanov in sklenil pripraviti zvezo vseh nepolitičnih kršč.-soc. društev na Slovenskem. Na velikem javnem shodu, s katerim se je zborovanje zaključilo, je nastopil med drugimi tudi A. Korošec za zedinjeno Slovenijo. Sklepe in resolucije tega shoda lahko smatramo kot nekako dopolnilo k resolucijam socialnega odseka I. katoliškega shoda, ker so tvorili odslej bistveni del programa slovenskega katoliškega gibanja in jih je potem sprejel in dopolnjene potrdil tudi II. kat. shod l. 1900.

V tem mladostnem poletu in razmahu kršč.-soc. gibanja, ki je usmerjalo vse tedanje katoliško gibanje na Slovenskem in vzbujalo zanimanje za socialna vprašanja v vseh krogih (l. 1897. se je osnoval na Krekovo pobudo tudi pri »Leonovi družbi« poseben soc. odsek), je pa že jeseni l. 1896. nastopila precej huda kriza, ki je prav močno ogrožala dotedanjo enotnost. Dne 8. junija je namreč v Budimpešti nenadoma umrl poslanec Klun in za jesen so bile razpisane nadomestne volitve za njegov državnozborski mandat. Kandidaturo sta priglasila dr. I. Žitnik in dr. Iv. Šusteršič. Za prvega je z vso silo nastopilo kršč.-soc. delavstvo, a drugi je bil zaupnik konservativnejših elementov. Ker se je že dlje časa poudarjala potreba po katoliški laični inteligenci v politiki,[47] se je končno odločil za dr. Šusteršiča tudi škof Missia, ki je Žitniku prepovedal kandidirati. Missijevo odločitev so sprejele vse strankine organizacije, le med delavstvom se je pojavilo veliko ogorčenje. Krek se je umaknil iz Ljubljane, »Glasnik« je neodločno kolebal, a ko

[47] Mahnič je že l. 1893. zapisal v »Rim. Katoliku« (str. 386): »Krščanskih lajikov-razumnikov katoličani dandanes najbolj pogrešamo v politiški borbi, to je najobčutljiviša golota na telesu katoliške cerkve v našem veku.«

je dr. Žitnik izjavil, da ne sprejme ne kandidature in ne eventualne izvolitve, je vskočil na njegovo mesto na izrečno prošnjo vodilnih članov del. društva hitro dr. V. Gregorič in priglasil kandidaturo proti dr. Šusteršiču. Razvil se je hud volilni boj, v katerem je Gregorič podlegel s 102 glasovoma napram 161, ki jih je dobil Šusteršič. Ta Gregoričev afront seveda ni ostal brez posledic: odložil je vsa častna mesta, ki jih je zavzemal in začel z Iv. Štefetom izdajati meseca novembra svoje lastno glasilo »Slovenski list«, v katerem je zastopal kršč.-soc. nazore napram ostankom konservativizma v »Slovencu«. Leta 1897. je pa udarjal nekaj časa tudi na slogaške strune. Izprva je prišel zato večkrat v hudo nasprotje z oficijalno kat.-nar. stranko ter njenim glasilom, vendar je še vedno pridno deloval med kršč.-soc. delavstvom, a ostal je stalno nasprotnik dr. Šusteršiča. Dr. Gregoriču se je pozneje pridružil tudi A. Koblar, ki je bil prišel medtem pri liberalcih v nemilost.

Do slične napetosti med obema taboroma je prišlo tudi naslednjo pomlad o priliki splošnih državnozborskih volitev. Z uvedbo pete kurije so prvič dobile volilno pravico široke plasti ljudstva, in zlasti na Kranjskem so priznavali pravico do tega mandata delavcem. Kršč. socialci so hoteli postaviti na to mesto svojega najagilnejšega propagatorja in organizatorja, Josipa Gostinčarja, toda konservativnejši elementi z dr. Šusteršičem na čelu so postajali ljubosumni na naraščajoči vpliv delavstva; zato so se upirali Gostinčarjevi kandidaturi. V tem tihem sporu je posegel s svojo mogočno besedo vmes zopet škof Missia, ki sicer ni bil nasprotnik delavstva, a je bil kakor tedanji avstrijski episkopat, vendarle bolj naklonjen zmernim strujam katoliškega gibanja nego radikalnim kršč. socialcem. Odločil je pa jako diplomatično, kajti ni nastopil neposredno proti Gostinčarju, temveč je vplival toliko časa na dr. Kreka, da je ta sprejel kandidaturo, katere se je dotlej tako odločno branil. Ta spretna škofova poteza je povzročila, da volitve niso poglobile napetosti med obema taboroma izza prejšnje jeseni, temveč še celo sklenile že nekoliko zrahljane delavske vrste, kajti Krekova kandidatura je na mah postavila tudi v delavskih vrstah v ozadje vse druge kombinacije.

Po teh pretresih, katerih izid je pa ostal vendarle brez škode, je kršč.-soc. gibanje zopet pridno nadaljevalo s svojim propagandnim in organizatoričnim delom. Krek je kot poslanec še podvojil svojo dotedanjo agilnost. Udeleževal se je raznih socialnih kongresov (n. pr. meseca avgusta l. 1897. v Solnogradu in v Zürichu) in na neštevilnih shodih po vseh slovenskih deželah širil kršč-soc. misel med vse sloje slovenskega ljudstva; razen tega je pa dal še pobudo za ustanovitev posebne kršč.-soc.

železničarske organizacije, ki se je izvršila dne 31. oktobra l. 1897. Na inicijativo delavcev in nekaterih kršč.-soc. izobražencev so sklenili istočasno realizirati tudi sklep velikega delavskega shoda iz prejšnjega leta ter ustanoviti zvezo vseh nepolitičnih kršč.-soc. društev, ki naj bi bila nekaka osrednja kršč.-soc. organizacija. Ta zveza je bila potrebna zlasti še zato, ker pri »Kat. delavskem društvu« zaradi političnega značaja tega društva niso smeli biti včlanjeni mladoletni. V to svrho se je sestavil že meseca septembra poseben pripravljalni odbor, sestoječ iz dr. Debevca, Gostinčarja, Štefeta, Zalesjaka in Zillerja. Ta je sestavil pravila, ki jih je vlada meseca oktobra potrdila, in dne 14. oktobra l. 1897. se je vršil v gostilniških prostorih »Katol. doma« ustanovni občni zbor »Slovensko krščansko-socialne delavske zveze«.

V naslednjih letih je šlo krščansko-socialno gibanje naprej v označenih smereh. Število shodov in organizacij je stalno rastlo. Vendar pa vse to delo ni imelo zgolj propagandnega značaja, temveč v veliki meri tudi značaj samopomoči. Veliko delavskih društev je bilo podpornih, a že spomladi l. 1898. se je porodilo na inicijativo stavca Žana iz okrilja ljubljanskega kat. del. društva še posebno »Slov. delavsko stavbinsko društvo«,[48] ki je pomagalo zidati svojim članom lastne domove. Temu društvu sta sledili naslednje leto še slični v Zagorju ob Savi in v Celju. Število delavskih društev je polagoma tako narastlo in kršč.-soc. misel je bila že tako prodrla v najširše plasti ljudstva, da je nameravala sklicati ljubljanska »Slov. kršč.-soc. zveza« za dan 17. septembra v Ljubljano velik vseslovenski delavski shod, h kateremu se je priglasilo 52 kršč.-socialnih in prosvetnih društev, a so ga zaradi umora cesarice Elizabete v zadnjem trenutku preložili na prihodnje leto. Ker je našlo kršč.-soc. delavstvo v Missijevem nasledniku dr. Jegliču prisrčnega prijatelja, je polagoma izginila napetost med konservativnim ter kršč.-soc. krilom katoliškega gibanja, in prvi vseslovenski delavski shod se je potem vršil dne 28. maja l. 1899. jako slovesno. Čeprav je hujskal »Slov. Narod« celo k izgredom, se ga je udeležilo nad 100

[48] Prvi predsednik ljubljanskega »Slov. delavskega stavbinskega društva« je bil bogosl. profesor Janežič, za njim pa Krek sam. Do poletja l. 1899. je postavilo društvo 21 delavskih hišic, v naslednjih letih pa še celo vrsto nadaljnjih, skupno 103, ki so stale skupno 484.927 K ali povprečno vsaka 4708 K. S temi je položilo temelj delavskim naselbinam v Novem Vodmatu, v Rožni dolini, v Štepanji vasi, v Šiški in v Trnovem. Ker je bil Krek preveč zaupljiv, je društvo zašlo v velike dolgove in utrpelo pri nekaterih članih tudi velike izgube. Zato je zadnja leta pred vojno ustavilo nadaljnja zidanja, vendar ni utrpel noben član nobene izgube, ker je plačal mnogo tisočakov Krek iz svojega ali pa izprosil od svojih prijateljev in raznih drugih organizacij.

krščan.-soc. društev in nad 3000 glav ljudstva, razen teh pa še mnogo Hrvatov pod vodstvom zagrebškega župnika Zagorca ter zastopnik Čehov. Zborovanje, ki mu je predsedoval dr. Krek, je v glavnem manifestiralo za program, ki ga je bil sestavil shod delavskih stanov l. 1896.

Ta shod je še trdneje afirmiral važnost slovenskega krščansko-socialnega gibanja na zunaj, in »Slovenec« je večkrat celo razločeval med katoliško-narodno in krščansko-socialno stranko, čeprav so dejansko korakali kršč. socialci le na čelu enotnega slovenskega katoliškega gibanja. Tudi je treba poudariti, da se je slovensko kršč.-soc. gibanje v tej dobi že popolnoma osvobodilo vseh tujih vplivov ter se razvijalo samoniklo pod vodstvom vedno snujoče dr. Krekove inicijativnosti. Ta samostojnost se je pokazala posebno izrazito o priliki zborovanja vsega avstrijskega kršč.-soc. delavstva meseca decembra l. 1899. na Dunaju. Slovence sta zastopala na njem predsednik in tajnik SKSZ Iv. Kregar in Iv. Štefe. Na zborovanju je bilo sklenjeno ustanoviti »Splošno društvo avstrijskega krščanskega ljudstva« po zgledu nemškega »Volksvereina«. Slovenska zastopnika sta predlagala v pripravljalni odbor dr. Kreka, toda ta je že dne 7. decembra v javni izjavi v »Slovencu« odločno odklonil odborništvo in sploh vsako zvezo z nemškimi kršč.-soc. poslanci kot narodno izdajstvo, dokler so ti zvezani z nemškimi nacijonalisti. Dopustil je le možnost socialnega in gospodarskega sodelovanja. Vkljub temu, da so korakali kršč. socialci na čelu vsega slovenskega katoliškega gibanja in so bili tudi najbolje organizirani, pa vendar niso mogli ohraniti lastnega glasila, kajti konec l. 1899. je »Glasnik« prenehal, in odslej so za svoje glasilo proglasili Gregorič-Koblarjev »Slovenski list«. Bil pa je to obenem tudi dokaz enotnosti vsega katoliškega gibanja, ker kršč. socialci vkljub svoji številčni moči niso čutili potrebe po lastnem glasilu, in jim je očividno zadoščalo ostalo katoliško časopisje. V Ljubljani so se katoličani ravno s kršč.-soc. gibanjem tako okrepili, da so skušali prodreti spomladi l. 1899. po dolgih letih zopet v ljubljanski občinski svet in so v 3. razredu zmagali liberalci le s pomočjo socialistov.

Vzporedno s krščansko-socialnim gibanjem, ki ga je vodil dr. J. E. Krek, je šla v teh letih tudi katoliška gospodarska organizacija, ki ji je načeloval dr. Iv. Šusteršič in pri kateri je vodilno sodeloval tudi dr. Krek. Na gospodarska vprašanja in organizacijo je opozarjal »Slovenec« že v 80 ih letih ponovno, in katoliški shod je še prav posebno poudaril važnost zadružništva. Toda razen nekaterih posojilnic in zadrug po Schulze-Delitzschevem sistemu, ki so jih iz lastne inicijative ustanovili uvidevni posamezniki, ni bilo prišlo še nikjer do ka-

kega smotrenejšega gospodarskega dela. Leta 1894. je pa začel »Slovenec«, najbrže na Krekovo inicijativo, ponovno sistematično propagando za zadružništvo, in sicer po Raiffeisnovem sistemu. Zlasti se je zavzemal za posojilnice, ki naj bi ubile tedaj tako cvetoče oderuštvo po deželi, in za snovanje kmetijskih gospodarskih društev, ki naj bi osvobodila kmeta kot konsumenta in kot producenta od odvisnosti od zasebnih izkoriščevalcev, po drugi strani pa tudi dvignila nivô zaostalega kmetovanja. Prvi se je odzval temu klicu dobrepoljski učitelj Franc Jaklič, ki je osnoval z dr. Krekovo pomočjo poleti l. 1894. posojilnico za domačo in sosednjo župnijo, a skoro istočasno je bila osnovana podobna rajfajznovka tudi v Trnovem pri Ilirski Bistrici, ki je bila celo prva vpisana v zadružni register, namreč dne 18. nov. l. 1894, dočim je bila dobrepoljska šele 28. decembra l. 1894.[49] Dne 2. januarja l. 1895. je »Slovenec« ponovno v uvodniku pozival k snovanju posojilnic po Raiffeisnovem načinu. Ker so temu klicu sledili potem še neprestano drugi, je to dalo »Slov. Narodu« povod, da se je začel prikrito zaletavati vanje.

Toda v vodilnih katoliških vrstah je že splošno prevladala misel po sistematični gospodarski organizaciji. Meseca februarja l. 1895. je ustanovil dr. Krek iz vrst svojega delavskega društva »Prvo ljubljansko delavsko konsumno društvo«, a tekom pomladi in poletja sta pripravila dr. Šusteršič in dr. Krek tudi ustanovitev »Zveze kranjskih posojilnic«. Ustanovni občni zbor se je vršil dne 12. decembra l. 1895.; za predsednika je bil izvoljen dr. Šusteršič, za tajnika dr. Krek, a pristopilo je k njej 12 članic. Istočasno je pripravil Šusteršič tudi ustanovitev ljubljanske »Ljudske posojilnice«. V Starem trgu pri Ložu se je osnovalo prvo podeželsko konsumno društvo, a v Dobrepoljah je ustanovil meseca marca l. 1896. Jaklič prvo slovensko »Kmetijsko zadrugo« (registrovana 2. VI. 1896.), ki je imela izprva le namen posredovati trgovino s kmetijskimi pridelki in potrebščinami, a se je morala polagoma vsled nasprotovanja liberalnih trgovcev lotiti prodaje vsega konsumnega blaga. Ta je služila

[49] Osnovanje katoliške zadruge je bil navadno tudi povod za politično cepitev prebivalstva v kmetiških občinah. Tipičen primer nam nudijo za to ravno Dobrepolje. Da bi zainteresiral ljudstvo za nameravano zadrugo, je sklical Jaklič poleti l. 1894. javen ljudski shod. Ko je govornik dr. Krek na shodu neusmiljeno prijemal oderuhe, je eden izmed največjih, ki je bil tudi navzoč na shodu, začel mrmrati; ko so ga pa začele rezati Krekove besede le preveč v živo, je zapustil zborovanje, sledili so mu pa tudi nekateri somišljeniki ter od njih preveč odvisni reveži. To je bilo tudi rojstvo liberalne stranke v Dobrepoljah: na eni strani katoliško-narodna večina ljudstva, ki je gledala v novi posojilnici svojo oporo, na drugi strani liberalni oderuhi in od njih odvisni reveži.

potem za vzor vsem ostalim, kakor so postale sploh Dobrepolje kmalu zgled in spodbuda za vse ostale kmetiške občine, in so hodili tamošnjo organizacijo proučevat tudi od drugod. Ti prvi zgledi so potegnili za seboj hitro tudi druge kraje po vseh slovenskih deželah. Katoliško časopisje je posvečalo zadružništvu vedno več pozornosti, po kmetih so pa rastle posojilnice kakor gobe po dežju, razen teh pa še razna konsumna društva ter kmetijske in druge zadruge. Liberalcem, ki so zlasti v konsumnih društvih videli ogrožanje svojih podeželskih trgovcev, v posojilnicah pa ogrožanje svojih bogataševoderuhov, je postalo hitro naraščanje katoliške gospodarske organizacije kmalu trn v peti, zato so jo začeli že l. 1897. prikrito napadati. Katoličanov to ni motilo, temveč so nadaljevali s sistematičnim gospodarsko-organizatoričnim delom. Ker se je med tem število zadrug že precej pomnožilo in sta bili »Zveza kranjskih posojilnic« ter celjska »Zveza slovenskih posojilnic« prerahli in preozki organizaciji, sta pripravila pozimi l. 1897/98. dr. Šusteršič in dr. Krek ustanovitev nove osrednje organizacije, to je »Gospodarske zveze«, katere ustanovni občni zbor se je vršil dne 17. marca l. 1898. Dočim je »Zveza kranjskih posojilnic« obstojala brez pravega delokroga še naprej, je pa »Gospodarska zveza« združevala in vodila vso mlado slovensko katoliško zadružno organizacijo. Obema je predsedoval dr. Šusteršič, ki je kmalu nato odložil celo svoj državnozborski mandat, da se je mogel tem intenzivneje posvetiti gospodarskemu in politično-organizatoričnemu delu v domovini, a Krek je vodil propagando za zadružno idejo.

Liberalcem je povzročala katoliška gospodarska organizacija vedno nove skrbi, zato so svoje napade nanjo podvojili. Izprva so se spotikali predvsem nad konsumnimi društvi,[50] proti katerim so sklicali l. 1899. celo javne shode, a polagoma so pričeli pod dr. Tavčarjevim vodstvom pravo pravcato divjo gonjo proti celokupni katoliški socialno-gospodarski organizaciji, ki je dosegla svoj višek ob prelomu stoletja. Ker samo prostaško blatenje, smešenje in napovedovanje polomov ni zaleglo, so klicali na pomoč proti katoliškemu zadružništvu še škofa in vlado ter podprli slično akcijo spodnještajerskih nemškutarjev, v katerih imenu se je njih vodja, celjski renegat dr. Mravlag, osebno sporazumel z dr. Tavčarjem. Ko so poleti in jeseni l. 1899. skušali liberalci s pomočjo Nemcev izriniti katoličane še iz »Kmetijske družbe«, je dosegel boj svoj višek. »Da se vidimo pri Filipih!« je zaklical dne 28. oktobra l. 1899. »Slovenec« liberalcem, in njegova stran-

[50] Dne 1. februarja l. 1899. je zapisal »Slov Narod«: »Zapro naj tekom jednega meseca vsa konsumna društva in vse bo v redu, mi takoj odnehamo . . .«

ka je začela z vsemi pripravami, da se gospodarsko popolnoma osamosvoji od liberalcev. Proti Hribarjevi zavarovalni banki so ustanovili katoličani spomladi l. 1900. »Vzajemno zavarovalnico« (duša te je bil dr. Schweitzer), a »Gospodarsko zvezo« so reorganizirali tako, da je postala tudi osrednje blagovno skladišče za zadruge ter posamezne katoliške trgovce in obrtnike. Ustanovni občni zbor tako preosnovane zveze se je vršil dne 19. julija l. 1900. Včlanilo se je tedaj pri njej skupno 126 zadrug s 33.864 člani ter 1166 posameznikov, dočim je združevala »Zveza kranjskih posojilnic« ob tem času 45 kreditnih zadrug. Da bi zadružno misel čimbolj ukoreninila med ljudstvom, je začela razen običajnih »Letopisov« izdajati l. 1900. še lastno polmesečno zadružno revijo. »Narodni gospodar«, a za vzgojo zadrugarjev je začela prirejati posebne zadružne tečaje.

Tako je pognalo katoliško gibanje do preloma stoletja svoje korenine že na široko in na globoko po slovenski zemlji, in po pravici je dejal na proslavi desetletnice ljubljanskega »Katol. polit. društva« dr. Šusteršič, da je vsa Slovenija že kar prepredena s katoliškimi organizacijami. Ker so nastopile v zadnjih letih povsod tudi prav dalekosežne politične izpremembe, se je kmalu začela pojavljati potreba po kritičnem pregledu celokupnega dotedanjega dela in po določitvi jasnih smernic za bodočnost. Tej potrebi je dal izraza škof dr. Jeglič, ki je sprožil v svojem božičnem pastirskem listu l. 1899. misel za II. slovenski katoliški shod. Ideja je bila sprejeta v vseh katoliških krogih z velikim navdušenjem. Že dne 12. januarja l. 1900. se je zbral pod predsedstvom gener. vikarja J. Flisa prvič pripravljalni odbor, ki je sestojal iz 56 članov. Organizacijo pripravljalnih del so uredili slično kakor za I. kat. shod. Težišče vsega dela je bilo to pot v »odseku za socialne zadeve«, ki mu je predsedoval Povše, a kot poročevalci so mu bili prideljeni še I. Kregar, Šubelj, Gostinčar, Žitnik, Krek in Schweitzer. Delo je šlo hitro od rok. Dne 30. junija je izdal pripravljalni odbor že oficijalni oklic in poziv k udeležbi na II. slov. katol. shod, ki je bil sklican za dneve 10.—12. septembra l. 1900. v ljubljansko Alojzijevišče. Objavili so oklic vsi slovenski listi, izvzemši liberalnih, a »Slov. Narod« in »Soča« sta začela proti shodu takoj s strastno, dasi brezuspešno kampanjo, kajti udeležilo se ga je nad 3000 oseb iz vseh slovenskih pokrajin z vsemi svetnimi in cerkvenimi dostojanstveniki in mnogimi odličnimi tujimi gosti; le ljubljanski župan Hribar je jako netaktno odklonil udeležbo.

Na otvoritvenem zborovanju je poročal svetnik Vencajz v imenu pripravljalnega odbora o ogromnem napredku, ki ga je storilo slov. katol. gibanje izza I. kat. shoda, kajti tedaj

je imela stranka eno samo aktivno politično društvo, od tedaj se jih je pa ustanovilo po vsej Sloveniji še 15 novih, razen tega 80 Raiffeisnovih posojilnic in 45 kmetijskih ter gospodarskih društev. Odseki so zborovali dne 11. septembra. Najvažnejše in najzanimivejše so bile razprave v socialnem odseku, ki so se dotaknile prav vseh perečih socialnih vprašanj slovenskega ljudstva. Takoj po dovršenih posvetovanjih odsekov se je vršilo zborovanje vseh udeležencev, ki so soglasno sprejeli nasvetovane resolucije. Odsek za krščansko življenje je priporočal zlasti snovanje Marijinih družb, katol. izobraževalnih društev, župnih knjižnic in treznostnih družb; šolski odsek je izrekel zahtevo po katoliških in narodnih ljudskih šolah, srednjih šolah ter slovenskem vseučilišču v Ljubljani, priporočal »Družbo sv. Cirila in Metoda« ter škofovo gimnazijo in obsojal protiversko gibanje med učiteljstvom. Socialni odsek je zahteval za kmetiški stan uvedbo obveznih zadrug in njih podpiranje, varstveno carino za kmeta in pospeševanje izvoza, podržavljenje železnic, skrajšanje vojaške službe, razdolžitev kmetiških domov in starostno zavarovanje i. dr., za obrtni stan je zahteval strogih dokazov usposobljenosti, uvedbo obveznih, a avtonomnih obrtnih zadrug, zbornic in sodišč, maksimiranje števila vajencev, omejitev ženskega in odpravo otroškega dela, zakonito ureditev minimalnega počitka in plač, skrb za pomočnike in vajence itd., za trgovski stan je priporočal stanovsko organizacijo, uvedbo dokaza strokovne usposobljenosti, ustanovitev slovenskih trgovskih šol, podpiranje trgovstva od strani vlade itd., ustanavljanje konsumnih zadrug je pa nasvetoval le tam, kjer so revnejšemu ljudstvu v resnično pomoč; glede delavcev je zahteval zakonito varstvo dela, omejitev ženskega akordnega, nočnega in nedeljskega dela, odpravo otroškega dela, maksimiranje delovnega časa, uvedbo razsodišč, strožjega nadzorstva podjetij in posredovalnic za delo, skrb za delavska stanovanja ter zadostne mezde in soudeležbo delavcev pri dobičku, zlasti je še poudaril zahtevo po obveznem javnem zavarovanju proti požaru, toči in živinskim boleznim ter za slučaj bolezni, nezgod, onemoglosti in starosti in končno zahteval od avtonomnih zastopstev, da v večji meri izvršujejo številne socialne naloge, ki so jih dolžna vršiti. Odsek za tisk je priporočal smotreno organizacijo katoliškega znanstvenega dela, podpiranje umetnosti, leposlovja in katoliškega tiska, ustanavljanje farnih knjižnic in pospeševanje ljudskega in mladinskega slovstva. Odsek za katoliško-narodno organizacijo je končno v obrambo proti liberalizmu in socialni demokraciji priporočal ustanavljanje katol. političnih društev, knjižnic in čitalnic, prirejanje shodov in predavanj ter snovanje

ljudskih pisarn, v katerih bi dobivalo ljudstvo v slučaju potrebe pouk in nasvete.

Zvečer se je vršilo najprej prvo slovesno zborovanje, nato pa bakljada SKSZ, katere se je udeležilo 157 katoliških društev s 24 zastavami in pri kateri so skušali nahujskani liberalci demonstrirati proti shodu in prirediteljem. Zadnji dan je bil zopet namenjen za slovesna zborovanja. Izmed govornikov je poudarjal dr. Jož. Pavlica, da mora biti cerkev skala narodnosti, svobode in napredka, Povše je govoril o važnosti in potrebah kmetiškega stanu, V. Podgorec o zadružništvu in zavarovanju, dr. Schweitzer o tisku, dr. Matek o obrtnih in delavskih razmerah„ dr. Šusteršič o katoličanstvu in politiki, pri čemer je vehementno napadal liberalce, in končno dr. Krek o katoliško-narodni organizaciji, poudarjajoč važnost in pomen organiziranega dela. V sklepnem govoru je omenil predsednik shoda dr. Šusteršič, da je navzočih na shodu 300 slovenskih županov in zastopanih 360 katol. društev, a kardinal Missia je pozival k vztrajnosti, edinosti in potrpežljivosti. Zvečer se je vršil komerz »Danice«.

Poročilo o tem shodu po pravici poudarja, »da so postali njegovi sklepi program za katoliško-narodno gibanje na Slovenskem«, a shod sam pomenja nov in krepak pogon za nadaljnje organizatorično in propagandno delo. Že prvi mesec po shodu sta se osnovali dve novi katol. politični društvi, namreč v Dobrepoljah za kočevski okraj, mesec dni za tem pa še v Ribnici; to je postalo potem tudi okrajno polit. društvo za kočevski okraj mesto dobrepoljskega. Razen teh dveh se je ustanovilo tedaj slično društvo še v Šmartnem za litijski okraj. Časopisje in osrednje organizacije so začele takoj po shodu s pripravami za bližajoče se državnozborske volitve. Pri kandidaturah to pot ni bilo posebnih sporov, kajti prejšnja ognjevitost krščc. socialcev je bila med tem že nekoliko popustila, a dr. Šusteršič je bil postal že tako popularen, da je brez napora nasledil v peti kuriji dr. Kreka, ki nikakor ni hotel več kandidirati. Dr. Šusteršič se je bil namreč v polnem obsegu izjavil za program shoda delavskih stanov in je veljal po pravici za glavnega prvoboritelja splošne in enake volilne pravice. Vkljub temu, da so razvili liberalci silno agitacijo, pri kateri so sodelovali predvsem učitelji, je bila zmaga katoliških kandidatov v kmetiški kuriji in v splošni kuriji vprav ogromna, celo v mestni kuriji so zmagali liberalci le s pičlo večino.

Dočim se liberalci po volitvah niso več zmenili za ljudstvo, so bile pa katoličanom le nazorna preizkušnja dotedanjega dela. Takoj po končanih volitvah je namreč objavil »Slovenec« uvodnik »Naša politiška šola«, v katerem je podčrtoval, da bo treba še poglobiti in razširiti nabožne, gospodarske, politične in pro-

svetne organizacije, obenem je pa ugotavljal, da vlada ponekod med duhovščino vendarle še precej janzenističnega in jožefinskega duha.

Volitvam je sledila dolgotrajna polemika glede parlamentarnega kluba in o postopanju hrvaških ter nekaterih obmejnih slovenskih poslancev. Cilj katoliško-narodne stranke, oziroma dr. Šusteršiča je bil, ustvariti pod svojim vodstvom velik skupen klub vseh jugoslovanskih poslancev in manjših skupin ostalih Slovanov, toda popolnoma izolirati trojico kranjskih liberalcev. To se dr. Šusteršiču sicer izprva ni posrečilo, vendar je dobilo ekskluzivno stališče kranjskih katoličanov glede liberalcev še tisto pomlad zadoščenje z odhodom dr. Tavčarja in njegovih tovarišev iz »Hrv. slov. kluba«. Liberalci so se skušali maščevati nad Šusteršičem z uprizoritvijo afere z žlindro, a tudi pri tem so ostali poraženi pravzaprav sami, ker so jim vsi Slovani zamerili njih ljubimkanje z Vsenemci.

V tem so se približale tudi kranjske deželnozborske volitve, pri katerih so vkljub vsem liberalnim naporom zmagali katoličani še sijajneje nego pri državnozborskih. Liberalci, ki nikakor niso hoteli izpustiti gospodarstva iz rok, so prišli zato v še večjo odvisnost od Nemcev, dočim se je pomlajena katoliška deželnozborska delegacija pripravljala na boj na življenje in smrt z vladajočo liberalno-nemško reakcijo. Ker je gradilo liberalno časopisje vso svojo politično propagando na blatenje vodilnih delavcev katoliško-narodne stranke, so osnovali katoličani meseca decembra l. 1901. v Ljubljani posebno »Obrambno društvo« po vzoru podobnega društva nemških katolčanov na Koroškem.. To je potem pridno skrbelo za pošiljanje zakonitih popravkov v vse liberalne liste, a deželni poslanci so nastopili že na otvoritveni seji novega deželnega zbora z vso ostrostjo proti liberalni prepotenci.

V prvi polovici l. 1902. so nudili liberalci katoličanom dovolj polemičnega gradiva s svojim postopanjem v ljubljanskem občinskem svetu in v parlamentu ter s popustljivostjo v vprašanju slovenskih paralelk na celjski gimnaziji, a v vsej drugi polovici leta je javnost razburjala obstrukcija v deželnem zboru. Na stotine shodov in zaupnic je odobrilo energično postopanje kat.-nar. stranke in vzbujalo vedno večje ogorčenje ljudstva napram oporam liberalne nepopustljivosti, to je proti dež. preds. Heinu, uradništvu, učiteljstvu in podeželskim trgovcem. Obenem so ti boji jako ugodno vplivali tudi na katoliško gibanje samo, ki je posvečalo podvojeno pozornost intenzivni organizaciji naraščajočega števila svojih pristašev. Dne 7. in 8. septembra l. 1902. se je vršilo veliko zborovanje nepolitičnih društev, s katerim je stopila

SKSZ v novo dobo intenzivnega in sistematičnega ljudskega prosvetnega dela, a dne 13. oktobra se je vršil v Ljubljani prvi veliki shod strankinih zaupnikov iz vse dežele, na katerem se je stranka prvič tudi formalno konstituirala in sprejela načrt za svojo politično organizacijo. Razen načelnika dr. Šusteršiča sta bila ob tej priliki voljena še izvršilni odbor in vodstvo stranke. Glede organizacije je bilo določeno, naj se izvede po sodnih okrajih, a za kritje strankinih stroškov je bil ustanovljen »ljudski sklad«.

Ob tej priliki je začel polagoma prihajati do izraza socialni značaj oficijalne katoliško-narodne stranke. Ko je namreč po zborovanju zaupnikov »Slov. Narod« iztaknil, da ni bil izvoljen v izvršilni odbor noben delavec, mu je »Slovenec« odgovoril, da predstavlja kršč.-soc. delavstvo celoto zase z lastno organizacijo in z lastnim glasilom, s čimer je posredno izjavil, da je oficijalna stranka predvsem kmetiška. To je bilo tudi popolnoma naravno, kajti že od sredine 80 ih let je pomenjal slovenski katoliški pokret gibanje širokih plasti slovenskega ljudstva, a vse zadnje volitve so pokazale, da drže mesta precej trdno v rokah liberalci, dočim se je zbralo okrog kat.-nar. stranke skoro vse kmetiško ljudstvo. Če je torej hotela priti stranka do večje politične moči, je bila edina pot ta, da se popolnoma opre na številčno prevladujoči kmetiški element ter izbojuje njemu in s tem seveda tudi sebi pravičnejše zastopstvo v deželnem in državnem zboru, kajti po tedaj veljavnem volilnem redu za deželni zbor je volilo kakih 90 veleposestnikov 10 poslancev, 5700 mestnih volilnih upravičencev 8 poslancev, a 40.000 kmetiških volilcev le 16 poslancev, ne glede na to, da je bilo nad 50.000 kmetov in delavcev sploh izključenih od volilne pravice. Edino pravilno stališče je zavzel torej že koncem 90 ih let dr. Šusteršić, ki je postavil proti volji konservativnih elementov na čelo strankinih zahtev demokratičnejšo volilno reformo. Ta je bila med drugim in tretjim kat. shodom tudi osrednja točka vsega strankinega političnega nastopanja v deželnem in državnem zboru, a logična posledica tega načela je seveda morala biti ta, da je posvetila stranka vso svojo pozornost ravno širokim kmetiškim slojem kot viru bodoče politične premoči.

Razen gospodarsko je skušala stranka organizirati že od vsega početka kmetiško ljudstvo tudi politično v kat.-pol. polit. društvih, ki so v začetku stoletja delovala bolj ali manj intenzivno že skoro po vseh političnih sodnih okrajih. Ta so zbirala v svojih vrstah predvsem duhovščino, posamezne obrtnike in izobraženejše kmete ter prirejala shode. Tvorila so sicer nekako ogrodje stranke, vendar niso mogla zajeti več-

jih ljudskih množic, kakor sta izvršili to gospodarska in prosvetna organizacija stranke. Ker pa je šlo stremljenje voditeljev kat.-nar. stranke za tem, da tudi politično razgibljejo in organizirajo čim širše ljudske mase, je objavil »Slovenec« dne 5. novembra l. 1904. uvodnik z naslovom »Slovenska ljudska stranka«, v katerem je priobčilo podpisano »Uredništvo Slovenca« s primernim komentarjem pismo nekega strankinega pristaša, ki je sprožil misel, naj bi se zlasti glede na razrvane politične razmere po obrobnih slovenskih deželah ustanovila na krščanskih načelih temelječa stranka, ki bi zajela vse sloje po vseh slovenskih deželah in bi bila tako res politična reprezentanca celokupnega slovenskega naroda. Uredništvo je pozvalo na anketo, in oglasili so se najodličnejši predstavitelji katoliškega gibanja iz vseh slov. dežel, ki pa očividno niso točno razumeli zmisla navedenega poziva. Nekateri so govorili o slogi, drugi so nasprotovali ustanovitvi nekake nove srednje stranke. Le dr. Šusteršič in dr. Korošec sta mimogrede omenila, naj bi postala taka vseslovenska ljudska stranka tedanja kranjska kat.-nar. stranka, vendar dr. Šusteršič radi premočnega partikularizma po posameznih deželah zaenkrat še ni upal na uresničenje te misli, čeprav se je n. pr. E. Vračko odkrito izjavil za združitev vseh obstoječih slovenskih pokrajinskih katoliških strank.

Ta debata je rodila uspeh, kajti že dne 21. januarja l. 1905. je pozival »Slovenec« v uvodniku »Krščanska demokracija«, naj bi raztegnile osrednje kranjske katoliške organizacije svoj delokrog na vse slovenske dežele, po možnosti pa celo na ves slovanski jug monarhije, a naslednjo jesen je pri razmotrivanju dotedanjih uspehov katoliškega gibanja ugotavljal, da kat.-nar. stranka dejansko že postaja »slovenska ljudska stranka«. Silni boji, ki so se vršili ravno tedaj za volilno reformo v deželni in državni zbor, so še prav posebno izoblikovali kat.-nar. stranko kot zastopnico širokih plasti slovenskega ljudstva; zato je bil na njenem velikem zborovanju zaupnikov dne 27. novembra l. 1905. tudi navdušeno in soglasno sprejet Šusteršič-Krekov predlog, naj se stranka preimenuje v »Slovensko ljudsko stranko«. S tem se je stranka tudi na zunaj proglasila za zastopnico slovenskega ljudstva, in ker je bilo to ljudstvo po svoji ogromni večini kmetiško, je seveda skušala zajeti predvsem kmeta. Na eni strani je posvetila vso pozornost »Domoljubu«, ki je začel izhajati z novim letom 1906. kot tednik z naklado nad 20.000 izvodov in dobil kot protiutež tozadevnim liberalnim lokalnim lističem posebne priloge za Gorenjce, Dolenjce in Notranjce, na drugi strani je pa skušala na vsak način prodreti tudi s politično organizacijo v čim najširše mase. Ker

dotedanja kat. polit. društva kot zgolj politične organizacije pri preprostem in praktično mislečem kmetiču niso mogla najti zaželjenega odmeva, so jih začeli preoblikovati v interesna zastopstva kmetiškega ljudstva, kakor so storili to že poprej Štajerci. Tudi tu je prebil led dobrepoljski Jaklič, ki je na zborovanju, ki se je vršilo dne 19. marca l. 1906. na Gradežu, ustanovil »Kmečko zvezo« za turjaško in škocijansko župnijo. Ta se je kmalu nato preosnovala v »Kmečko zvezo« za ves kočevski okraj s sedežem v Ribnici. Namen te zveze je označil dr. Krek na shodu v Dobrepoljah dne 6. maja l. 1906., govoreč o potrebi in važnosti stanovsko-politične organizacije kmetov, delavcev in obrtnikov. S tem se je izvršil poizkus, postaviti politično organizacijo širokih plasti ljudstva, združenih v SLS, na nov temelj, to je na stanovsko-politični. Naslednja leta so pokazala, da je postala ta oblika tudi uspešna. Slično stanovsko-interesno organizacijo je osnovala stranka istočasno tudi z ustanovitvijo »Kmečke županske zveze« (ust. zborovanje 17. VIII. 1906. v Št. Vidu n. Lj., preds. A. Belec), ki je še tisto leto kupila od Drag. Hribarja »Občinsko upravo« in jo spremenila v svoje glasilo. Tako je dobila stranka precej izrazit kmetiški značaj, kar je dajalo Šusteršiču povod, da je začel vedno ostreje in pogosto celo jako demagoško nastopati proti mestom in meščanstvu sploh.

Vzporedno z organizacijo kmetiškega ljudstva je šla tudi organizacija delavstva. Mogočni zalet krščanskega socializma sredi 90 ih let je imel predvsem politično-propagandni značaj, in politična so bila tudi katol. delavska društva. Proti koncu desetletja je prvotna ognjevitost nekoliko pojenjala, ker Krek kot poslanec tudi ni utegnil več posvečati vse pozornosti le delavskemu gibanju. Vendar si je v teh letih krščč.-soc. delavstvo izoblikovalo na različnih velikih zborovanjih svoj socialni delovni program, ki je postal z II. kat. shodom bistveni del celokupne kat.-nar. stranke. Propagandno misijo za socialna in demokratična načela, ki jo je vršilo v 90 ih letih delavstvo, je prevzela po II. kat. shodu vsa stranka; zato je samostojna delavska politična propagandna akcija, ki jo je vodilo ljubljansko »Katol. delavsko društvo« (preds. Gostinčar), precej pojenjala, pač se je pa nadaljevalo živahno delo po delavskih, podpornih in izobraževalnih društvih. To intenzivno delo nam najlepše izpričuje tretji občni zbor »Slov. krščč.-soc. zveze« dne 11. februarja l. 1900., ki je mogel pokazati razen na ustanovitev posebne zvezne delavske pisarne še na živahno prirejanje tečajev, iger in predavanj, na veliko pomnožitev knjižnice in čitalnice, na ustanovitev »Krščč.-soc. ženske zveze« itd. Ob tej priliki je bil tudi izvoljen za predsednika zveze dr. Krek, ki je obdržal potem to funkcijo do svoje smrti in ki je tvoril stalno živo

vez med delavskim gibanjem in celokupno stranko. Naravno je, da vsled tega ni prišlo med delavstvom do nobenih nesoglasij več napram stranki, obenem je pa pod njegovim vplivom zastopala tudi stranka vedno izrazito socialna načela. S to prepojitvijo vsega katoliškega gibanja s kršč.-soc. idejami je pa tudi odpadla za tedanje delavske voditelje potreba nadaljnjega propagandnega dela med širokimi plastmi vsega ljudstva, in so se zato lahko začeli posvečati in omejevati zgolj na svoja stanovska vprašanja. Posledica tega je bila, da je začelo po II. kat. shodu kršč.-soc. gibanje izgubljati politično-propagandni in dobivati predvsem stanovsko organizatorni značaj.

Slovenski delavec je bil ob prelomu stoletja pravi suženj nemškega kapitala, ki je obvladoval tedaj vso našo industrijo. Dočim se je v prejšnjih desetletjih zaradi svoje kulturne zaostalosti komaj zavedal svojega žalostnega položaja, sta pa sedaj na eni strani večja izobrazba in na drugi strani vpliv socialistične in kršč.-socialne propagande tudi v njem polagoma vzbudila samozavest in hrepenenje po izboljšanju dotedanjega položaja. To je vodilo do vedno pogostejših konfliktov z delodajalci, ki so se seveda upirali delavskim zahtevam in vodili sami od sebe delavstvo v strokovne organizacije. Prva kršč.-soc. strokovna organizacija je bilo »Podporno društvo delavcev in delavk tobačne tovarne« v Ljubljani, ki se je osnovalo na Krekovo pobudo meseca maja 1900. Ustanovitev tega društva je bila naravna posledica intenzivnega kršč.-soc. propagandnega dela na njegovem žarišču, a že druga strokovna organizacija, to je društvo papirniških delavcev v Vevčah, ustanovljeno komaj nekaj tednov za prvim, je bilo plod velike delavske stavke v tamošnjih obratih. Tako so na eni strani bolj ali manj intenzivno delovala še stara kat. delavska društva, na drugi strani so pa začele nastajati prve kršč.-soc. strokovne organizacije kot zastopnice delavskih stanovskih interesov in kot protiutež proti živahnemu in žilavemu socialističnemu gibanju, ki je vodilo tedaj že iz svojega središča v Trstu intenzivno propagando ter že resno ogrožalo pozicije kršč. socialcev med delavstvom (samo v sezoni l. 1899/1900. so priredili iz Trsta ven 172 javnih shodov ter 52 po § 2., v Trstu pa 62 političnih shodov, 67 strokovnih in 55 po § 2.). Vseh katoliških delavskih organizacij je bilo tedaj na Slovenskem 28, dočim so cenili kršč.-soc. delavcev na kakih 15.000. Da bi zbrala v organizacijo vso to maso, je začela opozarjati na pomen in potrebo strokovne organizacije tudi SKSZ (n. pr. na obč. zb. 31. III. 1901.), ki je veljala tedaj še za središče in ognjišče vsega kršč.-soc. gibanja. Ker je bila nekaka hrbtenica vsega sociali-

stičnega gibanja na Slovenskem njih železničarska organizacija, so osnovali meseca julija l. 1901. tudi kršč. socialci v Ljubljani podružnico osrednje dunajske kršč.-soc. »Prometne zveze«, a »Slovenec« je pozival k ustanavljanju še nadaljnjih strokovnih organizacij. L. 1902. je na dan 1. maja prvič počivalo delo tudi v nekaterih ljubljanskih obratih, ustanovljenih je bilo par nadaljnjih delavskih društev, sicer pa je bilo opaziti med delavstvom precejšnje mrtvilo. Sploh je začelo kršč.-soc. gibanje polagoma pešati; zato tudi ni bilo odpora, ko se je jeseni l. 1902. preosnovala »Slov. kršč.-soc. zveza« iz delavske institucije v zvezo in središče splošnega katoliškega prosvetnega dela na Slovenskem.

Pozornost širše javnosti je obrnilo kršč.-soc. delavstvo nase zopet šele meseca aprila l. 1904. o priliki velike stavke v ljubljanski tobačni tovarni, ki jo je vodilo tamošnje »Podporno društvo«. Ob tej priliki se je pokazalo društvo kot mogočna opora delavstva v žilavi borbi za elementarne socialne pravice. Dočim je vsa kat.-nar. stranka podpirala težnje stavkujočih delavcev, je pa »Slov. Narod« zapisal, da »vse zlo izvira iz strokovnih društev, ki delavce le hujskajo«. Svetoval je vladi, da »bi bilo najbolje, da se strokovno društvo razpusti ... vodstvu tobačne tovarne pa priporočamo, naj gleda, da nastane v tobačni tovarni že red, če ne gre drugače, pa naj tovarno za nekaj časa zapre«. Slično protidelavsko in protisocialno stališče so zavzeli liberalci tudi par tednov pozneje o priliki velike stavke v obratih kranjske industrijske družbe na Jesenicah. Čeprav so imeli tam delavci za 12 urno delo komaj po 30 krajcarjev na dan, in so bile zahteve stavkujočih jako skromne, se je »Slov. Narod« vendarle že takoj ob izbruhu odločno postavil na stran kapitalističnih izkoriščevalcev, ki so bili obenem tudi pijonirji Nemštva v vsej gornji savski dolini. Psoval je »ta pijanega Kreka«, češ da delavstvo hujska, in pozival tovarniško vodstvo, naj nadomesti za osnovne človeške pravice se boreče domače delavce s tujimi. Ker je vzbujalo to postopanje ogorčenje celo med uvidevnimi liberalci, je ugotovil dr. Tavčar v »Slov. Narodu« načelno stališče stranke napram delavstvu, rekoč: »Dasiravno marsikaterega kar mrzlica strese, če čuje besedo kapitalist, je vendarle istina, da se v naši stranki nahajajo tisti, ki nekaj imajo«.

Ti dve veliki in deloma uspešni stavki sta bolj kot vsaka besedna propaganda pokazali na eni strani važnost trdnih strokovnih organizacij, na drugi strani pa dejstvo, da so pogoj izboljšanja delavskega položaja le trdno sklenjene vrste vsega delavstva. Glede na to je že meseca maja l. 1904. dr. Krek na shodu v Vevčah pozival v skupne strokovne organi-

zacije vse delavstvo brez razlike političnega in kulturnega naziranja, češ da si bo izbojevalo delavstvo svoje pravice le, če bo složno; slično stališče sta zavzela tudi »Slovenec« (28. V. 1904.) ter strankin načelnik dr. Šusteršič. Ker so bili socialističnim voditeljem strankarski interesi več nego takojšnje koristi delavstva, so odklanjali enotne strokovne organizacije, in kršč. socialcem seveda in preostajalo drugega, nego nadaljevati z ustanavljanjem svojih organizacij. Največja izmed vseh je bila jeseniška, ki so jo ustanovili meseca julija l. 1904., in ki je že takoj od početka štela nad 500 članov ter postala kmalu ena najvažnejših postojank slovenskega kršč.-soc. gibanja sploh. S tem je krščč.-socialno gibanje iznova oživelo, kar je zlasti lepo pokazala velika proslava desetletnice »Kat. društva za delavke« v Ljubljani dne 23. oktobra l. 1904., katere se je udeležilo nad 5000 oseb. Ko je dne 7. januarja »Slovenec« navajal naloge, ki čakajo katoliško gibanje v l. 1905., je še prav posebno podčrtaval važnost ustanavljanja delavskih in strokovnih društev. Krepko je podprla delavstvo tudi reorganizirana SKSZ s tem, da je prirejala številne socialne tečaje in pomagala društvom v delavskih krajih zlasti s predavatelji.

Vse to je prineslo v delavske vrste zopet novega življenja. Že dne 9. julija l. 1905. so priredili kršč. socialci pri Devici Mariji v Polju veliko zborovanje, na katerem je bilo zastopanih 28 delavskih društev. Ob tej priliki so pregledali vso svojo organizacijo in si ustvarili program za nadaljnje organizatorično delo. Slično zborovanje so priredili dober mesec nato pod dr. Koroščevim predsedstvom tudi štajerski kršč. socialci v Mariboru, kjer so ugotovili, da je štajersko slovensko delavstvo jako zanemarjeno, in sklenili posvetiti v bodoče čim večjo pažnjo delavski strokovni in izobraževalni organizaciji. Teden dni za mariborskim se je vršilo tako zborovanje še za Goriško na Kostanjevici, na katerem sta govorila tudi M. Moškerc in dr. E. Lampe; poleti l. 1906. pa za Koroško.

Pozimi l. 1905/1906. je bila obrnjena vsa pozornost delavstva na parlament, kjer so se bili boji za volilno reformo, in gotovo je, da je ravno stalni pritisk delavskih množic največ pripomogel, da je bil zlomljen tozadevni odpor reakcijonarcev. Tudi na Slovenskem je korakalo krščč.-soc. delavstvo na čelu gibanja za splošno in enako volilno pravico ter s tem krepko podprlo slovensko katoliško delegacijo v parlamentu. Dne 22. oktobra so priredili 16 velikih shodov za demokratično volilno reformo, obenem so pa onemogočali vso liberalno protipropagando. Ta boj je zanesel v krščč.-soc. delavstvo zopet krepko samozavest, utrdil njegove vrste in mu vlil poguma za nadaljnje akcije, ki so bile pa težke brez

lastnega glasila. Da pridejo tudi do tega, so sklenili dne 12. novembra zaupniki ljubljanskega »Kat. delavskega društva« ustanoviti svoj tednik, ki je že mesec dni nato izšel pod imenom »Naša moč«. Njen urednik je bil z majhnimi presledki do konca Miha Moškerc. Rezultat vsega tega oživljenega kršč.-soc. gibanja je bil II. vseslovanski delavski shod, ki se je vršil o priliki otvoritve »Društvenega doma« v Preski dne 1. julija l. 1906. Na tem zborovanju so sklenili ustanoviti enotno vseslovensko politično organizacijo »Delavsko zvezo« ter slično enotno strokovno organizacijo »Strokovno zvezo«, katerih glasilo bi bila »Naša moč«. Razen tega so pa razpravljali še o delavskem mladinsko-izobraževalnem delu, obravnavali so razna socialno-politična vprašanja (zlasti občinsko socialno politiko) ter sklenili osnovati poseben delavski izvršni odbor. Ta naj bi bil nekako vrhovno vodstvo celokupnega kršč.-soc. delavskega gibanja. S tem shodom, ki se je vršil pičla dva meseca pred III. slov. katol. shodom, je prišlo katoliško delavsko gibanje na Slovenskem šele v pravi tek. Zato tudi pomenja zanj začetek nove dobe.

Mnogo enakomerneje nego delavsko gibanje se je razvijala med II. in III. kat. shodom gospodarska organizacija. Po reorganizaciji »Gospodarske zveze« poleti l. 1900. iz društva v zadrugo in v središče celokupnega katoliškega gospodarskega dela se je ta posvetila popolnoma le svojim notranjim poslom. S tečaji in predavanji je širila in poglabljala zadružno misel ter pomagala pri snovanju nadaljnjih kreditnih in drugih zadrug; na liberalno protizadružniško gonjo je pa odgovarjalo le strankino časopisje. »Gospodarska zveza« sama se v kake boje in polemike ni več spuščala. Vkljub temu, da je doživelo v teh letih nekaj konsumnih in kmetijskih zadrug zaradi lahkomiselnega gospodarstva svojih lokalnih voditeljev polome, ki jih je liberalno časopisje silno napihavalo in ki so služili za hvaležno pičo nadaljnji gonji proti katoliškemu gospodarskemu delu, je vendar število zadrug in zadrugarjev stalno in hitro rastlo. Do občnega zbora »Gospodarske zveze« dne 26. junija l. 1902. je narastlo število njenih članic na 159 (102 kredit. zadr. in 57 drugih), kar je značilo nekako polovico vseh slovenskih zadrug. Dočim so bile namreč na Kranjskem včlanjene skoro vse zadruge pri »Gospodarski zvezi«, je pa večino koroških in štajerskih združevala dolgo časa nestrankarska M. Vošnjakova »Zveza slovenskih posojilnic« v Celju. Ker je bila večina zadružnih konkurzov posledica izrazitega političnega značaja dotičnih zadrug, so katoličani kmalu uvideli, da je treba zadružništvo vsekakor iztrgati s pozorišča dnevnih političnih bojev. Da demonstrirajo to tudi na zunaj, je dne 26. julija l. 1902.

dr. Šusteršič odložil predsedstvo »Gospodarske zveze« (nadomestil ga je dr. Krek), češ da je politično preveč eksponirana oseba, kar bi utegnilo škodovati gospodarskemu značaju zveze. Liberalne gonje proti zadružništvu ta Šusteršičev korak seveda ni ustavil, zlasti ker so začeli ponekod po deželi tudi liberalci z ustanavljanjem svojih zadrug. Ker je imela celo vlada več razumevanja za slovensko zadružništvo nego liberalci in je dajala »Gospodarski zvezi« redno letno podporo, je proglašal »Slov. Narod«, da je »Gospodarska zveza« podkupljena od vlade. Te gonje niso omilili niti polomi nekaterih liberalnih zadrug (n. pr. mlekarne v Črnem vrhu l. 1903.), temveč je dr. Tavčar vložil celo interpelacijo v parlamentu, naperjeno proti slov. katol. zadružništvu. Le veliki solidnosti ogromne večine zadrug se je zahvaliti, da ta strastna kampanja protisocialne liberalne slepote ni rodila vprav katastrofalnih posledic za celokupno slovensko narodno gospodarstvo. Ko je ravno v tem času prehajala celjska »Zveza slovenskih posojilnic« polagoma v izrazito liberalne roke in je seveda močno čutila konkurenco gibčnejše in širše organizirane »Gospodarske zveze« ter so mnoge zadruge zato prestopale k tej, je začela podpirati gonjo proti »Gospodarski zvezi« še njena celjska konkurentinja, vendar brez uspeha.

Dne 10. junija l. 1903. je pa stopil v veljavo zakon o revizijah pridobitnih in gospodarskih zadrug, ki je globoko posegel v ves ustroj dotedanjih zadružnih central. Med drugim je namreč pooblaščal zadružne zveze, ki izpolnijo določene zakonite pogoje, tudi z obvezno revizijsko pravico včlanjenih zadrug ter jim dal pravico, zastopati njih skupne koristi. Ker se je novim zakonskim določbam najbolj približevala »Gospodarska zveza«, je sprožil »Slovenec« ob tej priliki misel za čim tesnejše zbližanje celokupnega slovenskega zadružništva pod vodstvom »Gospodarske zveze«. Ta misel ni rodila uspeha, temveč sta se obe vodilni slovenski zvezi ločeno prilagodili novim zakonskim določbam. Za 10. dan decembra l. 1903. je bil sklican izredni občni zbor »Gospodarske zveze«, na katerem je bila sklenjena potrebna izpremememba pravil, prekrstitev zveze v »Zadružno zvezo« ter izločitev vseh trgovskih poslov in blagovnega prometa, kar naj bi prevzela nova, nalašč v to svrho ustanovljena osrednja zadruga. Tekom naslednjih mesecev so bila potrjena nova pravila in izvršene vse potrebne priprave. Dne 7. aprila l. 1904. se je vršil prvi občni zbor tako reorganizirane »Zadružne zveze«, ki je združevala ob tej priliki že 212 zadrug. Vendar je zaradi intrig nasprotnikov trajalo še par mesecev, preden je dobila revizijsko pravico. Ker so bili s to reorganizacijo izločeni iz njenega delo-

kroga vsi trgovski posli, tudi z ustanovitvijo nove blagovne centrale ni bilo mogoče več odlašati, in že dne 8. avgusta l. 1904. je bila registrirana nova osrednja zadruga za nakup in prodajo, ki si je nadela ime »Gospodarska zveza«. Ta je prevzela od svoje istoimenske prednice, oziroma »Zadružne zveze« vse tozadevne posle. Njen prvi načelnik je bil Jos. Jeglič, ki je bil obenem tudi ravnatelj »Zadružne zveze« in je uvedel pri obeh organizacijah moderno poslovanje.

S tem je dobilo osrednje katoliško zadružništvo svojo končno zunanjo obliko. Odslej se je razvijalo z mirno vztrajnostjo dalje.[51] Izogibalo se je vseh konfliktov z nasprotniki, in dne 3. junija 1905. je »Slovenec« celo poudarjal, da želi prijateljskega sožitja tudi s tedaj še liberalno Kmetijsko družbo, s katero je bila »Gospodarska zveza« še pred nekaj leti take strastne boje. Uneslo se je polagoma tudi liberalno nasprotstvo do zadružništva. Dne 9. septembra je »Slovenec« v uvodniku lahko ugotovil, da se nahaja vsa katoliška gospodarska organizacija v stanju mirnega napredovanja. Le od časa do časa so vzplamteli še liberalni napadi nanjo, zlasti ob takih prilikah, ko je bilo treba z njimi obrniti pozornost občinstva od kakih polomov v lastnih vrstah (n. pr. meseca januarja l. 1906. o priliki konkurza liberalne delniške pivovarne Žalec-Laški trg).

Velikega pomena za vsako širokopoteznejše gibanje je tudi vprašanje inteligenčnega naraščaja; zato je popolnoma naravno, če je posvečala kat.-nar. stranka ves čas prav znatno pozornost tudi vzgoji in organizaciji katoliškega dijaštva. Leta 1900. sicer ni bilo posebnega dijaškega shoda, pač so pa akademiki prav intenzivno sodelovali pri II. kat. shodu, a shod sam je izrazil željo po ustanovitvi katol. akad. društva tudi v Gradcu. Tam so se zbirali slovenski dijaki dotlej v akad. društvu »Triglav«, v katerem je bilo pa že v 90 ih letih popolnoma naravno, če je posvečala kat.-nar. stranka ves čas prav dijak, medicinec A. Brecelj, je l. 1898. izstopil iz društva. Naslednje leto je ustanovil Brecelj z nekaterimi novodošlimi somišljeniki v Gradcu katol. izobraževalno društvo »Napre j« za tamošnje slovenske delavce, v katerem so dobili zavetišče tudi slov. kat. akademiki. Toda že spomladi l. 1901. so »Triglavani« zavzeli tudi to društvo in izgnali iz njega katoliško misleče delavce in dijake. To je dalo akademikom povod, da niso več odlašali z ustanovitvijo lastnega kat. akad. društva, in na praznik sv. Rešnjega Telesa se je vršil pod vodstvom E. Jarca

[51] V tej dobi je nastal tudi ljubljanski hotel »Union«. Vest o »katoliškem hotelu« se je pojavila v »Slov. Narodu« že par let poprej, toda šele dne 7. oktobra l. 1902. je izdala vlada dr. Gregoriču dovoljenje za ustanovitev delniške družbe »Union«.

ust. obč. zbor »Z a r j e«, ki je stopila takoj v najtesnejše stike z »Danico«. Na inicijativo in pod vodstvom obeh društev se je vršilo nato o počitnicah l. 1901. v Ljubljani t r e t j e z b o r o v a n j e s l o v. k a t o l. d i j a š t v a, katerega so se udeležili prvič tudi zastopniki Čehov in Hrvatov. Ta shod je še bolj nego prva dva pokazal, da je dijaštvo prepojeno s kršč.-socialnimi idejami, kar je tudi ustvarjalo posebno prijateljsko s o d e l o v a n j e d i j a š t v a z d e l a v s t v o m.

Medtem so pa že začeli prihajati na vse slovenske srednješolske zavode z univerz prvi suplenti in profesorji, vzgojeni že v katoliško dijaških organizacijah. Ti so, seveda na skrivnem, z vsemi silami pospeševali razširjenje katoliške misli med srednješolskim dijaštvom. Po vseh zavodih so se ustanavljale in od leta do leta rastle t a j n e d i j a š k e o r g a n i z a c i j e, ki so imele močna zavetišča po tamošnjih konviktih. Vzporedno s tem katoliškim gibanjem je začel prodirati in se uveljavljati med srednješolskim dijaštvom tudi protikatoliški duh, ki je dobil izraza v sličnih n a r o d n o - r a d i k a l n i h i n l i b e r a l n o - s v o b o d o m i s e l n i h o r g a n i z a c i j a h. Ognjišče prvih je bilo dunajsko akad. društvo »Slovenija« z »Omladino«, drugih pa »Sava«. Tako je bila sredi prvega desetletja tekočega stoletja že velika večina dijaštva ostro ločena in organizirana po različnih kulturnih naziranjih. Posamezne organizacije so vodile po eni strani živahno propagando zase, po drugi strani pa ostre boje proti drugim. O počitnicah so prirejali velika zborovanja enakomislečih tovarišev z vseh slovenskih zavodov. Da bi katoliški dijaki ustvarili med seboj čim tesnejše vezi in dali vsemu katoliškemu gibanju med dijaštvom enotno vodstvo, so ustanovili meseca junija l. 1905. »S l o v. d i j a š k o z v e z o« (prvi preds. V. Rožič), ki je sklicala mesec dni nato VI. zborovanje slov. katol. dijaštva. Tu se je pokazalo, da je katoliška misel med dijaštvom že na globoko zasidrana in da priraščajo katoliškemu gibanju leto za letom večje vrste zavednega katoliškega laičnega izobraženstva.

Tako je storilo v prvih letih tekočega stoletja slovensko k a t o l i š k o g i b a n j e o g r o m e n k o r a k n a p r e j. Mase ljudstva so stale že vse strnjene v taboru kat.-nar. stranke, v parlamentu so se bojevali le še za tehnično izvedbo splošne in enake volilne pravice, ki naj bi pripomogla ljudstvu do popolnega uveljavljenja, v kranjskem dež. zboru so se upirali liberalci demokratični volilni reformi že s poslednjimi silami, katol.-nar. stranka je postala z izvedbo stanovske organizacije svojih kmetiških in delavskih množic dejansko istovetna s slovenskim ljudstvom in se je zato tudi po pravici prekrstila v »Slov. ljudsko stranko«, katoliško-gospodarska organizacija je že izvedla gospodarsko osamosvojitev ljudstva in dobila svoje končne

oblike, prosvetna in mladinska organizacija je s tiskom vred prodrla že do zadnjih slovenskih vasi. Temu mogočnemu katoliškemu gibanju so se leto za letom pridruževale nove množice izobraženstva. Glede na vse to se je pojavljala sama od sebe potreba po zopetnem temeljitem pregledu celokupnega gibanja ter po dopolnitvi, primerni času, razmeram in potrebam in po morebitni reviziji programa in smernic tega gibanja. Skratka: potreba po novem katoliškem shodu je bila na dlani, zato ni nikogar presenetila velikonočna številka »Slovenca« l. 1906., ki je objavila slovesni poziv k III. slovenskemu katoliškemu shodu. Napovedan je bil za zadnji teden meseca avgusta. Po predsedniku pripravljalnega odbora, J. Flisu, podpisani poziv je dejal, da »hočemo pregledati dosedanje svoje delovanje in določiti, kaj hočemo z združenimi močmi doseči v dobi bližnje bodočnosti v korist vsemu slovenskemu narodu«.

Vse priprave za shod so se izvršile docela tiho, kajti vso javno pozornost so obračali nase žilavi parlamentarni boji za razdelitev mandatov. Tedaj je dne 27. julija javnost presenetila vest, da so koroški zaupniki pod Podgorčevim predsedstvom na svojem zborovanju dva dni poprej sklenili odpovedati udeležbo na shodu v znak protesta proti razdelitvi koroških mandatov. Ker se Korošci niso dali prepričati, da so očitki napram dr. Šusteršiču neutemeljeni, so vztrajali pri abstinenci, dočim so se Štajerci pod dr. Koroščevim vodstvom in Goričani navdušeno odzvali vabilu. Na predvečer shoda, dne 25. avgusta, je objavil »Slov. Narod« Tavčar-Kristanov poziv (še par tednov poprej so pa soc. dem. razbijali Tavčarjeve shode proti vol. reformi) na protestno zborovanje proti katoliškemu shodu, ki se je naslednji dan vršilo v Narodnem domu ter se zaključilo z onemoglimi pouličnimi demonstracijami. Toda vsi ti incidenti niso mogli preprečiti veličastnega nastopa katoliških zborovalcev.

Prvo veliko zborovanje, ki se ga je poleg češke in hrvaške deputacije udeležilo nad 7500 Slovencev, se je vršilo v nedeljo, dne 26. avgusta v Alojzijevišču. Tu je bila najprej slovesna služba božja in razni pozdravi, nato so pa govorili dr. Šusteršič precej demagoško in skoraj zgolj polemično o veri in politiki, dr. Korošec o kmetiškem vprašanju ter dr. Krek o katoličanstvu in socialnem vprašanju. Popoldne se je vršil občni zbor SKSZ in ogled mesta, zvečer je bila pa ljudska veselica na vrtu Uniona. Naslednje dopoldne je bilo posvečeno delu odsekov. Cerkveno-politični odsek se je pod dr. Grudnovim predsedstvom izrekel za svobodo cerkve in svobodno politično udejstvovanje katoličanov ter proti civilnemu zakonu in svobodni šoli. Odsek za književnost in umetnost (predsednik dr. Opeka) je v glavnem ponovil resolucije II. kat. shoda in jih

nebistveno dopolnil. Socialni odsek (preds. dr. Krek) je razpravljal o socialnem in gospodarskem pouku, o kmetiškem stanu, o organizaciji hipotekarnega kredita, o javnem zdravstvu, o izseljeništvu, o varstvu žen, o zavarovanju in o društvenih zabavah ter je v svojih resolucijah izdelal podroben načrt za izvedbo socialnih resolucij II. kat. shoda. Organizacijski odsek (preds. Povše) je podrobno obravnaval politično, izobraževalno in gospodarsko organizacijo ljudstva ter stanovsko organizacijo obrtnikov, trgovcev in delavcev, razen tega pa tudi položaj dijaštva in šolstva. Popoldne drugega in ves tretji dan shoda sta bila namenjena slavnostnim zborovanjem. Razen številnih pozdravnih nagovorov zastopnikov različnih korporacij, stanov in dežel so razpravljali še dr. Schweitzer o razporoki in svobodni šoli, dr. Brecelj o socialni izobrazbi, dr. Opeka o književnosti, prof. Jarc o kulturnih silah katolicizma, Gomilšek o organizaciji, dr. Krek o socialnem delu, Gostinčar o delavskem stanu, Povše o težnjah kmetiškega stanu, dr. Šusteršič o katolicizmu in klerikalizmu, a knezoškof Jeglič je imel sklepni govor. Ves shod je zaključil komerz, ki ga je priredila na čast udeležencev »Slov. dijaška zveza«.

Kakor je videti, III. kat. shod ni ustvarjal kakih novih važnih načelnih smernic, temveč je razmotrival v glavnem le podrobne nadaljnje načrte za izvršitev sklepov prvih dveh; zato ne pomenja napovedi kake nove dobe, temveč le zaključuje dobo vsestranskega razmaha katoliškega gibanja, manifestira za katoliško misel in navdušuje za novo delo in nove borbe.

Kakor v osrednji slovenski deželi, na Kranjskem, tako so preživljali med prvim in tretjim katoliškim shodom tudi Slovenci po obrobnih deželah prav burna in za njih razvoj prav važna leta. Neposredno so jih vezali s kranjskimi Slovenci pravzaprav le skupni klubi v državnem zboru, katoliški shodi in nato še »Slov. krščc.-soc. zveza« ter skupna gospodarska organizacija, dočim so jim globoko zarezane deželne meje in boji z narodnimi nasprotniki v okviru teh deželnih mejá narekovali precej samolastno življenje in udejstvovanje. Vendar so dogodki v srcu Slovenije, na Kranjskem, polagoma in včasih v večletni razdalji vlekli za seboj tudi vse obmejne Slovence. Po vseh obmejnih slovenskih deželah so sicer večkrat jako naivno gledali na razvoj političnega življenja v osrednji slovenski deželi in ob vsaki priliki mrmrali proti »kranjskim

prepirom«, a ker so bili ti samo naraven razvoj živega kulturnega, političnega in socialnega življenja v deželi, kjer k sreči ni bilo več bojev za golo narodno eksistenco, so morali nehote vplivati tudi na obmejne Slovence, in čim manj so bili ogroženi v svojem narodnem obstanku, tem bolj so bili tudi oni sledili — »kranjskim prepirom«.

Na Štajerskem je vodilo po prvem katol. shodu narodno politiko še vedno mariborsko »Sloven. polit. društvo za Spodnji Štajer« (l. 1892. je imelo 400 članov), ki je združevalo narodno duhovščino in liberalno vzgojeno posvetno izobraženstvo. Načeloval mu je poslanec L. Gregorèc in vodil društvo v katoliško- in narodno-radikalni smeri, kar ga je večkrat privedlo v nasprotja z ostalimi slovenskimi poslanci. O kakih javnih pojavih liberalizma v začetku 90 ih let še ni skoro nobenih sledov, in tudi graškega ter ljubljanskega katol. shoda so se udeležili štajerski voditelji pod Sernečevim vodstvom skoro korporativno.

Sredi 90 ih let je pa začela delavnost mariborskega polit. društva precej popuščati; zato je prešlo ognjišče narodnega življenja nehote polagoma v Celje, kjer je delovalo več izobražencev z dr. Sernecem in dr. Dečkom na čelu, in kamor se je preselil l. 1891. iz Ljubljane agilni Dragotin Hribar, ki je ustanovil tam tiskarno in tednik »Domovina« (dosegla je naklado 3700). Pod Dečkovim in Hribarjevim vodstvom so dobili Celjani kmalu tudi odločilen vpliv v osrednjem političnem društvu, zaradi česar je začel stopati Gregorec polagoma v ozadje. »Slov. polit. društvo« je še vedno prirejalo shode po raznih večjih krajih, vendar za kako sistematično organizacijo ljudskih množic ni imelo zmisla, temveč se je izživljalo le z navduševanjem na shodih. Pridno organizatorično gibanje tistih let na Kranjskem je pa začelo kmalu odmevati tudi na Štajerskem. Že dne 10. februarja l. 1895. je bilo ustanovljeno katoliško delavsko društvo v Žalcu in meseca aprila v Mariboru. Dne 19. junija l. 1896. je objavil »Slovenec« pod naslovom »Na delo« dopis s Štajerskega, kjer je pozival člankar svoje rojake na organizatorično delo po kranjskem vzorcu in v krščansko-socialnem zmislu. Posebno je pa zaplamtelo krščan.-soc. gibanje za nekaj časa v celjskem okolišu, kjer je bil njegov glavni propagator teharski kaplan Jos. Kržišnik. Leta 1898. so ustanovili v Celju »Delavsko podporno društvo« in »Krščan.-soc. polit. društvo za Spodnji Štajer« pod dr. Karlovškovim predsedstvom. Osnovanih je bilo tudi nekaj podružnic podpornega društva, toda po Kržišnikovem odhodu je vse to gibanje polagoma zopet zaspalo. Tudi nekaj katol. političnih društev so ustanovili v tej dobi nekateri

impulzivnejši posamezniki (n. pr. v Teharjih, pri Sv. Juriju ob Taboru), vendar ta še niso bila znak politične cepitve, ker so nastopali štajerski Slovenci še slejkoprej kot enotna politična stranka v nasprotju z nemško stranko. Pri državnozborskih volitvah za V. kurijo meseca februarja l. 1897. je sicer poizkušal uveljaviti celjski Hribar svojo kandidaturo, a ker se je pojavil v katoliških krogih proti njemu precejšnji odpor (inicijativo zanj je dal kaplan Ovsenjak), se je odrekel kandidaturi na korist župniku Žičkarju. Ta je bil tedaj prvič izvoljen in je postal potem kmalu najpopularnejši katoliški politik na Štajerskem ter priljubljen zlasti med mladimi katoličani. Složno so seveda nastopali tudi v štajerskem deželnem zboru, kjer pa s svojimi 8 mandati poleg 55 nemških itak niso imeli vpliva, in je zato med njimi neprestano odmeval klic »Proč od Gradca«. Ker vladajoči nemški nacijonalci niso hoteli ugoditi nobeni njihovi želji, so Slovenci pričeli l. 1895. z abstinenco, ki je pa ostala zaradi siceršnjega nedela popolnoma brezplodna.

Sredi in v drugi polovici 90 ih let se je pojavilo tudi na Štajerskem precej živahno organizatorično življenje. V Celju so otvorili Slovenci meseca avgusta l. 1897. svoj »Narodni dom«, kateremu je sledil meseca septembra l. 1899. mariborski, ustanavljali so pridno posojilnice, večinoma po Schulze-Delitzschevem sistemu, ki so se združevale okrog »Zveze slovenskih posojilnic« v Celju, ustanovljene l. 1883. (ustanovil in vodil jo je Miha Vošnjak). Pojavile so se tudi že prve kmetijske zadruge po kranjskem vzorcu, ki so si poizkušale dne 25. septembra l. 1899. ustanoviti v Žalcu svojo »Zvezo kmetijskih zadrug za Spodnji Štajer« (preds. Fr. Taler, tajnik Ant. Korošec); osnovanih je bilo več novih političnih društev (v Žrečah, v Kozjem, v Jarenini in drugod) deloma s katoliškim, deloma s slogaškim programom. Vsa ta organizacija je pa bila brez pravega središča in brez jasnega programa, popolnoma odvisna od naziranja oseb, ki so slučajno stale na čelu posameznim društvom. Nekateri so simpatizirali s katoliškim gibanjem na Kranjskem, ki je korakalo tedaj od zmage do zmage, drugi so vztrajali glede na naraščajoči pritisk Nemštva na slogaškem programu, a tretji so skušali uveljaviti svoje ljubimkanje z liberalizmom. Ko je na občnem zboru mariborskega »Slov. polit. društva« dne 24. sept. l. 1899. zamenjal odvetnik dr. Glaser dotedanjega predsednika Gregoréca, ki se je umaknil iz političnega življenja, je ugasnlia še zadnja delavnost društva. Štajerski Slovenci so ostali brez vsake vodilne avtoritete, dočim so začeli nemškutarji ravno tista leta s podvojenim delom in so ustanovili poleti l. 1900. tudi svoje

glasilo »Štajerec«.[52] Ta anarhija v slovenskem taboru je prišla do izraza zlasti o priliki državnozborskih volitev meseca januarja 1901. Kandidiral je pravzaprav lahko vsak, kdor se je pač priglasil, a za peto kurijo, kjer se je zopet pojavil boj med Žičkarjem in Dragotinom Hribarjem, je pustil narodni volilni odbor volilcem proste roke. »Slovenec« je dejal, da je Hribar »sicer zaslužen«, a da se vendarle nagiba k liberalcem, kar je pokazal s tem, da je peljal več štajerskih županov na ustanovno zborovanje Iv. Hribarjeve županske zveze v Ljubljano. Ni mu pomagalo niti to, da je povsod pridno zatrjeval, da obsega tudi njegov program krilatico »Vse za vero, dom, cesarja«, ki je bila dotlej nekako geslo vse slovenske politike. Katoličani so se zavzeli z vso silo za Žičkarja, liberalno misleči veljaki pa za Hribarja. Tako je tvoril ta volilni boj pravzaprav prvi spopad med obema kriloma na videz še precej enotne, vendar docela desorganizirane slovenske stranke. »Slov. Narod« je že ob tej priliki napovedoval ustanovitev posebne liberalne stranke za Štajersko in Koroško, a tudi »Slovenec« je dne 21. decembra l. 1900. v članku »Obmejnim Slovencem« ostro obsojal brezplodno in breznačelno slogaštvo.

Zmagali so v kmetiški kuriji vitez Berks, dvor. svetnik Ploj in prof. Robič, v peti kuriji pa Žičkar, dočim so drugi kandidati propadli. Od teh sta vstopila Berks in Žičkar v Šusteršičev »Slovanski centrum«, Ploj in Robič pa v »Hrv.-slov. klub«, kar je povzročilo med štajerskimi katoličani veliko ogorčenje in odločne izjave, da bo vodilo to postopanje poslancev do popolnega političnega razkola tudi na Štajerskem. Ploju, ki je bil izvoljen v dotedanjem Gregorečevem, to je ptujskem okraju, so očitali, da zaradi svojega že 15 letnega bivanja na Dunaju sploh nima nikakega stika z ljudstvom in njegovim mišljenjem, a prof. Robiču so predbacivali odpadništvo od katoliškega programa in njegovo preselitev v Gradec. Nastala je huda polemika, v kateri je »Slovenec« dne 11. februarja l. 1901. očital štajerskim katoličanom predolgo in preveliko popustljivost (dr. Tavčar je bil že pred enim letom dejal, da je sloga za Štajersko prokletstvo), a Drag. Hribarjeva »Domovina« se je postavljala odkrito na Ploj-Robičevo in liberalno stran. Javna polemika je nekoliko potihnila šele z odstranitvijo kranjskih liberalcev iz »Hrv.-slov. kluba«, toda iskra političnega razkola je bila užgana in je polagoma netila plamen.

V katoliškem taboru je namreč doraščala nova generacija, ki ni imela več zmisla za sentimentalno slogaštvo,

[52] Po svetovnem naziranju je bilo štajersko in koroško nemškutarstvo strastno liberalno ter je hujskalo zlasti proti narodnim duhovnikom. Plod »Štajerčeve« gonje je bil med drugim tudi uboj kaplana Mikliča l. 1902. v Makovljah.

zlasti ker je videla, da to več škoduje nego koristi; bila je docela prepojena z Mahničevim in Krekovim načelnim in bojnim duhom. V mariborskem bogoslovju je že v prvi polovici 90 ih let popolnoma prevladoval Mahničev »Rimski Katolik«, in vodja tedanjih bogoslovcev, Ant. Korošec, je imel stalne stike z dr. Krekom, ki je prirejal shode tudi na Štajerskem. Po končanih bogoslovnih naukih je postal Korošec prefekt mariborskega semenišča ter l. 1898. urednik »Slov. Gospodarja« (prevzel ga je s 1700 naročniki in ga dvignil že v par letih na 4000); tudi njegova tovariša Jerovšek in Kolarič sta ostala kaplana v Mariboru. Okrog teh treh »risov«, kakor so jih nazivali znanci, se je potem proti koncu 90 ih let začela zbirati vedno večja družba dela in boja željnih prijateljev, ki niso bili zadovoljni z vladajočim mrtvilom ter breznačelnim slogaštvom v slovenskih vrstah. Tudi mladi podeželski kaplani so se ob vsaki priliki oglašali pri njih. Korošec in njegovi tovariši so začeli pridno posečati politične shode in se uveljavljati v raznih organizacijah. Pri tem so prihajali večkrat tudi v nasprotje s katoliškimi slogaši (n. pr. z urednikom »Südsteier. Presse«, kanonikom Mlakarjem in drugimi) in v hude boje z liberalci (n. pr. spomladi l. 1901. ob priliki ustanovitve kat. polit. društva v Šmarju pri Jelšah), kar jih pa pri delu ni prav nič motilo. Ker so uvideli, da proti naraščajočemu nemškutarstvu in njega glasilu »Štajercu« ni pravega odpora, so ustanovili Korošec, Jerovšek in Kovačič meseca maja l. 1901. politični 14 dnevnik »Naš dom«, ki je imel predvsem nalogo navdušiti najširše plasti ljudstva (letna naročnina je znašala 1 K) za versko in narodno misel. Tiskali so ga takoj od početka vkljub hudi liberalni protiagitaciji v 10.000 izvodih, pozneje je dosegel celo naklado 17.000 izvodov. Razen tega so pa skušali razgibati tudi bralna društva. Nastopali so z vedno večjo samozavestjo na političnih shodih, kjer je prišlo večkrat do hudih spopadov z liberalci (n. pr. 20. V. l. 1901. v Ponikvi). Ko se je vršilo dne 9. junija 1901. ustanovno zborovanje katol. polit. društva v Slovenski Bistrici, je nastopil tudi Korošec z jako ostro kritiko tedanje slovenske politike na Štajerskem, češ da je brez vodstva, brez smeri in brez načel, a poslanci brez stikov z ljudstvom. Zahteval je osnovanje odločno katoliške slovenske kmetiške stranke (meščanstvo je bilo namreč po veliki večini v nemškem taboru), kakršna se je začela tedaj uveljavljati med Zgornještajerci.

Ta Koroščev nastop je vzbudil povsod veliko pozornost, v mladih katoliških vrstah odobravanje, a v liberalnih odpor, posledica je bila pa ta, da so začeli poslanci zopet pridneje prirejati shode in da sta začela oba tabora posvečati še večjo pažnjo politični organizaciji. Liberalci so osno-

vali svoja prva politična društva (Šmarje pri Jelšah, Gornji grad, Vransko i. dr.) in se polastili mnogih starejših slogaških, mladi katoličani so pa razgibali mladino. V tem vsesplošnem vrvenju so bile razpisane volitve za štajerski deželni zbor, ki so se vršile jeseni l. 1902. Dotedanja absistenčna politika štajerskih deželnih poslancev je bila docela brezplodna in se je izživljala v goli krilatici »P r o č o d G r a d c a«, ki je ostala zaradi popolne neaktivnosti zgolj fraza. V volilne priprave je posegel jako aktivno tudi ljubljanski »Slovenec«. V uvodniku »Razmere na Štajerskem« z dne 25. sept. l. 1902. je ponovil Koroščevo kritiko štajerske politike na slovenjebistriškem shodu, a teden dni pozneje je ožigosal po zasluženju »A d v o k a t o k r a c i j o n a Š t a j e r s k e m«. Odkrito ali vsaj prikrito liberalni advokati v zadnjih letih namreč niso zagospodarili le skoro v vseh slovenskih narodnih zavodih in organizacijah na Štajerskem ter, odeti z narodnim plaščem, pri tem prav pridno bogateli, temveč so hoteli zase tudi skoro vse kandidature. Vkljub precejšnji napetosti zaenkrat še ni prišlo do odkritega boja, le v ljutomersko-ormoškem okraju je nastopil poleg Kočevarja kot kandidat tudi A. Korošec, dočim je dotedanji običajni Žičkarjev protikandidat Hribar že prodajal svojo tiskarno »Zvezi slov. posojilnic« in se pripravljal že na preselitev v Ljubljano. Izvoljeni so bili Dečko, Hrašovec, Kočevar, Vošnjak, Jurtela, Robič, Roškar in Žičkar. Na odločno katoliškem stališču sta stala le zadnja dva, dočim so bili ostali slogaško pobarvani liberalci. Vse volitve, zlasti pa še K o r o š č e v p o r a z, ki sta ga zakrivila v veliki meri strastna agitacija liberalnih učiteljev ter znatno napredovanje nemškutarskih glasov na škodo slovenskih, sta mlade katoličane le še potrdila v prepričanju o pogubnosti vse dotedanje štajerske politike in brezplodnosti vsega dotedanjega slogaškega slepomišenja. Osredotočili so zato vso svojo pozornost na delo po bralnih društvih, h katerim so skušali pritegniti zlasti mladino, za katero se dotlej nihče ni brigal. V to svrho so prirejali mladeniška zborovanja (prvo je bilo v Žičah pri Konjicah) in ko so videli svoje uspehe, so opustili vse drugo delo ter se posvetili organizaciji onega dela naroda, v katerega so stavili vse svoje upanje, to je — mladine.

Prve m l a d i n s k e o r g a n i z a c i j e so nastale vzporedno z »Našim domom« kot neposreden jez proti močno se pojavljajočemu nemškutarsvu, ki sta ga z velikimi denarnimi žrtvami širila »Schulverein« in »Südmark«, kmalu so pa postale mladeniške organizacije tudi oporišča vsega katoliškega preroda na Štajerskem. Ker so bile Slovenske gorice narodno najbolj eksponirane, je umevno, da so se širile predvsem tam, toda odmevalo je to gibanje glasno po vsej deželi. Prva taka mladinska organizacija je bila »Mladeniška zveza« v Jarenini,

ki jo je ustanovil poleti l. 1901. v okviru tamošnjega »Bralnega društva« kaplan F. Gomilšek. Tej so sledile potem slične mladeniške zveze pri Sv. Juriju ob Ščavnici, v Dobrni in nato še po drugih večjih štajerskih župnijah. Da zbude in organizirajo še dekleta, so začeli snovati takoj za mladeniškimi zvezami tudi »Dekliške zveze« (te je vodil dr. Hohnjec), izmed katerih je bila ustanovljena prva v Koroščevi rojstni župniji, to je pri Sv. Juriju ob Ščavnici, nato v Dobrni, pri Sv. Barbari pri Mariboru in drugod. Mladeniške in dekliške zveze so delovale večji del v okviru tamošnjih bralnih društev, kjer pa teh ni bilo, pa tudi samostojno. V njih je vse kipelo od navdušenja in dela. Prirejale so 1—3 dnevne socialne in politične tečaje (največ sta jih vodila Korošec in Hohnjec), igre, predavanja, pevske nastope, veselice itd., v njih so deklamirali, tamburali, prebirali in širili »Naš dom« ter se vadili v govorništvu. V par letih je bil razgiban z njimi ves zdravi del mladine ob severni jezikovni meji. Vodili so to gibanje predvsem Korošec, Hohnjec in kaplan Gomilšek, pridno so pomagali v graški »Zarji« združeni kat. akademiki Kremžar, Rožič, Jarc in dr., a tudi iz zvez samih so prihajali kmetiški mladeniči in dekleta, ki so nastopali na številnih taborih (tak velik tabor je bil n. pr. 22. VI. 1903 na Ptujski gori, l. 1904. pri Sv. Treh kraljih v Slov. goricah, pri Sv. Trojici v Slov. goricah in drugod) ter navduševali ljudstvo za narodno in katoliško misel (najagilnejši je bil šentiljski kmetiški fant Fr. Žebot). Na jesen l. 1902. je bilo to gibanje tako narastlo, da so začeli celò pripravljati zvezo vseh mladeniških zvez, toda namesto te so osnovali naslednje leto v Mariboru zaenkrat rajši posebni pododbor »Slov. kršč. soc. zveze«, razen te pa še «Kršč. žensko zvezo za Spodnje Štajersko« po ljubljanskem vzorcu. Ta pododbor SKSZ je razvil takoj jako živahno delovanje ter že jeseni l. 1903 izdelal posebne pravilnike za mladeniške in dekliške zveze, sklenil izdati knjigo z govori in deklamacijami za društvene prireditve, uvesti sistematičen pouk društvenikov, izdajati knjige (zlasti igre), ustanavljati nova društva in knjižnice ter pozvati k slični organizaciji mladine tudi sosednje slovenske Korošce. Pozneje je osnoval pododbor SKSZ v svojem okrilju še posebni zvezi mladeniških in dekliških zvez. Številčno moč in navdušenje te širokopotezne mladinske in izobraževalne organizacije je že naslednje leto lepo pokazal tudi na zunaj veliki vseslovenski mladeniški shod, ki se je vršil dne 4. in 5. julija na Brezjah in na katerega se je pripeljalo le s Štajerskega okrog 1600 mladeničev pod Gomilškovim vodstvom; in enako veliko zborovanje vseh SKSZ v Mariboru dne 3. in 4. septembra l. 1905., ki je predstavljalo pravi ljudski parlament in je rodilo mnogo prevažnih sklepov.

S temi svojimi nastopi so dali nedvomno inicijativo za slično mladinsko gibanje tudi na Kranjskem, kjer se je pa izoblikovalo v orlovsko organizacijo.

Medtem ko je rastlo potom intenzivnega izobraževalnega dela in širokopotezne mladinske organizacije tudi na Štajerskem iz tal mogočno katoliško gibanje, je pa šla oficijalna štajerska advokatska politika najprej po starih izvoženih potih. V dunajskem parlamentu je stal disciplinirano v Šusteršičevem »Slovanskem centru« le Žičkar, dočim je Berks zašel večkrat na svoja pota, Ploj in Robič sta bila pa člana liberalnega »Hrv. slov. kluba«. Vsled pritiska njunih volilcev je sicer prišlo na poletje l. 1902. do fuzije obeh klubov, a ker se je porajala v Ploju že tedaj tiha želja, da bi se dokopal do ministrstva, ki ga je zahteval za Slovence tudi »Slov. Gospodar«, je vedno nasprotoval Šusteršičevi opozicijonalni taktiki in skušal speljati l. 1903. vso delegacijo v vladni tabor, kar je rodilo v klubu večkrat hude konflikte. Da bi našla več zaslombe v ljudstvu, sta z Robičem pridneje prirejala shode, ki se jih je začel udeleževati tudi mladi dr. Kukovec. Tako je vladalo v klubu vsa leta precej napeto razmerje. Dne 27. septembra l. 1905. je pa na Dunaju nenadoma umrl poslanec Žičkar, in že nekaj dni nato je kozjansko politično društvo na velikem zborovanju zahtevalo, da bodi njegov naslednik dr. A. Korošec, kar je vzbudilo v liberalcih takoj hud odpor. Razvila se je strastna polemika; »Slovenec« je dne 27. februarja l. 1906. ponovno ugotavljal, da je štajerska politika brez vodstva in brez programa. Posebno strastno je nastopala proti Koroščevi kandidaturi celjska »Domovina«, ki je postala pod Špindlerjevim uredništvom popolnoma liberalna. V tem boju je umrl še poslanec Berks. Dne 22. aprila se je vršilo v Celju zborovanje polit. društva »Naprej« (nekoč vodilno mariborsko polit. društvo je stopilo medtem že daleč v ozadje), ki je razpravljalo o priglašenih kandidaturah; ker pa ni prišlo do odločitve, so sklenili v ta namen sklicati shod vseh štajerskih zaupnikov. Ob tej priliki je bila sprejeta tudi resolucija za ustanovitev »Narodnega sveta«. Sklenjeni shod se je vršil zopet v Celju dne 10. maja in določil z večino glasov kot skupnega kandidata dr. Korošca. Vendar so nekateri liberalci vztrajali pri kandidaturi Rebka. Ker so se udeležili volitev tudi nemškutarji, je bil boj silno hud, in »Grazer Tagblatt« je pisal, da je dr. Korošec pri spodnještajerskih Nemcih najbolj obsovražena oseba. Pri volitvah dne 29. maja so dobili dr. Korošec 19.153, Rebek 2.807 in nemškutar Wratschko 7.065 glasov. Izid je »Slovenec« navdušeno pozdravil, »Slov. Narod« je pa kričal: »Proč z gnilo slogo«. Dva dni po volitvah je pritrdil »Sl. Narodu« tudi

»Slovenec«, češ da postaja sloga že nevzdržna in da bo treba organizirati tudi na Štajerskem lastno katoliško stranko, kajti izid volitev pomenja hudo obsodbo advokatov in učiteljev, ki si hočejo uzurpirati vodstvo naroda.

Ko je prišel dr. Korošec na Dunaj, se je tam bil ravno najsrditejši boj za volilno reformo ter za razdelitev mandatov na Štajerskem in Koroškem. Čeprav je v znatni meri zakrivil nepravično razdelitev mandatov z vlado ljubimkajoči Ploj, so liberalci vendarle sklepali nezaupnice proti Šusteršiču. in shod vseh štajerskih zaupnikov je dne 10. maja v Celju sklenil, da morajo štajerski poslanci izstopiti iz kluba, če bi ta glasoval za tako vol. reformo (načrt je namreč predvideval za štaj. Slovence le 6 mandatov, dočim bi jim jih šlo 8). Meseca julija je obravnaval slovenske mandate tozadevni parlamentarni odsek. Tu se je spretni Šusteršičevi taktiti posrečilo priboriti štajerskim Slovencem sedmi mandat kot kompenzacijo za kočevski nemški mandat. Kljub temu delnemu uspehu so pa štajerski liberalci, podprti tudi od Koroščev, nadaljevali svojo gonjo proti dr. Šusteršiču in njegovi stranki. S tem so hoteli seveda delati predvsem razpoloženje za ustanovitev lastne štajerske liberalne stranke.

Kakor državnozborska tako je bila tudi tačasna deželnozborska politika štajerskih Slovencev brez vsake jasne in enotne linije. Dejansko so vodili že od l. 1895. abstinenco, toda doma so se neprestano prepirali, je li ta pametna ali ne. Dne 23. avgusta l. 1901. se je vršilo v Mariboru pod Sernečevim predsedstvom veliko zborovanje zaupnikov (ob tej priliki je nastopil že tudi dr. Verstovšek), ki je odobrilo abstinenco, toda po manjših lokalnih shodih so jo obsojali katoličani in liberalci z ljubljanskim »Slovencem« vred. Po deželnozborskih volitvah jeseni l. 1902., ki so pokazale sicer še nekoliko prikrito, a žilavo nasprotje nad obema strankama ter močan pojav nemškutarstva (zlasti v mariborskem in ptujskem okraju), so Slovenci zopet vstopili v graški deželni zbor. Ker so se vladajoči nemški liberalci z vso silo upirali pravični demokratizaciji volilnega reda, so Slovenci poizkusili meseca novembra l. 1903. skupno z nemškimi katoličani z obstrukcijo. Nekaj dni nato so nemški liberalci izglasovali reformo, ki je uvedla direktno volilno pravico in splošno kurijo z 8 poslanci, tako da je imel deželni zbor odslej poleg 15 virilistov in veleposestnikov še 25 mestnih in 23 kmetiških zastopnikov ter 8 poslancev splošne kurije. Poizkusili so Slovenci sodelovati z nemškimi konservativci in nem. kmetiško stranko proti vladajočim nem. nacijonalcem, toda »Slovenec« jih je pravilno svaril, da naj se zanašajo le nase. Meseca septembra l. 1904 so se vršile volitve v novo splošno kurijo, pri kateri se je pomnožila slovenska dele-

gacija še s Plojem in Rošem (Slovenci so dobili 27.900 glasov). Ob tej priliki so doživeli nemški liberalci po vsej deželi velik poraz v korist krščč. ljudske stranke, na Južnem Štajerskem pa so jako napredovali nemškutarji in socialisti, kar je slovenske katoličane glasno opozorilo, da so zaspala skoro vsa njih kat. delavska društva. Tudi odslej je bila deželnozborska delegacija skoro popolnoma brezvplivna. Ker so Nemci odklanjali vse njene predloge, je poskušala meseca novembra l. 1904. obstruirati proračun, toda »Slovenec« je pravilno poudarjal, da tiči glavna krivda brezplodnosti štajerske politike v poslancih samih, ki nimajo ne pravega programa in ne potrebnih stikov z ljudstvom; to je postalo zato skoro apatično za politične dogodke. To so zlasti jasno pokazale nadomestne volitve za Žičkarjev deželnozborski mandat meseca avgusta l. 1906., katerih se je udeležilo komaj 38 % volilcev (zmagal je dr. Jankovič proti liber. Kuneju).

Vsa ta apatija in ti neuspehi so bili seveda naravna posledica popolne anarhije in desorijentacije v slovenskem taboru. Liberalni advokati so pod kriko narodnosti in slogaštva forsirali ob volitvah le svoje tovariše in somišljenike; ti so izgubljali vse zaupanje ljudstva, prvi so pa komodno sedeli pri svojih denarnih zavodih, združenih v celjski »Zvezi slov. posojilnic« (l. 1901. sta bili pri njej včlanjeni 102 koroški in štajerski posojilnici, večinoma Schulze- in Delitzschevega sistema). Ta je postala polagoma absolutna domêna celjskih liberalnih advokatov, ki niso imeli nobenega zmisla za ideje modernega zadružništva, zato je tudi gospodarska organizacija štajerskih Slovencev daleč zaostajala za kranjsko, čeprav je »Slovenec« že l. 1900. ugotavljal, da je tudi na Štajerskem zanjo mnogo razpoloženja, a da manjka le primernih delavcev. Ker je bila preokostenela, da bi sledila ljubljanski »Gospodarski zvezi«, je skušala izprva preprečiti prestopanje zadrug k ljubljanski zvezi z napadi nanjo. Šele novi zakon o zadružnih revizijah iz l. 1903. je povzročil njeno reorganizacijo v »Zadružno zvezo« in je postala zato z novoustanovljenim društvom, t. j. »Zvezo slov. posojilnic«, denarna vzdrževateljica spodnještajerskega liberalizma. Tako delo »narodnih« advokatov je seveda spretno izrabljal nemškutarski »Štajerc« ter utemeljeval svojo renegatsko propagando zlasti s stanovsko-gospodarskimi razlogi zapuščenega kmetiškega ljudstva. Da odlomijo tej agitaciji ost, so začela sprejemati posamezna društva spomladi l. 1902. resolucije za ustanovitev »Zveze krščč. kmetov« v zmislu Koroščeve zahteve na slovenjebistriškem shodu l. 1901. Nekaj mesecev nato se je v Žalcu res ustanovilo »Polit. in gospodarsko društvo za Spodnje Štajersko«, toda pričakovanega odmeva ta želja še ni našla. Konservativni katoliški

slogaši za organizacijo sploh niso imeli zmisla, liberalna gospoda je imela premalo stika s širokimi plastmi ljudstva, a mladi katoličani, ki so to misel sprožili, so šele vzgajali s svojimi izobraževalnimi organizacijami zanjo mlajši in zdravejši rod.

Čeprav se je videlo, da postaja na videz še vladajoča »sloga« polagoma že pravi pravcati anahronizem, se je vendar dolgo časa vsak obotavljal prevzeti nase očitek, da je »pred očmi sovražnika razbil dotlej enotne narodne vrste«. Boji so se bíli izprva le za posamezna društva, in tudi na shodih je prihajalo večkrat do hudega medsebojnega trenja. Središče liberalnega gibanja je bilo že od vsega početka v Celju, kjer so advokati s Sernecem in Dečkom na čelu obvladovali vse slovenske organizacije in si prilaščali absolutno vodstvo vseh štajerskih Slovencev. Njih nestrpnost je polagoma tako naraščala, da so se čutili meseca februarja l. 1904. duhovniki prisiljeni, izstopiti celo iz tamošnje čitalnice. »Slovenec«, »Slov. Gospodar« in »Naš dom« so ponovno ostro žigosali to oligarhijo liberalnih advokatov, pri katerih so zasebni interesi pogosto prevladali splošno narodne. Tako sta se Berks in Dečko meseca januarja l. 1905. na svojo roko sporazumela z vlado, da se postavi celjska slovenska gimnazija izven mesta, čeprav je bíla vsa slovenska parlamentarna delegacija že tretje desetletje ljute boje za slovensko gimnazijo v mestu. V zmislu tega sporazuma naj bi jo vlada sezidala slučajno ravno na nekem — Dečkovem travniku, ki ga je v to svrho od njega kupila, kar je vzbudilo seveda splošno ogorčenje vse slovenske javnosti. Taki in podobni koraki so seveda še bolj poglobljevali prepad med katoliškim in liberalnim taborom. Ločitev je postala neizogibna. Baš-Špindlerjeva »Domovina« je pridno pripravljala razpoloženje za ustanovitev samostojne liberalne stranke. Ker je postal dr. Dečko zaradi svoje bolezni za tako delo že nesposoben, dr. Sernec pa prestar, so vzeli akcijo v roke mladi: V. Špindler, dr. Kukovec in dr. Karba. Izdali so brošuro »Štajerski Slovenci, kaj hočemo«? ter sklicali za 30. dan septembra l. 1906. v Celje sestanek (udeležili so se ga predvsem advokati, notarji in učitelji), na katerem so sklenili ustanoviti liberalno »Narodno stranko za Štajersko« z glasilom »Narodni list«, a njeno pravo ustanovno zborovanje se je vršilo dne 7. decembra t. l. S tem so položili liberalci že dolgo le navdezno slogo javno v grob, toda na ta trenutek so bili tudi katoličani potom dr. Koroščeve mladinske, izobraževalne in oživljajoče se delavske organizacije pripravljeni že prav dobro. Toda s tem dejanjem se začenja tudi za slovenski Štajer že nova doba, ki ji bomo pa sledili v prihodnjem poglavju.

*

Docela svojevrstno so se pa razvijale razmere na Goriškem. Tam je stala na čelu političnega življenja še vedno »Sloga«, ki sta jo po porazu dr. Tonklija vodila dr. Gregorčič kot predsednik in Andr. Gabršček kot tajnik. Njeno glasilo je bila »Nova Soča«, ki jo je urejeval Gabršček v izrazito liberalnem duhu. To je dalo Mahničevim pristašem pod dr. Pavlicevim vodstvom povod, da so ustanovili po katoliškem shodu svoje lastno glasilo »Primorski list« (liberalci so ga paralelizirali takoj s »Primorcem«), ki je zastopal odločno katoliška in krščanska socialna načela ter obsojal Gregorčičevo breznačelno politiko, ki je napeljevala le vodo na mlin liberalcem. Tudi »Slovenec« je poživljal Goričane k samostojnemu katoliškemu organizatoričnemu delu, češ da je sloga le v prid liberalcem. Razen tega pa je mlada katoliška struja priredila dne 28. maja 1893. svoj prvi javni shod v Mirnu, na katerem so nastopili Lukežič, Pavletič in Pavlica, a Mahnič in Pavlica sta meseca novembra javno obsodila dr. Gregorčičevo politiko. Ogorčenje proti Gregorčiču je v katoliških vrstah narastlo zlasti še l. 1894. ko se je udeležil ljubljanskega shoda liberalnih zaupnih mož, a posledice njegove politike so se pokazale že pri deželnozborskih volitvah jeseni l. 1895., pri katerih so prišli v deželni zbor skoro sami italijanski in slovenski liberalci (med drugimi tudi dr. Tuma). Ob tej priliki je propadel tudi dr. Tonkli, ki je s tem popolnoma izginil iz političnega življenja ter ustavil tudi svojo »Sočo«, nakar je potem Gregorčič-Gabrščkova »Nova Soča« opustila pridevek »Nova«. Dasi je začel »Primorski list« že pozivati k organizaciji samostojne katoliške stranke s krščansko-socialnim obeležjem, vendar »Soča« ni prenehala s kulturnobojno gonjo, ki je šla tako daleč, da se je spomladi l. 1896. čutil celo mirno nadškof Zorn primoranega, v posebni okrožnici na duhovščino ostro nastopiti proti »Soči« in s tem obsoditi vso Gregorčičevo politiko. Toda tudi to ni spravilo Gregorčiča na drugo pot, temveč je dal nekaj tednov pozneje celo inicijativo Gabrščku, da je razbil v Št. Petru pri Gorici prvi goriški krščansko-socialni shod, na katerega sta prihitela iz Ljubljane tudi dr. Krek in Gostinčar. Kršč. socialna misel pa s tem dejanjem vendarle ni bila ubita, kajti že naslednji dan, dne 30. junija je imel Krek v Solkanu, kjer je kaplanoval Dermastija, uspel sestanek s tamošnjimi mizarji, a šentpetrski kaplan Knavs je razširjal kršč. soc. misel po drugih goriških vaseh[53].

---

[53] Tudi med Furlani je bilo opažati tedaj živahno kršč. soc. gibanje, ki ga je vodil poslanec don A. Zanetti, pozneje pa dr. Faidutti, ki je bil l. 1902. prvič izvoljen v deželni zbor.

Jeseni l. 1896. je odšel iz Gorice Mahnič kot škof na Krk, naslednje poletje je umrl Zorn. Na njegovo mesto je prišel prihodnjo pomlad iz Ljubljane Missia, ki je l. 1899. postal celo prvi slovenski kardinal. Te izpremembe so močno vplivale tudi na goriško politiko, kajti katoliška struja okrog »Primorskega lista« je dobila v Missii mogočno oporo, a Gregorčič odločnega nasprotnika svoje dotedanje politike, negujoče pravzaprav le liberalizem (trajne in velike koristi je bila samo njegova ustanovitev »Šolskega doma« dne 16. IX. 1897). Kaplani Knavs, Dermastija in Koršič so še bolj poživili svojo kršč. soc. agitacijo, katere duša je bil semeniški profesor dr. Josip Pavlica, a Gregorčič je bil v jako mučnem položaju spričo ostre liberalne smeri svoje lastne okolice; zato je sklenil že na občnem zboru »Sloge« l. 1898. sporazum z vedno močnejšo kršč. soc. strujo okrog »Primorskega lista«. Do prvega spopada med liberalci in katoličani je prišlo na občnem zboru »Goriške ljudske posojilnice« (ki jo je ustanovil l. 1883. Gregorčič) meseca aprila l. 1899., ko sta hotela Gregorčič in Coronini odstraniti iz odbora dr. Tumo, a sta sama propadla. Vsled tega je Gregorčič takoj nato ustanovil s pomočjo dr. J. Pavlice konkurenčno »Centralno posojilnico«, ki je tvorila tudi nekako zvezo slovenskih posojilnic na Goriškem (včlanjenih prvo leto 9 posojilnic). To nasprotje je našlo seveda odmev tudi v »Slogi«. Razmerje sil je ostalo na občnem zboru meseca maja l. 1899. neodločeno. Poleti je še skušal Gregorčič oddvojiti Gabrščka od Tume, a ker Gregorčič ni hotel pristati na Gabrščkov pogoj, da nastopi z vso odločnostjo proti kršč. socialcem, je bil prelom izvršen. Na izrednem občnem zboru »Sloge« dne 20. julija sta bila Gabršček in Tuma odstranjena iz društva, nakar sta ustanovila »Narodno-napredno stranko« za Goriško. Ker je bil na zunaj lastnik »Goriške tiskarne« in »Soče« Gabršček, je kupil Gregorčič takoj nato skupno s Coroninijem Obbizijevo tiskarno, ki jo je krstil za »Narodno tiskarno« ter ustanovil list »Gorico«. Začel se je med obema strankama ljut in sirov osebni boj, v katerem se »Slovenec« ni postavil na nobeno stran, pravilno povdarjajoč, da sta si obe stranki prav močno podobni, ker jima ne gre za načela, temveč zgolj za osebni prestiž. Pojavila se je splošna desorganizacija in desorijentacija slovenskih vrst, ki je prišla do posebno vidnega izraza pri državnozborskih volitvah l. 1900. Ljudstvo je izgubljalo zaupanje v svoje gospodstvaželjne voditelje, in »Slovenec« je ponovno poudarjal potrebo po načelnosti, češ da je postalo društvo »Sloga« že anahronistično, kajti tudi v politiki je treba idej, ki jih pa Gregorčič žal nima. V tej desorganizaciji je pa seveda naraščal vpliv Italijanov, kar se je zlasti videlo

meseca aprila l. 1899. ko je nadomestil Slovencem in katoličanom prijaznega deželn. glavarja Coroninija izraziti italijanski liberalec dr. Pajer.

Končno je izprevidel tudi Gregorčič, da se mu majejo tla pod nogami, zato se je glede na bližajoče se državnozborske volitve zopet približal krščanskim socialcem. Koncem meseca junija l. 1900. sta objavila »Gorica« in »Primorski list« proglas, da sta se obe struji pomirili in zedinili, a oba lista prevzame posebno tiskovno društvo, ki se je potem dne 31. januarja l. 1901. tudi res ustanovilo in kateremu je predsedoval dr. Gregorčič. Ta združitev je bila vsaj za Gregorčiča jako nujna, kajti tudi po združitvi si je zopet priboril svoj državnozborski mandat v peti kuriji proti Tumi komaj v ožjih volitvah, dočim je v kmetiški kuriji gladko zmagal liberalni Oskar Gabršček.

To pomirjenje Gregorčičeve in krš č. soc. struje je vplivalo jako ugodno na tamošnje katoliško življenje in je v obrambo proti Gabrščkovemu liberalizmu oživilo katoliško organizatorično delavnost. Ustanovljenih je bilo nekaj gospodarskih organizacij (l. 1901. je bilo na Goriškem 15 rajfajznovk), tekom leta 1901. se je osnovalo nekaj katol. političnih društev (19. VI. za sod. okr. Kobarid, ustanovil kaplan Vuga, 9. VI. za sod. okr. Bovec, ustanovil kaplan J. Abram). Dne 3. oktobra je bila ustanovljena celo posebna podružnica učiteljske »Slomškove zveze« za Goriško, dočim je »Katol. društvo slov. učiteljic« delovalo že poprej. Posebno lepo pa se je pokazal uspeh složnega nastopa obeh struj o priliki decembrskih volitev v deželni zbor, kamor je bilo izvoljenih poleg 3 liberalcev kar 7 katoličanov in so dobili ti z dr. Gregorčičem in prof. Berbučem tudi dva dež. odbornika (ker sta bili v dež. zboru obe narodnosti enako močni in zato odvisni druga od druge, je prišlo v njem do večjih nacijonalnih bojev le redko).

Po volitvah je vladal nekaj časa precejšnji mir. Liberalci so sicer vodili po svoji »Soči« ostro borbo proti Gregorčiču še naprej. »Gorica« je vračala milo za drago, toda to je bila le papirnata gonja brez pravega odmeva v širših plasteh ljudstva. Dr. A. Gregorčič ni imel nobenega zmisla za kako politično organizacijo ljudstva ter ni znal pritegniti zaradi svoje avtokratične narave k političnemu delu niti duhovščine, a krog krščsocialcev, ki je živel pod vplivom živahnega katoliškega gibanja na Kranjskem, je bil jako majhen, zato je dobival liberalizem, ki so ga propagirali učitelji in »Soča« ter mu načelno ni nasprotoval niti dr. Gregorčič, vedno več korenin tudi med širšimi plastmi ljudstva. Posebno hud udarec je doživelo goriško katoliško gibanje dne 5. oktobra l. 1902., ko je umrl dr. Jos. Pavlica, duša tamošnjih krščsocialcev ter mladostni Krekov

tovariš in Mahničev sodelovalec. Vkljub tem neugodnim pogojem se je pa vendarle pridružilo romanju kranjskih katoličanov na Missijev grob (umrl je 24. III. l. 1902.) teden dni po smrti J. Pavlice tudi več tisoč Goričanov, ki so dobili ob tej priliki novih pobud za nadaljnje delo.

Medtem so pa zlasti v župnije v goriški okolici prišli kaplani, deloma prišleki s Kranjske (Knavs, Dermastija i. dr.), deloma pa tudi domačini, vzgojeni v semenišču od dr. Mahniča in Jos. Pavlice (zlasti Vuga, Abram, Golob, dr. Ličan i. dr.). Ti so pridno snovali politične, delavske in gospodarske organizacije, a spomladi l. 1903. se je naselil v Gorici bivši »daničar«, advokat domačin dr. Pavletič. Vsa goriška okolica je bila prežeta od navdušenja za kršč.-soc. ideje, ki so dobile prvič izraz dne 3. maja l. 1903. o priliki blagoslovitve zastave goriškega »Kat. delavskega društva«. Udeležilo se je slavlja 43 društev in nad 3000 oseb, med govorniki je pa nastopil tudi dr. Krek. Slična tabora sta se vršila potem naslednje leto v Mirnu pri Gorici, na katerem so nastopili razen domačih govornikov še Krek, Lampe in Gostinčar, ter dober mesec nato v Kobaridu. Jeseni l. 1903, se je naselil v Gorici še zdravnik dr, A. Brecelj in v naslednjih letih prof. dr. Capuder, koncipijent dr. Dermastija i. dr. Po vsej goriški okolici je zaplamtelo najživahnejše kršč. soc. gibanje, ki je seveda liberalce zelo vznemirilo. Dr. Tuma je meseca novembra l. 1904. ostro pobijal v dež. zboru predlog, da bi dajala dežela kmetiškim posojilnicam podpore v višini ustanovnih stroškov, češ da bi se podpiral s tem le »klerikalizem«. Gabrščkova »Soča« in »Primorec« sta pa naslednje poletje o priliki novega kršč. soc. tabora v Kostanjevici celo pozivala starše, naj ne dajo otrok več krstiti.

Tedanji goriški nadškof Jordan, po rodu in mišljenju Italijan, se za to politično vrvenje izprva ni brigal, sčasoma mu je pa postalo vendarle prenemirno, zato je začel kaplane premeščati iz goriške okolice na vse vetrove, toda dosegel je le to, da je razposlal kršč. soc. agitatorje po vsej deželi. Tudi dr. Gregorčič je ostal napram temu gibanju docela pasiven (l. 1905. je sprejel na Krekovo priporočilo v uredništvo »Gorice« in »Prim. lista« Fr. Kremžarja). Ko se je pa začel bati, da mu zraste kršč. soc. gibanje polagoma čez glavo, je zvabil pobornike tega gibanja v svoje organizacije, da bi imel na ta način nanje vendarle nekaj vpliva. Po mariborskem zborovanju SKSZ l. 1905. so izkušali mladi na inicijativo dr. Andr. Pavlice organizirati njen v Mariboru izvoljeni pododbor, a ker tla trenutno še niso bila godna, so to misel za nekaj časa opustili, pač pa so organizirali več dekanijskih odborov SKSZ in se z vso silo posvetili razširjanju katol. misli med dija-

štvom (zlasti I. Rejc, dr. Srebrnič in dr. Capuder), istočasno so pa sprožili tudi misel za osnovanje »Slov. ljudske stranke« za Goriško po kranjskem vzorcu.

Meseca oktobra l. 1905. je umrl nadškof Jordan in januarja 1906 je bil imenovan na njegovo mesto dr. Sedej. Spomladi in v poletju je obračala vso pozornost nase državnozborska volilna reforma, ki ni vzbudila na Goriškem nobenih nasprotij, a meseca avgusta se je vršil v Ljubljani III. katol. shod, ki so se ga udeležili mladi v velikem številu, Gregorčič je pa ostal tudi zdaj pasiven. Katoliški shod je mlade le še bolj utrdil v njih ciljih in potih. Prišedši domov, so začeli dajati svojemu dotedanjemu intenzivnemu podrobnemu delu tudi zunanje oblike.

*

Čisto po samosvoje so se pa razvijale prilike v *Trstu.* Vodstvo vsega narodnega življenja je imelo tam še vedno politično društvo »Edinost« (preds. prof. Mandič) z istoimenskim glasilom, ki je sicer vedno podčrtavalo svoj slogaški program, a je vendarle ob vsaki priliki demonstriralo svoje simpatije za liberalce. Pojav kake samostojne slovenske katoliške akcije so preprečevale na eni strani slogaške krilatice »Edinosti«, na drugi strani pa italijanska in socialistična nevarnost. Med Italijani je sicer životarila tudi posebna katoliška stranka, in izhajal je celo kršč.-soc. listič »L Avenire« kat. dnevnik »Il Popolo« je prenehal na jesen l. 1895.), toda zaradi njenega nacijonalnega šovinizma je bilo slovenskim katoličanom onemogočeno vsako sodelovanje z njo, kar je neki istrski župnik dne 5. novembra l. 1896. v »Slovencu« tudi odkrito povedal. Enako nevarni kakor Italijani so postali proti koncu 90 tih let Slovencem tudi socialni demokrati, ki so razvijali tedaj silno aktivnost, ter je bil Trst celo sedež stranke, njenih voditeljev in njenega glasila (»Rdeči prapor«). Slovenski duhovniki tržaške škofije so si poleti l. 1899 sicer ustanovili z »Zborom svečenikov sv. Pavla« svojo organizacijo, toda zaradi nacijonalnega šovinizma obeh italijanskih strank ter protiverske agitacije socialistov (E. Kristan je n. pr. izstopil iz cerkve) so trdno vztrajali v vrstah »Edinosti«, ki vsaj glede odkrite protiverske propagande zaenkrat še ni sledila kranjskim liberalcem. L. 1900. in 1901. se je zapletla »Edinost« celo v ostro polemiko s »Sl. Narodom«, ker ni odobravala tedanje Tavčarjeve politike na Kranjskem. »Slov. Narod« je vprizoril ostro gonjo proti »Edinosti«, ki jo je nazival »farovško kuharico«, in tudi proti dr. Rybařu, ki je dejal o »Slov. Narodu,« da »pomiluje slovensko inteligenco, ki se jej tak list vsiljuje za glasilo«. Prikrito ost je pa seveda naperjala vedno tudi proti katol. nar. stranki ter

kakor proti prvemu izražala svoje frazaste pomisleke tudi proti drugemu katol. shodu, a revija »Slovenka«, ki so jo izdajali tamošnji prvaki, je postala nekako glasilo vseh mlajših svobodomiselnih slovenskih literatov.

Italijanski in socialistični pritisk na slovenske narodne vrste sta izzivala živahno politično in gospodarsko-organizatorično delavnost pristašev »Edinosti« (l. 1902. so imeli okrog 40 organizacij, l. 1903. so si pa ustanovili svoje »Dramatično društvo«), zato so tudi pri državnozborskih volitvah l. 1900. dosegli jako lepe uspehe. Slovenski kandidat dr. Rybař, ki je tedaj prvič nastopil, je pritiral italijanskega liberalca celo do ožjih volitev, pač pa so izgubili istrski Slovani[54] zaradi svoje nedelavnosti ob tej priliki en mandat (Laginjev). Z intenzivno agitacijo so preprečili večje uspehe tudi slovenskim socialistom, zaradi česar se je njih vodja E. Kristan vrnil zopet nazaj na Dunaj v uredništvo »Eisenbahner-ja«. Posebno močno oporišče so si ustvarili tržaški Slovenci še l. 1901., ko je kupila tržaška posojilnica svojo hišo ter jo predelala v monumentalni »Narodni dom«. Pri hudih delavskih nemirih meseca februarja l. 1902. v Trstu Slovenci oficijalno niso bili udeleženi.

Največjo pozornost vse slovenske javnosti je pa vzbujala v začetku stoletja ricmanjska afera. Ker je l. 1899. publicist Podgornik ustavil svoj »Slovanski svet«, je od časa do časa nadaljeval svojo megleno panslavistično propagando v »Ednosti« in ob tej priliki priporočal prestop v unijatstvo. Ta agitacija je našla med tržaškimi Slovenci zaradi neposrednih nasprotstev z Italijanstvom precej odmeva. Stari in bolehni, a blagi tržaški škof Šterk, ki so ga Italijani strastno sovražili, ni imel več potrebne energije za uspešne protiukrepe. Ko je potrdil za župnika v Rojanu hudega italijanaša Jurizzo, ki mu ga je prezentiral magistrat kot župni patron, je prišlo do ogorčenih demonstracij proti cerkveni oblasti in do gibanja za prestop v unijatstvo v vsej župniji. Istočasno je pa zavrelo tudi v bližnjih Ricmanjih, ki so spadale v župnijo Dolino, a so imele svojega kaplana. Že dlje časa so namreč zahtevali ustanovitev lastne župnije, toda oblasti so tozadevno prošnjo zavlačevale brez konca in kraja. Ko je ležal Šterk l. 1902. na smrtni postelji, je povabil ricmanjski kaplan dr. Požar, stoječ popolnoma pod vplivom »Edinosti«, na tihem v Ricmanje unijatskega škofa Drohobeckega iz Križevcev ter hotel priglasiti k unijatstvu vse svoje vernike, češ da bodo tako najhitreje dosegli izpolnitev dolgoletne prošnje in neod-

[54] Poslanec prof. Spinčić je ustanovil šele l. 1902. prvo »Politično društvo za istrske Hrvate in Slovence« s sedežem v Pazinu.

visnost od dolinskega župnika, kateremu so bili dolžni odrajtovati biro. »Edinost« je seveda pozdravljala ta Požarjev korak, a »Slov. Narod« je kričal ves iz sebe: »Proč od Rima!«. V tem je umrl Šterk. Njegov naslednik je postal Nemec dr. Nagl, ki je bil poslan v Trst, da nastopa proti iredentizmu in utrdi že jako zrahljano disciplino med duhovščino. Hotel je ukloniti dr. Požarja najprej zlepa, ker pa to ni šlo, ga je prestavil in v Ricmanje poslal kaplana Kranjčiča. Toda Požar se ni hotel pokoriti, ostal je v Ricmanjih ter hujskal prebivalstvo proti cerkveni oblasti in Kranjčiču tako, da je moral ta zaradi neprestanih sirovih insinuacij kmalu oditi. Vse liberalno časopisje z »Edinostjo« in »Slov. Narodom« na čelu je proslavljalo Požarja in Ricmanje kot »narodne heroje« ter jih podžigalo k vztrajnosti. Ker suspendirani Požar seveda ni mogel opravljati verskih obredov in Ricmanjcev ni hotel sprejeti za svoje vernike tudi pravoslavni škof, so ostali brez krstov in sploh brez vsake službe božje, »poročal« in pokopaval je pa župan. Meseca septembra l. 1903. je odobril Naglovo stališče tudi Rim, toda Ricmanjci se nikakor niso hoteli vdati, temveč so ostali še nadalje brez dušnega pastirstva, dr. Požar je pa našel službo v — uredništvu »Edinosti«. Šele meseca novembra l. 1906. je bil imenovan za tamošnjega župnega upravitelja Ukmar, toda tudi ta s svojo misijo ni uspel, čeprav so se bili duhovi medtem že nekoliko pomirili.

Ricmanjska afera je katoliški misli na Tržaškem silno škodovala. Liberalno časopisje je z »Edinostjo« na čelu razkričalo politično korektnega Nagla za smrtnega sovražnika Slovanov. Ker je stala pod vplivom te pisave tudi večina tamošnje duhovščine, je predvsem trpela katoliška misel. Čeprav Nagl osebno ni bil nenaklonjen celo glagolskemu obredu, ki so ga tedaj mnogi zahtevali (zavzel se je spomladi l. 1905. za ta obred tudi »Slovenec«), je »Edinost« razvpila takoj vsak Naglov korak kot propagando za Nemštvo. To je popolnoma onemogočilo vsako katoliško akcijo proti narodnjaškemu frazerstvu vladajočih »edinjaških« liberalcev (Stembergerjev »Svetilnik«, ki je izhajal l. 1902., je bil nekaka mešanica krščc. socializma in »edinjaštva« ter ga je tudi izdajala »Edinost«).

Tržaška tla so pa postajala v teh letih tudi sicer vedno bolj vroča, kajti pod protektoratom vladajočih italijanskih liberalcev je vedno bujneje cvetel iredentizem. Sicer je prišel že škof Nagl v Trst z nalogom, naj utrjuje predvsem zrahljano avstrijsko čustvo, in v isto svrho je bil imenovan meseca oktobra l. 1904. za tržaškega namestnika eden najboljših avstrijskih visokih upravnih uradnikov, princ Hohenlohe, toda kakih uspehov ni dosegel nobeden. Me-

seca januarja l. 1906. se je čutilo namestništvo celo primorano, odvzeti magstratu vse posle prenesenega delokroga. Glede na vse to bi bilo pričakovati, da bo vlada čim bolj podpirala Slovence, ki so bili spričo italijanske nevarnosti zvesto vdani avstrijski državni misli, toda storila ni zanje ničesar, ampak jih tako v Trstu kakor tudi v Istri mirno prepuščala italijanskim nasilstvom (v tržaškem in istrskem dež. zboru so bili popolnoma brezpravni) ter poitalijančevanju javnih šol in šol »Lege nazionale«. V Trstu se je slovenski element zaradi rapidnega dotoka iz zaledja sicer sam od sebe vedno bolj krepil, toda v Istri ni prišla hrvaško-slovenska večina dežele nikamor naprej.

Neomejeno je obvladovala v teh letih vse politično življenje tržaških in istrskih Slovencev »Edinost« (njen predsednik je postal za prof. Mandičem l. 1905. Iv. Gorjup), nazunaj slogaška, dejansko pa liberalna, kar je »Slovenec« ponovno ugotovil. Zlasti dobro in točno je označil glasilo tržaških Slovencev dne 28. oktobra l. 1904., rekoč, da je »najzanikarnejši liberalizem na Slovenskem oni, ki ga zastopa »Edinost«, ker sestoji iz samih fraz in hinavstva«, dočim je kranjski vsaj odkrit. Sicer je izrekla včasih kak rahel pomislek ali željo tudi glede tedanje sirove, reakcijonarne in protinarodne politike kranjskih liberalcev (aprila l. 1906. je n. pr. svetovala, naj bi liberalci popustili glede vol. reforme), toda »Slov. Narod« jo je vselej odurno zavrnil, nakar je navadno hitro umolknila in se vrnila nazaj k bolj ali manj prikritim napadom na SLS. Zato so seveda dajali tudi njej obilo gradiva zlasti trdi boji parlamentarne delegacije l. 1906. o priliki pogajanj za volilno reformo, čeprav glede Primorja ni bilo nobenih nasprotij. Nemci so sicer skušali izprva kompenzirati kočevski mandat v Istri na škodo Italijanov, toda parlamentarni klub je sklenil z Lahi kompromis (na inicijativo »Edinosti« je že meseca marca l. 1904. pooblastil klub Spinčića, da bi dosegel splošni narodni sporazum s primorskimi Italijani, a ni uspel), glasom katerega bi dobila vsaka narodnost v Istri in na Goriškem po 3 mandate, zato so pa pomagali Italijani (poleg kršč. socialcev) štajerskim Slovencem do sedmega mandata.

Kake resne opozicije razen socialistične seveda »edinjaši« iz spredaj navedenih razlogov v tej dobi še niso imeli, le Nagl je polagoma vplival na manjši krog duhovščine, da se je začela otresati »edinjaškega« vpliva; zato je bil na III. kat. shodu zastopan z manjšo skupino tudi Trst. Že pičla dva meseca prej je bilo pa brez kakega hrupa ustanovljeno v Trstu »Slov. kat. izobraževalno društvo« kot rahel zunanji znak, da začenja mogočno vseslovensko katoliško gibanje vendarle pljuskati tudi ob to poslednjo še nezavzeto postojanko.

*

Mnogo večje mrtvilo je pa vladalo v tej dobi na Koroškem. Tamošnje slovensko politično življenje je vodilo še vedno Greg. Einspielerjevo »Kat. polit. in gospod. društvo za Slovence na Koroškem« (l. 1892. je imelo 400 članov), ki je prirejalo še po I. katol. shodu prav pridno shode po raznih večjih krajih. Sredi 90 tih let so se pa pojavila kot odmev kranjskega kršč.-soc. gibanja tudi prva katol. delavska društva (l. 1895. v Prevaljah, l. 1896. v Črni), a razen tega je bilo ustanovljenih v tej dobi tudi nekaj prosvetnih organizacij in precej posojil'nic (l. 1898 jih je bilo 20, ki so bile včlanjene pri celjski zvezi). »Mir« je dobil l. 1897. poučno-zabavno prilogo »Domači prijatelj«. Na tamošnje shode sta prišla večkrat tudi Krek in Žitnik. Uspeh tega dela ni izostal, kajti pri deželnozborskih volitvah meseca septembra l. 1896 so nastopili Slovenci skupno s katoliškimi Nemci in si priborili celo tri mandate, a četrtega so odnesli nemški katoliki, dočim so ostale pobrali nemški liberalci. Tudi pri državnozborskih volitvah l. 1897. so prvič zmagali z z enim svojim kandidatom, namreč z Lambertom Einšpielerjem v celovško-velikovškem okraju.

Ti uspehi so pa zazibali Slovence, žal, v precejšnjo brezbrižnost (le »Mir« so izpremenili z novim letom 1900. v tednik), ki se je le prehitro maščevala. V političnem društvu je vedno bolj pojemala nekdanja agilnost, razen tega so se pa zanesli vanj še spori glede politične taktike. Predsednik Greg. Einspieler je trdil, da morajo koroški Slovenci nastopati povsod kot samostojen političen činitelj, dočim je Podgorec navzlic nasprotnim sklepom odbora političnega društva zagovarjal čim tesnejše sodelovanje s katoliškimi Nemci. Posledica teh sporov in odhod kaplana Treiberja iz Celovca je bilo popolno politično mrtvilo, le na gospodarskem polju so si ustvarili pod Podgorčevim vodstvom nekaj novih oporišč, med katerimi je bila najvažnejša prva slovenska »Kmetijska zadruga za Celovec in okolico«. To je ustanovil Podgorec meseca februarja l. 1899. v Sinči vasi, a se je imela boriti že takoj od početka z velikimi težavami. Samo gospodarsko delo pa seveda ni moglo paralelizirati silnega pritiska Nemcev; že pri državnozborskih volitvah l. 1900. so Slovenci zopet izgubili svoj edini mandat. »Slovenec« je že tedaj poudaril, da koroških Slovencev ne bo rešilo samo frazarjenje o slogi (do majhne polemike med »Slovencem« in »Mirom« je prišlo že tudi po I. kat. shodu zaradi Družbe sv. Cirila in Metoda), temveč je treba vsestranskega intenzivnega dela. Ker tudi ta udarec tamošnjih rodoljubov ni izmodril, so doživeli pri deželnozborskih volitvah l. 1902. še hujšo katastrofo, kajti izmed dotedanjih treh mandatov so izgubili 2. V novi deželni odbor je

prišel le Grafenauer. »Slovenec« je tedaj odkrito poudaril, da je tega poraza kriva le njih lastna zanikarnost. Zapisal je, da nekoliko dela le par duhovnikov, vsi ostali izobraženci pa prav nič; kranjski poslanci so prenehali zahajati na Koroško, politično društvo spi, povsod vlada brezbrižnost, »Mir« je urejevan slabo, vse zabavlja le proti trmastemu zagovorniku sodelovanja z Nemci, Podgorcu, a on edini vsaj nekaj dela. Obsojal je njih medsebojne spore in jim priporočal več socialnega duha v njih delu, s katoliškimi Nemci pa le sodelovanje, ne pa strnitev v skupno stranko, češ da more biti politika koroških Slovencev le narodna in katoliška, kajti liberalec preide itak vsak v nemški tabor.

Take so bile razmere na Koroškem, ko se je naselil meseca avgusta l. 1903. v Celovcu odvetnik dr. Janko Brejc, katerega je pregnala iz Ljubljane pojavljajoča se napetost med njim in oblastnim dr. Šusteršičem. Dr. Brejc je študiral srednje šole v Celovcu in so mu bile koroške razmere kolikortoliko znane, a v kranjski katol.-narodni stranki se je bil prav dobro izšolal; zato je takoj posegel v središče tamošnjega narodnega življenja ter začel propagirati pogum in zmisel za samopomoč. Na zimo se je že vršilo v Celovcu zborovanje zaupnikov iz vse dežele. Tam je predložil Brejc popoln načrt za vsestransko narodno delo: osnovala naj bi se nova politična društva, po vseh občinah je treba določiti zaupnike, razširiti izobraževalno in zlasti mladeniško organizacijo, pridno prirejati politične shode, začeti z zbiranjem narodnega sklada itd. V kratkem je zavel pod Brejčevim vplivom po deželi nov duh. Že pri občinskih volitvah, ki so se tedaj vršile, so si priborili Slovenci zopet prav zadovoljive uspehe. Polagoma so organizirali mrežo zaupnikov po vseh slovenskih občinah, spomladi l. 1904. so ustanovili v Celovcu »Slov. delavsko društvo«, ki je začelo pod L. Erlichovim vodstvom takoj z živahnim delom, udeležili so se z veliko navdušenostjo dopolnilnih volitev v okraju Podklošter-Trbiž, peščica slovenskih akademikov si je osnovala ferij. društvo »Gorotan«, a predsedstvo političnega društva je prevzel za ostarelim Einspielerjem popularni in agilni ljudski buditelj Grafenauer (vse posle je pa dejansko že tedaj vodil dr. Brejc, ki je prevzel kmalu nato tudi predsedstvo). Ko so uvideli velike uspehe mladeniškega gibanja sosednih štajerskih Slovencev, so začeli župnik Trunk, župnik Meierhofer, kaplan Poljanec in akademik Kotnik propagirati to tudi na Koroškem. Za dan 18. septembra l. 1904. so sklicali na Veliki Strmec velik shod koroške mladine, katerega se je udeležilo nad 900 mladeničev. Kakor večino sličnih prireditev obmejnih Slovencev, je oklevetal »Slov. Narod« tudi ta shod za golo »klerikalno propagando«, toda li-

beralci sami niso storili zanje (izvzemši za tržaške Slovence) ničesar. Razen narodno buditeljskega in politično organizatoričnega dela so posvečali Korošci precej pozornosti tudi gospodarski samopomoči in so priredili dne 12. julija l. 1905. v Celovcu prvo zborovanje posojilničarjev, ki je razpravljalo o gospodarski organizaciji, naslednje leto se je pa vršil shod vseh petih slovenskih delavskih društev, na katerem so sklepali o organizaciji slov. delavstva (govoril je tudi že Fr. Smodej). O priliki občnega zbora celovškega političnega društva dne 22. marca l. 1906. je bilo ugotovljeno, da ima društvo 3300 članov, da je priredilo v zadnjem letu 58 shodov in zborovanj, da deluje na Koroškem 6 izobraževalnih društev in 5 slov. pevskih zborov in da je opažati na vseh poljih velik in živahen napredek; zlasti priljubljen da je med ljudstvom »Naš dom« (imel je samo na Koroškem 2000 naročnikov), ki je urejevan bolje nego »Mir«.

To gibanje koroških Slovencev je izzvalo še večji pritisk Nemcev. Oblasti so šikanirale celo »Mirove« naročnike in suvereno prezirale najelementarnejše jezikovne pravice v uradih in pri sodiščih. Dr. Brejc je kot edini tedanji narodni odvetnik v Celovcu sicer vodil vztrajne in žilave borbe za enakopravnost jezika tretjine dežele, toda opravljal je večinoma Sisifovo delo. Za najhujšo potujčevalnico so zlorabljali Nemci šolo, v kateri so renegatski liberalni učitelji širili le mržnjo do materinščine in rodoljubnih duhovnikov. Da bi vzgojili vsaj nekaj svojih, katoliško in slovensko mislečih učiteljev, so osnovali Slovenci že spomladi l. 1902. v Celovcu posebni »Učiteljski dom« pod Ehrlichovim vodstvom.

V sredi te težke borbe za goli narodni obstoj je zadel koroške Slovence še hud udarec z novo državnozborsko volilno reformo. Glavno besedo pri sestavljanju vladnih načrtov so imele večinske stranke dotične dežele, kar so bili na Koroškem nemški liberalci. Ker koroški Slovenci v parlamentu tedaj sploh niso imeli nobenega svojega zastopnika, so prevzeli skrb zanje seveda ostali, v »Slovanski zvezi« združeni jugoslovanski poslanci. Kakor smo že omenili, je vodil pogajanja z vlado glede koroških in štajerskh mandatov Ploj, ki je vso zadevo zavozil. O rezultatu svojega mandata je obvestil klub šele tedaj, ko je bila stvar za Slovence že izgubljena in si Nemci niso dali več iztrgati svojega uspeha. Slovenski liberalci, ki niso storili za zahteve obmejnih rojakov niti koraka, so vprizorili divjo časopisno gonjo proti katoliškim poslancem, zlasti proti dr. Šusteršiču, čeprav je napenjal ta potem v odseku vse sile, da popravi Plojev neuspeh. Razočarani Korošci so seveda iskali krivcev ter dolžili za prizadeti jim udarec vse slovenske poslance, predvsem pa tudi njih voditelja dr. Šusteršiča. Ta je skušal priboriti

Koroščem drugega poslanca najprej kot kompenzacijo za kočevski mandat, kar je odklonil odsek dne 6. julija s 23 proti 22 glasovi. Dne 19. julija je potem predlagal kompromisno rešitev v tem zmislu, da bi se število koroških mandatov pomnožilo za enega slovenskega in enega nemškega, toda Nemci so odklonili celo to. Razočaranje in razburjenje na Koroškem, podžigano še od gonje liberalnega časopisja, je naraščalo od dneva do dneva. Dne 22. julija je izrekel shod koroških zaupnikov pod Podgorčevim predsedstvom slovenskim poslancem nezaupnico, zahteval od njih, da začno z obstrukcijo ter v znak protesta preklical udeležbo koroških Slovencev na III. katol. shodu.

Krivična očitanja Koroščev in rabijatni odgovori dr. Šusteršiča so povzročili hude polemike in ostro nasprotje med Korošci in kranjsko SLS. »Slovenec« je predbacival Koroščem nedelavnost v preteklosti in poudaril, da je dovolj žalostno izpričevalo zanje, če se ne upajo gladko zmagati celo v predvidenem okraju, ki ima celo po uradnem štetju 37.600 Slovencev in 7500 Nemcev (pritoževali so se namreč tudi, da je celo edini predvideni slovenski okraj zanje neugodno prikrojen), »Mir«, ki ga je urejeval k liberalcem se nagibajoči Ekar (ta je bil tudi tajnik političnega društva), je pa očital Kranjcem njih sebičnost, strankarsko omejenost in pomanjkanje prave narodne zavesti. Nasprotje je raslo od dneva do dneva. Podgorec je agitiral zlasti proti kat. shodu. Brejc je prirejal protestne shode, ki so izjavljali nezaupnice Šusteršiču in nastopal tudi po sličnih liberalnih shodih na Štajerskem in v Trstu, Ekar je pa z napadi na SLS pridno polnil tudi predale »Slov. Naroda«. Meseca septembra je prišlo celo do tiskovne pravde dr. Brejca in Podgorca proti Lampetu, Štefetu in Smolnikarju (ta je urejeval »Domoljuba«), v kateri je pa prišlo po A. Kalanovem prizadevanju do poravnave. Šele na zimo, ko je bila volilna reforma definitivno pod streho, so se začeli duhovi nekoliko pomirjati. Dne 17. dec. je vabil »Slovenec« kljub vsem dogodkom zopet na naročanje »Mira«, Korošci so se pa začeli pripravljati na bližajoče se volitve, s katerimi so se začeli zanje novi boji in nove težave.

Če se končno ozremo še na katoliško društveno življenje in prosvetno delo med prvim in tretjim katoliškim shodom, tedaj vidimo tudi tu popoln preobrat. Dočim je vladalo v Taaffejevi dobi v vodilnih konservativnih katoliških

vrstah skoro popolno nerazumevanje za kako smotreno ljudsko-izobraževalno delo in je tudi »Slovenec« šele zadnja leta pred I. kat. shodom začel opozarjati na njega važnost ter je bilo vse tozadevno delo po deželi izvršeno skoro izključno le na inicijativo posameznih tihih podeželskih delavcev, se je pa I. kat. shod z vso svojo avtoriteto zavzel za vse panoge in oblike katoliškega ljudsko-prosvetnega dela. Vendar je preteklo še mnogo let, preden je prišlo res do sistematičnega dela tudi na tem polju.

»Slovenec« je z novim letom 1893. sicer uvedel v svoje predale stalno rubriko »Društva«, v kateri je poročal o raznih prireditvah, toda kakih posebnih pobud bralci iz te rubrike še vedno niso črpali. Kljub temu so pa po kmetih nastajala tu in tam nova bralna in izobraževalna društva (prvo s tem imenom menda v Cerknici, ust. l. 1894.) in pojavile so se v zmislu resolucij katol. shoda prve »farne knjižnice« (prva menda v Cerknici). Celo na Koroškem se je ustanovilo pozimi l. 1893/94. v Šmihelu pri Pliberku prvo slovensko koroško pevsko društvo »Gorotan« (drugo je bila »Lipa« v Srejah nad Vrbo, ustanovljena l. 1897.), a na drugi strani pa je zaspalo v tej dobi tudi mnogo bralnih društev iz prejšnjih let. Največje ljudsko-izobraževalno delo je seveda vršila Mohorjeva družba, ki je ravno v tej dobi napredovala skokoma od leta do leta (l. 1890. je imela 48.000 članov). Enako se je širilo tudi časopisje, ki je prodiralo že v poslednje slovenske vasi (»Domoljub« je imel l. 1898. naklade 10.000).

Prvi večji sad katoliškega shoda na prosvetnem polju je bila ustanovitev »Leonove družbe«. Že dne 24. novembra l. 1893. je objavil »Slovenec« članek o potrebi »Leonove družbe« ter se pri tem skliceval na resolucijo kat. shoda in na »Rimski Katolik«, toda pravega odziva zaenkrat še ni bilo. Leonovce so prehiteli ljubitelji umetnosti, ki so imeli dne 30. novembra 1893. ustanovni občni zbor »Društva za kršč. umetnost«. Šele naslednje poletje se je vršil v Celju večji sestanek, ki je razpravljal o ustanovitvi »Leonove družbe« in pripravil pravila, ki jih je ljubljanska deželna vlada potrdila dne 9. I. l. 1895., nakar je bil sklican ustanovni občni zbor za 18. dan marca, a je bil potem preklican. Ker ni bilo zopet več mesecev o njej nobenega glasu, je dne 21. januarja l. 1896. vprašal »Slovenec« s posebnim uvodnikom »Leonova družba, kje si?« ter septembra klic ponovil. Šele na to ponovno urgenco se je vršil potem dne 14. okt. l. 1895. ustanovni občni zbor, ki je izvolil za družbenega predsednika semeniškega vodjo dr. Kulavica. Kmalu nato je bil imenovan za krškega škofa njen

glavni inicijator dr. Mahnič. Ko se je mudil nekaj tednov po imenovanju v Ljubljani, je ponudil družbi svoj »Rimski Katolik«, da ga izdaja naprej. Družba je Mahničev predlog sprejela ter z novim letom 1897. list nadaljevala pod naslovom »Katoliški Obzornik«. Uredništvo je prevzel mladi dr. Aleš Ušeničnik, ki je potem z le njemu lastno pridnostjo ter globokim in širokim znanjem nad 20 let vodilno soustvarjal vso ideologijo slov. kat. gibanja.

Nekako središče katoliškega ljudsko-prosvetnega dela sredi 90 tih let so bila razna delavska društva, ki so imela v tej dobi predvsem politično-propagandni značaj. V »Leonovi družbi« se je osnoval na Krekov poziv poseben socialni odsek, a v delavskih društvih je na tisoče sestankov, shodov, zborovanj in predavanj razgibalo vse slovenske delovne sloje, ki so postajali s tem od leta do leta važnejši javen činitelj. Posebno smotreno je postalo to gibanje še po prvem shodu delovnih stanov dne 15. avgusta 1896., ki je jasno formuliral delavske zahteve in sprožil misel ustanovitve zveze vseh nepolitičnih kršč. soc. društev. Kakor smo že spredaj omenili, se je sestavil potem v zmislu teh sklepov meseca septembra l. 1897. poseben odbor, sestoječ iz dr. Debevca, Gostinčarja, Štefeta, Zalesjaka in Zillerja, ki je pripravil vse potrebno. Ustanovni občni zbor nove zveze se je vršil dne 14. nov., krstili so jo pa za »Slovensko krščansko socialno delavsko zvezo«. Za predsednika je bil izvoljen tovarnar Karel Pollak[55], zamišljena pa je bila kot nekaka nepolitična osrednja organizacija celokupnega kršč.-soc. gibanja (člani kat. delavskih društev so namreč mogli biti zaradi njih političnega značaja le polnoletni moški). Čeprav so pristopila k novi zvezi že naslednji mesec kršč.-soc. društva iz Zagorja, Prevalj, Cerknice, Horjula, Št. Petra na Krasu, Sv. Križa pri Litiji in iz Trbovelj, je ostal njen delokrog kot osrednje zveze vendarle še dolgo zgolj na papirju, pač je pa postala takoj zbirališče in ognjišče vsega ljubljanskega kršč.-soc. gibanja, zlasti prosvetnega. V to svrho si je osnovala še tisto zimo tamburaški zbor, čitalnico, knjižnico in dramatično in govorniško šolo ter začela s prirejanjem predavanj, gledaliških predstav, veselic in družabnih večerov, a nekak svoj pevski zbor je imela v »Slov. katol. delavskem pevskem društvu Zvon«, ki ga je ustanovil Krek spomladi l. 1896. (društvo je pa prešlo potem že l. 1899. v liberalni tabor).

[55] V odbor so bili nadalje izvoljeni še: dr. Debevec (podpreds.), Iv. Štefe (tajnik), H. Zalesjak (blagajnik), Iv. Jakopič, H. Mittermayer, Iv. Kregar, L. Smolnikar, I. Golob in Iv. Pip (knjižničar). Čeprav ni bil izvoljen dr. Krek niti v odbor, se je vršila vendarle že druga odborova seja v Krekovem stanovanju. Ob tej priliki je bilo sklenjeno, povabiti pismeno k pristopu vsa slovenska kršč. soc. društva.

Ker razne organizacije niso imele primerne strehe za svoja zborovanja in druge nastope (l. 1896. otvorjenega »Narodnega doma« se je bila polastila takoj od začetka liberalna frakarija), se je spomladi l. 1897. odločila »Katoliška družba za Kranjsko«, da nanovo zgradi po potresu jako poškodovani »K a t o l i š k i d o m« (kupila ga je bila že l. 1894.), ki je potem dolgo let služil za zbirališče vseh katoliških organizacij in dajal razen SKSDZ streho najrazličnejšim katoliškim prireditvam. V njem so se vršili tista leta stalni t e d e n s k i r a z g o v o r i katoliških izobražencev, iz katerih je izšlo nešteto pobud za praktično organizatorično in propagandno delo.

Ker SKSDZ že od vsega početka ni bila zgolj delavska organizacija, temveč so imeli v njej svoje ognjišče zlasti tudi oni izobraženci, ki so se želeli udejstvovati v delavskih vrstah v kršč. soc. zmislu, je odbor že takoj po ustanovitvi začel misliti na spremembo pravil. Na prvem rednem občnem zboru, ki se je vršil dne 30. januarja l. 1898., so res izpustili iz naslova ime »delavska«, a namesto K. Pollaka, ki je bil prezaposlen v svojem podjetju, je bil izvoljen za predsednika H. Zalesjak. Ker je ta še tisto polletje odšel v službo v Dalmacijo, ga je nadomestil meseca avgusta pasar Ivan Kregar. Za mesec september je pripravljala »Slov. kršč. soc. zveza« velik vseslovenski delavski shod, h kateremu je priglasilo udeležbo že 52 raznih društev. Zaradi umora cesarice Elizabete je bil potem ta shod preložen na prihodnje leto, pač pa je zveza razširila na zimo svojo društveno knjižnico in jo spremenila v ljudsko, prvo v Ljubljani, razen tega pa pripravljala še ustanovitev »K r š č a n s k e ž e n s k e z v e z e« in začela posebno pridno gojiti predavanja.

Še mnogo bolj je razvila SKSZ svoje delovanje l. 1899. O priliki II. občnega zbora dne 2. februarja je bil za predsednika ponovno izvoljen Kregar, za tajnika pa mladi, agilni Ivan Štefe, a tovarnarja Pollaka so izvolili za prvega zveznega častnega člana. Takoj po občnem zboru se je začela pripravljati zveza na b l a g o s l o v i t e v s v o j e z a s t a v e, ki se je vršila dne 28. maja obenem s p r v i m v s e s l o v e n s k i m d e l a v s k i m s h o d o m[56]. Na slavnost so prihiteli razen 100 domačih slovenskih društev in nad 3000 glav broječe množice še zastopniki Hrvatov in Čehov, vršila se je pa vkljub velikemu deževju jako slovesno. Zastavo je blagoslovil sam škof dr. Jeglič, na velikem zborovanju, ki mu je predsedoval dr. Krek, so pa govorili dr. Gregorčič, Andrej Kalan, Karel Pollak, Vencajz, župnik Zagorac iz Siska, Hovanek iz Prage in dr. Vsa slovesnost je dokazala, da je pognalo kršč. soc. gibanje že globoke korenine med katoliškim izobraženstvom in med najširšimi sloji ljud-

[56] Kumovala je zastavi ga. Franja Pollak, kip sv. Mihaela na zastavi je pa eno prvih del arhitekta Jos. Plečnika.

stva, a SKSZ se je to pot prvič uveljavila kot duševno središče tega gibanja. Že o Velikem šmarnu je potem zveza vrnila pod Krekovim vodstvom Hrvatom njih obisk v Zagrebu in Karlovcu. Najživahnejše je pa postalo zvezno delovanje na jesen. Konec meseca septembra je organizirala ustanovitev »Kršč. žen. zveze« (članic je bilo takoj nad 300, in za predsednico je bila izvoljena ga. Manfredo), a naslednji mesec je osnoval zvezin dramatični odsek v »Katol. domu« posebno »Delavsko gledališče« in izdal meseca decembra prvi zvezek »Zbirke ljudskih iger«. Isti mesec je priredila zveza pod Smolnikarjevim vodstvom prvi socialni tečaj, a veselice, predavanja, družabni večeri, izleti itd. so se vrstili drug za drugim. Čeprav so se v zvezi pridno udejstvovali izobraženci (Krek, dr. Debevec i. dr.), je vendar ves značaj njenega dela dokazoval, da je namenjena predvsem delavstvu; zato se je meseca decembra l. 1899. tudi udeležila velikega zborovanja avstrijskega kršč. soc. delavstva na Dunaju in je otvorila dne 1. februarja l. 1900. v Ljubljani posebno »d e l a v s k o p i s a r n o«, ki naj bi nudila delavcem posredovanje služb in pravno pomoč. To živahno delo je najlepše razvidno iz tajniškega poročila o priliki III. zvezinega občnega zbora z dne 11. februarja l. 1900., ki je navajalo, da je priredila zveza v preteklem letu 15 predavanj, 12 novih iger in 4 veselice, povečala knjižnico od 402 knjig na 1269 (mnogo knjig je pošiljala tudi izseljencem na Westfalsko), preskrbela svoji čitalnici 25 listov, vpisala 8 nanovo pristopivših društev, ustanovila razen ženske zveze (pravila le-te so bila potrjena šele meseca novembra l. 1900.) in delavske pisarne tudi »Čebelico« za malo varčevanje, združevala 1201 člana in imela 2244.64 gld. dohodkov in 2111.28 gld. stroškov. Na tem občnem zboru je bil izvoljen za predsednika dr. Krek, ki je potem vodil SKSZ do svoje smrti.

Meseca aprila l. 1900. so priredili Slovenci veliko romanje v Rim, ki se ga je udeležila tudi deputacija SKSZ in izročila ob tej priliki papežu posebno udanostno adreso z nad 8000 podpisi. Tako in podobno živahno delo zveze je napotilo nekega dopisnika iz Jarenine, da je objavil potem dne 18. maja v »Slovencu« dopis, v katerem se je pritoževal nad zaspanostjo drugih ljudsko-prosvetnih društev, zlasti onih po deželi, razen tega pa prvič sprožil misel, naj bi sprejemala SKSZ pod svoje okrilje tudi bralna društva in jih navajala k smotrenejšemu delu. To se zaenkrat sicer še ni zgodilo, pač se je pa podrobno pečal z vprašanjem ljudsko-prosvetnega dela II. kat. shod, ki je zanj organizirala SKSZ veliko bakljado.

Želja po izobrazbi je pa polagoma naraščala tudi na kmetih. Leto za letom so se porajala križem Slovenije nova bralna in izobraževalna društva ter župne knjižnice, zlasti odkar so

začeli sredi 90 ih let polagoma uvidevati važnost ljudsko-izobraževalnega dela vsi vodilni katoliški krogi. Že dne 20. dec. l. 1894. je objavil »Slovenec« uvodnik z naslovom »Društva in shodi«, kjer je dejal, da je treba posnemati intenzivno društveno delavnost soc. demokratov, a dne 8. januarja 1897. je v članku »Česa nam je treba?« prvič krepko podčrtal, da je treba ustanoviti v vsaki župniji kat. bralno društvo. To je ponovil potem tudi občni zbor ljubljanskega tiskovnega društva l. 1898. Klici po izobraževalnem delu in organizaciji so se oglašali od vseh strani, o njem so razpravljali akademiki na svojih vsakoletnih shodih, ustanavljala so se vedno nova bralna in izobraževalna društva (par jih je prešlo v teh letih tudi v liberalne roke). Z ustanovitvijo »Krščanske socialne zveze« l. 1899. je bilo pritegnjeno v krog izobraževalnega dela še ženstvo, ki se je zbiralo dotlej le v živahno delujočih nabožnih organizacijah. Na liberalni strani, izvzemši pri nekaterih učiteljih, v teh letih še ni nikakih sledov o kakem ljudsko-izobraževalnem delu, pač pa so postajali vedno nestrpnejši v onih organizacijah, ki so bile obema strankama skupne (zlasti pri sokolskih društvih, ki so postajala polagoma izrazito liberalne paradne organizacije). Večjo pažnjo pa so posvečali temu delu socialisti, ki so si osnovali »Delavsko izobraževalno pravovarstveno in podporno društvo« ter ustanavljali podružnice tega društva po vseh delavskih središčih.

Medtem se je vršil v Ljubljani II. slov. katoliški shod, ki je intenzivno razpravljal o organizaciji katol. znanstvenega, umetnostnega in izobraževalnega dela ter zlasti priporočal ustanavljanje izobraževalnih društev in župnih knjižnic ter skrb za dober tisk.

Isto je poudarjal »Slovenec« dne 4. jan. l. 1901. ko je razpravljal o rezultatih, ki so jih pokazale tedanje državnozborske volitve. Ti sklepi in pozivi so našli krepak odmev po vseh slovenskih deželah iz so iznova jako oživili organizatorično delo. Po vsej Sloveniji je naraščalo število bralnih in izobraževalnih društev ter župnih knjižnic (takoj po kat. shodu so se ustanovile v Selcih, na Ponikvi, v Loškem potoku i. dr.), a mladi štajerski katoličani so posvetili sploh vso svojo pozornost le sistematičnemu izobraževalnemu delu, zlasti med mladino. Nekdanje izobraževalno delo katoliških delavskih društev se je začelo sicer umikati strokovnemu, zato je pa pristopalo tudi delavstvo v obstoječa izobraževalna društva in je bilo ponekod celo najagilnejši del članstva.

SKSZ je tudi po katoliškem shodu pridno nadaljevala svoje dotedanje delo in uvedla že jeseni l. 1900. redna tedenska predavanja, tečaje za učenje raznih jezikov in dr. Na poletje l. 1901. je grozila temu delu huda ovira, ker je bil postavljen »Katoli-

škemu domu« zaradi prevelikih dolgov sekvester (škodoželjnim liberalcem se je pripetilo isto naslednje leto pri »Narodnem domu«), a je bil k sreči kmalu zopet odpravljen. Vse to pa ni zveze prav nič oplašilo, temveč je izdala v tem času celo monumentalni Krekov »Socializem« in meseca dec. l. 1901. sklenila začeti še z izdajanjem posebne »Knjižnice SKSZ«, ki naj bi prinašala predvsem poljudno razlago raznih socialnih in gospodarskih zakonov. Izšel je pa en sam zvezek, namreč Schweitzerjev »Društveni in zborovalni zakon«. Sliko tega naraščajočega dela je nazorno podal občni zbor zveze dne 23. marca l. 1902., ki je ugotovil lepo poslovanje delavskega tajništva, Čebelice, Ženske zveze in knjižnice (štela je tedaj 1570 knjig, izposodila jih je pa v zadnjem poslovnem letu 967). Zvezna blagajna je izkazovala v zadnjem poslovnem letu že 15.340 K prometa, in občni zbor je pooblastil odbor, da sme začeti tudi z izdajanjem lastnega glasila SKSZ. V poletnem času, ki ni bil primeren za drugačno delo, je prirejala zveza še vedno skupne izlete (zlasti na Šmarno goro).

Oživelo je pa po II. kat. shodu ljudsko-prosvetno delo tudi po deželi. Število izobraževalnih društev je naraščalo od meseca do meseca, in stara, dremajoča so se prebujala. Vse to je začelo polagoma samo od sebe klicati po sistematični in enotni organizaciji vsega ljudsko-izobraževalnega dela. Zato je začel odbor SKSZ že spomladi l. 1902. razmišljati o tem, da preosnuje SKSZ res v zvezo vseh slovenskih nepolitičnih društev, saj s tem namenom se je bila že prvotno ustanovila, a je dotlej pridno vršila pravzaprav le posle kršč. soc. izobraževalnega društva za Ljubljano, z zunanjimi društvi je imela pa le toliko zveze, da jim je v slučaju potrebe pomagala z govorniki in se udeleževala njih večjih prireditev. Da svojo namero izvrši, je sklicala za 7. in 8. dan septembra l. 1902. v Ljubljano prvi shod kat. slov. nepolitičnih društev. Vse priprave je vodil L. Smolnikar, škof dr. Jeglič je pa prevzel pokroviteljstvo. »Slovenec« je že mesec dni pred shodom poudarjal, da je katoliška gospodarska organizacija sedaj dobro urejena in se razvija, zato je prišel čas, da se uredi tudi izobraževalno delo; v to svrho sklicani shod naj reorganizira SKSZ tako, da bo res zasnovala prosvetno društvo v vsaki župniji in vodila vse podeželsko izobraževalno delo ter združila tozadevna društva v krepko celoto. Tik pred shodom je še enkrat podčrtal važnost prosvetnega dela in izobraževalne organizacije. Napovedanega dne se je zbralo v »Katoliškem domu« 215 izvenljubljanskih delegatov, ki so zastopali 78 društev; razen tega je pa prišlo še okrog 300 drugih udeležencev iz vseh slovenskih dežel ter deputacija Hrvatov. Shodu je predsedoval dr. Krek. Prvi je govoril M. Moškerc o notranjem poslovanju SKSZ ter njenih

nalogah napram včlanjenim društvom. Sprejeta resolucija je očrtala v kratkih obrisih bodoče naloge organizacije SKSZ. R. Nemec je svetoval osnovanje telovadnih krožkov, Ivan Gostinčar pa zgraditev »Zvezinega doma« v Ljubljani (»Kat. dom« je bil namreč zidan jako neprimerno). Drugi poročevalec dr. E. Lampe je govoril o izseljeništvu, medsebojni pomoči društev in o pravnem varstvu ter predlagal razširitev zveznega delavskega tajništva v ljudsko pisarno. Dr. Janežič je razpravljal o potrebi organizacije in o načinu uspešnega delovanja ter zlasti poudarjal potrebo društvenih domov. Za njim je podajal dr. Smolnikar obširna navodila za snovanje in vodstvo nabožnih, rokodelskih, delavskih, ženskih, dobrodelnih, izobraževalnih in drugih društev. Predložil je načrte pravil, poslovnikov, knjig, obrazcev in vlog ter podrobno razpravljal o vseh panogah društvenega delovanja (o tečajih, knjižnicah, »Čebelicah«, abstinenci, petju, igrah. veselicah. telovadbi, izletih itd.). Nato je poročal J. Gostinčar o shodih in govornikih, dr. Krek pa o strokovnih organizacijah. Naslednji dan je navduševal župnik Zagorac zborovalce za »Hrvaško-slovensko zajednico« na kršč.-soc. načelih, J. Ratajec je poročal o dunajski osrednji zvezi avstrijskih nepolitičnih kršč.-soc. društev, Štefe je pa govoril o časnikarstvu. Končno so bili izvoljeni še pomožni odbori za Primorsko, Štajersko in Koroško.

Kakor je videti že iz navedenega, je tudi ta shod jasno dokazal, da je izšla katoliška prosvetna centrala iz osrčja kršč.-soc. delavskega gibanja, ker vkljub jasno spoznani potrebi po močnem središču ljudsko-prosvetnega dela in volji za njega ustvaritev shod še vedno ni ločil širokega ljudsko-prosvetnega dela od izrazito socialnega, temveč je skušal združiti v SKSZ oba delokroga. Toda dejanske razmere in potrebe so si utirale tu same svojo pot naprej in oblikovale delavstvu polagoma posebno socialno in strokovno organizacijo s tozadevnimi centralami izven SKSZ, dočim je postajala ta dejansko vedno bolj središče in izhodišče katoliškega ljudsko-izobraževalnega dela. Neposredno za tem shodom se je vršil v Ljubljani še I. slov. protialkoholni kongres. Oba shoda sta opozorila najširšo javnost na važnost in pomen resnega izobraževalnega dela med ljudstvom ter dvignila nivô društvenega življenja visoko nad stereotipno prirejanje veselic, ki se je dotlej le prerado izživljalo v prazno veseljačenje in večkrat tudi v nepotrebno zapravljanje. »Slovenec« je ponovno razpravljal o nalogah SKSZ, in pozivljal društva, naj se oklenejo reorganizirane SKSZ (že tekom prvega polletja je pristopilo k njej 46 društev). Ker je šla gospodarska organizacija že sama mirno in nemoteno svojo pot dalje, je začelo prihajati ljudsko prosvetno delo polagoma v središče zani,

manja (samo l. 1903 je bilo ustanovljenih na Slovenskem 28 novih kat. prosvetnih društev, l. 1904. nadaljnjih 21 itd.). Društva so razvijala najživahnejše delovanje, širila katoliški tisk že v vsako hišo, »Družba sv. Mohorja« je dosegla l. 1900. nad 78.000 članov, »Domoljub« je l. 1904. že prekoračil naklado 20.000, l. 1903. ustanovljeni »Bogoljub« se mu je skušal približati v hitrih skokih, a mariborski »Naš dom« ni zaostajal mnogo za njim. Spričo splošne šolske obveznosti je nepismenost hitro izginjala, tisk in mreža prosvetnih društev pa sta smotreno dodajala svoje, in kulturni nivô članstva se je vidno dvigal od leta do leta.

SKSZ je spričo tega razcvitanja ljudske prosvete in ljudsko-prosvetnega dela hitro napredovala. Njena notranja organizacija se sicer še vedno ni prilagodila skoro docela spremenjenemu delokrogu, temveč je ostalo vse pri starem tako, da je bila ljubljanska SKSZ obenem samostojno društvo z osebnim članstvom; njen odbor, voljen na občnih zborih ljubljanskih članov (vršili so se dne 22. III. 1903, 13. IV. 1904, 4. VI. 1905), je bil dejansko tudi odbor celokupne zveze, le tajništvo in blagajništvo ljubljanske SKSZ in celokupne zveze so začeli zaradi naraščajočih poslov polagoma ločiti. Odbor je slejkoprej vodil skrb za vse ljudsko-prosvetno delo v Ljubljani sami (žensko zvezo so smatrali le kot nekak odsek SKSZ), razen tega pa seveda pomagal tudi včlanjenim društvom s predavatelj in drugim (nadaljeval je n. pr. izdajanje »Zbirke ljudskih iger«, prirejal socialne tečaje v Ljubljani in po deželi). Glavno vez so tvorila letna zborovanja vseh v zvezi združenih društev, ki so obravnavala vsa važna ljudsko-prosvetna vprašanja ter ustvarjala enotne smernice. Sproti je obveščala zveza včlanjena društva o vsem potrebnem v posebni rubriki »Slovenca«, ki jo je list uvedel l. 1904. pod naslovom »Vestnik SKSZ«, a važnejšim sejam zveznih pododborov po drugih deželah so ponovno prisostvovali tudi zastopniki centrale (zlasti dr. Krek in Štefe).

Uspehi tega ljudsko-izobraževalnega dela so se na zunaj lepo pokazali že na velikem mladeniškem taboru dne 4. in 5. julija 1904. na Brezjah, katerega se je udeležilo nad 8.000 mladeničev iz vseh slovenskih dežel in ki je manifestiral predvsem za versko probujo ter narodno in izobraževalno delo. Posebno impozanten je bil na tem shodu nastop Štajercev, kajti tamošnji pododbor SKSZ je pod Koroščevim predsedstvom razvijal najintenzivnejšo delavnost. Na svojih sejah je redno razpravljal o sistematični organizaciji celokupnega prosvetnega dela v svojem področju (seji dne 14. nov. je prisostvoval tudi centralni tajnik Iv. Štefe, ki je ob tej priliki vnovič sprožil misel ustanovitve telovadnih krožkov), a tudi odborniki prosvetnih organizacij posameznih okrajev so se v isto svrho sestajali k

skupnim posvetovanjem (18. I. 1906 n. pr. iz šentlenarškega okraja). Glede na to je razumljivo, da je lepo uspelo tudi veliko zborovanje celokupne SKSZ, ki se je vršilo 3. in 4. sept. 1905. v Mariboru. Vkljub temu, da ga je skušala vlada izprva preprečiti, se ga je udeležilo nad 1500 prosvetnih delavcev iz vse Slovenije. Na njem so razpravljali o vseh panogah ljudsko-prosvetnega dela: Gomilšek je referiral o organizaciji, Kotnik o knjižnicah, Marinko o vzgoji društvenih voditeljev in Krek o socialnih tečajih. Izvolili so vnovič pododbora zveze za Koroško in Primorsko (l. 1902. imenovana namreč nista bila stopila v življenje) ter sklenili začeti z organizacijo telovadnih odsekov.

Prvi so skušali realizirati te sklepe !eseničanje, ker so bili tam boji med obema strankama posebno ostri in strastni ter je tvorilo ognjišče liberalizma tamošnje sokolsko društvo. Že nekaj dni po mariborskem zborovanju SKSZ je namreč sklenil odbor »Kat. del. društva« na Savi osnovati telovadno društvo »Orel« ter pozvati SKSZ, naj preskrbi potrebna pravila. O tem sklepu je poročal »Slovenec« dne 16. sept. in ob tej priliki pozival vsa izobraževalna društva, naj osnujejo v svojem okrilju telovadne krožke. Že naslednji mesec je osnovala SKSZ poseben odsek, ki naj bi organiziral te krožke, Jeseničani pa so sklicali za 18. dan februarja 1906. že ustanovno zborovanje »Orla«. Za temi seveda niso hoteli zaostajati tudi Ljubljančanje. Tu je začel zbirati katoliške telovadce Iv. Podlesnik, ki je bil zaradi liberalne nestrpnosti izstopil iz Sokola. Odziv je bil ugoden, in že meseca marca l. 1906. je bil osnovan telovadni odsek SKSZ v Ljubljani. S tem je bil položen temelj katoliški mladinski organizaciji tudi na Kranjskem.

Ko se je vršil potem dne 9. aprila 1906. občni zbor SKSZ, je lahko s ponosom zrl na ljudsko-prosvetno delo, ki je vrvelo že skoro po vsej Sloveniji. V Ljubljani ni bilo več dneva v tednu, v katerem se ne bi vršil kak tečaj, predavanje, telovadna vaja ali kaj drugega, odbor je pa pospeševal ustanavljanje vedno novih in novih izobraževalnih društev, pomagal pri snovanju delavskih strokovnih organizacij. Njegov najagilnejši odbornik, Luka Smolnikar, je vzdrževal vedno živahnejšo zvezo z včlanjenimi društvi. Teh je bilo spomladi l. 1906. že 145 z 11.000 člani. Njih delo ter delo SKSZ je vzel z odobravanjem na znanje tudi III. kat. shod, ki je v svojih resolucijah krepko podčrtal važnost in nujnost katoliškega ljudsko-izobraževalnega dela. To delo je bilo tedaj zakoreninjeno že tako močno v vseh plasteh ljudstva, da je potem v naslednji dobi vprav preplavilo vse slovenske dežele.

Leta med prvim in tretjim kat. shodom mirno lahko nazivljamo junaško dobo slovenskega katoliškega gibanja. Ker so ostali k slogaštvu se nagibajoči in radikalnih korakov se ogibajoči konservativci precej ob strani, je bil krog izobražencev, ki so izvedli s prvim kat. shodom definitivno ločitev duhov na Slovenskem, razmeroma majhen. Toda I. kat. shod je s svojo brezkompromisno načelnostjo in svojim jasnim in zavestnim hotenjem vzbudil v slovenskem narodu smotreno katoliško gibanje, ki se je oprlo pod vplivom Krekovega socialnega duha na široke plasti slovenskega ljudstva. Posledica tega je bila, da je moral posvetiti II. kat. shod svojo pozrnost predvsem podrobnemu socialnemu programu delovnih stanov slovenskega naroda, s čimer je postalo slovensko katoliško gibanje v popolnem pomenu besede ljudsko gibanje. Ker je našlo to gibanje v Kreku moža, ki je s svojim bistrim očesom opazil vsak utrip ljudske duše in vsako socialno potrebo naroda ter znal razgibane mase tudi zbrati in času primerno organizirati, v dr. Šusteršiču pa izredno spretnega političnega voditelja, je v malo letih vprav preplavilo vse slovenske dežele ter jih preobrazilo na zunaj in na znotraj. Svoje prve korake je uprlo na prirojeno versko čustvovanje slovenskega naroda, ki ga je še poglabljal z apostolsko gorečnostjo škof Jeglič; nato je pa s krščansko-socialno propagando to gibanje vzbudilo in organiziralo delavstvo, z gospodarsko organizacijo ekonomsko osamosvojilo kmetiško ljudstvo ter mu priborilo z vztrajnim političnim delom, zgrajenim na demokratičnih principih, odločilen vpliv na vse javno življenje. Uveljavljenje in razmah katoliškega gibanja je na eni strani pospešila požrtvovalnost in neumornost njegovih pijonirjev, na drugi strani pa je — pač nehoté — v prav znatni meri pomagal tudi slovenski liberalizem sam s svojim gospodarskim in socialnim konservatizmom, političnim reakcijonarstvom, narodnjakarskim frazerstvom, protinarodnim delovanjem ter nesposobnostjo za kakršnokoli organizatorično delo. Ko je bila v prvih letih tekočega stoletja vsa socialna, gospodarska in politična organizacija že v najbujnejšem cvetju, jo je začelo poglabljati še širokopotezno ljudsko-izobraževalno delo, s čimer je bila podzidana vsa ta stavba z najtrdnejšimi temelji, to je s trajno se dvigajočo kulturno stopnjo širokih ljudskih plasti. Tako je dobilo s III. kat. shodom slovensko kat. gibanje nekako svojo definitivno in dovršeno obliko. Ker je istočasno zmagala tudi ideja splošne in enake volilne pravice, ni bilo nobenega dvoma več, kdo in kako bo usmerjal pota slovenskega naroda v naslednji dobi.

IV.

Zmaga katoliškega gibanja.

1. Avstrijska politika od l. 1907. do l. 1918.

Pozimi l. 1906/7. je spravila Beckova vlada srečno pod streho volilno reformo, s katero je bila uvedena v avstrijski parlament splošna in enaka volilna pravica in z njo narejen dalekosežen korak za popolno demokratizacijo avstrijskega parlamenta (ne pa seveda uprave). Za novi parlament je bilo predvidenih 516 mandatov, od katerih bi jih dobili Nemci 233, ostale pa drugi avstrijski narodi, od teh Slovenci 23 (dotlej 15). Volitve so se vršile dne 14. maja 1907. in so prinesle skoro po vseh deželah veliko zmago ljudskim in demokratičnim strankam. Najmočnejša stranka so postali krščanski socialisti, ki so imeli skupno z drugimi nemškimi katoličani 94 mandatov in so dali parlamentu z Weiskirchnerjem tudi svojega predsednika, socialni demokrati so imeli 87 poslancev, češki klub 83, nemška (liberalna) zveza 80, a poljski klub le 55. Novi parlament je za trenutek izpolnil vanj stavljene nade, kajti sprejel je obnovitev nagodbe z Ogrsko, a kmalu so se pojavila z vso silo zopet stara narodnostna nasprotstva (ta so začela pretresati že celo socialistične vrste), katerim so se pridružili še obnovljeni kulturni boji. Moč in veljava katoličanov je narastla toliko, da so med drugimi uspehi zopet »osvojili ljudsko šolo in se polaščali že tudi srednje šole«, kakor je poudarjal Lueger na VI. avstrijskem katoliškem shodu meseca novembra l. 1907. Le visoke šole so bile še vedno ognjišče svobodomiselstva. Vprašanje teh je sprožila predvsem Wahrmundova afera l. 1908., ki je dvignila mnogo prahu. Ker so se razne nemške katoliške frakcije l. 1907. popolnoma zlile s krščanskimi socialisti in so ti razširili svoj delokrog na vse dežele, so postali odločilen činitelj avstrijske politike, ki je krepko odbijal vse poskuse nemškega svobodomiselstva po večjem uveljavljenju. Še vse uspešnejši pa bi bil njih kulturni vpliv, če ne bi bila polagoma tudi njihovih vrst zajela narodna nestrpnost, ki jih je

skoro stalno družila s svobodomiselnimi nemškimi nacijonalci v boju proti upravičenim zahtevam slovanskih narodov. To je seveda povzročalo neprestane boje Čehov in Jugoslovanov z Nemci, čemur so se začeli pridruževati še boji Rusinov proti poljskemu šovinizmu v Galiciji. V parlamentu so se vedno ostreje križala stremljenja osmih različnih narodov, sedemnajstih dežel, dvajsetih različnih parlamentarnih teles, sedemindvajsetih političnih strank itd., ki jih ni mogla izravnati nobena vlada več. Spretni Beck je že novembra meseca l. 1908. omagal pod težo bojev in nasprotij, ki jih je izzvala tudi v notranji politiki Aerenthalova zunanja politika (zlasti huda aneksijska kriza), ter je utrujen demisijoniral.

Kljub temu, da se je gospodarsko stanje v zadnjih letih jako izboljšalo, je šlo s parlamentom in celo državo samo odslej vidno navzdol, kar se je izražalo že v tem, da so vedno težje notranje razmere našle vedno slabše reševalce. Becka je namreč nasledil eden najnesposobnejših avstrijskih državnikov, baron Bienert, z uradniškim kabinetom. Njegova opora so bili nemški nacijonalci, krščanski socialci in Poljaki, a ostale Slovane, organizirane v mladočeškem klubu in v dr. Šusteršičevi »Slovanski uniji«, je potisnil izraziti nemški kurz vlade v najostrejšo opozicijo. Ker je obstrukcja onemogočala vsako delo parlamenta (sredi decembra l. 1909. je trajala seja štiri dni in noči brez prestanka), ga je vlada nekaj časa odgajala, končno pa razpustila. Pri volitvah meseca junija l. 1911. je bila s Poljaki in krščanskimi socialci vred, ki sta jih po Luegerjevi smrti vodila princ Al. Lichtenstein in Gessmann, poražena tudi vlada, zaradi česar je Bienert še tisti mesec odstopil.

Za vladno krmilo je prijel tedaj že tretjič baron Gautsch, ki je sestavil prehodno uradniško vlado. V novem parlamentu je bila sedaj najmočnejša l. 1910. ustanovljena (svobodomiselna) nemška nacijonalna zveza, ki je štela 104 poslance, dočim so imeli krščanski socialci le 76 mandatov, a Slovani so bili razbiti na celo vrsto manjših strank. Glede na to je jasno, da so določali smer vlade nemški nacijonalci z justičnim ministrom Hochenburgerjem na čelu, ki je bil strasten nasprotnik vseh slovanskih zahtev. Parlament je bil pozorišče najostrejših nacijonalnih bojev, katerim so se pridružili še draginjski kravali socialnih demokratov. In ko so počili dne 5. okt. l. 1911. med govorom dr. Adlerja še streli proti Hochenburgerju, je tudi Gautsch tri tedne nato demisijoniral.

Senilni cesar je sedaj postavil na čelo vlade pod Aerenthalovim vplivom načitanega reakcijonarca grofa Stürgkha, ki ni znal najti nobenega stika z razdraženimi narodi. Sestavil je z nekaterimi parlamentarci pomešano uradniško vlado, ki ji je označeval smer zopet Hochenburger. Glede na vedno bolj

napeti zunanjepolitični položaj in na mrzlično oboroževanje vseh evropskih držav sta Stürgkhova vlada in večina skušali uveljaviti predvsem razne vojaške in vojne zakone ter s pomočjo novih davkov zadostiti raznim naraščajočim zahtevam armadnega vodstva. Opozicijonalni Slovani so se ljuto upirali reakcijonarni in protislovanski politiki vlade, pri čemer jih je izdatno podpiral splošni gospodarski zastoj, ki je bil viden v vsej državi, a krepko moralno zaslombo so dobivali tudi v zmagi balkanskih držav proti Turčiji in v nemoralni zunanji politiki Avstrije na Balkanu. Stürgkh je zopet in zopet odgajal parlament in se zatekal k § 14., poslednjič dne 16. marca l. 1914. Dobre tri mesece nato je padel v Sarajevu kot žrtev atentata prestolonaslednik Franc Ferdinand, kateremu je sledila dne 28. julija vojna napoved Avstrije Srbiji, a dober teden nato je bilo v ognju pol sveta.

Dočim so delale vse druge vojujoče se države ves čas vojne s parlamenti, je pa Stürgkh-Hochenburgerjeva vlada takoj v začetku vojne suspendirala vse ustavne svoboščine ter uvedla režim najreakcijonarnejšega nasilja. Slovanom so bile naložene na eni strani največje žrtve, na drugi strani so pa postali popolnoma brezpravni. Vojaški absolutizem, ki je razpuščal društva, ustavljal liste, interniral, konfiniral, streljal in obešal v masah, je tiral narode v obup, državo pa v gospodarski polom. Tedaj je posegel dr. Fritz Adler po samokresu in ustrelil dne 21. oktobra l. 1916. grofa Stürgkha (njegov naslednik je postal stari Koerber). Mesec dni nato je preminil še stari cesar Franc Jožef. Vladarsko žezlo je prevzel sedaj cesar Karel, ki je imel precej dobre volje, a malo moči. Vlado je poveril Spitzmüllerju, ki pa ni bil kos naraščajočim težavam in je zato že meseca decembra napravil prostor Clam-Martinicu; tudi zunanji minister Burian je moral prepustiti svoje mesto Czerninu. Ko je spomladi l. 1917. izbruhnila še ruska revolucija in je postalo očitno, da tudi v Avstriji ni več mogoče vzdrževati absolutizma, je sklicala vlada po več kot triletnem prestanku za 30. dan maja l. 1917. zopet parlament. Takoj na otvoritveni seji se je pokazalo, da so vojna in nesposobni režimi omajali državo v njenih temeljih, kajti slovanske parlamentarne delegacije so podale deklaracije, ki so zahtevale za svoje narode državno samostojnost. Važnost jugoslovanske deklaracije je še posebno podčrtal krfski pakt z dne 20. julija l. 1917. med tedanjo srbsko vlado in londonskim Jugoslovanskim odborom. Prevladujoči nemški nacijonalci se še vedno niso zavedeli resnosti položaja; pod Clam-Martiničevim naslednikom Seidlerjem so s silo hoteli nele preprečiti pojavljajoče se razpadanje države, temveč izvesti celo popolno ponemčenje države. Toda narodi, ki so jih podpirali dogodki na bojiščih, so šli svojo

pot dalje. Jeseni l. 1918. je poizkušal svojo politično modrost še Seidlerjev naslednik Hussarek, toda državi in dinastiji se je že bližalo maščevanje zgodovine za stoletne politične grehe napram slovanskim narodom. Polom na solunski fronti meseca oktobra je presekal še zadnje vezi, ki so držale avstrijske narode skupaj. Zadnje dni oktobra, ko je načeloval poslednji avstrijski vladi Lamasch, se je monarhija sesula in posamezni avstrijski narodi so proglasili svoje samostojne države, oziroma se priklopili k sosednjim narodnostnim državam.

2. Slovenska politika od l. 1907 do prevrata.

Enako burno se je razvijala v tej dobi naša domača slovenska politika. Medtem ko so se bíli v parlamentu že zadnji boji za splošno in enako volilno pravico, je III. kat. shod izvršil mogočno revijo katoliških vrst. Tudi liberalci so z zborovanjem zaupnikov skušali poživiti svojo umirajočo in razpadajočo stranko. Razumljivo je, da je bila vsa pozornost obrnjena le na bližajoče se volitve v državni zbor po novem demokratičnem volivnem redu. Volitve so bile razpisane za 14. dan maja l. 1907., in vse stranke so se začele pripravljati nanje z vso intenzivnostjo. SLS je sklicala za 28. dan februarja shod svojih zaupnikov, na katerem je dejal dr. Šusteršič, da je stranka »v prvi vrsti kmetiška stranka«, a da bo branila tudi interese obrtnikov in delavcev. Dosledno temu svojemu stališču je postavila tudi kandidate iz vseh stanov. V slovesnem volilnem proglasu, objavljenem dne 2. marca je poudarjala, da gre v boj za nerazdružnost zakona, za versko šolo, za narodno enakopravnost, za avtonomijo občin, za razdolžitev kmetiškega ljudstva in za deželno zavarovalnico ter da bo vestno zastopala upravičene koristi vseh stanov, ne izvzemši uradniškega. Pri liberalcih so si skušali nekateri (zlasti dr. Triller) vsaj v Ljubljani pridobiti podporo socialistov, za kar jih je dr. Tavčar dne 26. marca okrcal v »Slov. Narodu«, češ: »Nikdar ne smemo pozabiti, da smo v svojem jedru meščanska ali — da govorimo brez ovinkov — buržoazijska stranka. In kot taki nam je absolutno nemogoče, da bi se kdaj metali za soc. demokratično stranko«. Ker so bili brez vsake organizacije, v večini kranjskih okrajev oficijalno niti kandidatov niso postavili (za radovljiški okraj so skušali pridobiti dr. Brejca, da bi kandidiral proti Pogačniku), temveč so podprli različne »samostojne« kandidate; le v Ljubljani, kjer se je utrujeni Tavčar umaknil Iv. Hribarju, so delali z vso paro. Z mladostno navdušenostjo so se vrgli v volilni metež tudi socialisti, ki so postavili kandidate v vseh okrajih.

Volilni boj je bil jako živahen in vsaj izprva še nepričakovano d o s t o j e n. Ker SLS ni imela na deželi nobenega resnega tekmeca, je posvečal »Slovenec« skoro vso pozornost le Ljubljani, kjer se je razvila divja tekma med Iv. Hribarjem in Iv. Kregarjem. Teden dni pred volitvami so vprizorili liberalci celo poulične demonstracije proti SLS, razbili so škofu okna in hoteli vdreti v Šusteršičevo stanovanje. Po mestu so se pojavile orožniške patrulje, a tudi na deželi je prišlo do običajnega medsebojnega razbijanja shodov. Izid volitev ni presenetil nikogar. Po vseh slovenskih deželah so d o s e g l i k a t o l i č a n i o g r o m n o z m a g o ter zbrali za svoje kandidate na Kranjskem 48.424 glasov (liber. 12.202), na Štajerskem 29.700 (liber. 12.159), na Goriškem 12.159 (liber. 10.313) in na Koroškem 7.892. Izvoljeni so bili vsi katoliški kandidati, le na Štajerskem sta prodrla liberalca Roblek in Ježovnik, pri ožjih volitvah dne 20. maja pa s pomočjo socialistov še Iv. Hribar v Ljubljani ter učitelj Štrekelj na Krasu, a v Trstu in Istri so zmagali običajni slogaški kandidati.

Sredi junija so se odpeljali novi poslanci na Dunaj. »Slovenec« jim je posvetil ob tej priliki uvodnik »Jugoslovanski klub«, v katerem se je zavzemal za skupen klub vseh jugoslovanskih poslancev, le glede slovenskih liberalcev je zavzel isto odklonilno stališče, kot po volitvah l. 1901., češ da načela ne morejo biti fraza. Že dne 15. junija je začel dr. Šusteršič na Dunaju s posvetovanji. Tudi to pot se je odigrala ista igra kot spomladi l. 1901.: Hrvatje in tržaški »slogaš« Rybař so hoteli klub vseh jugoslovanskih poslancev, dočim so slovenski katoličani glede svojih liberalnih rojakov vztrajali na odklonilnem stališču. Posledica je bila, da so osnovali slovenski katoličani svoj »S l o v e n s k i k l u b« (preds. Šusteršič, podpreds. dr. Korošec), v katerega so vstopili vsi: iz Kranjske Demšar, Gostinčar, Hočevar, Jaklič, Krek, Pogačnik, Povše, Šuklje, Šusteršič in Žitnik, iz Štajerske Benkovič, Korošec, Pišek in Roškar, iz Goriške Fon in Gregorčič ter koroški Grafenauer; Hrvatje so pa ustanovili »J u g o s l o v a n s k i k l u b« (preds. Ivčevič), v katerega so sprejeli tudi slovenske liberalce, ki so se odrekli svobodomiselstvu in obsodili pisavo »Slov. Naroda«. Ob tej priliki je uskočil v liberalni klub tudi Ploj, ki je bil izvoljen na programu Koroščeve »Kmečke zveze«. To Plojevo postopanje je vzbudilo v katoliških vrstah seveda veliko ogorčenje. »Slovenec« je začel proti njemu ostro filipiko, v kateri mu je očital vsa intrigantstva iz prejšnje parlamentarne dobe in večno ministrsko ambicijo, zlasti pa vlogo, ki jo je igral o priliki boja za volilno reformo. Enako ostro je nastopil tudi proti sedmim hrvaškim duhovnikom, ki so šli rajši z liberalci nego s slovenskimi katoličani. Privoščil si je posebno tržaško »edinjaštvo«, Man-

dića in sploh istrsko duhovščino s škofom Flappom na čelu, češ da negujejo pravzaprav le liberalizem, a za kake ljudske potrebe a da nimajo nobenega zmisla.

Parlament je delal izprva mirno in stvarno. Tudi med obema jugoslovanskima kluboma ni prišlo do večjega trenja. Dne 7. julija je nastopil Krek za splošno in enako volilno pravico v deželnih zborih (»Arbeiterztg.« je nazvala njegov govor znamenit, češ da v parlamentu že dolgo ni bilo čuti tako globokih besed). Zanjo se je ob tej priliki zavzel tudi Hribar, dočim je »Slov. Narod« doma ravno v tistih dnevih zapisal: »Navdušenje za splošno in enako volilno pravico nam že od daleč smrdi . . .«. Jeseni je lansiral Ploj ponovno vesti o imenovanju jugoslovanskega ministra, a »Slovenski klub«, ki je bil v dobrih odnošajih z Beckovo vlado, je izposloval, da je bila rešena afera glede ravnateljstva ljubljanske I. drž. gimnazije[57] na ta način, da je priznala vlada I. drž. gimnazijo in vse ostale gimnazije na Kranjskem, izvzemši kočevsko, za slovensko posest in dovolila tud uvedbo slovenskega učnega jezika za nekatere predmete v višjih razredih. Ustanovila je pa zato za Nemce v Ljubljani III. drž. gimnazijo. Čeprav je bil to jako velik korak naprej na poti boja za slov. srednje šole, so ga liberalci seveda proglašali kot »klerikalno izdajstvo«. V ostalem je skušal »Slovenski klub« po drobtinah doseči od vlade razne gospodarske in jezikovne koncesije. V »Jugoslovanskem klubu« se je pa zavzemal Hribar za obstrukcijsko taktiko, a ker je bil sestavljen klub iz preveč heterogenih elementov in ni imel nobenega avtoritativnega vodstva, je ostalo vse zgolj pri besedah.

Burnejši dogodki pa so se odigrali v teh mesecih v domovini. Ker ni našla nova Ravniharjeva stranka z glasilom »Naš list« nobenega odmeva v široki javnosti in se tudi socialisti niso mogli uveljaviti izven kroga razmeroma maloštevilnega industrijskega delavstva, sta obvladovali vse javno življenje le SLS in »Narodna napredna stranka«. Boj med njima je bil seveda neizprosen. Konec meseca januarja l. 1907. je pozival »Slov. Narod« na s o c i a l n i b o j k o t zoper »klerikalce«, na kar je odgovoril »Slovenec«, da »nihče naših poslancev in deželnih odbornikov ne sme odslej niti trohice svojega političnega vpliva porabiti za liberalce . . .«, toda »za socialni bojkot v vseh ozirih za zdaj še nismo.« Kljub temu, da so skušali liberalci prejšnje leto na zborovanju svojih zaupnikov dati stranki času primeren

---

[57] Meseca junija l. 1907. je bil imenovan za ravnatelja Nemec Proft. V dež. šolsk. svetu sta glasovala namreč za ta vladni predlog tudi dva liberalca, kar je vzbudilo v vsej javnosti silno ogorčenje (Levec je moral zato odložiti tudi predsedstvo Slov. Matice). Glede na to je taktni Proft sploh odklonil imenovanje, toda vsa zadeva je dala povod za dolgotrajno polemiko.

program ter jo vsaj za silo organizirati, je ostalo dejansko vendarle vse pri starem. Program je ostal pozabljena mrtva črka. Nadomeščala ga je prostaška protiklerikalna gonja »Slov. Naroda«, ki jo najlepše označuje dejstvo, da je bil dne 1. marca l. 1907. obsojen v Chicagi izdajatelj »Glasa svobode«, M. Konda, na eno leto ječe, ker je ponatisnil iz »Slov. Naroda« preostuden podlistek »Žrtev razmer«, njegov urednik Kaker je bil aretiran, a sodnik Landis je označil ob tej priliki spis za pravo »k l o a k o«. Tudi na kako organizacijo stranke ni mislil nihče resno, temveč je obstojala dejansko le iz naročnikov in vernikov liberalnega časopisja[58]. Sicer sta spomladi l. 1907. poskušala postojnski dež. poslanec Arko in dr. Žerjav organizirati nekako liberalno »K m e č k o s t r a n k o z a N o t r a n j s k o«, ki bi bila del skupne liberalne stranke, toda edini uspeh njih prizadevanja je bil list »Notranjec«, ki je bil pa le poljudna izdaja »Slov. Naroda«.

V teh letih so prišli z univerz tudi prvi pokretaši narodno-radikalnega gibanja med dijaštvom. Čeprav je gledal stari dr. Tavčar že takoj izpočetka nanje precej nezaupno, jim vendarle ni delal večjih ovir, da so prišli polagoma do raznih služb in se uveljavili v raznih organizacijah. V svojih dijaških letih so ponovno ostro nastopali proti sterilnosti in brezprogramnosti liberalnih voditeljev; zato so skušali sedaj čez noč preobrniti vse. Prvi njih večji javni nastop se je vršil na o b č n e m z b o r u D r u ž b e s v. C i r i l a i n M e t o d a« dne 6. avgusta l. 1907. v Bohinjski Bistrici. V družbi je že dlje časa naraščala napetost med obema strankama; zato je dolgoletni njen predsednik msgr. Tomo Zupan že nekaj mesecev poprej odložil svojo funkcijo. Mladi liberalci so se na občni zbor dobro pripravili. Zbrali so veliko število pooblastil in na zborovanju so nastopili takoj jako izzivalno. V manjšini se nahajajoči katoličani so takoj izpregledali situacijo; zlasti koroški in štajerski zastopniki so rotili zborovalce, naj ne razbijajo sloge še v tej poslednji vsenarodni instituciji. Toda bilo je zaman. Mladoliberalci so pod vodstvom dr. Žerjava in vodje družbine pisarne, suspendiranega župnika Berceta, vprizorili velike kravale, z žalitvami prisilili Korošce, da so zapustili zborovanje in pometali iz odbora vse katoličane, za predsednika pa izvolili A. Senekoviča. Ti dogodki so seveda vzbudili veliko ogorčenje vse katoliške javnosti. »Slovenec« je ugotovil, da so odslej seveda računi z DCM sklenjeni, a SKSZ je začela organizirati svoje narodno-obrambno delo.

---

[58] »Slov. Narod« je v tej dobi večkrat zatrjeval, da ni glasilo stranke, temveč neodvisen list. Da bi dala temu večjega poudarka, sta ustanovila dr. Tavčar in Iv. Hribar l. 1907. tednik »Slovenija« kot oficijalno glasilo stranke, a ta je že po par številkah prenehala, in ostalo je zopet pri starem.

Neposredno za tem preobratom v DCM so se lotili mladoliberalci tudi gospodarske organizacije. Ker so uvideli, kako silno moč ima SLS v svojem zadružništvu, niso sledili starim liberalcem ter blatili zadružništva, temveč šli in skušali ustvariti lastno. Že meseca septembra l. 1907. je bila registrirana nova »Zveza slov. zadrug«, ki ji je predsedoval Lenarčič, toda njen dejanski vodja je bil dr. Žerjav. Ta je zbrala pod svojim okriljem kmalu vse one kranjske in primorske zadruge, ki niso bile včlanjene pri Krekovi »Zadružni zvezi«, razen tega je pa pridno forsirala tudi ustanavljanje novih zadrug. Celo nekdanji najstrastnejši protizadružni bojevnik, »Slov. Narod«, je objavil meseca januarja l. 1908. vrsto člankov z naslovom: »Snujmo zadruge«, v katerih je pozival na zadružno delo zlasti učiteljstvo. Da bi popolnoma paraleliziral katoliške gospodarske organizacije, je ustanovil Žerjav v okviru svoje zveze in proti volji starih liberalcev še posebno blagovno centralo, »A g r o - M e r k u r« po imenu.

Medtem je ugasnila funkcijska doba kranjskega d e ž e l n e g a z b o r a. Takoj po novem letu 1908. so se začele pripravljati vse stranke na v o l i t v e. V volilnem boju so zavzeli liberalci napram volilni reformi naenkrat najradikalnejše stališče ter zahtevali odpravo dotedanjih kurij in uvedbo splošne in enake volilne pravice, pač zato ker so dobro vedeli, da na tako reformo vlada ne bo pristala. Boj je bil razmeroma miren, ker so liberalci že spočetka resignirali na kmetiške mandate, češ da jih prepuščajo kmetom[59], a SLS je enako resignirala na mestne mandate (izvzemši v Idriji). Pač sta pa obe stranki podpirali različne s a m o s t o j n e k a n d i d a t u r e, ki so se pojavile v posameznih okrajih proti oficijalnim kandidaturam nasprotnikov (v Ljubljani n. pr. dr. Gregoriča in dr. Ravniharja). Ostri boji so se razvili le v Ljubljani, v Idriji in v Beli krajini, kjer je kandidiral predistinirani novi dež. glavar Šuklje. Prve so volile dne 21. februarja kmetiške občine, ki so izvolile s 17.446 glasovi same kandidate SLS (vsi nasprotniki skupaj so dobili le 3.244 glasov), teden dni nato pa mesta, kjer so prodrli sami liberalci (med temi nad polovico advokatov), le v Idriji si je mogel priboriti učitelj Gangl mandat šele pri ožjih volitvah s pomočjo socialistov. Volitve so vnovič pokazale veliko nazadovanje liberalnih glasov. SLS si je priborila to pot večino že celo v treh mestih (na Vrhniki, v Škofji Loki in v Tržiču). Svoj poraz so liberalci skušali maskirati s tem, da so kričali o zvezi SLS z Nemci ter predstavljali sebe kot bodočo manjšino dež. zbora. Toda »Slovenec« jim je grozil z razbitjem dež. zbora in

[59] Tudi svoj kmetiški tednik »Rodoljub« so ustavili že konec l. 1903., češ da je postal nepotreben.

z novimi volitvami, pri katerih bi izgubili liberalci še par mestnih mandatov, če bi zopet poskušali volilno reformo obstruirati.

Novi deželni zbor je bil sklican za 27. dan marca l. 1908. Namesto odstopivšega Detele, ki je bil ob tej priliki poklican v gosposko zbornico, je bil imenovan za novega deželnega glavarja Fr. Šuklje. Dež. predsednik Schwarz je v svojem otvoritvenem govoru prosil vse stranke, naj se sporazumejo glede volilne reforme. Že takoj prva seja je pokazala, da so liberalci končnoveljavno kapitulirali. Po izvolitvi dež. odbornikov (Barbo, Tavčar, Lampe in Šusteršič) so se namreč vse tri stranke zedinile za skupen nujen predlog glede volilne reforme, ki je bil potem soglasno sprejet ter predan 12-članskemu ustavnemu odseku pod Krekovim predsedstvom. Odsek naj bi ostal v permanenci in predelal vladni zakonski načrt. Dva dni nato se je vršila še ena seja, v kateri je bil sprejet Krekov predlog za ustanovitev dež. trgovske šole. Potem je bil dež. zbor odgoden, da da ustavnemu odseku priliko za delo.

Ker so Nemci že koncem prejšnje deželnozborske dobe izjavili, da smatrajo vladni predlog za sprejemljiv, in so se čutili liberalci zaradi razbitja dotedanje zveze z Nemci prešibke, da bi še nadalje onemogočali splošno ljudsko zahtevo po demokratizaciji dež. zbora, je šlo delo ustavnega odseka precej gladko od rok. Dr. Krekovi spretnosti se je posrečilo, da je bil že dne 9. maja dosežen soglasen sporazum, ki je določal, da ostane glede veleposestniške in kmetiške kurije vse pri starem, a v splošni kuriji (v tej bi volili vsi, ki so imeli volilno pravico za drž. zbor) naj se voli 11 poslancev, od katerih bi odadel 1 mandat na Ljubljano, razen tega pa naj dobi Ljubljana še dva nova mandata v mestni kuriji. Po tem sporazumu bi štel torej novi dež. zbor 50 poslancev (1 virilist, 10 veleposestniki, 11 mesta, 16 kmet. občine, 10 splošna kurija in 2 trgov. in obrtn. zbornica), od katerih bi pripadalo SLS 27, liberalcem 12 in Nemcem 11 mandatov. Dne 15. junija je ustavni odsek formuliral še zadnje podrobnosti. Štiri dni nato (dne 19. junija l. 1908.) se je sešel vnovič deželni zbor, ki je vzel takoj v razpravo predloge ustavnega odseka. V splošni debati je Gangl edini govoril skozi okno za odpravo kurij ter za splošno in enako volilno pravico, čeprav je dobro vedel, da je ta neizvedljiva, pri specijalni debati so pa delali nekateri liberalci razne ovire in stavljali vse mogoče predloge. Ker je pa dr. Tavčar moško vztrajal pri sporazumu, je bila reforma še isti večer končnoveljavno sprejeta, in zasedanje odgodeno. S tem je bi dolgoletni boj za demokratizacijo kranjskega deželnega zbora končan. SLS je doživela novo veliko zmago, a ta dan sam pomenja pravi mejnik v zgodovini

notranjega razvoja osrednje slovenske kronovine. Dr. Tavčar je teden dni po sprejetju volilne reforme tolažil svoje pristaše v »Slov. Narodu«, da bi se z intenzivnim delom dalo SLS iztrgati belokranjski, vipavski in notranjski mandat, s čimer bi izgubila absolutno večino, toda stranka, ki je predstavljala že reakcijo v najpopolnejšem pomenu besede, je bila za tako delo seveda nesposobna. Svetoval je namreč dr. Tavčar ob tej priliki: »Po Vipavskem in Notranjskem bo treba vzbuditi nekdanje magnate, da si pribore ljudstvo na svojo stran, kakor so ga nekdaj imeli . . .«.

Dne 26. avg. je bil novi volilni zakon sankcijoniran, in SLS je čakala razpisa volitev v splošno kurijo, da dobi z njo absolutno večino dež. zbora. Toda medtem so nastopili dogodki, ki so globoko pretresli vso Slovenijo. Mladoliberalci, ki so se bili v zadnjih dveh letih v stranki že prav dobro vgnezdili, so začeli z jako živahnim delom na vseh poljih. Na eni strani so izzivali kulturni boj z ustanovitvijo »Slovenske sekcije Svobodne misli«, z ustanovitvijo lista »Svobodna misel«[60], s strankarsko izrabo jubileja Trubarjevega rojstva in in s propagando za Wahrmunda, na drugi strani so pa pridno prirejali zaupne sestanke po deželi in skušali ustanavljati razne gospodarske, politične in kulturne organizacije. Dne 8. julija l. 1908. se je vršil zopet občni zbor Kmetijske družbe, na katerega so pripeljali liberalci pod Ribnikarjevim vodstvom vse, kar jim je le hotelo slediti. Vprizorili so po dolgih letih mirnega in vzajemnega dela v njej zopet naskok nanjo, ki se jim je dobro posrečil. Za predsednika so sicer izvolili vnovič Povšeta, toda ostali odbor so sestavili iz samih liberalcev. »Slovenec« je reagiral na ta naskok z besedami: »Danes je c. kr. Kmetijska družba dobila svoj smrtni udarec. Liberalni prekupci, učitelji, barvarji, profesorji, uradniki, žganjetoči, padarji, kavarnarji in podobni kmetje so danes c. kr. Kmet. družbo ubili . . . Ni škoda. Kmalu stopi na mesto mrtvega trupla novo živo telo, bolj primerno zahtevam nove dobe.« Do napovedanega »novega živega telesa« sicer ni prišlo, pač pa so nadaljevali katoličani z intenzivnim organizatoričnim delom na vseh poljih, zlasti med mladino. Mladoliberalci so jih skušali posnemati v vsem, le da so namesto katoliške misli postavljali narodno. Da bi to podčrtali tudi nazunaj, so sklicali letno skupščino Družbe sv. Ci-

---

[60] Ob priliki slovanskega časnikarskega kongresa v Ljubljani se je vršilo tu 8. in 9. sept. l. 1908. tudi prvo zborovanje slovenskih svobodomiselcev, na katerem so imeli vodilno besedo Aškerc, dr. Lah, Lotrič in Zalar. Z zborovanjem je bila združena tudi proslava 400-letnice Trubarjevega rojstva in polaganje temeljnega kamna za Trubarjev spomenik. Naslednji mesec se je pa osnovala v Ljubljani tudi tajna svobodomiselna organizacija srednješolcev.

rila in Metoda v najstrastnejše spodnještajersko nemškutarsko gnezdo, to je v Ptuj. Skupščina se je vršila dne 13. sept. l. 1908. Ker aranžerji niso skrbeli za zadostno udeležbo, so bili izpostavljeni zborovalci sirovim insinuacijam in celo dejanskim napadom tamošnjih nemškutarjev.

V protest proti tem dogodkom so sklicali liberalci za zvečer dne 18. septembra velik shod v ljubljanski Mestni dom, kjer sta govorila dr. Triller in dr. Oražen. Razjarjena množica je vprizorila po shodu po mestu velike protinemške demonstracije in ob tej priliki pobila okna na raznih nemških poslopjih. Demonstracije so zavzele tak obseg, da je bilo poslano o polenajstih zvečer na ulice vojaštvo. »Slovenec« je naslednje popoldne svaril pred nadaljnjimi izgredi, češ da ne vodijo take metode nikamor, toda zvečer so se demonstracije ponovile z razbijanjem oken, zaradi česar je vnovič nastopilo vojaštvo. Dragonci so množico preganjali po ulicah in tolkli s sabljami celo posameznike, kar je seveda vzbudilo v vsej javnosti skrajno ogorčenje, Razni liberalni hujskači so brez povoda tudi strankarsko zlorabljali splošno razburjenje ter razbili n. pr. okna »Zadružni zvezi«. Naslednji dan, v nedeljo 20. septembra, je bilo razmeroma mirno, vendar je prikorakalo še pred mrakom na ulice zopet vojaštvo in nastopalo z vso brutalnostjo proti vsakemu, ki se je pojavil na cesti. To je vzbudilo seveda novo ogorčenje, demonstracije so se ponovile, a poročnik 27. pp. Mayer, ki je poveljeval kordonu pri frančiškanskem mostu, je ukazal na množico streljati. Na ulici sta obležala mrtva četrtošolec Adamič in strojnik Lunder, ranjenih je bila cela vrsta. Aretacije[61] so se vršile v masah (celo dr. Tavčarja so aretirali), in vojaštvo je vprav divjalo.

Ti dogodki so napravili seveda silen vtis na celokupno slovensko javnost, Dne 23. sept. je spremilo nad 20.000 oseb oba padla na pokopališče, »Združeni narodni odbor«, ki se je takoj osnoval, je izdal oklic za zbiranje prispevkov za nagrobni spomenik obema padlima[62]; iz Kranjske hranilnice, ki je bila osrednja trdnjava kranjskega nemštva, so Slovenci začeli dvigati svoje vloge, po cestah so izginjali nemški napisi, začel se je bojkot nemških trgovcev in osnovala se je »Slovenska Filharmonija«, ki je v gledališču nadomestila godbo 27. polka. Časopisje obeh strank je žigosalo pristranost vladnega sistema in

[61] Dne 4. novembra je bila izdana drakonska sodba proti glavnim demonstrantom. »Slovenec« jo je komentiral, rekoč: »Ta sodba bo Balaamovo prokletstvo, ki bo Slovence še tesneje združilo v boju zoper kranjsko predrzno vsenemštvo.«

[62] Spomenika, ki je bil kmalu dogotovljen, vlada ni dovolila postaviti; zato so ga hranili nekaj let na ljubljanskem magistratu, končno pa — izgubili.

ogorčeno poročalo o nemotenem divjanju Nemcev proti Slovencem po spodnještajerskih mestih. Že naslednjo nedeljo je dejal dr. Šusteršič na shodu na Viču, da je eno človeško življenje vredno več kot vse pobite šipe (vsa škoda je bila sodno cenjena na 8443 K) ter napovedal oster nastop SLS v parlamentu in v delegacijah, a glede zbližanja obeh strank, ki so ga mnogi zahtevali, je stavil le ta pogoj, da liberalci spoštujejo versko čustvovanje ljudstva. »Slovenec« je ustavil skoro vsako polemiko z liberalci, toda liberalcev tudi ti dogodki niso iztreznili. »Slov. Narod« je nadaljeval s protiversko gonjo in z vso nesramnostjo pozival SLS, naj opusti svojo zvezo z Nemci, čeprav o njej nikoli ni bilo niti govora, pač pa je bila SLS komaj nekaj mesecev poprej zrušila dolgoletno zvezo liberalcev z Nemci.

Ni se še poleglo razburjenje zaradi tragičnih septembrskih dogodkov, ko se je že pojavila na političnem obzorju nova senzacija. Prve dni oktobra l. 1908. je proglasila Bolgarija svojo neodvisnost in aneksijo Vzhodne Rumelije (Šusteršič je ob tej priliki čestital v imenu svojega kluba bolgarski vladi), a takoj nato je proglasila tudi Avstrija aneksijo Bosne in Hercegovine. To je vzbudilo živalno gibanje vseh vodilnih evropskih kabinetov, silno razburjenje v Srbiji in pozornost vseh Jugoslovanov[63] za jugoslovansko vprašanje. V tem času sta živela oba jugoslovanska kluba v še vedno dokaj prijateljskem razmerju z Beckovo vlado ter pridno pobirala razne narodne in gospodarske drobtine, ki so bile spričo napetih nacijonalnih bojev sploh dosegljive. Do kakih pomembnejših dogodkov in nastopov izza volitev dotlej še ni prišlo. Meseca avgusta l. 1908. je pa izdal vladni agent-provokater G. Nastič brošuro »Finale«, v kateri je popisoval velesrbsko propagando v jugoslovanskih deželah monarhije. Brošuri je bil pridejan tudi faksimile nekega »Revolucijonarnega statuta za osvobojenje Južnih Slovanov«, v katerem je med drugim stalo, da mora velesrbska propaganda podpirati med Slovenci svobodomiselne elemente napram »avstrofilskim klerikalcem«. Ta brošura je dala v vseh jugoslovanskih deželah monarhije povod za ostro preganjanje Srbov in povzročila dolgo vrsto aretacij. Ker pri nas pač ni mogel nihče slutiti, da je ta statut gol falzifikat in vsa brošura le politična priprava na aneksijo Bosne, je nastopil »Slovenec« seveda z vso ostrostjo proti propagandi, ki naj bi v Sloveniji podpirala liberalce. »Slovenec« je pisal nekaj dni proti

[63] Dr. Krek je že v prvi številki »Časa« l. 1908. razpravljal o »Narodnem političkem programu« in zaključil svojo študijo, rekoč: »Narodni politiški program mora pri nas obsegati za svoj temelj dosledno in jasno krščansko demokratično načelo v Zvezi z državnopravnim ciljem. Demokratiška bodi naša realna politika; njen cilj pa ostani v avstrijski državi upravno zedinjen slovanski jug.«

njej, vendar je izražal večkrat tudi svoje dvome, da bi bilo vse res, kar je prihajalo iz raznih protijugoslovanskih virov. Septembrski dogodki so potisnili velesrbsko propagando za nekaj tednov v stran, a aneksija je razvila vprašanje avstro-ogrskih Jugoslovanov v vsej celoti. Tiste dni so zborovale ravno d e l e g a c i j e, in važnost trenutka je namah združila jugoslovanske delegate obeh klubov za skupni nastop. V njih imenu je dne 7. oktobra dr. Šusteršič pozdravil aneksijo, zahteval takojšnjo priklopitev Bosne in Hercegovine k Hrvaški in zedinjenje vseh jugoslovanskih pokrajin monarhije v posebno državno telo pod habsburškim žezlom. Nastopil je ostro proti madjarski pohlepnosti na slovanski jug in zahteval za Bosno čim več svobode, a glede srbskega razburjenja je dejal, da ga ni jemati pretragično. Nekaj dni nato sta nastopila dr. Šusteršič in dr. Korošec v delegacijah jako ostro tudi zaradi brutalnega postopanja vojaštva in vladne pristranosti o priliki septembrskih dogodkov.

Medtem je naraščalo r a z b u r j e n j e v B e l g r a d u. Pod vodstvom prestolonaslednika Jurija so se snovale prostovoljske legije za boj proti Avstriji. Srbski listi so napadali Šusteršiča, a »Slovenec« jih je blagohotno miril. Čeprav se je začela Rusija kmalu odmikati od Srbije, je vendarle naraščala vojna nevarnost, in vršila se je tiha m o b i l i z a c i j a. Prve dni novembra je demisijoniral potrpežljivi in spretni Beck, kateremu je sledila nemško-nacijonalno pobarvana uradniška Bienerthova vlada. Položaj je postajal vedno bolj napet. Dr Šusteršič je izjavil na velikem zborovanju zaupnikov SLS dne 16. novembra, da je zbližanje obeh jugoslov. državnozborskih klubov nujno, ker gre za življenjske interese vseh Jugoslovanov. Ker so zaupniki navdušeno pritrdili Šusteršičevemu naziranju, je stopil že naslednje dni v stik s »Hrv.-slov. klubom«, in dne 25. novembra sta se oba kluba koalirala v »N a r o d n o z v e z o«, ki je združevala vseh 37 jugoslovanskih poslancev. Tri dni nato je objavil »Slovenec« uvodnik, v katerem se je izjavil za čim tesnejšo zvezo s Hrvati, a parlamentarna »Narodna zveza« je stopila v ostro opozicijo proti Slovanom sovražni Bienerthovi vladi. Politični položaj se je zapletal od dne do dne. Na dan proslave 60 letnice cesarjevega vladanja je tekla po praških ulicah kri, a v o j n a n e v a r n o s t na jugu je n a r a š č a l a. Dne 16. decembra je govoril Šusteršič o aneksiji tudi v parlamentu slično kakor že poprej v delegacijah, le da je nastopil ob tej priliki še ostreje proti vladi, ki si ni znala pridobiti src bosenskega prebivalstva. Izjavil je, da stoji jugoslovansko vprašanje v središču evropske konstelacije, in zahteval za Bosno svobodoljubno ustavo. Teden dni za Šusteršičem je govoril še dr. Krek, ki je dejal, da Slovenci po aneksiji še bolj

čutijo, da spadajo s Srbi in Hrvati skupaj, zagovarjal je Srbe in zahteval ustvaritev velike jugoslovanske države pod habsburškim žezlom. Ta Krekov govor je našel simpatičen odmev tudi v belgrajski javnosti, vse avstrijsko časopisje je razpravljalo le o jugoslovanskem vprašanju. Ker je kazala vlada vedno izrazitejše nemško-nacijonalno lice, so se pridružili Šusteršičevi »Narodni zvezi« sredi decembra še katoliški Čehi. Mesec dni nato je naperila vlada na Hrvaškem veleizdajski proces proti 53 Srbom in predlagala za vse smrtno obsodbo. Parlamentarni boji so se ostrili, in k »Narodni zvezi« so pristopali novi poslanci; zato se je preosnovala dne 29. januarja l. 1909. v »Slovanski centrum« z 58 poslanci pod predsedstvom Šusterčiča, Ivčevića in Hrubana. Ker je postal parlament za vsako delo nezmožen, ga je vlada v začetku februarja za nekaj dni odgodila in grozila z razpustom.

Sredi teh parlamentarnih bojev in jugoslovanskih debat so se odigrali važni dogodki tudi v domovini. Komaj se je za silo poleglo razburjenje zaradi septembrskih dogodkov, so bile razpisane v zmislu novega deželnozborskega volilnega reda volitve za splošno kurijo. »Slovenec« je že koncem novembra izjavil, da SLS v Ljubljani ne namerava kandidirati. Enako tudi liberalci niso postavili za ostale okraje nobenih oficijalnih kandidatov, ker je bil pač vsak njih nastop brezupen. Volitve so se vršile dne 14. decembra. Po kmetih je prodrlo vseh 10 katoličanov, a v Ljubljani je prišlo do ožje volitve med E. Kristanom in J. Turkom, pri katerih je prodrl poslednji. Dne 8. januarja l. 1909. je bil otvorjen novi deželni zbor, v katerega je prišla SLS prvič kot njegova absolutna gospodarica. Deželnega predsednika Schwarza so sprejeli liberalci s silnim vriščem in psovkami. Dr. Oražen je vihtel pred njim od obvezovanja septembrskih ranjencev okrvavljeno manšeto, njegovi tovariši so pa naperili proti dež. predsedniku najhujše obtožbe. SLS se tega nastopa ni udeležila, češ da hoče odgovoriti Nemcem mesto s kričanjem s pozitivnim delom, a tudi liberalci so se na Tavčarjev pritisk kmalu pomirili, ker bi bila sicer vlada zasedanje takoj zaključila. Ko je bil namesto odstopivšega Šusteršiča izvoljen v deželni odbor prof. Jarc in iz splošne kurije dr. Pegan, je razvil klub SLS delovni program, ki je po svoji obširnosti in širokopoteznosti presenetil vse. V svrho poslovenjenja dež. šolskega sveta je predlagal pomnožitev zastopnikov. dež. odbora od 2 na 4, nadalje pa še povišanje dež. doklad v svrho pokritja primanjkljajev iz liberalno-nemške dobe, najetje 10 milijonskega investicijskega posojila, ustanovitev dež. banke, demokratizacijo občinskega volilnega reda, zakon za varstvo planin, ustanovitev dež. zavarovalnice,

spremembo lovskega zakona in cestnega reda, reorganizacijo dež. uradov, ustanovitev dež. urada za pospeševanje obrti, resolucijo za ustanovitev slov. univerze itd. itd. Liberalci so prišli le z običajnim predlogom za zvišanje učiteljskih plač. Že v popoldanski seji so bili sprejeti prvi predlogi, katerim so sledili v hitrem redu tudi drugi. Za večino predlogov je glasovala tudi opozicija, in dr. Krek je že tretji dan v »Slovencu« ugotovil lojalnost liberalcev, češ: »Prva dva dneva dež. zbora sta nas prepričala, da ima gentlemanov naš dež. zbor. Naj ostane tako!« Splošno senzacijo je vzbudila le seja dne 16. januarja, v kateri je Schwarz odgovarjal na liberalno očitanje glede septembrskih dogodkov. Ob tej priliki je na silno presenečenje vse javnosti odkril, da je bil zahteval v kritičnih dneh vojaško asistenco — župan Hribar, in sicer iz lastne inicijative. Ta izjava je delovala povsod kakor bomba. Liberalci so se motali, kakor so pač vedeli in znali, dr. Šusteršič je pa ugotovil, da Hribar v tedanjih dnevih nikakor ni bil dorastel svoji nalogi. Isti dan je prišla v razgovor tudi aneksija, ki jo je dr. Krek v sijajnem govoru pozdravil, zahteval priklopitev Bosne k Hrvaški in ustvaritev jugoslovanske države pod habsburškim žezlom. »Od Zile do Črnega morja smo eno«, je vzkliknil, vehementno napadel protijugoslovansko politiko Madjarov in govoril pravi slavospev srbskemu ljudstvu. Dva dni nato je bilo zasedanje zaključeno, in »Slovenec« je po pravici ugotovil, da je storil dež. zbor v teh kratkih 9 dnevih več nego poprej v 9 letih.

Vsa javnost je pa še vedno stala pod silnim vtisom Schwarzevih odkritij. Zato se je čutil Hribar primoranega, da mu je odgovoril v občinskem svetu. Razvila se je kratka polemika, v kateri je skušal Hribar svoje dejanje utajiti, a je obležal kmalu premagan. Ta blamaža je seveda vplivala porazno na liberalce; zato so začeli obžalovati svojo lojalnost v zadnjem deželnozborskem zasedanju in napadati SLS, češ da ni nastopila dovolj ostro proti Schwarzu.

Komaj je bil deželni zbor zaključen, že je zopet obrnil vso pozornost nase parlament. Izrazito nemško-nacijonalna Bienerthova vlada je potiskala Slovane v vedno ostrejšo opozicijo. Ker je stal na čelu tej Šusteršičev »Slovanski centrum«, so se mu začeli sredi februarja l. 1909. približevati še ostali slovanski opozicijonalci, in dne 17. februarja je bila osnovana »Slovanska jednota«, ki so ji pripadali vsi Jugoslovani, nekaj Rusinov in večina Čehov, skupaj 125 poslancev. Ker je bil njen inicijator ter dejanski voditelj dr. Šusteršič, se je obračala nemška jeza predvsem nanj. »Slovenec« je seveda navdušeno pozdravljal ta »slovanski železni obroč« proti nemški hegemoniji. Namen vlade je bil, pritisniti ob steno zlasti Jugoslovane.

Prve dni marca se je začel zgrebški veleizdajniški proces, ki ga je komentiral »Slovenec« dne 3. i. m. Slikal je težki položaj Srbov v monarhiji, obsojal hrvaško gonjo proti njim in pozival na združitev vseh Jugoslovanov, da si pribore svoje pravice, in »dobro bo tudi v monarhiji«. Temu naziranju je dal še večji poudarek dr. L. Lenard, ki je objavil dne 18. marca članek »Avstrijsko-srbska vojna in slovensko vprašanje«, kjer je dejal, da so »v Avstriji Slovani primeroma še najbolj svobodni in imajo največ možnosti do kulturnega in narodnega razvoja ... Avstrija je slovanski Piemont ...«.

Istočasno je prikipela tudi napetost med Avstrijo in Srbijo zaradi aneksije Bosne in Hercegovine do vrhunca. Srbska vojska je začela že prve dni marca zavzemati bojne pozicije ob meji, in Avstrija je koncentrirala proti njej veliko množino čet. Proti koncu marca je postajal položaj brezupen, avstrijski poslanik Forgach je izročil v Belgradu ultimatum, in mir je visel le še na niti. Tedaj je odločila Rusija, ki si izza rusko-japonske vojne še ni bila opomogla. Srbija je morala na pritisk velesil odnehati, princ Jurij se je odpovedal prestolonasledstvu v prid svojemu bratu Aleksandru, in mir je bil zaenkrat rešen. Z nezmanjšano silo se je pa nadaljeval pritisk dunajske vlade na avstro-ogrske Jugoslovane. Istočasno z ultimatom Srbiji je objavil na Aerenthalovo inicijativo zgodovinar Friedjung v dunajski »N. F. Presse« oster članek proti veleszrbski propagandi« ter ga podprl z vrsto dokumentov, ki naj bi dokazovali veleizdajsko stremljenje raznih politikov na Hrvaškem. Ker v Sloveniji seveda ni mogel še nihče slutiti, da so ti dokumenti le gol falzifikat dunajskega zunanjega ministrstva (celo sam Friedjung je bil trdno uverjen o njih pristnosti), je zavzelo slovensko časopisje vkljub skrajno napeti zunanji politični situaciji vprav neustrašeno stališče. Dne 21. marca je objavil »Slovenec« hud napad na srbsko-hrvaško koalicijo zaradi njenega oportunističnega paktiranja z Budimpešto. Ostro je obsodil Frankovo protisrbsko gonjo na Hrvaškem in izjavil, da bodo morali imeti Slovenci in Srbi v bodoči jugoslovanski državi (v okviru monarhije seveda) čim širšo avtonomijo, ker Slovenci ne priznavajo političnih narodov, kakršne propagirajo Madjari in Velehrvati. Ker so liberalci simpatizirali ves čas s svobodomiselno srbsko-hrvaško koalicijo, so podtikali katoličanom, da hujskajo na vojno proti Srbom. Razvila se je daljša polemika, v kateri je dne 9. aprila izjavil »Slovenec«: »Državnopravni ideal katoliških Hrvatov je tudi naš ideal,« a glede veleizdajniškega procesa je dne 5. maja zapisal, da bi bila po njegovih dotedanjih rezultatih najumestnejša — abolicija.

V parlamentu je dala Jugoslovanom priliko izražati svoje stališče napram jugoslovanskemu vprašanju zlasti bosenska agrarna banka za odkup kmetov, za katero je dal skupni finančni minister koncesijo nemškim in madjarskim židom. Že dne 14. maja je razkrinkal Krek v parlamentu njih mahinacije, a dne 4. junija je govoril Krek zgodovinski govor, v katerem je »kakor lev branil stališče Jugoslovanov«, kakor je dejalo neko dunajsko vladno glasilo. Ožigosal in razkrinkal je vse nasilstvo ogrske državne ideje in vehementno napadel tudi Poljake zaradi njih protislovanske politike. Katoliški Slovenci so započeli silen parlamentarni boj za pravice Jugoslovanov in proti celokupnemu vladnemu sistemu, ki bi bil imel morda nedogledne posledice, da ga ni oslabil oportunizem Mladočehov in jugoslovanskih liberalcev. Že proti koncu meseca julija l. 1909. so se namreč začeli Mladočehi bližati vladi, in enako tudi slovenska liberalca Ploj in Hribar (na inicijativo tega je klub spomladi glasoval za rekrute, a sam se je pri glasovanju umaknil). Ta dva sta v to svrho izostajala od glasovanj, a »Slov. Narod« je obsojal preostre katoliške nastope napram skupnemu finančnemu ministru Bilinskemu, protektorju zloglasne bosenske banke. Kljub temu je stopila »Slovanska jednota« v najostrejšo obstrukcijo napram Bienerth-Hochenburger-Stürgkhovi nemško-nacijonalni vladi. Težišče položaja je bilo pri Slovencih, in »Zeit« je pisala: »Odločilno besedo bosta imela dr. Šusteršič in njegov adlatus dr. Krek.« Večina »Slovanske jednote« se je držala dobro, le med oportunističnimi jugoslovanskimi liberalci je vladalo popolno razsulo. Nekateri sploh niso prihajali na Dunaj (predvsem stari Biankini), Ploj in Hribar sta skušala sedeti med dvema stoloma, vodja liberalcev, Ivčević, je celo objavil v »N. Fr. Presse« odprto pismo, v katerem je obsodil obstrukcijo, a »Slov. Narod« je pridno izrabljal proti njej cesarja, ki jo je nazval škandal. Nastop obstrukcije je bil pa vendarle tako silen, da se je moral začeti Bienerth že dne 8. julija z njo pogajati.« »Slovanska jednota«, je zahtevala predvsem ustanovitev slovenskega, rusinskega in drugega češkega vseučilišča, odstop najzagrizenejših nemških ministrov in preprečenje famozne bosenske banke.. Ker so bila pogajanja brezuspešna, ni preostajalo vladi drugega, kot zopet zaključiti parlament. Slovenski katoliški poslanci so izdali dne 12. julija manifest na slovensko ljudstvo, v katerem so razložili položaj in svoje postopanje ter obljubili vztrajati pri započetem boju. Nemški listi so divjali proti slovenskim poslancem, in oportunistični dr. Kramař se je v svojem glasilu »Den« hudoval, da je prevzel vodstvo češke politike dr. Šusteršič, vendar je priznal, da se je izkazal v vlogi vodilnega politika.

Da bi SLS zainteresirala za te boje čim širše ljudske množice, je priredila dne 18. julija v Ljubljani velikanski shod, ki so se ga udeležili vsi slovenski katoliški poslanci. Ob tej priliki je govoril dr. Šusteršič velik govor, v katerem je razkrinkal vse hinavstvo liberalne politike in dejal: kadar slovenski katoliški poslanci v parlamentu stvarno sodelujejo pri gospodarskih vprašanjih, jih psujejo liberalci z vladnimi hlapci, če pa stopijo v odločilni boj za narodne pravice, pa mečejo iz zasede kamenje nanje. Govorili so še dr. Korošec, dr. Krek in dr. Brejc, a del Poljakov (med temi je namreč že tudi začelo vreti) je shod brzojavno pozdravil, rekoč: »Če Bog da, na jesen popolna unija slovanskih poslancev pod vodstvom Šusteršiča, Kreka in Praška.« Liberalci so odgovorili na shod s tem, da je začel Ploj mešetariti za ustanovitev vladi prijaznega kluba jugoslovanskih liberalcev, a »Slov. Narod« je herostratično izjavljal, da njegova stranka tudi v narodnih vprašanjih ne mara edinosti s »klerikalci«, in napadal dr. Rybařa, ki je stal lojalno v vrstah opozicije ter ni maral slediti Ploju in Hribarju.

T a z a h r b t n o s t l i b e r a l n e p o l i t i k e je pa dobila medtem strahovit udarec v domovini. Mladoliberalci so napenjali vse moči, da preprečijo popolni propad in razsulo stranke. Ribnikar je šaril med delavstvom in ga skušal organizirati v »Narodno delavsko organizacijo«, Žerjav je ustanavljal zadruge in izvajal vratolomne denarne transakcije pri »Zvezi slov. zadrug« in »Agro-Merkur-ju«, prof. Breznik je osnoval liberalno »Zvezo kulturnih društev«, prof. Jug je organiziral liberalno agitacijo, a vsi skupaj so prežali na vsako priliko, da bi mogli raniti »klerikalnega zmaja«. Liberalno časopisje je vprizorilo najostrejšo gonjo proti socialnemu zavarovanju, za katero se je zavzemal zlasti Krek. Dr. Žerjav je napovedal na shodu v Litiji celo posebno brošuro proti zavarovanju, ki je potem spomladi l. 1909. res izšla. Avtorstvo so pripisovali dr. Žerjavu, tiskana je bila v »Učiteljski tiskarni«, njena vsebina je pa bila prostaško pamfletistična (na str. 15. je n. pr. trdila, da si bodo s prispevki za zavarovanje polnili duhovniki svoje mošnjičke). Svojo moč so skušali liberalci izrabljati zlasti v T r g o v s k i i n o b r t n i z b o r n i c i, kjer so imeli trdno absolutno večino. Ker je zbornični predsednik Lenarčič vodil seje le preveč pristransko, je izzval proti sebi razen zastopnikov SLS tudi Nemce. V burnih medsebojnih debatah so Nemci predbacivali liberalcem, da ima spričo dejstva, da so bili svoječasno pogodbeno zvezani z Nemci, njih narodnjaštvo precej trhle noge. Ker je zlasti župan Iv. Hribar odločno tajil kakršnokoli zvezo z Nemci, je prinesel nemški zbornični svetnik dr. Ambroschitsch dne 21. maja 1909. v zbornico o r i g i n a l l i b e r a l n o - n e m š k e p o g o d b e z dne 17. julija l. 1901. ter mu pokazal na njej njegov lastni podpis.

Učinek je bil strahovit. Med liberalci je zavladala prava panika. Hribar se je bled kot zid zvijal, češ da zadnje pogodbe, ki da jo hrani dr. Tavčar, ni podpisal[64]; toda bilo je vse zaman. Med splošnim hrupom je bila seja razbita.

Pogodbo je po seji izročil dr. Ambroschitsch na vpogled Iv. Kregarju, ta jo je dal dr. Lampetu, in še tisti večer jo je objavil »Slovenec«. Njena vsebina je na kratko ta, da se obe stranki zavezujeta, izvajati svobodomiselna načela in pospeševati zbližanje obeh narodnosti v svrho onemogočenja »klerikalne zmage« v dež. zboru. Pri volitvah v kmetiških občinah kočevsko-ribniškega okraja podpirajo Nemci liberalce, obratno pa pomagajo liberalci Nemcem do mestnega mandata. Obetajo si vzajemno podpiranje sploh pri vseh volitvah v dež. zbor, v dež. odbor in v dež. šolski svet ter vzajemno delo v dež. zboru in v njegovih odsekih. Vse zadeve ima voditi skupna komisija, v katero pošlje vsaka stranka po tri člane. Liberalci končno priznavajo Nemcem pravico do zastopstva v ljubljanskem občinskem svetu, v Kmetijski družbi ter v Trgovski in obrtni zbornici, a Nemci dovoljujejo liberalcem slovensko meščansko šolo v Postojni. Podpisali so to pogodbo za liberalce Iv. Hribar, dr. Iv. Tavčar in P. Grasselli, za Nemce pa Schwegel, Schaffer in Barbo. Razumljivo je, da je navezal »Slovenec« na objavo te pogodbe vehementen komentar, v katerem je poudarjal, da je Hribar vedno tajil tako pogodbo in obljubljal, da odloži županstvo, če pride kak Nemec v občinski svet, istočasno jim je pa s svojim podpisom priznaval pravico do zastopstva. Žigosal je sleparstvo liberalnega vseslovanstva in zapisal: »Narodna noša, v katero se je oblačila ta narodna kokota, je raztrgana. Ostala je sramota, edino kar je velikega na tej stranki.«

Pogodba je seveda vzbudila ogromno senzacijo v vsej javnosti. »Slov. Narod« se je obupno zvijal in jo opravičeval z vso sofistiko, mladoliberalci so napovedali na svojem delavskem shodu dne 6. junija ustanovitev samostojne stranke, a dr. Tavčar je 14 dni pozneje na svojem shodu dejal: »Vsi smo bili zadovoljni, vsi smo sokrivi ... Vsaka stranka bo modro postopala, če vse napravi, da pride bliže k studencu ... Nemško-slovenska zveza je bila najbolj modra politična poteza od l. 1894. do l. 1904.... Klerikalci so morali 10 let z zobmi škripati, in če bi šlo po moje, bi morali škripati še bolj«. Pri liberalcih je popolnoma prevladala strast. Ko so bili na občnem zboru Kmetijske družbe dne 5. julija zopet enkrat v večini katoličani, je liberalna opozicija pod Žerjavovim in Ribnikarjevim

[64] Po teh besedah bi bilo sklepati, da so sklenili liberalci pogodbo z Nemci razen meseca januarja l. 1896. in dne 17. julija l. 1901. tudi l. 1908. ob pričetku tedanje funkcijske dobe dež. zbora, le da so izvajanje zadnje septembrski dogodki onemogočili.

vodstvom izzvala pretepe, kar je dalo vladnemu zastopniku povod, da je zborovanje tik pred volitvami razpustil. Katoličani niso več napovedovali ustanovitve nove družbe, temveč zakonito izpremembo ustroja sedanje Kmetijske družbe v tem zmislu, da bi bilo v bodoče nemogoče gospodariti liberalnim advokatom v izrazito kmetiški instituciji. Vse liberalno časopisje in vsi liberalni shodi so bili polni tožb, češ da podpira SLS le svoje somišljenike, dočim pa nasprotnike kruto preganja. Toda za tako postopanje je dajala poprej pri dež. odboru leta in leta zgled liberalna stranka sama ter ga je dajala še vedno na ljubljanskem magistratu, kjer so bila odprta vrata izključno le liberalcem ne glede na njih strokovno in moralno kvalifikacijo. Politični in kulturni boj je divjal zopet v najnizkotnejših oblikah. Dne 8. avg. l. 1909. se je vršila na Jesenicah skupščina Družbe sv. Cirila in Metoda, kjer je prišlo vnovič do burnih nastopov s Korošci in so mladoliberalci pod Žerjavovim vodstvom odklonili vsak sporazum z njimi. Mesec dni pozneje se je vršilo v Ljubljani zborovanje slov. svobodomiselcev, na katerem je bil izvoljen odbor za jugoslov. krematorij. Anton Kristan je na shodu napadel Žerjava, češ da hoče veljati za svobodomiselca, a na kmetiških shodih se dela velikega katoličana. Iv. Kocmur je pa proglašal Družbo sv. Mohorja za sramoto slovenskega naroda. Vzdržali se niso niti skrajnih sirovosti in so n. pr. pobili okna na škofovih zavodih v Št. Vidu, porezali klobuke pevkam na komerzu Slov. dijaške zveze, izstrigli nekemu Orlu na Viču tonzuro itd itd. Spričo takih in podobnih dogodkov seveda tudi SLS ni držala rok križem in je začela šikanirati ljubljanski obcinski svet ter uvedla napram glavnim liberalnim priganjačem, to je učiteljem, pravo izstradalno politiko. Dne 25. septembra je objavil »Slovenec« članek, v katerem je dejal, da ni mogoče imeti do liberalcev prav nobenih ozirov več, temveč »naravnost v srce sovražnikovo«; a dva dni pozneje je zlil pod naslovom »Gadja zalega« nanje povodenj psovk.

Koncem septembra in v prvi polovici oktobra l. 1909. je zopet zboroval kranjski dež. zbor, ki je nadaljeval z na široko zasnovanim delom za gospodarsko povzdigo dežele. Na dnevnem redu je bila ustanovitev dež. banke, nov lovski zakon, nov občinski volilni red, nov zakon o šolskem nadzorstvu in izboljšanju pašnikov, nov poslovnik, službena pragmatika za dež. uradništvo, elektrifikacija dežele itd. Mladostna navdušenost za ustvarjajoče delo, strokovna temeljitost in moderen demokratičen duh, ki je žarel iz zastopnikov SLS, vse to je imponiralo tudi liberalnemu deželnozborskemu klubu, zato je skušal mirno sodelovati. Le razveljavljenje Lenarčičevega in Višnikarjevega mandata je izzvalo burnejše prizore.

Dne 16. oktobra je bil deželni zbor zaključen, naslednji dan se je pa vršilo veliko zborovanje zaupnikov SLS. Nanj je prihitelo nad 4000 udeležencev iz vseh slovenskih dežel, zastopani so bili pa tudi Hrvatje in Čehi. Med silnim navdušenjem je bila ob tej priliki proglašena združitev vseh deželnih slovenskih katoliških strank v »V s e s l o v e n s k o l j u d s k o s t r a n k o«.

Zgoraj omenjena mirna taktika liberalnega deželnozborskega kluba pa ni bila všeč mladoliberalcem pod Žerjavovim in Ribnikarjevim vodstvom, ki so propagirali boj na nož s SLS. Ker je dr. Tavčar odklanjal tako taktiko tudi v dež, zboru, so začeli z zabavljanjem še proti njemu, a dr. Tavčar je že dne 27. sept. v »Slov. Narodu« dobro okrcal mlade, »katerim je glavna modrost razsajanje, pretep in druge take reči,« Ta Tavčarjev nastop proti njegovim mladoliberalnim rivalom pa nikakor ni izviral iz kakega stremljenja po uvedbi dostojnejših oblik v naše javno življenje, kajti tudi staroliberalno časopisje je zvesto vztrajalo na svojem starem nivôju. To se je pokazalo zlasti meseca novembra l. 1909., ko je izšla škofova brošura »Ž e n i n o m i n n e v e s t a m«. Brošura je po nerodnosti prišla v javno razprodajo. Vsi liberalci so planili po njej z največjo naslado. Tisto liberalno časopisje, ki je že od nekdaj tako vneto gojilo pornografijo, je hinavsko zavijalo oči nad pohujšanjem, ki naj bi ga povzročila brošura. Da bi dali zadosten izraz svojemu ogorčenju nad tem »pohujšanjem«, so pridno — ponatiskovali po svojih predalih najkočljivejše odstavke. Škofa so polivali z golidami gnojnice in višek so dosegli s tem, da so iztrgali iz škofove knjige nekaj najkočljivejših odstavkov ter jih izdali v posebni »z e l e n i b r o š u r i« (sestavil jo je časnikar Pirc) ter jo razširili v 15.000 izvodih med staro in mlado ter nato še v nemškem prevodu v 16.000 izvodih. Ostro so obsodili to liberalno početje celo socialisti, a »Slovenec« je dejal, da je postala »zelena brošura« »prapor liberalne stranke« in da bodo dobili tak odgovor, da ga bodo še pomnili. In res je sklicala SLS za nedeljo dne 21. novembra 57 shodov po vsej Kranjski, na katerih so tisoči in tisoči ogorčeno obsodili liberalno nizkotnost. Tega početja svoje stranke se je začel nazadnje sramovati tudi dr. Tavčar in je v »Slov. Narodu« ustavil gonjo, a mladoliberalci so jo nadaljevali v »Gorenjcu« ter obenem napadali še dr. Tavčarja, ki jim pa tudi ni ostal dolžan ničesar. Tako je r a s t l o n a s p r o t j e m e d m l a d i m i i n s t a r i m i l i b e r a l c i, istočasno so pa prihajali mladi v konflikt tudi z narodno-radikalnimi starešinami, ki so obsojali celokupno liberalno politiko.

Medtem ko so se »proslavljali« liberalci doma z »zeleno brošuro«, je pa katoliška parlamentarna delegacija nadaljevala v e h e m e n t n i b o j z B i e n e r t h o v o v l a d o. Že dne 3. avgusta je napovedoval »Slovenec« za jesen odločilno bitko in

nato stalno ostro napadal nemške krščˇ. socialce, ki so postajali v nacijonalno-političnem pogledu gol privesek liberalnih nemških nacijonalcev. Dne 20. oktobra l. 1909. je začel zopet zborovati parlament. Ker je »Slovanska jednota« vztrajala na svojem stališču, ni mogel Bienerth nikamor, kljub temu je pa še nadalje izzival Slovane. Izposloval je sankcijo jezikovnih zakonov »v varstvo Nemštva«, ki so jih sklenile razne alpske dežele, a na Koroškem je mirno gledal največje nemške nezakonitosti napram slovenski manjšini. Da bi ne mogel vladati Bienerth s § 14., je »Slovanska jednota« na prošnjo Poljakov sicer opustila obstrukcijo in pripustila razpravo o proračunu, pristala celo na izvenparlamentarno vlado, toda nova nasilstva in provokacije so prisilile Slovane meseca decembra vnovič k obstrukciji, ki ji je načeloval katoliški »Slovenski klub«. Češke »Lidove Noviny« so pisale, da je »Slovenski klub« vkljub svoji maloštevilnosti danes prvi politični faktor v parlamentu in S l o v e n c i spričo političnega razsula, ki vlada v hrvaških deželah, v o d i l n i e l e m e n t n a v s e m a v s t r i j s k e m j u g u.

Da bi omogočila delazmožnost parlamenta, je bila vlada končno voljna ugoditi nekaterim slovanskim željam, toda v tistem trenutku so grozili z obstrukcijo nemški nacijonalci. Sredi tega divjega parlamentarnega meteža (sredi decembra je n. pr. trajala seja drž. zbora 76 ur brez prestanka), je stavil dr. Krek naenkrat predlog za začasno spremembo poslovnika v tem zmislu, da bi bila obstrukcija sploh onemogočena in delazmožnost parlamenta zagotovljena. Čeprav je del vladne večine glasoval zoper tako ubitje obstrukcije, je bil dr. Krekov predlog vendarle sprejet, in v parlamentu je zavladal nekaj časa mir.

Tedaj je pa dobil ves vladni sistem silovit udarec s tožbo poslancev srbsko-hrvaške koalicije proti F r i e d j u n g u. Proces, ki se je vršil na Dunaju, je namreč dokazal, da so bili vsi njegovi »dokumenti« falzifikat organov dunajske diplomacije. Toda niti ta poraz, ki je kompromitiral avstrijski vladni sistem, zlasti pa vso avstrijsko zunanjo politiko pred vsem kulturnim svetom, ni spremenil sovražnega vladnega kurza napram Jugoslovanom. Na Hrvaškem je snoval ban Tomašič zoper do skrajnosti oportunistično in Budimpešti zvesto koalicijo novo madjaronsko stranko, a v slovenskih in čeških deželah je pospeševala vlada z vsemi sredstvi nasilno germanizacijo.

Ko se je po božičnih počitnicah koncem meseca februarja l. 1910. zopet sešel p a r l a m e n t, sicer ni bilo na vladnih klopeh več zloglasnega nemškega ministra-krajana, in časopisje je ponovno pisalo o imenovanju jugoslovanskega ministra (kandidati naj bi bili Šusteršič, Povše, Detela in dr.), vendar to Slovencev ni oviralo, da ne bi nastopili proti vladi zopet z vso ostrostjo, zlasti zaradi germanizacije na železnicah in na Ko-

roškem. Njih nastop je bil tako prepričevalen, da so mu pritrdili celo tradicijonalni vladinovci, Poljaki. Šusteršičev »Slovenski klub« je začel ob tej priliki v okviru »Slovanske jednote« tudi najenergičnejšo akcijo za s l o v e n s k o v s e u č i l i š č e, toda ko je prikipela borba do vrhunca, so skočili slovenskim katoličanom naenkrat v hrbet — jugoslovanski liberalci. »Slovenski Narod« je že sredi decembra prejšnjega leta grdil slovenske poslance, ki so stali v ljutem boju z vlado, in liberalni celjski »Narodni dnevnik« je pozival celo na razbitje »Narodne zveze«. Sedaj so pa izvršili tudi liberalni jugoslovanski poslanci odkrito izdajstvo. Vlada je namreč hotela ugoditi italijanski zahtevi po laškem vseučilišču. Slovenci pa so bili pripravljeni privoliti v to le pod pogojem, da se osnuje istočasno tudi slovensko vseučilišče. Tedaj je liberalna »Zveza južnih Slovena« na Plojevo inicijativo in brez vednosti drugih klubov »Slovanske jednote« sklenila, da sprejema vladne predloge glede italijanskega vseučilišča, in sicer brez pogojev, ki jih je stavil »Slovenski klub«. Med katoliškimi poslanci in v vsej slovenski javnosti je vzbudil ta sklep, ki so ga objavili vsi listi v posebnem komunikeju, silno ogorčenje. »Slovenec« je objavil dne 24. marca l. 1910. uvodnik z naslovom »Izdano Slovenstvo«. Hribar, Rybař in drugi so molčali na vsa očitanja kot grob, in šele teden dni pozneje se je oglasil Ploj ter skušal vse — utajiti. Enako se je skušal rešiti iz zadrege »Slovenski Narod« ter očital katoličanom laž ne glede na to, da je poprej (18. 3.) celo sam objavil kritični komunike liberalnega kluba. Ker se je pa približevala odločitev v boju z vlado, je skušal priti »Slovenski klub« vkljub temu incidentu v tesnejše stike z liberalnim klubom ter ga pridobiti za podporo v težkem narodnem boju; toda intrige ambicijoznega Ploja, ki je stremel le za ministrskim stolčkom, so preprečile vse prizadevanje.

V začetku meseca junija je prišla vladna predloga glede italijanskega vseučilišča na vrsto v proračunskem odseku. »Slovanska jednota« se je sicer izrekla za zahtevo »Slovenskega kluba« po istočasni ustanovitvi slovenske univerze, vendar pa so se egoistični Čehi z oportunističnimi Mladočehi na čelu branili iti do skrajnosti. Na »Zvezo južnih Slovena« pa je deloval pritisk vse jugoslovanske javnosti tako močno, da se je kljub Plojevim intrigam v korist vlade dne 16. junija združila s »Slovenskim klubom« v parlamentarno enoto. Ker so se jugoslovanski liberalci tako radi odtegovali sejam, je moral nositi glavno težo boja seveda »Slovenski klub«. Ta se je na boj tudi dobro pripravil. Dne 28. junija je »Slovenec« v članku »Pred bitko za naša prava« razložil ves položaj, a poslanci so se pripravili na o b s t r u k c i j o v parlamentu na ta način, da so vložili 150 resolucij in izpreminjevalnih predlogov, v rezervi so jih

obdržali še 1600. Za obstrukcijske govornike so bili določeni Gostinčar, dr. Korošec, Demšar i. dr. Ker Bienerth ni hotel ugoditi Slovencem, mu v tem položaju ni kazalo drugega, kot v začetku julija zopet odgoditi parlament.

Nič manjši boji se pa niso odigravali v teh mesecih tudi v domovini. Ker se je ljubljanski občinski svet, edina absolutna domena liberalcev, že leta in leta na vse kriplje in z najrazličnejšimi sredstvi upiral demokratizaciji mestnega volilnega reda, sta posegla po novem letu 1910 vanj deželni odbor in deželni zbor. Že dne 5. januarja je formuliral ustavni odsek deželnega zbora nov volilni red za Ljubljano, a dne 27. t. m. ga je sprejel tudi deželni zbor. Ker vlada v avtonomnih telesih nikakor ni hotela čiste splošne in enake volilne pravice, temveč je vztrajala na interesnih zastopstvih, je novi volilni red uvedel splošno in pluralno volilno pravico, razen tega pa še proporc in delno žensko volilno pravico. Volilni red je bil najmodernejši, ki je bil v danih razmerah izvedljiv, vendar so dvignili liberalci proti njemu silen vrišč. Največjo demagogijo so uganjali s tem, da pride v novi občinski svet tudi nekaj Nemcev, čeprav so jim bili svoječasno sami pogodbeno priznali pravico do zastopstva. Razen tega volilnega reda je obravnavalo januarsko zasedanje dež. zbora še zakon o izboljšanju pašnikov, zakon o zložbi in razdelbi zemljišč, zakon o volilni dolžnosti in zakon o elektrifikaciji dežele. Med razpravami so poslanci SLS temeljito obračunali z liberalci tudi radi njih stalne gonje proti katoliškemu zadružništvu. Deželni odbor je v tem času posvečal vso skrb gospodarski okrepitvi dežele, zlasti kmetiškega ljudstva (začel je prirejati kmetiške tečaje, dal inicijativo za zborovanje živinorejskih zadrug dne 19. I. itd.) ter sklical za 14. dan januarja v Ljubljano veliko železniško anketo, ki je izdelala podroben železniški program za Kranjsko. Liberalci so seveda nasprotoval vsem tem akcijam in načrtom, toda »Slovenec« jim je v uvodniku »Samo mi in mi sami« dne 29. januarja samozavestno odvrnil, da si SLS od liberalcev ne bo dala predpisovati svojih potov.

Hud spopad med obema strankama je povzročila neposredno po deželnozborskem zasedanju tudi Družba sv. Cirila in Metoda. Ker so postale po prelomu SLS z družbo l. 1907. njene podružnice skoro nekako nadomestilo liberalne politične organizacije, je objavil »Slovenec« dne 7. februarja uvodnik z naslovom »Cirilmetodarija«. V njem je poudarjal, da služi družba zadnja leta le za vabo liberalni stranki, zaradi česar naj tudi ne dobi niti vinarja od pristašev SLS, češ: »Ločitev povsod, boj povsod!« Članek je izzval ogorčenje vse liberalne javnosti po vseh slovenskih deželah, in razvila se je ostra polemika, v kateri je »Slovenec« dne 11. t. m. vnovič izjavljal. da ...

»to zadružništvo moramo odločno in brez ozira ne na desno in ne na levo sproti pobijati, sproti pokončevati...«. Tedaj je presenetilo vso javnost Kotnikovo polmilijonsko volilo družbi, liberalci so sklicali za 13. dan marca velik protestni shod proti »Slovenčevim« napadom, a ta je prišel na dan s konkretnimi obdolžitvami ter navajal, da družba preplavlja slovenske katoliške vasi na Koroškem z liberalnim časopisjem in celo s pamfletistično »Svobodno Mislijo«. Posledica tega spopada je bila, da so katoličani kmalu na to ustanovili »Slovensko Stražo«, svojo lastno, že dlje časa napovedano narodno-obrambno organizacijo, kar je bilo končno narodni stvari le v korist.

Katoličani so v tem času z velikimi uspehi širili tudi svojo gospodarsko, izobraževalno, orlovsko, dijaško, dekliško in delavsko organizacijo in prirejali po vseh slovenskih deželah številne poučne tečaje. Nasproti temu intenzivnemu katoliškemu, političnemu, gospodarskemu, kulturnemu in socialnemu delu so postavljali liberalci po svoji stari navadi predvsem psovke. Meseca marca l. 1910. je očital »Slov. Narod« škofu Jegliču, da si neupravičeno prilašča tuje hranilne knjižice, in dne 4. maja je zapisal celo o Slomšku, »da je bil le trapast far, ki se mu je slučajno primerilo, da je tudi nekaj pametnega in koristnega storil«. Neprestano so blatili zlasti prizadevanja parlamentarne delegacije. Zmisla za kako pozitivno in ustvarjajoče delo niso imeli staroliberalci slejkoprej nobenega, temveč so z mladoliberalci vred za narod le pridno kričali, plesali in pili. Tipičen primer takega »narodnega dela« so pokazali ob praznovanju 25 letnice Družbe sv. Cirila in Metoda, ki je izzvenelo v brezprimerno pijančevanje.

Nekaj svežega duha in ustvarjajočega dela so skušali zanesti v to okostenelo, sterilno, frazêrsko in reakcijonarno liberalno meščanstvo le mladoliberalci, ki pa za svoje prizadevanje niso imeli potrebnih kvalifikacij. Na eni strani jih je vodila še strupenejša svobodomiselna strast proti SLS, na drugi strani pa so se skušali uveljaviti predvsem z intrigantskimi metodami proti starim. To je vzbujalo stalno napetost med obema taboroma. Ko so skušali mladi izriniti stare iz Družbe sv. C. in M., jih je dr. Tavčar dne 7. julija l. 1910. prav ostro zavrnil v »Slov. Narodu«, češ: ... »da nam bodete preklicano malo žerjavili v naši Družbi.« To pa mladih ni oplašilo, temveč so si ustanovili dne 21. julija lastno politično društvo »Skala«, ki je bilo namenjeno za vso Kranjsko. Pri njem so imeli glavno besedo dr. Žerjav, Ribnikar, dr. Fettich-Frankheim, prof. Jug i. dr. Razen tega so dobili v tem času tesne zveze tudi z dnevnikom »Jutro«, ki ga je izdajal v »Učiteljski tiskarni« Milan Plut. Plut je živel poprej dlje časa v Belgradu, sodeloval pri raznih li-

stih[65] in prišel v stik z raznimi organizacijami, ki so po aneksijski krizi začele inspirirati in podpirati jugoslovansko propagando v srbskem zmislu po južni deželah monarhije. Kot eksponent te propagande je prišel Plut l. 1910. v Ljubljano in začel spomladi tu z denarno podporo belgrajske »Narodne Odbrane« izdajati dnevnik »Jutro«. Izprva je imel okrog sebe le nekaj neodštudiranih dijakov in literatov, ki so bili v večnih denarnih stiskah; ko je pa začela naraščati napetost med mladimi in starimi liberalci ter so mladi nujno potrebovali glasila proti Tavčarjevemu »Slov. Narodu«, so stopili v stik s Plutovim »Jutrom«. Tako je služilo odslej »Jutro« Plutu za srbsko propagando, mladoliberalcem za boj zoper stare, raznim literatom pa za odlaganje izvirne in prevedene pornografije.

»Slovenec« je list sprva ignoriral, ko je pa uvidel, da se le uveljavlja (l. 1910. je že dosegel naklado 7000), je objavil dne 2. avg. l. 1910. uvodnik »Beseda brez ovinkov«, v katerem je ostro zavrnil njegovo odločno protikatoliško in srbofilsko pisavo, češ: » . . . srbska vlada je v Ljubljani organizirala plačano agenturo za provokacije«. Polemiziral je nato še nekaj časa, a dne 11. avgusta se je oglasil še dr. Tavčar v »Slov. Narodu« ter pravtako obsodil »Jutrovo« srbofilstvo, ki ga je nazivljal »otročarijo in oslarijo«.

Tedaj so se začele v javnosti pojavljati vesti, da zadnja Hribarjeva izvolitev za ljubljanskega župana ne bo več odobrena. Ko se je vršil na predvečer cesarjeve osemdesetletnice po mestu mirozov, je porabila mladina to priliko za demonstracije proti Nemcem, za Hribarja in za Srbijo. »Slov. Narod« je brž naprtil demonstracije »klerikalcem«, za kar ga je »Slovenec« seveda ostro ošibal, glede Hribarjeve nepotrditve je pa izjavil Šuklje že nekaj dni poprej na shodu v Črnomlju, da ni storila SLS glede njega nikjer nobenega koraka in da obsoja tako kršenje občinske avtonomije, če bi se res izvršila.

Dne 22. avgusta je nato res izšel vladni odlok, ki je razveljavljal Hribarjevo izvolitev za župana. Čeprav je bila javnost na to že kolikortoliko pripravljena, je vzbudila vest vendarle silno senzacijo, in vse je iskalo le krivcev. Mladoliberalci so pripisovali ta čin staroliberalnim intrigam, stari mladinskim protidržavnim skokom (ta očitek je bil pa brez podlage, kajti mladoliberalci niso imeli s Plutovim srbofilstvom niti najmanjše zveze), češ: »Politični grehi mladinov so dali

[65] Kako so si zamišljali svobodomisleci že tedaj informiranje srbske javnosti o Slovencih, nam dobro kaže Plutov članek v decembrski štev. belgrajskega »Slovenskega Juga« iz l. 1909., kjer je dejal, da je SLS na Slovenskem v primeri z liberalno stranko tako slaba, da si sploh ne upa sklicati nobenega javnega shoda. Slično so lagali srbski javnosti tudi v poznejših letih razni slovenski pustolovci, ki so prihajali v Srbijo, in tako že tedaj ustvarjali tam nerazpoloženje proti zastopnici slovenskega ljudstva.

Schwarzu največje orožje za boj proti Hribarju, in v tem zmislu so mladini največ krivi Hribarjeve nepotrditve...« (»Slov. Narod«, 26. VIII.). Oboji skupaj so pa seveda zvračali odgovornost na SLS. Za 30. dan avgusta je bila napovedana nova volitev župana. Liberalni izvršilni odbor je pod Hribarjevim predsedstvom in na njegov predlog sklenil, da volijo občinski svetniki vnovič njega za župana, a ta bi izvolitev odklonil, nakar bi izvolili Tavčarja, Hribarja pa za podžupana; razen tega bi pa zamenjal Hribar Tavčarja še pri dež. odborništvu. Toda klub občinskih svetnikov je pod vplivom istega Hribarja nato sklenil Hribarjevo izvolitev ter določil, da izvolitev obdrži. Napovedanega dne se je res vse izvršilo v tem zmislu, in Hribar je v svojem govoru navajal, da so bili vzrok nepotrditve predvsem septembrski dogodki iz l. 1908., neki telegram slovanske časnikarske zveze in imunizacija raznih bojkotnih člankov proti Nemcem. Nato se je zgodilo, kar je pričakoval vsak že naprej: že naslednje dopoldne je bil občinski svet razpuščen ter imenovan za vladnega komisarja vitez Laschan. Občinski svet je imel še tisto popoldne svojo zadnjo sejo in sklenil, da se proti razpustitvi ne pritoži.

»Slovenec« je v svojem komentarju k tem dogodkom poudaril, da je liberalcem očividno Hribarjeva oseba več nego občinska avtonomija; nekaj dni nato je pa očital vladi, da vidi povsod le velesrbsko propagando, a za vsenemško se ne briga. »Slov. Narod« je to brž pograbil in očital SLS, da se zavzema za Velesrbstvo. V liberalnem taboru samem je bilo vse narobe: stari so navalili z vso silo na mlade, in dr. Triller je rotil v »Slov. Narodu«: »... da je čaša potrpljenja in samozatajevanja polna do zadnje kapljice... Kdor ima moč, naj napravi v tem hipu red, sicer bo prepozno... Napredna stranka je okužena...«. Mladi jim seveda niso ostali dolžni ničesar in so po »Jutru» na vse pretege psovali stare ter jim očitali pri Hribarjevi nepotrditvi spletkarjenje. Ker je Ribnikar v nekem pogovoru dolžil neposredno Tavčarja in Trillerja, da sta spletkarila proti potrditvi, sta vložila proti njemu tožbo. Obravnava se je vršila dne 9. in 24. septembra. Pokazala je, da je notranji minister Haerdtel že meseca junija obvestil o vladni nameri poslanca Ploja, ki je nato mešetaril med Schwarzem in staroliberalci, a miren izhod sta onemogočila mladinska agitacija in Hribarjevo samoljubje. Ribnikar je bil obsojen na sedem dni zapora, kar je povzročilo seveda še večje sovraštvo med obema liberalnima taboroma. Dan po zadnji razpravi se je vršilo zborovanje ljubljanskih liberalnih zaupnikov, ki je izzvenelo v strastne medsebojne prepire in očitanja. Ko je objavil «Slovenec« o tem točno poročilo, je nahrulil »Slov. Narod« mlade s propalicami ter začel napadati še Hribarja, ker

se je bil pridružil mladim. »Narodna tiskarna« je odpustila Ribnikarja kot urednika »Slov. doma«, dr. Oražen je odložil deželnozborski mandat, Hribar pa predsedstvo izvrš. odbora, a »Slov. Narod« je vehementno napadel Oražna zaradi septembrskih dogodkov in prodaje pivovarne Nemcem. V tem metežu so prihajale na dan tudi razne afere iz magistratnega gospodarstva. Da bi liberalci vsaj nekoliko maskirali popolno razsulo svoje stranke, so polnili predale svojega časopisja predvsem s škandali v čenstohovskem samostanu.

Boj bi bil šel gotovo do skrajnih mej, a tedaj je prišlo starim na pomoč več drugih činiteljev. Vlada je bila že meseca avgusta razpustila zadolženo Ribnikarjevo »Narodno delavsko organizacijo«, a meseca oktobra se je začela katastrofa dr. Žerjavove gospodarske organizacije. Dne 8. oktobra l. 1910. je zapisal »Slov. Narod:»... Eno, kar je v današnjih dneh edino potrebno, je odprava smrtnih gospodarskih grehov dr. Gregorja Žerjava ...« In mesec dni nato je dodal: »Že danes pa lahko rečemo, da bo vsa javnost strmela nad početjem mladinskega voditelja in njegovih kompanjonov«. Po vsej Sloveniji so namreč doživljali mladoliberalci katastrofo za katastrofo. Na Kranjskem sta se sesula Žerjavov »Agro-Merkur« in kočevska posojilnica, na Štajerskem dr. Kukovčeva »Zveza slov. posojilnic« in Šoštanjska posojilnica in na Goriškem »Trgovsko-obrtna zadruga«, pri kateri sta imela eno izmed vodilnih besed dr. Dinko Puc in A. Gabrščček. A tudi staroliberalci so dobili neposredno za tem na vrat polom »Glavne posojilnice«, ki so jo bili ustanovili kot konkurenčni zavod proti katoliški »Ljudski posojilnici« in ki jo je vodil staroliberalni obč. svetnik dr. Hudnik. Vse slovensko liberalstvo je bilo v vprav obupnem položaju. Najmlajši svobodomisleci so zato upravičeno poudarjali v »Naših zapiskih«, da so stari in mladi popolnoma vredni drug drugega, ter pristavljali, da so se začeli mladi upirati starim, kakor hitro je starim zmanjkalo korit za mlade. To razsulo je močno vplivalo tudi na narodno-radikalno dijaštvo. Njih vrste so se začele vedno bolj redčiti, v »Omladini« so pa nastopali vsi proti vsem. Eni so se zavzemali za ustanovitev nove stranke, drugi so upali na ozdravljenje obstoječe liberalne stranke, tretji so pa izražali svoje simpatije socialistom. V tem položaju liberalcem ni preostajalo drugega ko misliti na spravo. Dne 12. novembra l. 1910. se je vršil liberalni zaupni shod, na katerem so se glede na bližajoče se občinske volitve za silo poravnali, in dne 18. t. m. je izšel tozadevni proglas na javnost.

SLS je bila v teh poslednjih tednih zaposljena predvsem z jesenskim zasedanjem deželnega zbora. Dr. Šusteršič je že prvi dan zasedanja vložil interpelacijo zaradi Hri-

barjeve nepotrditve in v svojem govoru poudaril principijalno stališče stranke do občinske avtonomije. Izjavil je, da je ponovno interveniral za Hribarjevo potrditev, toda dogodki v liberalni stranki sami so predrugačili vse. Naslednje seje so obravnavale predvsem novi cestni zakon, ki je povzročil ostre konflikte SLS z nemškimi veleposestniki in razne druge gospodarske zadeve. Majhna izpremememba se je izvršila tekom tega zasedanja tudi v dež. odboru. Ker je SLS sklenila, da dež. odbornik ne more biti obenem drž. poslanec, je bil Šuklje že poprej odložil svoj državnozborski mandat. Dne 18. oktobra je bil izvoljen na njegovo mesto prof. Jarc (protikandidat je bil E. Gangl), ki je pa zato prepustil deželno odborništvo dr. Iv. Zajcu.

V medsebojne boje liberalcev se SLS ni dosti vtikala. »Slovenec« je seveda pridno beležil dogodke, a liberalnih gospodarskih katastrof ni izrabljal. Čeprav so ljubljanski in podeželski liberalci vprav divjali proti katoličanom, navdušeno pozdravljali protikatoliška nasilja na Španskem in Portugalskem, ponovno dejansko napadali udeležence katoliških prireditev, sabotirali parlamentarne napore poslancev SLS, kljub katastrofam svoje gospodarske organizacije še vedno hujskali proti katoliškim gospodarskim zavodom in demagoško izrabljali polom celovške »Centralne blagajne[66], je »Slovenec« vendarle skoro molčal o liberalnih konkurzih ne glede na to, da so bili po večini kriminalnega značaja. Utemeljil je to stališče dr. Krek dne 12. novembra l. 1910. v značilnem »Slovenčevem« uvodniku »Naš molk«, kjer je med drugim dejal: »Taki polomi pahnejo v nesrečo družine, ki so končno vendarle naše, uničijo kos slovenske lasti, ubijejo del slovenske življenske energije...«.

Pravtako žalostno vlogo kakor v domovini, so igrali liberalci v teh mesecih tudi na Dunaju. Tekom poletnih parlamentarnih počitnic l. 1910. se je nadaljevala debata o slovenskem in italijanskem vseučilišču v časopisju. T. G. Masaryk je nazval jugoslovanske vseučiliške zahteve za nezrele in dal ob tej priliki Jugoslovanom razumeti, da so balast za Čehe, ki so imeli pred očmi vedno le svoje lastne koristi. Enako je »Slov. Narod« dne 4. avgusta odkrito obsodil jugoslovansko obstrukcijo proti italijanski univerzi. »Slovenec« je objavil dne 7. septembra uvodnik »Slovenska in češka politika«, v katerem je ostro obsodil Masarykov češki egoizem ter izjavil, da nočejo biti Jugoslovani nikomur v balast, zato naj Čehi kar gredo po svojih potih. Še bolj je napadalo Jugoslovane seveda nemško časopisje ter nazivljalo Šusteršiča nekronanega vojvodo Kranjske, šefa slovanskega generalnega štaba itd. Nemški pritisk Bienerthove

[66] Pri tej pa niso bili udeleženi slovenski katoličani prav. nič, razen tega je pa tudi vse deficite pokrila avstrijska duhovščina sama.

vlade je pa vendarle deloval tudi na Čehe tako močno, da so sklenili ustanoviti enotni češki parlamentarni klub. »Narodni Listy« so se zavzemali tudi za ohranitev »Slovanske jednote«.

Meseca oktobra so zborovale d e l e g a c i j e, in tam se je izkazal P l o j, ki si je bil intrigantsko pridobil svoj mandat v njih, zopet za starega vladnega agenta. Obsodil je neoslavistično gibanje in se zavzel za Aerenthala, inspiratorja vse protijugoslovanske politike v avstrijski polovici monarhije. To je vzbudilo veliko ogorčenje vse slovenske javnosti, le »Slov. Narod« ga je zagovarjal. Vprav konsternirano je bilo pa vse, ko je izrekel Ploj dne 29. oktobra celo pohvalo Burianu za podelitev koncesije za famozno bosensko banko, ki je zasužnjevala tamošnjo kmetiško rajo budimpeštanskim židom. »Slovenec« je poudarjal, da Ploj očividno ne namerava več kandidirati, zato se ne sramuje ničesar več. Dr. Triller je pa v dež. zboru napadal — Šusteršiča, ker se radi deželnozborskega zasedanja ni udeleževal delegacijskih sej, in mu predbacival, da je njegova odsotnost kupna cena vladi za sankcijoniranje nekaterih dežel. zakonov. Sredi novembra je bil imenovan za predsednika ljubljanskega dež. sodišča nemški nacijonalec Elsner. »Slovenec« je nazval to rezultat dvorezne politike jugoslovanskih liberalcev. Veliko presenečenje je vzbudila istočasno tudi brzojavka Iv. Hribarja Kramařu, v kateri ga je prosil, naj se Čehi zavzamejo za Buriana in naj ne podpirajo Šusteršičeve opozicije. »Slovenec« je domneval, da stoje za to brzojavko neke Hribarjeve kupčije v Bosni, pri katerih je rabil Burianovo naklonjenost. Nekaj dni nato je »Slovenec« ožigosal politiko liberalne »Zveze južnih Slovena« in Kramař-Hribarjev f r a z e r s k i n e o s l a v i z e m. Ta dvoreznost in breznačelnost liberalnega parlamentarnega kluba se je morala končno maščevati nad njim samim. Že dne 29. novembra so prestopili štirje dalmatinski pravaši v »Slovenski klub«, ki se je povečal s tem na 22 poslancev, a liberalni Dalmatinci so sedeli večinoma doma. Tako je obstojal klub pravzaprav le na papirju in služil kvečjemu Ploju za ozadje pri njegovih poslih z vlado. V tem položaju se je oglasila naenkrat tržaška »Edinost« in predlagala koncentracijo vseh jugoslovanskih poslancev. »Slovenec« ji je upravičeno odvrnil, da se je trudil »Slovenski klub« zanjo že spomladi ter bil pripravljen prepustiti liberalcem celo predsedništvo skupnega kluba, a da so tedaj preprečili združenje ravno miljenci »Edinosti«.

O božiču l. 1910. je sestavil B i e n e r t h n o v o v l a d o iz Nemcev in Poljakov. Ker se je začela zaradi čeških oportunistov in Plojevega spletkarjenja sredi januarja l. 1911. »S l o v a n s k a j e d n o t a« p r a v n e v a r n o k r h a t i (Ploja je vlada istočasno nagradila s predsedništvom upravnega sodišča),

je izjavljal »Slovenski klub«, da ima odslej proste roke tudi on, ter je vztrajal v opoziciji. Meseca februarja je bila v parlamentu ponovno na dnevnem redu italijanska univerza, ki jo je vlada obljubila Lahom zato, da ji pomagajo do večine. Slovenci so jo slejkoprej odločno odklanjali v Primorju in izjavljali, da pristanejo nanjo v kakem drugem kraju, če se ustanovi istočasno tudi slovensko vseučilišče. Glede na Bienerthovo sovražno stališče napram Slovanom so se začeli Čehi polagoma zopet bližati slovenski opoziciji (N. Fr. Presse« je pisala, da se češke ekselence skrivajo za Šusteršičev hrbet) in so v proračunskem odseku pripomogli do zmage dr. Koroščevemu predlogu za reciprociteto zagrebškega vseučilišča. Sredi februarja se je obojestransko razmerje zopet toliko izboljšalo, da so vnovič oživeli že razpadajočo »Slov. jednoto« (predsednik je postal Fiedler, I. podpredsednik pa Šusteršič). S tem je dobila politika Slovencev lepo zadoščenje, in njih boj proti vladi zopet krepko podporo. Kljub svoji večini ni mogel Bienerth nikamor naprej; zato je konec meseca marca parlament razpustil. Slovenski poslanci so izdali dne 1. aprila proglas na ljudstvo, v katerem so razložili svoje stališče ter se začeli takoj pripravljati na nove volitve, ki so bile razpisane za mesec junij.

Tako je bilo prenešeno težišče političnega življenja zopet v domovino, kjer so se pa medtem tudi odigravali burni dogodki. Predvsem je razburjal vso javnost polom liberalne Glavne posojilnice, pri kateri so bili težko oškodovani v prvi vrsti šibki sloji. Liberalci so skušali polom maskirati s tem, da so priredili vnovič hudo gonjo proti katoliškim gospodarskim zavodom. SLS jih je svarila, naj ne tirajo boja do skrajnosti. Dr. Šusteršič je dejal dne 6. januarja l. 1911. na velikem shodu v Ljubljani: »Če nas hočejo liberalci sedaj siliti v boj, ki bo hujši kot vsi predidoči naši boji, ga bodo imeli, a jamčim jim, da bo njih poraz v tem boju hujši kot vsi prejšnji.« Čeprav so bile skoro vse osrednje liberalne gospodarske organizacije, zlasti pa one, pri katerih so imeli vodstvo v rokah mladoliberalci, že v konkurzu ali pa vsaj tik pred njim, je vendarle Ribnikar pridno prirejal po ljubljanskih gostilnah shode in rohnel o bankerotnem deželnem gospodarstvu. Dne 31. januarja je objavil »Slovenec« notico »Zdaj je pa konec«, v kateri je z vso odločnostjo pozval liberalce, naj prenehajo s svojo lažnjivo gonjo proti deželnemu gospodarstvu, sicer bo brezobzirno razkrinkal vso resnico o kriminalnem gospodarstvu pri falitnih liberalnih zavodih. Ker tudi ta opomin ni zalegel, je res začel objavljati podatke o denarnih mahinacijah voditeljev »Glavne posojilnice« (bilance vseh let so bile falzificirane, glavni upniki posojilnice so bili obenem njeni voditelji itd.). O »Agro-Merkurju« je zaenkrat še molčal, pač je pa tega izrabljal »Slov. Narod« proti

mladim, čeprav so bili za njegov polom v prav znatni meri soodgovorni tudi stari.

V drugi polovici meseca februarja je zboroval zopet deželni zbor, ki je obravnaval novi lovski zakon, melioracijsko posojilo in dež. zadružni zakon. Ta je določal ustanovitev dež. zadružnega urada, posojilo vseučiliškega fonda zadružnim organizacijam in prevzem garancije za vse one zadruge, ki se podvržejo nadzorstvu dež. odbora. Liberalci so dvignili proti temu predlogu silen hrup. Na čelu vse gonje je pa stalo Plut-Ribnikarjevo »Jutro«. Katoličani so začeli zato energičen boj tudi proti »Učiteljski tiskarni«, ki ga je utemeljil »Slovenec« dne 13. februarja, rekoč: »Liberalci so res pametni, oni bi hoteli, da psovke, ki se v njihovih tiskarnah zoper nas producirajo, ne samo požiramo, ampak tudi podpiramo podjetja, v katerih se fabricirajo«. Ker je bilo že splošno znano, da tiska »Učit. tiskarna« list na kredit (»Jutro« je bilo sicer precej razširjeno, toda zaradi slabega gospodarstva deficitno), so delali katoličani za list odgovorno vse učiteljstvo, ker je molče gledalo in dopuščalo tako postopanje svojih voditeljev.

Komaj je bil deželni zbor zaključen, so se približale ljubljanske občinske volitve, prve po novem volilnem redu. Glede na skrajno napete odnošaje med obema strankama in ker je šlo SLS za to, da stre dotedanjo absolutno moč liberalcev na magistratu, tem pa za to, da se obdrže vsaj na tej poslednji svoji postojanki, je bil tudi volilni boj skrajno vroč. Liberalci so navalili z vso silo na Kregarja in Štefeta, katerima so očitali sleparstva o priliki volitev v trgovsko in obrtno zbornico l. 1908. (na podlagi teh obtožb je začelo drž. pravdništvo proti njima preiskavo, a sta bila dne 23. maja l. 1912. pred celjsko poroto soglasno oproščena), »Slovenec« je pa predvsem slikal protisocialno mišljenje in delovanje voditeljev liberalne stranke. Volitve so se vršile dne 23. aprila l. 1911. Tedaj je videla Ljubljana prizore, kakršnih dotlej še ni bila doživela. Liberalci so osredotočili vso svojo pozrnost na mestni dekliški licej, ki je bil določen za žensko volišče. Tu so vprizorili nezaslišana nasilstva napram katoliškim volilkam. Organizirali so ulico, da je navalila na nune, ki so se pripeljale na volišče, razbijala šipe njih kočij in jih opsovala in opljuvala. Toda ves liberalni teror bi bil ostal brezuspešen (absolutne večine oddanih glasov itak niso dobili v nobenem razredu), da niso socialistični volilci, zvesti svoji dolgoletni politični vzgoji, pustili na cedilu svojo lastno stranko ter volili deloma Nemce, deloma liberalce. Tako je bilo izvoljenih 23 liberalcev, 14 pristašev SLS, 7 Nemcev in 1 socialist. Liberalno postopanje napram katoliškim volilkam je vzbudilo v SLS vihar ogorčenja. Že tretji dan po volitvah je odgovoril izvršilni odbor SLS s proglasitvijo popolnega politič-

nega bojkota liberalcev in s prireditvijo velikega protestnega zborovanja. »Slovenec« je komentiral bojkot dne 24. maja, rekoč: »Kdor ima še količkaj zdravega razuma in odprtega srca, bo uvidel, da se ta bojkot ne obrača proti svobodomiselnosti kot taki, ne proti liberalnemu prepričanju kot takemu, ne proti obstoju svobodoljubne stranke, ne proti principu takozvanega antiklerikalizma, marveč naša proskripcija kranjske liberalne stranke in njenih somišljenikov se obrača proti politični podivjanosti, proti hujskanju mase, proti pokvarjanju mladine, proti demoralizaciji, ki jo ta stranka namenoma neguje«. Boj v najodurnejših oblikah je divjal na vsej črti. Ker so liberalci uporabljali za svojo politično pripregо tudi gasilna društva, je napovedal »Slovenec« izpremembo dež. gasilskega zakona. Sokolski zastavonoša M. Verovšek je vrgel iz svoje hiše dve stranki, ki sta volili s SLS, in »Slovenec« je izjavil, da bodo kot odgovor na to letela iz vseh šolskih telovadnic sokolska društva. Proti volitvam samim je vložila SLS pritožbo, kateri je bila priznana odložilna moč; zato je na magistratu zaenkrat še vedno ostal vladni komisar.

Takoj po ljubljanskih občinskih volitvah je pa napočil že tudi boj za državnozborske mandate. Dne 20. maja je razglasila Vseslov. ljud. stranka svoje kandidate, ki so ostali po večini dotedanji poslanci. V kranjskih kmetiških okrajih liberalci sploh niso nastopili pod lastno firmo, temveč so šarili zopet z »neodvisnimi kandidati« (med temi je bil tedaj prvič tudi Iv. Pucelj, ki je kandidiral proti Jakliču). Celo v Ljubljani so bili v največji zadregi. Občinske volitve in reakcija nanje so vplivale tako močno, da so se končno zedinili na dr. Vl. Ravniharja, o katerem je dne 27. maja celo »Slovenec« zapisal: »Izbrali so mirnega, osebno nedotakljivega moža, kateremu nihče ne more odrekati sposobnosti, nastopati v dostojni obliki za svoja načela«. Glede na to je bil volilni boj v Ljubljani nenavadno miren, enako tudi v ostalih kranjskih okrajih, pač je bil pa jako oster na Krasu in ponekod na Štajerskem (na Koroščevem shodu v Pirešici so n. pr. liberalci s koli napadli zborovalce). Volitve so se vršile dne 13. junija. Na Kranjskem je dobila SLS 53.335 glasov (lib. 19.888 in soc. 6557) in zmagala z ogromno večino v vseh okrajih, le v Ljubljani je prišel njen kandidat dr. Gregorič v ožjo volitev z dr. Ravniharjem. Enako so zmagali z ogromno večino vsi strankini kandidati na Štajerskem (le Brenčič šele pri ožji volitvi proti Ploju), kjer so dobili 28.761 glasov (lib. 10.851 in soc. 3350). Na Goriškem sta prodrla dva, a na Krasu je prišlo do ožjih volitev (dobili so: SLS 8962 glasov, liberalci 5419 in soc. 2376), Na Koroškem je zmagal Grafenauer s 6922 glasovi. Na ta način si je osvojila SLS že pri prvih volitvah celih 19 mandatov s 97.980

glasovi in dvajsetega pri ožjih volitvah dne 20. junija, dočim so mogli prištevati liberalci k svojim le še tržaškega Rybařa, a pri ožjih volitvah so si priborili s že tradicijonalno pomočjo socialistov še ljubljanski (Ravnihar) in kraški (Gregorin) mandat. Od 23 slovenskih mandatov jih je imela VLS 20 in je postala dobesedno gospodarica vseh slovenskih dežel, izvzemši Trsta s Krasom.

Ko so prišli sredi meseca julija poslanci na Dunaj, je vsled poraznih volivnih rezultatov za zloglasnega Bienertha sedel na vladnem krmilu že tretjič baron Gautsch, ki so ga sprejeli Slovenci takoj pri imenovanju prijazno. Glede na vse dogodke v zadnjem parlamentu in na ljuta politična nasprotstva v domovini, se to pot sploh nihče ni resno zavzemal za enoten jugoslovanski parlamentaren klub. Katoliški Slovenci so si osnovali s 4 dalmatinskimi pravaši »Hrvatsko-slovensko zajednico« pod Šusteršičevim predsedstvom (podpredsednika Dulibić in dr. Korošec), primorski »slogaši« Laginja, Spinčić, Mandić, Rybař in Gregorin so odklonili skupnost z dalmatinskimi liberalci, češ da so imeli preslabe skušnje z njimi, in so se združili v »Narodni klub«, liberalni Dalmatinci so si ustanovili »Dalmatinski klub« (5 Hrvatov in 2 Srba), a dr. Ravnhar se je zatekel kot hospitant k Mladočehom«. Ker je bil »Narodni klub« sam prešibak za kakršenkoli večji nastop, je stopil takoj s »Hrv.-slov. zajednico« v akcijsko skupnost pod imenom »Hrv.-slov. klub« (preds. Šusteršič), ki je štel tako 29 poslancev. Ta korak Primorcev je pa naletel med liberalci v domovini na hud odpor. Mladoliberalci so grozili, da bo Družba sv. Cirila in Metoda bojkotirala tržaško šolstvo, če ne gresta Rybař in Gregorin iz »klerikalnega kluba«, in tudi tržaško politično društvo »Edinost« ni odobrilo njih koraka. Glede na to sta oba res izstopila in jo krenila z Ravniharjem k Mladočehom. Kratko zasedanje parlamenta ni prineslo nobenih posebnih dogodkov, ker so bili opozicijonalni Slovani zaenkrat zadovoljni, da je bil strmoglavljen obsovraženi Bienerth. Zaradi lojalnega stališča Šusteršičevega kluba napram Gautschu so pisali liberalni list, da »klerikalci« prodajajo Slovence vladi, a nemški listi so istočasno očitali VLS, da hoče odtrgati slovenske dežele od Avstrije.

Doma je šel po ljubljanskih občinskih volitvah boj seveda naprej. V svojem elementu sta bila pri »Slov. Narodu« Malovrh in pri »Jutru« Ribnikar. Pri državnozborskih volitvah se liberalci po kmetih sploh niso upali nastopati pod svojo firmo, pač pa so skušali osnovati v svrho vzpostavitve svojih pozicij »Zvezo slovenskih kmetov« s posebno »Kmečko pisarno« pri svojem strankinem tajništvu v Ljubljani. Njih agitacijo so seveda jako oteževali gospodarski polomi, zlasti pri Glavni posojilnici. Toza-

devna porotna obravnava, ki se je vršila v začetku junija v Ljubljani. Končala se je s hudimi obsodbami (dr. Hudnik 3 leta težke ječe in revizor Jošt 2 leti) in je odkrila vprav brezvestno gospodarstvo s prihranki malih vlagateljev. Glede na to ni čudno, če je prešlo pri volitvah že tudi nekaj mest (Višnja gora, Kamnik, Škofja Loka) v tabor SLS, a iz članov nekdanje Ribnikarjeve »Narodne delavske organizacije« se je začela oblikovati samostojna »Narodno-socialna stranka«. Politično senzacijo so skušali vzbuditi liberalci s tem, da so vložili njih kandidati tožbo proti škofu Jegliču radi njegovega volilnega pastirskega lista, toda bila je odbita. Zaradi naraščajoče draginje in prepovedi uvoza argentinskega mesa so vprizorili po mestih skupno s socialisti veliko agitacijo proti SLS, češ da zastopa le kmetiške koristi v škodo mest, toda »Slovenec« jih je tolkel nazaj, rekoč, da je draginja zgolj posledica mahinacij liberalnih velešpekulantov in kartelov. Obenem je ljuto napadel tudi liberalno mladino, češ da je brez idealov, cinična in da je povzročila same razvaline povsod, kjerkoli je posegla v javno delo. Na jesen je odkrila tožba Zveze slov. zadrug proti Agro-Merkurju več kot čudne denarne manipulacije mladoliberalnega voditelja dr. Žerjava; prof. Jug je bil suspendiran, češ da je žalil verski čut svojih učenk; ljubljanski tržni nadzornik Ribnikar, o katerem je pisala »Zarja«, da je dobila slov. inteligenca v njem reprezentanta, kakršnega doslej ni premogla, pa je prišel v disciplinarno preiskavo zaradi svojih govorov po ljubljanskih gostilniških shodih. V tej stiski so skušali dobiti mladi popolnoma v svoje roke vsaj Plutovo »Jutro«, da bi imeli v njem neomejeno oporo in orožje. Izrabili so njegove denarne stiske, toda Plut se jim je uprl in prekinil z njimi vse stike. To je pa privedlo Pluta na drugi strani v konflikt z Učiteljsko tiskarno, kateri je dolgoval 26.000 K. Tiskarna je izposlovala zoper »Jutro« prisilno upravo, Plut je bil v kleščah in iz tega neprijetnega položaja se je rešil na ta način, da je preselil z novim letom 1912 svoj list v Trst. Od tu je ljuto napadal tiskarno in mladoliberalce, češ da ga ni pregnala ne vlada, ne »klerikalci«, temveč »narodni in napredni ljudje, ki bi se morali samo ‚Jutru' zahvaliti, da so sploh kaj postali«.

V Trstu je »Jutro« že po nekaj mesecih izhiralo in prenehalo, a v Ljubljani je začela Učiteljska tiskarna izdajati lasten dnevnik »Dan«, ki so ga vodili in pisali mladoliberalci z Ribnikarjem na čelu. S tem se je vrglo učiteljstvo z vsemi silami v sredo politične borbe in nosilo seveda tudi vse posledice. Po pomirjenju med učiteljstvom in liberalci meseca oktobra l. 1906. je bil vabil »Slovenec« učiteljstvo v svoj tabor, češ da morejo učitelji izbirati le med SLS in socialisti, toda učitelji so trdno vztrajali pri liberalcih. »Učiteljski Tovariš« je ljuto napa-

dal SLS, a ta je zato grmela po svojih podeželskih shodih proti učiteljstvu in sklepala resolucije, v katerih je pozivljala krajne šolske svete, naj dobro pazijo, da izpraznjenih učiteljskih mest ne dobe liberalni učitelji, ki so se izjavljali za svobodno šolo. »Slovenec« je objavil ovadbe naduč. Engelmana proti Jakliču in pridno beležil gonjo učiteljev proti stranki. Da bi liberalci še bolj priklenili učiteljstvo nase, so pri deželnozborskih volitvah l. 1908. kandidirali v Idriji Gangla, a učiteljstvo je tvorilo po kmetih jedro njih agitatorjev proti SLS. Z novimi deželnozborskimi volitvami je dobila SLS večino deželnega odbora in večji vpliv v dež. šol. svetu. To je dalo »Učit. Tovarišu« takoj povod za jadikovanje o novem kurzu, a »Slovenec« je odgovarjal, da so liberalni učitelji nevedni, sirovi, sovražni krščanstvu in da teže po umazanosti, radi česar stranka ne bo poznala več slepomišenja, kajti »liberalec ne bo vzgajal naših otrok«. Kjerkoli je prišlo med obema strankama do kakih hujših spopadov, pretepov itd., skoro nikdar ni manjkalo v prvih liberalnih vrstah učiteljev, a »Učiteljski Tovariš« je padel na nivô najbolj prostaškega psovanja. Dne 7. avgusta l. 1908. je n. pr. zapisal: »Božji namestniki so dan in noč od same pohotnosti in alkohola vsi omotični da ni nobena ženska varna pred njimi«. — Po kmetih so pa nastopali učitelji zlasti proti Orlom in jih obetali uničiti.

Zaradi uzakonjenja novega deželnozborskega volilnega reda so se vršile na zimo l. 1908. dopolnilne volitve. Tedaj je skušal ujeti enega izmed 3 novih ljubljanskih mandatov tudi predsednik učiteljske »Zaveze«, L. Jelenc. Liberalci so ga porivali nekaj časa iz splošne kurije v mestno in odtod zopet nazaj, nazadnje so ga pa sploh izločili iz svojih kandidatur. To je povzročilo zopet k o n f l i k t m e d s t r a n k o t e r u č i t e l j s k o o r g a n i z a c i j o. »Učit. Tovariš« je po nekaj letih vnovič pisal o liberalni nehvaležnosti, začel ljubimkovati s socialisti, izjavljal, da mora ostati učiteljstvo izven političnih strank in z izobraževalnim delom pridobiti ljudstvo zase ter čakati boljših časov. Dne 28. decembra l. 1908. so priredili v tem zmislu v Ljubljani velik učiteljski shod. Toda ni minilo niti mesec dni, in »Učit. Tovariš« (22. I. 1909.) je iznova z debelimi črkami naznanjal, da ostane Zaveza narodno napredna, to je liberalna, in spomladi l. 1909. so bili zopet med glavnimi agitatorji proti socialnemu zavarovanju, ki so ga skušali izrabiti liberalci proti SLS. Razbijali so shode SLS, napadali po liberalnem časopisju in nastopali po deželi z vsemi silami proti katoliškim organizacijam.

Medtem je pa dobila SLS absolutno večino v deželnem zboru ter odločilen vpliv v dež. šol. svetu. Posledica te izpremembe je bila ta, da so postajala zborovanja liberalnih učitelj-

skih društev vedno slabše obiskovana. Število kranjskih članov »Slomškove zveze« je narastlo že do aprila l. 1909. na 160 učiteljev, »Učit. Tovariš« je začel gonjo proti uskokom, na Zavezinem zborovanju v Mariboru so pa rohneli o »srednjeveštvu«. To je zavrnil celo socialistični »Rdeči prapor«, češ da je zaganjanje v srednjeveštvo le bedasta fraza, kajti slovenska duhovščina si je pridobila moč na ta način, da je šla med ljudstvo pod praporom novodobnega demokratizma, dočim učitelji le hlapčujejo liberalni reakciji. Kar so učitelji, njih glasila in organizacije izrečno izzivali že leta in leta, to so sedaj imeli, namreč boj na nož. Deželni šolski svet je začel disciplinirati in premeščati najhujše kričače, a deželni odbor je začel napram učiteljstvu izstradalno politiko, da jih tako ukloni in zlomi zgrda. Učiteljstva ni izpametovalo niti to, temveč so še nadalje besno napadali stranko, njene prireditve in »Slomškovo zvezo« (julija l. 1910. je bila neka štev. »Učit. Tov.« celo zaplenjena zaradi prehudega zmerjanja o priliki Germekove premestitve. Dne 4. decembra l. 1909. je zapisal »Slovenec« na njih naslov: »Čudili se boste, zavezarji, kakšen odpor boste pri ljudstvu izzvali. Godi se vam še vedno predobro, a da se vam bo čimdalje slabeje, zato sami izvrstno skrbite«. Na novomeški skupščini »Zaveze« so sklenili prositi za avdijenco pri cesarju, da bi se pritožili zaradi preganjanja, a jim je bila odbita; zato so napadali po listih še besneje. Razen »Učit. Tov.« so uporabljali sedaj še Plutovo »Jutro«, ki se je tiskalo v njih tiskarni. Ker je stalo to istočasno v boju proti staroliberalcem, je naperjal »Slov. Narod« svoje napade tudi na učiteljstvo. Kljub temu je pa NNS jeseni l. 1910. kandidirala za izpraznjeni Šukljetov državnozborski mandat v Beli krajini Gangla. Učiteljstvo je šlo seveda z vso silo v boj zanj. »Slovenec« je pa odgovarjal na njih napade, da »spričo razpoloženja v našem ljudstvu danes ni mogoče misliti na izboljšanje učiteljskega gmotnega položaja«. Po hudem Ganglovem volilnem porazu se je »Učit. Tovariš«, kakor običajno ob takih prilikah, vnovič zavzel za emancipacijo učiteljstva od političnih strank, češ da ga te samo izrabljajo. Večina tega seveda ni jemala resno, toda v nekaterih podeželskih učiteljskih društvih so se začeli vendarle pojavljati rahli glasovi, ki so obsojali dotedanjo politiko svojih voditeljev. Medtem je padlo »Jutro« pod mladoliberalnim vodstvom na nižino pravega revolverskega in pornografskega žurnala. Glede na to je začel »Slovenec« pozivati na bojkot Učiteljske tiskarne, češ naj krajni šolski sveti ne kupujejo več tiskovin, ki se tiskajo pod isto streho z »Jutrom«. Učitelji so odgovorili s še večjimi izzivanji, učitelj Štrekelj v Komnu je iztrgal s tako silo neki deklici svetinjico z vratu, da je odletela v pljuvalnik, učitelj Bajt v Solkanu je hotel katehetu prepovedati, da bi dajal otrokom poljubljati relikvije

sv. Alojzija, na Štajerskem so se uprli delitvi dež. šol. sveta v nemški in slovenski del. Učiteljska tiskarna je začela — kakor smo že omenili — po preselitvi »Jutra« v Trst izdajati v zvezi z mladoliberalci »Dan«, ki je bil pisan v istem nizkotnem tonu kot poprej »Jutro«, in »Učit. Tovariš« je klical proti SLS, »naj bodo tisočkrat prokleti od neba in pekla« (dne 15. XII. 1911). Dne 22. decembra l. 1911. se je sicer ojunačil neki učitelj v »Učit. Tovarišu« in svetoval, naj bo že dovolj fraz, češ da niso liberalci prav nič boljši, toda že v naslednji številki je odgovoril »Učit. Tovariš«: »Brezobziren boj na življenje in smrt smo razvili . . ., ne krenemo ni za las od svojega programa in v letu 1912. nadaljujemo isti boj . . . zmage ali pogina«. »Torej naj nosijo posledice tega boja,« je odvrnil dne 5. januarja 1912. »Slovenec«, in na stotine učiteljskih družin je stradalo še naprej zaradi strankarske zagrizenosti svojih voditeljev v naivni veri, da značajno trpe za napredne ideje.

Vzporedno s to učiteljsko gonjo proti SLS je šla tudi gonja vse liberalne stranke. Deželnemu odboru so po časnikih in shodih očitali, da je zapravil in pokradel deželno investicijsko posojilo. »Jutro« je pisalo, da ni imel slovenski narod še nikoli takih lumpov za poslance, kot so možje SLS. Zlasti mladoliberalci so po svojih shodih vprav divjali proti SLS in njenemu deželnemu gospodarstvu. Odgovor seveda ni izostal. Dne 28. decembra l. 1911. se je sešel zopet deželni zbor, kjer je najprej dr. Lampe vehementno obračunal z liberalno demagogijo, nato je pa dež. odbor na dr. Šusteršičev predlog sklenil, da sme deželni odbor »po svoji previdnosti« dovoljevati posameznim učiteljem do 25 % doklad k temeljnim plačam. Ob tej priliki je odbil vse liberalne predloge, češ da ne dobe učitelji ničesar, dokler jih bodo psovali z lumpi. Istočasno je sklenil klub SLS, da se razveljavi izvolitev poslancev prof. Reisnerja in Ribnikarja.

Jako važni so bili tudi dogodki, ki so se odigravali v teh mesecih v parlamentu. Dočim je poteklo poletno zasedanje mirno in je vse pričakovalo, da se bo Gautschu posrečilo privesti parlament zopet k rednemu delu, je pa takoj prva seja jesenskega zasedanja dne 5. oktobra l. 1911. rodila burne nastope. Tik pred otvoritvijo je prišla namreč v parlament večja skupina čeških dunajskih otrok prosit za češke šole. Ker so jim Nemci hoteli zabraniti vstop, je prišlo do velikega pretepa. Parlament je bil zato otvorjen v najbolj napetem razpoloženju. V prvi seji je med drugimi govoril tudi dr. V. Adler. Sredi njegovega govora je socialistični delavec iz Dalmacije, Njeguš-Vavrak, z galerije ustrelil na ministra Hochenburgerja. To je povzročilo seveda pravo paniko. Ker Gautsch ni bil več voljan otepati se z razburjenimi duhovi, je demisijoniral. Njegov naslednik je postal dne 2. novembra grof Stürgkh, ki je bil že sam

izrazit reakcijonarec, razen tega je pa obdržal v svojem kabinetu še vse eksponente nemških nacijonalcev s Hochenburgerjem na čelu.

Gautsch je bil premalo časa na krmilu, da bi bili zavzeli Slovani napram njemu kako definitivno stališče. Ker je pa postavil Stürgkh na dnevni red takoj proračun, se je bilo treba opredeliti. Mnenja v Hrv.-slov. klubu so bila deljena. Prišlo je do viharnih debat. Čeprav se je Šusteršič že nagibal k oportunizmu, je vendarle zmagala opozicijonalna smer, ki sta jo zagovarjala zlasti dr. Korošec in Grafenauer. To razpoloženje se je pokazalo že takoj v naslednjih dnevih v proračunski debati. Dne 10. novembra je namreč govoril Šusteršič velik opozicijonalen govor, a je vendarle vprav ostentativno poudaril svoj brezpogojni patrijotizem. Kamor se je Šusteršič proti volji kluba le nagibal, tja so pa Mladočehi odkrito zajadrali, namreč v vladni tabor. To je dalo dr. Koroščcu povod, da jih je na svojem shodu v Mariboru ostro napadel. »Slovenec« je seveda žigosal liberalno licemerstvo, češ da se delajo doma ljute opozicijonalce, a mladočeški klub, čigar člani so bili tudi Ravnihar, Rybař in Gregorin, pa hodi z vlado čez drn in strn. Sploh je bil dr. Ravnihar edini Jugoslovan, ki je glasoval z vlado, razen tega je pa v »Slov. Narodu« nastopil še za italijansko univerzo, ki je prišla tedaj vnovič na dnevni red.

Vzroki Šusteršičevega oportunističnega stremljenja so bili njegovim klubovim tovarišem nerazumljivi, toda dogodki naslednjih tednov so jih začeli polagoma vendarle odkrivati. Po ustanovitvi »Vseslov. ljudske stranke«, po popolnem zavojevanju kranjskega dežel. zbora in po zadnjih državnozborskih volitvah je postal namreč dr. Šusteršič neomejen gospodar vse slovenske politike. Izredna taktična spretnost, s kakršno je vodil boj vse slovanske opozicije proti Bienerthu, mu je ustvarila tako veljavo v stranki, da se je vse skoro brezpogojno pokorilo njegovi besedi. Slabotni dež. predsednik Schwarz je bil njegova igrača, pa tudi na Dunaju je postajala njegova beseda vplivnejša od leta do leta. Ta avtoriteta, ki jo je užival vsepovsod, je pa očividno gnala njegove ambicije više in više. Skušal je postati na eni strani pravi diktator v stranki, na drugi strani mu je pa postajala tudi SLS preozka in slovenske dežele pretesne. Stremel je više, iz »nekronanega vojvode kranjske dežele« je hotel postati državnik, vodja velikih parlamentarnih skupin, minister. Kot uradniški sin itak ni bil tako zrastel s slovensko zemljo in ljudstvom kot n. pr. Krek in se ni nikoli čutil kot voditelj naroda, temveč le kot voditelj stranke. Zato se je odslej oziral še manj na interese slovenskega naroda kot celote in se skušal uveljaviti v veliki državni politiki. Ker ni bil aristokrat ter ni imel za seboj

nobene uradniške karijere, ki bi mu kot voditelju razmeroma majhne parlamentarne delegacije ugladila pot do ministrstva, je kmalu uganil, da bi utegnil priti do svojega cilja preko kranjskega dež. glavarstva, kjer je pa sedel tedaj še Šuklje. Ker se je zdel ta mnogim previsok in premalo strankar, je začel Šusteršič proti njemu rovariti. V decembrskem zasedanju dež. zbora l. 1911. mu je pa spretno nastavil past, v katero se je ujel celo tak lisjak, kakršen je bil Šuklje. V deželnozborskem klubu SLS je stavil namreč Šusteršič predlog za razveljavljenje Ribnikarjevega in Reisnerjevega mandata, čeprav za to ni bilo dovolj tehtnih razlogov. Ker je bila stranka tedaj ravno v najsrditejšem boju z liberalci, je z lahkoto zmagal proti Šukljetu, ki se je tej nekorektnosti energično uprl. Šuklje se je ujel v zanko, ki mu jo je Šusteršič nastavil, in je dne 30. decembra l. 1911. demisijoniral. S tem je postalo seveda aktualno vprašanje novega dež. glavarja. Krek je zagovarjal v klubu Lampetovo kandidaturo, a ker je bilo le malo verjetno, da bi ta na Dunaju prodrla, je dobil Šusteršič naročilo, naj izposluje Povšetovo imenovanje. Šusteršič se je res odpeljal na Dunaj, a nastopil je z vso silo zase. (Pozneje se je večkrat izražala sumnja, da je ob tej priliki sklenil s Stürgkhom tajen dogovor, v katerem mu je obljubil tiho podporo svoje stranke.) Dne 8. januarja l. 1912. je presenetila že vse »Slovenčeva« brzojavka, da je imenovan za novega glavarja Šusteršič. Razen tega je vsebovala ta vest kategorično izjavo, da obdrži novi glavar tudi svoj državnozborski mandat.

To imenovanje je vzbudilo prvo večjo napetost med dr. Šusteršičem in mlajšim svetnim izobraženstvom, ki se je zbiralo okrog Kreka, toda zaenkrat je Šusteršič še popolnoma obvladoval položaj. Dne 17. januarja se je sešel zopet dež. zbor. Krek je odložil podnačelstvo kluba, in v zbornici sta bila Reisnerjev in Ribnikarjev mandat razveljavljena. V nadaljnjih sejah je bila na Krekov predlog sklenjena še ustanovitev deželne gospodarske šole v svrho vzgoje kmetiških mladeničev za javno življenje.

Istočasno s to spremembo v deželnem dvorcu je prišlo do urejenih razmer tudi na ljubljanskem magistratu. Meseca novembra je bila pred upravnim sodiščem zavrnjena pritožba SLS proti občinskim volitvam, in za 18. dan decembra l. 1911. je bil pozvan občinski svet k volitvi župana. Izvoljen je bil z liberalnimi glasovi dr. Tavčar (v dež. odboru ga je nato zamenjal dr. Triller), mesec dni nato je bil potrjen od vlade in dne 20. januarja l. 1912. ustoličen. Da bi popolnoma izravnal vse napetosti, ki so vladale še izza l. 1908. med magistratom in stranko na eni strani ter dež. vlado na drugi strani, je ob tej priliki vprav demonstrativno podčrtal svojo lojalnost

in dejal med drugim: »Slovenstvo ne sme nikdar pozabiti, da živi z močjo, ki mu prihaja iz žezla Habsburške dinastije.«

Sicer je šel boj med obema strankama naprej po starih kolovozih. Dne 26. februarja l. 1912. so bila na občnem zboru Kmetijske družbe kljub viharnemu odporu liberalcev sprejeta nova pravila, glasom katerih so imeli odslej volilno pravico le delegati podružnic. S tem je prešla družba trdno v roke SLS. Naslednji mesec so se vršile v Beli krajini nadomestne volitve za Šukljetov deželnozborski mandat. Liberalci so uporabili vsa sredstva, da ga dobe, vendar je njih kandidat Mazelle podlegel proti Dermastiji, čeprav samo s 1113 proti 1344 glasovom.

Liberalci, ki so imeli svojo glavno oporo slejkoprej v ljubljanskem magistratu (ta je n. pr. plačeval tudi stanovanje za S. Gregorčičevo knjižnico, kjer je bilo obenem tajništvo lib. stranke), so napadali predvsem deželno gospodarstvo, Lampetove projekte za elektrifikacijo dežele (septembra l. 1911. je bil začel dež. odbor graditi na Završnici prvo dež. elektrarno), izrabljali so Šukljetovo in Mandljevo kritiko deželnih financ itd., a SLS in dež. odbor sta pravtako skušala izpodkopavati njih postojanke povsod. Ker je Glasbena Matica odklonila podeželjenje svoje glasbene šole in so liberalci dosledno bojkotirali vsako katoliško prireditev, je začelo kat. pevsko društvo »Ljubljana« organizirati svojo konkurenčno glasbeno šolo, a deželni odbor je začel boj proti gledališču, ki je bil domena liberalcev in so ga bili ti v zadnjih letih upropastili gospodarsko in umetnostno. Liberalno meščanstvo gledališča ni posečalo, zato so bile njegove predstave prazne in deficitne. Dež. odbor je gledališču ustavil vsako podporo in uvedel deželno cenzuro predstav. Meseca maja sta skovala Lampe in Pegan ovadbo proti Ribnikarju zaradi septembrskih dogodkov kot nekako povračilo za mladoliberalne sirovosti v »Dnevu«, toda pri obravnavi dne 4. julija je bil Ribnikar oproščen. Liberalci so to denuncijacijo seveda vehementno izrabljali, čeprav so dali istočasno sami pobudo za ovadbo proti Plutu zaradi poneverbe 250 K (tudi ta je bil potem oproščen). Medsebojno ovajanje je postajalo zadnja leta že kar običaj. Dne 12. junija je bil pogreb pesnika Aškerca. To priliko so izrabili mladoliberalci za izrazito svobodomiselno demonstracijo[67], kar je rodilo dolgotrajne in ostre medsebojne polemike. Najostrejši je bil učiteljski in mladoliberalni »Dan«. Zato ni čudno, da je v katoliških vrstah sovraštvo napram učiteljstvu naraščalo.

[67] Ko je meseca oktobra predaval Iv. Cankar v Trstu o Aškercu, je dejal: »... za pogrebom se je vila dolga procesija Svobodne misli, tiste Svobodne misli, ki ima na vesti zadnje Aškerčeve knjige«. Ob tej priliki je ostro ožigosal tudi liberalno pisanje o Aškerčevem mučeništvu.

Z brezobzirno gonjo in vsestranskim hujskanjem mladih se pa niso docela strinjali staroliberalci. Dr. Tavčar je že meseca januarja. l. 1912. v »Slov. Narodu« okrcal »Dan« in Učiteljsko tiskarno, češ da daje potuho mladim rovarjem. »Učit. Tovariš« je, kakor že tolikokrat, zopet ostro zavrnil grajo, vnovič našteval liberalne grehe napram učiteljstvu ter dejal, da liberalci sovražijo Učiteljsko tiskarno, toda istočasno (12. I. 1912) je tudi obetal: »Le bijte po nas... navzlic temu se pa ne bomo izneverili narodno-napredni stranki«. Do sličnega spopada je prišlo potem tudi meseca maja. Med učiteljskimi voditelji je prišlo sicer večkrat do diferenc, in je moral meseca junija l. 1912. Jelenc celo odložiti predsedstvo tiskarne, vendar »Dan« svoje pisave ni izpremenil. Bil je predvsem po SLS, a ponovno se je zaletel tudi v staroliberalce in jim očital, da so privedli s svojo sterilnostjo stranko v sedanji položaj. »Slov. Narod« mu je krepko odgovarjal, češ: »Res je prišla liberalna stranka na rob prepada, pa le vsled tistih gospodarskih budalosti, ki so jih uganjali nezreleži... Dr. Žerjav, kje si, da zabiješ premoženje Ciril-Metodove družbe in občine ljubljanske...?« V začetku meseca julija l. 1912. so imeli liberalci zborovanje svojih zaupnikov, na katerem je Tavčar zagotavljal, da stranki še ni treba obupati. Razpravljali so o organizaciji stranke, ki je bila še vedno zgolj na papirju, dr. Ravnihar je bojevito govoril proti oni vladi, za katero je edini izmed Jugoslovanov glasoval. Predvsem sta udarjali obe liberalni struji seveda na narodni boben in govoričili o svojem narodnem ter katoliškem protinarodnem delu (prav tedaj sta prišli v konkurz zopet dve liberalni zadrugi v Ricmanjih). »Slovenec« je pravilno odgovarjal, da liberalci za narod le frazarijo, pijejo, plešejo in kriče, dočim je SLS s svojim ogromnim gospodarskim in izobraževalnim delom med ljudstvom ustvarila za narod res pozitivne in trajne vrednote.

Kljub ponovnim praskam med staro- in mlado-liberalci pa na kako cepitev stranke ni mislila nobena struja več, kajti vzrok vsega trenja je bil zgolj ta, da so skušali mladi dobiti stranko in njene institucije čim bolj v svoje roke, a stari si svojih pozicij niso dali zlepa izviti. Glede na to sta nastopali pri vseh volitvah složno proti SLS (n. pr. pri nadomestnih volitvah v Beli krajini in v Ljubljani). S tem prerivanjem mladih in starih za mandate in za vpliv v posameznih institucijah pa seveda ni soglašala peščica liberalno vzgojenega delavstva, ki jo je bil svoj čas združil Ribnikar v »Narodno delavsko organizacijo«. Ker je bila vlada to organizacijo l. 1910. razpustila, je ustanovil s Češkega došli uradnik Hribarjeve banke »Slavije«, Fr. Radešček, naslednje leto izobraževalno društvo »Bratstvo« in skušal organizirati samostojno narodno-socialistično stranko po češkem vzorcu. S po-

močjo svojih čeških somišljenikov so začeli izdajati tudi list »Narodni socialist« ter sklicali za 5. dan avgusta l. 1912. v Ljubljano ustanovno zborovanje svoje strokovne organizacije »Narodno socialne zveze«, ki se je pa končalo z velikim prerekanjem. Med skromno peščico narodnih socialcev je vladala namreč že izpočetka popolna desorijentacija, ker so zagovarjali eni naslonitev na mladoliberalce, drugi na soc. demokrate, a tretji so bili za samostojno smer.

Medtem ko je postajala naša domača politika od meseca do meseca bolj malenkostna in se je izživljala predvsem v medsebojni strankarski gonji in največkrat tudi v grdi demagogiji, so se pa vršile na jugu dalekosežne izpremembe in se pripravljali veliki dogodki. Na Hrvaškem so se bile že poprej zbližale razne hrvaške in srbske svobodomiselne stranke v hrvaško-srbsko koalicijo, a poleti l. 1911. sta se združili tudi obe pravaški frakciji, ki sta stali na katoliškem in hrvaškem državnopravnem programu. Njima se je bila približala še bosanska katoliška »Udruga«. Meseca avgusta l. 1911. se je konstituiral osrednji odbor vseh pravaških skupin, in meseca oktobra je bil izvoljen za predsednika vsehrvaške stranke prava dr. Mile Starčević. Stranka si je ustanovila dnevnik »Hrvatska« in se izrekla za združitev vseh hrvaških in slovenskih dežel v zmislu trializma. Na ta način je postala jako važen činitelj hrvaške politike in si priborila pri decembrskih volitvah v sabor 27 mandatov, dočim jih je dobila koalicija le 24, madjaronska vladna stranka 20 in Radić 8. Ker sta bili obe največji stranki proti Cuvajevemu madjaronskemu režimu, je Cuvaj sabor že meseca januarja l. 1912. zopet razpustil. V Zagrebu so se zdaj pojavili močni protivladni nemiri. Meseca aprila je bil imenovan Cuvaj za vladnega komisarja. Ta je takoj odstavil skoro vse hrvaške župane in uvedel popolen absolutizem. Te razmere v bratski deželi so seveda močno odjeknile tudi v Sloveniji. SLS je imela že dolgo let tesne prijateljske zveze z raznimi hrvaškimi katoliškimi skupinami, in za mesec avgust l. 1911. je bil napovedan v Ljubljani celo velik hrvaško-slovenski mladeniški katoliški shod. Shod je zaradi nekaterih slučajev kolere po južnih deželah vlada sicer prepovedala, a nekateri voditelji slovenskih katol. organizacij so ostali v stalnih stikih s pravaši in raznimi kat. organizacijami na Hrvaškem. Ko je zavladal tam Cuvajev absolutizem, je zavrelo tudi po Sloveniji. Dr. Koroščeve organizacije po Štajerskem so sklicevale protestne shode, Hrv.-slov. klub je vložil v parlamentu interpelacijo, in »Slovenec« je v obširnih člankih žigosal nasilno madjarsko politiko. Ob tej priliki se je zavzel z vso odločnostjo tudi za pravaško, proti Dunaju usmerjeno politiko in napadal koalicijo, ki se je kljub vsem madjarskim udarcem naslanjala na Budimpešto. Dne 19. aprila je

prišla interpelacija Hrv.-slov. kluba v razpravo v parlamentu. Dr. Krek je govoril velik govor proti madjarski oligarhiji; dalmatinski poslanci in slovenski liberalni listi so pa zahtevali, naj stopi klub celo v obstrukcijo. Ker dunajska vlada pri hrvaških dogodkih ni bila direktno udeležena, in je celo Stürgkh sam obsodil madjarsko politiko, ne bi bila imela obstrukcija seveda nobenega pravega zmisla, tem manj ker se je tudi srbsko-hrvaška koalicija zadovoljevala v ogrskem drž. zboru le s krotkimi protesti. Klub je zato obstrukcijo odklonil, vendar je dal svojim hrvaškim članom prosto roko tudi v tem. Slovenski liberalci so z vso silo napadali SLS in psovali dr. Šusteršiča z izdajalcem, toda njim sorodna koalicija je istočasno sama za kulisami mešetarila v Budimpešti z ogrsko vlado in se pehala za tem, da bi ji prepustili Madjari del oblasti. Dočim je meseca maja o priliki hrvaške debate v delegacijah nastopil celo knez Schwarzenberg za rešitev jugoslovanskega vprašanja v zmislu trializma, je pa zaupnik koalicije, grof Pejačević, vneto branil ogrsko vlado in njen režim na Hrvaškem.

Dne 8. junija l. 1912. je izvršil akademik Jukić atentat na Cuvaja (»Slov. Narod« je atentatorja seveda brž podtaknil katoliškim pravašem). Napad se je ponesrečil in rodil še večji pritisk, istočasno je pa tudi na Madjarskem samem Tisza brezobzirno davil vsak pojav opozicije, tako da je prišlo sredi meseca septembra v Budimpešti celo do pouličnih bojev. Te razmere so vzbudile seveda še večje zanimanje za Hrvaško ter povzročile koncem meseca julija celo izstop nekaterih hrvaških poslancev iz Šusteršičevega kluba, ker ta ni bil voljan seči po skrajnih parlamentarnih sredstvih. Kljub temu je pa iskala SLS tesnejših stikov s Hrvati. Prve dni avgusta se je vršilo v Ljubljani najprej veliko zborovanje slovenskega in hrvaškega katoliškega dijaštva, dne 18. in 19. septembra so se pa sestali v Opatiji voditelji stranke prava in VLS. Razpravljali so o celokupnem političnem položaju na jugu monarhije, sklenili ustvariti skupni hrvaško-slovenski izvršilni odbor, ki bi vodil vse skupne politične posle, ter določili, da se snidejo dne 20. oktobra v Ljubljani vsi poslanci obeh strank na skupno zborovanje. »Slovenec« je navdušeno pozdravil ta korak zastopnikov obeh bratskih narodov, ki je bil po desetletnem govoričenju o bratstvu in vzajemnosti prvi konkretni čin. Ob tej priliki (21. IX.) je vzkliknil: »En narod živi od benečanske planjave do romunske meje in od Drave in Mure doli do turške meje, do Albanije«. Propagiral je čim tesnejšo politično zvezo s Hrvati. O Srbih je popolnoma molčal, pač pa je ostro zavračal liberalne simpatije za srbsko-hrvaško koalicijo, češ da je ta v službi Madjarov.

Medtem ko sta obe najmočnejši stranki Slovencev in Hrvatov ustvarjali tesno politično zvezo obeh bratskih narodov, so se pa pripravljali tudi balkanski Slovani, da osvobode one svoje rojake, ki so še živeli pod turškim jarmom. Že v prejšnjih letih so se večkrat pojavljali glasovi o zvezi vseh balkanskih držav in o grozeči vojni proti Turčiji, vendar je bilo dne 1. oktobra l. 1912. vse presenečeno, ko je počila vest o njih mobilizaciji. Devet dni nato je napovedala Črna gora Turčiji vojno in za njo tudi Bolgarija, Srbija in Grška. Vse slovensko časopisje, izvzemši socialistično, je entuzijastično pozdravilo ta energični korak balkanskih Slovanov. »Slovenec« je dne 9. oktobra še ostro napadel avstrijsko politiko, češ da pošilja v času, ko gredo balkanski Slovani osvobojat svoje zadnje zasužnjene brate, proti svojim Jugoslovanom Cuvaje in Bilinske. Ti dogodki na jugu so še bolj zbližali hrvaške pravaše in VLS. Dne 9. oktobra l. 1912. sta imeli na Dunaju skupno posvetovanje in sklenili združitev obeh strank pod imenom »Hrvatsko-slovenska stranka prava« s Starčevićem in Šusteršičem kot predsednikoma na čelu. Isti dan so zborovale tudi avstrijske delegacije. Tu je Šusteršič opozarjal na avstrijsko misijo na Balkanu ter dejal, da pač ne more nastopati s potrebno avtoriteto, če na Hrvaškem država sama tepta ustavo.

Pozornost vse jugoslovanske javnosti je bila obrnjena v naslednjih mesecih seveda zgolj na dogodke na bojiščih, kjer so bile sredi oktobra vojne operacije že v polnem teku. Časopisje je obširno poročalo o poteku bojev, objavljalo informativne članke o bojujočih se narodih in državah ter razpravljalo o naraščajoči aktualnosti jugoslovanskega vprašanja. Na višku svoje naloge je stal v tem pogledu »Slovenec«, ki je prinašal izvirna informativna poročila iz vseh balkanskih pokrajin, a Krek in Žitnik sta začela objavljati dan za dnem sijajne načelne članke in razprave, tikajoče se jugoslovanskega vprašanja ter prežete z globokim znanjem, s širokim pogledom in z iskrenim jugoslovanskim čustvovanjem. Rotila sta avstrijsko diplomacijo, naj ne zaigra svojega poslednjega prestiža med Jugoslovani in naj podpre stremljenje za sojo svobodo se borečih balkanskih narodov.

Ko so si Srbi in Bolgari izvojevali že svoje prve zmage, se je približalo tudi že poprej napovedano ljubljansko zborovanje vseh deželnih in državnih poslancev stranke prava in VLS. Na predvečer zborovanja, dne 19. oktobra, je pozdravil »Slovenec« goste, rekoč: »Mi smo mnenja, da je politična združitev Slovencev in Hrvatov tako nujna, da jo moramo doseči in da mora pravtako in v isti meri naš cilj biti, kakor kulturna«. Naslednji dan se je zbralo v Unionski dvorani 90 reprezentantov obeh strank.

Dr. Mile Starčević je v svojem otvoritvenem govoru dejal: »Danes je znamenit historičen moment za hrvaško-slovenski narod, kateri mora z vsemi dopuščenimi in zakonitimi sredstvi stremiti za oživotvorjenjem hrvaško-slovenskega državnega telesa«. V istem zmislu je govoril tudi dr. Šusteršič in ob tej priliki vzkliknil, zavračajoč liberalno jugoslovansko frazerstvo: »Besed je dosti, naj sledijo dejanja!« Sklepi tega prvega hrvaško-slovenskega sabora«, kakor so ga nazivali, so izzveneli v že znane zahteve po popolni politični združitvi slovenskih in hrvaških dežel v zmislu hrvaškega državnega prava in trializma ter v manifestaciji za slovensko-hrvaško narodno edinstvo. Razumljivo je, da je to zborovanje slovenske politične reprezentance in najmočnejše hrvaške stranke živahno komentiralo vse časopisje v monarhiji, a slovenski parlamentarni delegaciji je dalo novega poguma, novih pobud in širših vidikov. Dne 22. oktobra je zboroval na Dunaju ves dan »Hrv. slov. klub« in vkljub Šusteršičevemu oportunizmu sklenil stopiti v najostrejšo opozicijo proti Stürgkhovi vladi, ki je bila gluha in slepa za vse krivice, ki so se godile obmejnim Slovencem in na Hrvaškem. Motiviral je klub svoje sklepe s tem, da ga vlada sama sili »tirati izključno jugoslovansko politiko, ki se ne bo na nobeno drugo stvar ozirala«. »Slov. Narod«, čigar poslanec Ravnihar je seveda še vedno hodil z Mladočehi vred po vladnih potih, se je zgražal nad tem radikalizmom »Hrv.-slov. kluba«, dalmatinski liberalci s frazerskim Biankinijem na čelu so psovali združitev pravašev in VLS, a »Slovenec« je dejal, da je »potrpljenje pri kraju«. Dne 26. oktobra je v uvodniku »Tlačani zmagovalcem« klical: »Slovensko in hrvaško ljudstvo pozivljata zdaj svoje zastopnike, naj z vso brezobzirno odločnostjo nastopijo, da bo turških nazmer na jugu enkrat konec«; glede srbskih in bolgarskih zmag je pa vzklikal: »Te zmage so tudi naše zmage«.

Na Balkanu si je slovansko orožje medtem že izbojevalo odločilne zmage nad Turki, in srbska armada se je bližala Adriji. Tedaj se je začela vmešavati vmes tudi perfidna avstrijska zunanja politika in oporekati Srbom pravico dohoda k morju, da bi jo s tem obdržala v svoji gospodarski odvisnosti. V uvodniku »Razsodnost« jo je dne 7. novembra »Slovenec« svaril, naj zaradi upravičenih srbskih zahtev ne izziva svetovne vojne »... v kateri Avstrija ne tvega samo svoje bodočnosti, marveč i svoj obstoj«. Enako je nastopil tudi dr. Šusteršič v delegacijah za popolno likvidacijo evropske Turčije in za srbski dohod k Adriji. Naslednji dan je dr. Korošec dodal, da se bodo začele oči Jugoslovanov obračati na centrum izven monarhije, če se ne ugodi njih zahtevam. Šusteršič je prilil sicer že naslednje dni svojim prejšnjim izjavam precej

vode in dejal, da navdušenje za jugoslovanske zmage ne sme ohladiti patrijotičnih čuvstev, a dr. Žitnik je ne glede na to 13. novembra v »Slovencu« zaklical: »Zlomiti in streti se mora ves sistem, na katerem slone vegasti stebri vnanje in notranje politike«.

Sredi novembra je premagana Turčija zaprosila za mir, avstrijska diplomacija si je pridobila z afero konzula Prochazke svetovno blamažo, srbska vojska je stopila na jadransko obalo, monarhija je začela zbirati čete ob srbski meji, a v parlamentu je »Hrv.-slov. klub« obstruiral. Položaj se je ostril od dneva do dneva. Vse nemško časopisje je uprizarjalo divjo gonjo proti Jugoslovanom in hujskalo k oboroženemu nastopu. »Slovenec« je dne 20. novembra entuzijastično pozdravil Srbe ob Adriji in vehementno zavrnil pisavo nemškega časopisja, češ: »zato je treba z največjim ogorčenjem obsojati brezvestno gonjo avstrijskega nemškega časopisja proti Srbiji, v katero se je dala v zadnjem času zapeljati tudi nemška katoliška žurnalistika . . . Zdaj pa stoji slovanski svet pod vtisom, da vihra ob Adriji doli zastava slovanskih bratov, in tega lepega in veličastnega vtisa nam ne izbriše iz srca nihče. Ker se je tudi Žitnik v svojih znamenitih člankih toplo in odločno zavzemal za srbski dohod k morju, je navaljevalo nemško časopisje tudi na SLS ter ji očitalo veleizdajska stremljenja, a »Slovenec« je dne 29. novembra vnovič z vso ostrostjo zavrnil nemško hujskanje proti Srbom in pozival vlado, naj vendarle prepreči tako divjanje. Dne 5. decembra je pa zapisal na naslov dunajske »Reichsposte«, ki je stala v središču teh pisarij: »To niso krščanski socialisti, ampak nacijonalni norci.«

Vlada proti nemškemu divjanju ni seveda ukrenila ničesar, pač pa še poostrila dotedanji kurz v svojih južnih deželah. Porajala je idejo samostojne Albanije in izvajala tiho mobilizacijo proti Srbiji. Ker je pa začela ob tem času tudi Rusija zbirati svoje čete ob gališki meji, je naraščala napetost iz dneva v dan. In v tem kritičnem trenutku, ko bi morali Slovenci z vso silo vztrajati pri svojih nacijonalnih zahtevah, so se pokazale vse dalekosežne posledice novih potov dr. Šusteršiča, odkar mu je bila postala slovenska zemlja pretesna. Kljub temu, da je bil parlamentarni klub v stalni opoziciji, je znal že obe zadnji leti vplivati na klub tako, da je glasoval za neprestano naraščajoče vojaške kredite, a dne 7. decembra je objavil »Slovenec« Šusteršičev podpisani uvodnik »Zunanji položaj«. V njem je naenkrat desavuiral svoje poprejšnje izjave in vse Krekove in Žitnikove, v odločno jugoslovanskem duhu usmerjene članke ter nastopil proti srbskim aspiracijam na jadransko obal, češ da bo imela Srbija itak že preko Črne gore prosto gospodarsko pot do morja. Obenem je seveda vnovič

glasno poudarjal svojo patrijotično lojalnost in izjavljal: »Vsakdo naj tudi ve, da je Avstrija sicer miroljubna in potrpežljiva, da je pa tudi močna in da bo hudo udarila, če bo prisiljena tolči«. Čeprav je bilo tedaj zaupanje v Šusteršiča še jako močno, so mu ta članek vendarle mnogi jako zamerili, toda drugi so ga zopet zagovarjali, češ da je bil glede na skrajno napeti politični položaj gotovo potreben iz taktičnih razlogov. Na drugi strani ga pa seveda tudi niso jemali preveč resno, le »Slovenec« je moral postati previdnejši glede svoje dotedanje srbofilske pisave. Sredi meseca decembra je začela Srbija popuščati. V Londonu so se pričela mirovna pogajanja med Turčijo in balkanskimi zavezniki. V parlamentu, kjer se je zopet pojavila provokatorična italijanska univerza (zanjo se je vnovič zavzemal tudi Masaryk), je divjala najhujša obstrukcija »Hrv.-slov. kluba« še naprej. V noči od 16. na 17. decembra je govoril poslanec Gostinčar v proračunskem odseku zdržema skoro 14 ur, za njim pa dr. Korošec prav do plenarne seje, ki je trajala potem brez presledka 56 ur. Ker so bili pa Slovenci v tem boju skoro osamljeni, je večina vendarle sprejela vse vladne predloge.

D o m a č i b o j i so v teh, za Jugoslovane zgodovinskih mesecih skoro popolnoma utihnili. SLS je začela z vedno večjo silo prodirati v edini kot slovenske zemlje, ki še ni bil v njenem taboru, na Tržaško in v Istro, ter je prihajala pri tem seveda v ostre konflikte s tržaškimi »edinjaši«. Nadalje je skušala zlomiti liberalne pozicije v gasilstvu, pri čemer so ji dobro služile številne nerednosti (neko društvo je imelo n. pr. zastavo za 800 K, a nobenega gasilnega orodja, drugo je porabilo dež. podporo za veselice itd). Liberalci so napadali v prvi vrsti deželni odbor, češ da hoče mesta izstradati, toda spričo drugih velikih dogodkov niso vzbujale take malenkostne praske nobene večje pozornosti.

Po novem letu 1913. je stalo namreč v ospredju vsega zanimanja še vedno b a l k a n s k o i n j u g o s l o v a n s k o v p r a š a n j e. Ker so se Turki upirali sprejeti mirovne pogoje zaveznikov, je bilo koncem meseca januarja premirje odpovedano, in pri Odrinu ter pri Skadru so vnovič zagrmeli topovi. Po jugoslovanskih deželah monarhije je vlada preganjala vse preglasne izjave simpatij za Srbe, a Berchtoldova diplomacija je iskala in izrabljala vsako priliko, da odvzame Srbom, Bolgarom in Črnogorcem čim več sadov njih zmage. Močno moralno oporo je dobivala pri tem zlasti pri srbsko-hrvaški koaliciji, ki je pridno intrigirala proti pravašem in se po svojem glasniku Medakoviću pehala pri Berchtoldu za vlado na Hrvaškem in obljubovala, karkoli so od nje zahtevali. Ker je stala na čelu vse jugoslovanske politike v monarhiji SLS in je njeno stališče seveda močno odmevalo tudi v Srbiji, so smatrali vsi

jugoslovanski liberalci za umestno, da so spletkarili proti njej, češ da se zavzema za Srbijo zgolj iz »klerikalnih interesov«. Ko je izšlo sredi meseca januarja v belgrajski »Straži« več (Radeščkovih) člankov o razmerju Slovencev do Srbov in je list ob tej priliki jako simpatično poročal o SLS, sta se brž oglasila ljubljanski »Dan« in Pribičevičev »Srbobran« ter dokazovala, da je SLS proti Srbom. A »Slovenec« je vkljub zgoraj navedenemu Šusteršičevemu članku še vedno pisal Srbom v prilog, čeprav ne več tako ostentativno ter objavljal obširne informativne razprave o vseh panogah srbskega in bolgarskega javnega življenja. Ko je začel meseca marca l. 1913. nastopati dr. Rostohar v svoji »Napredni misli« proti temu »novemu ilirizmu«, ga je z vso slovensko javnostjo vred odklonil tudi »Slovenec«. Enako ni soglašal tudi z Iv. Cankarjem, ki je na svojem predavanju dne 12. aprila l. 1913. nastopil proti jugoslovanski kulturni skupnosti, trdeč, da je jugoslovanski problem zgolj političen.

Dne 26. marca l. 1913. je padel Odrin. Velesile so uprizorile v začetku aprila v črnogorskih vodah brodovno demonstracijo proti Črni gori zaradi Skadra, vsa evropska diplomacija je bila zapletena v balkanski problem, in nemški kancler Bethmann-Hollweg je napovedoval spopad med Germanstvom in Slovanstvom. Žal so obenem med balkanskimi zavezniki samimi izbruhnila nesporazumljenja zaradi razdelitve zavojevanega ozemlja. »Slovenec« je že dne 15. aprila pravilno poudarjal, da slovenska javnost nima povoda postavljati se na katerokoli stran, češ naj se zavezniki sporazumejo sami. V tem je Turčija kapitulirala, in dne 19. aprila je bilo sklenjeno premirje, le Črnogorci so še naskakovali Skader, dokler ni dne 23. aprila padel tudi ta. Ker ga Avstrija nikakor ni hotela dovoliti Črnogorcem (pač je pa priznala Italijanom Valono kot interesno sfero), se je zunanji politični položaj vnovič poostril. V Bosni in Hercegovini je bilo proglašeno obsedno stanje, razpuščena so bila vsa važnejša srbska društva in Avstrija je pošiljala na mejo nove čete. Dne 30. maja je bil podpisan v Londonu preliminarni mir med Turčijo in zavezniki; a istočasno so se poostrili odnošaji med Bolgarijo na eni ter Srbijo in Grčijo na drugi strani. »Slovenec« je ostal v tem sporu nevtralen ter je objavljal stališči obeh strank. Koncem meseca junija so izbruhnili boji med Bolgari ter Srbi in Grki. »Slovenec« je dne 2. julija nazval v uvodniku »Jugoslovanska tragedija« te bratomorne boje škandal in izjavljal, da noče raziskovati, kdo je bolj kriv, le »Dan« je menil, da služi jugoslovanski stvari s tem, da je uprizoril veliko gonjo proti Bolgarom. Bolgarija je bila že v nekaj dnevih premagana, koncem julija se je začela nova mirovna konferenca

v Bukarešti, in dne 7. avgusta je bil končno podpisan mir, nakar je potem demobilizirala tudi Avstrija

V avstrijski notranji politiki so tudi ti boji odmevali jako živahno. Nemško časopisje je ob drugi balkanski vojni seveda navalilo z novo silo na Srbe in zagovarjalo Bolgare, na Koroškem in Štajerskem so bili izpostavljeni Slovenci celo dejanskim napadom nahujskanih nemških drhali. Celo na Kranjskem se je pojavil posebni nemškutarski listič »Domačin«. Ko je podal meseca maja grof Stürgkh v parlamentu obširni ekspoze o političnem položaju in ni omenil z nobeno besedico jugoslovanskega vprašanja, je nastopil dr. Korošec v svoji kritiki ekspozeja za federalizacijo monarhije, klub sam pa je ostal tudi nadalje v opoziciji. Dogodki na Balkanu in opozicija »Hrv.-slov. kluba« seveda niso niti najmanje vplivali na protijugoslovanski kurz notranje politike. Stürgkh je imel slejkoprej razen nemške in poljske tudi mladočeško podporo, liberalni Dalmatinci sploh niso imeli nobene politične linije, a na Hrvaškem je vladalo popolno politično razsulo. Oportunistična srbsko-hrvaška koalicija se je prizadevala le za milost budimpeštanske oligarhije, a med pravaši so bili izbruhnili vnovič ostri notranji spori, ki so privedli meseca maja do popolnega razcepa v frankovce in starčevičijance. V teh razmerah so Madjari še dalje popolnoma obvladovali Hrvaško, le preobsovraženega komisarja Cuvaja so zamenjali z Skerleczem.

Doma so v tej dobi zopet izbruhnili stari strastni medsebojni boji. Deželni odbor je nadaljeval svojo izstradalno politiko napram učiteljstvu ter s famoznimi dokladami, ki jih je dovoljeval »po svoji previdnosti«, kupoval šibke in izstradane učiteljske pare. Na ta način je seveda hitro narašcalo število članov »Slomškove zveze«, toda pravtako hitro je padala tudi kvaliteta učiteljstva. Voditelji liberalne »Zaveze« so se v svojem slepem strankarskem fanatizmu prizadevali, da so stalno prilivali v ta ogenj še svoje olje. Ko se je n. pr. meseca januarja l. 1913. v Matenji vasi ustrelil učitelj Brus, ki je v poslovilnem pismu na očeta izrečno zapisal: »Popolnoma sem se izgubil . . . zato tudi nimam več pravice do življenja«, je uporabil »Učit. Tovariš« to priliko za strastno gonjo proti SLS in jo psoval z ubijalci. Kljub temu se je začel pojavljati tudi v odličnejših katoliških vrstah samih odpor proti dotedanjim metodam učiteljske politike od strani dež. odbora. Krek sam jo je ponovno obsojal. Prelat Kalan, dr. J. Debevec in župnik Petrič so nekoč nalašč zaradi učiteljstva celo obiskali dr. Šusteršiča in mu predočevali nemoralnost dotedanjega boja zoper učiteljstvo, toda tudi ta intervencija je bila brezuspešna.

V liberalni stranki sami je vladal v teh mesecih precejšnji mir. Mladoliberalce so bili ubili hudi gospodarski polomi, razen

tega so pa polagoma izgubili iz rok tudi svoje močno orožje, »Dan«. Njegovo glavno uredništvo je bil namreč prevzel jeseni l. 1912. dr. Iv. Lah; ker ta ni bil voljan slediti Ribnikarjevim nameram, je prišlo kmalu do diferenc in končno celo do preloma. Sredi meseca januarja l. 1913. je »Dan« celo ostro napadel brezprogramnost vse liberalne politike, češ da je vsa njena modrost le ta, da trdi vedno nasprotno od SLS. Ob tej priliki je očital tudi dr. Ravniharju, da v teh zgodovinskih časih s svojo stranko vred sploh nima nobene politične orijentacije. Mladoliberalcem so bila polomljena vsa krila; stari že od nekdaj niso imeli nobenega zmisla za kako organizatorično delo, obojim skupaj pa je manjkalo večjih pozitivnih idej, ki edine ustvarjajo stranke in razgibljejo mase; zato ni čudno, če je šlo s stranko zdržema navzdol. Dne 4. februarja l. 1913. so se vršile deželnozborske nadomestne volitve za mestno skupino Kamnik—Radovljica—Tržič, in zmagal je skoro z dvetretjinsko večino dr. Gregorič. S tem si je SLS samostojno priborila prvi mestni mandat, kateremu bi bili utegnili v dogledni dobi slediti tudi drugi. Enako je izgubljala liberalna stranka v tej dobi tudi med dijaštvom. Dočim so še pred par leti svobodomiselno dijaštvo popolnoma obvladovali mladoliberalci, so jim v zadnjem času vzeli njih politični in gospodarski grehi ter njih idejna revščina ves ugled. List »Omladina« je izhajal vedno neredneje in se izpreminjal v splošno svobodomiselno revijo, a narodno-radikalne dijaške organizacije so kopnele in razpadale. Na mesto mladoliberalnega narodnega radikalizma je stopala nova orijentacija in nove dijaške organizacije, ki niso imele z mladoliberalci nobenih stikov. Dočim so ti videli svojo življensko nalogo menda edinole še v večnem ubijanju »klerikalnega zmaja«, se je pa obračal pogled mladine na eni strani vedno bolj na socialna vprašanja, a na drugi na južnoslovanski nacijonalni problem. Na Dunaju in v Pragi so gledali slovanski akademiki na eni strani mogočno in intenzivno gibanje delavskih mas, na drugi strani so pa prihajali v vedno tesnejše stike tudi s svojimi hrvaškimi, srbskimi in bolgarskimi tovariši. Žilavi nacijonalni boji, ki so pretresali vso monarhijo, zlasti pa še dogodki na jugu ter intenzivna propaganda iz Belgrada, so prispevali svoje, in posledica tega je bila, da je začelo svobodomiselno dijaštvo hitro prehajati v popolnoma novo, socialistično in radikalno jugoslovansko smer. Ta je zlasti pod mogočnim vtisom balkanske vojne hitro preplavila vse svobodomiselno slovensko in tudi ostalo jugoslovansko dijaštvo in v prav znatni meri vplivala tudi na njih katoliške tovariše. Glavna pobornika tega novega pokreta pri nas sta bila Fr. Fabjančič in Endlicher, a njegovo glasilo je bil list »Preporod«. Ker je bil list pisan vprav revolucijonarno, ga je šolska oblast dijaštvu seveda kmalu prepovedala,

toda široka javnost tega dijaškega pokreta sicer ni mnogo opazila. Pozorna je postala nanj šele sredi meseca aprila l. 1913., ko so brez vsakega povoda zamahnili po njem z vso vehemenco liberalci. »Slov. Narod« je namreč objavil več skrajno ostrih napadov na njih revolucijonarni jugoslovanski radikalizem ter jim obešal mlinske kamne in vrvi okrog vratu, a dne 18. aprila l. 1913. je razpravljal o tem gibanju celo strankin izvršilni odbor ter sklenil, da »vidi in išče bodočnost le v okviru monarhije« in da »odklanja vsak stik s sanjarijami drugih eventualnosti«. Glede na te, že na denuncijantstvo meječe korake liberalcev se je začela intenzivneje zanimati za gibanje s policijo vred tudi široka javnost. »Slovenec« je objavil dne 16. aprila uvodnik »Mladini«, v katerem je ostro zavračal pisavo »Slov. Naroda« in dobrohotno svetoval mladini, naj balkanske narode pridno proučuje, a opusti iredentistične utopije. Obenem jo je pozval na pozitivno delo za ljudstvo, s čimer da bo največ koristila narodu. Ob tej priliki je obsodil tudi iredentistično pisavo »Dneva« (ta se je namreč ves zavzel za preporodaše). Točno je ugotovil, da slovenski liberalci sploh nimajo nobenega enotnega pogleda na jugoslovansko vprašanje, temveč da frazari vsak drugače. »Slov. Narod« se pa ni dal ugnati, ampak je udrihal še naprej po »preporodovcih« ter začel očitati protiavstrijsko tendenco tudi katoliški mladini, zlasti Orlom. »Slovenec« je potem še parkrat dobrohotno svaril dijaštvo, naj se ne izpostavlja nesreči, v splošnem je pa slikal vse gibanje le kot plod mladostnega entuzijazma, ki ga nikakor ni jemati tako resno, kot ga slikajo liberalci.

Neposredno za tem incidentom je pa dobil celokupni slovenski liberalizem nov povod za eno svojih najumazanejših gonj, kar jih pomni njegova zgodovina. Dr. Krek se je bil namreč že dlje časa intenzivno zanimal za gospodinjske tečaje in je že prejšnjo jesen na zborovanju vseh SKSZ v Mariboru sprožil misel, naj bi osnovala vsa izobraževalna društva posebne odseke za vzgojo dobrih gospodinj. Interveniral je večkrat tudi v poljedelskem ministrstvu za podporo za take tečaje. Tam se je ob tej priliki seznanil z referentko zanje, ki je bila neka Kamila Theimer. Ta je kazala za Krekove ideje živahen interes in ga ponovno vabila na razgovore. Krek se za njeno vsiljivost nekaj časa ni zmenil; ko je pa uvidel, da bi utegnil potom nje doseči znatne ugodnosti za vzgojo naših kmetiških gospodinj, je navezal z njo tesnejše stike. Že postarna in močno histerična dama je začela polagoma obletavati Kreka tudi z ljubezenskimi ponudbami. Krek tega nekaj časa ni jemal preresno in je skušal njeno vročekrvnost miriti s prijaznimi pismi. Ko je pa uvidel, da postaja vsa stvar vendarle resnejša, je pretrgal z njo vse stike. Histerično damo je spravilo to v ekstazo. Sredi meseca

maja l. 1913. je začela objavljati v »Slov. Narodu« besne napade na Kreka in vso SLS, v katerih je odkrila tudi marsikatero resnično zakulisnost (n. pr. o sporih v stranki o priliki Šusteršičevega imenovanja za dež. glavarja, o potratni opremi glavarjevega stanovanja na dež. stroške itd.). Senzacij željna liberalna publika je v tej gonji uživala, a tudi v katoliškem taboru ni ostala brez vtisa. Napadi proti SLS so se ostrili od dneva do dneva, tako da jih je dne 31. maja obsodil v seji dež. odbora celo dr. Triller. To je vzbudilo v delu liberalne stranke sovraštvo tudi proti Trillerju, zaradi česar je ta dne 13. junija odložil vse mandate v stranki; vendar mu je izvršilni odbor izrekel naslednji dan zaupnico. Theimerjeva je seveda nadaljevala s svojimi napadi na vse strani ter se zagnala končno še v mladoliberalce. Vsak njen članek je bil nova senzacija, in pod njih vplivom je nastajalo tudi v delu SLS neprijateljsko razpoloženje napram Kreku. Krek sam je dolgo časa molčal na vse napade, na vse govorice, ki so se raznašale o njem, in na vse dvome, češ da za one, ki zaupajo vanj, niso potrebni nobeni zagovori. Ti javni napadi, še bolj pa nezaupanje, ki se je pojavilo napram njemu v katoliških vrstah samih, so ga pa vendarle težko zadeli, in medtem ko so zadnji teden meseca avgusta l. 1913. tisoči in tisoči manifestirali na IV. katoliškem shodu v Ljubljani za ideje, katerih uveljavljenju in zmagi je posvetil on vse svoje življenje, je sedel težko ranjeni mož na samotnem Prtovču in pisal knjigo »Dejanja govore«.

Zmaga katoliške misli po vseh slovenskih deželah, silni razmah najrazličnejših katoliških organizacij, prodiranje katoliškega gibanja na Hrvaško in dalekosežne izpremembe v vsem javnem življenju zadnjih let so bile namreč vnovič vzbudile potrebo po pregledu celokupnega katoliškega dela in njegovih smernic. Ta — četrti — katoliški shod so intenzivno pripravljali že več mesecev poprej. Ker so se bili stiki s katoliškimi Hrvati v zadnjih letih že tako poglobili, da so se shoda udeležili vsi predstavitelji tamošnjega katoliškega življenja, si je po pravici nadel ime »Hrvaško-slovenski katoliški shod«. Nad 20.000 oseb z močnimi deputacijami Čehov in Poljakov je manifestiralo ob tej priliki za katoliško misel. Kakih važnih novih smernic sicer ni podal, temveč je le podrobno izpopolnil programe prejšnjih katoliških shodov, a njegov pomen je bil predvsem v tem, da je prvič združil vse katoliške Jugoslovane k veličastni skupni manifestaciji za enotni katoliški politični, kulturni, gospodarski in socialni program. Liberalci so, kakor običajno, tudi topot pokazali vso svojo nesvobodomiselno svobodomiselstvo. Na čelu je korakal sedaj učiteljski »Dan«, ki je že pred shodom izjavljal, da kdor izobesi zastavo, »ta ni naš«; pozival je Ljubljančane, naj ne dajo udeležencem ne

hrane, ne stanovanja, a po shodu si je izmišljal najumazanejše anekdote. »Slovenec« mu je odgovoril, da bodo učitelji to sirovost še drago plačali.

Po katoliškem shodu je prikipela liberalna gonja proti SLS do viška. Vse liberalno časopisje s »Slov. Narodom« in »Dnevom« na čelu je izlivalo na Kreka golide blata, širilo tatarske vesti o »Ljudski posojilnici« in o drugih katoliških gospodarskih zavodih, psovalo katoliške organizacije, zlasti orlovstvo, divjalo proti širokopoteznim Lampetovim gospodarskim projektom, posebno proti deželni elektrarni (o tem je dokazoval zlasti ing. M. Šuklje, da je sploh zanič) in obljubovalo hud obračun s SLS v prihodnjem z a s e d a n j u d e ž. z b o r a. Ta je bil sklican za 24. dan septembra l. 1913. Že na predvečer zasedanja je objavil Krek spričo nujnih prošenj svojih prijateljev odgovor v Theimerčini zadevi, ki je izražal vso globoko bolest tako oklevetanega moža (prijatelji njegovi trdijo, da je ta afera v veliki meri pospešila njegovo smrt). Naslednji dan je res prišel obračun v dež. zboru, toda obračun z metodami liberalnega političnega boja. Šusteršič in Schwarz sta oficijalno zavrnila vse laži glede »Ljudske posojilnice« in potrdila deželno garancijo za vloge pri njej; za njima je pa dr. Lampe z le njemu lastno vehemenco, žgočo ironijo in stvarnostjo obračunaval z demagogijo celokupne liberalne kritike o deželni gospodarski politiki. Ker je v svojem govoru nazval liberalno stranko krivopriseżniško, je nastal v zbornici silen hrup. Zlasti Ribnikar se je izpozabljal tako daleč, da so glasovali za njegovo izključitev od sej tega dne celo sami liberalci. Udarci, ki so jih dobili ta dan liberalci, so bili tako silni, da je »Slov. Narod« še tisti dan objavil na čelu lista dr. Tavčarjev ferman, v katerem je ta prepovedal vsem v Narodni tiskarni tiskanim listom objavljati še nadalje napade na denarne zavode. Toda ta dan je bil šele začetek. V seji dne 2. oktobra so prišle v debato sestave porotniških imenikov. Tedaj se je oglasil k besedi tudi dr. Krek. Njegov govor je bil podoben obrambi smrtnoranjenega leva. »Slovenec« je naslednji dan poročal pod naslovom »S o d n j i d a n« o njem, rekoč: »To je bil Krek v vsej svoji moči, naš Krek, ki je zapisan v srcih našega ljudstva kakor nobeden, ki je stopil na dan nenadoma, originalno, kot le on zna, ter z bičem ošibal brezmejno podlost liberalnega časopisja. Kar imamo zbornico, niso nikoli donele po dvorani take ovacije, kakor so včeraj . . . in ogorčenje, ki se je dvignilo proti liberalcem, se v svoji elementarni sili ne da popisati z nobenim peresom«. Uvodoma je Krek očrtal historijat zakona o porotnih sodiščih in razložil vzroke, zakaj so sestavljeni porotniški zbori skoro iz samih gostilničarjev in trgovcev, ki so po svoji veliki večini seveda liberalci. Glede na način sestave teh imenikov je

vsak neliberalec izročen na milost in nemilost psovanju liberalnega časopisja, kati liberalni list ni obsojen pred poroto nikoli, katoliški pa vedno. Tudi Theimerica si je upala blatiti njegovo čast zato, ker so ji povedali, da je izmed 36 porotnikov le 8 klerikalcev; toda če mu hočejo vzeti celo kruh, ima pravico, braniti se tudi on. Dejal je, da mu je Theimerjeva sama pisala, da ne odneha le zato, ker noče pustiti na cedilu onih, ki stoje za njo; a sedaj je izročen vsem liberalnim podlostim, ker je pač med 36 porotniki le 8 klerikalcev. Končal je z globoko resnim apelom, »da bi vladale razmere, da bi vsaj kot ljudje živeli drug poleg drugega . . ., če pa to ne, potem, mi fantje, kar nas je, skupaj držimo«. Vtis njegovega govora je bil nepopisen, in vse, kar je bilo med liberalci še poštenega, se je sramovalo dejanj svoje lastne stranke.

In med onimi, ki se teh dejanj niso sramovali, so bili zopet liberalni učitelji. »Dan«, ki ga je dne 24. maja prejšnjega leta »Učiteljski Tovariš sam proglašal za nekako učiteljsko glasilo, je stal namreč že tiste dni na čelu nove gonje, ki ni bila v svojih oblikah nič manj umazana, to je gonje s takozvano »Vodiško Johanco«. Sleparska ženska, ki so jo že poprej spodili iz dveh samostanov na Reki, je slepila v vodiškem župnišču ljudi, da poti krvavi pot. Izmed domačih duhovnikov ji je župnik verjel, kaplan jo pa proglašal za histerično. Tako je bilo tudi med drugo duhovščino. Njeni »čudeži« so privabili hitro v Vodice cele trume lahkovernega ljudstva, občudovat namišljeno »svetnico« (med najvnetejšimi obiskovalkami so bile tudi ljubljanske liberalne dame). Sleparije so trajale nekaj tednov, dokler je končno meseca oktobra l. 1913 ni razkrinkal duhovnik, salezijanec z Rakovnika, dr. Valjavec. Kljub temu da njenih sleparij ni bil sokriv noben duhovnik, niti se ni ž njo nihče kakorkoli okoristil, so uprizorili liberalci z »Dnevom« na čelu novo silno gonjo proti SLS in duhovščini, a »Učiteljska tiskarna« je izdala celo pamfletistično brošuro proti katoličanom s karikaturo sikstinske Madone, držeče namesto Jezuščka v naročju — tele. Da je bila v takih razmerah izstradalna politika deželnega odbora napram učiteljstvu vsaj razumljiva, če že ne opravičljiva, je jasno. Ko je bil dne 3. oktobra v deželnem zboru o priliki proračunske debate razgovor tudi o učiteljskem vprašanju, je navajal referent dr. Zajec celo vrsto najgorostasnejših citatov iz »Učit. Tovariša« in »Dneva« iz poslednje dobe, ki so vsi izzvenevali v stalni refren: »S klerikalno zalego boj do skrajnosti!« Ko je na koncu tega svojega poročila hladno ugotovil: »Gospoda moja, mi smo ta boj sprejeli . . .«, mu je pritrjevalo vse. Celo liberalna tržaška »Edinost« je nazivala »Dnevovo« pisanje »škandalografijo« ter se zgražala, da prihaja to iz tiskarne ljudi, ki se zovejo vzgo-

jevalci naroda. Toda učiteljski voditelji so še dalje rotili učiteljstvo, naj »značajno« trpi za tako naprednost. In res so vsi oni, ki še niso pobegnili k »Slomškovi zvezi«, molčali in trpeli, le z goriškega Krasa so začeli prihajati glasovi, ki niso bili več voljni prenašati takega pijonirstva kulture in prosvete«. V sežanskem učiteljskem društvu se je namreč našlo tedaj nekaj mlajših, socialistično vzgojenih učiteljev, ki so začeli pod vodstvom A. Hreščaka in J. Pahorja energičen boj proti vsej dotedanji smeri svobodomiselne slovenske učiteljske organizacije in njenih voditeljev. Prve dni meseca novembra l. 1913. je zborovalo društvo v Štanjelu, kjer je nastopil Hreščak z vso ostrostjo proti »Dnevu«, češ da je najnesramnejši slovenski list. Obenem je ožigosal Zavezne voditelje, ki maše na zborovanjih usta vsem, ki hočejo kritizirati njih usodna pota, a poudarjal je tudi, da so teh sokrivi vsi, ki k vsemu temu molče. Ker je obhajala tisto leto Zaveza svojo 25-letnico in ob tej priliki pompozno proslavljala svoje namišljene kulturne zasluge, je obravnaval Hreščak ta jubilej še v »Naših zapiskih« in ugotovil, da si učiteljstvo po 25 letih frazarjenja o svojem kulturnem pijonirstvu ni na jasnem niti glede ene točke svojega programa. Poudarjal je, da obljubujejo boljše čase, ko zmagajo njih ideje, toda v pozi in frazi se potapljajo sami.

Jeseni l. 1913. je potekla funkcijska doba kranjskega deželnega zbora. Da bi se volitve preveč ne zavlekle, je naznanil dr. Šusteršič v zaključni seji dne 10. oktobra, da je predlagal vladi razpust zbornice in takojšnji razpis novih volitev. Nekaj dni nato je izšla Krekova knjiga »Dejanja govore«, v kateri je podal podrobno poročilo o ogromnem kulturnem in gospodarskem delu, ki ga je izvršila SLS potom dež. zbora in odbora, odkar sta bila ta dva v njenih rokah. Liberalci so odgovorili s tem, da je prevzel poslanec dr. Ravnihar odgovorno uredništvo »Slov. Naroda« in »Slov. doma« in sta lista lahko nemoteno napadala. Decembra so se vršile volitve, katerih izid je bil seveda jasen že vnaprej. V splošni kuriji je dobila SLS 50.894 glasov (lib. 22.148, socialisti okroglo 4000), v kmetiški 32.719 (lib. 8.797) ter je zmagala v obeh z vsemi svojimi kandidati, a v mestih, kjer je SLS postavila sedaj prvič kandidate povsod, je imela zaznamovati lep napredek, v gorenjskih mestih je pa zopet tudi zmagala.

Novi deželni zbor se je sešel dne 5. februarja l. 1914. »Slovenec« je na dan otvoritve zapisal, da je posvečal dež. zbor dotlej svojo glavno skrb gospodarskim vprašanjem; tu je sedaj najnujnejše izvršeno ali pa vsaj v lepem teku, zato se bo treba lotiti v bodoče predvsem smotrenega socialnega skrbstva. Kratek načrt delovnega programa SLS je pokazala že prva seja. Izvoljen je bil dotedanji dež. odbor, dež.

glavar je napovedal glede na to, da so postali vkljub vsemu nasprotnemu prizadevanju liberalnega učiteljstva prejemki tega stanu nevzdržni, reformo vseh dež. šolskih zakonov z regulacijo plač vred, a posamezni poslanci SLS so vložili nujne predloge za deželno monopoliziranje zavarovanja (Piber), za ustanovitev splošne delavske zavarovalnice (Krek), za reformo ubožnega skrbstva (dr. Gregorič) in nekaj dni nato še za ustanovitev dež. posredovalnic za delo (Krek). Na inicijativo SLS se je začelo med strankami tudi pogajanje za zopetno reformo dež. volilnega reda, ki pa je ostalo brezuspešno. Pač pa je že dne 24. februarja predložil dež. odbor zbornici načrt novih dež. šolskih zakonov, ki so bili potem dne 2. marca sprejeti z dalekosežno regulacijo učiteljskih plač vred. Ob tej priliki je dr. Krek poudarjal zasluge SLS za povzdigo šolstva, češ da so bile za časa liberalnega režima ustanovljene letno povprečno le 4 nove ljudske šole in 25 novih razredov, a pod vlado SLS 6.5 novih šol in 36 razredov. S tem je bil glavni del programa tega zasedanja izčrpan. Jeseni bi imeli priti na vrsto razni socialnopolitični zakoni. Toda do tega ni več prišlo, kajti dogodki, ki so napočili že nekaj mesecev nato, so povzročili, da je bilo februarsko zasedanje te osrednje in najvažnejše slovenske samoupravne korporacije tudi zadnje . . .

Slovenska parlamentarna delegacija je preživljala koncem l. 1913. in v prvi polovici l. 1914. mirnejše mesece. Stala je sicer še vedno v opoziciji proti Stürgkhovi vladi, toda Šusteršič je pazno skrbel za to, da ta opozicija ni bila vladi nevarna. Ko so meseca decembra zopet zborovale delegacije v Budimpešti ter je bil Šusteršič zato z Dunaja odsoten, so začeli Jarc, Gostinčar in Dulibić v proračunskem odseku nenkrat kar na svojo pest z obstrukcijo. Šusteršič je vprašal brzojavno Gostinčarja iz Budimpešte, zakaj obstruirajo, in ta mu je odgovoril, da zaradi netaktnosti predsednika. Ko se je Šusteršič čez nekaj dni vrnil na Dunaj, je skušal z osebnim pritiskom obstrukcijo ustaviti, toda klubove seje si ni prav upal sklicati, ker je slutil, da zlasti pri izvenkranjskih tovariših ne uživa več nekdanjega zaupanja. Ti so namreč že dlje časa mrmrali, češ da ima pred očmi le kranjske interese, dočim nima za boje obmejnih Slovencev nobenega pravega zmisla. Razen tega so pa začeli mnogi sumiti, da stoji Šusteršič tudi za — Theimerjevo in njenim bojem proti Kreku. Ko je Šusteršič uvidel, da njegova nekdanja avtoriteta izginja, je izvajal konsekvence in dne 4. marca l. 1914. odložil predsedstvo kluba. Vse se je oddahnilo. Klub si je takoj izvolil za predsednika dr. Korošca, ki je veljal že tedaj za mojstra »kuloarske politike«.

Ves interes pomladanskega parlamentarnega zasedanja so obračali nase škandali med češkimi narodnimi socialisti, kjer se je izkazalo, da je imela vlada nekaj poslancev podkupljenih, ter med Mladočehi, glede katerih je prišlo na dan, da so pridno zobali iz vladnega dispozicijskega fonda. Zmeda je postala tolika, da je sredi marca Stürgkh zasedanje odgodil, s čimer so se tudi vrata parlamenta zaprla za več ko tri leta. Le delegacije so nekaj tednov nato še zborovale. Tu sta Šusteršič in Korošec obsojala celokupno notranjo in zunanjo politiko monarhije.

Doma so dobili staroliberalci in mladoliberalci za svoje kritje Theimerčine gonje proti Kreku in SLS nagrado s tem, da je za nameček vse afere ovadila Theimerica vojnemu ministru še dr. Trillerja in dr. Oražna zaradi srbofilstva, a je bila policijska preiskava proti obema kmalu ustavljena. Stari so zopet popolnoma obvladali politiko liberalne stranke, ker se mladi glede na bližajoči se proces proti voditeljem Agro-Merkurja, zlasti proti dr. Žerjavu, niso več upali izzivati nevolje starih. Proces se je vršil zadnje dni meseca marca in prve dni aprila. Glede na brezvestno gospodarstvo, ki se je vodilo v njem, se je končal s hudimi obsodbami voditeljev. Med drugimi sta bila obsojena predsednik Lenarčič na 4 mesece zapora in ravnatelj dr. G. Žerjav na 4 mesece, poostrenega z enim postom vsak mesec. Kakor že poprej, »Slovenec« tudi to pot vse afere ni hotel strankarsko izrabljati, ker je bilo itak vse prepričano, da bo dr. Žerjav ostal za vedno pokopan pod razvalinami svoje lastne zgradbe, za katero vodstvo ni imel nobene kvalifikacije. Le na naslov drugih zadrug je zapisal »Slovenec« dne 4. aprila: »Proces Agro-Merkurja bi bilo dobro, da bi ga nabili na stene vseh zanikarnih in slabo upravljanih zadrug, da bi ostal zadružnim organom vedno pred očmi in jim kazal brezno, v katerem bodo končali zadruga in sami«.

Mirno spanje je kvaril starim voditeljem liberalne stranke nekoliko le »Dan«, ki se je ponovno zaganjal vanje, toda »Slov. Narod« ga je nagnal z »inferijornim listom, ki špekulira le na najnižje instinkte nerazsodnih ljudi in je po svoji zanikrnosti sploh prava sramota za slovensko žurnalistiko«. »Dnevov« prostaški ton so voditelji učiteljstva še podpirali ter uredništvu izrečno naročali izrabljanje afere s Theimerico in Vodiško Johanco za čim besnejšo »protiklerikalno gonjo«, ki so se ji celo uredniki sami upirali. Glavni urednik lista dr. Ivan Lah je namreč v svojem idealizmu hotel posvečati glavno pažnjo jugoslovanski propagandi, toda lastnikom lista se je zdela ta prenevarna. Zaradi tega je prišlo tudi ponovno do hudih konfliktov med uredništvom in lastništvom. Ker dr. Lah ni prenehal s svojo iredentistično pisavo, je izjavila učiteljska organizacija dne 14. februarja l. 1914. v »Učit. Tovarišu« da »Dan« ni njeno gla-

silo in da sploh nima z njim nobenih stikov. To pa seveda ni zavrlo opozicije, ki se je širila proti voditeljem učiteljske organizacije polagoma po vsem Primorskem ter odmevala že tudi na Štajerskem.

Od svoje ostrine pa strankarski boji tudi v teh mesecih niso prav nič popustili. Ing. Šuklje je vodil v »Slov. Narodu« še nadalje v precej prostaški obliki pisano kampanjo proti Lampetovim elektrifikacijskim načrtom, a Ribnikar je potem, ko so mu delavci ušli na lastna pota, skušal organizirati boj proti SLS na kmetih; začel je predstavljati nekako agrarno krilo liberalne stranke. Liberalna strankarska nestrpnost je prišla do izraza celo na obč. zboru Slovenske Matice dne 15. marca, ko so liberalci pometali iz njenega odbora večino pristašev SLS ter jih nadomestili s prononsiranimi svojimi pristaši. V znak protesta so pet dni nato izstopili iz odbora še ostali katoličani, s čimer je privedel predsednik dr. Ilešič ta ugledni kulturni zavod v izrazito liberalne vode.

Večletni strastni časopisni boji proti gospodarstvu SLS v dež. odboru ter živa osebna agitacija, ki so jo mladi organizirali v sicer popolnoma sterilni liberalni stranki, a na drugi strani preveliko zaupanje SLS v svojo moč ter iz tega sledeče popuščanje v politično-organizatoričnem in propagandnem delu med ljudstvom je pa polagoma vendarle začelo porajati nekaj sadov. Že pri zadnjih deželnozborskih volitvah je bilo opažati rahel padec glasov SLS in dvig liberalnih. Dne 19. maja l. 1914. so se pa vršile nadomestne volitve za notranjski državnozborski mandat, ki je postal izpraznjen s smrtjo dr. Ig. Žitnika (umrl 28. XII. 1913). Ob tej priliki so padli glasovi SLS in narastli liberalni tako presenetljivo, da je povzročilo to prav resno vznemirjenje v SLS. Kandidat dr. L. Pogačnik je sicer še prodrl, toda njegova mala večina je bila resen opomin SLS, da nikakor ni nepremagljiva. SLS je skušala prestreči ta neprijetni udarec s tem, da se je začela pripravljati z vso silo na ljubljanske občinske volitve in je v to svrho meseca junija objavila porazno poročilo o izvršeni reviziji liberalnega gospodarstva na mestnem magistratu (vesti o čudnih mahinacijah z ubožnim zakladom, o porabi denarja za delavske hiše v druge svrhe itd. so prihajale v javnost že poprej). Toda do volitev sploh več ni prišlo, ker je od meseca do meseca bolj pereče jugoslovansko vprašanje medtem že zanetilo svetovni požar.

Na Hrvaškem se je bilo koaliciji sicer posrečilo uveriti madjarsko vlado o svoji lojalnosti, doseči razpis saborskih volitev (izvoljenih je bilo 47 koalicijonašev, 12 madjaronskih unijonistov, 14 starčevičancev, 9 frankovcev, 3 radičevci in 3 drugi) in se dokopati do oblasti, toda politični pritisk na Jugoslovane se s tem ni bistveno izpremenil. Vlada je slejkoprej pre-

žala na vsak preglasen nacijonalističen pojav. V začetku februarja je izvršila ljubljanska policija več hišnih preiskav. »Slovenec« je čutil dne 18. t. m. potrebo, objaviti notico: »Pozor na ovaduhe!« Posebno ostro je pazila vlada na voditelje radikalno-nacijonalističnega dijaškega gibanja, ki se je širilo od meseca do meseca in ni ostalo omejeno zgolj na svobodomiselno dijaštvo, temveč je objemalo v isti meri že tudi katoliško. To se je pokazalo že sredi meseca marca l. 1914. o priliki 500 letnega jubileja ustoličenja zadnjega koroškega vojvode. Ker dež. šolski svet, ki je ukazal svoječasno proslavljanje Schillerjevega in drugih podobnih jubilejev, za to praznovanje ni ničesar ukrenil, so ga sklenili dijaki proslaviti dne 18. marca sami s splošnim šolskim štrajkom. »Slovenec« jih je na predvečer svaril pred tem korakom, toda poslušali ga niso niti katoliški dijaki. Naslednji dan je bil zlasti v višjih razredih štrajk skoro popoln. Dne 19. marca so prišli dijaki zopet redno v šolo, a ker je začelo ravnateljstvo II. drž. gimnazije s preiskavami, so stopili ponovno v štrajk. »Dan« jih je še podžigal, a »Slovenec« je katoliške dijake nagovarjal, naj gredo v šolo, češ da tudi radikalci niso poznali solidarnosti ne pri Družbi sv. C. in M., ne pri Slovenski Matici. Ker to ni dosti zaleglo, je začel nastopati dne 21. t. m. pod vplivom oportunističnega Šusteršiča že ostreje proti voditeljem štrajka. Dne 23. marca je bil štrajk končan na vseh šolah; njegova glavna inicijatorja, Endlicher in Zalar sta bila aretirana, a v javnosti je odmeval še dolgo. Ker so postale intimne zveze voditeljev svobodomiselnega krila nacijonalističnega dijaštva z Belgradom polagoma že javna tajnost, je izrazil »Slovenec« dne 2. aprila rahel strah pred pravoslavjem in se zavzel še za trdnejšo zvezo katoliških Slovencev in Hrvatov ter za naslonitev na monarhijo. Dne 6. aprila je pa objavil programatični uvodnik »Jugoslovansko nacijonalistično gibanje«. V uvodu je poudarjal, da vročekrvni mladini tega nikakor ne zamerja, vendar mu v sedanji obliki ne ugaja, ker prinaša koristi le Srbstvu, a edinstvu na ljubo bi Srbi gotovo nikoli ne hoteli žrtvovati svoje narodne individualnosti. Pozdravljal je gibanje za kulturno in gospodarsko sodelovanje vseh Jugoslovanov, toda njegova politična plat se mu je zdela škodljiva. Izjavljal je, da gre tu mladostna nepremišljenost predaleč, kajti razpad Avstrije ni v interesu Slovencev, ker bi bili v tem slučaju gotovo razkosani. Ostro je pa obsojal tudi vlado, če bi začela vršiti proti tem mladostnim nepremišljenostim kake persekucije, kajti edini lek proti eventualnim iredentističnim stremljenjem je pravična politika vlade napram Jugoslovanom.

Ta mirni in stvarni članek je proglašal »Slov. Narod« za denuncijacijo, čeprav je bil napisan skoro ravno za obletnico, ko

je »Slov. Narod« sam v resnici denunciral isto mladino ter ji odkrito predbacival protidržavno stremljenje. Radikalno jugoslovansko gibanje se je pa medtem širilo med mladino bolj in bolj. Prvega aprila so sklenila vsa svobodomiselna jugoslovanska akademična društva v Pragi združitev v skupno društvo z izrazito nacijonalističnim programom in skupnim glasilom »Jugoslavija«. Vlada pravil novega društva ni potrdila, pač pa se je skušal uveljaviti v Trstu dnevnik »Jugoslavija«, ki je bil predvsem glasilo radikalne mladine. Tudi v vsem ostalem tisku ni več izginilo jugoslovansko vprašanje z dnevnega reda. Celokupna dijaška mladina brez razlike svetovnega naziranja je prehajala v vedno večji radikalizem. Liberalna stranka je bila glede jugoslovanskega vprašanja brez vsake jasne in enotne orijentacije. Vsak je zagovarjal nekaj drugega (primerjaj tozadevno anketo v »Vedi« l. 1913.), a velika večina se je izgubljala v samem besedičenju. Najglasnejši med njimi je bil dr. Fr. Ilešič, ki ga je nazval »Slovenec« dne 15. aprila l. 1914. »neminljivi zgled jugoslovanskega frazerstva«. Pač pa je imela starejša katoliška generacija glede jugoslovanskega vprašanja jasno začrtani cilj, namreč čim tesnejšo zvezo s Hrvati in po možnosti združitev vseh Jugoslovanov monarhije v posebno državno telo pod habsburškim žezlom v zmislu trializma. »Slovenec« je glede na to že dne 18. aprila v uvodniku »Na napačnem potu« tudi ostro zavrnil oni del hrvaških pravašev, ki je propagiral Vsehrvaštvo in Samohrvaštvo. Glede razmerja do Srbije so bila mnenja v katoliškem taboru precej deljena: radikalna mladina je bila sličnih misli s »preporodaši«, Šusteršičev krog je bil zvesto vdan monarhiji, Krekovemu krogu izobražencev so bili merodajni predvsem interesi slovenskega naroda brez ozira na dinastijo in državne meje, a del izobražencev je imel proti Srbiji pomisleke z versko-kulturnih vidikov (izrazil jih je Ušeničnik v junijski številki »Časa« l. 1914.).

Sredi intenzivnega akademičnega razpravljanja o jugoslovanskem vprašanju, sredi živahne radikalne jugoslovanske propagande med mladino in žilavih bojev proti vedno močnejšemu pritisku Nemcev v obmejnih deželah so pa padli dne 28. junija v Sarajevu usodni streli, pod katerimi sta izdihnila prestolonaslednik Franc Ferdinand in njegova soproga Zofija. Vse je instinktivno začutilo, da se je zgodilo nekaj velikega, kar utegne imeti najusodnejše posledice. Po vseh južnih pokrajinah monarhije (izvzemši v Sloveniji seveda, ker tu Srbov ni bilo) so se vršili veliki protisrbski izgredi. Štajerski in koroški nemški listi so začeli s silno gonjo proti Slovencem in zlasti proti duhovščini, kateri so očitali veleizdajska stremljenja. V Ljubljani so vse stranke zaslutile, da se bližajo resni časi, v katerih bi se utegnila vsaka nepremišljenost silno kaznovati. Li-

beralna stranka je že o priliki žalne seje ljubljanskega obč. sveta dne 30. junija izrazila svojo patrijotično lojalnost; v SLS je pa prevzel vse usmerjanje pisave njenega časopisja ter vse določanje njenega postopanja na zunaj dr. Šusteršič osebno. Že odkar je postal kranjski dež. glavar, je bilo čutiti njegov oportunizem in njegovo avtokratstvo; zato je tudi vedno bolj opuščal sklicevanje sej strankinega vodstva in izvršilnega odbora; v teh resnih dnevih si je pa prilastil popolno diktaturo v stranki in v vseh njenih organih. Zato je postal s tem tudi sam odgovoren za vsa njena dejanja. Dne 1. julija je objavil »Slovenec« najprej uvodnik »Naš sovražnik«, v katerem je nastopil z vso vehemenco proti velesrbski propagandi, a za nedeljo dne 5. julija je sklical Šusteršič v Ljubljano velik protesten shod. Ne glede na to, da sta se bila poprej domenila s Krekom o vsebini govora (Krek je ponovno sestavljal Šusteršičeve govore), se Šusteršič tega dogovora ni držal, temveč je govoril sirov in hujskaški govor proti domačim srbofilom. Dva dni nato sta sicer stranka prava in Radićeva kmetiška stranka v skupni seji v Zagrebu pozdravili ta govor in izrazili svojo solidarnost z njim celo v posebnem pismu, vendar pa je mlajše katoliško izobraženstvo iz Krekove okolice s svojim voditeljem na čelu ostro obsojalo ta Šusteršičev prostaški nastop. Kak očiten javen korak je bil pa spričo skrajno napetega političnega položaja seveda nemogoč. Dne 4. julija je »Slovenec« še objavil nekoliko treznejši uvodnik »Kaj pa zdaj?«, v katerem je pozival vlado, naj se s pametno politiko nasloni na državi zveste Slovence in Hrvate, a v naslednjih dnevih je pa že popolnoma prevladal ton Šusteršičevega govora na navedenem protestnem shodu. Liberalci so seveda krepko odbijali »Slovenčeve« napade, mu očitali denuncijantsko pisavo in dolžili veleizdajskih stremljenj tudi katoliško mladino (poslednja štev. »Zore« je bila namreč konfiscirana zaradi nekega radikalno-jugoslovanskega članka akademika Koruze). Dočim so se vršili na Koroškem in na Štajerskem dan za dnem nemški izgredi proti Slovencem brez razlike političnega prepričanja, se je pa izživljalo časopisje v Ljubljani predvsem v grdem medsebojnem zmerjanju in podtikanju. Tedaj je dal dr. Šusteršič brez vednosti kogarkoli poslati iz strankinega tajništva več okrožnic na zaupnike po deželi, v katerih jih je pozival, naj pazijo na protidržavne izjave nasprotnikov in sporoče tajništvu naročnike nekaterih liberalnih in socialističnih listov.

Dne 23. julija je izročila Avstrija Srbiji ultimatum, v nedeljo 26. t. m. so javile posebne izdaje listov njegovo odklonitev, proglas delne mobilizacije, neizogibni izbruh vojne ter sistiranje številnih ustavnih pravic in svoboščin. Naslednji dan je prinesel »Slovenec« pesem »Bojni grom« in vest o ustavitvi nekaterih

slovenskih listov (»Dneva«, »Zarje« i. dr.), a dne 28. julija je napovedala Avstrija Srbiji vojno tudi formalno. Evropski kabineti so se na videz z vso paro prizadevali, da konflikt lokalizirajo, toda že dne 30. julija je proglasila Rusija splošno mobilizacijo. Tej je sledila takoj nemška in dne 1. avg. tudi avstrijska, a naslednji dan je napovedala Nemčija Rusiji vojno. S tem je bil užgan svetovni požar. Nekaj dni nato je bilo v plamenih skoro pol sveta. Šele sedaj se je slovensko časopisje zavedlo resnosti in tragike položaja ter popolnoma ustavilo vsako medsebojno strankarsko polemiko. Glavno vsebino časopisja so tvorila odslej seveda poročila z bojišč, sicer se je pa omejevalo predvsem na informativne članke in na objavo tekočih domačih novic. Vsako politično življenje je popolnoma zamrlo. Namesto parlamentarcev sta govorila vojna uprava in policija. V časopisju je bila zatrta vsaka beseda, ki ni ugajala policijskim cenzorjem, ustavljena je bila še cela vrsta listov (»Slovenski Branik«, »Slov. ilustr. tednik« i. dr.) ali so pa prenehali sami. Policijske oblasti so začele po vseh jugoslovanskih pokrajinah z najkrutejšimi persekucijami. V masah so romali kakršnekoli nelojalnosti osumljeni izobraženci v ječe in v internacijo (vseh internirancev je bilo okoli 100.000, po ogromni večini seveda Slovanov), za neprevidno besedo pa celo na morišče. Po mestih je mrgolelo tajnih policistov; prijatelj ni več zaupal prijatelju. Na Kranjskem so bili zaradi vprav vsiljive Šusteršičeve lojalnosti kolikortoliko obvarovani direktnih preganjanj vsaj pristaši SLS, čeprav so bili tudi med temi mnogi s Krekom na čelu med političnimi osumljenci, a po obmejnih slovenskih deželah so romali v ječe liberalci, socialisti in katoličani, delavci in duhovniki, mladenke in starčki, poslanci (Grafenauer) in dijaki, a nahujskana nemška in nemškutarska drhal po trgih in mestih je vprav divjala proti vsemu, kar je bilo slovenskega. Država ni zaupala lastnim državljanom, zato se je izpremenila v veliko ječo, v kateri so odločevali le policija, orožništvo, vojaštvo in preki sod.

Izprva je bilo vse prepričano, da utegne trajati vojna le nekaj mesecev in da sploh ne bo rodila dalekosežnih posledic. Pri veliki večini prebivalstva je vladala seveda avstrijska orijentacija, ker je bilo sploh težko misliti, da bi bila mogoča kaka dalekosežnejša izpremememba evropskega političnega zemljevida; del izobražencev je pa podzavestno čutil važnost dogodkov za Slovane in želel Avstriji poraz, ne da bi imel pri tem kak določen pozitiven cilj. Le mladi entuzijasti so sanjali o najdrznejših kombinacijah. Toda minevali so meseci in meseci, centralne velesile so izbojevale silne zmage in doživljale velike poraze, krog njenih sovražnikov je pa naraščal od leta do leta.

Porazi, obenem pa kruto preganjanje, ki so mu bili izpostavljeni vsi nenemški narodi, vse to je začelo polagoma rušiti na eni strani vero v zmago centralnih držav, na drugi strani pa rušiti tudi vero v Avstrijo kot edini možni dom malih narodov v porečju srednje Donave. Čeprav je bila tekom l. 1915. kakršnakoli javna akcija še popolnoma nemogoča, so se vendarle začele že tedaj tvoriti v obeh vodilnih slovenskih strankah majhne skupine izobražencev, ki so razmotrivale celokupni politični položaj, a v inozemstvo sta bila pobegnila med drugimi dr. Gregorin in dr. B. Vošnjak, se pridružila ostalim srbohrvaškim političnim emigrantom in vstopila v 1. dan maja l. 1915. v Londonu ustanovljeni »Jugoslovanski odbor«, kateremu je predsedoval dalmatinski pravaš dr. Ante Trumbić. Tudi v prvi polovici l. 1916. o kakem rednem političnem življenju še ni moglo biti govora, pač pa so se začeli pojavljati pri vseh avstrijskih narodih posamezni osamljeni glasovi političnega značaja. »Slovenec« je objavil dne 24. marca l. 1916. uvodnik z naslovom »Avtonomija«, v katerem je izrazil nado, da dobe avstrijski narodi po vojski svojo samoupravo. Tri tedne nato je bil objavljen program nemških »Volksratov« (t. zv. «Belange«), ki so ga pripravljali že prejšnje leto. Obsegal je podroben načrt za popolno uveljavljenje nemške hegemonije v Avstriji in jasno kazal usodo, ki čaka Slovence in z njimi tudi vse druge nenemške avstrijske narode v slučaju zmage nemškega orožja.

Ker ni bilo od nikoder nobenih znakov za dogleden konec vojne, pač pa se je opažal povsod opasen gospodarski zastoj, so se začele že na poletje l. 1916. izrekati posamezne politične stranke za sklicanje parlamenta (ogrski drž. zbor je redno zboroval že ves čas vojne). Meseca septembra l. 1916. so bile razen Vsenemcev že vse avstrijske politične stranke edine v tem, da je sklicanje drž. zbora nujno potrebno. Dne 30. t. m. je »Slovenec« poročal, da ga je tudi »Hrv.-slov. klub že ponovno zahteval. Iz vladnih vrst na te pozive ni bilo nobenega odgovora, in tudi politični pritisk na stradajoče in krvaveče narode se ni zmanjšal prav nič. Iz tega težkega ozračja so padli vnovič streli. Sin socialističnega voditelja dr. Viktorja Adlerja, dr. Friderik Adler, je dne 21. oktobra l. 1916. ustrelil ministrskega predsednika Stürgkha. Vse je čutilo, da mora roditi ta atentat olajšanje. Dva dni nato se je vršila seja voditeljev vseh parlamentarnih klubov, katere so se udeležili od Slovencev dr. Šusteršič, dr. Korošec in Jos. Pogačnik in ki se je končala z zahtevo po sklicanju drž. zbora. Stürgkhov naslednik je postal dne 28. oktobra stari Körber. Ker je bilo vse prepričano, da se bliža konec absolutizma, se je hitro zopet budilo politično življenje. V začetku meseca novembra so se združile najprej vse nemške stranke ter zahtevale uveljavljenje nem-

škega značaja države, a nekaj dni nato so jim sledile vse češke parlamentarne skupine ter ustanovile enoten klub, »Češki svaz«, pod Stanekovim predsedstvom. Tedaj je dne 21. novembra nenadoma umrl še cesar Franc Jožef, ki ga je nasledil mladi Karel, mož dobre volje, a slabotnih moči. Vse je čakalo dalekosežnih izprememb. Dr. Korošec je sklical za 28. dan novembra v Gradec sejo »Hrv.-slov. kluba«, ki je podrobno obravnavala ves politični položaj ter sklepala o korakih, ki naj jih ukrenejo slovenski politiki. Na tej seji je Šusteršič svaril pred zvezo s Čehi, vendar je bila ta sklenjena proti njegovi volji. Med poslanci se je nezaupanje proti Šusteršiču samemu večalo.

Mladi cesar je čutil težko situacijo, v kateri se je nahajala monarhija, zato je začel takoj iskati izhoda iz nje. Dne 14. decembra je odslovil Körberja in poveril sestavo vlade Spitzmüllerju, ki je moral pa tudi že teden dni nato prepustiti svoje mesto češkemu fevdalcu Clam-Martinicu; zunanjega ministra Buriana je pa zamenjal bivši zaupnik Franca Ferdinanda, grof Czernin. Novi cesar je pomilostil veliko število političnih kaznjencev, skušal najti pot do miru in se spomladi l. 1917. odločil za sklicanje drž. zbora. Vsi narodi monarhije so čutili, da preživljajo usodno in zgodovinsko dobo; povsod se je pojavljala želja po narodni koncentraciji. »Slovenec« je dne 11. januarja l. 1917. objavil uvodnik z naslovom »Doba narodnega združenja«, v katerem je izjavil, da o fuziji strank sicer ne more biti govora, pač je pa potrebna narodna koncentracija, združitev gospodarskih organizacij in ustanovitev »Narodnega sveta« (nekaj dni nato je pozdravil tudi »Kmetovalčevo« misel za osnovanje »Vseslovenske kmetijske družbe«). Zaradi hudih notranjih sporov, ki so vladali že tedaj med Šusteršičevim in Krekovim krilom SLS (o njih so celo graški listi redno poročali, dočim jih je »Slovenec« še zamolčal), je bila SLS kot vodilna slovenska politična stranka v celoti nezmožna za kako dalekosežnejšo inicijativo, pač pa so bili pridno na delu drž. poslanci, ki so bili skoro vsi na Krekovi strani. Iskali so stalno stikov z zastopniki vseh jugoslovanskih in čeških političnih strank[68], konferirali so o političnem položaju in razmotrivali o korakih, ki bi jih bilo treba ukreniti. Koncem meseca februarja se je udeležil Šusteršič curiškega mednarodnega sestanka katoliških perlamentarcev, ki je pozdravljal in podprl papeževo prizadevanje za mir. Predsedstvi »Hrv.-slov. kluba« in »Češkega svaza« sta imeli nekaj dni nato (7. III.) na Dunaju posvetovanja o narodno-po-

[68] Krek, ki je slutil svojo smrt, je pisal v tem času nekemu svojemu prijatelju, da hoče uporabiti še zadnje trenutke svojega življenja za to, da pridobi merodajne činitelje za idejo združenja Jugoslovanov.

litičnih vprašanjih (podrobna poročila takih sej so bila navadno zaplenjena). Oba kluba sta ob tej priliki z vso odločnostjo zavrnila zahtevo nemških strank po oktroiranju nemških nacijonalnih želja. Ruska revolucija, ki je izbruhnila sredi meseca marca l. 1917., je sicer potisnila notranja politična vprašanja za kratek čas v ozadje, zato je pa vplivalo nekaj tednov nato razsulo carskega samodrštva, ki je sledilo kmalu nato, tudi na monarhijo kot glasen opomin. V začetku meseca maja je postalo sklicanje parlamenta gotova stvar. Še pred tem pa je povabil cesar v avdijenco zastopstva posameznih političnih strank. Dne 21. maja so bili sprejeti za »Hrv.-slov. klub« Šusteršič, Korošec, Krek, Jos. Pogačnik in Spinčić. Obvestili so cesarja o vseh krivicah, ki se gode Jugoslovanom. Krek mu je tudi odkrito poudaril potrebo po združenju vseh Jugoslovanov monarhije v eno celoto. Krek je bil namreč tedaj programatično že popolnoma na jasnem, in ta avdijenca ga je le še bolj potrdila v prepričanju, da je s sklicanjem parlamenta napočil trenutek, ko morajo Jugoslovani z vso silo udariti ter si izbojevati svoje pravice. Krek in Korošec sta pri vseh svojih korakih gledala vedno na vse Jugoslovane monarhije kot celoto, a oportunistični Šusteršič se je izogibal vsake izjave o Srbih ter je govoril vedno le o Slovencih in Hrvatih. To je razvidno tudi iz poročila o seji ožjega sveta SLS, ki se je vršila dne 25. maja v Ljubljani in ki je izrazila željo po združitvi Hrvatov in Slovencev, po složnem nastopu vseh jugoslovanskih strank (tak sklep je storila tudi liberalna stranka), po večjem demokratizmu in po miru.

Parlament je bil sklican za 30. dan maja l. 1917. Velik del jugoslovanskih poslancev je prispel na Dunaj že nekaj dni poprej. Združitev vseh v enoten klub je bila vsem sama od sebe umevna. Najprej sta prestopila dr. Ravnihar in dr. Rybař iz mladočeškega kluba nazaj v Narodni klub; dne 29. maja dopoldne so se pa na skupni seji združili vsi trije obstoječi klubi (t. j. Hrv.-slov. klub, Narodni klub in Dalmatinski klub v enotni »Jugoslovanski klub«. Tako je ta združeval vseh 33 jugoslovanskih poslancev (Povše in Mandič sta bila umrla, Grafenauer je bil zaprt, a Gregorin v inozemstvu). Za predsednika je bil izvoljen dr. Korošec. Že poprej so se bili zastopniki Čehov in Jugoslovanov domenili, da podajo na otvoritveni seji parlamenta posebne programatične izjave. O tem dogovoru je poročal dr. Korošec že na ustanovni seji Jugoslovanskega kluba. V načelni debati, ki se je takoj unela, se je postavil Prodan na stališče hrvaškega državnega prava. a Rybař je želel, da bi se poudaril narodnostni princip. V svrho sestave izjave je bil izvoljen poseben redakcijski odbor, ki se je sestal med opoldanskim od-

morom. K tej seji je prinesel poslanec Jarc že primeren koncept v zmislu rezultatov dopoldanske debate. Redakcijski odbor je Jarčev koncept nekoliko predelal. Na popoldanski plenarni seji je bil Jarčev osnutek po dolgotrajnih debatah z nekaterimi izpremembami sprejet.

Naslednje dopoldne se je po več kot triletnem molku zopet sestal parlament. Po izvolitvi predsedstva in branju številnih cesarskih ukazov in naredb je prebral najprej Stanek v imenu Čehov izjavo, ki je zahtevala preureditev monarhije v »zvezno državo svobodnih in enakopravnih narodnih držav«, za njim je pa vstal v imenu Jugoslovanov dr. Korošec ter po kratkem uvodu prebral naslednjo d e k l a r a c i j o :

»Podpisani poslanci, združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnostnega načela in hrvaškega drž. prava, naj se vse ozemlje monarhije, v katerih bivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v s a m o s t o j n o d r ž a v n o t e l o, k i b o d i p r o s t o v s a k e g a n a r o d n e g a g o s p o d s t v a t u j c e v in zgrajeno na demokratičnem temelju. Za uresničenje te zahteve enotnega naroda bodo zastavili vse svoje sile. S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela«. (Sledilo je 32 podpisov, kajti dr. Vuković jo je podpisal šele pozneje, ko je prispel na Dunaj.)

Proti obema izjavama je takoj nastopil v imenu združenih nemških strank poslanec Pacher, ki je med drugim dejal, da bo zadelo državnopravno stremljenje Jugoslovanov na odločen odpor vsega avstrijskega Nemštva«. Naslednji dan se je izvršila slovesna otvoritev parlamenta s cesarjevim prestolnim govorom, a dne 12. junija je razvil svoj program Clam-Martinic. Cesar se niti z besedico ni dotaknil jugoslovanskega vprašanja; omenjal pa je, da odlaga prisego na ustavo, ker se pojavlja potreba po preureditvi ustavnih in upravnih podlag države. Oba govora sta naletela na hud odpor Slovanov. Ker se vladi ni posrečilo spraviti pod streho proračunskega provizorija, je morala že 18. junija demisijonirati. Pet dni nato ji je sledila uradniška S e i d l e r j e v a v l a d a, ki je pokazala izprva mnogo dobre volje (izvedla je vkljub nemškemu odporu obširno amnestijo); zato je Jugoslovanski klub glasoval za provizorij in sklenil sodelovati tudi v odseku, ki naj bi pripravil revizijo ustave. Ta korak Jugoslovanov je rodil precejšnjo napetost med Jugoslovani in češkimi strankami, ki so vsako sodelovanje v ustavnem odseku odklanjale. Za 26. dan julija l. 1917. je bila skli-cana v Prago seja češkega Narodnega sveta. Povabljena sta bila tudi Krek in Korošec. Ko sta prispela v Prago, ju je nekaj listov ostro napadlo. Agrarni »Večer« se je izpozabil celo tako daleč, da ju je nahrulil z »v l a d n i m a a g e n t o m a«.

Vsa ogorčena sta Krek in Korošec odšla v uredništvo socialističnega »Prava Lidu«, kjer sta izrazila poslancu Soukupu svoje razočaranje. Ta se je iskreno zavzel zanju. Pozval je v uredništvo tudi Staneka; toda jugoslovanska povabljenca sta celo odklonila podati mu roko. Krek je v dno duše užaljen vzkliknil: »Stanek, ne hodi k meni in ne dajaj mi roke, jaz ti roke ne dam... kaj takega kakor pri vas, je pri nas nemogoče.« Nato sta še enkrat izrazila svoje ogorčenje nad grdimi insinuacijami ter se v znak najostrejšega protesta takoj odpeljala, ne da bi se udeležila seje Narodnega sveta. Ta incident je vzbudil skrajno mučno razpoloženje med Čehi in Jugoslovani, veliko veselje pa v nemškem taboru in pozornost celo v inozemstvu. Zlasti potrt je bil dr. Krek, ki je, vrnivši se ves bolan na Dunaj, povedal dr. A. Resu svojo, iz dna njegovega velika srca prihajajočo jugoslovansko oporoko: »Vi vsi, ki ste seme izkrvavelega naroda, mislite le eno, kako boste združeni vse svoje moči, vse svoje zmožnosti, vso svojo ljubezen in vse svoje srce posvečali naši jugoslovanski državi za njen procvit, kulturo in blagostanje«. Toda Čehi so se kmalu zavedli težke krivice, ki so jo prizadeli iskrenima zastopnikoma Jugoslovanov. Svoj nastop so obžalovali in že prve dni avgusta zopet poiskali stikov z Jugoslovani.

Medtem se je Seidler prizadeval sestaviti parlamentarno vlado. Ker so se mu vsi poskusi izjalovili, je dne 21. avgusta rekonstruiral svojo uradniško vlado v stalno ter sprejel ob tej priliki v kabinet tudi dr. Iv. Žolgerja, ki je postal s tem prvi in tudi edini Slovenec-minister v Avstriji. Kakor je Jugoslovanski klub že poprej odbil ponudbo, da se ustanovi nekako Ilirsko kraljestvo, tako mu tudi Žolgerjevo imenovanje ni dalo povoda za kako spremembo stališča napram vladi, temveč je krepko vztrajal pri programu, ki ga je izražala deklaracija, zlasti ker sta sklenila medtem (20. VII.) tudi srbska vlada in londonski jugoslovanski odbor tako zvano »krfsko deklaracijo«, ki je predvidevala ustanovitev enotne in demokratične »Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev« iz vsega jugoslovanskega ozemlja monarhije ter dotedanje Srbije in Črne gore.

V domovini majniška deklaracija sama izprva v širših krogih ni našla posebne pozornosti, pač pa jo je besno napadalo nemško časopisje, in tudi v oficijalnih dunajskih krogih so začeli priznavati nujno potrebo rešitve jugoslovanskega vprašanja. Domače časopisje je pač redno in izčrpno poročalo o vseh nastopih kluba, krepko odbijalo napade nemških listov, zavračalo stremljenja nemških politikov in, kolikor je seveda to dopuščala cenzura, slikalo krivice, ki se gode Slovanom. Dr. Korošec je potoval v začetku meseca septembra v Zagreb in v Bos-

no, da bi pridobil za solidaren nastop tudi tamošnje politične stranke, toda doma so bili liberalci prestrahopetni za kako večjo akcijo, v SLS so pa prikipevali notranji spori vedno više. Oglasila se je proti koncu meseca avgusta le duhovščina črniške dekanije (to je bila prva izjava za deklaracijo, pobudo zanjo je dal dr. Brecelj) in nekaj dni za njo še duhovščina kranjske dekanije ter izrekla zaupnico Jugoslovanskemu klubu in željo po ustanovitvi Narodnega sveta.

Tedaj je vzel inicijativo v roke ljubljanski knezoškof dr. A. B. Jeglič, ki je kot s svojim narodom najtesnejše zrastli sin čutil, da morajo dobiti prizadevanja parlamentarne delegacije primerno oporo tudi iz domovine same. Po intenzivnem razmišljevanju se je bil namreč povsem nagnil k programu, ki ga je izražala deklaracija, in koncem meseca avgusta se je obrnil na vse politične stranke s pozivom, da bi s primerno izjavo tudi iz domovine podprli boj svojih poslancev za narodne pravice. Izjava je obsegala izraz solidarnosti z Jugoslovanskim klubom in izrečno še z njegovo deklaracijo ter pozdravljala mirovno prizadevanje papeževo. Podpisali so jo razen škofa samega še zastopniki stolnega kapitlja, obeh političnih strank (socialisti so odklonili) in zastopniki »Slov. kat. delavske demokracije«.

Ta »ljubljanska deklaracija«, ki so jo objavili listi dne 15. sept. l. 1917., je pravzaprav šele vzbudila v najširših krogih v domovini pravo pozornost za boje parlamentarne delegacije ter za državno samostojnost Jugoslovanov, ki jo je zahtevala »majska deklaracija« parlamentarnega kluba. Nemški listi so začeli silno gonjo proti škofu in duhovščini ter jima očitali veleizdajska stremljenja. Slovensko ljudstvo se je pa ravno zaradi tega škofovega koraka zavedelo usodne važnosti teh zgodovinskih časov. »Slovenec«, pri katerem je bil predsednik Kat. tiskovnega društva, A. Kalan, že nekaj tednov poprej odstavil od glavnega uredništva Šusteršiču zvesto udanega Iv. Štefeta, je vedno bolj opuščal svojo patrijotično lojalnost ter osredotočil vso pisavo le na narodno politična vprašanja. Njemu se je postavil krepko ob stran tudi »Slov. Narod«. Proti koncu meseca septembra se je izrekla za deklaracijo tržaška slovenska duhovščina in takoj za njo obč. odbor v Št. Jerneju na Dolenjskem (to je bila prva občina, ki se je izrekla zanjo) ter istrska duhovščina. Vse je čutilo, da se narod zopet drami iz večletnega spanja. Tedaj pretrese vso Slovenijo naenkrat pretužna vest. Dne 9. oktobra je namreč javil »Slovenec«, da je v Št. Janžu na Dolenjskem, kjer je bival na oddihu pri župniku L. Bajcu, »sinoči okrog desete ure izdihnil svojo veliko dušo največji Slovenec, kar jih je rodila slovenska mati, največji Jugoslovan, kar jih je poznal naš slovanski jug,« — dr. J. E.

K r e k. Njegova smrt je strašno odjeknila med vsemi Slovani monarhije, zlasti pa seveda med Slovenci. Vsa Slovenija se je naenkrat zavedela, da je izgubila svojega največjega genija. K njegovemu mrtvaškemu odru v ljubljanskem škofijskem dvorcu, kamor so bili prepeljali truplo, je hitelo vse brez razlike stanu in mišljenja, starosti in spola. Dne 13. oktobra se je vršil p o g r e b, in ves narod je spremljal svojega mrtvega voditelja. Nad 20.000 broječa množica z zastopniki neštetih korporacij ter vsemi slovenskimi poslanci se je še zadnjič poklonila možu, ki je v prvi vrsti oblikoval zadnje četrtstoletje vsega slovenskega javnega življenja ter svojemu narodu v usodni uri »postavil cilj«, kakor je dejala »Edinost«. Na grobu so govorili dr. Korošec, Stanek in Dulibić, s škofom vred so jokali tisoči in tisoči od odprtega groba do zadnjih begunskih taborišč, a dr. Korošec je zaklical ob še nezasuti rakvi: »D v i g n i t e g l a v e, k e r p r i b l i ž u j e s e v a š e o d r e š e n j e...«.

In ta klic dr. Korošca je čul ves slovanski jug, v prvi vrsti pa Slovenija, do zadnje gorske koče ter se zagnal, tesno sklenjen s svojo parlamentarno reprezentanco, v boj na življenje in smrt za svoje osvobojenje. Prva se je odzvala duhovščina, ki se je na svojih dekanijskih sestankih kar po vrsti izrekala za deklaracijo. Njej so sledili potem občinski odbori ter druge korporacije, druga za drugo. Šlo je po vsej deželi kakor orkan, od vasi do vasi in od hiše do hiše. Na čelu tega brezprimernega gibanja je šla katoliška duhovščina, tista duhovščina, ki je morala poprej cela desetletja požirati očitke, da je nenarodna. Zgodovinsko dejstvo je, da je v teh usodnih dnevih v prvi vrsti d u h o v š č i n a r a z g i b a l a v s e p l a s t i s l o v e n s k e g a n a r o d a ter zanesla misel in navdušenje za popolno osvobojenje in zedinjenje Jugoslovanov do poslednje slovenske hiše.

Medtem se je začelo jesensko zasedanje parlamenta. Tiste dni (koncem meseca oktobra) je pri Kobaridu prebila avstrijsko-nemška armada italijansko fronto, italijanske soške armade skoro uničila (od 24. X. — 9. XI. je bilo ujetih nad 250.000 Italijanov z 2300 topovi) in pognala njene ostanke do Pijave. Ker so bili Italijani Jugoslovanom pravtako nevarni nasprotniki kot Nemci, je seveda vse pozdravilo ta njihov poraz (tudi jugoslovanskih dezertacij ni bilo na italijanski fronti skoro nobenih, le dr. Pivko si je mnogo prizadeval, da bi prodrli Italijani čim dlje), toda političnega boja napram Nemcem ni oslabila ta ogromna avstrijsko-nemška zmaga na bojnem polju prav nič. Oportunistični ter državi in dinastiji zvesto vdani dr. Šusteršič je sicer začel ponovno naglašati, da pomenja deklaracija slovenske m a k s i m a l n e z a h t e v e, a ostala parlamentarna delegacija je prehajala v vedno večji radikalizem ter začela poudarjati, da je majska izjava njen minimalni program. Koro-

šec je dne 19. oktobra izrečno izjavil v parlamentu, da so Jugoslovani trdno odločeni, izvojevati skrajni boj proti nemški hegemoniji.

Na zimo je bilo sklicano tudi zasedanje delegacij. Dne 13. novembra l. 1917. so se vršile v parlamentu volitve delegatov. Kranjski poslanci so izvolili za delegata dr. Korošca, kar je dalo dr. Susteršiču povod za že dolgo nameravani prelom s parlamentarnim klubom. Ta Šusteršičev korak je vzbudil v domovini sicer veliko ogorčenje in v SLS hudo krizo, toda na parlamentarno delegacijo ni vplival, in poslanci so le še s tem večjo silo nadaljevali započeti boj, krepko podpirani po vzporednem gibanju v domovini. Dne 6. decembra so podali češki in jugoslovanski zastopniki v delegacijah skupno izjavo, v kateri so zahtevali takojšnjo in popolno izvedbo svojih zahtev. Teden dni nato je dr. Korošec v znamenitem govoru razkrinkal in ožigosal vse persekucije vlade napram Jugoslovanom, a dne 15. decembra sta izdali Franja Tavčarjeva in Cilka Krekova v domovini oklic na ženstvo, naj se izjavi za deklaracijo, ki jo je še tisti dan podpisalo nad 10.000 Ljubljančank.

Po novem letu 1918. so se razvijali dogodki še z večjo naglico. Dne 6. januarja so izdali češki poslanci manifest, v katerem so se izrekli za narodno samoodločbo in oglasili svojo samostojnost (manifest je bil prvotno ves zaplenjen). Dva dni nato je razglasil Wilson svojih 14 točk kot pogoje za mir. Med temi je zahteval tudi avtonomijo avstroogrskih narodnosti. Zastopniki sovjetske Rusije so vrgli med mirovnimi pogajanji v Brestu Litovskem v svet zahtevo po samoodločitvi narodov, ki so jo terjali češki in jugoslovanski poslanci takoj tudi za svoja naroda. Ko se je dne 22. januarja l. 1918. sestal plenum drž. zbora, je Seidler grajal državnopravne deklaracije Slovanov, ker so bile naperjene zoper integriteto dežel ogrske krone, a češki manifest z dne 6. januarja je proglasil za protidržaven. S tem je nameraval predvsem razbiti češko-jugoslovansko zvezo; toda dr. Korošec je ponovno poudaril popolno solidarnost Slovencev s Čehi. Ker se Seidlerju na ta način ni posrečilo zlomiti jugoslovansko-češkega odpora, je poostril vladni kurz proti Jugoslovanom. V tem je Wilson še točneje označil svoja načela in se jasno izrazil za pravico samoodločbe malih narodov, ki edina more jamčiti trajni mir. Seidler je skušal natrositi inozemstvu peska v oči s tem, da je dal izdelati nekak nov ustaven načrt; toda doma je prodirala misel za popolno osvobojenje že s tako elementarno silo v vse plasti ljudstva, da se za te vladne načrte sploh ni nihče več zmenil (do srede februarja se je izreklo za deklaracijo že 564 občin, duhovščina 35 dekanij ter 156.000 žen in deklet v 361 krajih). V začetku marca so začeli prirejati poslanci po do-

movini velike tabore (10. III. v Krškem, v Škofji Loki in v Kamniku, 17. III. v Št. Ilju pri Velenju in v Žalcu), v katerih so navduševali ljudstvo za nadaljnje boje. a dne 25. marca je izročilo ženstvo v Ljubljani dr. Korošcu nad 200.000 podpisov za deklaracijo. Ob tej priliki je priredila Ljubljana ogromno vsenarodno manifestacijo za osvobojenje. Ko se je pripeljal dr. Korošec že prejšnje popoldne v Ljubljano, je bil sprejet vprav triumfalno; na večernem komerzu je bil pa predmet nepopisnih ovacij vseh strank. Župan dr. Tavčar ga je pozdravil v imenu mesta, prelat Kalan v imenu SLS in dr. Albert Kramer mu je obetal zvestobo v imenu demokratske stranke in mu prisegal, »da nikdar več ne bo strup tistega sovraštva delil naših vrst«. Nekoliko neprijetno je dirnil vse le Kristanov govor, ki je poudarjal, da se bori socialistični proletarijat le za svoje razredne interese in za boljši kos kruha, a za narodne pravice se bo boril pozneje, ko pride čas za to. Izročitev podpisov se je izvršila naslednje dopoldne; tu so se ponovile manifestacije prejšnjega večera.

Istočasno ko je prisegal v Ljubljani ves narod na jugoslovansko zastavo, so pa zborovali na Dunaju nemški »Volksrati« ter nastopili posebno ostro proti zahtevam Jugoslovanov, češ da si ne puste odvzeti dohoda k Adriji. Zunanji minister Czernin je dober teden nato klical Nemce in Madjare v boj proti slovanskim veleizdajalcem. Vse to je še tesneje združilo Čehe in Slovence. Na velikem protestnem zborovanju dne 13. aprila v Pragi je izjavil dr. Korošec: »Skupno smo trpeli, skupno se bojujemo in skupno bomo zmagali«. Kot odgovor na to neupogljivost Slovanov se je začel Seidler koncem meseca aprila dogovarjati z nemškimi voditelji glede izpolnitve njih zahtev po omejitvi tiskovnega, zborovalnega in društvenega prava ter glede preganjanja onih duhovnikov in uradnikov, ki delajo za deklaracijo; razen tega je pa dne 4. maja kar naravnost in odločno izjavil, da tudi eventualna jugoslovanska država v okviru monarhije nikakor ne bo obsegala onega ozemlja, ki leži na poti do Adrije (t. j. slovenskega). Čeprav so Jugoslovani in Čehi odkrito izjavili, da odpovedo v slučaju izpolnitve nemških zahtev zvestobo prestolu in državi in da se ne bodo uklonili nobenemu enostranskemu oktroaju ustavnega vprašanja ter je v znak protesta dne 6. maja demisijoniral tudi dr. Žolger, je vendarle poskušal Seidler s silo ukloniti uporne Slovane. Sredi maja l. 1918. so si o priliki veličastne proslave jubileja praškega Narodnega divadla Slovenci in Čehi še enkrat prisegli zvestobo, po Sloveniji se je vršilo še nekaj taborov (v Postojni, na Bizeljskem, v Trbovljah, v Št. Vidu n. Ljublj. i. dr.), potem pa se je začelo preganjanje, ki je hotelo zadušiti ves pokret za svobodo.

Dne 25. maja je sprejel cesar zastopnike Nemcev in nemškutarjev iz južnih dežel, vlada je bila že poprej odgodila parlament, prepovedala vse manifestacijske shode, zaplenila v časopisju vsako svobodnejšo besedo in razdelila Češko na okrožja. Popolnemu absolutizmu so se pa kmalu začeli upirati celo Poljaki ter zahtevali sklicanje parlamenta. V Versaillesu so tedaj izjavili antantni zunanji ministri, da s simpatijami spremljajo prizadevanja Čehov in Jugoslovanov za osvobojenje. Vsled vratolomne notranje politike in pojemanja moči na frontah je postal ves položaj monarhije polagoma tako nevzdržen, da se je Seidler končno moral odločiti za zopetno sklicanje parlamenta. Na otvoritveni seji dne 16. julija se je še enkrat zavzel za nemški kurz v Avstriji, a teden dni nato je moral že prepustiti svoje mesto Hussareku, ki je kazal sicer pomirljivejše lice napram Jugoslovanom, toda spremenil ni dejansko nobenega Seidlerjevega ukrepa.

Ta pritisk vlade je sicer za nekaj časa ustavil javne manifestacije za Jugoslavijo, toda celokupnega gibanja nikakor ni niti zavrl, kaj šele prekinil. Politični voditelji so se v tem času predvsem prizadevali, da organizirajo doma trdno narodno fronto z ustanovitvijo skupnega Narodnega sveta za vse Jugoslovane v monarhiji, ki bi enotno vodil celokupno jugoslovansko politiko po vseh deželah ter predstavljal v slučaju kakih kritičnejših dogodkov vrhovno politično avtoriteto za vse Jugoslovane v monarhiji. Največja ovira pri tem je bil vprav hlapčevski oportunizem Pribičevićeve srbsko-hrvaške koalicije. Ko je bilo v Sloveniji deklaracijsko gibanje že v največjem razmahu, se je šele dne 3. decembra l. 1917. zganila na pritisk hrvaških narodnih krogov končno tudi koalicija ter podala v saboru neko krotko in vodeno izjavo, ki pa ni povedala ničesar. Dne 5. januarja l. 1918. jo je »Slovenec« v članku »Kaj pa ti, Hrvaška?« izrečno pozval, naj vendarle že pove, kaj misli, in organizira slično gibanje, kakršno je valovalo že več mesecev po vsej Sloveniji. Hrvaška vlada, katero je ravno koalicija podpirala, je odgovorila na ta in slične pozive s tem, da je začela ovirati dohod slovenskih listov na Hrvaško. Dne 1. marca se je peljal v Zagreb sam dr. Korošec, da bi pridobil hrvaške politike za ustanovitev skupnega jugoslovanskega bloka in Narodnega sveta. Toda ker ni hotela koalicija kot vodilna hrvaška stranka o tem niti slišati, je ostal njegov trud brezuspešen. Dne 2. marca je imel zato le sestanek z opozicijonalnimi voditelji, toda policija je vdrla v sejne prostore in sestanek razgnala. Posvetovanja so se nadaljevala nato v dr. Pavelićevem stanovanju. Jugoslovansko čuteča mladina je prirejala dr. Koroščcu velike ovacije, a zaradi odpora koalicije vendarle ni prišlo do kakega pravega sklepa.

Neposredno za temi posvetovanji je sicer izstopilo nekaj poslancev iz koalicije v znak protesta proti oportunistični, po željah budimpeštanskih mogotcev se ravnajoči politiki, toda večina je pod Wilderjevim in Pribičevićevim vodstvom vendarle vztrajala na dotedanji črti, ki je bila v praksi ista kot zloglasnih frankovcev. Za odločno jugoslovansko politiko v zmislu politike Jugoslovanskega kluba se je izrekla le Starčevićeva stranka prava, kateri se je začel proti koncu aprila približevati še Radić; koalicija pa je ostala slejkoprej brezbrižna za ves mogočni narodni pokret, ki je valoval vsenaokrog. To njeno sramotno ulogo je točno in izčrpno popisal »Slovenčev« zagrebški dopisnik dne 6. maja. Poudaril je, da je koalicija še slabša nego nekdanji madjaroni: samo da se vzdrži na vladi, glasuje za vse, kar žele Madjari. Da bi se ji ne bilo treba spominjati Zrinjsko-Frankopanske obletnice, je za 30. dan aprila in 1. dan maja l. 1918. odgodila saborske seje, a eden izmed njenih voditeljev, dr. Magdić, je dal v Varaždinu celo odstraniti črne zastave, izobešene v čast Zrinjskemu in Frankopanu. Nekaj poslancev koalicije se je sicer nagibalo k deklaracijski politiki dunajskega Jugoslovanskega kluba, a ker so imeli ti vpliv tudi na strankino glasilo »Hrv. Riječ«, jim je večina koncem meseca junija pod Wilderjevim vodstvom list iztrgala, nakar so ti poslanci z dr. Lorkovićem na čelu izstopili iz koalicije ter se izrekli za jugoslovansko politiko.

Slično kakor na Hrvaškem koalicja, je skušala na Kranjskem sabotirati politiko Jugoslov. kluba dr. Šusteršičeva skupina, le da so ostali vsi njeni napori brezuspešni. Po izstopu iz Jugoslov. kluba je namreč poskusil dr. Šusteršič razpustiti SLS in osnovati svojo stranko, toda Krekovi pristaši s prof. Remcem in prelatom Kalanom na čelu so ta udarec zoper SLS prestregli. Sestavili so takoj nove strankine organe, ki so se seveda postavili z vsemi svojimi silami ob stran politiki Jugoslov. kluba, dočim je ostal dr. Šusteršič s svojo »Slov. kmečko stranko« skoro osamljen. Ker je ostal ves njih trud brezuspešen, sta začela na poletje Šusteršič in Lampe škoditi SLS s tem, da sta jo hotela očrniti pred vlado kot nelojalno, kar bi bilo seveda izzvalo persekucije napram njej in bi iz tega kovala potem politični kapital zase. Povod za to sta našla v tem: v začetku gibanja za deklaracijo je bil habsburški okvir resno mišljen, vsled poznejših dogodkov, predvsem zaradi skrajno sovražne vladne in nemške politike napram Jugoslovanom se je pa ta okvir vedno bolj krhal, dokler ni postal na poletje l. 1918. zgolj še zunanji ščit proti vladnim persekucijam. Šusteršičeva skupina je skušala to dejstvo izrabiti in je n. pr. sredi meseca junija predlagal dr. Lampe v dež. odboru protest proti akcijam Jugoslovanskega odbora v inozemstvu, a 14 dni

nato je izdal na vsa županstva, ki so se še vedno v masah izrekala za deklaracijo, ukazujoč poziv, naj protestirajo proti Trumbićevim letakom. Obe slovenski stranki sta obsojali tako izzivanje ter vabili občine, naj se še nadalje izjavljajo za deklaracijo, češ da vsebuje ta itak tudi »habsburški okvir«. Da pa vendarle popolnoma odbijeta ost Šusteršič-Lampetovi nameri, sta šla dne 10. julija l. 1918. A. Kalan in dr. Tavčar v imenu svojih strank k deželnemu predsedniku, pri katerem sta podala formalno izjavo proti Trumbićevi akciji, a sta istočasno tudi poudarila svoje deklaracijsko stališče in protestirala proti persekucijam. Šusteršičevi ljudje so se maščevali s tem, da so v njegovem glasilu »Resnici« ironizirali deklaracijo, prepričevali bralce o brezupnosti politike Jugoslov. kluba in zalagali dunajsko »Reichsposto« z denuncijantskimi poročili iz Ljubljane.

Notranje strankarske razmere so se medtem po večletnem mrtvilu in krizah pri obeh vodilnih strankah popolnoma ustalile. SLS je srečno premagala Šusteršičev poskus puča, obnovila po vsej deželi svojo politično organizacijo in oživila »Vseslov, ljudsko stranko«. Štajerska »Narodna stranka« in kranjska »Nar.-napredna stranka« sta se že kmalu po novem letu 1918. izrekli za združitev, a dne 29. in 30. junija sta sklicali v Ljubljano zborovanje svojih zaupnih mož ter se tu fuzijonirali tudi formalno v »Jugoslovansko demokratsko stranko«. Dr. Tavčar je pisal še dne 27. t. m. v »Slov. Narodu«, da si ne obeta od nove stranke nič posebnega, češ da tudi s to še ne nastopi enakost, in tudi kapital še ne bo izgubil svoje moči, razen tega se je pa še odločno zavaroval proti temu, da bi se vtikala nova stranka v osebna imenovanja pri korporacijah, ki jih imajo v rokah liberalci. O kulturnem programu je poročal na ustanovnem zborovanju dr. Ravnihar. Izjavljal je spoštovanje verskemu čustvu kot nravnemu činitelju, poudarjal potrebo verske strpnosti in enakopravnosti, se izrekel proti izrabljanju verstva v politične svrhe in odrekel hierarhiji pravico vplivanja na politiko. »Jugoslovan« je pravilno pripomnil, da se pravtako politika ne sme izrabljati proti veri, in nazval gospodarski in socialni program, ki ga je sprejela stranka, za diletantski, toda izrazil je upanje, da bodo nekdanje odurne oblike političnega boja morda vendarle izginile za vedno. Za strankinega načelnika je bil izvoljen dr. Tavčar, a v posamezne njene organe so bili izbrani zastopniki predvojnih staroliberalcev in mladoliberalcev (ti so si bili osnovali že jeseni l. 1917. svoj tednik »Domovina«). Dočim so torej resni vojni časi liberalno stranko vendarle konsolidirali in ji vlili novega življenja, so pa povzročili v socialistični precej hudo notranjo krizo. Iv. Cankar je drastično dejal v nekem predavanju

v Trstu meseca aprila l. 1918., da so bili socialistični propagatorji na Slovenskem po rodu in deloma tudi po jeziku Slovenci, po vzgoji in mišljenju pa pristni Nemci. Vse vodilne osebnosti slovenske socialistične stranke z dr. Tumo in A. Kristanom na čelu so stale v popolni idejni odvisnosti od svojih nemških sodrugov na Dunaju. Mogočnega osvobodilnega gibanja svojega naroda niso razumevale, zato so ves pokret opazovale zgolj od strani (primerjaj A. Kristanov govor ob priliki izročitve podpisov dr. Koroščcu). Temu stališču »starih« so se začeli upirati že na jesen l. 1917. »mladi« izobraženci pod vodstvom A. Prepeluha in A. Štebijeve ter skušali doseči, da se stranka v svoji celoti priključi vsesplošnemu narodnemu gibanju. Ker s tem niso uspeli, je nastal razdor: »stari« so odstranili Štebijevo iz uredništva »Napreja«, a »mladi« so si osnovali »Slov. socialno matico« ter začeli izdajati revijo »Demokracija«. Stališče starih je odobril tudi X. strankin zbor dne 25. in 26. decembra l. 1917. z izgovorom, da se je izrekla stranka za deklaracijsko idejo že l. 1909. s takozvano »tivolsko resolucijo«.

Tako so se torej slovenske politične stranke do poletja l. 1918. konsolidirale na znotraj ter se izvzemši Šusteršičeve skupine ter Tuma-Kristanovega krila socialistične stranke vse tudi formalno in z navdušenjem izrekle za program, ki ga je zastopal Jugoslovanski klub in ki ga je z neštetimi izjavami in manifestacijami osvojilo vse slovensko ljudstvo. Ker so medtem dogodki na bojiščih kazali, da se približuje usodna odločitev, se Slovenci niso mogli več ozirati na strahopetni oportunizem srbsko-hrvaške koalicije kot formalne predstaviteljice banovinskih Hrvatov, temveč so po nekaterih predposvetovanjih sklenili ustanoviti in organizirati Narodni svet vsaj za avstrijske Jugoslovane. Ustanovitev se je izvršila sredi meseca avgusta v Ljubljani. Prvo posvetovanje je bilo dopoldne dne 16. t. m. v magistratni dvorani. Tu je bilo določeno, da imajo v Narodnem svetu VLS 18 zastopnikov, JDS 10, Trst 2, Dalmacija 12 in Istra 5, za slovenske socialiste so pa prihranili 3 mesta. Za predsednika je bil izvoljen dr. Korošec, ki je izjavil, da se smatra Narodni svet že sedaj za organ skupnega Narodnega veća v Zagrebu, ki se mora v kratkem ustanoviti. Na popoldanski seji so razpravljali o organizaciji Narodnega sveta, zvečer se je pa vršil veličastni sprejem češkili in poljskih parlamentarcev, ki so prispeli, da podčrtajo važnost tega znamenitega dne ter konferirajo z jugoslovanskimi politiki. Naslednje dopoldne so se zaključila posvetovanja Narodnega sveta, češki in poljski zastopniki so se pa poklonili škofu Jegliču, »jugoslovanskemu Mercierju«. Popoldne se je vršila najprej seja Jugoslovanskega kluba, nato pa skupna seja ju-

goslovanskih, čeških in poljskih parlamentarcev, na kateri so ugotovili soglasnost glede svojih končnih ciljev in taktike. Zvečer se je vršil od navdušenja prekipevajoč komerz, na katerem so kljub policijski prepovedi govorili zastopniki vseh zbranih narodov. Naslednji dan (18. VIII.) so se odpeljali vsi k odkritju Krekove spominske plošče v Št. Janž. Na vseh postajah so se vršili navdušeni pozdravi in sprejemi, a v Št. Janžu se je zbrala vsa Dolenjska. Policijsko uradno poročilo na notranje ministrstvo je dejalo, da so bili vsi dnevi »glasen protest proti obstoječi državni obliki in spodbuda za slovanske narode, da vztrajajo v boju za lastno, neodvisno, po načelu samoodločbe ustvarjeno državo, ki se žal od dne do dne bolj oddaljuje od okvira avstro-ogrske krone«.

Meseca septembra se je Hussarek na vse kriplje prizadeval, da zadrži sredobežne slovanske sile monarhije. Pisal je škofu Jegliču pismo, v katerem ga je rotil, naj se vrne s svoje dotedanje smeri. Toda dr. Korošec je že dne 26. julija povedal ministrskemu predsedniku, da ne odvrnejo Slovencev od njih cilja ne preganjanja in ne intrige. Različne slovenske kulturne, politične in stanovske organizacije so stopale v medsebojne zveze, ustanovili so se posebni odseki Narodnega sveta za Trst, Goriško, Koroško in Štajersko. Vse se je pripravljalo na osvobojenje. Ta čas si je avstrijski zunanji minister Burian z raznimi brezuspešnimi notami na Wilsona prizadeval doseči mir in s tem preprečiti notranje razkrajanje monarhije. Toda stoletna stavba je bila zapisana smrti. Dne 15. septembra je začela srbska armada na solunski fronti z ofenzivo, ki je povzročila v 14 dneh popolno razsulo in kapitulacijo bolgarske armade, na francoski fronti pa je bil zlomljen odpor nemških armad, ki so se začele proti koncu septembra vedno hitreje umikati. Na nemško časopisje so ti dogodki porazno vplivali in začeli so pisati za sporazum s Čehi in z Jugoslovani. Toda vlada še vedno ni uvidela, da je vse izgubljeno. Še dne 2. oktobra je govoril Hussarek v seji parlamenta, da bi vlada končno pristala na združitev Hrvaške z Bosno in eventualno tudi z Dalmacijo, toda v debati mu je dr. Korošec zaklical, da avstrijska vlada sploh ni več upravičena govoriti v imenu zatiranih narodov. Tri dni nato sta morali centralni velesili prositi za mir; izjavljali sta, da sprejmeta vse Wilsonove pogoje.

Ko se je odpravljal bolgarski car že čez mejo in je srbska armada naglo prodirala v domovino, ko se je nemška vojna umikala iz Francije in se Avstro-Ogrska monarhija nahajala v agoniji, se je končno ojunačila tudi Pribičevićeva srbsko-hrvaška koalicija ter izjavila, da je pripravljena opu-

stiti svojo zahtevo zgolj po združitvi hrvaških dežel in sprejeti program Koroščevega Jugoslovanskega kluba. S tem je postala možna ustanovitev skupnega Narodnega veća za vse Jugoslovane v monarhiji. Dne 5. ter 6. oktobra so se vršila v Zagrebu tozadevna posvetovanja pod Koroščevim predsedstvom. Toda Pribičevićeva koalicija menda še ni bila popolnoma prepričana o končnem porazu osrednjih velesil, ker je še vedno odlašala z definitivno odločitvijo. Ko so se pa začele srbske armade bližati že Nišu in so bile nemške vojske že na pravem pravcatem begu, centralni velesili pa tik pred kapitulacijo, je dne 9. oktobra vendarle tudi ona sklenila stopiti v Narodno veće. S tem so padle zadnje ovire. Ostale stranke so bile že poprej imenovale svoje zastopnike, in dne 17. oktobra se je vršilo pravo ustanovno zborovanje Narodnega veća, za čigar predsednika je bil izvoljen dr. Korošec, za podpredsednika pa pravaš dr. Pavelić ter koalicijonaš Svetozar Pribičević.

Popolno osvobojenje je bilo pred durmi. Dne 8. oktobra so zapustili Čehi parlament, češ da nimajo v njem iskati ničesar več. Štiri dni nato je bil dr. Korošec zadnjič pozvan k cesarju Karlu, ter je plakajočemu monarhu povedal, da so vsa prizadevanja za ohranitev monarhije prepozna, ker je usoda že odločila. Dne 16. oktobra je ponujal cesar v posebnem manifestu »svojim zvestim narodom« preosnovo Avstrije v zvezno državo svobodnih narodov, a kot odgovor nanj je izdalo tri dni nato Narodno veće manifest s podpisom predsednika dr. Korošca ter obeh podpredsednikov. V njem se je izreklo za popolno združenje Slovencev, Hrvatov in Srbov ne glede na državne meje ter izjavilo, da prevzema odslej v svoje roke vse vodstvo naroda. Popolno razsulo Avstro-Ogrske je bilo v teku. Nemci so sklenili ustanoviti samostojno Nemško Avstrijo, Reko je zasedel Jelačičev polk, Narodni svet je pozval vse občine, naj ustanove v svrho vzdrževanja reda krajevne odbore Nar. sveta in Narodne straže, dr. Šusteršič in Lampe sta izročila posle dež. odbora dr. Trillerju in zbežala, 25. oktobra je odstopil Hussarek, nakar je sestavil Lammasch še zadnjo navidezno avstrijsko vlado. Že tri dni nato je izrekla Avstro-Ogrska v posebni noti na Wilsona svojo popolno kapitulacijo. Slovenski narod tega bliskovitega odigravanja dogodkov že niti ni več zasledoval, temveč je dne 29. oktobra proklamiral v Ljubljani med nepopisnimi manifestacijami vsega naroda popolno osvobojenje.

To osvobojenje je bilo duševno pač dobro pripravljeno, ne pa tehnično in prav nič poskrbljeno za to, kaj naj nadomesti rušeči se avstrijski upravni aparat. Tedaj se napotita dne 29. oktobra dopoldne dr. Izidor Cankar in dr. Brejc, ki je bil pri-

spel par dni poprej iz Celovca, k dr. Tavčarju in mu predlagata takojšnje osnovanje »Narodne vlade«. Ta je na predlog pristal, in še tisto popoldne se je vršila v posvetovalnici Jugoslov. tiskarne konferenca zastopnikov VLS in JDS pod Tavčarjevim predsedstvom[69]. Ob tej priliki je bilo dogovorjeno takojšnje osnovanje Narodne vlade, sestoječe iz predsednika Jos. Pogačnika in 12 poverjenikov (SLS 6, DS 5 in soc. 1). Narodna vlada je javila svojo ustanovitev takoj telefonično zagrebškemu Narodnemu veću, ki jo je še tisti večer brzojavno potrdilo, nakar se je že ob 19. uri sestala k svoji prvi seji. Nekatere mladoliberalce, ki so želeli istočasno dobiti od Narodnega veća nekak »mandat« za Slovenijo, je ta sestava vlade neprijetno dirnila v njih ambicijah, in so zato poskušali naslednje dneve delati težave, toda našli niso nobenega odziva. Takoj po prvi seji se je podalo zastopstvo Narodne vlade javit dež. predsedniku Attemsu, da je njegove oblasti konec. Ta je brez obotavljanja zapustil deželo, večina nemškega uradništva je z njim zbežala. S tem je bil nekrvavi prevrat končan in Slovenec na svoji zemlji svoj gospod.

Dr. Korošec se je bil z dr. Čingrijo po naročilu Narodnega veća že poprej odpeljal v inozemstvo[70], da stopi v stik z antantnimi vladami glede priznanja Nar. veća za zakonito vlado zavezniške države S. H. S. in da se dogovori z Jugoslov. odborom ter srbsko vlado glede zedinjenja obeh držav. Od 6. do 9. novembra so se vršila v Ženevi pogajanja med predsednikom srbske vlade Pašićem, Jugoslovanskim odborom in zastopniki Narodnega veća. Sklenjena je bila takozvana »ženevska pogodba«, ki je pa potem srbska vlada, očividno v sporazumu s Pašićem, ni odobrila. V domovini je vladalo v tem času stanje, kakršno pač poraja vsaka taka revolucija. Preko slovenskega ozemlja so hiteli z italijanske fronte stotisoči sestradanih vojakov, a za njimi je pritiskala italijanska armada. Dne 15. novembra so dospele italijanske čete že do Logatca. Tu jih je pa z drzno zvijačo ustavil srbski podpolkovnik Švabić na čelu majhne čete, ki jo je v Ljubljani v naglici sestavil iz vračajočih se srbskih vojnih ujetnikov. Ker so bile vsled nastalih dogodkov nemogoče kakršnekoli zveze med dr. Korošcem in domovino, je vladala tu največja nervoznost, pojavile so se zopet prve animoznosti med strankami (le v Nar. vladi je vladala popolna harmonija in so bili vsi njeni sklepi soglasni), in JDS je, kot v nekdanjih časih, že polagoma začela

[69] Za te in še več drugih podatkov v tej knjigi se imam zahvaliti dr. J. Brejcu.

[70] Pridružil se jima je tudi dr. G. Žerjav in fungiral kot nekak Koroščev tajnik, čeprav ga od kompetentnih činiteljev ni bil zato nihče naprosil, ne pooblastil.

monopolizirati vse jugoslovansko rodoljubje zase. Italijanska nevarnost, popolna zmeda na Hrvaškem in vesti, da srbska vlada ni priznala ženevske pogodbe, so povzročale vedno večjo v z n e m i r j e n o s t in silile Narodno veće, da pride čim prej na jasno s Srbijo. Dne 19. novembra je dr. Kramer obvestil Narodno vlado, da je prejelo Narodno veće dopis dalmatinske Nar. vlade, ki je predlagala takojšnje z e d i n j e n j e s S r b i j o, in sicer v obliki, ki je dopuščala od strani Srbije vse možnosti samovolje. Dr. Kramer je nujno prosil, naj se ta predlog takoj in soglasno sprejme. Zastopniki JDS, ki so ob tej priliki izjavili, da so po svojem mišljenju vsi republikanci, so bili za predlog, dočim sta navedla dr. Brejc in A. Kristan več tehtnih pomislekov, češ da to nasprotuje vsakršnim demokratičnim načelom. Ker ni bilo mogoče doseči edinosti, se je na Kalanov predlog prepustilo sklepanje Nar. veću. To se je sestalo k svoji seji dne 24. novembra in formuliralo še dokaj primerna navodila 28 članski deputaciji, ki naj bi odpotovala v Belgrad in izvedla akt zedinjenja obeh držav. Zastopniki SLS so že na seji Nar. veća izrečno zahtevali, da mora zedinjenje zajamčiti popolno enakopravnost vseh treh narodov in najširšo demokracijo. V 28 člansko deputacijo sta bila izvoljena za SLS dr. Korošec in dr. I. Cankar. Ker je bil Korošec še vedno odsoten, ga je nadomeščal dr. Brejc. S Cankarjem sta prispela v Belgrad, ko so bili ostali delegati že tam in so na svojih sejah vnovič neprestano razpravljali o zedinjenju. Sejam je predsedoval Svetozar Pribičević, ki je imel glavno besedo. Delegata SLS sta dobila takoj vtis, da želi Pribičević povsem pretvoriti navodila Nar. veća v korist prevlade Srbstva in centralizma. Nekateri Hrvati so se skušali temu upirati. Njih stališče je krepko podpiral dr. Brejc (njegovo stališče je odobraval tudi dr. Kramer, za kar ga je potem Pribičević ostro nahrulil), toda vsled popolne nedoraslosti večine Hrvatov in številčne šibkosti zastopnikov SLS, je vendarle vedno zmagal Pribičević. Opozicija je skušala zavleči vso stvar dotlej, da prispe že vračajoči se Korošec, toda ministru St. Protiću, ki je bil že poprej s Pašićem vred izigral ženevski pakt, ter Pribičeviću je bilo očividno mnogo ležeče ravno na tem, da se izvrši akt formalnega zedinjenja še pred Koroščevim prihodom. Pod pretvezo, da mora regent odpotovati takoj v Pariz, se je Pribičeviću res posrečilo pripraviti delegate do tega, da so pristali na zedinjenje brez kakršnekoli obveznosti od strani srbske vlade. Dne 1. decembra je dr. Pavelić v imenu Narodnega veća slovesno prebral posebno adreso na regenta Aleksandra, nakar je ta odgovoril in razglasil v imenu kralja Petra zedinjenje države SHS s Srbijo v enotno k r a l j e v i n o S r b o v, H r v a t o v in S l o v e n c e v.

S tem je bilo končno izvršeno zedinjenje Jugoslovanov, izvzemši Bolgarov, v samostojno državo. Dne 2. decembra l. 1918. se je v r n i l iz inozemstva tako težko pričakovani d r. K o r o š e c. Odpeljal se je takoj naslednji dan v Belgrad, kjer je pa našel že dovršena dejstva. Narodno veće je bilo namreč že izdalo proglas, da je njegova funkcija končana. Začela so se pogajanja za sestavo p r v e o s r e d n j e v l a d e. Po dolgotrajnih pregovorih je dobila mlada država dne 20. decembra tudi to, s Stojanom Protićem kot predsednikom in dr. Korošcem kot podpredsednikom na čelu. Dne 6. januarja l. 1919. je izšel še r e g e n t o v m a n i f e s t, podpisan tudi od vseh ministrov, ki je vsem novim državljanom slovesno razglasil osvobojenje in zedinjenje. Za slovenski narod se je začela docela nova doba novega dela in tudi novih bojev.

3. Katoliško gibanje od III. kat. shoda do prevrata.

Vzporedno s temi burnimi dogodki v avstrijski in splošni slovenski politiki se je razvijalo v tej dobi tudi s l o v e n s k o k a t o l i š k o g i b a n j e. S III. kat. shodom meseca avgusta l. 1906. je bilo v glavnih potezah dovršeno oblikovanje katoliškega gibanja; obenem je pa prodrlo to že tudi v vse pokrajine slovenske zemlje ter si osvojilo vse sloje slovenskega naroda, izvzemši meščanstva. S požrtvovalnimi trudi negovana setev je dozorevala, in bližala se je žetev. Trdi boji dolgih let so privedli do popolne zmage. T r i u m v i r a t t a l e n t o v, kakršni so bili dr. Krek, dr. Šusteršič in dr. Lampe, je prišel do popolnega uveljavljenja in razmaha.

Pozimi l. 1906/7. je bil boj za splošno in enako volilno pravico v državni zbor dobojevan. Volitve meseca maja l. 1907. so rodile rezultat, kakršnega je vsak pričakoval. Od 23 slovenskih mandatov so si jih priborili katoličani 17 in zbrali zanje nad 98.005 glasov (liberalci 34.000). Bili so to po ogromni večini kmetiški glasovi. Zato ni čudno, če je dobivala SLS vedno izrazitejši a g r a r n i z n a č a j, čeprav je sama ponovno poudarjala, da hoče biti slejkoprej ljudska stranka, to je stranka vseh delovnih slojev. Dne 9. marca je objavil »Slovenec« uvodnik, v katerem je izrečno poudarjal, da bo vsak izvoljeni poslanec zastopnik vse dežele in da je vsak kandidat SLS kandidat cele stranke, češ da morajo priti do besede vsi stanovi. Ker je pa tvoril kmetiški stan veliko večino slovenskega naroda in daleko pretežni del strankinih pristašev, je popolnoma umevno, da mu je posvečala SLS vedno večjo pažnjo. Izpopolnjevala je kmetiško, že proti koncu prejšnje dobe započeto stanovsko-po-

litično organizacijo, ki naj bi tvorila jedro in glavno oporo stranke. Dne 18. februarja l. 1907. se je n. pr. vršil v Kranju shod »Kat. polit. društva za kranjski okraj«, ki je sklenil razpust društva, a namesto njega se je že takoj na tem shodu ustanovila »Kmečka zveza za kranjski okraj«. Slične reorganizacije preživelih katol. političnih društev v stanovsko-politične Kmečke zveze so se izvršile v naslednjih mesecih tudi po mnogih drugih okrajih. Na jesen l. 1907. so delovale Kmečke zveze že skoro po vseh okrajih, kar je dalo liberalcem povod, da so začeli hujskati meščanstvo proti kmetom, čeprav so se že poprej tudi sami skušali uveljaviti na kmetih z ustanavljanjem »Slov. kmetiških društev«. »Slovenec« jih je dne 15. februarja l. 1907. svaril, naj ne začenjajo boja med stanovi, ki bi škodoval največ njim samim. To se je pokazalo že pri deželnozborskih volitvah meseca februarja l. 1908., kajti povsod po kmetih so z ogromno večino zmagali kandidati SLS, dočim liberalci po mnogih okrajih niti kandidatov niso mogli postaviti.

Z državnozborskimi in deželnozborskimi volitvami je postala SLS politična gospodarica Kranjske, njena politična organizacija je bila v stanovski obliki izvedena že po vsej deželi[71]. Že dolgo občutena potreba po osnovanju stalnega strankinega tajništva je postala neodložljiva. Do realizacije je prišlo meseca avgusta l. 1908., ko je bil za prvega tajnika nastavljen dr. Val. Rožič. Svoje prve prostore je dobilo tajništvo v »Katoliški tiskarni«, a se je že sredi meseca novembra preselilo v poslopje »Ljudske posojilnice«, kjer je stanoval tudi dr. Šusteršič. Ko se je dne 16. novembra l. 1908. vršilo zborovanje strankinih zaupnikov, je mogel dr. Šusteršič ugotoviti, da stoji v taboru SLS vsa dežela in da se po dolgoletnem boju za demokratizacijo deželnozborskega volilnega reda pripravlja zmagovita stranka tudi na formalni prevzem absolutnega gospodstva v kranjski deželni upravi. Proslavljal je vzorno disciplino strankinih pristašev in poudaril potrebo izpremembe strankinega organizacijskega statuta, češ da temelji ta še na sklepih iz l .1902., ki pa v sedanjih izpremenjenih razmerah nikakor ne zadostuje več. Dotlej so namreč tvorili strankine instance zbor zaupnikov, osrednji odbor in vodstvo stranke, sestoječe le iz ozkega kroga; toda živa potreba sili zlasti na razširjenje vodstva z zastopniki vseh okrajev in stanov. To naj tvori v bodoče nekak strankin parlament, v svrho reševanja tekočih poslov naj se pa izvoli še poseben izvršilen odbor. Vsi

[71] Jeseni l. 1908. so že delovale Kmečke zveze za naslednje okraje, oziroma dekanije: Vrhnika, Vipava, Trebnje, Logatec, Novo mesto, Kamnik, Kranj, Moravče, Bela krajina, Ljubljanska okolica, Ribnica, Kočevje in Postojna.

predlogi za reorganizacijo stranke so bili sprejeti in izvoljeni novi člani vodstva (na majhen odpor je naletela le izvolitev Stanonika). Razen tega so bili ob tej priliki določeni tudi kandidati za volitve v splošno kurijo deželnega zbora (majhen boj je nastal le zaradi dr. Pegana in Vehovca za žu-
ženberški okraj).

Po novem letu 1909. je stalo v stranki v ospredju vprašanje socialnega zavarovanja. Vlada je bila namreč predložila že meseca novembra prejšnjega leta parlamentu načrt zakona za splošno socialno zavarovanje. O priliki zborovanja strankinih zaupnikov je dr. Šusteršič poudarjal, da SLS pozdravlja zavarovanje, toda medtem so začeli liberalci proti zavarovanju strastno agitacijo, češ da hočejo naložiti »klerikalci« s tem kmetu le novo plačevanje. Njih gonja in agitacija je imela ta uspeh, da so se začeli upirati zavarovanju tudi trdnejši posestniki iz vrst SLS. Enako so postala mnenja deljena tudi med poslanci. Glede na to je sklenila stranka, naj odloči v vprašanju ljudstvo samo na posebnih, v to svrho sklicanih shodih. Prvi tak shod se je vršil dne 31. januarja l. 1909. v Ljubljani za kmetiško ljudstvo iz ljubljanske okolice in kamniškega okraja. Ker je stalo zavarovanje v ospredju vsega zanimanja, je bila udeležba vprav ogromna. Dr. Šusteršič je v uvodnem govoru, videč razpoloženje zborovalcev, nastopil v dokaj mili obliki proti zavarovanju, ostrejši je bil pa dež. poslanec Mandelj (ta je pozneje presedlal k liberalcem). Nato je dr. Krek v znamenitem govoru z vsem ognjem zagovarjal zavarovanje. Toda vsi njegovi stvarni dokazi so bili bob ob steno; pri glasovanju je bilo zavarovanje odklonjeno z vsemi glasovi, le pet rok se je dvignilo zanje. Dva dni nato se je vseslovenski shod krščsoc. delavstva sicer izrekel za zavarovanje, toda odločitev na prejšnjem kmetiškem shodu je bila tako porazna, da stranka nadaljnjega plebiscita niti ni več poskušala.

Toda zagovornikov zavarovanja ta neuspeh ni oplašil. Dne 15. februarja je priredil dr. Lampe shod v Šmartnem pri Litiji, kjer je ostro ožigosal zlasti agitacijo liberalnih učiteljev, češ da sami neprestano zahtevajo zvišanje svojih plač, toda če bi se jim ugodilo, bi stalo to skoro toliko, kakor prispevki ljudstva za socialno zavarovanje. Dr. Žitnik je objavil v »Slovencu« več toplo pisanih razprav za zavarovanje, a tudi liberalci niso odnehali. Izdali so brošuro »Nov davek za kmeta ali socialno zavarovanje« (avtorstvo te brošure so pripisovali dr. Žerjavu), polno demagoških podtikanj in lažnivih zavijanj; razen tega so pa še po shodih hujskali proti zavarovanju. Glede na to je objavil dne 10. aprila dr. Krek v »Slovencu« uvodnik z naslovom »Ali s pametjo ali s polenom«, v katerem je ostro ožigosal liberalno hujskanje ter napovedal svojo brošuro o načrtu zava-

rovanja. Devet dni nato je ponovno obravnavala vprašanje tudi seja vodstva SLS. Ugotovila je, da je odpor ljudstva proti zavarovanju predvsem plod liberalnega hujskanja (razbijali so celo shode, na katerih so katol. govorniki pojasnjevali tozadevni načrt zakona). Zato je bilo sklenjeno, da je treba ljudstvo o nameravanem zavarovanju najprej temeljito poučiti, nato naj se pa vnovič izjavi in odloči. Dr. Krek je res izdal napovedano brošuro »Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva«, v kateri je temeljito pojasnil ves vladni zakonski načrt in se z vso svojo prepričevalno toplino zavzel za zavarovanje. Ker je pa zaradi nastalega položaja v parlamentu padel zaenkrat načrt v vodo, je polagoma zaspala vsa stvar tudi v domovini.

Spomladi in poleti l. 1909. je bila SLS silne boje z Bienerthovo vlado zaradi njenega protijugoslovanskega kurza in zaradi slovenske univerze. »Slovanska jednota«, katere središče so bili poslanci VLS in dejanski voditelj dr. Šusteršič, je z žilavo obstrukcijo onemogočila vsako redno parlamentarno delo. Ker so se liberalci zaradi svoje dvorezne politike na Dunaju ter objavo liberalno-nemške pogodbe dodobra kompromitirali med narodom, je slavila SLS prave triumfe zmagoslavja. To je pokazal zlasti njen velikanski shod v Ljubljani dne 18. julija, na katerem so nastopili med ogromnimi ovacijami zastopniki iz vseh slovenskih dežel. Posledica tega boja proti vladi in strnjenega nastopa vseh slovenskih pokrajinskih katoliških strank je bila misel za njih tesnejšo medsebojno zvezo. Dne 22. septembra je razpravljalo ob navzočnosti zastopnikov iz Goriške, Štajerske in Koroške o tem vodstvo kranjske SLS. Dr. Brejc je predlagal, naj bi razširila kranjska SLS svoje delovanje enostavno tudi na druge slovenske dežele. Nekaj dni nato je nastopila tudi mariborska »Straža« za strnitev vseh pokrajinskih katoliških strank v skupno »Vseslovensko ljudsko stranko«. Toda praktični razlogi so glede na različne razmere in potrebe posameznih strank v domačih deželah privedli končno le do federativne združitve v »Vseslov. ljudsko stranko«. Ustanovno zborovanje je bilo sklicano za 17. dan oktobra v Ljubljano. Ravno prejšnji dan je bilo zaključeno zasedanje kranjskega deželnega zbora, v katerem je razvila stranka izredno inicijativnost in že začela z vso paro izvrševati širokopotezni program za gospodarsko povzdigo dežele. Zanimanje in navdušenje za to zborovanje je vladalo v vseh slojih. Dr. Krek je napisal na predvečer zborovanja v »Slovencu« udeležencem ognjevit pozdrav, v katerem je dejal, da se uresničuje desetletno hrepenenje po združeni Sloveniji. Naslednji dan je prihitelo v Ljubljano nad 4000 katoliških zaupnikov iz slovenskih pokrajin, razen teh pa še zastopniki Hrvatov (St.

Radić) in Čehov (Kotlar), Poljaki so pa poslali pozdrave. Zborovanje, na katerem so govorili Šusteršič, Krek, Grafenauer, Korošec i. dr., je izzvenelo v navdušeno manifestacijo za VLS in zedinjeno Slovenijo. St. Radić je proslavljal dotedanje delo in načela stranke, češ: »Vi ste bili tisti, ki ste prvi na slovanskem jugu postavili na tron kmeta«. Posebno toplih manifestacij je bil deležen »prvi naš ljudski tribun« dr. Krek. Za načelnika VLS je bil seveda izvoljen dr. Šusteršič, za podnačelnike pa dr. Brejc, dr. Gregorčič in dr. Korošec. Vsi strankini listi so podčrtavali važnost tega »zgodovinskega dne«, ko se je »vsa Slovenija združila v enotno SLS«; dogodek so obširno beležili in komentirali tudi tuji listi, posebno simpatično češki in hrvaški.

Po reorganizaciji SLS in ustanovitvi VLS je dobilo katoliško politično gibanje na Slovenskem svojo končno obliko. Odslej je bilo vse stremljenje posvečeno predvsem podrobni vzgoji in organizaciji strankinih pristašev po deželi. Na čelo tega dela je stopalo že orlovstvo, v katerem se je vršila vzgoja najbolj smotreno. Sredi meseca novembra l. 1909., je priredila SKSZ celo poseben štirinajstdneven mladeniški tečaj za vzgojo podeželskih voditeljev političnih, gospodarskih in prosvetnih organizacij. Deželni odbor je začel kmalu nato prirejati po vsej deželi kmetiške tečaje (prvi se je vršil meseca januarja l. 1910. v Šmartnem pri Litiji). Na teh udeleženci niso dobivali le pobud in osnovnih pojmov za umno kmetovanje, temveč tudi nekaj splošne gospodarske in državljanske vzgoje. Spričo takega živahnega in intenzivnega dela je stranka igraje odbila napad, ki so ga uprizorili liberalci meseca novembra l. 1909. z zlorabljanjem škofove brošure »Ženinom in nevestam«. Njih orožje se je obrnilo hitro proti njim samim; dne 21. t. m. je na 57 shodih odmevalo od protestov proti liberalnim metodam političnega boja. Stranka je naraščala od meseca do meseca, in vse prizadevanje agilnih mladoliberalcev ter učiteljev, da bi ustavili ta tok, je ostalo brezuspešno. To se je pokazalo zlasti o priliki dopolnilnih državnozborskih volitev v Beli krajini sredi meseca oktobra l. 1910., pri katerih je zmagala SLS z več kakor tričetrtinsko večino, čeprav to ni bil njen najtrdnejši volilni okraj in so liberalci uporabili vsa sredstva, ker so celo upali, da prodro. Mesec dni nato so kapitulirali liberalci tudi v Kmetijski družbi, ki je bila dotlej vedno v njih rokah. SLS je potem pri tej družbi naslednje leto izpremenila volilni red brez kakršnekoli nekorektnosti tako, da je postal vsak up liberalne gospode nanjo nemogoč.

Meseca junija l. 1911. so se vršile zopet državnozborske volitve, pri katerih je doživela SLS pravi triumf zmagoslavja. Dobila je vkljub manjši udeležbi nego l. 1907. skupaj 98.000 glasov (lib. 36.000 in soc. 15.700) in osvojila,

izvzemši kraškega, vse slovenske kmetiške mandate. Liberalci so si mnogo prizadevali, da bi ohranili na kmetih vsaj nekaj svojih pozicij in so poskušali osnovati v to svrho pred volitvami posebno »Gorenjsko kmečko stranko«, nato »Zvezo slov. kmetov« za vso Kranjsko s posebno »Kmečko pisarno« v Ljubljani, postavljali so po kmetiških okrajih razne »neodvisne« kandidate itd., toda ves njih trud je bil zaman. Kmet je stal strnjeno in trdno v vrstah SLS, a ta je ob vsaki priliki zastopala tako v deželnem kakor tudi v državnem zboru predvsem kmetiške interese. Glede na to se je n. pr. izrekla proti odpretju mej za srbsko in rumunsko živino in proti uvozu argentinskega mesa, kar so poleg njenega glasovanja za vojaške kredite izrabljali proti njej zlasti socialisti. Po vsej Avstriji je bila namreč zavladala v poslednjih letih zaradi slabe zunanje in gospodarske politike prav močna gospodarska depresija, ki se je izražala zlasti v opasno naraščajoči draginji. Ta je dala tako socialistom kakor tudi liberalnemu meščanstvu povod za hujskanje proti kmetiškemu ljudstvu in proti agrarnim strankam, čeprav je to gospodarsko krizo občutil prav tako močno tudi kmet (stanje živine se je občutno skrčilo, zadolževanje je naraščalo, kmet je bežal zopet v večjih množinah na tuje itd.).

Dočim je združila torej SLS v svojih vrstah že skoro vse kmetiško ljudstvo, je pa prodirala v mestih le korakoma. Na eni strani ji je oviral pohod njen agrarni značaj, na drugi desetletna liberalna in svobodomiselna tradicija meščanstva, na tretji strani spretno liberalno izrabljanje nacijonalističnih krilatic, a na četrti strani veliki vpliv liberalnega časopisja na miselno leno in v bistvu konservativno slovensko meščanstvo, kateremu se ni popolnoma odtegoval niti del pristašev SLS po mestih. Tem je posvetil Krek že dne 20. decembra l. 1910. poseben »Slovenčev« uvodnik »V kavarniškem dimu«. V tem uvodniku je nastopil jako ostro proti onim večnim nezadovoljnežem, na katere je imelo liberalno časopisje stalno velik vpliv, češ da so ti za stranko le breme in da je zmagovala stranka le z onimi svojimi pristaši, ki so stali v bojih v vsakem slučaju neomajno, čeprav vsi opljuvani od nasprotnikov. SLS je dobro čutila ta vpliv nasprotnega tiska, zato je »Slovenec« po volitvah ponovno poudarjal važnost časopisja in njega razširitve, pomen sistematičnega dela prosvetnih organizacij, neprestanih shodov ter orlovstva, ki naj bi paraleliziralo vplive sokolstva.

Z bojem proti Bienerthu, z ustanovitvijo VLS in z volitvami l. 1911. je doseglo slovensko katoliško politično gibanje v predvojni dobi nekak svoj višek, po katerem so začeli polagoma nastopati rahli notranji znaki stagnacije. V deželnem zboru in odboru je sicer stranka razvijala še vedno ne-

zmanjšano inicijativnost, toda na Dunaju je začenjal njen boj že popuščati na svoji energiji. Le poglejmo dejstva: na Krekov predlog je bila meseca februarja l. 1912. ustanovljena deželna gospodarska šola v svrho vzgoje kmetiških mladeničev za javno življenje in za umne gospodarje; isti mesec je obč. zbor Kmetijske družbe sprejel nova pravila, s katerimi je dobila SLS to važno kmetiško gospodarsko institucijo trdno v svoje roke; pri občinskih volitvah, ki so se vršile tisto pomlad, je zmagala stranka skoro v vseh kranjskih občinah; jeseni je dosegel »Slovenec« naklado 10.000 izvodov; število prosvetnih in gospodarskih organizacij je še vedno naraščalo. Toda na drugi strani se je začela politika stranke na Dunaju polagoma že odmikati od svojega pravega temelja in od edino pravilnih vidikov. Ti namreč morejo in morajo biti za majhen narod, ki ne soodločuje pri poteku celokupne državne politike, izključno le interesi lastnega naroda, ne glede na državo, ki je nekaj sekundarnega, dočim je narod primaren. In v tem tiči zgodovinska krivda voditelja SLS dr. Šusteršiča, ki je bil v prvi vrsti odgovoren za to politiko.

Dokler se je nahajala stranka v razvoju, so ji neizmerno koristile Šusteršičeve izredne taktične sposobnosti in njegov dar za pravočasno osvojitev idej, ki so obetale zmago (n. pr. zadružništvo, splošna in enaka volilna pravica itd.); ko je pa dosegla SLS popolno in absolutno zmago po vsej Sloveniji, so začele postajati njegove napake zanjo usodne. In prva napaka tega moža je bila njegova stalno naraščajoča ambicijoznost, druga pa ta, da dejansko ni koreninil v slovenskem ljustvu, zaradi česar se tudi kot načelnik in voditelj absolutne politične gospodarice slovenskih dežel ni čutil kot pred zgodovino odgovorni mandatar celokupnega naroda, temveč le kot šef gotove politične stranke. Bil je na eni strani zgolj fanatičen strankar, na drugi strani pa izrazit konjunkturist, kar je izrečno sam potrdil v svoji brošuri »Moj odgovor«, ko je zapisal, da »klerikalizem« v današnji novi državi (SHS) sploh nima več eksistenčne upravičenosti, in sicer zato ne, ker v njej nista — katoliška ne dinastija in ne večina prebivalstva (str. 12. in 17.). Te njegove lastnosti, ki so bile SLS morda celo v korist, dokler ni popolnoma zagospodovala v slovenskih deželah, so ji začele škodovati, bržko ni imela doma nobenega resnega nasprotnika več. Prevelika ambicijoznost je namreč Šusteršiča gnala v nadaljnje višje kombinacije, ki se niso mogle več kriti z interesi slovenskega naroda in s tem posredno seveda tudi ne z interesi njegove odgovorne politične predstaviteljice.

Prvi korak na tej novi Šusteršičevi poti je bilo njegovo imenovanje za deželnega glavarja, ki ga je ja-

vil »Slovenec« dne 8. januarja l. 1912., uradno je bilo pa razglašeno pet dni pozneje. V »Slovenčevi«, očividno od Šusteršiča samega stilizirani brzojavki, je izrečno stalo, da ne namerava odložiti svojega državnozborskega mandata, čeprav je dotlej veljalo v stranki že nekaj let načelo, da dež. glavar ali odbornik ne more biti obenem državni poslanec. To imenovanje, ki je presenetilo vse vodilne strankine kroge, ter izjava, da ne odloži državnozborskega mandata, sta močno razburili vse tisto mlajše katoliško izobraženstvo, katero sta že poprej odbijali Šusteršičeva visokost in pa instinktivna slutnja, da je premalo narodno čuteč. Tudi Krek je smatral mesto deželnega glavarja, ki je po svoji funkciji vendarle nekak zaupnik vlade, nezdružljivo z mestom načelnika stranke in državnozborskega kluba, ki mora biti predvsem zaupnik ljudstva; zato je ostro obsojal ta samolastni Šusteršičev korak in ga nazval felonijo.

Dne 10. januarja se je vršila seja vodstva stranke. Na njej je Šusteršič poročal, da je bil za deželnega glavarja imenovan on sam. »In jaz te bom pa vrgel!« mu je odvrnil Krek[72] ves ogorčen. Toda ko je opazil, kak silen vpliv so naredile te besede na Šusteršiča, jih je skušal ublažiti s tem, da je potem sam predlagal, naj se glede njegovega državnozborskega mandata napravi izjema (Krek je imenoval pozneje ta predlog svoj edini neodpustljivi greh), češ da je glede na svoje velike sposobnosti v parlamentarni taktiki nepogrešljiv na Dunaju. (Do trenutnih, tudi ostrih konfliktov med Krekom in Šusteršičem je bilo prišlo večkrat tudi poprej, vendar sta vedno visoko cenila drug drugega.) Krekov predlog je bil pohvalno sprejet, toda Šusteršič ni navedenih Krekovih besed pozabil nikdar več. V njem je dozoreval sklep, da se mora za vsako ceno iznebiti te najnevarnejše kontrole svojih političnih potov, na katere je že stopal[73], obenem se je pa tudi v Kreku in v njegovem krogu pojavilo ob tej priliki proti Šusteršiču nezaupanje, ki ni potem nikoli več izginilo.

Pri agrarni večini strankinih pristašev zlasti na Kranjskem je ohranil Šusteršič spričo svojega dotedanjega dela in zaslug tudi še nadalje svojo neomejeno avtoriteto; zato je lahko hodil mimo in preko pojavljajoče se opozicije. Toda pri obmejnih Slo-

---

[72] Nekateri udeleženci tedanje seje odločno zanikujejo to Krekovo opombo (n. pr. dr. A. Ušeničnik, dekan I. Lavrenčič), dočim jo drugi sodobniki ravno tako odločno potrjujejo (n. pr. msgr. Steska, župnik Mrkun). Župniku Mrkunu jo je baje povedal Krek sam. Mogoče je, da jo je izrekel Krek tako tiho, da je niso vsi slišali, vsekakor pa tvori nekak ključ do razumevanja poznejšega nasprotja med Krekom in Šusteršičem.

[73] Dr. Krek je l. 1909. ali l. 1910. pripovedoval prof. Dolencu, da je hotel dr. Šusteršič voditi že tedaj oportunistično politiko, a da si tega tedaj še ni upal zaradi Krekovega nasprotstva.

vencih, zlasti pri Koroščih, ki so mu bili gorki še izza l. 1906., sta začela vzbujati njegova samolastnost in nerazumevanje za težke nacijonalne boje obmejnih Slovencev sicer tih, a vedno bolj žilav odpor. Pojavljajočo se opozicijo je skušal udušiti Šusteršič s tem, da je začel vedno poredkeje sklicevati seje strankinih organov. Polagoma je tako uvedel nekako o l i g a r h i j o najožjega kroga svojih privržencev (Lampeta, Pegana i. dr.). To je nujno vodilo stranko v degeneracijo, pojavljalo se je klikarstvo in politično koritarstvo (proti temu je nastopil dr. Al. Ušeničnik l. 1913. v »Času«).

Očitne konflikte sta v tej dobi preprečila na eni strani kritični zunanjepolitični položaj, ki je nastal zaradi balkanske vojne, na drugi strani pa tesnejša politična zveza, ki se je porajala med Slovenci in Hrvati. Nekateri voditelji SLS, zlasti Krek, so vzdrževali že v prejšnjih letih vedno tesne stike s H r v a t i ; v parlamentu je klub SLS vedno stremel za tem, da dobi v svrho okrepitve svoje politične pozicije v svoje okrilje čim več Hrvatov. Ko je pa začelo stopati jugoslovansko vprašanje z vso silo v ospredje, je postalo vprašanje čim tesnejšega političnega sodelovanja Slovencev in Hrvatov neodložljivo. Ker je bilo znano, da se okolica prestolonaslednika Franca Ferdinanda trajno peča z idejo trializma, ni imel tudi Šusteršič proti zvezam s Hrvati nobenih pomislekov, temveč jim je celo posvetil vso svojo politično spretnost. Posledica tega je bila, da je navezala SLS že spomladi l. 1912. prisrčne odnošaje s hrvaškimi pravaši, a na jesen je prišlo po ponovnih posvetovanjih celo do tesne združitve obeh strank, ki jo je potem manifestiral »prvi hrvaško-slovenski sabor« v Ljubljani dne 20. oktobra l. 1912. Uspešni osvobodilni boji balkanskih Slovanov, ki so izzvali tudi med Slovenci povsod iskreno navdušenje, zavest bratstva z vsemi ostalimi jugoslovanskimi narodi in živo zanimanje zanje, so še bolj usmerili pogled Slovencev in SLS proti jugovzhodu. Zlasti Krek in Žitnik sta v navdušenih člankih zagovarjala zahteve balkanskih Slovanov. Nemški listi so zaraditega začeli očitati stranki iredentistične težnje, vladni krogi pa napram Šusteršiču mrmrati zaradi take pisave »Slovenca«. In tedaj se je prvič očitno in drastično pokazalo, da je bil Š u s t e r š i č p r e d v s e m A v s t r i j e c ter deželni glavar, kajti v svojem, že omenjenem uvodniku »Zunanji položaj« je dne 7. decembra l. 1912. nenadoma očitno desavuiral vso dotedanjo pisavo »Slovenca« ter vse mišljenje strankinega izobraženstva ter zagovarjal izrazito protijugoslovansko zunanjo politiko vlade.

Glede na napeti zunanjepolitični položaj ta članek sicer ni vzbudil niti posebne pozornosti, niti kakega očitnega odpora. Vsak je bil namreč prepričan, da so ga morda taktični razlogi

res terjali, toda prepad med Šusteršičem in Krekom ter njegovim krogom se je nehote širil bolj in bolj. Ker se pa Šusteršič še ni prav upal spustiti v odkrit boj s Krekom, se je skušal ob priliki svoje petdesetletnice meseca maja l. 1913. s posredovanjem neke zaupne osebe z njim pomiriti. Pri Kreku, ki je bil jako dostopen zunanjim vplivom, se mu je poskus zaenkrat posrečil. Krek je Šusteršiču za jubilej napisal v »Domoljubu« celo članek, v katerem je visoko poveličeval njegove zasluge. Ta sprava je bila pa le bolj navidezna. Da ni prišlo do očitnega preloma med njima, je preprečila deloma Krekova skrb za disciplinirano enotnost stranke, deloma Theimerčina afera, ki je vplivala na Kreka vprav porazno, in deloma pripravljajoči se IV. slovenski katoliški shod.

Kakor sem že ponovno poudaril, je dobivala oficijalna SLS v vseh teh letih vedno izrazitejši agrarni značaj, in so tvorile okrajne »Kmečke zveze« tudi jedro njene politične organizacije. Vendar je stranka ob vsaki priliki zatrjevala, da hoče v zmislu načel krščanskega solidarizma med stanovi zastopati in braniti upravičene interese vseh delovnih slojev. Čisto v zmislu tega načela je bil n. pr. tudi njen 69 članski izvršilni odbor l. 1912. sestavljen iz 27 duhovnikov, 18 kmetov, 3 velikih posestnikov, 4 zdravnikov, 3 trgovcev, 3 obrtnikov, 3 delavcev, 3 profesorjev, 2 učiteljev, 2 odvetnikov in 1 uradnika. Ker je tvoril veliko večino vsega naroda in še večjo večino strankinih pristašev kmetiški stan, je bil agrarni značaj stranke popolnoma naraven, toda stremljenje stranke je šlo načelno vedno za tem, da ustvari v svojem okviru trdno stanovsko-politično organizacijo tudi obrtnikom in delavcem. Čeprav so se vsi katoliški shodi prav intenzivno pečali z obrtniškim vprašanjem in je stranka tudi mnogo storila za gospodarsko organizacijo obrtnikov, jih stanovsko-politično v tej dobi vendarle še ni mogla organizirati. Meseca decembra l. 1906. je bila sicer v Ljubljani ustanovljena »Obrambna zveza zavednih obrtnikov« (preds. ključavničar J. Weibel), toda ta je životarila le nekaj časa, potem pa je neopaženo zaspala, pozneje pa sploh ni bilo v tej dobi opaziti kakih resnejših poskusov za ustanovitev kake pomembnejše obrtniške organizacije.

Jako lepe uspehe zaznamuje v tej dobi katoliška stanovska delavska organizacija. V svojih prvih početkih izrazito politično krščansko-socialno delavsko gibanje je začelo dobivati že neposredno pred III. kat. shodom l. 1906. strokovni značaj. Z »Delavsko zvezo« so vzdrževali krščan.-soc. delavci sicer še vedno svojo lastno politično organizacijo, toda ta v teh letih ni stopala mnogo v ospredje, zlasti ker je parlamentarna delegacija SLS itak vedno podpirala vse socialne reforme in je pri volitvah l. 1907. stranka iz lastne inicijative

sprejela med kandidate tudi Gostinčarja kot zastopnika kršč.-soc. delavstva. Zato je bila glavna skrb delavstva posvečena strokovni organizaciji po posameznih panogah. Vkljub živahnemu in smotrenemu delu socialistov, ki so skušali na vso moč ovirati kršč.-soc. delavske organizacije, je dejal dr. Krek dne 5. aprila l. 1909. v predavanju, ki ga je imel v dunajski Leonovi družbi o katoliški organizaciji na Slovenskem, da stoji v kršč.-soc. taboru skoro vse slovensko tobačno, papirniško in slamnikarsko ter večina tekstilnega delavstva, a zastopano je pa tudi v vseh drugih strokah, tako da je vseh organiziranih kršč. socialcev na Slovenskem okroglo 6000. Ustanovitev enotne »Strokovne zveze« vseh kršč.-soc. strokovnih organizacij je sklenil že II. vseslovenski delavski shod, ki se je vršil dne 1. julija l. 1906. v Preski, toda do izvršitve tega sklepa še ni prišlo tako kmalu. Vzroki so bili različni: l. 1907. so se vršile državnozborske volitve; l. 1908. najprej deželnozborske, a za njimi je še isto leto prišla anekšijska kriza; Krek je bil zaposlen na najrazličnejših poljih. Tako je bilo delavstvo brez pravega voditelja, ki bi bil vse svoje moči posvetil le njemu. Po posameznih krajih so se sicer bolj ali manj živahno gibale krajevne strokovne organizacije (zlasti v ljubljanski tob. tovarni, v Vevčah, na Jesenicah in drugod). Res je tudi, da se je dne 2. februarja l. 1909. vršil v Ljubljani III. vseslovenski delavski shod, ki je razpravljal o vladnem načrtu starostnega zavarovanja, toda vprašanje enotne zveze strokovnih organizacij se ni premaknilo nikamor naprej. Delavci so namreč pričakovali, da se lotijo strokovnih organizacij dunajski kršč. socialci in osnujejo take organizacije za vso državo po vzorcu socialističnih. Ker se pa to le ni zgodilo, je vzel vso stvar zopet v roke dr. Krek ter sklical za 28. dan septembra l. 1909. v Ljubljano zborovanje vseh strokovnih organizacij, na katerem je bilo končno sklenjeno ustanoviti »Jugoslovansko strokovno zvezo«. Po Krekovem načrtu je bila namenjena JSZ prvotno za vse jugoslovansko ozemlje celotne monarhije, a ker ji je delala vlada velike ovire, se je morala zadovoljiti le z avstrijsko polovico. Za predsednika novi organizaciji je bil izvoljen na Krekov predlog dr. Iv. Zajec, ki je bil po svojih mnogoštevilnih predavanjih med delavstvom že dobro znan. Razen tega so ob tej priliki sklenili, da požive tudi vso ostalo organizacijo celokupnega kršč.-soc. gibanja, ki je bilo v zadnjih letih ravno zaradi pomanjkanja agilnih voditeljev izgubilo precej živahnosti. V to svrho so priredili dva meseca nato v Ljubljani IV. vseslovenski delavski shod, na katerem so izvolili vnovič vodstvo in izvršilni odbor, ki naj smotreno vodita ves kršč.-soc. pokret. »Jugoslov. strokovna zveza« je začela delovati z novim letom 1910. Dne 17. januarja se je

vršil občni zbor ljubljanskega »Kat. delavskega društva« (za predsednika je bil izvoljen M. Moškerc), ki je sklenil oživiti redno delovanje tudi te organizacije in prirejati zlasti redne shode, da z njimi dvigne politično izobrazbo delavstva. V zadnjih letih je bilo namreč to društvo že popolnoma zaspalo, dočim je »Katol. društvo za delavke« (po smrti prelata Rozmana mu je predsedoval L. Smolnikar) delovalo ves čas dokaj pridno. O priliki proslave svoje 15 letnice dne 14. februarja l. 1910. je moglo ugotoviti, da je priredilo doslej nad 100 predavanj, 80 iger, celo vrsto koncertov, tečajev in drugih prireditev ter dajalo svojim članicam stalno najrazličnejši pouk.

Čeprav se je torej kršč.-soc. delavstvo ponovno prizadevalo, da si vzdrži in celo izpopolni svojo vsestransko organizacijo, ločeno od oficijalne SLS, je vendarle uspevala le strokovna organizacija, dočim je politična komaj životarila. SLS je bila namreč vkljub svojemu agrarnemu značaju vendarle zgrajena na kršč.-soc. načelih, in v njeni parlamentarni delegaciji sta sedela dva izrazita delavska zaupnika in brvoboritelja, dr. Krek in Gostinčar; zato delavstvu pač ni bilo treba še posebne kršč.-soc. politične organizacije. Komur se je zdela politika SLS glede na delavske interese premalo radikalna, je itak prešel k socialistom.

Prav hitro in dobro se je pa razvijala v teh letih kršč.-soc. strokovna organizacija, ki je začela ustanavljati po vseh slovenskih krajih svoje »skupine« in »plačilnice«. Prva taka skupina »Jugoslov. strokovne zveze« je bila osnovana že dne 19. januarja l. 1910. na Vrhniki. Dne 30. t. m. je bila ustanovljena v Mirnu prva goriška skupina, in nato so sledile hitro še nadaljnje. To delavsko gibanje je podpiral tudi kranjski deželni odbor. »Jugoslov. strokovni zvezi« je dal dež. odbor sredstva, da je priredila od 6. do 12. marca l. 1911. v Ljubljani prvi delavski tečaj za vzgojo podeželskih delavskih voditeljev. Dasi so nastopili socialisti z velikim terorjem napram svojim kršč.-soc. tovarišem ter skušali agilnejšim kršč. socialcem onemogočati celo zaslužek, je vendarle kršč.-soc. strokovna organizacija hitro naraščala. Meseca aprila l. 1912. je imela JSZ že 13.000 K imetja in je štela 45 skupin (okroglo 2500 članov), ki jih je bila začela združevati že prejšnjo jesen v posebna okrožja. Vkljub temu napredku so se pa čule na II. občnem zboru zveze dne 23. junija l. 1912. pritožbe, da zveza posveča še premalo pozornosti izboljšanju delavskega položaja vobče in da je še cela vrsta izrazitih delavskih krajev brez skupine JSZ. Za predsednika zveze je bil ob tej priliki vnovič izvoljen dr. Zajec, za blagajnika prof. Remec in za tajnika dr. J. Mohorič; kazala pa se je vedno bolj očitna potreba po stalnem tajništvu.

Najhujše boje je bíla JSZ v teh letih z vodstvom vevških papirnic. To je že meseca januarja l. 1912. odpustilo voditelja tamošnje kršč.-soc. strokovne organizacije, a meseca oktobra istega leta je odpovedala delo zopet nekaterim neljubim ji delavcem. To je povzročilo protestno s t a v k o. Ker se nobena stran ni hotela vdati, je trajala stavka še ves november in ves december. Ko je delavcem zmanjkalo sredstev in se je boj vedno bolj ostril, je postala na stavko pozorna vsa javnost. SLS je stala seveda na strani štrajkajočih, in njeno časopisje je uvedlo nabiranje podpornih sredstev zanje. »Slov. Narod« je udaril, kakor vselej, po delavcih, a vodstvo tovarne je meseca januarja, sredi najhujše zime, odredilo deložacijo celi vrsti delavskh družin. Šele na pritisk vse javnosti in po posredovanju raznih vplivnih činiteljev je sredi meseca februarja l. 1913. tovarna toliko popustila, da je stavka prenehala.

Izmed s o c i a l n i h p r o b l e m o v sta zavzemali v teh letih največjo pozornost vprašanji zavarovanja in izseljeništva. S starostnim zavarovanjem se je pečal zlasti III. vseslovenski delavski shod l. 1909., toda strastni parlamentarni boji, ki jih je bila izzvala Bienerthova vlada, so onemogočali sploh vsako upanje na rešitev tega vprašanja. Ko je prevzel državno krmilo Gautsch, je izprva mislil tudi na zavarovanje, pozneje pa se je vdal pritisku industrijskih korporacij in tozadevnega načrta sploh ni predložil parlamentu. To je povzročilo med delavstvom veliko ogorčenje. Poleti l. 1911. so priredile kršč.-soc. organizacije celo vrsto z b o r o v a n j z a z a v a r o v a n j e, ki so pa ostala spričo premoči zavarovanju nasprotnih agrarcev in industrijskega kapitala seveda brezuspešna. Enako pereča je bila tudi rešitev i z s e l j e n i š k e g a v p r a š a n j a. Pri tem so bili Slovenci še prav posebno interesirani, saj so bili zaradi težkega gospodarskega stanja prisiljeni leto za letom odhajati tisoči v tujino za kruhom (od l. 1896.—1910. se je izselilo samo s Kranjske 110.000 oseb). Slovenski državni poslanci so bili izdali že dne 31. oktobra l. 1907. oklic za ustanovitev slovenske podružnice »R a f a e l o v e d r u ž b e« za varstvo izseljencev, ki se je 11 dni pozneje tudi res osnovala (prvi predsednik je bil bogosl. prof. dr. Janežič). Kršč.-soc. delavske organizacije pri skrbstvu za izseljence neposredno sicer niso delovale, toda strankin tisk in poslanci so se stalno pečali s tem vprašanjem. Dr. Krek je tudi neposredno delal za nov izseljeniški zakon. Če pomislimo, da so poslali izseljenci samo iz Amerike vsako leto v Avstro-Ogrsko okroglo 75 milijonov dolarjev svojih prihrankov, tedaj razvidimo, da to vprašanje ni bilo samo socialne, temveč tudi velike gospodarske važnosti. »Slovenec« je ponovno objavljal razprave in statistike o izseljevanju; razen tega pa je začel obravnavati tudi vprašanje bega kmetiških deklet v me-

sta. Z vsemi temi problemi se je pečal potem l. 1913. intenzivno tudi IV. katol. shod.

Najmirneje in najuspešneje se je pa razvijala v dobi med III. in IV. katol. shodom katoliška gospodarska organizacija. Število članic »Zadružne zveze« je polagoma tako narastlo, da je sklenil njen odbor že na seji dne 15. julija l. 1907. ustanoviti posebne pododbore za Štajersko, Istro in Dalmacijo. Meseca novembra i. l. je združila Zadr. zveza na vladno inicijativo svoje mlekarske zadruge v posebno »Mlekarsko zvezo« (prvi načelnik je bil M. Kump). Veliki uspehi, ki jih je dosezalo zadružništvo, so vzbudili tudi štajerske katoličane, da so začeli posvečati zadružništvu večjo pozornost in pridno ustanavljati rajfajznovke. Enako so tudi liberalci skoro popolnoma opustili svojo protizadružno gonjo ter celo sami osnovali jeseni l. 1907. v Ljubljani svojo »Zvezo slov. zadrug« (spomladi l. 1908. je imela 90 članic), a v »Slov. Narodu« so pozivali zlasti učiteljstvo k delu na zadružnem polju. Zanimanje za zadružništvo je naraščalo povsod. Meseca marca l. 1908. je kupila Zadružna zveza bivši Grajzerjev hotel na Dunajski cesti v Ljubljani, kamor so se potem vselile vse katoliške osrednje gospodarske organizacije. Novembra l. 1908. se je otvorila poleg deželne trgovske tudi deželna zadružna šola za vzgojo voditeljev podeželskih zadrug. Na občnem zboru celovškega političnega društva meseca maja l. 1909. je bilo sklenjeno, da prestopijo koroške zadruge iz liberalne celjske zveze v ljubljansko »Zadružno zvezo«. Dne 19. januarja l. 1910. se je vršilo v Ljubljani skupno posvetovanje vseh živinorejskih zadrug. Meseca avgusta i. l. si je oskrbela tudi Gospodarska zveza svoje lastne prostore z nakupom t. zv. »Bavarskega dvora« nasproti doma Zadružne zveze. Zaradi tega naglega razvoja zadružništva (koncem l. 1910. je bilo včlanjenih pri Zadružni zvezi 300 zadrug, ki so imele skupno 57.000 članov in 180 milj. kron prometa) se je porodila v Kreku misel za ustanovitev lastne »Zadružne banke«, ki jo je sprožil na občnem zboru Zadružne zveze dne 30. maja l. 1910. Njen namen bi bila na eni strani popolna gospodarska neodvisnost slovenskega zadružništva od tujega kapitala, na drugi strani pa koncentracija in smotreno gospodarstvo z domačim kapitalom, ki so ga predstavljale vloge pri domačih zadrugah. Ker je delala vlada v tistem času ustanavljanju novih delniških družb največje ovire, se Kreku vkljub vsemu prizadevanju ni posrečilo dobiti koncesije. Upanja, da jo dobi, pa vendarle ni izgubil, čakal je le na primerno priliko.

Jeseni l. 1910. je začelo doživljati liberalno zadružništvo zaradi nereelnega gospodarstva hude pretrese in polome (Agro-Merkur, kočevska posojilnica itd.). Čeprav katoliško časopisje

teh nesreč svojih političnih nasprotnikov ni izrabljalo, kar je dr. Krek v uvodniku »Naš molk« dne 12. novembra l. 1910 tudi lepo utemeljil, je uprizorilo liberalno časopisje vnovič hudo gonjo proti katoliški gospodarski organizaciji (zlasti proti ljubljanski »Ljudski posojilnici«). S tem je hotelo odvrniti le pozornost od polomov v lastnem taboru. Izrabljali so predvsem polom celovške nemške Centralne blagajne kljub temu, da ni imelo slovensko katoliško zadružništvo z njo nobenih stikov. To gonjo je SLS prestregla s tem, da je deželni zbor že meseca februarja l. 1911. sklenil, da ustanovi posebni deželni zadružni urad in da posodi Zadružni zvezi vseučiliški fond v znesku 700.000 K. Izglasoval je tudi posebni deželni zadružni zakon in prevzel deželno garancijo do 2 miljonov kron za vloge pri zadrugah, ki se podvržejo revizijski pravici dež. odbora. Liberalci so takoj dvignili zaradi teh sklepov silen vrišč in enako tudi jeseni l. 1912., ko je prevzela dežela popolno garancijo za vse kranjske zadruge, ki izpolnijo pogoje novega deželnega zadružnega zakona. Ti dalekosežni sklepi dež. zbora in odbora so še bolj pospešili razvoj zadružništva in zaupanje vanje. Posebno hitro so naraščale živinorejske in kmetijsko-strojne zadruge. O priliki občnega zbora »Zadružne zveze« meseca aprila l. 1912. je izkazovala ta že 642 včlanjenih zadrug, od katerih jih je bilo nad polovico kranjskih (celo število zadrug pri liberalni Zvezi slov. zadrug je narastlo do meseca maja l. 1912. na 178). Nadaljnje nove pobude je dal zadružništvu velik slovensko-hrvatski zadružni kongres. ki ga je sklicala za 2. in 3. dan aprila l. 1912. v Ljubljano Zadružna zveza (predsedoval je Laginja). Deželno zadružno šolo so začeli posečati tudi mladeniči iz obmejnih slovenskih dežel; tako so tudi v te kraje prinašali ti fantje potrebno strokovno znanje za večji in naglejši razvoj zadružništva. Skratka: zadružna misel si je do IV. katol. shoda osvojila že vso Slovenijo, globoko vplivala na ves gospodarski razvoj slovenskega ljudstva in največ pripomogla, da splošna gospodarska kriza tistih let ni povzročila v Sloveniji večjih pretresov. Vkljub tem uspehom pa je reakcijonarni staroliberalni »Slov. Narod« spričo polomov v svojem taboru še dne 29. aprila l. 1913. zapisal: »Bodimo odkritosrčni! Zadružništvo se na Slovenskem ni obneslo in se tudi ne bo. Še danes ni dognano, ali je imel slovenski kmet od raznih gospodarskih organizacij več haska ali škode«.

Manj razveseljiv razvoj nego delavska in gospodarska je pa doživljala v tej dobi katoliška učiteljska organizacija. O priliki II. kat. shoda ustanovljena »Slomškova zveza« je do III. kat. shoda spričo liberalno-nemškega gospodstva v deželi in v dež. šol. svetu ter odločno liberalnega miš-

ljenja velike večine učiteljstva komaj dobro životarila. Poživeti so jo sklenili šele po III. kat. shodu. Sklicali so v to svrho za 7. dan septembra l. 1907. v Ljubljano občni zbor. Zborovanje se je vršilo ob precejšnji udeležbi in najboljšem razpoloženju v »Unionu«. Liberalni učitelji so skušali uprizoriti ob tej priliki proti svojim katoliškim tovarišem pocestno demonstracijo, ki je pa uspela jako klavrno. Ko je pa l. 1908. SLS zavladala v vsej deželi, so se začele hitro izpreminjati tudi razmere med učiteljstvom. Kakor so nekoč prehajali iz nemškutarskega v liberalni tabor, tako so vkljub besnenju svojih liberalnih voditeljev hiteli sedaj v »Slomškovo zvezo«, ki je izkazovala zato že o priliki občnega zbora dne 8. avgusta l. 1912. nad 400 članov, torej polovico vsega kranjskega učnega osobja. Prijavljali so se kar v celih trumah. Dne 18. januarja l. 1913. je poročal n. pr. »Slovenec«, da je bilo sprejetih v zvezo zopet 30 novih učiteljev, nekaj pa odklonjenih. Da so bili ti po veliki večini sami kruhoborci, je dokazal prvi nasprotni veter po vojni, ki jih je čez noč zopet odpihal tja, kjer so tedaj rezali dobre in slabe kose kruha. To je bil plod na goli frazi in psovki temelječe vzgoje liberalne učiteljske organizacije ter — priznajmo! — nemoralne izstradalne politike deželnega odbora, ki je hotel s silo zlomiti strankarski fanatizem liberalnega učiteljstva.

Izredno živahno in smotreno se je pa razvijalo po III. kat. shodu katoliško d i j a š k o g i b a n j e, ki je dobilo svoje osrednje ognjišče v že l. 1905. ustanovljeni »Slov. dijaški zvezi«. Pospeševali so ga predvsem katoliški profesorji ter starešine slov. katol. akademskih društev. Ker je doseglo v teh letih tudi svobodomiselno dijaško »narodno-radikalno« gibanje svoj višek, skoro ni bilo več srednješolca, ki bi ne bil v eni ali drugi tajni dijaški organizaciji. Te se sicer neposredno niso pečale s političnimi vprašanji, pač pa s splošnokulturnimi in zlasti literarnimi. Kakor katoliški tako so seveda tudi svobodomiselni profesorji bolj ali manj odkrito podpirali svobodomiselne dijaške organizacije. Bil se je povsod pravi pravcati »boj za mladino«, kakor ga je označil »Slovenčev« uvodnik dne 21. marca l. 1908., govoreč o svobodomiselnem duhu, ki ga goje in podpirajo na srednjih šolah svobodomiselni profesorji. Kmalu nato, meseca oktobra t. l., je dobilo srednješolsko katoliško gibanje še eno oporišče, namreč dobro pisani in izborno urejevani mesečnik »M e n t o r« (urednik prof. dr. A. Breznik), ki ga je začel izdajati za srednješolce zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano.

Še ostrejši kulturni boji nego na srednjih šolah so divjali v teh letih na u n i v e r z a h. Za te jim je dajala zlasti povod Wahrmundova afera in deloma tudi boji za slovensko univerzo, v katerih so se svobodomiselni akademiki izrekali ponovno proti

bogoslovni fakulteti in s tem večkrat onemogočali skupno akcijo vsega slovenskega akademskega dijaštva. Ker so v domovini intenzivno delovale na vseh srednjih šolah prav močne katoliške dijaške organizacije, se je število članov slov. kat. akademskih društev, »Danice« na Dunaju in »Zaarje« v Gradcu, seveda hitro množilo. Do l. 1910. je narastlo število kat. dijakov celo v Pragi toliko, da so si ustanovili tudi tu svoje društvo »Dan« (prvi preds. je bil jurist J. Dular). Toda zaradi izrazito svobodomiselnega značaja Prage niso uživale tamkajšnje visoke šole v slovenskih katoliških krogih posebnih simpatij, pač pa so dijaški listi in »Slovenec« ponovno opozarjali akademike, naj absolvirajo vsaj po nekaj semestrov v Krakovu, da se seznanijo podrobneje s katoliškimi Poljaki.

Najtesnejše zveze je pa gojilo v tej dobi slovensko kat. akademsko dijaštvo s svojimi hrvaškimi tovariši, organiziranimi predvsem v zagrebškem »Domagoju«. Ker sta dunajska in budimpeštanska vlada zavračali priznanje reciprocitete zagrebškega vseučilišča, je sicer le redko kak Slovenec zašel na zagrebško univerzo, tem pridneje so se pa seznanjali v počitnicah. Najlepšo priliko za to so jim nudili Krekovi dijaški s o c i a l n i t e č a j i n a S v. J o š t u, ki jih je prirejal, počenši z l. 1906., skoro vsako leto. Te je vselej posetilo po več hrvaških akademikov, poznejših pijonirjev katoliškega gibanja na Hrvaškem. Stiki so postali polagoma tako intenzivni, da so priredili prve dni meseca avgusta l. 1912. v Ljubljani celo veliko skupno zborovanje vsega slovenskega in hrvaškega katoliškega dijaštva. To je razpravljalo o vseh aktualnih kulturnih in socialnih vprašanjih in izzvenelo v zahtevo po čim tesnejšem kulturnem in političnem sodelovanju in sožitju obeh bratskih narodov. Še večje zanimanje za ostale jugoslovanske narode in za jugoslovansko vprašanje je vzplamtelo med vsem dijaštvom o priliki balkanske vojne, o čemer smo pa že govorili.

Kakor v prejšnji dobi, tako je tudi v teh letih dijaštvo v prav odlični meri sodelovalo pri katoliški ljudsko-prosvetni, narodno-obrambni in kršč.-socialni organizaciji. Katoliški akademiki so bili najpridnejši predavatelji v podeželskih društvih in na neštetih tečajih, igralci in aranžerji na podeželskih odrih, voditelji številnih orlovskih odsekov, propagatorji »Slovenske straže« itd.; dunajski »«Daničarji« (jurist J. Mohorič) so nekaj časa celo sami pisali in urejevali »Domoljubovo« prilogo »Društvenik«. Največji vpliv nanje je imel dr. Krek, ki je stalno in rad zahajal mednje, dočim ni imel dr. Šusteršič z dijaki nikoli nobenih stikov. Med narodno in politično radikalnim katoliškim dijaštvom je vzbujala Šusteršičeva ostentativno avstrijska in v zadnjem času tudi narodno mlačna politika ponovno resno nerazpoloženje; zato je naletela tudi njegova izvolitev za čast-

nega člana »Danice« na močno opozicijo. Med vojno pa ga je ravno mlado katoliško izobraženstvo strmoglavilo.

Tako je tekom sedmih let po III. kat. shodu prehodilo slovensko katoliško gibanje zopet prav važno pot. Združile so se vse pokrajinske katoliške politične stranke v VLS. Ta je dobila v roko skoro vse mandate, s katerimi je razpolagal slovenski narod, in se krepko uveljavila na Dunaju. SLS je neomejeno zavladala v kranjski deželni upravi, kjer je imela dovolj prilike za vsestransko udejstvovanje svojega programa. Izvedla je stanovsko-politično organizacijo kmetiškega ljudstva in delavstva. Njena gospodarska in izobraževalna organizacija sta vprav preplavili vse slovenske pokrajine. Hitro naraščajoča akutnost jugoslovanskega vprašanja je stavila to gibanje pred docela nove vidike in naloge. Glede na to je popolnoma razumljivo, da sta se začela pojavljati v vodilnih slovenskih katoliških krogih vnovič misel in želja po katoliškem shodu, ki naj bi napravil obračun o storjenem delu zadnjih let ter ugotovil jasne smernice za bodočnost.

Pobudo za IV. kat. shod je dal zopet ljubljanski škof dr. A. B. Jeglič, ki je sklical v to svrho za 6. dan januarja l. 1913. v škofijski dvorec sestanek vseh vodilnih osebnosti nabožnih, političnih, kulturnih in gospodarskih organizacij. Posvetovanje je soglasno potrdilo potrebo po katoliškem shodu, hkrati so pa tudi vsi naglašali, da bi glede na hitro naraščajoče zveze s Hrvati kazalo pritegniti k shodu tudi Hrvate, tako da bi dobil shod značaj I. slovensko-hrvaškega katoliškega shoda. Škof je sporočil sklepe sestanka takoj vsem ostalim slovenskim in hrvaškim škofom. Pri vseh je našla misel navdušen odmev. Zato je škof dr. Jeglič sklical za 26. dan januarja drugo posvetovanje, na katerem je bil izvoljen že tudi odbor (preds. kanonik dr. J. Gruden, podpreds. Povše, tajnik Iv. Štefe, blagajnik prof. A. Sušnik), ki naj bi začel takoj s potrebnimi pripravami. Naslednji teden potem so se sestavili razni odseki in komisije, nato pa še krajevni odbori po vseh slovenskih in hrvaških deželah. Vse je začelo delati s polno paro. Na veliko soboto, dne 22. marca, je že izšel od osrednjega odbora oficijalni poziv na shod, ki je bil določen za dneve 23.—27. avgusta l. 1913. Poziv je poudarjal, da ima shod predvsem namen poživiti in okrepiti versko misel, nastopiti z vso silo proti slabemu tisku, spričo 1600 letnega jubileja zmage krščanstva nad poganstvom pa manifestirati za katoliško idejo. Tekom nadaljnjih mesecev so točno izvršili vsi odseki in odbori svoje naloge, ugotovljen je bil ves obsežni spored, in številna zastopstva so obljubili poslati tudi Čehi in Poljaki. Medtem ko je vsa katoliška Slovenija napeto pričakovala v Ljubljano najodličnejših zastopnikov vseh katoliških Slovanov, je vse liberalno časo-

pisje po svoji stari navadi bruhalo že cele tedne poprej ogenj in žveplo na vso prireditev. Toda vse to prostaško hujskanje je ostalo brezuspešno; zakaj ves shod je izzvenel v dotlej najveličastnejšo katoliško manifestacijo na slovanskem jugu.

Prvi gostje so začeli prihajati že v petek, dne 22. avgusta v soboto so pa prispele z vsakim vlakom nove množice. Nekak uvod v vso prireditev je tvoril splošni dijaški kongres, na katerem so razpravljali bogoslovec Rupnik o temi »Dijak-katolik«, jurist Žvokelj o delu za ljudsko izobrazbo, filozof Koblar o katolicizmu in literaturi, Zavadlal o nujnosti narodno-obrambnega dela. Zlasti zadnji referat je izzval obširno debato, ki je dokazovala zanimanje in ljubezen katol. dijaštva za čim intenzivnejše narodno-obrambno delo. Sprejete resolucije so govorile predvsem o smotreni izpopolnitvi »Slovenske Straže« in »Narodno-obrambnega Vestnika«, o ustanovitvi »Narodnega sveta« in organizaciji narodno-obrambnega dela s posebnim ozirom na tozadevno sodelovanje dijaštva. Zvečer (v soboto, dne 23. VIII.) je priredilo dijaštvo slavnostni komerz v čast došlim gostom.

Višek zunanjih manifestacij je podala nedelja dne 24. avgusta. Vso prejšnjo noč so dovažali vlaki trume udeležencev, v jutranjih urah so prihajali pa okoličani na okrašenih vozovih. Ob 8. zjutraj se je začel razvrščati na sedmih zbirališčih slavnostni sprevod, namenjen k slovesni službi božji na Kongresnem trgu. Na čelu sprevoda so šli konjeniki in belokranjski fanfaristi, za njimi dolga vrsta poslancev, dež. odbornikov, županov in občinskih svetovalcev, nato so se pa vrstili: vestfalski Slovenci, okoli 100 oseb močno zastopstvo Poljakov in deputacije Čehov, oboji v pestrih nošah, nad 1500 Hrvatov, deloma v narodnih nošah, skupina deklic v slovenskih narodnih nošah, orlovski naraščaj, 1200 koroških Slovencev, deloma v narodnih nošah, akademiki in starešine, 300 čeških Orlov, okoli 2500 glav močna skupina slovenskih narodnih noš, Belokranjci, Primorci, »Bogomile«, pevci, gospodarske organizacije, učiteljstvo, rokodelska društva, prosvetne organizacije, delavske organizacije in nazadnje Marijine družbe, skupno nad 20.000 oseb z 12 godbami in 141 zastavami. Sprevod je opazovala desettisočglava množica. Naredil je nanjo tako silen vtis, da je celo socialistična »Zarja« vzklikala: »Klerikalizem je preplavil vso Slovenijo«. Na kongresnem trgu je pričakovalo sprevod 11 jugoslovanskih škofov in dolga vrsta drugih cerkvenih in posvetnih dostojanstvenikov. Po pontifikalni službi božji zagrebškega nadškofa-koadjutorja dr. Bauerja je prebral škof dr. Jeglič posvetilno molitev Brezmadežni, nato je pa odkorakal sprevod med petjem in navdušenimi vzkliki v istem redu na okrašeno dvorišče domobranske vojašnice, kjer se je vršila slavnostna otvo-

ritev zborovanja. Predsednik pripravljalnega odbora dr. Gruden je v svojem otvoritvenem nagovoru poudaril, da ima ta katoški shod namen postati »velikanski svetilnik, ki bo pošiljal svoje žarke preko mej naše ožje domovine tja v Dalmacijo, Banovino in Bosno in združil Slovence in Hrvate, sorodne po veri in krvi, k enotnemu, skupnemu in smotrenemu delovanju v časni in večni blagor našega naroda«. Po izvolitvi dr. Jankoviča in dr. Deželiča za predsednika shoda so pozdravili zborovalce nadškof dr. Bauer, dež. predsednik Schwarz, dež. glavar dr. Šusteršič, knez Adam Sapieha in češki poslanec Navratil, a ljubljanski škof je prebral pozdravno pismo papeževega državnega tajnika, kardinala Merry del Vala. Popoldne se je nato vršila najprej služba božja v raznih ljubljanskih cerkvah, nato so priredili na dvorišču domobranske vojašnice češki in slovenski Orli in Orlice javno telovadbo, a zvečer je bil nekak družabni večer v vseh prostorih »Uniona«. Mase ljudstva so seveda že ta dan zopet odšle.

Ponedeljek in torek sta bila namenjena najvažnejšemu delu katoliškega shoda, to je zborovanju odsekov. Pred pontifikalno sv. mašo v ponedeljek zjutraj je govoril goriški nadškof dr. Sedej o »življenju po veri«, po službi božji so se pa takoj sešli odseki. V odseku za versko življenje je govoril dr. Srebrnič najprej o »svobodi sv. očeta in sv. katoliške Cerkve«, za njim pa dr. Ogrizek o skrbi za priseljence z dežele v mesto, dr. Zdešar o skrbi za Slovence v inozemstvu in o misijonih, dekan Lavrič o Rafaelovi družbi, superior Kokalj o skrbi za vojake in rekrute, dr. Dermastija o povodnji javne nenravnosti, dr. Lukman o sv. evharistiji in o Marijinih kongregacijah, o. Zemljak o tretjem redu in dr. Pečjak o nabožnem slovstvu. Sprejete resolucije so poudarjale zlasti važnost vsestranskega in intenzivnega izseljeniškega skrbstva in stavile konkretne predloge glede njega organizacije ter navajale sredstva za poglobitev verskega življenja.

Istočasno je zboroval tudi odsek za krščansko izobrazbo. V njem so poročali prof. Jarc o izobraževalnem delu v splošnem, prof. Remec o učnih pripomočkih ljudsko-izobraževalnega dela, dr. Natlačen o organizaciji izobraževalnega dela, dr. Rožič o centralni izobraževalni organizaciji, dr. Hohnjec o verskem temelju izobraževalnega dela, dr. Stele o veri in umetnosti, prof. Grafenauer o leposlovju, msgr. Podgorec o Družbi sv. Mohorja, dr. Korošec o političnem časopisju, dr. Ehrlich o ljudskem šolstvu in prof. Jarc o »Slovenski Straži«. Resolucije so naglašale, da je poleg verskega življenja izobraževalno delo najvažnejše za katoliško in narodno gibanje, ter so obširno in podrobno očrtale vse panoge in smeri tega dela obenem z njegovo organizacijo. Poudarjale so važnost tiska

in stavile vrsto predlogov za izpopolnitev izobraževalnega dela, obsodile utrakvistične šole na Koroškem in priporočile »Slovensko Stražo«.

Vzporedno s tema dvema slovenskima odsekoma sta zborovala tudi hrvaška odseka za religijozne organizacije in za socialno-gospodarska vprašanja. Popoldne se je vršilo prvo slavnostno zborovanje. Dr. Brejc je slikal zlasti težke boje, s katerimi morajo braniti obmejni Slovenci svojo vero in narodnost (njegov govor je bil prav vidno naperjen proti »političnemu katoličanstvu« Šusteršiča in proti njegovi brezbrižnosti za boje obmejnih Slovencev). Dr. Šimrak je proslavljal slovensko katoliško gibanje in pozival svoje hrvaške rojake k posnemanju Slovencev, dr. Hohnjec je pa razpravljal o katoliškem izobraževalnem delu. Zvečer je priredila »Ljubljana« na čast udeležencem slavnostni koncert.

Tretji dan, v torek 26. avgusta, je daroval zjutraj škof Šarić pontifikalno sv. mašo, škof. dr. Karlin je govoril o veri in dobrih delih, potem so pa zborovali nadaljnji odseki. V odseku za karitativno delo so govorili dr. Božič o Vincencijevih in Elizabetinih konferencah, dr. Gruden o varstvu otrok, spiritual Stroj o skrbi za šoli odraslo mladino, kaplan Škulj o šolarskih kuhinjah, nadučitelj Grad o boju proti alkoholu, učiteljica A. Stupca o patronaži za delavke in o skrbi za posle ter o kolodvorskih misijonih, dr. Dolšak o bolniški strežbi in zopet Škulj o skrbi za občinske reveže. Sprejete resolucije so spodbujale k intenzivnemu karitativnemu delu in podrobno obravnavale zlasti mladinsko skrbstvo in skrbstvo za delavke ter služkinje; pozdravljale so protialkoholno delo in organizacije ter zahtevale temeljitih reform dotedanjega javnega ubožnega skrbstva.

Jako važno je bilo tudi delo socialno-ustavnega odseka, v katerem so referirali Povše o kmetiški stanovski organizaciji, župnik Hladnik o špekulacijah pri razkosavanju zemljišč, pasar Kregar o obrtni organizaciji, Pušenjak o zadružništvu, dr. Mohorič o notranji kolonizaciji, dr. Adlešič o skrbi za zdrava stanovanja in dr. Zajec o delavskem vprašanju. Resolucije so poudarjale potrebo kmetiške gospodarske in stanovske organizacije ter kmetijske strokovne izobrazbe, obsojale anarhijo pri razkosavanju zemljišč, obnovile zahteve II. in III. kat. shoda v korist obrtnikov, pozdravljale silni razmah in plodonosno delo razdružništva in stavile nekaj predlogov v svrho njega izpopolnitve, zahtevale organizacijo notranje kolonizacije, opozarjale občine in zakonodajo na njih dolžnosti glede skrbstva za zdrava stanovanja ter pozdravljale Jugoslov. strokovno zvezo in njene zahteve v korist izboljšanja delavskega položaja.

Istočasno so zborovali tudi hrvaški odseki za krščansko prosveto, za socialno-gospodarska vprašanja in za karitativno delo, a popoldne se je vršilo drugo slavnostno zborovanje. Na tem so govorili Hrvat dr. Markulin o pomenu kat. shoda za katol. preporod na Hrvaškem, dr. M. Lavrenčič o katoliških načelih v javnem življenju, prof. Rožič o kulturnem edinstvu Slovencev in Hrvatov, dr. Srebrnič o katoliškem tisku in dr. Lampe o avtonomnih zastopih. V tem govoru je dr. Lampe navajal in proslavljal ogromno gospodarsko in kulturno delo, ki so ga izvršile zadnja leta občine in dežela. Zvečer je priredila »Slomškova zveza« zborovalcem prijateljski sestanek.

Četrti in zadnji dan se je vršilo po slovesni zadušnici za umrle udeležence dotedanjih katoliških shodov takoj tretje slavnostno zborovanje, na katerem so govorili poslanec Grafenauer o katoliški in narodni šoli s posebnim ozirom na Koroško, dr. Mantuani o veri in umetnosti, dr. Adlešič o ljubezni do domače grude in vitez Mahulja o skrbi za mladino. S tem je bil program katoliškega shoda končan. Prof. Jarc se je zahvalil vsem, ki so kakorkoli pripomogli k veličastnemu poteku shoda. Nato je govoril škof dr. Napotnik še navdušen sklepni govor ter podelil zborovalcem višjepastirski blagoslov. Zapeli so še zahvalno pesem in »Liepo našo domovino«, nakar so se začeli razhajati. Popoldne so priredili nekateri še izlete v Postojnsko jamo in na Gorenjsko.

Vzporedno s katoliškim shodom samim je bilo v teh dneh v Ljubljani še več drugih prireditev. V soboto se je vršil že omenjeni dijaški kongres, v nedeljo je bil shod rokodelskih društev in ženskih Marijinih družb, v ponedeljek zborovanje Poljakov, sestanek kongregacistov, sestanek voditeljev tretjega reda ter občni zbor »Leonove družbe«, v torek občni zbor »Slomškove zveze«, kongres slovenskih katoliških pedagogov, zborovanje hrvaških in slovenskih učiteljskih abiturijentov ter informativni večer bosenskega odbora.

Vtis, ki ga je napravila ta veličastna manifestacija katoliške misli, je bil ogromen. Nasprotniki so deloma priznavali popolno nadvlado katoliškega gibanja na Slovenskem, deloma so se pa po svoji stari navadi izživljali v smešenju in psovanju. Za katoličane same je pomenjal shod nov mejnik v njih zgodovini. Kakor že III. katol. shod, tudi ta sicer ni več oblikoval kakih novih načel, ker sta bila opravila to delo že prva dva, zato se je pa intenzivneje nego katerikoli prejšnjih pečal z vsemi perečimi sodobnimi vprašanji in napravil podrobne načrte za nadaljnje delo zlasti na socialnem polju ter na polju ljudsko-izobraževalnega dela, ki sta stala v ospredju zanimanja. Žal le, da do izvršitve večine sklepov ni več prišlo, kajti že ob

njegovi prvi obletnici so grmeli topovi na severu in jugu, na vzhodu in zapadu.

Mesec dni za katoliškim shodom se je vršilo še zadnje zasedanje deželnega zbora, ki je bil potem sredi oktobra razpuščen. Dasi je bila pretekla funkcijska doba dež. zbora za dežélo uspešnejša nego katerakoli dotedanjih, je spričo besnega liberalnega napadanja deželnega gospodarstva SLS vendarle izgubila pri decembrskih volitvah približno 300 glasov v prid liberalcem. Toda sestava deželnega zbora je ostala neizpremenjena tudi v bodoče.

Kmalu po deželnozborskih volitvah, dne 28. decembra l. 1913., je pa zadela SLS težka izguba. Umrl je namreč nenadoma eden njenih soustanoviteljev ter najzmožnejših in najpožrtvovalnejših voditeljev, dr. Ignacij Žitnik. Bil je mož odločno in iskreno jugoslovanske orijentacije, kateremu tudi pravoslavje ni vzbujalo strahu, kakor pri mnogih drugih, zato je pomenjala njegova smrt hud udarec zlasti za parlamentarno delegacijo, ki jo je skušal speljavati Šusteršič vedno bolj v oportunistične vode. Odporu obmejnih in nekaterih kranjskih poslancev pod Krekovim vodstvom se je prve dni meseca marca l. 1914. sicer posrečilo, izviti Šusteršiču iz rok predsedstvo kluba ter ga poveriti dr. Koroščcu, toda njegova avtoriteta se kljub temu ni mnogo zmanjšala. Le liberalci so mu vedno glasneje in glasneje očitali narodna izdajstva.

Pri nadomestnih volitvah za Žitnikov državnozborski mandat, ki so bile razpisane za 19. dan maja l. 1914., je kandidirala SLS za njegovega naslednika dr. L. Pogačnika. Volilni boj je bil izredno oster. Mladoliberalci so se vrgli z vso silo na agitacijo, dočim so se katoličani le preveč zanašali na trdnost svojih pozicij. Posledica je bila, da je Pogačnik sicer prodrl, toda število glasov SLS je tako padlo v prid liberalcem (l. 1911. je dobila SLS še 6559 glasov in liberalci 1383, a sedaj SLS le 5130 in liberalci 4223, l. 1911. je znašala večina 3621 glasov in sedaj le 346), da so vzbudile volitve pri SLS prav resno vznemirjenje. »Slovenec« je odkrito priznaval, da se je strankina politična organizacija v zadnjih letih občutno zrahljala, da so »Kmečke zveze« v svojem delu prav zelo popustile in da obstojajo mnoge komaj še na papirju, dočim pomnožuje liberalna stranka po prizadevanju mladih svoj agitacijski aparat dan za dnevom. Nadalje se je pritoževal, da seznanja stranka zadnje čase ljudstvo vse premalo s svojim delom in se preveč zanaša na trdnost svojih pristašev, ki jo je pa mogoče vzdržati le z neprestanim in vsestranskim delom. Toda konsekvenc iz te točne samokritike ni bilo mogoče več izvajati, zakaj dober mesec za temi volitvami je že padel strel v Sarajevu, ki je kmalu nato prekinil vsako politično delo.

Splošna gospodarska depresija, ki je vladala v teh letih, je vedno bolj pritiskala na kmetiško in delavsko ljudstvo ter slabšala njegovo gospodarsko in socialno stanje. Že v proračunski debati je dr. Krek dne 2. oktobra l. 1913. ugotovil, da ljudje vsled pomanjkanja tovarn (tedaj jih je bilo na vsem Kranjskem le 145) nimajo zaslužka in da zato izseljevanje strahotno narašča (od 1. IV.—31. VII. l. 1913. je bilo samo pri ljubljanskih agentih prodanih 5800 kart za Ameriko). SLS je sklenila, da bo v bodočem deželnem zboru posvečala še večjo skrb gospodarskim vprašanjem ter se sistematično lotila tudi socialnih vprašanj. Namesto umrlega Žitnika je poslala v dež. zbor izrazitega delavskega zastopnika Gostinčarja, vložila je že predloge glede ureditve zavarovanja in reforme ubožnega skrbstva, za ustanovitev posredovalnice za delo itd., toda čez vse te načrte je vojna napravila križ.

Razen vsled teh dejanskih razmer samih se je večalo in množilo zanimanje za socialna vprašanja tudi vsled naglo naraščajoče delavske organizacije med IV. katol. shodom in izbruhom vojne. Iz lista »Naša moč«, ki je bil v svrho opozoritve najširše javnosti na delavsko organizacijo priložen dne 14. marca l. 1914. tudi »Slovencu«, je razvidno, da je priredila »Jugoslov. strokovna zveza« l. 1913. 6 tečajev ter 90 shodov na Kranjskem in 42 na Štajerskem, število v zvezi organiziranih plačilnic in skupin je narastlo na 61 s 4772 člani, prejemki njeni so znašali v navedenem letu 36.000 K in izdatki 23.000 K (skoro vsi le za najrazličnejše podpore), a rezervni sklad je narastel že na 30.000 K. Ni ga bilo več slovenskega delavskega kraja, kamor ne bi segala zvezna organizacija (meseca januarja l. 1914. je sklenila osnovati posebno tajništvo tudi v Mariboru za Štajersko). Njeni govorniki so nastopali od Trsta do zgornještajerskih industrijskih središč.

Glede ostalih panog katoliškega gibanja teh mesecev bi bilo omeniti, da je sklenila Zadružna zveza spomladi l. 1914. s splitskim »Zadružnim savezom« dogovor, glasom katerega je prepustila Zadružna zveza vse svoje dalmatinske članice temu »savezu«, sicer se je pa razvijala mirno in nemoteno dalje. Burneje so kipele le katoliške dijaške organizacije, v katerih je bila obrnjena vsa pozornost na jugoslovansko vprašanje. Dijaštvo se v svoji mladostni navdušenosti ni mnogo oziralo na pomirjevanje odgovornih činiteljev, ki so svarili pred neprevidnostmi, a o tem smo že govorili.

Dne 28. junija l. 1914. so padli usodni streli v Sarajevu. Vse je instinktivno zaslutilo dalekosežni pomen tega dogodka, in vsak se je zavedal velike odgovornosti, ki jo imata v tem resnem trenutku vsaka beseda in vsak korak. Popolnoma razumljivo je torej, da je v tem kritičnem položaju prevzel dr.

Šusteršič kot odgovorni načelnik stranke kar avtomatično v roke absolutno vodstvo vseh strankinih organov in nastopov. Nobenega dvoma ni, da je Šusteršič glede na svoje tesne stike z vodilnimi dunajskimi krogi (s Stürgkhom je bil celo v prijateljskem razmerju) dobro poznal agresivne namene, ki sta jih gojila vojna uprava in zunanje ministrstvo napram Srbiji že do aneksijske krize, zlasti pa od balkanske vojne. Zato je tudi popolnoma razumljivo, da je nastopil v svojem skrajnem oportunizmu takoj v prvem trenutku po sarajevskem dogodku strogo v duhu vodilnih vladnih krogov. Ker so začeli nemški listi takoj strastno ščuvati proti Slovencem in jih dolžiti veleizdajskih stremljen, je skušal Šusteršič tem glasneje prepričevati vse merodajne činitelje o brezpogojni lojalnosti. »Slovenec« je takoj naperil svojo ost proti Velesrbstvu. Šusteršič je sklical za 5. dan julija v Ljubljano velik shod, na katerem je demagoško in sirovo navalil na Srbstvo, zagotavljal vlado o lojalnosti svoje stranke ter dolžil svoje politične nasprotnike srbofilstva. Pri nerazsodni masi je žel seveda veliko odobravanje, toda znaten del strankinega izobraženstva s Krekom vred je tako obliko Šusteršičevega nastopanja odločno obsojal. Bil je pa seveda glede na velekritični politični položaj brez moči, da bi ga bil kakorkoli omilil. Ta grda Šusteršičeva gonja se je nadaljevala potem v »Slovencu« še vse naslednje tedne. Liberalci so streljali z vso silo nazaj, očitali katoliškim listom denuncijantski ton ter opozarjali zlasti na nepatrijotičnost katoliškega dijaštva in na konfiscirano številko »Zore«. V tej nečedni tekmi je razposlalo tajništvo SLS po Šusteršičevem naročilu in brez vednosti drugih strankinih voditeljev več okrožnic po deželi, v katerih je pozivalo svoje zaupnike, naj mu naznanijo naročnike nasprotnega časopisja ter morebitne protidržavne in protidinastične izjave nasprotnikov.

Dne 23. julija je bil izročen Srbiji ultimatum. Nekaj dni nato so začele deževati vse križem vojne napovedi. To je končno streznilo duhove vsaj toliko, da je popolnoma ponehala medsebojna strankarska polemika. Zaradi sistiranja vseh ustavnih svoboščin je z izbruhom vojne zamrlo sploh vsako politično življenje. Časopisje je sledilo po eni plati le še dogodkom na bojiščih in v zunanji politiki, po drugi pa je v zmislu policijskih odredb bolj ali manj iskreno navduševalo svoje številne bralce (»Slovenec« je dosegel meseca septembra l. 1914. že naklado 20.000) za patrijotično požrtvovalnost ter jih poučevalo o dolžnostih in pravicah, ki jih imajo v vojnem času. Široke plasti ljudstva so bile napram raznim patrijotičnim tiradam bolj ali manj apatične; meščanstvo je želelo zmage deloma centralnim velesilam, deloma antanti. Slično je bilo tudi med katoliškim izobraženstvom. Mnogi mlajši izobraženci (n. pr. prof. Remec, dr.

J. Mohorič i. dr.) so bili že od vsega početka prepričani o porazu Avstrije, pri večini je pa prevladovala avstrijska orijentacija zlasti iz strahu pred Italijani, ker so vedeli, da more ohraniti Trst in z njim primorske Slovane le zmagovita Avstrija. Temu strahu so dali jasnega izraza poslanci Krek, Šusteršič, Korošec, Dulibić in Vuković ter škofa Mahnič in Jeglič, ko so že takoj v početku vojne sestavili na sestanku v ljubljanskem dež. dvorcu posebno spomenico na papeža. V njej so že vnaprej protestirali proti priključitvi kateregakoli dela Slovencev ali Hrvatov k Italiji. Spomenico je nesel potem v Rim dr. Mahnič.

Ker je zlasti prve čase svetovne vojne divjal z vso brutalnostjo vladni teror napram Jugoslovanom in je nemški tisk vedno bolj jasno odkrival protislovanske načrte za slučaj zmage, se je začelo število onih katoliških izbražencev, ki so se bali avstrijske zmage, vedno bolj množiti. Spomladi l. 1915. so začeli prirejati tajne sestanke v srebrni dvorani hotela Union, na katerih so razpravljali o sodobnih vprašanjih. Dr. Adlešič je pri nekem takem sestanku referiral o ciljih, ki jih zasledujejo Nemci z vojno, dr. Šarabon o pravih vzrokih vojne itd. Ti sestanki so bili velevažnega pomena za protinemško orijentacijo skoro vsega svetnega katoliškega izobraženstva, predvsem pa najožjega Krekovega kroga, kateremu je Krek v večerih doma na stanovanju tako rad prepeval:

Po Bosporju, Dardanelah
budet ruskij flot guljat.

Za te sestanke je kmalu izvedela policija ter jim napravila polagoma konec. Ni pa seveda mogla uničiti idej, ki so se na njih same od sebe porajale in se nato širile v vedno večjih in večjih krogih. Strah pred avstrijsko zmago je rastel, ko je — še tisto leto — postal znan načrt avstrijskih Nemcev, kaj bodo vse napravili po zmagoviti vojni. Načrt je iztaknil tedanji vojaški cenzor na celjski pošti, dr. Ogrizek.

Dne 23. maja l. 1915. je stopila v vojno še Italija. Tedaj so prišle tudi zapadne slovenske pokrajine v območje ožjega vojnega ozemlja. Slovenska mesta in vasi je preplavilo vojaštvo. Ljudstvo je bilo popolnoma prepuščeno samovolji soldateske. Zlasti prizadeti so bili Gostinčarjevi volilci na Notranjskem; zato se je Gostinčar obrnil že poleti l. 1915. pismeno na Šusteršiča, naj intervenira pri merodajnih činiteljih, da prenehajo vojaške šikane napram ljudstvu. Ker je Šusteršič odgovoril, da bo o predlogu šele razmišljal in so se zaradi predolgega »razmišljanja« slične pritožbe ljudstva množile tudi iz drugih krajev, sta zahtevala potem Jarc in Gostinčar sklicanje parlamentarnega kluba ali pa strankinega izvršilnega odbora, ki naj bi razpravljal o potrebnih protiukrepih. Šu-

steršič jima ni ugodil; zato je sklical Jarc meseca avgusta na svojo pest v ljubljansko Zadružno zvezo več nemobiliziranih kranjskih državnih in deželnih poslancev, izvzemši Šusteršiča in vseh ostalih dež. odbornikov, Šusteršiču brezpogojno vdanih (tudi dr. Lampe, ki ga je prej vezalo tesno prijateljstvo s Krekom, se je bil namreč zadnje čase popolnoma nagnil k Šusteršiču in postal pozneje eden najstrastnejših Krekovih nasprotnikov). Na sestanku so padale hude pritožbe proti Šusteršiču in njegovi preveliki uslužnosti napram brezobzirnim vojaškim oblastem. Poslanci so sklenili, da hočejo sami intervenirati pri armadnem poveljniku Borojeviću. To se je pozneje res tudi uspešno izvršilo. Razen tega so se pa pojavili ob tej priliki tudi pomisleki proti Šusteršič-Lampetovemu dež. gospodarstvu.

Čeprav nezadovoljstva, ki se je pojavljalo proti Šusteršiču, ni netil Krek, je vendarle Šusteršič sumil predvsem njega. Meseca oktobra l. 1915. je razpravljal Krek v družbi prijateljev o razmerah v stranki in se ob tej priliki ostro izrazil proti Šusteršičevi politiki. Ta je za to izvedel in Kreka denunciral pri Stürgkhu, češ da je srbofil; pri škofu in nekaterih drugih merodajnih katoliških činiteljih pa je izjavljal, da vlada v visokih vladnih krogih veliko nerazpoloženje proti Kreku, ki utegne postaviti v nevarnost stranko in razne katoliške institucije, če stranka Kreka ne odstrani iz javnosti. Glede na vse to je imel potem Šusteršič v nekaterih katoliških krogih napram Kreku precej lahko stališče. Meseca novembra l. 1915. je obhajal Krek petdesetletnico svojega rojstva, in njegovi hvaležni učenci so mu pripravljali za božič posebno slavnostno številko »Slovenca«. Ko je Šusteršič za to izvedel, je prepovedal vsem listom, ki so se tiskali v »Katoliški tiskarni«, kakorkoli omeniti ta jubilej (zamolčal jo je seveda tudi oni »Domoljub«, v katerega je pisal Krek leta in leta svoje klasične uvodnike). Ta Šusteršičev korak je vzbudil silno ogorčenje večine katoliškega svetnega izobraženstva. Prepad, ki je zijal že poprej med obema, se je spet znatno razširil. Duhovščini je bilo to nasprotje zlasti še glede na kritične vojne čase jako neprijetno; zato je umevno, da je med njo splošno prevladovala želja, naj bi se nesporazumljenje zopet poravnalo. Msgr. Steska se je spomladi l. 1916. obrnil na prelata Kalana s prošnjo, da bi prevzel posredovanje. Ker je pa ta prav tedaj bolehal, je svojo pot k Šusteršiču in Kreku dlje časa odlagal. Tedaj se je pa naenkrat pojavil nov povod spora. Krek se je — kakor smo že omenili — že večkrat pečal z mislijo ustanovitve zadružne banke. Ko se je bila tik pred vojno pojavila možnost dobiti koncesijo, je bil uredil v zmislu sklepa Zadružne zveze njen ravnatelj Traven vse formalnosti ter vložil potrebno prošnjo. Dne 5. julija l. 1916. nepričakovano objavi »Slovenec« notico, da so dobili dr. Šuster-

šič in tovariši koncesijo za ustanovitev »Ilirske banke«. Načelstvo Zadružne zveze se je postavilo na stališče, da mora dobiti večino delnic v roke Zadružna zveza; toda Traven je medtem po Šusteršičevem nalogu pridobil koncesijonarje za nasprotno misel. Ta nastop Šusteršičevega kroga proti interesom zadružništva ter povrhu še sestanek nekaterih strankinih zaupnikov, ki ga je sklical Šusteršič za 16. dan julija in pri katerem si je dal izglasovati polno moč, da izključi Kreka, Jarca in Remca kot nevarne rovarje iz stranke, je mlade še bolj razburil. Ker prelat Kalan medtem še ni izvršil svoje spravne akcije, se je msgr. Steska obrnil naravnost na škofa dr. Jegliča in ga prosil, naj on skuša posredovati, da prepreči v stranki grozeči razkol (nanj je graško časopisje že začelo namigavati). Škof se je res podal k Šusteršiču, toda ta ni hotel ničesar obljubiti. Medtem se je vršil dne 9. avgusta ustanovni občni zbor nove »Ilirske banke«, s čimer je postavil Šusteršičev krog Kreka in njegove prijatelje pred izvršeno dejstvo. Škof se je vnovič napotil k Šusteršiču ter mu predočil nevarnost grozečega razkola, a Šusteršič mu je odvrnil, da niti ne ve ne, kaj »mladini« pravzaprav hočejo. Glede na to je pozval škof prof. Remca kot predsednika akademskega starešinstva, naj mu predloži želje svojih prijateljev. Ker so se Šusteršiču zdeli »mladinski« razlogi nezadostni, je pozval škof vnovič Remca, naj izčrpno navede vse pritožbe proti Šusteršiču. Enako je zahteval tudi od dr. Šusteršiča, naj pismeno formulira svoje želje in pritožbe. »Mladini« so to izvršili ter predložili škofu obširno spomenico s približno 150 podpisi. V njej so navajali predvsem Šusteršičevo absolutistično postopanje (strankinega vodstva ni sklical k seji že od l. 1912., enako že par let ni sklical tudi seje izvrš. odbora itd.), njegovo proti interesom Slovanstva usmerjeno politiko, briskiranje mlajšega strankinega izobraženstva, končno njegovo protizadružno postopanje pri ustanovitvi banke. Šusteršič se pa škofovemu pozivu ni odzval, temveč je začel vabiti k sebi manjše skupine odličnejših zaupnikov z dežele in jim slikati nevarnosti, ki groze stranki in njenim institucijam v slučaju, da prevlada v stranki vpliv Kreka, katerega sumi vlada nelojalnosti napram državi in dinastiji. Ker so se začele istočasno pojavljati zahteve po sklicanju parlamenta in v Sloveniji tudi po koncentraciji slovenskih strank, je objavil »Slovenec«, ki je vanj pisal ali vsaj v njem inspiriral vse politično važnejše članke Šusteršič sam, dne 18. septembra uvodnik »Koncentracija slov. strank«. Ta članek je stavljal kot prvi pogoj za koncentracijo absolutno zvestobo do dinastije[74]. Članek je bil očividno naperjen

[74] Vprašanje absolutne zvestobe je zavzemalo v boju med Krekovim in Šusteršičevim krogom jako važno vlogo. Mnoge odlične osebnosti katoli-

proti Kreku, o katerem je bilo znano, da se je mudil prejšnjo pomlad na Češkem, kjer je bil prišel v stik z mnogimi češkimi politiki ter je bil začel nato tudi doma iskati zvez z zastopniki ostalih političnih strank. Ob istem času se je maščeval Šusteršič tudi nad voditeljem »mladinov«, prof. Remcem, na ta način, da ga je stavil dež. odbor kot ravnatelja dež. trgovske šole c. kr. šol. svetu na razpolago. Ta je Remca poslal potem nazaj na prejšnje službeno mesto v Novo mesto (tu je pa ostal le kratek čas, ker se mu je posrečilo izposlovati si premestitev v Ljubljano). Ko je Šusteršič mislil, da si je s temi ukrepi dobro pripravil tla, je sklical za 21. dan novembra l. 1916. sejo izvršilnega odbora SLS, ki se je vršila ves dan. Obravnavala je politični položaj in izvolila ožji sosvet, ki naj bi se sestajal vsak mesec. Predvsem pa se je na seji razpravljalo o notranjih sporih in reviziji strankinega pravilnika. Referent o notranjem položaju v stranki je bil na Šusteršičevo prošnjo dekan Lavrenčič, ki je v zmislu svojih tesnih zvez s škofom in dr. A. Ušeničnikom pozival obe krili k spravi in edinosti. Ker je bil vpliv Šusteršičev na seji absoluten in del navzočih že poprej od Šusteršiča tudi dobro pripravljen, je dr. Krek ostal popolnoma osamljen. To je na Kreka porazno vplivalo. Smatral je nadaljnjo borbo zaenkrat za brezupno. Mislil je, da je najumestneje, če kritičnih problemov sploh ne načne in ne izzove izključitve iz stranke, s čimer bi mu bilo delo le oteženo. Segla sta si torej s Šusteršičem v roke in vsi udeleženci so bili prepričani, da je zavladala v stranki zopet edinost.

Neposredno po tej seji je obiskal Kreka dr. Mohorič, in Krek mu je ves malodušen pripovedoval o poteku, češ da je vse s Šusteršičem in da bo treba začeti z delom popolnoma nanovo. Dr. Mohorič mu je odvrnil, da je njegov pesimizem neumesten, zakaj pomisli naj, da je bila med člani samovoljno sestavljenega izvršilnega odbora večina takih, ki jih je bil Šusteršič oprostil vojaške službe ali jih kako drugače pridobil zase, dočim je razpoloženje v stranki dejansko popolnoma drugačno. Ta razgovor je vrnil Kreku pogum, da se je odločil za nadaljnjo borbo. Potrdila ga je v tem še seja »Hrv.-slov. kluba« v Gradcu dne 28. novembra, pri kateri je videl, da Šusteršičeve servilne politične koncepcije ostali poslanci ne odobravajo (vkljub Šusteršičevim svarilom je bil skoro soglasno sprejet

---

škega gibanja, ki so sicer priznavale Šusteršičeve napake, so namreč odvračali od radikalne jugoslovanske politike pomisleki, je li s katoliškega stališča mogoče kar kratkomalo odpovedati zvestobo državi in dinastiji. Nekateri so bili mnenja, da to ni dovoljeno, dočim so zagovarjali drugi (n. pr. dr. G. Pečjak) načelo, da gre absolutna zvestoba samo Bogu, ne pa ljudem, zato je poudarjanje absolutne zvestobe napram svetnim institucijam nemoralno. Dr. Pečjak je v tem zmislu interveniral celo pri škofu dr. Jegliču.

predlog za zvezo s Čehi). Razen tega je istočasna cesarjeva smrt Kreka tudi prepričala, da se bližajo za slovenski narod kritični časi, v katerih bi bila vsaka malodušnost lahko usodepolna. Veliki moment je vzbudil v Kreku vse njegove sile; odločil se je za borbo na življenje in smrt.

Dne 30. decembra l. 1916. se je vršil najprej občni zbor Zadružne zveze, na katerem je prišlo do prvega spopada. Večina delegatov kranjskih članic je bila sicer na Šusteršič-Lampe-Peganovi strani, toda izvenkranjski delegati so bili skoro enoglasno za Kreka, kateremu sta zvesto stala ob strani predvsem prof. Remec in prof. Verbic[75]. (Verbic kot preds. nadzorstva Zadružne zveze, v katerem so imeli večino »starini«, nadzorstva sploh ni hotel sklicati k seji, da ne bi to moglo načelstva odstaviti.) Posledica tega prvega Šusterčičevega poraza je bila, da je izstopilo iz Zadružne zveze 169 članic (koncem l. 1915. je štela zveza 590 članic, od teh na Kranjskem 326), ki so si osnovale kmalu nato svojo »Zadružno centralo« (predsedstvo sta Lampe in Traven vsilila dekanu Lavrenčiču), in iz odbora so izstopili še ostali Šusteršičevi pristaši, navzlic skrajni lojalnosti »mladinov«. Ker sporov ni bilo mogoče več prikrivati, je objavil »Slovenec« dne 27. januarja l. 1917. članek »O sporih v SLS«, v katerem je nastopil sicer za pomirjenje, toda je poudaril, da mora vladati v stranki večina. Razen tega je začel »Slovenec« po Šusteršičevem nalogu še glasneje poudarjati svoj patrijotizem in obsojati delo jugoslovanskih in čeških emigrantov v inozemstvu. O notranjih bojih v SLS so stalno razpravljali vsi domači in graški listi. To je napotilo duhovščino, da je začela še bolj pritiskati na pomirjenje. Na Steskovo inicijativo je obiskal Kreka župnik Piper; Krek mu je dejal, da sploh ne čuti napram Šusteršiču nobenega sovraštva in da zahteva le to, da naj vodi Šusteršič slovansko, ne pa avstrijske politike. Od Kreka je šel Piber k Šusteršiču, a se ni vrnil, zakaj Šusteršič in Lampe nista hotela o kakem pomirjenju niti slišati, ker sta se čutila glede na svojo večino v strankinem izvrš. odboru absolutna gospodarja položaja. V začetku meseca maja je »Slovenec« zagovarjal ustanovitev »Zadružne centrale« in odrekel izvenkranjskim strankarjem sploh pravico vmešavati se v te spore. Močno oporo je dobila Šusteršičeva struja tedaj tudi v Kmetijski družbi, v kateri je bil namesto l. 1916. umrlega Povšeta izvoljen za predsednika dr. Lampe.

---

[75] Na koncu tega obč. zbora Zadr. zveze je dr. Lampe sarkastično zaklical, obrnjen proti Kreku in njegovim prijateljem »Tam filozofi«! — to je Lampetu pomenilo sanjači ali še slabše. Kažoč nase in svoje prijatelje, pa je dejal: »Tu kmetje«! Kreka staviti v nasprotje s kmeti — kakšna zabloda.

V tem se je približevalo sklicanje parlamenta. Duhovščina je zrla s še večjo skrbjo v bodočnost, če se spori ne poravnajo. Mnogi so bili odločno na Krekovi strani, drugi na Šusteršičevi, večina je pa sicer priznavala Šusteršiču očitane grehe, a je bila mnenja, naj se rešijo spori po končani vojni, a da je v teh kritičnih časih neobhodno potrebna sloga, disciplina in pokorščina napram strankinim instancam, čeprav so pomanjkljive. Razen tega so se pa tudi zavedali, da glede na velike Šusteršičeve zasluge v preteklosti preko njega ni mogoče iti s tako lahkoto. Spomladi l. 1917. se je vršil sestanek ljubljanskih duhovnikov, ki je izzvenel v navedenem zmislu. Na njem je Steska zopet predlagal, naprositi škofa, naj poizkusi še enkrat s spravno akcijo. Nasvet so vsi pozdravili. Škof dr. Jeglič je res še enkrat obiskal Šusteršiča, toda brez uspeha: nastop Šusteršičev je bil naravnost aroganten. Škof se je vrnil prepričan, da je ves trud zaman, krivda pa predvsem v Šusteršičevi nedostopnosti.

Konec meseca maja je zaradi sklicanja parlamenta oživelo politično življenje. Da bi ohranil inicijativo v svojih rokah, je Šusteršič sklical za 25. dan maja sejo strankinega izvršilnega odbora, ki se je izrekla za združenje Slovencev in Hrvatov v okviru monarhije, za zložni nastop vseh jugoslovanskih strank, za večji demokratizem in za mir. Toda parlamentarni klub je šel s svojo deklaracijo pet dni pozneje mnogo dlje in zahteval združitev vseh Jugoslovanov monarhije v lastno in svobodno državo, le da pod žezlom Habsburžanov. Šusteršič se je izprva udeleževal klubovih sej in skušal tudi sodelovati, toda kmalu je začutil, da mu nihče več ne zaupa, in da gredo klubova pota mimo in preko njega svojo radikalno pot dalje. Zato je začel polagoma izostajati; tem pridneje pa je vzdrževal svoje stike z vladnimi krogi. Razen tega je skušal obdržati svoj vpliv tudi vsaj na kranjske strankine poslance. Ker so že na poletje napovedali sklicanje delegacij, in je klub sklenil voliti za kranjskega delegata dr. Korošca, je sklical Šusteršič za 30. dan junija sejo vodstva SLS, v kateri je dal poslušnim povabljencem skleniti, da morajo kranjski poslanci voliti za delegata njega. Po seji jim je poslal še tozadevno pismeno naročilo, toda poslanci so poslali predsedstvu stranke odgovor, ki ga je koncipiral Krek. Izjavili so, da je volitev delegata avtonomna zadeva kluba.

Nekako v tem času je obiskal škofa dr. Jegliča tudi Krek. Škof je že od nekdaj Kreka jako visoko cenil, le včasih je imel pomisleke proti njegovim radikalnim nazorom. Ker se je Krek vedno izogibal dostojanstvenikov, ni bilo nikdar kakih tesnejših stikov med njima; vendar ga je škof vedno ščitil pred vlado, ki ga je hotela zaradi njegove politike ponovno kot bogoslov-

nega profesorja poslati v pokoj. Zlasti hudo je pritiskala vlada za časa balkanske vojne, ker ga je bil baje Šusteršič ovadil, da je pisal najradikalnejše jugoslovanske članke on. L. 1913. je prišla vmes Theimerčina afera, in nekateri so začeli tudi mrmrati, da je profesor le po imenu, dočim mora opravljati njegovo službo že toliko let suplent. Prve čase vojne se je škof dr. Jeglič mudil nekoč v naučnem ministrstvu, in ob tej priliki so ga tam tudi nahrulili, zakaj trpi Kreka še vedno kot bogoslovnega profesorja. Vse to je končno vplivalo toliko, da so mu namignili, naj prosi za upokojitev. To je storil dr. Krek spomladi l. 1916. Od tedaj sploh ni več prišel v škofijo. Poleti l. 1917. se je pa vendarle odločil za daljši obisk pri svojem vladiki ter mu razložil svoje nazore o političnem položaju in o zgodovinskih trenutkih, ki jih preživlja slovenski narod. Med drugim je dejal ob tej priliki škofu, da bo njegov naslednik prav gotovo Nemec, če bo šlo po Šusteršičevem. Razhod je bil jako prisrčen, vpliv Krekovih besed na škofa pa globok.

»Slovenec« je tiste dni ponovno obsojal »neplemenito gonjo« proti Šusteršiču, a ta je še naprej skliceval k sebi vplivnejše pristaše stranke ter tudi sam obiskoval odličnejše podeželske strankine veljake (enako so hodili po deželi tudi Traven, Lampe, i. dr.). Tedaj tudi škof ni mogel več mirno gledati, kako hoče Šusteršič za njegovim hrbtom pridobivati duhovščino zase in za svoje namene. Zato je sklical za dne 17. julija v Ljubljano k o n f e r e n c o v s e h d e k a n o v svoje škofije ter še nekaterih odličnejših duhovnikov. Konferenco je otvoril škof z obširnim referatom o krščanski demokraciji, ki ga je pozneje objavil »Slovenec« v celoti. Nato so se vršile intenzivne razprave o političnem položaju in o sporih v stranki. Sklepi so izražali zahtevo po poravnavi in so izjavljali, da morajo biti duhovščina in listi KTD v sporu nevtralni. Izrekali so se za široko krščansko demokracijo, a proti poveličevanju revolucije in sile (tedaj je bila namreč ruska revolucija v popolnem razvoju). Ker je imel dotlej neomejen vpliv na smer listov KTD Šusteršič, je sklical takoj po tej dekanijski konferenci predsednik KTD, prelat Kalan, urednike »Slovenca« ter odvzel glavno uredništvo lista brezpogojno Šusteršiču vdanemu Štefetu (ta je bil glavni urednik lista od početka vojne naprej, ko je bil mobiliziran dotedanji glavni urednik Fr. Terseglav) in ga pridržal sebi. Izvrševal ga sicer ni osebno, pač so pa dobili s tem ostali uredniki (dr. Jež, Al. Vrtovec, V. Cenčič) možnost, da so začeli voditi list v smeri politike »Jugoslov. kluba«, dočim je izgubil Šusteršič svoj dotedanji vpliv.

Največjo pozornost so obračali tedaj nase seveda boji, ki so jih bili n a D u n a j u poslanci. Najpazljiveje jih je zasledoval tudi škof ter se v zasebnih razgovorih ponovno izražal, da

uvideva, da se bo treba kar z vso silo oprijeti programa, ki ga je izražala majska deklaracija. Meseca avgusta je delal škof duhovne vaje in s teh je nenadoma sporočil dr. Alešu Ušeničniku misel, da bi bilo potrebno s kako primerno izjavo tudi iz domovine ven podpreti boje poslancev na Dunaju[76]. Glede na to ga je prosil, naj sestavi osnutek take izjave, sam je pa stopil v stik s predstavniki posameznih političnih strank ter jih povabil k sebi na razgovor.

Ušeničnik je res sestavil primerno izjavo, ki jo je potem škof še nekoliko predelal. Vsebovala je izjavo solidarnosti z deklaracijo »Jugoslovanskega kluba« in pozdravljala papeževa mirovna prizadevanja. Na enem izmed sestankov je dr. Tavčar izrečno vprašal škofa, če jo bosta podpisala tudi on in Šusteršič? Ko mu je škof potrdl, zase pa celo odločno izjavil, da jo namerava podpisati prvi, so izginili tudi pri ostalih vsi pomisleki, Tavčar je pa od sestanka grede pripomnil, da ni nikoli mislil, da je škof tak velik in iskren Slovan. Izprva je bila mišljena izjava tako, da jo podpišejo tudi voditelji slovenskih strank iz obmejnih dežel[77]; ker so se pa pojavile v tem pogledu razne ovire, je končno ostalo le pri podpisu škofovem, dveh zastopnikov stolnega kapitlja (prelat Andr. Kalan in kanonik dr. Gruden) ter zastopnikov SLS (dr. Šusteršič) in NNS (dr. I. Tavčar in dr. K. Triller). Namesto socialistov, ki so odklonili, je vskočilo krščč. delavstvo pod firmo »Slov. katol. delavska demokracija« (M. Moškerc, Vidic in Žnideršič).

Izjava, objavljena dne 15. septembra l. 1917., je vzbudila med vsem narodom največjo pozornost in odobravanje ter sprožila že opisano gibanje, a Šusteršičev pristanek nanjo je rodil novo upanje, da pride vendarle do pomirjenja tudi med obema krilома SLS. Škof je pozval vnovič oba tabora, da mu pismeno predložita svoje zahteve in pritožbe. Opozicija je na svojih sestankih v Rokodelskem domu pod Remčevim vodstvom še enkrat formulirala svoje zahteve[78] ter jih dne 11. septembra l. 1917.

---

[76] Istočasno (dne 2. IX.) se je vršil v Ljubljani tudi sestanek najodličnejših somišljenikov stranke iz vseh dežel. Sestanek se je izrekel za načela katoliških shodov, zoper »politične katoličane«, za deklaracijo, za demokratizem v SLS, za ustanovitev Narodnega sveta in za smotreno kulturno delo (za oživljenje literarne produkcije, umetnostno galerijo, glasbeno šolo, osrednjo znanstveno knjižnico in za vzpostavitev slov. gledališča).

[77] Še dne 14. septembra je pisal škof dr. Trillerju med drugim: »Kaj ne, mi vsi želimo, da podpišemo izjavo vsi Slovenci: bil bi to poseben dogodek. Ako ni mogoče, naj bo izjava le naša, nas Slovencev na Kranjskem.

[78] Terjala je: 1. sejo načelstva VLS, 2. odpravo absolutizma v SLS in temu primerno izpremembo njenega statuta, 3. izjavo za majsko deklaracijo in odobritev delovanja Jugoslov. kluba, 4. resignacijo javnih funkcijonarjev na inkompatibilna politična in gospodarska mesta in službe, 5. ustavitev preganjanj vseh od stranke odvisnih uslužbencev, 6. združitev kapitala vseh

ponovno javila škofu. Šusteršič na ta poziv ni odgovoril, temveč je sklical za 18. dan septembra sejo vodstva SLS, ki je odobrila prej omenjeno deklaracijo političnih strank in razpravljala o notranjih sporih v stranki. Opozicija je zahtevala, da se ta točka odloži z dnevnega reda dotlej, da dovrši škof novo poravnalno akcijo. Toda Šusteršič ni hotel ugoditi tej želji, temveč si je dal, po 5 ur trajajočih debatah, izglasovati zaupnico (zanj je glasovalo 69 navzočih, 12 članska opozicija se je pa glasovanja vzdržala. V zmislu svojega poprejšnjega dogovora z dekanom Lavrenčičem je popustil le toliko, da je bila sprejeta še Lavrenčičeva resolucija, ki je pozdravljala sodelovanje mlajše posvetne inteligence v stranki. S tem postopanjem je hotel Šusteršič opozicijo nasilno udušiti. Dotedanji podpredsednik vodstva SLS, prelat Kalan, je v znak protesta že dva dni nato odložil svoje mesto. Škof je dne 19. sept. javil Šusteršiču ponovno poslane zahteve opozicije ter ga prosil, naj se o njih izjavi. Naslednji dan se je zglasil Šusteršič pri škofu osebno, enostavno tajil resničnost pritožb opozicije in se glede njenih zahtev izmikal; vendar škofu še ni odvzel zadnjega upanja na poravnavo. Glede na to je predlagal škof v pismu z dne 21. septembra na Remca osebni sestanek Šusteršiča, Kalana in Remca pri sebi na domu. Toda dogodki prihodnjih tednov so preobrnili vse.

Dne 8. oktobra je umrl Krek in njegov pogreb je pomenjal ogromno manfestacijo celokupnega slovenskega naroda za politične nazore dr. Kreka in njegovh »mladinov«. Šusteršič je mislil, da bo ostal po Krekovi smrti gospodar položaja; postal je še nedostopnejši za vse spravne poskuse. Izsiljeval je za škofovim hrbtom zaupnice duhovščine in nemobiliziranih strankinih zaupnikov po deželi. To je napotilo škofa, da mu je pisal dne 25. oktobra pismo, v katerem je nastopil z vso odločnostjo proti takemu postopanju ter mu navedel vse grehe, ki jih je zakrivil, zlasti njegovo absolutistično ravnanje. Ob tej priliki mu je odkrito povedal, da je že zaigral zaupanje vseh Slovencev.

Tudi »mladini« so se strnili po Krekovi smrti še krepkeje in se odločili, da izbojujejo boj do konca. Ker »Slovenec« zaradi razmer v KTD še vedno ni zavzel dovolj odločnega stališča, so ustanovili tednik »Jugoslovan« (prva številka je izšla 10. XI. l. 1917). Ker je »Katol. tiskarna« odklonila njegov tisk, so se morali zateči v »Učiteljsko tiskarno«. Urejeval ga je dr. Fr. Jež (odgovorni urednik je bil poslanec Gostinčar), pisali so ga predvsem urednik sam, dr. J. Puntar, dr. Jakob Mohorič in prof. Iv. Gruden. Bil je po vsebini in obliki eden najboljših slo-

gospodarskih organizacij v Zadružni zvezi, ki bi uvedla za svoj odbor proporčno volilno pravico.

venskih časnikov, kar jih je kdaj izhajalo; zato ni čuda, da je našel v javnosti silen odmev. V veliki meri je ravno njegova zasluga, da so dobili »mladini« ter njih ideje v kratkem na svojo stran simpatije vse javnosti.

Nekaj dni za ustanovitvijo »Jugoslovana« so se vršile v parlamentu volitve delegatov. Ker so kranjski poslanci kljub izrečnim ukazom Šusteršičevega izvrš. odbora volili za kranjskega delegata dr. Korošca namesto dr. Šusteršiča, je ta ves razburjen in užaljen takoj sklical sejo izvršilnega odbora, naznanil dr. Koroščcu pismeno svoj izstop iz kluba (pridružil se mu je le še poslanec Jaklič) in pisal ogorčena pisma vsem kranjskim državnim poslancem zaradi njih nepokorščine stranki. Vabilo k navedeni seji in ta pisma je utihotapil Štefe dne 17. novembra na naslovno stran »Slovenca«; zaradi tega ga je predsednik KTD, prelat Kalan, še tisti dan suspendiral od službe in mu prepovedal vsak nadaljnji vstop v »Katoliško tiskarno«. Isti dan je obiskal dr. Šusteršiča tudi škof ter mu javil, da je v teh okoliščinah sprava nemogoča in da ustavlja svojo dotedanjo spravno akcijo, prepuščajoč Šusteršiču vso odgovornost za posledice. Naslednji dan je škof sporočil svoje mnenje Šusteršiču še pismeno in dejal, da je izgubil zaupanje vseh in da mu zaradi tega sedaj ne preostaja drugega, ko da se umakne. V prihodnjih dnevih je objavil potem »Slovenec« izvršilnemu odboru dva odgovora poslancev, v katerih so branili svoje postopanje, dalje članek bogosl. prof. dr. Zoreta, v katerem je odobraval s spravnega stališča njih korak, ter poročilo o sestanku šentviških volilcev, ki so zahtevali, da Šusteršič nemudoma prekliče svoja dejanja, sicer da mu odrekajo nadaljnje zaupanje.

Toda Šusteršič, ki je bil zadnja leta izgubil že vsak pogled v pravo razpoloženje ljudstva, je bil zdaj v zaupanju na servilnost svojega izvršilnega odbora odločen že na skrajne korake. Dne 22. novembra se je vršila napovedana seja izvršilnega odbora SLS. Ta je z vsemi glasovi, izvzemši Škuljevega, odobrila postopanje Šusteršiča in Jakliča, izrazila ostalim državnim poslancem grajo in nezaupanje, sklenila razpustitev SLS in izročila vse strankino imetje dr. Šusteršiču, da ga porabi v prilog kaki novi stranki, ki bi se osnovala. Takoj po tej seji, ki so jo proglasili za zadnjo SLS, so navzoči nadaljevali zborovanje ter ustanovili novo stranko, t. zv. »Slov. kmečko stranko«. Za predsednika so določili šentviškega župana Ant. Belca, za tajnika Karla Dermastjo in ji izvolili še 50 člansko vodstvo.

Šusteršič in Lampe sta pa mnogo precenjevala svojo moč. Dva dni za tem dogodkom, ki je vzbudil seveda vsepovsod veliko presenečenje, je objavil dr. Zore v »Slovencu« uvodnik »Za pra-

vico«, ki ga je zaključil z besedami: »Kranjska SLS je umrla — prava SLS naj živi!« Dne 26. novembra je ponatisnil »Slovenec« iz »Škofijskega lista« škofov članek »O razdoru v SLS«, v katerem je škof opisal potek vseh dogodkov, vse nasilno Šusteršičevo postopanje in vse svoje poskuse za spravo ter izjavil, da je treba SLS na vsak način vzdržati. Vtis te poslanice je bil mogočen tako na duhovščino kakor tudi na ljudstvo. Še pred objavo poslanice v »Slovencu« so se sestali člani opozicije bivšega izvršilnega odbora SLS, izvolili novi začasni strankin izvršilni odbor s prelatom Kalanom na čelu ter sklenili sklicati čim prej zborovanje strankinih zaupnikov. Dne 1. decembra je objavil »Slovenec« slovesen proglas na ljudstvo, ki ga je podpisal v imenu začasnega vodstva Kalan. Proglas je izjavljal, da se SLS ne bo razšla, kadar se bo to poljubilo njenemu načelniku. Nato je navajal glavne Šusteršičeve grehe in poudarjal, da je prikipela sedaj, ko hoče razbiti Šusteršič še stranko, potrpežljivost do vrhunca, zato je treba, da se zbere vse ljudstvo za svojim škofom, Jugoslovanskim klubom in SLS. Konec meseca decembra je začel tudi Šusteršič izdajati svoj tednik »Resnico« (urednik Iv. Štefe), v katerem je strastno napadal škofa in SLS ter demagoško hujskal kmete proti drugim stanovom, a Ivan Kregar je skušal ustanoviti Šusteršiču še posebno meščansko stranko. Vse to prizadevanje Šusteršičevo in Lampetovo pa je ostalo brezuspešno, zakaj razen nekaterih duhovskih in svetnih posameznikov je vse obsojalo njegovo politiko in njegovo počenjanje. Občinski odbori in duhovniki so na svojih zborovanjih izrekali v masah zaupnice škofu in Jugosl. klubu. Šusteršič in njegovi pristaši so pa postajali predmet vsesplošnega ogorčenja. Sredi meseca decembra je sklicalo ljubljansko »Kat. delavsko društvo« v Rokodelski dom velik shod, ki je hrupno obsodil Šusteršičevo početje. Po vsem tem ni bilo nobenega dvoma več, da je Šusteršič med ljudstvom skoro docela osamljen. Glede na to so sklicali začasni voditelji SLS za 27. dan decembra l. 1917. v Ljubljano zborovanje strankinih zaupnikov. Udeležilo se ga je okrog 1000 zaupnikov. Jarc je poročal o delu poslancev, dr. L. Pogačnik o klubovi politiki, župnik V. Zabret o dogodkih v stranki, F. S. Finžgar je protestiral proti defetistični pisavi »Domoljuba« (njegov urednik je potem že naslednji mesec odstopil in uredništvo je prevzel Fr. Zabret); za temi so pa govorili še dr. Korošec, Fr. Smodej in Fon. Za novega načelnika stranke je bil izvoljen prelat Kalan. Takoj za tem zborovanjem se je vršilo tudi zborovanje «Vseslov. ljudske stranke«, ki si je izvolila za svojega načelnika dr. Korošca, za podnačelnike Grafenauerja, dr. L. Pogačnika in Fona, za tajnika pa prof. Remca. Na tem zborovanju

so zlasti Korošci ostro nastopili proti dotedanji politiki oficijalne SLS in VLS. »Mirov« urednik Smodej je navajal, da so Korošci vseh zadnjih pet let ponovno zahtevali sklicanje seje VLS, ki naj bi obravnavala razna pereča narodno-politična vprašanja, toda Šusteršič ni hotel dolgo o njej niti slišati. Isti dan kakor navedeni dve zborovanji SLS in VLS se je vršil končno še občni zbor Zadružne zveze, ki je izvolil za novega zveznega predsednika dr. Korošca.

S temi zborovanji je bil notranji prevrat v SLS končan, in osrednja politična organizacija katoličanov zopet vzpostavljena. »Slovenec«, čigar glavno uredništvo je prevzel že meseca decembra dr. Izidor Cankar, je še nekaj časa polemiziral s Šusteršičem in navajal njegove grehe (5. I. l. 1918. je »Slov.« objavil okrožnico tajništva SLS iz meseca julija l. 1914., 14. I. je ponatisnil zopet članek iz »Škofijskega lista« o razvoju dogodkov itd.), kmalu nato pa je začel Šusteršičevo delo ignorirati ter posvečati vso pozornost le propagandi za osvobojenje. Nemški listi so pozdravljali Šusteršičev nastop (»Resnica« je pisala zlasti proti jugoslov. gibanju) in očitali novi SLS ter škofu veleizdajska stremljenja. Istočasno so se tudi liberalci začeli pripravljati na konsolidacijo svoje politične organizacije in na združitev vseh pokrajinskih liberalnih strank v »Vseslov. napredno stranko« (dr. Kukovec je objavil dne 2. januarja v »Slov. Narodu« celo naiven članek za združitev SLS in NNS). Na pomlad je postalo gibanje za osvobojenje in zedinjenje še intenzivnejše. Med obema vodilnima strankama je vladalo prijateljsko razmerje, posvečeno skupnemu narodnemu cilju in vršili so se veliki tabori, na katerih so nastopali govorniki obeh strank. Najveličastnejša taka manifestacija je bila izročitev 200.000 podpisov dr. Koroščcu dne 25. marca l. 1918. Vkljub temu pa tudi delo za notranjo konsolidacijo katoliškega gibanja ni popolnoma počivalo. Med duhovščino so imeli svoje privržence tako »mladini« kakor tudi »starini«, vendar sta obe struji slejkoprej poudarjali potrebo edinstva ter iskali vsaj potov in oblik pomirjenja. Dne 21. februarja l. 1918. so se sestali pod predsedstvom dekana Lavrenčiča duhovniki-zastopniki obeh struj. Izdelali so nekake kompromisne predloge za večji poudarek kmetiških interesov v SLS, za primerno zastopstvo vseh slojev v načelstvu SLS, za demokratično osnovo strankinega statuta, za kompromisno sestavo odbora KTD in za združitev obeh osrednjih zadružnih organizacij. Sklepi te konference so bili poslani vsej duhovščini. Velika večina se je v njih zmislu zopet oklenila prenovljene SLS, le nekateri posamezniki so vztrajali še nadalje v Šusteršičevem taboru. Ker je dekan Lavrenčič že takoj od prvega početka prevzel predsedstvo Zadružne centrale le pod pogojem, da se obe zvezi čim prej zopet

združita, a je bila Šusteršič-Lampetova struja za vsak spravni predlog nedostopna, je Lavrenčič dne 18. marca predsedstvo odložil (centralo je vodil nato kanonik Šiška). Tako so polagoma zapuščali Šusteršiča tudi ostali najuglednejši poprejšnji njegovi pristaši. V naslednjih tednih je potem zopet sestavilo načelstvo nov statut SLS (»Slovenec« ga je objavil dne 25. aprila), Dne 29. aprila se je vršilo v Ljubljani veliko zborovanje duhovnikov, ki je razpravljalo o političnem položaju in o volitvah v KTD. Ko je mesec dni nato praznoval dr. A. B. Jeglič dvajsetletnico svojega škofovanja, mu je bilo gotovo v največje zadoščenje edinstvo, ki je bilo vsaj v glavnem med duhovščino zopet vzpostavljeno. Mnogo so gotovo pripomogli k temu tudi neustrašeni nastopi prvega ideologa slovenskega katoliškega gibanja, krškega škofa Mahniča, ki se je prav tedaj v številnih političnih člankih v zagrebških »Novinah« izrekal z vso njemu lastno odločnostjo za politični program Jugoslov. kluba (»Reichspost« je zato začela razen škofa Jegliča strastno napadati tudi Mahniča). »Slovenec« je več teh člankov ponatisnil, toda policija je najradikalnejše konfiscirala, na fronti »Slovenca« in »Domoljuba« sploh prepovedala, a »Jugoslovana« je meseca julija celo ustavila.

Šusteršičeva zvezda je začela hitro bledeti. Iz maščevanja nad škofom, ki ga je smatral Šusteršič za glavnega krivca svojih neuspehov, je izšla iz Šusteršičeve okolice ovadba zoper škofa celo na Vatikan. Ker so Šusteršiču izrekale mnoge občine nezaupnice, je dne 18. junija l. 1918. odložil vsa svoja častna občanstva in začel kmalu nato izdajati dnevnik »Novice« (uredništvo je prevzel nadporočnik Jos. Petrič, ki je bil v to svrho prestavljen v Ljubljano), a deželni odbor je izsiljeval od občin izjave proti Trumbićevim akcijam. SLS je šla preko teh Šusteršičevih naporov z mladostnim poletom svojo pot dalje. Povsod po deželi so se pridno ustanavljali krajevni strankini odbori in prirejali shodi. To je napotilo tudi liberalce (organizacijo so že vzeli v roke agilni mladoliberalci), da so začeli snovati svoje podeželske organizacije in nelojalno vabiti vanje tudi katoliško misleče ljudstvo, češ da so sedaj vse stranke združene in da gre le za Jugoslavijo. Ko je bila na občnem zboru KTD dne 7. avgusta vkljub vneti Lampetovi protiagitaciji z veliko večino izvoljena kompromisna lista (razmerje glasov je bilo 426:175) in prelat Kalan zopet izvoljen za predsednika, je ta odložil v zmislu prejšnjih dogovorov načelstvo SLS. Nadomestil ga je zaenkrat podnačelnik dr. L. Pogačnik, nanovo organizirano tajništvo stranke je pa prevzel stolni vikar Fr. Zabret.

Sredi meseca avgusta se je vršila v Ljubljani ustanovitev »Narodnega sveta«; prve dni septembra je bilo v navzočnosti

okroglo 300 delegatov veliko zborovanje katoliških prosvetnih organizacij, v zunanji politiki pa so se dogodki prehitevali. Še tisti mesec je kapitulirala Bolgarija, oktobra se je pa pričel razkroj vseh armad centralnih velesil. Da ohrani SLS v bližajočem se polomu države narodu vsaj krepko zadružništvo, se je izreklo načelstvo SLS že dne 14. oktobra za združitev obeh zadružnih zvez, po popolnem razsulu Šusteršičevega tabora je pa Zadružna zveza sploh prevzela likvidacijo bankerotne »Zadružne centrale« ter rešila na ta način njene članice najhujše nesreče (izguba je znašala mnogo milijonov kron).

Dne 29. oktobra je napočila Slovencem tako trdo priborjena in dolgo zaželjena svoboda. Glede na najradikalnejše demokratične nazore, ki so prevladovali tedaj vsepovsod, sta se izrekla SLS in njeno časopisje takoj po prevratu za federativno jugoslovansko republiko, izjavila pa, da se hočeta vsekakor pokoriti tozadevnim sklepom merodajnih činiteljev. Dne 21. novembra se je vršilo zborovanje strankinih zaupnikov iz vseh slovenskih dežel, ki se je postavilo na isto stališče, zahtevalo v zmislu najširšega demokratizma urejeno državo, protestiralo proti italijanskim aspiracijam na slovensko zemljo in odobravalo bratstvo s Srbi. Nekaj dni pozneje so zborovali v Zagrebu tudi jugoslovanski škofje, ki so se izrekli ob tej priliki za slovansko bogoslužje in agrarno reformo.

Čeprav so bili ravno slovenski katoliški poslanci v zadnjih letih na vsem slovanskem jugu monarhije glavni nositelji ideje osvobojenja in zedinjenja Jugoslovanov ter bojevniki zanjo, slovenski duhovniki s svojimi škofi na čelu pa glavni propagatorji te ideje med ljudstvom, in so liberalci le sledili inicijativam in korakom SLS ter le pomagali pri tehničnem delu (dr. Žerjav je n. pr. na Dunaju pomagal zbirati gradivo o persekucijah za interpelacije Jugoslov. kluba, sicer pa ni imel s svojimi prijatelji niti najmanjšega vpliva na klubovo politiko), so se ti vendarle začeli takoj po prevratu zopet posluževati svojih nekdanjih metod v še poslabšani izdaji. Na eni strani so vprizorili s socialisti vred demagoško gonjo proti SLS med ljudstvom ter jo delali odgovorno za vse grehe in napake, ki jih je zakrivil dr. Šusteršič osebno, na drugi strani so pa skušali pridno ribariti v tedanjih kalnih vodah ter se z intrigantskimi metodami dokopati do nerazmerno močnega političnega vpliva najprej v zagrebškem Narodnem veću, nato pa v osrednji belgrajski vladi, odkoder bi potem strankarsko zavojevali Slovenijo. Glede na to je že koncem meseca novembra začel polagoma vnovič vzplamtevati nekdanji strankarski boj, le da so sedaj na vsej črti in brezobzirno napadali liberalci in socialisti, dočim so

se katoličani le branili, a še to jako malodušno ter brez prave sigurne in jasne politične linije in orijentacije. Ker so znali razen tega liberalci, pri katerih so že popolnoma prevladali mladi, brezobzirno in do dna izrabiti vso politično konjunkturo (vse urade so zasedli izključno le s svojimi eksponenti, z vratolomnimi gospodarskimi transakcijami so si preskrbeli milijonska sredstva itd.), in je bilo po dolgotrajni vojni zrevolucijonirano ljudstvo izprva sploh brez vsake jasne orijentacije, je doživljala SLS prva leta po osvobojenju hude politične poraze. Šele ustavni boji l. 1921. in 1922. so zopet izoblikovali njeno politično ideologijo, V. katoliški shod l. 1923. je pa pričel z velikim versko- in kulturno-obnovitvenim delom, kar je povzročilo, da so se začele mase ljudstva zopet vračati v njen tabor. Centralistična ureditev države, ki je v veliki meri posledica konjunkturistične politike svobodomiselnih slovenskih političnih strank ter frazaste, brezprogramne in nerealne povojne politike Hrvatov, pa SLS še danes onemogoča uveljavljati svojo številčno moč za mirno kulturno, gospodarsko in socijalno oblikovanje tistega dela naše države, ki ni le edini vir njene politične moči, temveč bi moral biti tudi glavno torišče njene pozornosti in njenega dela, to je Slovenije in slovenskega naroda.

4. Obmejne slovenske dežele med III. kat. shodom in prevratom.

Po tretjem katoliškem shodu sta preživljala torej slovenski narod in slovensko katoliško gibanje burne in zgodovinske dogodke. Težišče vseh teh dogodkov je bilo slejkoprej v osrčju slovenskega naroda, to je na Kranjskem, ki je bila vodilna tudi za vse ostale slovenske dežele. Domače razmere in potrebe so sicer narekovale Slovencem v obmejnih deželah večkrat svojo posebno zunanjo obliko dela, boja in razvoja, bistveno so pa v primerni distanci vendarle nehote stalno sledile idejam in delu, ki ga je oblikovala Kranjska. To je tudi popolnoma naravno, saj v popolnoma slovenski Kranjski boj za nacijonalno eksistenco ni absorbiral vseh moči, ki so torej ostale proste za delo in uveljavljanje na drugih poljih. Čim bolj je prodirala v vse slovenske dežele zavest slovenske narodne skupnosti, tem bolj je bilo vsepovsod čutiti vodilni vpliv Kranjske in tem manj pomembni za splošnost so postajali dogodki po obrobnih deželah. Ta čimdalje večja enotnost celokupnega slovenskega javnega življenja pod vodstvom Kranjske se je čutila zlasti še v katoliškem gibanju, kateremu so dajali enotno vsebino in enotno obliko katoliški shodi, namenjeni za vse Slovence in izvršeni

z intenzivnim sodelovanjem vseh slovenskih katoličanov ne glede na deželne meje.

*

Na Štajerskem je prišlo takoj po III. katol. shodu tudi do formalne ločitve duhov, ki se je pripravljala že od II. kat. shoda dalje. Dne 30. septembra l. 1906. so imeli liberalci pod dr. Kukovčevim vodstvom v Celju veliko zborovanje, na katerem so ustanovili »Narodno stranko za Štajersko« ter ji sklenili ustanoviti za glasilo »Narodni list«. Svojo glavno oporo je imela ta stranka v izobraženstvu in polizobraženstvu ter v precej številnih posojilnicah, osredotočenih v celjski »Zadružni zvezi«. Razen tega so začeli takoj pridno snovati tudi okrajne politične odbore (o priliki zborovanja svojih zaupnikov dne 3. XI. l. 1907. so jih imeli že 32).

Čeprav je ta nova stranka odklanjala vsako istovetenje s kranjskimi liberalci, je bil vendar način njenega nastopanja popolnoma sličen načinu sestrske stranke na Kranjskem. Zato se pa tudi katoličani na Štajerskem niso dali uspavati. Ker jim je bila Ljubljana nekoliko predaleč in ker je bil provincijalizem na Štajerskem že od nekdaj jako močno razvit, so po Krekovem nasvetu in ob njegovi navzočnosti dne 29. novembra l. 1906. izpremenili najprej dotedanji mariborski pododbor SKSZ v samostojno »Slov. krš č.-soc. zvezo« za Štajersko, (za predsednika je bil izvoljen dr. Korošec, za podpredsednika dr. Hohnjec in za tajnika dr. Leskovar). Z njo so skušali ustvariti močno središče in izhodišče celokupnega katoliškega prosvetnega dela na Spodnjem Štajerskem. Ustanovitev samostojne politične stranke pa so zaradi upiranja raznih starejših duhovskih in svetnih slogaških prvakov za nekaj časa še odložili; toda le za malo časa. Zakaj ugodno razpoloženje zanjo med ljudstvom, bližajoče se državnozborske volitve — prve s splošno in enako volilno pravico — predvsem pa seveda ustanovitev liberalne stranke so kmalu premagale vse pomisleke. Sklicali so za 21. dan januarja l. 1907. v Maribor zborovanje zaupnikov iz vse dežele (prišlo jih je nad 500). Po govorih dr. Korošca, dr. Jankoviča in poslanca Roškarja je bila med velikim navdušenjem ustanovljena samostojna katoliška politična stranka za štajerske Slovence, ki so jo krstili za »Slovensko kmečko zvezo za Štajersko« z agrarnim, narodnim in kršč.-socialnim programom. Za predsednika stranke je bil izvoljen Roškar, v odbor pa razen nekaterih izobražencev (Korošec, Jankovič in dr.) najuglednejši posestniki iz vseh okrajev.

Nova stranka je našla med ljudstvom najživahnejši odmev in je razvila takoj najintenzivnejšo delavnost. Zanjo se je izrekla večina že obstoječih podeželskh političnih društev, sama je pa

pridno snovala še nove okrajne »Kmečke zveze«, prirejala množico shodov in organizirala obsežen zaupniški sistem. Dotedanjim prvakom, ki so skušali ohraniti pod krinko slogaštva še vedno vodilno besedo, sta bili seveda obe novi stranki jako odveč, zato so skušali preprečiti popolno ločitev duhov z »N a r o d n i m s v e t o m«, ki se je ustanovil na njih pobudo dne 3. maja v Mariboru (preds. dr. Hrašovec, tajnik dr. Korošec, blagajnik dr. Kukovec). Ker so pa v Nar. svetu hotele zapovedovati razne bolj ali manj liberalne veličine (liberalcev je bilo v njem 5, od katoličanov, ki so predstavljali veliko večino ljudstva, pa le 2) brez prave legitimacije in ukazovati celo poslancem njih opredelitev po klubih, je ostal Nar. svet mrtvorojeno dete in kmalu neopaženo razpadel sam od sebe.

Prva preizkušnja moči obeh strank so bile d r ž a v n o z b o r s k e v o l i t v e meseca maja l. 1907. Čeprav so šli liberalci potem, ko je SKZ odklonila vsak kompromis z njimi, v volilni boj z največjimi upi in z vso vehemenco, so vendarle doživeli hud poraz, kajti izvoljenih je bilo pet katoliških kandidatov (Korošec, Roškar, Benkovič, Pišek in Ploj) z 29.700 glasovi, dočim so si priborili liberalci z 12.200 glasovi le 2 mandata (Roblek in Ježovnik). Prišedši na Dunaj, so stopili vsi katoliški poslanci v Šusteršičev »Slovenski klub«, le Ploj se je pridružil liberalnemu klubu, kar je vzbudilo med štajerskimi katoličani največje ogorčenje. Po časopisju se je razvila ostra polemika, volilci so mu pošiljali nezaupnice; toda mož se na vse to ni oziral, temveč je postal celo eden izmed voditeljev liberalnih jugoslovanskih poslancev v parlamentu. Doma si ni upal očitno se pridružiti liberalcem, temveč je skušal organizirati meseca januarja l. 1908. nekako liberalno pobarvano s l o g a š k o s t r a n k o z glasilom »Novi slovenski Štajerec«, ki pa ni našla med ljudstvom nobenih tal.

Po tej končnoveljavni politični ločitvi se je razvil seveda tudi na Štajerskem med obema strankama n a j o s t r e j š i p o l i t i č n i b o j. Vse mestno in trško izobraženstvo se je pridružilo Kukovčevi liberalni stranki. Nasprotja so bila tako ostra, da ni mogel dobiti n. pr. pristaš Koroščeve »Slov. kmečke zveze« niti zagovornika, če je imela pravda količkaj političen značaj. Ker so imeli liberalci v rokah skoro vse denarne zavode in potom njih seveda tudi velik vpliv na ljudstvo, je začela tudi Kmečka zveza posvečati večjo pozornost gospodarski organizaciji in pridno snovati rajfajznovke; razen tega je pa seveda z nezmanjšano intenzivnostjo nadaljevala tudi s politično-propagandnim in kulturno-organizatoričnim delom (8. junija l. 1908. se je vršil v Ljutomeru velik ustanoven shod »Zveze slov. mladeničev«, za predsednika je bil izvoljen Fr. Žebot). Uspeh tega dela seveda ni izostal. Dne 23. januarja l. 1908. je pri nadomest-

nih deželnozborskih volitvah za umrlim dr. Dečkom zmagal v dotlej liberalni Savinjski dolini kandidat Kmečke zveze, Tergiav, z 2676 glasovi proti liberalnemu Zdolšku, ki je dobil komaj 1331 glasov. Na čelu vsega dela je stal dr. Korošec, ki je prirejal teden za tednom shode, predavanja in tečaje (meseca avgusta l. 1908. je govoril celo hrvaškim in muslimanskim delavcem v Sarajevu).

Jeseni l. 1908. je bila uzakonjena nova volilna reforma za štajerski d e ž e l n i z b o r, po kateri bi dobili izmed 87 mandatov Slovenci 13 (1 mestnega, 10 kmetiških in 2 iz splošne kurije). Čeprav so bile napovedane volitve šele za pomlad l. 1909., so začeli liberalci vendarle iskati že sedaj kompromisa s katoličani; a ker so ti imeli svojo agitacijo in organizacijo izpeljano že skoro do poslednje slovenske vasi, seveda niso bili voljni prepustiti liberalcem zaželjenega števila mandatov. Glede na to so sklenili potem liberalci meseca novembra volilni dogovor s slogaško Plojevo skupino, h kateri so se nagibali tudi nekdanji pravaki in katoliški konservativci. Volilne priprave so bile na vseh straneh jako intenzivne. Liberalci, katerih središče je bilo slejkoprej Celje, so preosnovali z novim letom 1909. dotedanjo «Domovino« v »N a r o d n i d n e v n i k«. Istočasno je izpremenil tudi Ploj svoj list v tednik »Slogo« in skušal meseca marca v Ptuju vnovič organizirati lastno slogaško stranko. Pri njej so bili glavni delavci dr. Jurtela, župnik Šegula, učitelj Pesek in prof. Vesenjak (ta se je pridružil pozneje SLS). Toda vse prizadevanje bolj ali manj odkritih liberalcev je ostalo brezuspešno. Izredno agilno in požrtvovalno delo katoličanov je nagradila dne 7. maja najprej velika zmaga v splošni kuriji (izvoljena dr. Korošec in Pišek), deset dni nato pa še v kmetiških občinah. Propadli so vsi liberalci, le v mestni skupini je prodrl dr. Kukovec.

Ko se je še tisto jesen sešel novi deželni zbor, so izbruhnili med slovensko manjšino in nemško večino takoj ostri narodnostni spori, ker Nemci niso bili voljni dopustiti slovenskih interpelacij. Spor se je tako ostril, da je meseca oktobra demisijoniral deželni glavar. Ker Nemci vkljub temu niso odnehali, je nastopil koncem meseca decembra dr. Korošec v imenu slovenskih poslancev za združenje slovenskega dela Štajerske in Koroške z ostalimi jugoslovanskimi pokrajinami v eno upravno enoto, meseca februarja l. 1910. so pa začeli slovenski poslanci celo z o b s t r u k c i j o. S tem je bilo vsako delo onemogočeno, in deželni zbor odgoden. »Slov. kmečka zveza« je začela zdaj prirejati med ljudstvom shod za shodom z geslom: »P r o č o d G r a d c a!« (Samo dne 13. II. 1910. jih je priredila 23.) V jesenskem zasedanju l. 1910. je nemška večina vnovič zabranjevala slovenske govore in interpelacije, prikrajševala slovenski del dežele pri proračunu, odklanjala, oprta tudi na slovenske li-

beralne učitelje, delitev deželnega šolskega sveta v slovensko in nemško sekcijo in teptala pravice Slovencev v vseh ozirih. Slovenski poslanci so nadaljevali z obstrukcijo. Ker tudi posredovanje namestnika Claryja ni uspelo, je bil l. 1911. deželni zbor razpuščen. Nove volitve niso prinesle izprememb ne v sestavi slovenske delegacije in ne v njenem nastopanju, pač so se pa zanesli slični boji še v okrajne zastope.

Ti boji slovenskih katoliških poslancev v deželnem zboru so našli veliko odobravanje tudi med ljudstvom, in narodnostno nasprotje se je zlasti po obmejnih in narodno mešanih krajih še poostrilo. Ponemčevalni »Schulverein« je pridno ustanavljal svoje šole celo po popolnoma slovenskih vaseh, a »Südmark« je smotreno nakupovala zemljo in naseljevala nanjo protestantovske koloniste iz Nemčije, o katerih se je trdno upalo, da se sčasoma ne poslovenijo. Slovenski katoličani so prestrezali to nemško prizadevanje s tem, da so posvečali še večjo pažnjo svojim mladinskim organizacijam (ker je bil dr. Korošec prezaposlen v politiki, je prevzel polagoma njih vodstvo dr. Hohnjec). »Naš dom« so preuredili z novim letom 1910. v poučno-vzgojni list za mladino, dne 27. januarja l. 1910. so pa ustanovili na velikem zborovanju pri sv. Petru na Medvedovem selu »Zvezo slovenskih deklet na Štajerskem«. »Slov. kmečka zveza« je iskala večjo moralno oporo tudi pri ostalih slovenskih političnih organizacijah; že meseca maja l. 1909. je izrazila dr. Koroščeva »Straža«[79] željo po enotni politični organizaciji vseh katoliških Slovencev. Meseca septembra je potem »Sl. kmečka zveza« navdušeno pozdravila pripravljajočo se ustanovitev «Vseslov. ljudske stranke« in je naslednji mesec tudi vstopila vanjo.

Spomladi l. 1910. je skočila Plojeva parlamentarna »Zveza južnih Slavena« v boju za slovensko vseučilišče v hrbet ostalim slovenskim poslancem, kar je dalo dr. Šusteršiču povod, da je dne 30. maja na velikem shodu kmečkih zvez v Mariboru z njim ostro obračunal. Glede na to je vzplamtelo zopet močnejše nasprotstvo med obema strankama, ki se je bilo poprej po zbližanju obeh parlamentarnih klubov že nekoliko poleglo (»Narodni dnevnik« je ostro napadal celo »Slovansko unijo«). Ljudstvo je stalo v tem boju krepko ob strani SKZ, kar je lepo pokazala zlasti nadomestna državnozborska volitev v Savinjski dolini meseca julija, pri kateri si je osvojil dotedanji mandat liberalnega Ježovnika dr. K. Verstovšek. Katoličani so vnovič pospešili ustanavljanje lastnih gospodarskih organizacij, a liberalci so začeli doživljati ravno na tem polju hude

[79] »Stražo« so ustanovili katoličani l. 1909. kot protiutež proti liberalnemu »Narodnemu dnevniku«. Izprva je izhajala trikrat na teden, pozneje so jo pa nameravali razširiti v dnevnik, a se jim to ni posrečilo.

udarce, prav kakor istočasno njih kranjski somišljeniki. Ker je namreč financirala vse štajersko liberalno gibanje z »Narodnim dnevnikom« vred celjska »Zveza slov. posojilnic«, je zagazila kmalu v hude denarne težkoče, in burni občni zbor dne 29. decembra l. 1910. je pokazal, da je falitna. Zato je moral z novim letom 1911. »Narodni dnevnik« prenehati; zamajala se je celo celjska »Zadružna zveza« z mnogimi posojilnicami (šoštanjska je prišla tudi v konkurz). Spodnještajerski trgovci in obrtniki so hiteli na svojem shodu v Celju zatrjevati, da nimajo ničesar skupnega z dr. Kukovčevo liberalno stranko. Ta se je trudila, da bi rešila vsaj celjsko tiskarno; pritiskala je na včlanjene posojilnice, da bi poplačale zvezne deficite in ne odpovedale svojih vlog.

Meseca junija l. 1911. so se zopet vršile v o l i t v e v d r ž a v n i z b o r. Ploj, ki je bil medtem nagrajen za svoje usluge, storjene vladi, s senatnim predsedništvom, izprva sploh ni mislil več kandidirati, toda na prigovarjanje liberalcev in svojih slogaških prijateljev se je končno vdal in priredil dne 7. maja v Ptuju volilni shod. Vkljub temu, da je doživel tu velik fiasko, je vzdržal svojo kandidaturo, ki so jo podpirali liberalci vseh odtenkov. Po kmetiških okrajih je postavila vsaka stranka svoje kandidature, le za mesta so se zedinili na skupnega kandidata Rebka. Najhujši je bil volilni boj v celjskem okraju, kjer je kandidiral dr. Korošec proti dotedanjemu poslancu Robleku. Na shodih so nastopali pogosto liberalci, »slogaši«, socialisti in nemškutarji skupno proti katoličanom ter razbijali njih shode. Zlasti učitelji so napenjali vse svoje sile, toda ves napor je ostal brezuspešen. Mestni mandat so dobili Nemci, vseh 7 kmetiških mandatov pa SKZ z 28.761 glasovi (liberalci so jih dobili le 10.851, nemškutarji 5224 in socialisti 3350).

Ta uničujoči poraz je bil za l i b e r a l c e seveda hud udarec; zato so še bolj strnili svoje vrste. Čeprav je mladi dr. Kukovec zapravil že večino nekdanjih liberalnih pozicij, so prešli vendarle tudi nekdanji slogaši sedaj popolnoma v liberalni tabor in mu izročili spomladi l. 1912. še svoje poslednje postojanke (celjsko posojilnico, celjsko polit. društvo »Naprej« itd.). Liberalna stranka si je skušala priboriti nekaj politične moči s tem, da se je začela vezati po nekaterih občinah z Nemci in nastopati proti katoliški obstrukciji v dež. zboru, češ da je brezplodna; toda tudi to jim ni pomagalo, kar je priznal dr. Kukovec sam na zborovanju liberalnih zaupnikov v Celju dne 6. oktobra l. 1912.

Medtem je postajal p r i t i s k N e m c e v na slovenski del dežele vedno hujši. Ptujski okraj so zastrupljali s povodnjijo žganja; nemška kolonizacija ob severni jezikovni meji je na-

raščala (samo v Št. Ilju je prešlo od l. 1905.—1913. v nemško last nad 1500 oralov slov. zemlje, na kateri je naselila Südmarka 40 družin s 300 osebami). Vsled te notranje kolonizacije je sicer počasi, toda nevzdržno nazadovalo Slovenstvo. Zlasti železnice so bile izrazito v službi Nemštva, a dež. odbor je uvedel napram Slovencem pravo izstradalno politiko. To je gnalo Slovence v deželnem zboru v še ostrejše boje. Benkovič je izdal meseca januarja l. 1913. brošuro »Slovenci v deželnem gospodarstvu vojvodine Štajerske«, v kateri je navedel vprav kričeče krivice, a poslanci so s svojo obupno obstrukcijo še vedno onemogočali šovinistični nemški večini vsako zakonodajno delo. Končno je bila vendarle vlada prisiljena iskati stikov s slovenskimi poslanci. Na jesen l. 1913. je dala inicijativo za pogajanja za delazmožnost deželnega zbora. Dne 25. septembra je stavil dr. Koroščev deželnozborski »Slovenski klub« svoje pogoje. V začetku oktobra so se Nemci pri sestavljanju novega proračuna toliko vdali, da so Slovenci obstrukcijo ustavili in je mogel biti deželni zbor zopet sklican.

Vzporedno s temi političnimi boji se je pa seveda nadaljevalo tudi katoliško politično, gospodarsko in kulturno organizatorično delo med ljudstvom kot jez proti Nemcem in liberalcem. Kmečka zveza je pridno prirejala shode in zborovanja, na katerih so včasih nastopali tudi kranjski poslanci (dne 19. III. l. 1912. v Celju n. pr. Krek). Število pri štajerskem pododboru ljubljanske Zadružne zveze včlanjenih gospodarskih organizacij je poskočilo od 49 koncem l. 1907. na 113 o priliki obč. zbora dne 25. junija l. 1913. (od teh je bilo 98 rajfajznovk). Štajerska SKSZ je izkazovala na svojem občnem zboru dne 27. aprila l. 1913. pri sv. Križu na Murskem polju včlanjenih že 154 društev ter 57 mladeniških in 70 dekliških zvez (govoril je sam dr. Hohnjec v poslednjem zveznem poslovnem letu na 80 društvenih prireditvah). Ker so bili ponemčevanju najbolj izpostavljeni industrijski kraji, je začela l. 1913. SKZ vkljub svojemu agrarnemu značaju pospeševati končno še snovanje podružnic »Jugoslov. strokovne zveze«. Njih število je naraščalo tako hitro, da je že meseca februarja l. 1914. JSZ sklenila ustanoviti v Mariboru celo posebno krščc.-soc. delavsko tajništvo za Štajersko. Spomladi l. 1914. so bile vse panoge katoliške organizacije med ljudstvom tako močno zasidrane, da je o priliki občnega zbora »Slov. kmečke zveze« dne 3. maja v Celju dr. Korošec že lahko vzkliknil: »Premagali smo nasprotno stranko na vsej črti, in sedaj bomo lahko svoje moči še bolj posvečali narodnim bojem«. Slovensko katoliško gibanje je začelo pljuskati že celo do sosednih slovenskih Prekmurcev, med katerimi je imel meseca februarja l. 1914. »Domoljub« nad

300 naročnikov, a župnik Klekl je začel izdajati v prekmurskem narečju list »Novine«.

Verjetno je, da bi bilo to intenzivno in vsestransko katoliško organizatorično delo sčasoma vendarle zajezilo nemško prodiranje proti jugu, toda svetovna vojna je še radikalneje rešila narodne boje štajerskih slovencev. Prva leta vojne so bili Slovenci izročeni na milost in nemilost nasilju oblasti, Nemcev in nemškutarjev. Velik del slovenskih društev je moral prekiniti svoje delo, v zapore ter internacije je romala cela vrsta najodličnejših svetnih in duhovskih narodnih delavcev. Ko pa se je na zimo l. 1916. začelo zopet obujati politično življenje, sta tudi »Slov. Gospodar in »Straža« glasno ugovarjala načrtom, ki so jih gojili Nemci za slučaj zmage napram Slovencem. Zlasti veliko razburjenje je povzročila med Nemci majska deklaracija l. 1917. Prirejali so velike shode (n. pr. 27. VII. v Ptuju) in vprizarjali divjo gonjo proti Slovencem. Še preden je dobilo med Slovenci gibanje za združitev vseh Jugoslovanov pravi razmah, je nemškutarski »Štajerc« že bruhal proti temu ogenj in žveplo ter zahtevano združitev nazival »združenje panslavističnega farštva«. Pozimi l. 1917/18. in spomladi l. 1918. je zavalovila zahteva po osvobojenju in zedinjenju čez vse slovenske pokrajine, in v tem gibanju so tudi Štajerci prav pridno tekmovali s Kranjci. »Straža« je krepko zavračala defetistične poizkuse dr. Šusteršiča, ki ga je nazivljala »meglo z dvorca«. »Slov. Gospodar«, ki se je tiskal v 32.000 izvodih, je zanašal jugoslovansko misel med najširše plasti ljudstva. Meseca maja l. 1918. so poslali Nemci in renegatje k cesarju veliko deputacijo z obširnimi zahtevami, naperjenimi proti Slovencem; toda ti so se zbirali na velikih narodnih taborih ter vedno glasneje terjali osvobojenje izpod stoletnega nemškega jarma. Meseca septembra 1918. se je osnoval v Mariboru pod dr. Verstovškovim predsedstvom Narodni svet za Štajersko; njemu so sledili potem še razni drugi krajevni Narodni sveti. Ko so se prav tedaj začele majati nemške fronte v Franciji in v Makedoniji, so avstrijski in zlasti štajerski Nemci, sluteč svoj polom, obetali svojim slovenskim sodeželanom najrazličnejše ugodnosti. Toda bilo je prepozno! Koncem oktobra je bilo proglašeno v Ljubljani osvobojenje in zedinjenje s Hrvati in Srbi. V južnih delih Spodnje Štajerske se je izvršil prevrat brez večjih pretresov, v severnih delih je bil pa položaj nekaj časa skrajno napet. Parlament Nemške Avstrije je še dne 22. novembra sprejel zakon, po katerem naj bi tekla nova meja med Avstrijo in Jugoslavijo po vrhu Pohorja čez Pragersko ter blizu Ptuja in Ormoža na Slov. gorice in Radence. Toda energični akciji mariborskega Narodnega sveta in generala R. Maistra se je posrečilo Nemce razorožiti in zasesti mejo do Špilja in Mure. Meseca januarja

l. 1919. so Nemci poskušali dobiti Maribor v svojo oblast[80], toda upor je bil takoj zadušen, in s tem obmejni štajerski Slovenci rešeni za Jugoslavijo. Poleti l. 1919. so jugoslovanske čete zasedle še Prekmurje. Na mirovni konferenci so se bili za severno jezikovno mejo na Štajerskem in za Prekmurje hudi in nevarni boji, toda razen Radgone in njenega severnega zaledja se je Slovencem posrečilo priboriti skoro vse, kar je bilo dejansko njihovega. S tem je bil boj končnoveljavno dobojevan in štajerski Slovenci osvobojeni ter združeni z Jugoslavijo. Neslovenski povojni politiki liberalcev se je sicer posrečilo, da je začasno preprečila tudi popolno upravno združitev štajerskih Slovencev s kranjskimi v zedinjeno in avtonomno Slovenijo, toda upajmo, da bo v bližnji bodočnosti izpolnjena tudi ta želja in zahteva celokupnega slovenskega naroda.

Pestrejši razvoj in mnogo tragičnejši konec so pa preživeli v teh letih goriški Slovenci. Tretji katol. shod je dal mladim goriškim katoličanom novih živahnih pobud za vsestransko organizatorično in propagandno delo. Na zborovanje liberalnih zaupnikov dne 24. januarja l. 1907. v Gorici, na katerem je Andr. Gabrščček tudi formalno ustanovil liberalno »Narodno napredno stranko za Goriško«, so teden dni nato odgovorili katoličani z zborovanjem svojih zaupnikov, ki naj bi uvedlo boj za bližajoče se državnozborske volitve. Ker je dr. Gregorčičeva breznačelna politika liberalizem vprav negovala, je bil ta jako močan, in volivni boj jako oster. Hud boj se je bil zlasti za Kras, kjer je nastopila razen obeh vodilnih strank in socialistov še k liberalcem se nagibajoča »Kmečka stranka«, ki so jo bili osnovali odvetnik dr. Al. Franko, učitelj Ant. Štrekelj in Iv. Mermolja. Pri volitvah so dobili katoličani 12.159 glasov z dvema mandatoma (dr. Gregorčič in Fon), liberalci pa 10.313 glasov in kraški mandat (vinarski pot. učitelj Al. Štrekelj).

Ker sta bili torej obe stranki približno enako močni, tudi po volitvah nista položili rok križem, temveč sta skušali organizirati svoje sile za nadaljnjo tekmo. Gabrščkova NNS, ki je imela, kakor vse slovenske liberalne stranke, svoje pristaše predvsem po trgih in mestih, jih je držala skupaj v prvi vrsti s svojim tiskom. Bolj je pa poskušala izvesti svojo organizacijo

---

[80] Nemcem je bilo silno veliko ležeče na tem, da bi imeli Maribor v svoji pesti. Saj je že pred vojno pel štajerski pesnik O. Kernstock: »Lieber eine Stadt in Trümmern als ein slawisch Maribor«.

tudi formalno dne 13. junija ustanovljena Frankova »Kmečka stranka«, ki se je opirala predvsem na podeželske magnate in na učitelje in je dobila še tisto jesen z »Našim glasom« tudi svoje glasilo. Dočim je ostal dr. Gregorčič napram temu gibanju nasprotnikov precej pasiven, so pa skušali prestreči mladi k r š č. s o c i a l i s t i uveljavljenje agrarne stranke z ustanavljanjem Kmečkih zvez. Tako je bilo polagoma ustvarjeno po deželi organizacijsko ogrodje posebne katoliške politične stranke, ki pa ni imela razen stare, že preživele in nezadostujoče »Sloge« še nobenega pravega središča. Glede na to je predlagal vodja mladih, d r. A. B r e c e l j, že na občnem zboru »Sloge« dne 20. junija l. 1907. ustanovitev posebnega izvršilnega odbora stranke. Ker se dr. Gregorčič s temi »novotarijami« ni strinjal in ni hotel ob tej priliki več sprejeti predsedstva »Sloge«, je bil izvoljen na njegovo mesto dr. Fr. Pavletič, v ostali odbor pa tudi po večini mladi. Ti so bili ustanovili že poprej po vsej deželi celo vrsto izobraževalnih društev, ki so bila včlanjena pri ljubljanski »Slov. kršč.-soc. zvezi«. Da bi smotreno delo še bolj pospešili, so osnovali na inicijativo dr. A. Pavlice dne 22. avgusta l. 1907. samostojno SKSZ za Goriško pod Brecljevim predsedstvom. Razen tega so pospešili še ustanovitev »Društva kršč.-mislečih učiteljev« za Goriško (ust. 5. IX. 1907., predsednik nadučitelj Abram) in pridno pomagali pri snovanju gospodarskih organizacij, katere je združevala dr. Gregorčičeva »Goriška zveza gospodarskih zadrug in društev«.

Tako je torej brstelo l. 1907. po zaslugi mladih kršč. socialcev najživahnejše organizatorično delo na vseh poljih. Dr. Gregorčič je posvečal svojo pozornost le gospodarskim organizacijam in »Šolskemu domu«, za ostalo se pa ni brigal in je vse drugo dosledno celo preziral. To se je pokazalo zlasti o priliki volilne reforme za goriški deželni zbor[81]. Glede te reforme je vodil Gregorčič vse dogovore s Pajerjem kot načelnikom kluba italijanskih liberalcev sam na tihem in na svojo pest ter ni o vseh svojih ukrepih niti obveščal »Sloginega odbora kot nekakega nadomestka osrednje katoliške politične organizacije, kaj šele, da bi se z njim posvetoval. To Gregorčičevo postopanje, po katerem je hotel imeti mlade le za svoje politične priganjače, dočim pa ni nikomur dovoljeval soodločevati pri svojih političnih ukrepih, je vzbujalo v mladih vedno ostrejši odpor, zlasti ker je tudi za novi deželni zbor dovolil Italijanom 15 mandatov, dočim bi jih imeli Slovenci, ki so tvorili dve tretjini dežele, le

[81] Po novi reformi, ki je stopila v veljavo meseca septembra l. 1907., je štel deželni zbor 30 poslancev, in sicer: 1 virilista, 6 veleposestnikov, 7 zastopnikov mest, trgov in trgovske zbornice, 10 kmetiških poslancev in 6 zastopnikov splošne kurije. Po narodnosti naj bi odpadlo 14 mandatov na Slovence, 15 na Italijane in 1 na goriškega nadškofa kot virilista.

14. V odboru »Sloge« so se pojavili prav o s t r i s p o r i ; šele Krekovemu in Šusteršičevemu posredovanju se je posrečilo jeseni l. 1907. duhove toliko pomiriti in Gregorčiča toliko ukloniti, da ni prišlo že tedaj do javnega nasprotja. Ko je bil ta spor za silo poravnan, je začel odbor »Sloge« pripravljati katol. politično stranko, kar je bil dr. Brecelj še poleti sprožil. Tekom jeseni so priprave toliko dozorele, da je sklicala »Sloga« za 25. dan novembra l. 1907. v Gorico veliko zborovanje svojih zaupnikov (prišlo jih je nad 600), na katerem je bila ustanovljena »S l o v. l j u d s k a s t r a n k a z a G o r i š k o«. Tu je padla tudi misel, naj se ustanovi enotna SLS za vso Slovenijo. Za predsednika nove stranke je bil izvoljen dr. Gregorčič, v ostali odbor pa povečini mladi, a njen program je izražal odločno kršč.-socialno miselnost.

Dotedanji spor med obema kriloma katoličanov je jako neugodno vplival na katoliško gibanje. Posebno občutno se je to pokazalo o priliki d e ž e l n o z b o r s k i h v o l i t e v spomladi l. 1907. Ker se Frankova agrarna stranka (»Slovenec« jo je nazival stranko učiteljev) ni mogla samostojno uveljaviti, se je zvezala z Gabrščkovimi liberalci, in oboji so se zagnali v volilni boj strastno in z vso silo. Razen tega so pa sklenili še volilni pakt z Italijani v mestni in veleposestniški kuriji. Pri SLS je bila med kandidati večina mladih z dr. Brecljem na čelu; to je dalo Gregorčiču in njegovim pristašem povod, da so proglasili nekako pasivno resistenco. Posledica je bila, da sta pri volitvah v splošno kurijo dobila dne 2. marca oba tabora po okroglo 8800 glasov. Ko so se pri ožjih volitvah socialisti odločili s svojimi 660 glasovi za združene liberalce in agrarce in se je del Gregorčičevih pristašev volitev sploh vzdržal, so zmagali seveda na vsej črti liberalci. Precej sličen je bil tudi postopek v ostalih kurijah, končni izid volitev pa ta, da so dobili na slovenski strani katoličani komaj 5 mandatov, a liberalci 9, na italijanski strani pa Faiduttijevi kršč. socialci 6 in liberalci 9 mandatov. »Slovenec« je komentiral te volitve dne 18. marca in zapisal, da je zmagala na Goriškem, zlasti na Krasu, ki stoji popolnoma pod vplivom tržaške »Edinosti«, odvisnost ljudstva od liberalnih oderuhov. Grajal je premajhno disciplino v katoliških vrstah in podčrtal zlasti dejstvo, da so se okraji iz goriške nadškofije držali vendarle še precej dobro, dočim so pa oni iz tržaške škofije odrekli popolnoma, kar naj bo merodajnim činiteljem glasen opomin, da se vendarle že zganejo.

Ta poraz ni oplašil mladih, temveč so takoj začeli s še večjo intenzivnostjo nadaljevati z delom v dotedanjem pravcu. Že konec meseca marca so ustanovili v Cerknem prvi orlovski odsek, kateremu so sledili potem še drugi v Mirnu in drugod, kršč.-soc. delavstvo pa je dobilo z »Delavskim tovarišem« zopet svoje

glasilo. Ker dr. Gregorčič po svoji stari navadi sploh ni sklicéval sej SLS ter je odločal o vsem sam s svojimi najožjimi prijatelji (z dr. Pavlico, urednikom Hočevarjem, Žigonom i. dr.), je postala SKSZ nekako izhodišče vsega katoliškega gibanja (o priliki obč. zbora meseca julija l. 1908. je združevala 34 društev). Vso besedo so imeli v njej mladi (dr. Brecelj, dr. Capuder, Kremžar i. dr.). Gregorčič in njegovi prijatelji so zato gledali nanjo že od vsega početka jako nezaupno (dr. Pavlico je odbijalo tudi to, ker ni postal njen predsednik on, temveč dr. Brecelj) in jo proglašali za »kranjski import«.

To nasprotje se je še povečalo, ko je dr. Gregorčič še tisto jesen v novem deželnem zboru skoval na lastno pest nenaravno in nemoralno koalicijo med slovenskimi katoliškimi in italijanskimi liberalnimi poslanci, dočim so bili mladi za opozicijo v zvezi s Faiduttijevimi kršč. socialci. Tej koaliciji se je posrečilo izvoliti le svoj dež. odbor, dočim je bil dež. zbor sam zaradi premočne opozicije nezmožen za vsako delo. Ko je meseca oktobra 1908 tudi nadškof Sedej jako ostro obsodil to Gregorčič-Pajerjevo zvezo, ji je posvetil dne 12. t. m. še »Slovenec« vehementen članek, pišoč da bi bili naravni edinole zvezi obeh katoliških in obeh liberalnih strank, da pa je sedanje stanje škandal zoper načela, ki so vendar več vredna ko trenutna oblast; sploh pa je Gregorčič-Pajerjeva zveza le plod osebne gospodstvaželjnosti. Pristavil je, da goriška SLS ne nosi za to nenaravno zvezo nobene odgovornosti, ker se ni dr. Gregorčič niti enkrat posvetoval o vsem tem z merodajnimi organi, temveč je ukrenil vse na svojo pest in na svojo odgovornost. Končal je člankar (t. j. Kremžar, ki je pisal večino dopisov z Goriške) s pozivom k odločni načelni politiki, čeprav bi bil deželni zbor razpuščen. Ker je Gregorčič očitano mu zvezo tajil, je objavil »Slovenec« dva dni nato nov članek, v katerem je očital Gregorčiču, da se boji opozicije in je tudi sam ne trpi, boji se je pa zato, ker ljudstvo še ni politično izšolano; toda tega je kriv edinole on sam, ker je vedno preziral stike z ljudstvom. Dne 16. t. m. je poslal dr. Gregorčič »Slovencu« celo zakonit popravek, v katerem je tajil očitano mu zvezo, a deželnozborski klub SLS (v njem je imel vso besedo le Gregorčič) je priobčil v »Primorskem listu« slično izjavo, v kateri je razen tega nahrulil opozicijonalne mlade kršč. socialce s »klerikalci«. Istočasno je naperil Gregorčič tudi v svojem glasilu »Gorici« vse svoje topove napram mladim, polemiziral žaljivo s »Slovencem«, napadal »kranjske klerikalce«, se skliceval na ozkosrčno Škrabčevo odklanjanje katoliške mladinske organizacije v »Cvetju« ter pozival na uničenje »nove struje«. Polemika bi se bila seveda nadaljevala, toda že koncem meseca oktobra je sklenilo goriško vodstvo SLS naprositi »Slovenčevo«

uredništvo, naj iz taktičnih razlogov več ne objavlja poročil o medsebojnih bojih na Goriškem, češ da bodo opravili vse že sami doma. »Slovenec« je tej želji ustregel, vendar je divjal doma na Goriškem boj naprej. Gregorčič je odpovedal službo dotedanjemu uredniku »Gorice« in »Primorskega lista«, Fr. Kremžarju, s čimer so mladi izgubili vsako zvezo z ljudstvom potom tiska. V tej stiski so se bili dogovorili z urednikom ljubljanskega »Domoljuba«, L. Smolnikarjem, da je uvedel vanj poseben del za Goriško, ki ga je urejeval Kremžar, obenem so pa pridno nadaljevali s svojim dotedanjim organizatoričnim in propagandnim delom med ljudstvom. Spomladi l. 1909. so izvedli po izobraževalnih društvih in kmetiških zvezah intenzivno propagando za socialno zavarovanje, kar je povzročilo, da so se goriški kmetje v nasprotju s kranjskimi izrekli za zavarovanje. Največjo pažnjo so pa posvečali izobraževalnim društvom. Ko je imela SKSZ dne 1. julija svoj občni zbor, se je ugotovilo, da se je pomnožilo v zadnjem poslovnem letu število včlanjenih društev za 18, s čimer je narastlo na 52 s 5047 člani, a samih predavanj je bilo v tej dobi 318 (vsak izmed mladih je skoro vsako nedeljo govoril v kakem društvu ali na shodu). Slično se je krepila tudi zadružna organizacija (koncem l. 1908. je bilo pri »Goriški zvezi« včlanjenih 42 posojilnic in 16 gospodarskih zadrug), pri kateri so mladi sodelovali v prav odlični meri (njen predsednik je bil pa »starin« dr. A. Pavlica).

V deželnem zboru je bila medtem Gregorčič-Pajerjeva koalicija prešibka, da bi vodila deželno samoupravo. Ker je proglasila opozicija (slov. liberalci in italijanski katoliki) abstinenco, deželni zbor sploh ni mogel poslovati. Končno vladi ni preostalo drugega, kot da ga razpusti. Volitve so bile razpisane za jesen, in vse stranke so se pripravljale nanje z vso paro. Kmetiška stranka je bila že poprej oživila svoje delovanje (svoje glasilo je prekrstila v »Krnečki glas«) in se zvezala z Gabrščkovimi liberalci. Pravtako sta se pa za silo pomirili tudi obe struji SLS, ker mladi sploh niso imeli nobenih poslanskih ambicij in so zahtevali le katoliško načelno in demokratično politiko. Agitacija je bila na obeh straneh silna. Pri volitvah v splošno kurijo dne 26. septembra so dobili katoliški kandidati po okroglo 10.500 glasov, liberalni po 9.400 in socialistični po 1200. Z enim kandidatom so katoličani takoj prodrli, ostala dva pa sta bila izvoljena pri ožjih volitvah z večino nad 2200 glasov. Krepko so zmagali tudi v kmetiških občinah (izvzemši na Krasu); le v mestni in veleposestniški kuriji so prodrli združeni liberalci. Končni uspeh je bil ta, da so imeli katoličani 9, liberalci pa 5 mandatov; obenem so pa porazili tudi Faiduttijevi kršč. socialci Pajerjeve liberalce.

Po volitvah so izražali mladi v »Domoljubu« takoj zahtevo po koaliciji slovenskih in italijanskih katoličanov v novem deželnem zboru; toda s Pajerjem nerazdružno zvezani Gregorčič je spet ukrenil po svoje in obnovil na svojo pest koalicijo slovenskih katoliških poslancev z italijanskimi liberalci. S tem je pa izzval tudi končni prelom z mladimi. Ker tem že poprej ni zadoščal skromni kotiček v »Domoljubu«, so ustanovili »Katol. tiskovno društvo« (duša društva je bil dr. Srebrnič), ki si je kupilo in uredilo najprej v Gorici trgovino s papirjem, a v božični številki »Domoljuba« so napovedali, da začno izdajati z novim letom 1910. svoje lastno glasilo »Novi čas«, čigar uredništvo je prevzel Kremžar. Dobivali so vedno večji vpliv v gospodarski organizaciji, kjer sicer ni bilo bojev, a v ostalih organizacijah, za katere se Gregorčič sploh ni brigal, so neomejeno gospodarili ter jih širili z mladeniško navdušenostjo. Že za časa volitev prejšnjo jesen so bili osnovali pri SKSZ posebno ljudsko tajništvo, spomladi l. 1910. so pa začeli organizirati delavstvo in ustanavljati podružnice Jugoslov. strokovne zveze (prva je bila ustanovljena meseca januarja l. 1910. v Mirnu), prirejati socialne tečaje, na katerih je večkrat predaval tudi Krek (n. pr. v Gorici, pri Sv. Luciji in dr.), ustanavljati nove zadruge (od začetka l. 1909. do avgusta 1911. je narastlo njih število od 58 na 80), izobraževalna društva, orlovske odseke itd. Društveno življenje je cvetelo v vseh ozirih. »Novi čas«, ki so ga vzdrževali prve čase z velikimi osebnimi žrtvami, se je širil bolj in bolj (l. 1913. je dosegel že naklado nad 6000) ter izpodrival Gregorčičevi dve glasili, Kmečke zveze so živahno delovale, KTD se je krepilo, in vse katoliško ljudstvo z mladino na čelu je šlo za njimi, dočim je ostal Gregorčič vedno bolj osamljen. Ker so kranjski voditelji SLS hodili ponovno v Gorico posredovat med obema strujama, mladi pri državnozborskih volitvah l. 1911. še niso izzvali javnega boja z Gregorčičem. Ves volilni boj je bil zato naperjen proti združenim liberalcem, in je bil jako oster, zlasti v goriški okolici in na Krasu. Ob tej priliki so se ponovno pokazali uspehi že večletnega organizatoričnega in propagandnega dela »nove struje«, zakaj SLS je dobila 8962 glasov (liberalci 5419 in soc. 2376) ter zmagala z dvema kandidatoma, le na Krasu je prodrl pri ožjih volitvah dr. Gregorin.

Vkljub temu skupnemu nastopu o priliki državnozborskih volitev in vkljub zunanji enotnosit SLS je pa zijal med obema strujama nepremostljiv notranji prepad. Trmasti Gregorčič je v dež. zboru nepremično vztrajal v koaliciji z italijanskimi liberalci, opozicija katoliških Italijanov in slovenskih liberalcev je pa s svojo abstinenco onemogočala vsako delo. Italijanski katoličani so intervenirali pozimi l. 1911/12. celo pri nadškofu

Sedeju, naj vpliva na dr. Gregorčiča, da bi prekinil svojo nemoralno zvezo s Pajerjem. Nadškof je to zvezo res ponovno obsodil, toda bilo je vse zaman. Zato se je nasprotje med obema strujama le še ostrilo. Ob priliki zborovanja zaupnikov SLS dne 29. februarja sta prihitela vnovič v Gorico Šusteršič in Krek ter vplivala vsaj toliko pomirjevalno, da so bili izvoljeni v strankino vodstvo zastopniki obojih; resničnega uspeha pa nista dosegla nobenega. Tedaj je dne 9. aprila l. 1912. nenadoma umrl Pajer. Deželnozborska večina, ki je bila že poprej prešibka za kako pozitivno delo, je utrpela s tem hudo izgubo, laški liberalci so pa izgubili svojega načelnika in voditelja. Razmere v deželnem zboru so postale popolnoma nevzdržne; zato je bil meseca marca l. 1913. razpuščen, in razpisane so bile nove volitve.

Mladi krščanski socialci so bili medtem na delu z vso paro. Vsako nedeljo, vsak praznik so hiteli vsi ven na deželo na shode predavat, ustanavljat društva in zadruge, a »Novi čas« je posvečal večjo pažnjo vsestranski vzgoji ljudstva nego polemikam z dr. Gregorčičem. Posledica je bila, da je njihov vpliv vidno rastel, Gregorčičev pa ginil. Meseca maja l. 1912. so zavladali končno brez vsakega boja še v »Goriški zvezi« (njen preds. je postal Fon), ki je štela tedaj že 87 včlanjenih zadrug, ostale organizacije so pa imeli že poprej v rokah. Izredno lep razmah je doživljala tudi mladokatoliška dijaška organizacija, kar se je pokazalo na velikem sestanku primorskega katoliškega dijaštva v Gorici sredi meseca avgusta l. 1913. (na čelu dijaškemu gibanju so stali tedaj že povojni voditelji goriških Slovencev). Po drugi strani je pa v teh letih vidno propadal tudi Gabrščkov liberalizem. Hud udarec je bil doživel že poprej s polomom solkanske mizarske zadruge, meseca januarja l. 1912. se je v Gorici razšla »Narodna delavska organizacija«, a poleti l. 1912. je prišla v težkoče Trgovsko-obrtna zadruga v Gorici, ki so jo vodili prvaki goriškega liberalizma in ki so bili obenem tudi njeni glavni upniki. Med ljudstvom je liberalizem izgubljal polagoma sploh vso zaslombo. Ohranil se je le še v tradicijonalnih liberalnih gnezdih, to je v trgih (v Ajdovščini, Kanalu itd.), ki so stali pod vplivom liberalnega tiska. Del bivših liberalnih pristašev je prehajal polagoma v katoliške vrste, večina z magnati na čelu se je pa priključevala Franko-Štrekelj-Mermoljevi kmetiški stranki, ki je prevzela sčasoma vse liberalne postojanke po kmetih, le Kras je ostal docela pod vplivom liberalnega tržaškega »edinjaštva«.

Tak je bil položaj na poletje l. 1913., ko so se pripravljale vse skupine na deželnozborski volilni boj. Mladi katoličani so bili že poprej odločeni, da nastopijo pri volitvah s samostojnimi kandidaturami, ker jim nikakor ni več kazalo, da

puščajo še naprej v svojih vrstah organizirano ljudstvo brez zastopstva v deželnem zboru. Čakali so le ugodne prilike, da izzove odgovornost tudi za zunanji razkol stranke dr. Gregorčič, ne pa oni. Ta je res le v dogovoru s svojo najbližjo okolico, brez sporazuma s katerimikoli organizacijami in ne da bi stopil v kak dogovor z mladimi, proglasil dne 16. junija svoje kandidate. Kot odgovor na to je sklicala »nova struja« SLS za 26. dan istega meseca v Gorico veliko zborovanje strankinih zaupnikov. Vkljub temu, da so mnogi že poprej mrmrali nad tolikoletno neodločnostjo mladih, ki so vedno odlašali z energičnim nastopom proti Gregorčiču, so se vendarle podeželski duhovniki mnogo prizadevali, da bi pripravili Gregorčiča do popustljivosti. Toda ta je slejkoprej izbegaval vsak določen odgovor. Glede na to ni preostajalo mladim drugega, nego da določijo v sporazumu z zaupniki tudi svoje kandidate (mnogo je bilo istih kot Gregorčičevih). S tem je bil izvršen tudi formalni zunanji r a z c e p s t r a n k e. Gregorčiča je nadomestil v načelniški funkciji začasno dr. Brecelj, jeseni pa potem za stalno Fon.

»Slovenec« je komentiral te dogodke že naslednji dan v uvodniku »Razkol na Goriškem«. V njem je nepristransko opisal avtokratstvo starih in veliko organizatorično delo mladih, vendar pa pozival k pomirjenju. Ker je dr. Gregorčič v svojih listih takoj navalil zlasti z osebnimi napadi na mlade (Vipavcu dr. Breclju, ki je bil doma res par sto metrov od goriške meje, je očital predvsem to, da je — Kranjec), na kako pomirjenje seveda ni bilo misliti, in vse stranke in struje so šle v volilni boj z vso silo. Prva je volila dne 13. julija splošna kurija. Fon in Grgič, ki sta bila na kandidatni listi mladih in starih, sta dobila po 9142 glasov, novostrujar dr. Brecelj 6322, starostrujar Manfredo 2922, združeni liberalci in agrarci 5080 in socialisti 1516 glasov. Prva dva kandidata sta bila izvoljena takoj, a Brecelj je prišel v ožjo volitev z liberalnim Kovačem. Gregorčičev »Primorski list« je takoj izjavljal, da stara struja ne bo volila Breclja, češ da ji je ljubše, če pride v dež. zbor »kak pameten liberalec«. »Slovenec« se je dne 18. julija zgražal nad takim stališčem in zapisal: »Prosimo, tako piše katoliški list, ki ima za urednika katoliškega duhovnika«. Toda vse ogorčenje je bilo brezuspešno. Pri ožjih volitvah so šli v boj proti Breclju liberalci vseh odtenkov, Gregorčičevi »starostrujarji« in del socialistov, zaradi česar je dr. Brecelj podlegel z 8298 glasovi napram Kovaču, ki je dobil 9137 glasov. Dne 24. julija so volile kmetiške občine, pri katerih je bil izvoljen novostrujar župnik Rojc, ostali so pa prišli v ožjo volitev. Pri teh so zaradi sličnega postopanja podlegli liberalcem, ki so dobili tudi mestne in veleposestniške mandate. Uničujoče je bil poražen v svojem dolgoletnem volil-

nem in rodnem okraju celo sam dr. Gregorčič, ki bi bil ostal sploh brez mandata, da ga niso nagradili za njegovo izdajstvo potem liberalci z veleposestniškim poslanstvom. Končni izid volitev je bil ta, da so dobili na slovenski strani katoličani 3 mandate in liberalci 11 (z Gregorčičem vred), na italijanski strani pa Faiduttijevi kršč. socialci 9 in liberalci 6 (tem so pripomogli v mestih do zmage predvsem Gregorčičevci). »Slovenec« je dne 4. avgusta v uvodniku ugotovil, da ima goriška SLS razen na Krasu v vsem ostalem delu dežele absolutno večino, a če je dobila le 3 mandate, pomenja to predvsem popoln polom politike dr. Gregorčiča, ki da sploh ni imel nikoli nobenih načel, temveč je gledal vedno le na samega sebe, zaradi česar je odbil polagoma vse, sedaj je pa mrtev sam in bo moral seveda tudi nositi vse posledice svoje trme in samoljubja.

Te volitve so prekinile še zadnje stike, ki so vezale obe struji SLS. Dr. Gregorčič je očital mladim predvsem priseljeništvo in začel pod krinko goriškega slogaštva v svojih listih proti njim z najsirovejšim bojem. Obenem je prevzel tudi nekako vodstvo liberalnih deželnozborskih poslancev, ki so začeli tajiti svoje liberalstvo (večina so bili namreč agrarci) in izjavljati, da tudi stoje na verskem stališču. Ko se je vršil koncem meseca avgusta IV. katoliški shod, se ga Gregorčič in njegovi najožji somišljeniki sploh niso več udeležili, pač pa v jako velikem številu mladi z dr. Brecljem na čelu. Dr. Brecelj je bil izvoljen tudi v predsedstvo shoda in deležen velikih ovacij zborovalcev. Ravno za katoliški shod je izdal nadškof Sedej uradni odlok, v katerem je cerkvena oblast izredno ostro obsodila pisavo »Gorice« in »Primorskega lista« in ju sklenila črtati iz vrst katoliških listov. Ta odlok («Slovenec« ga je objavil dne 27. avgusta) je bil sporočen vsem župnim uradom goriške nadškofije z naročilom, da duhovščina posvari ljudstvo pred obema listoma, »Slovenec« je pa pristavljal: »Mož, ki je spravil na Goriškem zopet na vrh liberalno stranko, je za nas — mrtev«.

To je bil zadnji in smrtni udarec za Gregorčiča in njegovo politiko. Liberalci so ga sicer volili v deželni odbor[82], toda slovenska duhovščina je sklepala po svojih dekanijskih konferencah proti Gregorčiču in njegovima listoma ogorčene proteste. Trdovratni Gregorčič vkljub temu ni prav nič spremenil svojega postopanja. Zato je izdal meseca januarja l. 1914. nadškof Sedej na duhovščino novo okrožnico, v kateri ji je prepovedal oba Gregorčičeva lista. »Gorica« in »Primorski list«, ki sta izgubljala že prej od leta do leta bolj svoje pristaše in na-

[82] Nova večina dež. zbora je obstojala iz slov. liberalcev in italijanskih katoličanov. Vodja zadnjih, msgr. dr. Faidutti, je bil meseca septembra l. 1913. imenovan tudi za dež. glavarja.

ročnike in komaj še životarila, sta bila sedaj ubita. Meseca februarja Gregorčiču ni preostajalo drugega, kot da ju ustavi. Začel pa je izdajati »Goriški list«, ki pa seveda tudi ni našel nobenega odziva. Čeprav so bili mladi v dež. zboru skoro brez zastopstva, je bila v njih taboru že velika večina prebivalstva, in celo na tradicijonalno liberalnem Krasu so se naglo rušile liberalne postojanke. Prirejali so povsod po deželi proti politiki dež. zbora velika zborovanja, ki so začela hitro razkrajati tudi kmečko stranko. Politične, gospodarske in prosvetne organizacije mladih so naraščale od tedna do tedna in bili so že dejanski gospodarji dežele.

V tem je prišel meseca junija sarajevski atentat in nato svetovna v o j n a, ki je na mah ustavila vse to živahno delo in življenje. Liberalna lista »Soča« in »Primorec« sta že meseca avgusta prenehala izhajati. »Novi čas«, ki je delal že za časa balkanske vojne živahno jugoslovansko propagando, je izhajal še naprej, a tudi sedaj ni sledil dr. Šusteršičevemu protisrbskemu hujskanju, za katero med narodno bolj zavednimi Goričani, nego so bili Kranjci, itak ni bilo nobenega razpoloženja. Italijani, katere je že itak jako skelela močna afirmacija Slovencev o priliki aprilskih volitev v Gorici (tedaj so se Slovenci prvič udeležili obč. volitev in združeni dosegli presenetljivo lepe uspehe), so vprizarjali proti Slovencem hrupne demonstracije, mnogo Slovencev, zlasti liberalnih voditeljev, je bilo interniranih, strankarska nasprotstvo so zginila čez noč; vse je le napeto pričakovalo, kam bo krenila Italija. Meseca maja l. 1915. je napovedala vojno še ta, dež. odbor je pobegnil na Dunaj, velik del ljudstva pa v begunska taborišča in drugam. Po sredi solnčne Goriške je grmelo tisoče in tisoče topov, premikale so se skozi njo stotisočglave armade. Zamrlo je vsako javno življenje, in vsak je bil srečen, če si je ohranil vsaj golo življenje.

Sčasoma se je ljudstvo, kar ga je ostalo, privadilo tudi vojni. Ker je v tem težkem času bolj kot kdaj poprej potrebovalo varstva in pomoči javnih korporacij, je začelo zahtevati že spomladi l. 1916. vrnitev deželnih uradov v domovino ali vsaj bliže nje. Deželni odbor tej zahtevi ni hotel ugoditi, zato je sklepalo ljudstvo glede na dejstvo, da po svoji sestavi dež. odbor že itak ni užival njegovega zaupanja, resolucije za njegov razpust in postavitev dež. upravne komisije. Ko je spomladi l. 1917. v Avstriji zopet vstalo politično življenje, so tudi Goričani spremljali politiko Jugoslov. kluba z največjim odobravanjem. Duhovščina črniške dekanije se je celo prva v Sloveniji (izvzemši seveda obeh kranjskih in štajerskih političnih strank) izrekla za m a j s k o d e k l a r a c i j o in za ustanovitev Narodnega sveta. Meseca oktobra l. 1917. je doživela italijanska armada s p o r a z o m p r i K o b a r i d u svoj katastrofalni polom, v nekaj ted-

nih je bila vsa dežela z beneškimi Slovenci vred osvobojena od italijanske vojske. Ljudstvo se je začelo vračati v svoje porušene domove. Nato so se začela polagoma vračati v deželo oblastva (dež. odbor šele meseca aprila l. 1918.) in na poletje l. 1918. se je budilo zopet tudi domače politično življenje. Meseca julija je bila oživljena zopet SLS, si osnovala z »Goriško Stražo« svoje glasilo in postala na mah edini politični činitelj v deželi, kajti liberalna in kmetiška stranka sta bili razpadli. Meseca septembra se je osnoval v Gorici pod dr. Podgornikovim predsedstvom in ob navzočnosti dr. Korošca Narodni svet (njega duša je bil dr. Brecelj s svojimi nekdanjimi »novostrujarji«), ki je posvetil s pomočjo osrednjega ljubljanskega Narodnega sveta svojo glavno pozornost gospodarski obnovi dežele. Zanašajoč se na iskrenost ideje o samoodločbi narodov, so bili goriški Slovenci popolnoma prepričani, da pripade vsaj slovenski del dežele k Jugoslaviji, v najslabšem slučaju potom plebiscita; zato se je smatral v dneh prevrata Narodni svet kot vrhovna javna oblast. Toda te iluzije je bilo hitro konec; zakaj že prve dni novembra je zasedla deželo italijanska armada. Prihajala je z belimi zastavami in obetala Slovencem vse mogoče svoboščine, toda čim se je čutila varno, je začela nastopati kot gospodarica. Razpustila je Narodni svet, odličnejši slovenski voditelji so bili internirani in deportirani, nekateri pa postavljeni celo pred vojno sodišče (n. pr. dr. Brecelj) in potem v naslednjih tednih izgnani. Vso Slovenijo je začel pretresati strah za Primorje, ki se je v naslednjih mesecih le preveč uresničil. Vsi boji in napori na mirovni konferenci so bili zaman. Z rapalsko pogodbo meseca novembra l. 1920. je postala Italija gospodarica celokupnega Primorja z delom Kranjske in Koroške. S tem je prišlo okroglo 400.000 Slovencev pod italijansko oblast, ki se je izpremenila polagoma v popolno zasužnjenje. Celokupni slovenski narod pa v dnu svoje duše veruje, da pride dan osvobojenja tudi za primorske Slovence. In med drugim nam jamči za to neomajna narodna zavest zlasti onega dela tamošnjih Slovencev, ki ga je vzgojilo katoliško gibanje.

*

Čisto po samosvoje, kakor že v prejšnjih dobah, so se pa razvijale razmere v Trstu in Istri, kjer so bili neomejeni gospodarji položaja italijanski liberalci, a tamošnje naše ljudstvo so vodili slovenski in hrvaški liberalci pod raznimi frazastimi slogaškimi gesli. Meseca marca l. 1907. je pripravljal tržaški občinski svet (sestojal je iz 12 Slovencev in 68 Italijanov) volilno reformo, ki bi odvzela Slovencem do mala vse zastopstvo (Slovenci so odgovorili nanjo z obstrukcijo). Časopisje se

je nato pečalo nekaj dni zopet z ricmanjsko afero (Vatikan je namreč dovolil po posredovanju škofa dr. Nagla Ricmanjcem slovansko bogoslužje, a ti so ostali še vedno trdovratni). Meseca aprila in maja je bila pa obrnjena vsa pozornost seveda na državnozborske volitve. Ves volilni boj se je vršil proti socialistom in laškim liberalcem, zmagali so pa v tržaški okolici dr. Rybař in v Istri Mandič, Spinčić in Laginja.

Na Dunaju so se pridružili vsi štirje poslanci Ivčević-Plojevemu liberalnemu klubu, kar jim je »Slovenec« seveda hudo zameril. Ker je stala že vsa druga Slovenija po veliki večini v katoliškem taboru in so le v Trstu in Istri vladale še nekdanje patrijarhalne razmere, je začel posvečati »Slovenec« na jesen l. 1907. tamošnjim krajem večjo pozornost. Dne 9. septembra je objavil članek, naperjen proti »Edinosti« in Mandiću (ta je bil duhovnik, a izrazit liberalen katolik), v naslednjih dnevih je pa ostro napadel vso istrsko italijansko duhovščino, češ da je s škofom Flappom vred liberalna. Zapisal je, da nekaj dela med istrskimi Slovani le svetovnjak Laginja, dočim liberalna duhovnika Spinčić in Mandić le frazarita. To je seveda vzbudilo med prizadetimi in njih pristaši veliko razburjenje. Liberalni listi so proslavljali »velezaslužne prvoboritelje« ter se zgražali nad »protinarodnimi klerikalci«, ki so se drznili posvetiti v tamošnje, na zunaj sicer jako idilične, v resnici pa zelo gnile in škodljive razmere. Ko so dne 22. septembra l. 1907. otvarjali v Ricmanjih »Narodni dom«, so hoteli ob popolni Mandićevi pasivnosti celo dejansko napasti »Slovenčevega« poročevalca Terseglava. To je dalo »Slovencu« povod, da je začel z najostrejšo kampanjo proti hinavskemu tržaškemu in istrskemu liberalizmu. »Edinosti, ki jo je »Slovenec« pravilno označil za »narodno-veselični stvor«, je očital, da zastruplja istrsko ljudstvo, Spinčiću je pa predbacival, da pride v stik z ljudstvom kvečjemu na veselicah, sicer se pa za ljudstvo ne briga.

Vzporedno s to kritiko so pa katoličani poskušali tudi s pozitivnim delom. Tržaški škof Nagl je že v prejšnjih letih napram raznim duhovnikom ponovno izrazil željo, da bi se ustanovilo tudi v njegovi škofiji slovensko »Katol. tiskovno društvo« kot protiutež proti liberalnemu tisku »edinjašev«, toda uresničenje te misli je prinesel šele III. kat. shod, katerega se je udeležilo tudi večje število Tržačanov. Tekom prve polovice l. 1907., so bile priprave toliko dovršene, da so vložili pravila, ki so bila potrjena dne 13. septembra. V začetku oktobra je izdalo uredništvo »Družinskega prijatelja«. edinega tedanjega katoliškega lista na Tržaškem, oklic in vabilo na ustanovno zborovanje, ki je bilo napovedano za 14. dan istega meseca. Duši podjetja sta bila tedanji kaplan Ukmar (predsednik) in kaplan Čok (tajnik), a tudi med ostalimi udeleženci ustanovnega zbo-

rovanja je vladalo veliko navdušenje in bojaželjnost napram »edinjašem«. Novo KTD je začelo takoj z novim letom 1908. izdajati tednik »Zarja« kot »glasilo krščansko-socialne stranke«. Te zaenkrat vsaj formalno še ni bilo, pač so pa začeli pridno zahajati v Trst, v njegovo okolico in v Istro katoliški agitatorji s Kranjske. Prirejali so shode, predavanja in tečaje, snovali prva izobraževalna društva ter tako smotreno izpodkopavali tla »edinjaškemu« liberalstvu. Največkrat so prišli v Primorje Krek, Terseglav, Gostinčar in dr. Lampe. Med mlajšo duhovščino so vzbudili kmalu jedro zvestih pristašev in navdušenih širiteljev krščansko-socialne misli. Le starejša duhovščina je vztrajala iz nacijonalno-slogaške naivnosti še vedno v »edinjaškem« taboru. Do jeseni l. 1908. se je to gibanje toliko utrdilo in narastlo, da so dne 20. septembra t. l. na pobudo urednika V. Čenčiča in kaplana Čoka pri sv. Ivanu ustanovili že »Slov. kršč.-soc. zvezo« za Trst in okolico.

Tej krepki katoliški ofenzivi se je upiralo predvsem društvo »Edinost« s svojim listom. Spinčićevo »Politično društvo za istrske Hrvate in Slovence« je gledalo ta pokret izprva z omalovaževanjem, toda pod vplivom liberalnih učiteljev se je meseca avgusta l. 1908. nagnilo tudi to društvo na liberalno stran, kar je povzročilo prve politične razpoke med istrskimi Slovenci in Hrvati. Ta nasprotstva so prišla do prvega izraza pri volitvah v istrski deželni zbor jeseni l. 1908. Že leto dni poprej je bil namreč začel obravnavati tudi istrski deželni zbor, v katerem je bilo dotlej 9 Slovanov napram 21 Italijanom novo volilno reformo, po kateri naj bi dobili Slovani 15 in Italijani 24 mandatov (pravična razdelitev bi bila: 13 Italijanov in 26 Slovencev). Po dolgotrajnih obravnavah so jo končno spravili pod streho v obliki, da je bilo zagotovljenih Italijanom 26 mandatov in Slovanom 18. Poleti l. 1908. so se začele pripravljati vse skupine na volitve. Istrski liberalni učitelji so zahtevali od »Edinosti« in pazinskega polit. društva, da postavita kandidate le v sporazumu z njimi, in so tudi sicer nastopali kot glavni nasprotniki uveljavljajočega se katoliškega gibanja, Poleti l. 1908. so nasprotstva že tako narastla, da je prišlo o priliki ustanavljanj katol. izobraževalnih društev v severni Istri in v tržaški okolici ponovno do hudih pretepov, n. pr. v Dolini, v Boljuncu, v Škednju i. dr.). Jeseni i. l. so krščanski socialci odločno zahtevali od istrskega političnega društva, da mora upoštevati pri postavljanju kandidatur za deželni zbor tudi njih želje. Ker so bile te odklonjene, so postavili kršč. socialci za IV. volilni okraj lastnega kandidata v osebi posestnika J. Štrajna iz Doline. Zmagali so zaenkrat sicer še vsi oficijalni kandidati (16 Hrvatov in 2 Slovenca), vendar so katoličani že s tem prvim nastopom krepko podčrtali svoj obstoj.

Po teh volitvah je nastopil v Istri nekaj časa na zunaj mir. Oficijalni »narodni prvoboritelji« so se zopet vrnili v svojo staro brezbrižnost, katoličani so pa tiho in smotreno nadaljevali s svojim delom tako v Istri kakor tudi v Trstu. Tu je nasprotovala »Edinost« katoliškemu gibanju še vedno s slogaškimi gesli, toda njeno dete, dr. Mandićeva »Narodna delavska organizacija«[83], je nastopala odkrito protikatoliško in zahtevala to tudi od »Edinosti«, radi česar je prišlo med obema večkrat do sporov. Meseca februarja l. 1909. je bila poravnana dolgoletna ricmanjska afera na ta način, da so dobili Ricmanjci svojo župnijo in je postala njen patron župna občina. To je vplivalo jako ugodno povsod in dalo katoličanom novega poguma. Štiri mesece nato so se vršile volitve v tržaški občinski svet, katerih so se udeležili Slovenci seveda še strnjeno pod vodstvom »Edinosti«. Iz njih so izšli s svojimi 7200 glasovi kot relativno najmočnejša stranka (socialisti so dobili 6800 glasov in laški liberalci 6100). Čeprav so te volitve ter njim sledeči lojalni nastop dr. Rybaža v parlamentu vplivale precej pomirjevalno na medsebojno razmerje, so si bili katoličani vendarle v svesti, da je to zatišje le začasno in da skušajo voditelji tržaških Slovencev svoje svobodomiselstvo prikrivati le iz oportunitete. Glede na to so katoličani nadaljevali s svojim organizatoričnim delom. Dne 14. oktobra l. 1909. so si ustanovili celo svojo osrednjo politično organizacijo, to je »Slovensko ljudsko stranko za Trst in Istro«, ki ji je stopil na čelo kaplan Ukmar, med njenimi glavnimi propagatorji pa so bili duhovniki Čok, Škrbec, Tul i. dr.

Tla za samostojno katoliško politično stranko bi bila tudi na teh tradicijonalno liberalnih tleh morda že kolikortoliko pripravljena, toda možje, ki so stopili na čelo nove stranke, se po eni strani niso mogli popolnoma posvetiti le političnemu delu, po drugi strani pa niso dovolj pojmovali nalog in dolžnosti moderne politične stranke, ker so jo vse preveč istovetili z nekako cerkveno organizacijo. Ko je n. pr. »Slovenec« meseca decembra l. 1909. rahlo grajal Naglovo cerkveno politiko, ker ta kot tujec niti ni mogel zadostno razumevati zamotanih narodnostnih razmer in potreb svoje škofije, se je »Zarja« takoj zagnala v svojega ljubljanskega tovariša; in ko se je »Slovenec« par tednov nato izrekel še za slovansko bogoslužje, mu je očitala celo protikatoliško tendenco. Škof Nagl je bil sicer še tiste dni imenovan za koadjutorja dunajskemu kardinalu, toda »Zarja« se je zaletavala v »Slovenca« še naprej, razen tega je pa prišla v nasprotstvo še z istrsko duhovščino. To je dalo »Slovencu« po-

[83] »Nar. delavsko organizacijo« so ustanovili »edinjaši« l. 1907. proti soc. demokratom, ker so se bali, da jim pobero ti polagoma vse delavstvo.

vod, da se je dne 16. marca l. 1910. pošteno znosil nad tržaškimi »nergači z listom, a brez stranke«, dober mesec dni pozneje ji je pa kar odkrito očital klečeplastvo (obsojala je namreč opozicijo slovenskih poslancev na Dunaju) in protidemokratične tendence.

Ta polemika in Rybařev molk k tedanjim Plojevim intrigam v parlamentu sta znova opozorila »Slovenca« na tržaške razmere. Dne 9. aprila je objavil uvodnik »Naša temna točka — Trst«, v katerem je dejal, da gospoduje SLS že po vsej Sloveniji, le Trst je — grob Slovencev, zanemarjen v verskem in narodnem oziru. Ker je slovensko dušno pastirstvo do skrajnosti zanemarjeno, uhaja delavstvo v socialistične in narodno-socialistične vrste, »Edinost« širi licemerski liberalizem, a narodnost propagira s plesi in pijančevanjem, radi česar vidno pada nravnost; Družba sv. Cirila in Metoda pa da nastavlja na svojih šolah zgolj žlahto raznih liberalnih kolovodij in pronon-sirane liberalne kričače. Ta članek je vzbudil pri prizadetih seveda veliko razburjenje, toda »Slovenec« mu je dodal dobre tri tedne pozneje še drugega o istrskih razmerah, v katerem je dejal med drugim: »Tako lene in brezsmotrene politike, kakor jo delajo tako zvani ‚narodni prvoboritelji', ‚dike naroda' in ‚narodni levi' v Istri, je ni kmalu na svetu, če izvzamemo hrvaško kraljevino, koder pa imajo različni narodni zastopniki saj ta smoter, da se jim dobro godi na zemlji —.« V nadaljnjih izvajanjih je slikal italijansko prodiranje, ki se širi pred očmi brezbrižnih hrvaških in slovenskih poklicnih voditeljev. Poudarjal je, da krepko vztraja na narodnem braniku le škof Mahnič, ki so ga liberalci tako radi slikali kot sovražnika vsake narodne zavednosti. Ker je bil teh žalostnih razmer v Istri v znatni meri kriv zlasti poreški škof Flapp, ki je ostro nasprotoval krščansko-socialnemu in narodno-buditeljskemu delu svoje duhovščine (poleti l. 1910. je uvedel Vatikan proti njemu baje celo preiskavo), si je »Slovenec« ponovno privoščil tudi njega.

Meseca januarja l. 1911. je bil imenovan za novega tržaškega škofa ljubljanski kanonik dr. Andrej Karlin. Tržaški liberalci, med katerimi so vladali že dlje časa hudi spori, so to imenovanje izprva prezirali, a »Slov. Narod« je odkrito povedal, kar je »Edinost« zamolčala, da bi bil namreč tržaškim slovenskim »naprednjakom« italijanski škof ljubši, nego slovenski. Bali so se namreč, da bo našlo tamošnje mlado katoliško gibanje v njem krepko oporo. V napotje jim je hodilo to imenovanje zlasti še zato, ker je bilo zaradi razmer v parlamentu pričakovati vsak čas razpusta zbornice in so se bali, da jim bo novi škof pri volitvah s svojo avtoriteto mešal štrene.

Koncem meseca marca je bil državni zbor res razpuščen in nove volitve razpisane za mesec junij. V škofu dr. Karlinu mlado

katoliško gibanje sicer ni našlo posebne podpore, vendar pa je bilo v zadnjih letih že samo pognalo toliko globokih korenin med ljudstvom[84], da je »Slovenec« dne 31. maja v članku »Istrska sloga in ljudstvo« odkrito izjavljal, da so to zadnje složne volitve. Zapisal je, da dosedanji »narodni prvoboritelji«, osiveli v lenobi in ne v delu (Mandić je obiskal svoje slovenske volilce v poslednjih 3 letih samo enkrat, in sicer o priliki — otvoritve neke gostilne), s svojo brezbrižnostjo za kakršnokoli pozitivno delo naravnost upropaščajo istrsko ljudstvo. Brez katoliških protikandidatov so bili zato še enkrat izvoljeni Laginja, Spinčić, Mandić in Rybař, ki so se v parlamentu združili z Gregorinom vred v »Narodni klub« ter stopili zaradi svoje številčne brezpomembnosti v akcijsko skupnost s Šusteršičevo »Hrv.-slov. zajednico«. Ta njih korak je vzbudil pri kranjskih in deloma tudi pri tržaških liberalcih silen krik. Istrani, ki so bili od Tržačanov neodvisni, se na kričanje niso ozirali, pač sta pa prestopila v mladočeški klub Gregorin in Rybař. Vendar je Rybař še dne 1. oktobra na shodu v Trstu branil svoje prvotno postopanje, češ če je bilo kranjskim liberalcem dovoljeno vezati se celo z Nemci proti drugi slovenski stranki, bi moralo biti dovoljeno tudi njemu stopiti v zvezo z večino ostalih slovenskih poslancev proti nemško-nacijonalni vladi. Toda vse Rybařevo dokazovanje je ostalo brezuspešno: v Trstu so dobivali vedno glasnejšo besedo oni (dr. Čok, dr. Slavik, dr. Mandić, učitelji DCM i. dr.), ki so mislili celo na ustanovitev izrazito liberalne tržaške stranke (to je preprečil le polom Agro-Merkurja).

Po volitvah in po tem incidentu so se duhovi polagoma zopet nekoliko umirili. Liberalci so hodili s svojo »Edinostjo« (njen predsednik je bil postal medtem dr. Wilfan) po dotedanjih izhojenih potih, delala jim je pa vedno večje preglavice njih delavska organizacija, ki jo je gnal dr. Mandić v vedno večji radikalizem. »Slovenec« jih je dne 29. julija l. 1912. svaril, češ da bodo imeli od tega dobiček le socialisti, ki že sedaj resno ogrožajo Rybařev mandat. »Edinjaši« so postajali res vedno bolj ljubosumni. Ko je pa Mandič zavozil še nekaj gospodarskih organizacij in delavskih stavk, je moral odstopiti. S tem je prešla Nar. del. organizacija nazaj pod neomejeni vpliv »Edinosti« ter postala le še njen privesek. Medtem so katoličani sicer počasi, vendarle stalno izpopolnjevali svojo organizacijo. Meseca septembra l. 1911. se je osnovalo v Pazinu Kat. tiskovno društvo za Hrvate. Dva meseca nato je »Slovenec« pozival voditelje tržaških katolikov, naj se že enkrat otresejo svoje

[84] Celo dotlej liberalno istrsko politično društvo se je n. pr. meseca julija l. 1910. soglasno izreklo za kršč.-soc. načela.

dosedanje servilnosti, če hočejo, da bo njih gibanje hitreje in boljše napredovalo. V poreški škofiji so bile še vedno velike težave s škofom Flappom, kateremu je zato posvetil »Slovenec« dne 8. junija l. 1912. oster uvodnik in zapisal med drugim: »Včasih se cerkev ni bala niti prelivanja krvi, danes v 20. stoletju, pa se boji cerkvena oblast par laških brezverskih fanatikov.« Vkljub temu je pa v teh letih prav lepo napredovalo istrsko katoliško gibanje, ki ga je vodil bermski župnik Grašič s pomočjo akademikov, združenih v društvu »Dobrila«. Dne 25. julija l. 1912. se je vršil v Bermu prvi tabor istrskih mladeniških društev, katerega se je udeležilo že 15 organizacij, ustanovljenih od »Dobrilašev« v enem letu. Sličen stalen napredek se je vršil tudi v tržaški okolici, zaradi česar je »Edinost« ponovno tožila o »kranjskih prepirih« in »bratomornih bojih«, dočim se seveda ni nikoli spotikala ob liberalno propagando učiteljstva šol DCM. Posledica tega uveljavljanja katoliškega gibanja je bila seveda tudi lepa udeležba Tržačanov in Istranov na IV. katoliškem shodu l. 1913.

Največja ovira še hitrejšemu razvoju primorskega katoliškega gibanja so bili pa seveda Italijani. Po eni strani je italijanska nevarnost zavajala narodno zavedno prebivalstvo, da se je udajalo in sledilo slogaškim geslom, pod katerimi so stalno nastopali liberalni »edinjaši«, po drugi strani pa se je bilo katoličanom vedno treba boriti zoper dve fronti: proti domačemu liberalizmu in proti zagrizenemu svobodomiselstvu absolutno vladajočega italijanskega šovinizma. Ta je odrekal Slovanom najprimitivnejše pravice, za katere so imele gluha ušesa tudi avstrijske vlade. Šele ko se je bil med Italijani razpasel le preočiti iredentizem, ki bi utegnil ogrožati Hetzendorfove protiitalijanske vojne načrte, ga je začela vlada nekoliko brzdati. Tržaški namestnik Hohenlohe je odrival iz državnih služb Italijane ter sprejemal predvsem Slovane in deloma tudi Nemce; meseca avgusta l. 1913. je dal odstraniti tudi iz mestnih služb veliko število italijanskih državljanov (to je vzbudilo celo diplomatičen konflikt med Avstrijo in Italijo), avtonomnim oblastim pa je odvzemal razne kompetence. Toda pravega varstva pred nasilji italijanskih samoupravnih korporacij Slovani pri vladi še vendarle niso imeli. To v zvezi s poostrujočim se zunanjim političnim položajem je povzročilo, da so istrski Slovani tudi še pri zopetnih deželnozborskih volitvah meseca junija l. 1914. nastopili z enotnimi kandidati in z njimi seveda tudi zmagali (Slovani so dobili v splošni kuriji 29.574 glasov, Italijani 21.028).

Novi deželni zbor se pa sploh ni sestal, kajti že naslednji mesec je izbruhnila vojna, v katero je vstopila naslednjo pomlad še Italija. Kakor po vsej državi, je nastopila vlada tudi

v Primorju z največjimi persekucijami, ki jim niso bili izpostavljeni le iredentistični Italijani, temveč še v večji meri avstrijsko orijentirani Slovani (spomladi l. 1916. je bila istrska deželna avtonomija sploh suspendirana ter postavljena deželna upravna komisija, sestoječa iz Nemcev in Italijanov). Vladni teror je zlasti po italijanski vojni napovedi Slovane in Italijane začasno nekoliko zbližal, toda o kakem sodelovanju obojih spričo nasprotujočih si političnih ciljev seveda ni moglo biti niti govora. (Pač pa so tirolski italijanski poslanci stali med vojno v stikih z nekaterimi slovenskimi in jih obveščali o razvoju političnih dogodkov v inozemstvu.) Čeprav se je Primorje nahajalo v ožjem vojnem ozemlju, je bilo tamošnje ljudstvo s svojo duhovščino na čelu vendarle med prvimi, ki se je izreklo za politični program Jugosl. kluba. Tržaški Slovenci so lepo proslavili prvo obletnico majske deklaracije (proslavi je prisostvovalo razen dr. Korošca tudi opozicijonalno socialistično krilo), toda čim bolj se je bližal polom monarhije, tem bolj je navdajala primorske Slovane skrb za bodočnost. Glede na deklaracije o samoodločbi narodov so upali vsaj na internacijonalizacijo Trsta, toda kruto so se varali. Zadnje dni meseca oktobra so prispeli v Trst Italijani, in od tedaj je zadela tržaške in istrske Slovane usoda nesrečnih Goričanov. Razlika je bila in je samo ta, da uveljavljajo Italijani svoje smotrene in barbarske protislovanske ukrepe v Trstu navadno še poprej nego na Goriškem in da podlegajo tu v frazastem in plitkem liberalnem nacijonalizmu vzgojeni slovenski krogi laže italijanskim nasilstvom nego v katoliških organizacijah izšolani Goričani. Kako dolgo bo trajala ta sužnost? Ne vemo! Vemo samo to, da mora celokupno južno Slovanstvo imeti — to kaže že prvi pogled na zemljevid — dve veliki naravni oporišči: Solun na jugovzhodu in Trst na severozapadu. Trajna italijanska posest Trsta in primorskih Slovencev je zato nevzdržna.

*

Najžalostnejšo usodo so preživljali tudi v tej dobi koroški Slovenci. Razburjenje, ki ga je povzročila na Koroškem krivična razdelitev mandatov o priliki volilne reforme poleti l. 1906., se je na jesen sicer za silo poleglo, toda instinktivno nezaupanje, ki se je vzbudilo tedaj proti dr. Šusteršiču, ni izginilo nikdar več. Pri volitvah meseca maja l. 1907. je bil izvoljen v slovenskem volilnem okraju z močno večino Grafenauer, a svoje kandidate so postavili Slovenci tudi še v nekaterih drugih okrajih ter združili nanje z Grafenauerjevimi 4425 glasovi vred 7892 glasov (sam Podgorec je dobil v celovškem okraju 1297 glasov). Ti glasovi so igrali zlasti pri ožjih volitvah prav važno vlogo, vendar so bili slovenski voditelji v jako neprijetnem

položaju, ker so morali iz različnih taktičnih razlogov pri ožjih volitvah priporočati skoro v vsakem okraju kandidata druge nemške stranke. To je moralo nehote mučno vplivati na slovenske volilce. Grafenauer se je v zmislu sklepa polit. društva v parlamentu takoj pridružil, vkljub prvotnim pomislekom nekaterih koroških Slovencev in vkljub nasprotnemu prizadevanju liberalcev, Šusteršičevemu »Slovenskemu klubu« (izprva kot hospitant, od novembra l. 1907. pa kot redni član), v katerem se je potem do konca boril za teptane pravice vseh koroških Slovencev.

Ker je tvorila duhovščina skoro vse izobraženstvo koroških Slovencev, je imela tudi vsa tamošnja slovenska politika že od nekdaj nujno katoliški značaj. O priliki boja za volilno reformo in ob III. katol shodu je prišlo do ostre polemike s časopisjem kranjske SLS in do ostrega nasprotja proti dr. Šusteršiču, pri čemer se je zlasti izpostavljal »Mirov« urednik Ekar. To razburjenje se je pa kmalu zopet poleglo, in Ekarjevo stališče je postalo polagoma nevzdržno. Meseca oktobra l. 1907. je odstopil, in na njegovo mesto je prišel vikar Fr. Smodej, ki je postal obenem tudi tajnik polit. društva. Tako in podobno podčrtavanje katoliškega značaja, ki ga je vkljub vsem dogodkom l. 1906. še slejkoprej ohranilo oficijalno koroško slovensko politično gibanje, pa ni bilo všeč kranjskim liberalcem in oni peščici koroških Slovencev, ki je živela pod vplivom ljubljanskega liberalnega časopisja. Proglasili so zato takoj po Ekarjevem odhodu bojkot »Mira« (odpovedalo ga je res okroglo 150 naročnikov), odvetnik dr. Müller pa je začel snovati liberalno pobarvano opozicijo proti oficijalnemu vodstvu koroških Slovencev. Razcep so povzročili zaenkrat s tem, da so dr. Müllerja o priliki novembrskega obč. zbora političnega društva izvolili v odbor. Vendar je začel dr. Müller vkljub temu izdajati še z nekaterimi svojimi prijatelji nov list, »Korošec«. S svojim koncipijentom dr. I. C. Oblakom je skušal potem precej vztrajno šariti med tamošnjimi Slovenci. Družba sv. C. in M. je pošiljala na Koroško cele kupe liberalnih listov, »Korošec« je pridno blatil katoliške voditelje in izrabljal l. 1910. zlasti polom nemške krščsoc. centralne blagajne; toda med slovenskim koroškim ljudstvom vse to prizadevanje ni našlo skoro nobenega odmeva (»Korošec« je že poleti l. 1911. prenehal).

Maloštevilni voditelji katoliških Slovencev so se medtem na vse načine trudili, da prebude in organizirajo ljudstvo, brezobzirno strahovano od Nemcev. Meseca januarja l. 1908. se je osnovala pod dr. Ehrlichovim predsedstvom »Slov. krščsoc. zveza« za Koroško, na pomlad so pa začeli pripravljati mladeniško organizacijo po uspelem štajerskem in kranjskem vzoru. Dne 31. maja l. 1908. so priredili v

Šmihelu pri Pliberku velik ustanovni shod »Mladeniške zveze«, ki se ga je udeležilo nad 1000 mladeničev. Razen domačinov je govoril na shodu tudi Fr. Terseglav. Izvolili so pripravljalni odbor za organizacijo telovadnih odsekov, ki jih je pa vlada na vse načine ovirala. Vkljub mnogim in velikim težkočam sta pa izobraževalno delo in prosvetna organizacija vendarle stalno napredovali. To je dajalo voditeljem upanje, da polagoma vendarle vzgoje jedro narodno in versko zavedne mladine, ki bi tvorila potem oporišče in izhodišče za nadaljnje delo.

Prvi rahli uspehi so se pokazali spomladi l. 1909. pri deželnozborskih volitvah. Dasi pri volitvah v splošni kuriji ni bilo nobenega upanja na kako zmago, so dobili slovenski kandidati vendarle 6337 glasov (nem. kršč. soc. 9666, soc. dem. 10.414 in nem. liber. 18.376), in je Grafenauer pritiral v celovškem okraju nemškega liberalca celo v ožjo volitev. Ker so pa glasovali pri tej socialisti z nem. liberalci, so ostali vsi napori brezuspešni. Priborili so si potem v kmetiški kuriji dva mandata (Grafenauer in Ellersdorfer), toda v skoro kompaktno nemško-nacijonalnem deželnem zboru[85] sta bila brez vsake moči. Pogled v bodočnost je bil vkljub vsemu trudu brezupen. Nemško-liberalna večina je skušala za vsako ceno Slovence kratkomalo zadušiti; uslužno jo je pri tem podpiral tudi ves državni aparat.

Edina moralna opora koroških Slovencev so bili v teh žalostnih razmerah naraščajoči stiki z rojaki po ostalih deželah, zlasti s kranjskimi katoličani. Meseca maja l. 1909. so sklenili na občnem zboru svojega polit. društva, naj prestopijo koroške zadruge iz celjske v ljubljansko Zadružno zvezo. Dne 31. t. m. so priredile v Št. Jakobu v Rožu vse štiri SKSZ svoje mogočno letno zborovanje, katerega se je udeležilo nad 350 društev, mnogi deželni in državni poslanci ter velike množice ljudstva. Zbor je sklenil osnovati veliko katoliško narodno-obrambno organizacijo. Pogum, ki ga je to zborovanje vlilo na mrtvi straži se borečim Koroščem, je jeseni okrepila še ustanovitev »Vseslov. ljudske stranke«. Toda istočasno ni manjkalo tudi trpkih razočaranj. Za ta je skrbela zlasti svobodomiselna strast kranjskih liberalcev pri DCM. Ne samo, da ti niso storili v zadnjih dveh desetletjih za obmejne Slovence na severu ničesar in da je obstojalo vse njih narodnjaštvo predvsem v puhlicah, so s svojim nastopom na bistriški in jeseniški skupščini onemogočili koroškim Slovencem kot najbolj ogroženemu delu naroda še celo nadaljnje sodelovanje v DCM. Umevno je, da je moralo to postopanje porazno vplivati na koroške Slovence, katere so tedaj na lastni grudi zapirali, če so zahtevali v materinščini že-

[85] Med 43 poslanci je štela vsa opozicija le 6 članov, namreč: 2 Slovenca, 2 nemška kršč. socialca, 1 socialista in škofa.

lezniški vozni listek (n. pr. 4. XI. t. l. župana Miklavčiča in še mnoge druge).

Sploh se je brezobzirni pritisk Nemcev na koroške Slovence v tem času stopnjeval od meseca do meseca. Slovenci so bili prepuščeni celo dejanskim napadom nahujskanih Nemcev in nemškutarjev, v šolah in uradih pa so bili brezpravni. Vse pritožbe in vsa sredstva, ki so jih uporabljali poslanci na Dunaju, da olajšajo njih položaj, so ostala brezuspešna. Upravne oblasti vkljub mnogim ugodnim razsodbam upravnega in državnega sodišča, ki jih je dosegel dr. Brejc, niso pripustile slovenskih šol; slovenska mladina je bila izročena v »utrakvističnih« šolah sistematičnemu potujčevanju. Na zimo l. 1910. so doživeli še od cerkvene oblasti udarec z imenovanjem novega škofa dr. Kaltnerja, ki ni znal niti besedice slovenski (prejšnjega škofa dr. Kahna je bil pokopal polom centralne blagajne). To imenovanje je komentiral »Slovenec« dne 9. novembra z uvodnikom »Nova klofuta«. Proti temu pritisku mogočnega, a brezdušnega Nemštva so se skušali braniti predvsem z organizacijo in izobraževalnim delom. Meseca decembra l. 1909. so ustanovili »Slovensko županske zvezo« in snovali nova izobraževalna društva, ki so jih obiskovali ponovno tudi predavatelji s Kranjske (večkrat je govoril Terseglav), toda celo to tiho in skromno delo so ovirale v službi smotrene germanizacije stoječe oblasti z najneverjetnejšimi šikanami. Ko je celovška SKSZ meseca decembra l. 1910. priredila v Svečah izobraževalni tečaj, ga je celovško okrajno glavarstvo razpustilo zaradi — goveje kuge na gobcih in parkljih. Udeleženci so se morali sredi tečaja še tisto uro raziti. Ob novem letu 1911. se je vršilo ljudsko štetje, pri katerem so nezaslišano sleparili, da bi s tem čim bolj zmanjšali število Slovencev; a ko je skušalo politično društvo te uradne laži kontrolirati, je bilo dne 10. januarja razpuščeno, razpust pa preklican šele zaradi viharja ogorčenosti, ki ga je povsod izzval (ministrstvo je moralo rekurzu ugoditi in razveljaviti odlok koroških oblasti). Komaj nekaj dni za tem je zahteval deželni šolski svet od celovškega škofijskega ordinarijata, naj zatre celo pouk veronauka v slovenskem materinem jeziku. Meseca maja l. 1912. se je sicer vršil v Št. Rupertu pri Velikovcu velik mladeniški tabor, toda orlovsko slavnost, ki so jo nameravali prirediti tri mesece pozneje v Svečah, je oblast že prepovedala.

V teh razmerah so se vršile meseca junija l. 1911. državnozborske volitve. Še je prodrl Grafenauer, toda njegova večina je znašala le še 353 glasov. »Slovenec« je komentiral to volitev dne 26. i. m. in ugotovil, da so edini narodni delavci na Koroškem duhovniki. Svetoval je izpopolnitev zaupniškega sistema, izboljšanje tiska in še večje razširjenje gospo-

darske in izobraževalne organizacije. Žal so ti nasveti bili sčasoma vse, kar so dobivali koroški Slovenci od vodstva kranjske SLS in VLS. Koroški Slovenci niso le v narodnem boju omagovali, temveč so spričo nemške liberalne politike v deželnem zboru vidno propadali tudi gospodarsko. V tej stiski so se ponovno obračali na dr. Šusteršiča kot načelnika SLS in VLS, naj začne slovenska parlamentarna delegacija kako večjo politično akcijo v korist koroških Slovencev. Naleteli so na gluha ušesa. Dr. Šusteršič, ki že itak ni imel mnogo zmisla in čuta za izrazito narodna vprašanja, je namreč v tej dobi že zapuščal slovenska tla in stopal na avstrijska ter sploh ni več skliceval sej VLS. Šusteršičevo postopanje je vzbujalo med Korošci upravičeno grajo; temu nezadovoljstvu je dal izraza tudi »Mir«, ki je meseca avgusta l. 1912. očital SLS, da se premalo briga za obmejne Slovence. »Slovenec« je reagiral na to predbacivanje dne 14. t. m. v članku »Koroško vprašanje«, toda v svojem odgovoru se je izognil bistvu očitkov. Navajal je sicer, kaj je že vse storila zanje SKSZ (priredila je na Koroškem 156 shodov, razposlala nad 8000 knjig itd.), toda molčal je o tem, da SLS za obmejne Slovence ne zastavi vseh svojih političnih moči. Katoliška prosvetna organizacija in »Slov. Straža« sta skušali Koroščem pomagati, kolikor je bilo le mogoče: z veliko Slomšek-Einspielerjevo slavnostjo (ki jo je liberalno časopisje z. »Dnevom« na čelu pridno psovalo) so skušali vzbuditi zanimanje širokih plasti ljudstva zanje; na ljubljanski zadružni šoli so se šolali tudi koroški mladeniči; na IV. katol. shodu so bili deležni Korošci izredne pozornosti in simpatij — toda vse to ni njih položaja nič izboljšalo, kar je oktobrski občni zbor celovškega polit. društva izrečno ugotovil. Poslanec Grafenauer je meseca decembra l. 1912. v velikem govoru v parlamentu obširno slikal nezaslišane krivice, ki se gode njegovim rojakom na vseh poljih. Predsednik njih polit. društva, dr. Brejc, je izdal meseca septembra l. 1913. brošuro »Aus dem Wilajet Kärnten«, v kateri je nagrmadil vprav pretresljivega gradiva o nasilni politiki Nemcev napram koroškim Slovencem. Brošura je napravila velik vtis tudi na tujce, ostala je pa seveda brezuspešna, kakor tudi vsi drugi napori Koroščev. Ker so našli ti obupni klici v politiki SLS le malo odmeva, se je začel »Mir« spomladi l. 1914. vnovič pritoževati, da poslanci nimajo dovolj razumevanja za stiske koroških Slovencev in da v parlamentu ne nastopajo dovolj ostro proti krivicam, ki se jim gode. Dr. Brejc je v svojem govoru o priliki IV. katol. shoda ostro meril na dr. Šusteršiča in ponovno zahteval sklicanje seje VLS. Toda Šusteršič se je seje vprav bal in jo z raznimi izgovori neprestano odlagal. Šele ko mu je dr. Brejc meseca februarja l. 1914. zagrozil, da jo skliče sam kot

podpredsednik, se je Šusteršič končno vdal. Tedaj mu je Brejc, pooblaščen od političnega društva, izrekel popolno nezaupanje koroških Slovencev, kar je Šusteršiča tako razjarilo, da ga je hotel celo dejansko napasti.

Nikakor se pa niso zanašali Korošci več samo na tujo pomoč, temveč so slejkoprej nadaljevali tudi sami s pridnim organizatoričnim delom, kolikor je bilo v njih težkih okoliščinah sploh mogoče. O priliki občnega zbora koroške SKSZ dne 2. aprila l. 1914., ki se ga je udeležil tudi dr. Korošec, je navajalo tajniško poročilo, da združuje zveza (njen predsednik je bil sedaj dr. V. Rožič) že 50 društev in da je priredila v zadnjem poslovnem letu 11 socialnih tečajev. To pridno delo sicer še ni moglo zajeziti počasnega, a vztrajnega prodiranja Nemcev v slovensko ozemlje, vendar je vzgajalo leto za letom med širokimi plastmi ljudstva večjo narodno zavest (velikega tabora v Šmihelu pri Pliberku meseca maja l. 1914. se je udeležilo že 4000 oseb z mnogimi poslanci) in s tem tudi njega odporno silo.

Izbruh svetovne v o j n e je dal nemškemu šovinizmu povod, da je vprav podivjal. Zaprli ali internirali so celo vrsto zavednih slovenskih duhovnikov in svetovnjakov (n. pr. poslanca Grafenauerja, župnika Ks. Meška i. dr.), in dež. predsednik je pritiskal na cerkveno oblast, naj začne s p e r s e k u c i j a m i napram duhovščini. Sploh so bili zavedni Slovenci kot brezpravna raja prepuščeni divjanju nemških in nemškutarskih drhali. Na kakršnokoli delo slovenskih organizacij (izvzemši gospodarskih) seveda ni bilo niti misliti. Tedaj so se Korošci zopet obračali na načelnika VLS, da skliče sejo stranke in skuša preprečiti vsaj najhujše, toda dr. Šusteršič ni na te obupne klice niti odgovoril. Šele ko se je l. 1917. zopet vzbudilo politično življenje, so začeli prodirati obupni koroški klici tudi v ostalo slovensko javnost. Dne 30. julija i. l. je objavil »Slovenec« članek »Na smrt obsojeni«, slikajoč njih obupni položaj; »Mirov« urednik Smodej je pa obveščal o vsem tem ljubljanskega škofa, obenem obtožujoč dr. Šusteršiča soodgovornosti. Vse to je v znatni meri pripomoglo, da je nastopil škof Jeglič proti dr. Šusteršiču z vso svojo avtoriteto. Velikemu gibanju za d e k l a r a c i j o pozimi l. 1917/18. so se pridružili takoj tudi Korošci. Celovško polit. društvo se je navdušeno izreklo zanjo na svojem občnem zboru dne 24. januarja l. 1918., in duhovščina je začela takoj nato pobirati podpise. Celovški škof ji je to prvotno zabranil; a ko mu je v posebni spomenici meseca aprila označila svoje stališče glede na versko plat gibanja, je ni več oviral. Nemci so skušali to novo vzbujanje Slovencev seveda zatreti s silo. Onemogočali so slovenske shode in zahtevali od škofa, da odstrani iz dežele vikarja Smodeja. Ker ta njih zahtevi ni

ugodil, mu je meseca junija stolni kapitelj odpovedal službo, a mestni magistrat ga je nameraval izgnati iz mesta.

O prevratu konec meseca oktobra l. 1918. koroški Slovenci seveda niso mogli dati duška svojemu mišljenju, ker so Nemci slejkoprej obvladovali položaj v deželi. Pač pa je začela (vkljub ugovoru dr. Tavčarja, ki je mislil, da bomo napram Nemcem dobili, kar bomo hoteli) že meseca novembra ljubljanska Narodna vlada pošiljati na Koroško svoje čete, da zasedejo tamošnje slovensko ozemlje. Nemci se izprva niso mnogo upirali; ko pa so se otresli prvega strahu, ki ga jim je povzročil polom monarhije in so zapazili šibkost slovenskih okupacijskih čet (dobra in uspešna je bila le Maistrova akcija iz Maribora), so začeli takoj organizirati svoj »Heimwehr«. Ker tudi pričakovanih antantnih čet ter ljubljanski Narodni vladi obljubljenih dveh srbskih bataljonov ni bilo od nikoder in antanta edino tu in na Štajerskem ni določila demarkacijske črte, so dobili koroški Nemci pogum. Na Silvestrovo noč so nenadoma napadli prešibke slovenske posadke in jih pregnali iz dežele. Tako je prišla vsa Koroška, izvzemši južno-vzhodnega dela, zopet v posest Nemcev. Temu porazu je sledilo v naslednjih tednih v Gradcu pogajanje za premirje, v katero se je vmešala tudi tedanja ameriška misija na Dunaju, ki se je ponudila za razsodnika pri določitvi demarkacijske črte. Sredi zime sta nato njena zastopnika, polkovnik Milles in poročnik King, preletela v avtomobilih Koroško po nekaterih glavnih cestah. Nemci so to usodno turnejo skrbno pripravili: Amerikanca sta videla in slišala samo to, kar je prijalo Nemcem. Narodni vladi se je sicer posrečilo preprečiti izrek razsodbe, pač je pa Millesovo in Kingovo poročilo odločilno vplivalo na Wilsonovo nenaklonjenost napram slovenskim zahtevam na Koroškem o priliki mirovne konference. To je bil prvi in najvažnejši korak, da smo Koroško izgubili.

Hoteč postaviti mirovno konferenco pred dovršeno dejstvo, je organizirala meseca aprila l. 1919. ljubljanska Narodna vlada novo vojaško ofenzivo na Koroško, ki se je pa končala s popolnim polomom. Šele meseca junija je potem zasedla slovenski del dežele s Celovcem in Gosposvetskim poljem vred redna jugoslovanska vojska, toda bilo je že prepozno. Mirovna konferenca je določila za Koroško plebiscit na 10. dan oktobra (le majhen vzhodni del dežele je bil takoj prisojen Jugoslaviji). Ob tem plebiscitu je dosegla nemška politika na Koroškem, trajajoča nad pol stoletja, uspeh, ki ga ni pričakoval noben Slovenec. Vsled sijajne nemške priprave plebiscita, vsled skrajno sovražnih intrig Italijanov, vsled nenaklonjenosti Angležev in vsled prevelike pasivnosti jugoslovanskega zastopnika v plebiscitni komisiji (Joce Jovanovića) je zmagalo nemško na-

silje in sleparstvo. Soodločevala je pri tem seveda tudi gospodarska orijentacja narodno še premalo zavedne večine koroških Slovencev, preslaba organizacija plebiscita od strani Slovencev in precej pustolovsko postopanje precejšnjega dela onega slovenskega uradništva, ki je delovalo v plebiscitnem ozemlju in ni prav nič poznalo ne ljudstva, ne njegovih razmer in potreb. Konec je bil ta, da so dobili Slovenci le 15.287 glasov, Nemci pa celih 22.059. Usoda koroških Slovencev je bila zaenkrat odločena. V vsakem Slovencu pa slejkoprej tli upanje, da ta odločitev ni končna.

5. Katoliško društveno in ljudsko-prosvetno gibanje

Če se ozremo končno še na katoliško prosvetno, ljudsko-izobraževalno in društveno življenje med III. kat. shodom in med prevratom, tedaj lahko ugotovimo, da je tvorilo to do neke mere vprav središče celokupnega katolškega gibanja na Slovenskem.

»Leonova družba« je izpremenila z novim letom 1907. svoj dotedanji četrtletnik »Katol. Obzornik« v mesečnik »Čas«, ki je bil potem pod dr. A. Ušeničnikovim uredništvom dolgo let najodličnejša slovenska znanstvena revija. Ustanovljenih je bilo mnogo novih listov (Zlata doba, Cerkveni glasbenik i. dr.), stare so pa povečali (n. pr. Dom in Svet i. dr.). »Katoliška tiskarna« si je dogradila meseca avgusta l. 1908. svojo novo moderno palačo. Zlasti lepo se je pa začela razvijati pod vodstvom ravnatelja I. Mesarja »Katoliška bukvarna«, ki je dotlej komaj životarila. Zasnovala je več knjižnih zbirk (Ljudsko knjižnico, Leposlovno knjižnico i. dr.), izdajala mesec za mesecem nove nabožne, leposlovne, glasbene in znanstvene publikacije in prevzela tako v kratkem vodstvo slovenskega knjižnega trga. Za razvoj društvenega življenja si je pridobila še prav posebnih zaslug s tem, da je začela l. 1907. izdajati k svojemu mesečniku »Duhovni pastir« še posebno prilogo »Društveni govornik« (urednik Al. Stroj), ki je objavljal predvsem že izdelana aktualna predavanja za razne društvene prireditve. To živahno delovanje »Katol. bukvarne« so skušali paralelizirati liberalci z ustanovitvijo »Narodne knjigarne« in »Narodne založbe«, ki sta pa le životarili.

SKSZ, katere predsednik in idejni voditelj je bil še vedno Krek, njen najvažnejši organizatorični delavec pa L. Smolnikar, je skušala v tem času izpopolniti svojo organizacijo z ustanovitvijo dekanijskih odborov in se razbremeniti s preosnovanjem svojih pokrajinskih pododborov v samostojne pokrajinske

SKSZ (prvi so to izvršili Štajerci meseca novembra l. 1906., za njimi pa potem še Goričani in Korošci). Razen tega je stopila SKSZ tudi v stike s hrvaškimi kršč.-socialci in z nemškim »Volksvereinom«. Največjo pozornost je zveza posvečala organizaciji telovadnih odsekov. Dne 18. novembra l. 1906. je otvorila v ljubljanskem »Unionu« svojo telovadnico (predsednik tozadevnega odseka je bil Iv. Podlesnik, telovadcev se je priglasilo takoj 45). Naslednji mesec so že pridno telovadili v Ljubljani, na Jesenicah in v Št. Vidu nad Ljubljano. Na to delo so postali liberalci hitro pozorni. Meseca decembra l. 1906. je že v liberalnih listih »Slov. sekcija Svobodne misli« napadla katoliško ljudsko-izobraževalno delo. Najbolj sirovo so se zaganjali v mlado telovadno organizacijo (očitali so ji zlasti to, da je posnela svoj kroj po sokolskem), čeprav je telovadni odsek SKSZ dne 3. januarja l. 1907. objavil izrečno izjavo, da želi mirnega sožitja s Sokoli. Slično so začeli nastopati tudi proti drugim katoliškim društvom, zlasti proti pevskemu društvu »Ljubljana« (ustan. l. 1892.), ki so jo vrgli spomladi l. 1907. celo iz »Narodnega doma«, a v »Glasbeni Matici« so pometali nekaj mesecev nato iz odbora vse »klerikalce«.

To liberalno nasprotovanje pa katoliškemu društvenemu življenju ni prav nič škodovalo. Dne 26. maja l. 1907. je priredila mlada katoliška telovadna organizacija v dvorani ljubljanskega hotela »Uniona« že svoj prvi, lepo uspeli javni nastop. Istočasno so pa osnovali v Ljubljani še prvi ženski telovadni odsek SKSZ (predsednica ga. dr. Peganova). Proti temu se je pojavil izprva sicer v nekaterih rigoroznih duhovniških krogih precejšnji odpor (zlasti v »Bogoljubu«), ki je njih razvoj precej zadržal, toda vsled naklonjenosti drugih, zlasti škofa dr. Jegliča in kanonika Andr. Kalana, so pomisleki polagoma izginjali. O priliki velikega letnega zborovanja vseh SKSZ na Jesenicah dne 25. avgusta l. 1907. (letni občni zbor SKSZ za Kranjsko se je tisto leto vršil 2. II.), kateremu je prisostvovalo nad 2.000 udeležencev iz vse Slovenije, je bilo v središču vseh razprav vprašanje organizacije telovadnih odsekov. Že pičle tri mesece nato, dne 10. novembra, se je vršilo v Ljubljani ob navzočnosti zastopnikov 10 telov. odsekov ustanovno zborovanje »Zveze telovadnih odsekov«, ki je izvolila za svojega predsednika dr. L. Pogačnika (predsedoval je potem zvezi do svoje smrti l. 1919.) in za načelnika Alb. Jeločnika.

Z ustanovitvijo nove zveze je bilo ustvarjeno krepko ognjišče porajajoči se mladinski organizaciji, v kateri je bil odslej nekaj let osredotočen velik del pozornosti katoliškega organizatoričnega in ljudsko-prosvetnega dela. Tekom l. 1906. sta bila ustanovljena 2 telovadna odseka, l. 1907. že 8 in l. 1908. kar 27, a spomladi l. 1908. je dobila nova zveza z »Mladostjo«

(urednik Fr. Terseglav) tudi svoje lastno glasilo. Za nadaljnji razvoj mladinske telovadne organizacije je bilo posebno važno impozantno letno zborovanje vseh SKSZ, ki se je vršilo dne 26. in 27. julija l. 1908. v Škofji Loki (obč. zbor ljubljanske SKSZ se je tisto leto vršil 25. III.). Prvi dan so zborovale SKSZ in ugotovile svoj vsestranski napredek, naslednji dan se je pa vršil velik mladeniški tečaj (govorili so Krek, Ušeničnik, Terseglav, Podlesnik in I. Dolenec), ki je mladinskemu gibanju šele dal pravo smer. Ob tej priliki se je namreč uveljavilo naziranje, da katoliška telovadna organizacija ne sme biti le sportna, temveč mora biti v prvi vrsti v z g o j n a. Čimbolj so liberalci uvidevali nagli razvoj katol. telov. odsekov (na dan občnega zbora njih zveze, 15. X. l. 1908. je štela 37 odsekov, od teh 3 na Štajerskem in 4 na Goriškem), tem strastnejša je postajala tudi liberalna gonja proti njim. Toda nova mladinska organizacija je začela stopati tudi iz društvenih prostorov in prirejati velika mladeniška zborovanja.

Z isto intenzivnostjo in smotrenostjo se je razvijalo v tem času tudi ostalo katoliško društveno življenje. Katoliško časopisje je objavljalo stalno propagando za SKSZ (»Domoljub« je začel izdajati z novim letom 1909. celo posebno prilogo »Društvenik«), in število raznih društvenih prireditev je tako naraščalo, da jim sploh ni bilo več mogoče slediti. Katoliško geslo je postalo, da mora priti katoliško d r u š t v o ž e v v s a k o s l o v e n s k o v a s, ne le v vsako župnijo. Zlasti mladi katoličani na Goriškem so skušali hitro nadoknaditi vse, kar so bili zamudili stari. Vzporedno s tem se je širil tudi k a t o l i š k i t i s k. Družba sv. Mohorja je dosegla l. 1910. nad 85.000 članov, »Čas« 1500 naročnikov, »Domoljub« 24.000, »Bogoljub« 18.000, »Slovenec« 4000, »Mladost« 2500, »Naša moč« 1500, »Zlata doba« 1500 itd. V liberalni stranki sami je vladala za ljudskoprosvetno delo še vedno popolna brezbrižnost, le narodno-radikalni dijaki so osnovali nekaj ljudskih knjižnic (zlasti v Beli krajini), posamezni podeželski liberalci, zlasti učitelji pa nekaj pevskih in podobnih društev, ki sta jih Ribnikar in prof. Breznik združila l. 1919. v »Zvezo slovenskih izobraževalnih društev«.

Velike težave je delalo SKSZ pri njenih stalno in hitro naraščajočih poslih pomanjkanje prostorov. Ljubljanski »K a t o l i š k i d o m«, ki je dajal poprej streho mnogim katoliškim organizacijam in večini prireditev, so bili zaradi prevelikih dolgov priredili polagoma za zasebna stanovanja, nazadnje je bil pa celo prodan, a stara »Katol. družba«, njegova lastnica, je meseca januarja l. 1908. sploh prenehala obstojati. Njene nekdanje naloge so bile že davno prevzele razne druge organizacije, zato je družba polagoma sama od sebe ugasnila. Občni zbor SKSZ, ki se je vršil dne 7. marca l. 1909., se je pečal zato predvsem

z vprašanjem novega društvenega doma v Ljubljani (zveza je imela v tej dobi svoje prostore v hotelu »Unionu«). Končno ni preostalo drugega, ko da se je ustanovila poleti l. 1909. pod predsedstvom kanonika Šiške posebna zadruga »Ljudski dom«, ki je kupila meseca julija nekdanje strelišče za 47.000 K ter ga začela takoj prirejati za potrebe številnih ljubljanskih katoliških društev. »Ljudski dom« je nato postal res pravo ognjišče vsega katoliškega društvenega dela in življenja. Vkljub skrbem, ki jih je imela zveza s prostori, pa vendar tudi v tej prehodni dobi ni prav nič popustila v svojem smotrenem delu. Meseca aprila l. 1909. je priredila v Ljubljani velik tečaj za društvene voditelje, ki so ga posetili udeleženci iz vse Slovenije. Njen »Ljudski oder«, ki se je razvil iz nekdanjega »Delavskega gledališča«, je prirejal navzlic vsem oviram predstave in pomagal podeželskim odrom s svetom in dejanjem; zveza je uvedla lastne znake, sodelovala je pri reorganizaciji »Ljubljane« iz pevskega društva v glasbeni zavod, ustanovila dekliško izobraževalno organizacijo »Bogumilo«, ki se je hitro širila po deželi (»Slovenec« pa je začel izdajati septembra l. 1910. posebno prilogo »Naša gospodinja«, glasilo slovenskih gospodinj in deklet). Skušala je izvesti čim tesnejše sodelovanje posameznih prosvetnih društev (tozadevni sestanek se je vršil dne 30. IX. l. 1910., ki je razpravljal tudi o morebitni novi reorganizaciji SKSZ). Na zunaj se je pokazalo vse to delo posebno o priliki velikega zborovanja vseh SKSZ dne 31. maja l. 1909. v Št. Jakobu v Rožu, ki se ga je udeležilo nad 350 društev. Poročila posameznih zvez so izkazovala na Kranjskem že 143 včlanjenih društev (Vipavska zveza še posebej 13), na Štajerskem 115, na Koroškem 25, na Goriškem 52 in na Tržaškem 9. Na zborovanju je poudarjal Krek zlasti važnost dela po odsekih in predlagal, naj se osnujejo povsod razen že obstoječih telovadnih, pevskih ali dramatičnih odsekov, še izseljeniški, abstinenčni, delavski in narodno-obrambni odseki.

Največji razmah je doživljala v teh mesecih telovadna organizacija SKSZ. Povsod po deželi so se vršili veliki mladeniški tabori, ki so zanesli v mladino docela novo življenje in vzbujali v njej veselje do društvenega dela. Ko se je vršil dne 19. marca l. 1909. v Bohinjski Bistrici občni zbor »Zveze telovadnih odsekov«, ki je sprejela ob tej priliki ime »Orel«, je bilo združenih v njej že 54 odsekov (telovadni krožki namreč še vedno niso bili samostojna društva, temveč le odseki izobraževalnih društev, in tako je ostalo do l. 1922.). Do meseca oktobra je narastlo njih število na 90[86], naraščalo je pa še od

[86] Večina telovadnih odsekov je bila na Kranjskem, namreč 67, ostali pa večjidel na Goriškem. Na Štajersko je namreč prodiral Orel jako počasi,

meseca do meseca. Svoj prvi večji nastop je priredila katoliška telovadna organizacija pod novim imenom »Orel« dne 8. avgusta l. 1909. v Kamniku, kjer je nastopilo v sprevodu že 600 Orlov v krojih z 19 zastavami, a njih telovadbi je navdušeno sledilo nad 4000 udeležencev. Mnogo večjo pozornost nego takim javnim nastopom je pa posvečala orlovska organizacija še slejkoprej v z g o j i svojih članov. V to svrho je priredila zveza meseca novembra i. l. v Ljubljani 14 dnevni tečaj za gospodarsko in društveno vzgojo podeželskih voditeljev svojih odsekov, naslednjo pomlad potem zopet 19 poučnih tečajev po vsej deželi, izdala je Terseglavovo »Zlato knjigo«, odseki pa so začeli uvajati za svoje člane razen telovadbe še redne f a n t o v s k e v e č e r e, na katerih so se vršila predavanja, vaje v govorništvu, dopisovanje v liste, vaje v vodstvu društev, diskusije itd. Tako se je orlovska organizacija hitro krepila na znotraj in se širila ter izpopolnjevala na zunaj (o priliki zveznega občnega zbora dne 27. XI. l. 1910. je štela že 128 odsekov, porazdeljenih na 16 okrožij). Postajala je polagoma ena najvažnejših in najlepše se razvijajočih katoliških organizacij sploh.

Ker je Orlovska zveza sedaj že sama in dobro vodila vse svoje posle, je SKSZ lahko posvetila svojo pozornost novi panogi, to je n a r o d n i o b r a m b i. Po prelomu v Družbi sv. Cirila in Metoda l. 1907. je začela namreč SKSZ misliti na svojo lastno narodno-obrambno organizacijo. Mariborska SKSZ je že jeseni l. 1908. izdala svoj lastni narodni kolek v korist obmejnim Slovencem, a ljubljanska SKSZ užigalice v isti namen. Veliko letno zborovanje vseh SKSZ, ki se je vršilo dne 31. maja l. 1909. v Št. Jakobu v Rožu na Koroškem, je zlasti naglašalo potrebo po narodnem obrambnem delu. Takoj naslednje dni so objavili listi pozive k zbiranju vseslovenskega obmejnega sklada SKSZ, toda že v naslednjih mesecih je prodrlo prepričanje, da je potrebna za uspešno narodno-obrambno delo samostojna organizacija. Dne 31. julija je objavil »Slovenec« ognjevit uvodnik »Branimo svoje!«, pozivajoč na energično narodno-obrambno delo, češ da nas goli otroški vrtci DCM, poulične demonstracije in banketi ne bodo rešili. Tekom zime in prve pomladi je izvršila potem SKSZ vse potrebne predpriprave. Dne 4. maja l. 1910. je objavil »Slovenec«, za njim pa tudi vsi ostali katoliški listi poziv, podpisan od dr. Šusteršiča, dr. Brejca, dr. Gregorčiča in dr. Korošca, ki je vabil za 11. dan maja na ustanovni občni zbor »S l o v e n s k e S t r a ž e«. Napovedanega dne so se zbrale v Ljubljani tisočglave množice ljudstva s svojimi voditelji; ob velikem navdušenju je bila ustanovljena lastna katoliška narodno-obrambna organizacija. Za prvega predsednika

---

deloma zaradi pomanjkanja voditeljev, deloma pa zaradi konkurence mladeniških zvez.

»Slov. Straže« je bil izvoljen prof. E. Jarc in za tajnika Iv. Štefe. Nova organizacija je našla med ljudstvom nepričakovan odmev, zakaj že dober mesec po ustanovitvi je bilo osnovanih tudi po deželi 84 podružnic, a do dne 10. julija, ki so ga proglasili za praznik »Slovenske Straže«, pa celo 161 (DCM je štela ob tem času 211 podružnic s 15.000 člani). Še tisto leto je založila v korist obmejnih Slovencev posebne užigalice, kavino primes in kvas. Slično je napredovala nova organizacija tudi naslednje leto. Ko se je vršil dne 1. oktobra l. 1911. njen prvi redni občni zbor v Celovcu, je bila zastopana na njem že 201 podružnica, dohodkov je izkazovala že 47.793 K in članov nad 11.000. Svoje delovanje je obračala v prvi vrsti na severno jezikovno mejo, ki jo je DCM dosledno zanemarjala. To nepričakovano živahno delo, pri katerem so sodelovali zlasti akademiki, ni popustilo tudi v poznejših letih; obmejni štajerski in koroški Slovenci so imeli v njej močno oporo. Vzdrževala je nekaj šol in otroških vrtcev, snovala knjižnice, podpirala obrtnike na narodni meji itd.

Bržko se je »Slovenska Straža« postavila na lastne noge in so tudi razne druge panoge nekdanjega delokroga prevzele razne samostojne organizacije (n. pr. Rafaelova družba, Društvo sv. Marte itd.), je posvetila SKSZ svojo pozornost zopet ljudsko-izobraževalnemu delu v ožjem zmislu. Povsod po deželi se je vršilo ogromno število predavanj, predstav, tečajev itd.; v Ljubljani se je razvilo iz njenega tečaja za učenje poljščine posebno »Društvo ljubiteljev poljskega naroda«, (prvi preds. dr. E. Lampe); »Ljudski oder« je začel zopet z redno dramatično šolo; vršili so se vsako leto osrednji tečaji za razne panoge društvenega delovanja; najbujnejše življenje je cvelo vse križem. Uspehi so se kazali povsod, zlasti vidno pa — pri volitvah. Dne 17. maja l. 1911. je objavil Krek v »Slovencu« poseben uvodnik z naslovom »SKSZ«, v katerem je dejal med drugim: »Pri nas smo začeli od spodaj, in zato je naš temelj tako trden in močan, da brez nervoznosti mirno lahko rečemo, kdaj se povzpne poslopje do vrha. SKSZ je imela med svojimi sodelavci može praznih rok, a toplega srca in potrebnega znanja«. O priliki ogromne zmage, ki jo je dosegla SLS tisto leto pri državnozborskih volitvah, je »Slovenec« spodbujal še na nadaljnje enako intenzivno ljudsko-prosvetno delo, zakaj še stopnjevati ga je bilo itak težko. Ko se je vršilo o priliki blagoslovitve prezidanega »Ljudskega doma« 17. septembra i. l. v Ljubljani letno zborovanje vseh SKSZ (tistoletni obč. zb. ljubljanske SKSZ je bil 29. I.), je zrla zveza z upravičenim ponosom na uspehe svojega dela in na delo organizacij, izšlih neposredno iz njenega naročja. Število društev vseh SKSZ se je namreč dvignilo že na 451 s 43.229 člani, število orlovskih odsekov na 147, pevskih zborov je bilo 126 itd.

Nova društva so rastla v teh letih res kakor gobe po dežju (samo novih izobraževalnih društev je bilo n. pr. ustanovljenih l. 1910. 29, l. 1911. celo 31 in l. 1912. tudi 17), in brezmejna Krekova inicijativnost jim je dajala vedno novih in novih pobud. Na letnem zborovanju vseh SKSZ dne 13. oktobra l. 1912. v Mariboru je n. pr. predlagal, naj se osnujejo pri vseh izobr. društvih gospodinjski odseki za vzgojo dobrih gospodinj in po obrtnih krajih tudi obrtni odseki. Enako so nastajali novi listi ter se širili stari (»Domoljub« je dosegel meseca avgusta l. 1912. že naklado 30.000 izvodov in 2 meseca kasneje »Slovenec« 10.000 izvodov), dočim je maloštevilni liberalni tisk komaj životaril (celo nekaj liberalnih tiskaren je prešlo v katoliške roke, n. pr. Lampretova v Kranju l. 1911.). Dobro je stal le »Slov. Narod«, ki je bil veliki večini nasprotnega izobraženstva edina duševna hrana.

Tiho sicer, a vztrajno je delovala zlasti orlovska organizacija, proti kateri so vodili zato liberalci tudi najbolj prostaško gonjo. Ponavljali so se še vedno celo dejanski napadi na Orle (najznačilnejši n. pr. v Mariboru meseca septembra l. 1913.). Za mesec avgust l. 1911. je bil v Ljubljani napovedan velik slovensko-hrvaški mladeniški tabor, čigar središče bi bilo orlovstvo, a je bil zaradi raznih ovir odpovedan. Toda tudi brez takih velikih javnih manifestacij je število orlovskih odsekov stalno naraščalo. Iz orlovskih vrst so prihajali zaradi smotrene vzgoje, ki se je vršila v njih odsekih, najagilnejši delavci za vse panoge katoliškega organizatoričnega dela.

Skromen številčni pregled tega obsežnega organizatoričnega in ljudsko-prosvetnega dela, ki se je vršilo po vsej Sloveniji pred IV. katol. shodom, je nudil »Društveni koledarček« za l. 1913[87]. Iz tega pregleda je razvidno, da je bilo včlanjenih l. 1912. pri vseh SKSZ skupno 476 društev z 41.986 člani, s 102.619 knjigami, 250 pevskimi zbori, 4339 pevci, 95 tamburaškimi zbori, 1076 tamburaši, 104 »Čebelicami«, 31 skioptikoni, 64 zastavami in 74 domovi ter da so priredila vsa ta društva v navedenem letu 1989 predavanj, 1057 predstav in 320 veselic in koncertov. Za orlovsko organizacijo izkazuje koledarček v istem času 168 odsekov s 5228 člani, z 2696 telovadci, 2500 kroji, 337 trobentači, 1303 naročniki »Mladosti«, 117 drogi, 53 bradljami itd., a priredili so 1103 predavanja in 525 izletov.

---

[87] »Društvene koledarčke« je izdajala SKSZ že od l. 1904. Vsebovali so razen običajnega koledarskega gradiva še razne članke in navodila za izobraževalna društva, imenik vseh, v SKSZ včlanjenih društev in orlovskih odsekov z najvažnejšimi podatki o njih, poročila o večjih prireditvah in zadnja leta pred vojno tudi statistične preglede o delu društev. Važen je zlasti koledarček za l. 1907., ki je objavil Krekov načrt za socialne šole.

Spričo tega ogromnega dela, ki ga je vršila že vsa zadnja leta katoliška ljudsko-prosvetna organizacija v vseh slojih ljudstva, nas tudi ne more presenetiti mogočni uspeh IV. katol. shoda. Silne mase, ki so se tedaj zgrinjale v Ljubljano, so po veliki večini izšle že iz te ljudsko-izobraževalne organizacije, razprave in sklepi shoda pa so bili po velikem delu plod skušenj in opazovanj te organizacije ter posvečeni njenim nadaljnjim potrebam in ciljem. Ta organizacija, že dotlej dejansko srce in mozeg celokupnega slovenskega katoliškega gibanja, preobraževalni kvas vsega mlajšega rodu slovenskega naroda, je po katol. shodu rastla še dalje ter širila in poglabljala svoje korenine. Dne 12. oktobra l. 1913. se je vršil občni zbor »Slov. Straže« (njen predsednik je bil še vedno prof. Jarc), in blagajniško poročilo je izkazovalo v zadnjem poslovnem letu nad 90.000 K dohodkov ter 64.000 K stroškov, ne le dobro izpričevalo za vodstvo, temveč tudi krepak dokaz, da med ljudstvom narašča narodna zavest in zmisel za potrebo narodne samoobrambe. Glede na še vedno naraščajoče delo (samo ljubljanska zveza je štela o priliki obč. zbora 1. III. l. 1914. že 204 društva z 22.000 člani, 121 gled. odri itd.) je meseca februarja l. 1914. SKSZ sklenila osnovati svoje stalno tajništvo (prvi tajnik je bil M. Bajuk) in začeti z izdajanjem lastne zvezne korespondence (»Slov. Gospodar« jo je zahteval že jeseni l. 1907.). Plod tega sklepa je bil »Vestnik SKSZ« (pisal in urejeval ga je večinoma Krek), ki je objavljal načrte za društvena predavanja ter dajal članom vsa potrebna navodila in obvestila za delo v društvih. Krekov duh, ki je živel v vsej tej izobraževalni organizaciji, je bil dobro razviden takoj iz prve številke (izšla je meseca maja l. 1914.), ki je objavila načrt za predavanja k 500 letnemu jubileju ustoličenja koroških vojvod, članek o bratstvu Slovencev in Hrvatov, več aktualnega socialno-političnega gradiva, članek o knjižnicah in o odrih, izjavo odbora SKSZ, da odklanja zvezo slov. kat.-mladinske organizacije z »mladinskimi brambami«. ki so jih nameravali uvesti dunajski vladni krogi tudi na Kranjskem; dalje napoved, da priredi SKSZ to leto tečaj za delavske voditelje v industr. krajih, tečaj za tajnike delavskih organizacij, agrarno-politični tečaj ter dva dijaška tečaja, dalje navodilo za fante ali dekleta, če pridejo služit v mesto; končno še pritožbo, da pojema navdušenje za »Slov. Stražo«, poziv k snovanju novih »Čebelic« itd. Slično vsebino je prinesla tudi naslednja številka, ki je objavila med drugim zopet gradivo za predavanje k proslavi jubileja ustoličenja koroških vojvod, informativen članek o »Jugoslovanski strokovni zvezi«, prošnjo odbora SKSZ na deželni odbor, naj se zavzame za ugodno rešitev krize slovenskega gledališča v Ljubljani itd., razen tega je pa napovedala za konec avgusta ali začetek septembra še zborovanje vseh SKSZ, ki je

bilo že par let izostalo. Toda do tega ni več prišlo. Slično je nadaljevala SKSZ svoje delo tudi v Ljubljani sami. Prirejala je še vedno celo vrsto raznih tečajev, zlasti jezikovnih, predavanj itd. Na njeno inicijativo so sklenila v začetku meseca maja l. 1914. vsa pri njej včlanjena ljubljanska društva združiti svoje knjižnice v veliko javno, ljudsko »O s r e d n j o k n j i ž n i c o«, ki naj bi postala nekakšna matica celokupnega slovenskega knjižničarstva (misel je prvi sprožil dr. Puntar).

Do uresničenja tega sklepa pa žal ni več prišlo, kajti tri mesece nato je že divjala v o j n a, ki je na mah ustavila ves mogočni katoliški ljudsko-prosvetni aparat. Dr. Krek, kateremu so vedno lebdeli pred očmi le interesi slovenskega ljudstva, je sklical takoj po izbruhu vojne (dne 5. avgusta) skupno sejo odborov SKSZ, Slov. Straže, Zveze Orlov in Jugoslov. strokovne zveze v svrho organizacije p o m o ž n i h a k c i j in skupne pomožne osrednje pisarne, ki naj bi nudila ljudstvu v teh težkih časih razno pomoč. Toda ker so se razmere razvijale precej drugače, nego si jih je spočetka vsak predstavljal, se je omejevala pomožna akcija SKSZ predvsem na preskrbo r a n j e n c e v s k n j i g a m i, ženski odsek zveze se je pa udejstvoval pri dobrodelnosti. Polagoma je bilo mobilizirano vse, kar je moglo nositi puško, in vojni dogodki so zadušili vse javno življenje. Da bi si Zveza ohranila vsaj nekaj dohodkov, je bil osnovan spomladi l. 1915. pod Štefetovim vodstvom poseben o d s e k z a k i n o. ki je začel prirejati v ubitem deželnem gledališču[88] kinopredstave, polagoma je pa prešel popolnoma v Štefetove roke. Enako je zamrlo skoro prav vse društveno življenje tudi po deželi, le v nekaterih večjih krajih ali pa tam, kjer je vodil društvo kak posebno vnet duhovnik, je životarila v skrajno omejenem obsegu še kaka organizacija. Podobno so morale do skrajnosti omejiti svoje delovanje tudi vse druge osrednje organizacije. »Slov. Straža« je opustila nabiranje prispevkov in skušala ohraniti s svojim imetjem vsaj koroške šole; ko so ji pa jeseni l. 1916. pošla sredstva, se je obrnila po pomoč na Mohorjane. Le »Leonova družba« je poslovala skoro normalno in izdajala redno svoje publikacije.

Šele pozimi l. 1915/16., ko se je ljudstvo vojni že nekoliko privadilo, so posamezna društva zopet oživela ter priredila tu in tam kako predavanje. Krek je obiskoval begunce in jim priredil po taboriščih nekaj predavanj. SKSZ je preskrbovala predvsem slovenske ranjence s knjigami (samo »Slovenčevo« uredništvo jih je razposlalo do meseca februarja l. 1917. celih

[88] Gledališče so ubili predvsem liberalci sami, kakor smo naglasili že spredaj; sokriv njegovega propada je bil pa nedvomno tudi dež. odbor, ki ni hotel storiti nobenega koraka za njegovo sanacijo, kakor da bi se tikalo gledališče zgolj ljubljanske gospode in ne celokupne narodne kulture.

65.000). Dne 4. januarja l. 1916. se je vršil občni zbor »Ljubljane«, na katerem je razvijal njen pevovodja dr. Kimovec obširen delovni program za bližnjo bodočnost; dva meseca pozneje je pozival »Slovenec« k delu tudi druga društva, da si ohranijo vsaj življenje. Iz istega vzroka se je vršil dne 22. oktobra l. 1916. tudi nekak zasilni občni zbor SKSZ. Zveza je pozvala potem meseca novembra k delu vsa včlanjena društva in jim obljubila, da izide »Vestnik«. Ta je bil v tiskarni res že postavljen, toda v tem je zasedlo tiskarno nemško vojaštvo in stavek razmetalo.

Notranji spori, ki so divjali v SLS l. 1916. in 1917., so vplivali seveda tudi na katoliško kulturno organizacijo. Dr. Šusteršič se v SKSZ ni nikoli udejstvoval in je imel za kulturno delo sploh jako malo zmisla[89]. Krek je SKSZ popolnoma obvladoval, in zato notranji politični boji v zvezi sami niso prišli do izraza. Pač pa se je pojavil pri Krekovih somišljenikih odpor proti KTD, ki je bilo lastnik skoro vsega katoliškega tiska na Kranjskem in je trpelo, da je temu tisku neomejeno gospodaril dr. Šusteršič. Ta je o priliki Krekove petdesetletnice o božiču l. 1915. — kakor smo že omenili — med drugim preprečil, da bi časopisje KTD kakorkoli omenilo ta jubilej. Hvaležnim Krekovim učencem končno ni preostajalo drugega, kot da so izdali spomladi l. 1917. poseben spominski spis v — samozaložbi. To dejstvo je napotilo »Krekovce«, da so začeli misliti na lastno ustanovo, ki bi »izdajala raznovrstne duševne proizvode in izvrševala knjigotrško ter grafiško-artistično obrt«. In res! Dne 3. maja l. 1917. se je vršil pod vodstvom prof. Remca ustanovni občni zbor »Nove založbe« (predseduje ji že od početka do danes F. S. Finžgar). S svojim delom je začela zadruga že naslednjo jesen, izdala je prve knjige in mislila celo na lastno tiskarno. Toda ker je začela medtem Šusteršičeva zvezda bolj in bolj bledeti, so ostali mnogi njeni načrti neizvedeni, omejila se je le na založniške in knjigotrške posle.

Še preden je začela »Nova založba« s svojim pravim delom, je pa umrl idejni voditelj celokupnega slovenskega katoliškega ljudsko-prosvetnega dela in dolgoletni predsednik SKSZ, dr. J. E. Krek. Ker je temu dogodku sledeče politično gibanje za osvobojenje okupiralo prav vse moči nemobiliziranih mladih katoliških izobražencev in vso pozornost vseh plasti ljudstva, je stopila osirotela SKSZ za nekaj časa docela v ozadje. Šele poleti l. 1918., ko je postajala zmaga jugoslovanske misli gotova stvar in se je vse pripravljalo na bližajočo se svobodo, so hoteli Krekovi učenci in nasledniki obnoviti tudi nekdanje delo njegove SKSZ. Dr. Puntar je objavil že dne 16. marca v »Jugoslovanu«

[89] Dr Krek je dejal nekoč Šukljetu o Šusteršiču: »Ta človek je kulturi naravnost sovražen; kamorkoli stopa, kulturo ubija«.

članek »Naše izobraževalno delo«, v katerem je dejal, da bo treba sklicati za počitnice sestanek vseh katoliških kulturnih delavcev, nekak katoliški shod v malem, ki naj bi razpravljal o oživitvi katoliških organizacij. To misel so tudi uresničili in za 10. dan septembra l. 1918. sklicali v Ljubljano občni zbor, ki se ni omejeval zgolj na SKSZ, temveč je hotel ustvariti v zmislu zahtev bližajočih se časov nova pota in vidike za celokupno katoliško nepolitično organizatorično delo (izvzemši seveda gospodarsko). Devet odsekov je pripravljalo to obnovitev in na dan občnega zbora je prihitelo v Ljubljano nad 300 zunanjih delegatov iz vseh slovenskih dežel. Dopoldne so zborovali odseki, popoldne se je pa vršil občni zbor, ki ga je vodil zvezni podpredsednik prof. I. Dolenec. V prosvetnem odseku so poročali: dr. Puntar o reorganizaciji SKSZ v zmislu razširitve v nekako ljudsko vseučilišče za vso Slovenijo, Fr. S. Finžgar o ljudski dramatiki in dr. Kimovec o ljudskem petju in glasbi. V gospodarskem odseku sta razpravljala dr. J. Mohorič o narodno-gospodarskem položaju in dr. Jež o trgovskih in obrtnih zadevah. V kmetijskem odseku sta govorila Pišek o davkih in Brodar o kmetiški izobrazbi. Nadalje so zborovali še delavski odsek (poročevalec preds. Jugoslov. strok. zveze, dr. J. Mohorič), mladeniški odsek (poročevalec A. Komlanec o orlovski organizaciji in dr. Ličan o skrbi za moško mladino), odsek za obnovitev Goriške, politično-gospodarski odsek (razpravljal je o nalogah Narodnega sveta), ženski odsek (poročevalka Iv. Klemenčičeva) in narodno-obrambni odsek (referent dr. Jež). Na popoldanskem občnem zboru so sledila predsednikovemu in tajnikovemu poročilu predavanja dr. Mohoriča o narodnem gospodarstvu, dr. Puntarja o izobrazbi naroda in Klemenčičeve o ženskem vprašanju. Končno je bil izvoljen še novi osrednji odbor SKSZ (za predsednika je bil izbran potem o priliki konstituiranja F. S. Finžgar, za tajnika pa A. Komlanec).

S tem zborovanjem je bila neposredno pred prevratom obujena k življenju zopet SKSZ, vendar njeno nekdanje delo se ni dalo obnoviti tako lahko in tako hitro, kakor so mislili navdušeni udeleženci občnega zbora. Vsesplošno uničevanje, ki je nad štiri leta divjalo po vsej Evropi, ni prizaneslo tudi slovenski katoliški ljudsko-prosvetni organizaciji; v novi državi je bilo treba večletnega trdega in smotrenega dela, da je polagoma zacelila hude rane in pozidala skoro do tal porušeno stavbo.

Od III. katoliškega shoda l. 1906. pa do prevrata je preživljalo torej slovensko katoliško gibanje burna in zgodovinsko velevažna leta. S III. katol. shodom je bilo nekako zaključeno zunanje oblikovanje kat. gibanja, prodrlo je že do poslednje slovenske vasi in zbralo v svojih vrstah ogromno večino celokupnega slovenskega naroda. Ko je skoro istočasno zmagala splošna in enaka volilna pravica, je prišla ta večina krepko do veljave tudi na zunaj, in SLS, oziroma VLS je prevzela politično vodstvo slovenskega naroda. To poverjeno ji nalogo je izvrševala jako častno in uspešno. Dotlej skoro brezpomembna slovenska parlamentarna delegacija je stopala pod vodstvom dr. Šusteršiča, dr. Kreka in dr. Korošca vedno bolj v ospredje ter je zavzela za časa bojev z Bienerthom navzlic svoji maloštevilnosti vprav vodilno mesto v parlamentu; vendar ji zaradi prevelike nemške premoči in drugih okoliščin ni bilo mogoče preokreniti odločne protislovanske in protijugoslovanske smeri avstrijske notranje in zunanje politike. V poznejših letih so osebne ambicije sicer gnale dr. Šusteršiča na pota, ki se niso več krila z interesi slovenskega naroda, toda v usodni uri je stopil na Šusteršičevo mesto dr. Krek, ki je pokazal narodu njegov pravi cilj, do katerega ga je potem dr. Korošec tudi privedel.

Kakor v veliki državni politiki, tako je upravičila SLS zaupanje ljudstva tudi v domačih deželnih zborih. Kranjsko je katoliška deželnozborska večina gospodarsko vprav prerodila in jo tudi kulturno dvignila med prve dežele monarhije. Na Štajerskem je slovenska katoliška manjšina po dolgoletnih ljutih bojih že krepko nalomila protislovensko nemško prepotenco; le na Koroškem slovenski katoličani zaradi svoje šibkosti niso mogli nikamor naprej; na Goriškem pa zaradi posebnih notranjih razmer sploh niso imeli nobenega vpliva na deželno politiko.

Enako važen je bil v teh letih notranji razvoj katoliškega gibanja. Ker se je imelo boriti z vprav prostaškimi političnimi nasprotniki in njih reakcijonarnimi stremljenji, je potegnila njih oblika političnega boja večkrat za seboj tudi katoličane, vendar se je uveljavilo in zmagalo katoliško gibanje na Slovenskem predvsem s svojim ustvarjajočim delom na vseh poljih. Pri volitvah l. 1911. je VLS vprav pregazila vse svoje inferijorne nasprotnike. Ker sploh ni imela več nobene resne opozicije, je začela po eni strani zanemarjati svojo politično organizacijo, na drugi pa je dominantni položaj stranke previsoko dvignil ambicije njenega voditelja dr. Šusteršiča, ki je posegal, da bi dosegel svoj cilj, po absolutističnem gospodstvu v stranki. To in pa njegova premalo

slovenska orijentacija sta povzročili med vojno težko krizo stranke, ki jo je sicer prebolela, a je izšla iz nje vendarle jako oslabljena. Zato je bilo treba po osvobojenju velikih naporov, da je zopet vzpostavila svojo nekdanjo številčno moč.

V mnogo ravnejši črti nego politično izživljenje katoliškega gibanja je pa šlo v tej dobi njegovo gospodarsko in ljudsko-prosvetno organizatorično delo. Katoliška zadružna organizacija je brez vsakega zunanjega hrupa rastla od leta do leta tako, da se je moglo v tem pogledu primerjati s Slovenci le malo narodov na svetu. Njen vpliv je bil neprecenljiv: zatrla je že skoro poslednje ostanke nekdanjega oderuštva, močno zavrla naglo propadanje kmetiških domov iz konca 80 ih in začetka 90 ih let, pospeševala umnejše kmetovanje, polagoma izločala tako škodljive prekupčevalce, vzbujala vedno večji zmisel za vzajemnost in samopomoč ter krepila ljubezen do grude, kmetiško stanovsko zavest in pogum za kmetovanje. Sicer ni mogla preprečiti hude gospodarske krize, ki je vladala v vsej državi okrog l. 1912. in povzročila naraščajoče izseljevanje, toda bila je kmetu najmočnejša opora v njegovem žilavem boju za obstanek. Zlasti blagodejno je pa vplivala med vojno, ko je bila kmetu najboljša svetovalka in pomočnica in je s tem rešila ves narod še hujših gospodarskih pretresov. Nikakor se ne sme prezreti tudi njen narodno-politični vpliv zlasti ob severni meji, kjer je bila najkrepkejši jez proti narodno-zavojevalnemu vplivu nemškega kapitala.

Katoliška delavska organizacija, ki je v 90 ih letih usmerila celokupno slovensko katoliško gibanje v krščanski socializem, mu dala s tem demokratično in moderno socialno obeležje ter silno pospešila organizatorično delavnost, je v početku te dobe stopila sicer precej v ozadje, toda zadnja leta pred vojno, ko je osredotočila svoje sile na stanovsko in strokovno organizacijo, se je začela vnovič širiti. Bila je krepka opora delavstvu v njegovem boju proti izkoriščanju po tujih kapitalistih; razen tega je pa začela tudi v obmejnih deželah paralelizirati narodnostno jako škodljivi vpliv socialne demokracije.

Ponos slovenskega katoliškega gibanja te dobe je njegovo ogromno kulturno delo in njegova silna ljudsko-prosvetna organizacija. Najrazličnejša društva prosvetnega in narodnega značaja z izobraževalnimi društvi in orlovstvom na čelu so vprav preplavljala vse slovensko ozemlje in s svojimi brezštevilnimi predavanji, igrami itd. dvigala dan za dnem kulturni nivo celokupnega slovenskega naroda više in više. S tem so pripravljala resnični preporod našega ljudstva: mladina je zapuščala gostilne in se zbirala v društvenih sobah, knjiga in časnik sta prišla že v poslednjo slovensko hišo, želja po izobrazbi je naraščala, in narod se je dvigal fizično, umstveno

in moralno. To vse je prav bistveno vplivalo tudi na umnejše gospodarjenje in na naraščanje narodne zavesti.

Neutajljivo dejstvo je, da je ravno ta katoliška ljudskoprosvetna organizacija ustvarila pogoje za veličastno medvojno osvobodilno gibanje. Njej gre v prvi vrsti zasluga, da sta stopila v usodni uri v boj za osvobojenje zadnji slovenski delavec in poslednja slovenska kmetica.

*

Slovenski narod je živel in živi na geografsko enem najvažnejših ozemelj v Evropi, ker veže sever z jugom in zapad z vzhodom. Preko slovenske zemlje gre pot, ki veže Germane in Romane na vzhodu. Zaradi svoje maloštevilnosti nismo mogli ustvarjati na tej važni poti lastne države in si ohraniti svoje politične svobode, navzlic vsem neugodnim okoliščinam pa smo ohranili svojo narodnost. Do srede preteklega stoletja se je tujec zadovoljeval le s politično nadoblastjo nad našo zemljo; ko je pa začel tedaj stopati v ospredje narodnostni moment ter bistveno voditi potek dogodkov, so nas hoteli tudi narodnostno asimilirati. Tem stremljenjem se je prvo uprlo izobraženstvo z duhovščino na čelu. Ko je pa postajal pritisk le večji in večji ter se je meščanstvo že uklanjalo, je začelo stopati na branik vse slovensko ljudstvo, ki ga je organiziralo, oblikovalo in usposobilo za boj katoliško gibanje. Zgodovina slovenskega katoliškega gibanja je zato zgodovina celokupnega slovenskega naroda v poslednjih desetletjih. Slovensko katoliško gibanje pomenja torej prebuditev, oblikovanje in zmago slovenskega ljudstva. Trdna etična načela katoličanstva so tvorila osnovni temelj tega gibanja, katoliški shodi so mu dajali vsebino, neprecenljivo Krekovo politično, socialno, gospodarsko in kulturno organizatorično delo ga je pa oblikovalo in mu končno priborilo zmago. Slovensko katoliško gibanje je bilo, odkar je zavzelo svoje smotrene oblike, zlasti pa od I. kat. shoda l. 1892. dalje, najtrdnejša obramba celokupnega slovenskega naroda proti ekspanzivnemu stremljenju Nemštva in Italijanstva ter nositelj slovenskega kulturnega in socialnega napredka; zato ostane to gibanje trajno vklesano v zgodovino slovenskega naroda.

Nič manj važne naloge ga pa ne čakajo tudi v naši lastni državi, ki jo je ravno to gibanje v tako odlični meri soustvarjalo. Na njegovih sedanjih in bodočih potih pa utegne biti slovenskemu katoliškemu gibanju najboljša učiteljica ravno — njegova lastna zgodovina.

Dodatek.

Ljubljanska Prosvetna zveza po osvobojenju.

Občni zbor SKSZ z dne 10. septembra l. 1918., ki je bil združen z velikim zborovanjem ljudsko-prosvetnih organizacij iz vseh slovenskih dežel, je skušal glede na bližajoče se osvobojenje prebuditi in nanovo organizirati vse slovensko katoliško nepolitično gibanje. Izdelal je podroben in velikopotezen načrt za vse tozadevno delo, toda spričo težavnih okoliščin je šlo delo le počasi od rok. Na eni strani je obračal vso pozornost javnosti nase razrvani notranji in zunanji politični položaj, na drugi strani so bile spričo medvojnih kriz in ostre liberalne ter socialistične ofenzive katoliške vrste same jako zrahljane, na tretji strani je pa štiri in pol letna vojna zadušila veliko večino pred vojno tako cvetoče katoliške ljudsko-prosvetne organizacije.

Pozimi l. 1918./19. je imel odbor SKSZ pod Finžgarjevim predsedstvom (tajnik je bil Komlanec, blagajnik pa A. Zajc) polne roke dela z ureditvijo cele vrste notranjih zadev. Pri velikem delu članov glasb. društva »Ljubljana« je bilo opažati stremljenje po združitvi z liberalnim pevskim društvom »Slavec«, s čimer bi prešel v tuje roke tudi njen dragoceni inventar. Glede na to so po večmesečnem oklevanju dosegli nekateri njeni člani (zlasti dr. Natlačen), da je sklenil meseca marca l. 1919. občni zbor »Ljubljane«, da se društvo razide, inventar pa da preide v last SKSZ. Razpust sicer ni bil niti javljen oblastim, kajti takoj nato se je konstituirala »Ljubljana« kot pevski odsek SKSZ, polagoma se je pa potem zopet toliko opomogla, da je pod vodstvom dr. Kimovca in M. Bajuka osnovala poleti l. 1920. celo »Pevsko zvezo« kot podzvezo SKSZ. V njenem okrilju so se začeli potem zbirati polagoma ostali katoliški podeželski pevski zbori.

Drugo zapleteno vprašanje je tvoril »Kino Central«, ki ga je bilo treba likvidirati. Ker je ljubljansko gledališče iz spredaj navedenih razlogov sploh prenehalo s predstavami, je dovolil dež. odbor, da je začela SKSZ spomladi l. 1915. prirejati v njem filmske predstave, s čimer je skušala dobiti sredstev za svoje

vzdrževanje. Iz tozadevnega odseka zveze se je osnovalo meseca februarja l. 1916. posebno društvo, čigar duša je bil Iv. Stefe. Polagoma si je nabavil »Kino Central« precej inventarja in kupil na Miklošičevi cesti celo stavbno parcelo, da bi si zgradil lastno poslopje. Ob prevratu je društvo razpadlo in ker je veljalo ves čas kot nekak del SKSZ, je ta seveda takoj uveljavila posestne pravice na njegovo imovino, vendar je bilo treba še dolgotrajnih pogajanj in ugotavljanj na vse strani, preden se je vse vprašanje razčistilo in uredilo. Na parceli je nameravala potem zveza vsa prva povojna leta zidati prepotrebni »Prosvetni dom«, ki bi dajal streho številnim katoliškim osrednjim organizacijam, posebno socialno-politični šoli, ker pa ni bilo upanja, da bi zbrala v dogledni dobi za to potrebna sredstva, je parcelo končno meseca januarja l. 1921. prodala Zadružni gospodarski banki, ki si je zgradila na njej svojo palačo.

Navedeni sklep je izvršila SKSZ potem, ko je bilo vsaj za prvo silo rešeno vprašanje njenih pisarniških prostorov. Med vojno je imela zveza svojo zasilno streho v »Ljudskem domu«, ki je bil last istoimenske zadruge (preds. kanonik Šiška), toda njeno že itak pretesno stanovanje so delile še nekatere druge organizacije. Ker je bilo na domu okroglo 300.000 K dolga, je zahtevala falitna »Zadružna centrala«, da se stavba proda. Šele ko je pozimi l. 1920/21. Zadružna zveza prevzela likvidacijo Zadružne centrale, je bila odstranjena tudi grozeča nevarnost, da ostane cela vrsta katoliških organizacij brez varne strehe.

Slične neprilike je imela SKSZ s svojimi predsedniki. Prvi njen povojni predsednik Fr. S. Finžgar je odložil iz zasebnih razlogov svoje mesto že meseca maja l. 1919. Nadomestil ga je prof. Mazovec, ki je pa tudi odstopil že meseca novembra l. 1920., češ da odide na študijsko potovanje. Njegov naslednik je postal začasno msgr. Steska, na občnem zboru dne 21. februarja l. 1921. je bil pa izvoljen dr. L. Erlich. Ker se je mudil ta skoro vse leto v inozemstvu, svojih poslov sploh ni nikoli prevzel, temveč ga je nadomestoval I. podpreds. dr. J. Mohorič. Na obč. zboru dne 21. novembra l. 1921. je bil nato izvoljen za predsednika prof. dr. V. Rožič, ki je pa vztrajal na svojem mestu tudi le do aprila l. 1923. Tedaj je iz zasebnih razlogov odstopil. Čez poletje je vodil potem njegove posle dr. J. Puntar, in šele na obč. zboru dne 15. novembra l. 1923. je prišla zveza z izvolitvijo dr. J. Mohoriča do svojega stalnega predsednika. Ta ji načeluje še danes.

Vkljub takim in podobnim zunanjim težavam in oviram je pa SKSZ že takoj ob prevratu zastavila vse svoje moči, da zavzame zopet svoje nekdanje mesto v slovenskem katoliškem gibanju. Glede na načelne nejasnosti, ki so vladale še v naj-

aktualnejših tedanjih vprašanjih, je odbor že dne 30. oktobra l. 1918. sklenil, da izdelajo Finžgar predavanje o ločitvi Cerkve od države, Mazovec o avtonomiji in centralizmu in dr. Mohorič o denarju in valuti. Ta predavanja naj bi se poslala vsem zaupnikom po deželi, da jih razjasnijo ljudstvu v društvih. Pomanjkanje trdnih smernic je bilo opažati povsod, zato so se včlanjena društva neprestano obračala na zvezo po predavanja in zahtevala tudi oživitev »Vestnika SKSZ«. Da ustreže tej želji, je začela zveza že spomladi l. 1919. izdajati zbirko »Naša pota«, v kateri je objavljala izdelana predavanja, toda zaradi pomanjkanja sredstev sta izšla le dva zvezka; neizvršena je ostala tudi želja po izdajanju poljudno-znanstvene knjižnice (za 1. zvezek je bilo namenjeno Krekovo »Narodno gospodarstvo«). Pač je pa zveza oživila že spomladi l. 1920. svoj »Vestnik« (urejeval ga je zvezni tajnik N. Velikonja), ki je izhajal zaenkrat kot priloga »Slovencu«, in začela je še tisto jesen izdajati tudi zbirko »Ljudski oder«, ki je skušal ustrezati potrebam podeželskih dramatičnih odsekov.

Podobno je skušala SKSZ obnoviti tudi svoj ostali aparat. Že meseca novembra l. 1918. je sklenila oživiti ljubljanski »Ljudski oder« kot nekako matico podeželskih dramatičnih odsekov. Vodil ga je izprva pisatelj Fr. Bevk, za njim pa do danes N. Velikonja. Ker je imel »Ljudski oder« prve čase čez glavo posla s svojo lastno organizacijo in z zbiranjem raznešenega inventarja, se je osnovala dne 31. julija l. 1920. še posebna »Zveza dramatičnih odsekov (preds. Fr. Bevk, za njim pa J. Jalen), toda že spomladi l. 1922. se je spojila ta zveza zopet z »Ljudskim odrom«, češ da je nepotrebna, ker itak vrši vse njene posle »Ljudski oder«. Večje težave so bile pa s knjižnico. Med vojno je bila raznešena na vse vetrove, in le majhen ostanek je bil rešen. Odbor SKSZ je sklenil že meseca januarja l. 1919. naj se zopet uredi in izroči prometu, toda veliko oviro je tvorilo pomanjkanje potrebnih prostorov zanjo. Izvršil se je ta sklep šele jeseni l. 1921., ko je bil nastavljen stalni knjižničar (B. Poznič); od tedaj je zvezna knjižnica hitro napredovala, le večina podeželskih knjižnic spi žal še danes. Najmanj uspeha so imela pa prizadevanja SKSZ pri »Slovenski Straži«. Prof. Jarc je bil že l. 1917. odložil predsedstvo. Jeseni l. 1919. je napela SKSZ vse sile, da jo zopet oživi, toda do občnega zbora je prišlo šele meseca marca l. 1924. Na tem je bil izvoljen za predsednika dr. Rožman, a tudi njegov trud je ostal zaenkrat še brezuspešen, deloma ker je med ljudstvom, žal, jako padel zmisel za narodno-obrambno delo, deloma pa zato, ker so tudi katoličani sodelovali pri »Jugoslovanski Matici«.

Tako je skušala torej SKSZ bolj ali manj uspešno oživljati vse panoge svojega nekdanjega delokroga, le potrebnih tesnih stikov s podeželskimi ljudsko-prosvetnimi organizacijami dolgo ni mogla najti in urediti. Vsled razrvanih povojnih razmer med ljudstvom ni bilo opaziti pravega zmisla za resno izobraževalno delo; zlasti mladina je iskala predvsem hrupnih zabav. Nekaterih društev so se skušali polastiti pristaši Samost. kmetijske stranke, drugod so pa z najrazličnejšimi sredstvi ovirali njih delovanje[90]. SKSZ si je prizadevala poživiti podeželska društva s predavanji, s preskrbo dobrih iger, s tečaji in z organizacijo dekanijskih odborov, toda delo je le počasi napredovalo. Največjo oviro je tvorilo pri tem pomanjkanje sredstev, zaradi česar je bilo tudi nemogoče nastaviti dobrega stalnega tajnika, ki bi vzdrževal neprestane osebne in pismene stike z včlanjenimi društvi ter posvetil vse svoje moči poživitvi spečih organizacij. Prva leta si je morala zato pomagati zgolj s postranskimi močmi. Že jeseni l. 1919. je odbor tudi čutil, da predvojna zvezna pravila ne odgovarjajo več povojnim potrebam. Za občni zbor, ki se je vršil dne 5. februarja l. 1920. je zato pripravil odbor tudi izpremembo pravil, toda obč. zbor je na Zabretov predlog sklenil, naj jih odbor vnovič predela v tem zmislu, da bodi SKSZ odslej zgolj zveza društev in ne več tudi nekako ljudsko-izobraževalno društvo za Ljubljano.

Hitreje nego SKSZ si je pa po vojni opomoglo orlovstvo. Že tekom l. 1919. se je obnovila velika večina predvojnih orlovskih odsekov, in ustanovljena je bila cela vrsta novih. Pod vodstvom agilnega Jos. Pirca je zavladalo v orlovstvu tako živahno življenje, da je priredilo v dnevih od 30. julija do 1. avgusta l. 1920. v Mariboru celo I. slovanski orlovski tabor, katerega se je udeležilo tudi številno zastopstvo Hrvatov in Čehov in ki je tvoril prvo veliko povojno manifestacijo celokupnega slovenskega katoliškega gibanja[91]. Pod Pirčevim predsedniko-

---

[90] Ob priliki izobraževalnega tečaja, ki ga je priredila mariborska SKSZ meseca januarja l. 1920. v Šmarju pri Jelšah in katerega je posetilo nad 600 udeležencev, je n. pr. vdrlo k tečaju pod vodstvom nekega gostilničarja 20—30 »samostojnežev«, oboroženih z gorjačami; izzvali so hud pretep in voditelja tečaja, Žebota, ranili celo z nožem.

[91] Mariborski orlovski tabor je bil nekak katoliški shod v malem. Dne 30. julija so se vršila ves dan razen orlovskih tekem še zborovanja raznih dijaških organizacij in posvetovanje katehetov. Dne 31. julija je bil občni zbor Orlovske zveze, zborovanje Orlic (preds. Cilka Krekova), zborovanje Jugoslov. strokovne zveze (pred. J. Gostinčar), Jugoslovanske obrtne zveze (preds. I. Ogrin), Slomškove zveze (pred. I. Štrukelj), Marijinih družb in društev katol. rokodelskih pomočnikov, občni zbor SKSZ, ustanovno zborovanje Pevske zveze in Zveze dramat. odsekov ter zborovanje krščč. soc. delavstva. Dne 1. avgusta dopoldne se je vršilo veliko manifestacijsko zborovanje, popoldne pa orlovska javna telovadba, a naslednji dan so zborovale še Kmetske zveze. Posetile so te prireditve nepregledne množice slov. katol. ljudstva, in ob tej priliki je velika večina

vanjem se je razmahnilo orlovstvo pač na široko, ni pa šlo v globino. To so čutili nekateri izobraženci kot nedostatek, zato so se lotili že kmalu po mariborskem taboru popolne reorganizacije orlovstva v tej smerj, da ustvarijo iz njega čim najbolj disciplinirano mladinsko vzgojno organizacijo. Osnovali so Jugoslov. orlovsko zvezo (preds. dr. Megler), ki je imela v Sloveniji svojo »Orlovsko podzvezo« (preds. dr. Basaj) in »Orliško podzvezo« (preds. M. Žirovnik). S tem se je dejansko popolnoma osamosvojila od SKSZ, katere sestavni del je bila dotlej. Izprva je rodilo to precejšnjo napetost med obema organizacijama, ki se je pa kmalu zopet polegla; od tedaj se delo obeh le dopolnjuje.

Resolucije mariborskega zborovanja SKSZ so vnovič zahtevale zgraditev »Prosvetnega doma« v Ljubljani, organizacijo dekanijskih odborov in ustanovitev novih društev zlasti po industrijskih krajih, toda delo je šlo le počasi od rok. O priliki občnega zbora zveze dne 21. februarja l. 1921. je bilo ugotovljeno, da deluje izmed dekanijskih odborov le kamniški in da še vedno spi nad eno tretjino pred vojno včlanjenih društev[92]. Prejšnje poletje se je sicer vršil v Ljubljani tečaj za društvene voditelje, toda navzlic temu ni mogla SKSZ najti pravega in neobhodno potrebnega stika z včlanjenimi društvi, a posamezni njeni odseki in podzveze so se celo vedno bolj oddaljevale[93] od svoje matice. Glede na to je meseca februarja l. 1921. sprožil zvezni tajnik Velikonja vnovič vprašanje temeljite reorganizacije SKSZ v resnično in dejansko središče celokupne nepolitične katoliške organizacije. Po temeljitih posvetovanjih je prišel odbor do zaključka, da manjka zvezi predvsem dobrega duševnega voditelja, ki bi lahko posvetil vse svoje moči in ves svoj čas izključno le njej. V to svrho je skušal pridobiti župnika dr. Arnejca, razen njega pa še dr. Fr. Kulovca, toda vsa zadeva je polagoma zopet zaspala. Odbor je nastavil jurista I. Peršuha, ki naj bi vodil zvezno pisarno, spomladi l. 1922. je pa odpovedal celo temu, in celokupne posle je vršil le zvezni knjižničar Poznič. Odbor je zato marljivo vršil le drobno delo: na predlog Fr. Zabreta je ustanovil »Društveno nabavno zadrugo«, skušal je pomagati katoliškim srednješolskim organizacijam, prirejal je tečaje, sodeloval je pri lokalnih katol. shodih in taborih po deželi, pridobil je od Slov. Straže njene diapozitive in položil s tem temelj svoji poznejši veliki zbirki diapozitivov, reševal je razne druge ma-

slov. kat. organizacij prvič po vojni zopet priredila revijo svojih vrst in si začrtala smernice za nadaljnje delo.

[92] Meseca marca l. 1921. je oblast celo javila SKSZ, da bo razpustila 151 društev, če tekom 8 dni ne javijo, da še delujejo.

[93] Mariborsko SKSZ so n. pr. vsa prva leta vsi smatrali zgolj kot podzvezo ljubljanske SKSZ, vendar se je udeleževala le občnih zborov, sicer je pa hodila ves čas po svojih potih.

lenkosti itd., toda resničnega vodstva celokupnega katoliškega ljudsko-prosvetnega dela, kakršno je imela SKSZ pred vojno, si ni znal in ni mogel dobiti v roke. Razne podzveze so hodile zato brez zveze z matico popolnoma samostojno po svojih potih, že itak k separatizmu nagnjeni Mariborčani se za Ljubljano sploh niso brigali; na zvezne dopise skoro polovica društev ni odgovarjala. Te nedostatke je dobro čutil občni zbor z dne 21. novembra l. 1921., ki je poudarjal nujno potrebo po strogi centralizaciji vsega katol. ljudsko-prosvetnega dela in zahteval snovanje knjižnic, izdajanje osnutkov za predavanja, organizacijo delavnih dekanijskih odborov, prirejanje tečajev za društvene voditelje, snovanje novih društev, preskrbo diapozitivov za poučna predavanja itd. Novi odbor je sicer takoj po občnem zboru konstituiral iz svoje srede pet odsekov, toda ves uspeh je bil ta, da je priredil nekaj lepih tečajev (v Sostrem, v Dobu, v Šmartnem p. Šm. g., v Št. Jakobu ob S., v Rudniku, na Brezovici, na Dobravi, v Trbovljah, v Osilnici) in pospešil ustanovitev nekaterih dekanijskih odborov (v Novem mestu, v Kostanjevici), toda vprašanje koncentracije ljudsko-prosvetnega dela, ki so jo zahtevali od vseh strani, se ni premaknilo z mrtve točke (štajerska SKSZ je na svojem obč. zboru v Ptuju dne 6. januarja l. 1922. proglasila celo svojo popolno neodvisnost od ljubljanske zveze).

V tem težkem položaju sta SKSZ velikodušno priskočila na pomoč škof dr. Jeglič in ljubljansko »Kat. tiskov. društvo«, ki sta omogočila nastavitev že tako dolgo pogrešanega tajnika in redno izhajanje prepotrebnega »Vestnika SKSZ« kot samostojnega lista. Občni zbor zveze z dne 14. novembra l. 1922. se je vršil zato v najboljšem razpoloženju in z najlepšimi upi[94]. Rešitev obeh življenskih vprašanj zveze se je zavlekla še za nekaj mesecev, dne 1. aprila l. 1923. je pa končno vendarle prevzel tajniški posle agilni in inicijativni šentpetrski kaplan Jernej Hafner. Ta se je lotil svoje naloge takoj z vso vnemo, obiskoval je stalno podeželska društva, jih budil k delu in jim dajal navodila ter skrbel za redno mesečno izhajanje dobro urejevanega »Vestnika«.

Tedaj so bile pa tudi že v najživahnejšem teku priprave za V. slov. katoliški shod v Ljubljani, ki je bil sklican za

[94] Dne 13. novembra se je vršilo najprej veliko posvetovanje vseh odličnejših katol. javnih delavcev, ki je podrobno razpravljalo o vsem ljudsko-prosvetnem delu in o organizaciji SKSZ. Naslednji dan je bil potem občni zbor SKSZ. Zastopanih je bilo 62 društev in več prosvetnih delavcev iz vseh slovenskih pokrajin. Ob tej priliki je bilo ugotovljeno, da obstoja točasno 220 orlovskih in orliških odsekov, da so pri SKSZ včlanjena 203 društva, pri Pevski zvezi 120 zborov in da je bilo ustanovljenih dotlej 6 dekanijskih odborov, od katerih pa deluje le kamniški. V štajerski SKSZ je delovalo tedaj 136 društev in okrožno tajništvo v Celju.

dneve od 25.—28. avgusta l. 1923. Ljudsko-prosvetna vprašanja je obravnaval odsek za narodno prosveto (preds. dr. J. Puntar), ki je zboroval dne 27. avgusta. V njem so poročali dr. Capuder o »našem dosedanjem prosvetnem delu ter o ciljih in metodah za bodočnost«, Fr. Zabret o mladinski organizaciji, N. Velikonja o ljudskih odrih, E. Jarc o politični in državljanski vzgoji in dr. Puntar o osrednjem prosvetnem domu. Živahne debate je izzval zlasti Zabretov referat; ob tej priliki se je razčistilo in pojasnilo razmerje orlovske organizacije do verskih organizacij in do SKSZ. Resolucije so poudarjale, da naj prosvetne organizacije »še dalje uvažujejo resolucije dosedanjih štirih katol. shodov kakor tudi tam navedena in preizkušena sredstva«, razen tega so pa opozarjale še na potrebo verske, politične in narodnostne izobrazbe. SKSZ so resolucije naročale, naj »natanko določi svoj delokrog glede na ostale osrednje organizacije« in naj ima v stalni evidenci naš književni trg«. Dalje so priporočale igranje dobrih iger, poudarjale veliki vzgojni pomen orlovstva in se izrekle, naj »se zgradi čimprej »Prosvetni dom« kot središče vseh naših prosvetnih organizacij«.

Po katoliškem shodu, ki je imel mogočen vpliv na obnovitev celokupnega slovenskega katoliškega gibanja, je zavladalo tudi v SKSZ najživahnejše življenje, ki ga je bil že poprej sprožil v njej tajnik Hafner. Na zimo se je preselila zveza v novo palačo »Vzajemne posojilnice« na Miklošičevi cesti, Jugoslov. knjigarna je z bogatimi knjižnimi darovi izdatno pomnožila njeno knjižnico, odbor se je lotil nove revizije pravil in sestave poslovnika, a tajnik Hafner je potoval po vsej deželi ter budil speča društva k novemu življenju. Uspehi so se pokazali že na občnem zboru dne 15. novembra l. 1923., ko je tajnik poudarjal, da je v tekočem letu plačalo zvezi članarino izmed 216 obstoječih katol. ljudsko-prosvetnih organizacij že 142, dočim je izvršilo to svojo dolžnost prejšnje leto le 20 društev. Ta občni zbor je obravnaval zlasti notranjo organizacijo zveze, sklenil preimenovati zvezo iz SKSZ v »Prosvetno zvezo«, sprejel nova pravila[95] za zvezo in za včlanjena društva, določil smernice za novi poslovnik ter izvolil nov odbor, ki se je konstituiral na svoji seji dne 16. novembra in ki vodi z nebistvenimi izpremembami zvezo še danes (preds. dr. J. Mohorič, I. podpreds. dr. L. Sušnik, II. podpreds. prof. Iv. Dolenec, tajnik J. Hafner, blagajnik B. Pleničar).

---

[95] Ker na tem občnem zboru ni bilo zadostnega števila delegatov za izpremembo pravil, so bila ta sprejeta le dejansko, formalno so bila pa potrjena šele na izrednem obč. zboru, sklepčnem ob vsakem številu udeležencev, ki je bil sklican za 29. dan oktobra i. l. Tega zgolj formalnega občnega zbora se je udeležilo le 9 oseb, trajal je pa samo 32 sekund. Ista pravila in poslovnik je sprejela nekaj mesecev nato tudi mariborska SKSZ.

S temi reformami in ukrepi je bila SKSZ, oziroma »Prosvetna zveza« rešena. Dočim so še malo poprej mnogi dvomili v njeno življensko zmožnost in so jo nekateri proglašali za preživelo, je pa začela odslej rasti in se krepiti od meseca do meseca bolj. Zaradi pomirljivega nastopa dr. Mohoriča in dr. Capudra se je bilo posrečilo najprej urediti razmerje med »Prosv. zvezo« in Orli. Ti so se sicer popolnoma osamosvojili od PZ, pač so se pa takoj izrekli za ustvaritev nekakega kartela vseh slov. osrednjih katol. nepolitičnih organizacij, ki naj bi tvoril odslej vrhovno vodstvo vsega katol. kulturnega dela na Slovenskem (za tako zvezo zvez so bili tudi Mariborčani). Odbor PZ je sicer črtal iz svojega programa graditev »Prosvetnega doma«, češ da morajo rešiti to vprašanje gospodarske organizacije[96], zato se je pa posvetil tem intenzivneje svojim ožjim nalogam. Organiziral je celo vrsto tečajev v Ljubljani in po kmetih, skrbel za predavanja (v Ljubljani prireja od tedaj redno vsako zimo ciklus »Prosvetnih večerov«), nabavljal je nove serije diapozitivov za skioptična predavanja, bodril k delu včlanjena društva, jim pomagal ter jih nadziral, navezal stike z izseljenci ter s primorskimi in koroškimi Slovenci, zlasti je pa posvečal veliko skrb svoji lastni ljudski knjižnici v Ljubljani, katero je tekom l. 1924. s pomočjo KTD skoro podvojil (novembra l. 1923. je štela 1536 knjig, decembra l. 1924. pa že 2631). Ko se je vršil 8. dne oktobra l. 1924. zopet občni zbor PZ, je odbor lahko upravičeno ugotovil, da je bila zveza pred par leti že skoro v razsulu, dočim je sedaj s krepkimi silami na poti k najboljšemu napredku.

Jeseni l. 1924. je bil imenovan tajnik Hafner za župnika v Starem trgu; z njim je izgubila PZ najboljšega organizatorja. Njegov naslednik je postal dotedanji jeseniški kaplan Vinko Zor, ki je pokazal posebno velik zmisel za tehniška sredstva ljudskoprosvetnega dela. Že na odborovi seji dne 31. marca l. 1925. je kot prvi opozoril na važnost radija v prosvetnem delu, zbirko diapozitivov PZ je pomnožil tako, da je danes največja v državi in na njegovo inicijativo se množi število društvenih skioptikonov in kinoaparatov od leta do leta.

Tekom l. 1925. je bila v odboru PZ sprožena misel potovalne knjižnice za Slovence v diaspori in uvedbe posebnih otroških in mladinskih predavanj, navezali so se stiki s slovenskimi izseljenci-rudarji v Franciji, velika skrb se je posvečala gojitvi stanovskega kulturnega dela, merodajne činitelje se je opozarjalo na pomanjkljivo dušnopastirsko skrbstvo v rudarskih re-

[96] Zgraditev »Prosvetnega doma« imajo v evidenci tudi Orli, ki pa nameravajo dokončati najprej veličastni Stadion, potem se pa lotiti tudi tega perečega vprašanja. L. 1926. je začelo takemu domu posvečati svojo pozornost tudi osrednje vodstvo Marijinih družb.

virjih Trboveljske premogokopne družbe (za 20.000 duš je tam 32 učiteljev, a samo 4 duhovniki) in ponovno se je poudarjala potreba po poživitvi »Slovenske Straže«, da bi se s tem zaneslo zmisel za narodno-obrambno delo v čim najširše plasti ljudstva. Da se razčistijo nekatera nesoglasja, ki so se pojavila v delu krščč. soc. delavstva in dijaštva, in da se ustvari potrebno enotno vrhovno vodstvo celokupnega katol. kulturnega dela na Slovenskem, je sklicala PZ za 17. dan avgusta v Ljubljano posebno »prosvetno skupščino«, katere so se udeležili zastopniki vseh slovenskih kat. ljudsko-prosvetnih organizacij. Na njej so referirali Fr. Gabrovšek o smernicah za bodoče delo, p. Klasinc o ženskih organizacijah, F. S. Finžgar o narodno-obrambnem delu. dr. Slavič o ustanovitvi katol. narodnega sveta in J. Kalan o nemških katoliških organizacijah. Izčrpne debate so opozarjale zlasti na pomen gojitve domače slovenske kulture in stanovske izobrazbe, na važnost ženskih odsekov, ki naj bodo osredotočeni v »Slov. krščč. ženski zvezi«, in na nujno potrebo ustanovitve »Katol. narodnega sveta«. Občni zbor PZ, ki se je vršil dne 26. novembra l. 1925., je mogel podati končno, prvič po vojni, tudi vsaj približno številčno stanje ljudsko-prosvetnega dela v njenem okrilju. Tajniško poročilo je namreč navajalo, da je izmed 200 starih in 16 novih društev poslalo svoja poročila 154 organizacij, ki so štele 5597 moških in 5330 ženskih članov. Predavanj so priredila ta društva v zadnjem poslovnem letu 747 in 221 drugih prireditev, 106 dramatičnih odsekov je priredilo 668 predstav, 103 pevski zbori s 3400 pevci 46 pevskih koncertov, 116 knjižnic s 40.000 knjigami je pa izposodilo 25.000 del (tu ni všteta ljubljanska knjižnica s 4192 knjigami, ki jih je izposodila 13.000). Včlanjena društva so imela 104 društvene domove, 116 zastav, 9 godb, 4 orkestre, 16 tamburaških zborov, 34 skioptikonov, 2 kinoaparata in 4 radioklube, a zveza sama je imela 175 serij diapozitivov s 5000 slikami. Blagajniško poročilo je navajalo 89.500 Din dohodkov, istotoliko stroškov in 820.287 Din denarnega prometa. Poročilo »Svete vojske« je končno omenjalo, da deluje pri njej 8 podružnic in 25 treznostnih odsekov s 1433 člani, njeni glasili »Prerod« in »Mladi junak« imata nad 12.000 naročnikov, razen tega je pa organizirala še »Brezalkoholno produkcijo«, ki tvori gospodarski temelj njenega delovanja.

V zadnjih treh letih je šla PZ v označenih pravcih svojo pot naprej in navzgor. Njen delokrog se od leta do leta povečuje na širino in v globino, in vztrajno se približuje zopet onemu mestu, ki ga je imela SKSZ neposredno pred vojno, ko je namreč tvorila središče celokupnega slovenskega katoliškega gibanja. Od leta do leta izpopolnjuje svoje stare institucije in išče novih oblik prosvetnega dela. Od l. 1926. dalje redno prireja po deželi

velike prosvetne dneve (v Št. Vidu n. Lj., na Jesenicah, v Št. Vidu pri Stični, v Tržiču, v Preski, v Šmartnem pri Litiji, v Kamniku itd.), navadno za cele dekanije, ki naj kažejo uspehe dotedanjega kulturnega dela v dotičnem okolišu in navdušijo ljudstvo za nadaljnjo pot. Uvedla je za vsa društva na 25. dan marca vsakega leta obvezne materinske dneve. Izdelala je podrobne programe za socialne, higijenske, ženske, gospodarske, tehnične i. dr. tečaje, ki jih prireja vsako leto po podeželskih društvih, v Ljubljani pa razne jezikovne, knjigoveške, maskerske, režiserske i. dr. redne tečaje, razen tega pa še stalne prosvetne večere z izbranim sporedom. Ustanovila je posebni »romarski odsek«, ki prireja romanja in potovanja v bližnje in daljnje kraje (v Rim, v Lurd i. dr.) in poglobila je svoje stike z našimi izseljenci v inozemstvu. Poseben odsek za kino skrbi za nabavo novih kinoaparatov in filmov, pripravlja ustanovitev kino-gledališča v Ljubljani in vodi potujoči kino. Odbor je uvedel veliko propagandno akcijo za Družbo sv. Mohorja, omogočil je redno izhajanje srednješolskega »Mentorja«, spomladi l. 1927. je obudil k življenju »Slovensko Stražo« (preds. dr. V. Rožič) in izvršil vsa pripravljalna dela za »Katol. kulturni svet«, ki se je ustanovil dne 28. oktobra l. 1926.[96] Javna ljudska knjižnica PZ v Ljubljani se hitro množi in je dobila tiskan imenik svojih knjig, novi knjižničar (dr. A. Vodnik) je pa izvršil že tudi vse priprave za prepotrebno reorganizacijo in izpopolnitev zanemarjenega podeželskega knjižničarstva. Na inicijativo zveze se je vršilo že nekaj lepih krajevnih, oziroma dekanijskih prosvetnih razstav (v Kamniku, na Viču).

Enako lepo napredujejo tudi podzveze PZ. »Sveta vojska« (vodita jo Lindič in župnik Mrkun) raste in se krepi vkljub vsem oviram od leta do leta. »Ljudski oder« (preds. N. Velikonja) si pridobiva s svojimi nastopi vedno večji ugled, podpira gojitev dramatike po kmetiških društvih, a čaka ga še ustvaritev trdne zveze vseh dramatičnih odsekov. »Pevska zveza« (vodja M. Bajuk) si vztrajno ter z velikimi uspehi prizadeva dvigniti glasbeno kulturo pri ljudstvu do čim višje popolnosti. »Slov. kršč. ženska zveza« (predsednica P. Dolenčeva) se navzlic velikemu pomanjkanju vodilnih sodelavk in raznim drugim oviram uveljavlja vedno bolj in bolj, čaka jo pa še ustanovitev nadaljnjih ženskih odsekov po podeželskih društvih in njih trdne zveze, točno očrtanje delovnega programa teh odsekov in ustanovitev dobrega lastnega glasila. Največje in najhvaležnejše naloge pa čakajo še »Slovensko Stražo«. Čeprav je velika in smotrena na-

[97] Predsednik »Katol. kult. sveta« je univ. prof. dr. M. Slavič, tajnik V. Zor, včlanjeni so pa pri njem: ljubljanska PZ, mariborska PZ, Slov. orlovska zveza, Slov. orliška zveza, Slov. kršč. ženska zveza, Akademska zveza in Slov. kat. akad. starešinstvo.

rodno-obrambna organizacija danes še neprimerno potrebnejša, nego je bila pa pred vojno, je vendarle med našim narodom tako zelo padlo zanimanje za tozadevno delo in dolžnosti, da mora gledati vsak s skrbjo v bodočnost.

Krona vseh povojnih pridobitev PZ je pa ljubljanska r a d i o - o d d a j n a p o s t a j a, ki jo je dobila v svoje roke v desetem letu osvobojenja in v tridesetem letu svojega obstoja. Razgovori o prevzemu so se vršili že l. 1927., in prizadevanju poslancev Jugoslov. kluba se je zahvaliti, da so bili tozadevni zvezni koraki uspešni. Dne 4. februarja l. 1928. je bila v Belgradu podpisana pogodba, glasom katere je dalo poštno ministrstvo postajo za 15 let v najem PZ. V naslednjih mesecih so bile izvršene vse obsežne tehnične priprave[98], dne 1. septembra je začela postaja z rednim oddajanjem programa, ob proslavi desetletnice osvobojenja, ki jo je organizirala PZ, je bila pa radio-oddajna postaja slovesno otvorjena. S tem je dobila zveza v roke prosvetno sredstvo nedoglednega pomena, zakaj odslej se bo lahko glasila njena beseda do zadnje slovenske koče poslednje slovenske naselbine. Kakor nobeno drugo dosedanjih zunanjih sredstev bo ta postaja dan za dnevom družila celokupni slovenski narod ne glede na politične meje v enotno duhovno občestvo ter posredovala v domači besedi izsledke in oblikovanja duha in srca.

Skromen pregled velikega dela, ki ga vrši že danes »Prosvetna zveza« v slovenskem narodu, je nudil njen XXXI. občni zbor, ki se je vršil konec 30. leta njenega obstoja, t. j. dne 29. oktobra l. 1928. Tedaj je bilo pri njej včlanjenih 224 ljudsko-prosvetnih društev iz ljubljanske oblasti in 58 društev naših izseljencev v Nemčiji, Holandiji in Franciji. V navedenih društvih je bilo v zadnjem poslovnem letu 8262 članov in 7073 članic, 482 rednih in 62 izrednih občnih zborov, 1134 sej, 422 odsekov, 13 godb, 41 tamburaških zborov in 10 orkestrov. Društva sama so imela 68 lastnih domov, 192 lastnih dvoran, 84 zastav, 54 skioptikonov in 7 kino-aparatov. PZ sama je priredila 669 skioptičnih predavanj, 176 filmskih predavanj in 128 navadnih predavanj, 16 tečajev po deželi in 4 v Ljubljani, 23 prosvetnih večerov v Ljubljani, izposodila 21.635 diapozitivov in 176 filmov, razposlala 11770 okrožnic, organizirala nekaj velikih prireditev in potovanj, nakupila za 30.000 Din knjig za izseljence, organizirala počitniško bivanje otrok westfalskih izseljencev v

[98] Vse posle radija vodi poseben odbor PZ, ki je razdeljen v dva odseka. Gospodarski odsek, v katerem so tudi zastopniki onih 8 gospodarskih institucij, ki so založili obratno glavnico, vodi vse gospodarske posle in vzdržuje lastno trgovino in delavnico; prosvetni odsek pa skrbi za program oddajne postaje. Tehnično vodstvo radio-oddajne postaje v Domžalah in studija v Ljubljani je v rokah univ. profesorja M. Osane.

Sloveniji itd. Prav tako živahno je tudi delo pri večini včlanjenih društev. Ta so priredila na 260 odrih 795 gledaliških predstav (med drugimi celo več Shakespearejevih del in operet), 45 materinskih dni, 18 Cirilmetodijskih prireditev, 84 misijonskih prireditev, 107 koncertov, 58 izletov, nepregledno vrsto predavan in sestankov itd. Blagajniško poročilo PZ je izkazovalo 210.000 Din dohodkov, ravnotoliko stroškov in 2,442.661 Din denarnega prometa (tu pa ni vštето denarno poslovanje radija)[99]. Knjižničarjevo porcčilo je navajalo, da šteje zvezna knjižnica 7004 zvezke, izposodila je pa 989 obiskovalcem 11.749 krat 26.369 knjig. Pri včlanjenih društvih je 140 knjižnic s 48.400 knjigami. Zvezno glasilo »Vestnik PZ« izhaja v 1000 izvodih, »Mentor« pa v 2200.

Slično kakor zveza sama so delovale tudi njene podzveze. »Sveta vojska« je štela 38 podružnic in treznostnih odsekov s 3010 člani in je imela 511.478 Din denarnega prometa. Izdajala je »Prerod« in »Mladega junaka« v nad 12.000 izvodih, priredila je 105 predavanj in tečajev za 16.500 poslušalcev, njeni zastopniki so pa obiskali 1432 krajev in prehodili 14.000 km. Blagajniški promet njene gospodarske ustanove »Brezalkoholna produkcija« je znašal 1,032.632.50 Din. — »Pevska zveza« je imela 12 pevskih okrožij, ki so obsegala po 6—10 zborov. Priredila je 107 pevskih koncertov in izdajala svoje lastno glasilo »Pevec« v 600 izvodih. — »Ljudski oder« je prirejal v Ljubljani redne predstave in pomagal podeželskim odrom z maskerskimi in režiserskimi tečaji ter z izposojanjem iger (436 krat) in garderobe (143 krat), izdatkov je imel pa 59.400 Din. — »Slov. kršč. ženska zveza« je imela 6533 članic, prirejala je predavanja in kmetijsko-gospodinjske tečaje ter se udejstvovala mnogo na socialnem in humanitarnem polju.

Vzporedno z ljubljansko PZ je delovala vsa ta leta tudi mariborska PZ, ki ji je predsedoval dr. Hohnjec in ki obsega ozemlje lavantinske škofije. V prvih letih po prevratu se je imela boriti še z večjimi ovirami nego ljubljanska, vendar krepko sledi delu in napredku svoje ljubljanske matere, s katero jo družijo skupni »Vestnik« in skupne prosvetne skupščine, ki jih prirejata po potrebi od časa do časa. Zlasti mnogo zaslug si je pridobila za Prekmurje, kjer je bilo treba po prevratu šele orati ledino na vseh poljih. Notranja organizacija mariborske PZ je slična ljubljanski. Spomladi l. 1928. se je osnovala »Pevska zveza« še v njenem okviru (preds. Gasperič).

---

[99] Stalni in hitri napredek PZ nam lepo predočuje njen denarni promet, ki je znašal: l. 1921/22. Din 76.000.90, l. 1922/23. Din 303.055.70, l. 1923/24. Din 723.627.47, l. 1924/25. Din 820.287.28, l. 1925/26. Din 937.454.45, l. 1926/27. Din 986.337.05, l. 1927/28. Din 2,442.661.43.

To je prerez današnje organizacije PZ in površni pregled njenega dela. Umevno je pa, da njen razvoj niti od daleč še ni zaključen. Po hudih ovirah in raznih pretresih se ji je bilo posrečilo vzpostaviti zopet svojo organizacijo, obuditi k življenju veliko večino svojih nekdanjih društev, osnovati nove organizacije in ustanove ter poiskati novih oblik in sredstev ljudsko-prosvetnega dela. Tako postaja polagoma ogledalo vsega duhovnega življenja slovenskega ljudstva in najlepši živi spomenik svojega velikega očeta — Janeza Evangelista Kreka.

Popravek:

Na str. 236., spodaj, je izvajanja glede sestave prve Narodne vlade popraviti tako, da se tozadevni razgovori in sestava sama ni izvršila dne 29. oktobra l. 1918., temveč dne 31. oktobra.

Kazalo.

Stran

Predgovor 5

I. Prvi početki katoliškega gibanja v Sloveniji 5

1.) **Avstrijska politika od l. 1848.—1879.:** obnovitev ustavnega življenja str. 5; vlada C. Auersperga, str. 6; vlada A. Auersperga, str. 7.

2.) **Slovenska politika od l. 1848.—1879.:** Slovenska politika in nje značaj v 60ih letih, str. 8; Staroslovenci in Mladoslovenci, str. 9; prvi strankarski boji in prve katoliške organizacije, str. 11; polit. razvoj v obmejnih deželah, str. 13; sloga, str. 14.

3.) **Društveno življenje od l. 1860.—1879.:** društva iz prejšnjih dob, str. 15; čitalnice, str 16; Katol. družba, str. 17; Katol. politična društva, str. 18; katol. ljudsko-prosvetno delo, str. 20; prva bralna društva, str. 21. — Resume liberalne dobe, str. 22.

II. Oblikovanje slov. katoliškega gibanja 24

1.) **Avstrijska politika od l. 1879.—1893.:** polom liberalizma, str. 24; Taaffejeva vlada, str 24; kulturna politika Taaffejeve vlade, str. 25; konservativci in krščanski socialci, str. 26; ponovna okrepitev liberalizma in Taaffejev padec, str. 27.

2.) **Slovenska politka od l. 1879.—1893.:** Slovenci v konservativni Taaffejevi parlamentarni večini, str. 28; krhanje domače sloge, str. 29; liberalci in konservativci, str. 30; mladi katoličani, str. 32; volitve l. 1891. in ustanovitev »Nar.-napr. stranke«, str. 33.

3.) **Katoliško gibanje od l. 1879.—1892.:** Jerič in ustanovitev »Katoliške bukvarne«, str. 35; ustanovitev »Katol. tiskarne« in izpremenitev »Slovenca« v dnevnik, str. 36; škof Pogačar in katol. liberalizem, str. 36; dr. A. Mahnič in dr. J. Missia, str. 37; ustanovitev »Kat. tiskov. društva«, str. 38; »Rimski Katolik«, str. 40; II. avstr. katol. shod, str. 41; ustanovitev »Katol. polit. društva«, str. 42; uveljavljanje Mahničevih učencev, str. 43; I. slov. katoliški shod, str. 44.

4.) **Politični razvoj v obmejnih slovenskih deželah od l. 1879.—1892.:** na Štajerskem, str. 47; na Goriškem, str. 48; v Trstu, str. 49; na Koroškem, str. 49.

5.) **Katol. prosvetno delo v Taaffejevi dobi:** propadanje čitalnic, str. 51; liberalne organizacije, str. 51; konservativci in organizacija, str. 51; nova bralna društva, str. 52; Mahničevi učenci in organizacija, str. 53. — Resume Taaffejeve dobe, str. 54.

III. Razmah katoliškega gibanja 56

1.) **Avstrijska politika od l. 1893.—1906.:** Windischgrätzeva vlada, str. 57; Badenijeva vlada, str. 57; Badenijeve jezikov. naredbe, str. 58; Gautscheva in Thunova vlada, str. 58; Körberjeva vlada, str. 59; splošna in enaka volilna pravica, str. 60.

Stran

2.) **Slovenska politika od l. 1892.—1906.:** konservativni značaj parlamentarne delegacije, str. 61; domači politični boji l. 1893. in l. 1894., str. 62; volitve v kranj. dež. zbor in liberalno-nemška zveza, str. 63; Slovenci v drž. zboru l. 1897., str. 65; vseslovenski shod, sprava in »Naša Straža«, str. 66; kat. zadružništvo in boj liberalcev proti njemu, str. 69; prvi boji z liberal. učiteljstvom, str. 72; državnozborske volitve l. 1900. in opredelitev poslancev po klubih, str. 74; afera z žlindro, str. 76; volitve v kranj. dež. zbor l. 1901., str. 77; boj za vol. reformo v kranj. dež. zboru, str. 79; boji zaradi zadružništva, str. 82; razmere na Hrvaškem, str. 83; zasedanje kranj. dež. zbora l. 1903., str. 84; boji z liberalnim učiteljstvom, str. 84; propadanje liberalne stranke, str. 86; boj za splošno in enako volilno pravico v parlamentu, str. 90; volivna reforma za kranj. dež. zbor. str. 92; razcepljenost svobodomiselnega izobraženstva, str. 94; liberalno učiteljstvo, str. 97.

3.) **Katoliško gibanje od l. 1892.—1906.:** umikanje konservatizma in uveljavljanje Mahničevih učencev, str. 98; prvi pojavi katol. dijaškega gibanja, str. 100; kat. politična organizacija, str. 101; pojav in razmah kršč.-soc. delavskega gibanja, str. 102; katol. gospodarska organizacija, str. 108; II. slov. katol. shod, str. 111; polit. boji in kat. organizacija po II. kat. shodu, str. 113; »Slov. ljudska stranka«, str. 116; katol. delavsko gibanje od l. 1900.—1906., str. 117; katol. gospodarska organizacija po II. kat. shodu, str. 121; kat. dijaško gibanje po II. kat. shodu, str. 123; III. slov. katol. shod, str. 125.

4.) **Politični razvoj v obmejnih slov. deželah od l. 1892.—1906.:** vodstvo štajerskih Slovencev v Celju, str. 127; desorganizacija in desorijentacija štajerske politike, str. 128; kat. mladinsko gibanje, str. 131; dr. Koroščeva kandidatura, str. 133; štajerski Slovenci v dežel. zboru, str. 134; politični razkol na Štajerskem, str. 135. — Dr. A. Gregorčič in njegova politika, str. 137; razkol med Gregorčičem in Gabrščkom, str. 138; goriški kršč. socialci, str. 140. — Politika »Edinosti« v Trstu, str. 141; ricmanjska afera, str. 142; italijanski liberalci, str. 143. — Porazi koroških Slovencev, str. 145; dr. Brejc in ugodni vpliv njegovega prihoda na Koroško, str. 146; odmevi državnozbor. volilne reforme na Koroškem, str. 147.

5.) **Katol. društveno in ljudsko-prosvetno delo od l. 1892.—1906.:** interes za prosvetno delo, str. 149; »Leonova družba«, str. 149; SKSZ, str. 150; bralna društva, str. 153; I. shod kat. slov. nepolitičnih društev, str. 154; prosvetno delo v ospredju, str. 155; delo SKSZ, str. 156. — Resume dobe od l. 1892.—1906.

IV. Zmaga katoliškega gibanja 159

1.) **Avstrijska politika od l. 1907.—1918.:** prvi demokratični parlament, str. 159; vlade Bienertha, Gautscha in Stürgkha, str. 160; svetovna vojna, str. 161.

2.) **Slovenska politika od l. 1907. do prevrata:** državnozb. volitve l. 1907., str. 162; slov poslanci na Dunaju, str. 163; socialni bojkot str. 164; boj za DCM, str. 165; volitve v kranj. dež. zbor l. 1908., str. 166; sporazum glede deželnozb. vol. reforme, str. 167; septembrski dogodki v Ljubljani, str. 169; aneksijska kriza, str. 170; septemb. dogodki v kranj. dež. zboru, str. 172; boji proti Bienerthu, str. 173; publikacija liber.-nemške pogodbe, str. 176; »Ženinom in nevestam«, str. 179; slov. poslanci v parlamentu in boj za slov. vseučilišče, str. 180; volilna reforma za ljubl. občinski svet, str. 182; staroliberalci, mladoliberalci in »Jutro«, str. 183; razpust ljubl. obč. sveta, str. 184; liberalni gospodarski polomi, str. 186; slov.

delegacija v parlamentu, str. 187; domači boji, str. 189; ljublj. obč. volitve l. 1911; boji z liberal. učiteljstvom, str. 193; SLS v parlamentu, str. 196; dr. Šusteršič — kranj. dež. glavar, str. 197; medsebojni strankarski boji, str 199; Cuvajev režim na Hrvaškem, str. 201; prva balkanska vojna, str. 203; druga balkanska vojna, str. 207; »Preporod«, str. 209; K. Theimer, str. 210; jesensko zasedanje kranj. dež. zbora, str. 212; »Vodiška Johanca« in »Dan«, str. 213; volitve v kranj. dež. zbor l. 1913., str. 214; SLS v parlamentu, str. 215; Agro-Merkur, »Dan« in strankarski boji, str. 216; dijaški štrajk, str. 218; sarajevski atentat, str. 219; izbruh vojne, str. 221; l. 1915. in 1916., str. 222; obuditev polit. življenja, str. 223; »Jugoslov. klub«, str. 224; majska deklaracija, str. 225; incident s Čehi, str. 225; »ljubljanska deklaracija«, str. 227; Krekova smrt, str. 227; jugoslov. gibanje in Seidlerjeve persekucije, str. 228; boj za osvobojenje, str. 230; jugoslov. gibanje in Hrvatje, str. 231; dr. Šusteršičev defetizem, str. 232; Jugoslov. demokr. stranka, str. 233; Narodni svet, str. 234; pred prevratom, str. 235; Narodno veće, str. 236; prevrat, str. 236; ženevska pogodba, str. 237; zedinjenje države SHS s Srbijo, str. 238.

3.) **Katoliško gibanje od III. kat. shoda do prevrata:** agrarni značaj SLS, str. 239; organizacija SLS, str. 240; boj za socialno zavarovanje, str. 243; dr. Šusteršič in začetek njegovega boja s Krekom, str. 245; stiki SLS s Hrvati, str. 247; katol. delavska organizacija, str. 248; socialni problemi, str. 251; katol. gospodarska organizacija, str. 252; »Slomškova zveza«, str. 253; kat. dijaško gibanje, str. 254; IV. katol. shod, str. 256; nadomestne volitve na Notranjskem, str. 261; katol. organizacija, str. 262; umor v Sarajevu in izbruh vojne, str. 262; Krekovci in vojna, str. 264; Krekova 50 letnica, str. 265; Ilirska banka, str 266; škofova posredovanja med Krekovci in Šusteršičem, str. 266; izvrš. odbor SLS v Šusteršičevih rokah, str. 267; občni zbor Zadruž. zveze l. 1916, str. 268; stališče duhovščine, str. 269; vprašanje kranjskega delegata, str 269; Krek in škof dr. Jeglič, str. 269; konferenca dekanov, str. 270; »ljubljanska deklaracija«, str. 271; list »Jugoslovan«, str. 272; Šusteršičev izstop iz Jugoslov. kluba, str. 273; Šusteršič razpusti SLS, str. 273; reorganizacija SLS, str. 274; SLS ob prevratu, str. 277; SLS po prevratu, str. 278.

4. **Obmejne slovenske dežele med III. kat. shodom in prevratom:** splošna karakteristika, str. 278. — Ustanovitev »Slov. kmečke zveze« za Štajersko, str. 279; državnozb. volitve l. 1907., str. 280; boji med katoličani in liberalci na Štajerskem, str. 280; Slovenci v štaj. dežel. zboru, str. 281; nemški pritisk in katol. organizacija, str. 282; državnozb. volitve l. 1911., str. 283; štaj. deželni zbor, str. 284; katol. organizacija na Štajerskem, str. 284; štaj. Slovenci med vojno in o prevratu, str. 285. — Liberalna in »Kmečka stranka« na Goriškem, str. 286; katol. organizacija na Goriškem, dr. Gregorčič in ustanovitev goriške SLS, str. 287; deželnozb. volitve l. 1907., str. 288; Gregorčič-Pajerjeva zveza in odpor »novostrujarjev«, str. 289; nove volitve v goriški dež. zbor, str. 290; organizatorična delavnost »novostrujarjev«, str. 291; prelom med dr. Gregorčičem in krščc. socialci, str. 293; goriški Slovenci med vojno in o prevratu, str. 295. — Liberalni značaj tržaškega »edinjaštva«, str. 296; ustanovitev SLS za Trst in Istro, str. 299; konflikti med »Zarjo« in »Slovencem«, str. 299; ofenziva »Slovenca« proti »edinjaštvu«, str. 300; imenovanje škofa dr. Karlina, str. 300; prve katol. organizacije v Istri, str. 301; italijanska iredenta v Primorju, str. 302; tržaški in

Stran

istrski Slovenci med vojno in o prevratu, str. 302. — Državnozb. volitve l. 1907. na Koroškem, str 303; politična nasprotstva na Koroškem, str. 304; koroška katol. organizacija, str. 304; pritisk Nemcev, str. 306; Šusteršič in koroški Slovenci, str. 307; koroški Slovenci med vojno, str. 308;; boj za Koroško in plebiscit, str. 309.

5.) **Katoliško društveno in ljudsko-prosvetno gibanje:** katoliški tisk, str. 310; ustanovitev prvih telovad. odsekov, str. 311; »Ljudski dom v Ljubljani, str. 312; orlovstvo, str. 313; »Slov. Straža«, str. 314; SKSZ, str. 315; društveno življenje med vojno, str. 318; »Nova založba«, str. 319; oživljenje SKSZ, str. 320. — Resume dobe med III. kat. shodom in prevratom, str. 321. — Konec, str. 323.

Dodatek: ljubljanska Prosvetna zveza po osvobojenju 324

Od istega pisatelja so izšla doslej v knjižni izdaji naslednja dela:

Naša Istra. V Ljubljani, 1919.

Fran Levstik, izbrani spisi za mladino. V Ljubljani, 1921.

Fran Erjavec, izbrani spisi za mladino. V Ljubljani, 1921.

Matija Valjavec, izbrani spisi za mladino. V Ljubljani, 1922.

Srbske narodne pripovedke. V Ljubljani, 1922.

Наша Истра. Скопље, 1922.

Josip Stritar, izbrani spisi za mladino. V Ljubljani, 1923.

Simon Jenko, izbrani spisi za mladino. V Ljubljani, 1923.

Kitajske narodne pripovedke. V Ljubljani, 1923.

Slovenci. V Ljubljani, 1923.

Zgodovina socializma v Srbiji. V Ljubljani, 1923.

A. M. Slomšek, izbrani spisi za mladino. V Ljubljani, 1924.

Janko Kersnik, izbrani spisi za mladino. V Ljubljani, 1924.

Slovinci. V Prostějove, 1924.

Afriške narodne pripovedke. V Ljubljani, 1924.

Brezposelnost in problemi skrbstva za brezposelne. V Ljubljani, 1924.

Starejše pesnice in pisateljice, izbrani spisi za mladino. V Ljubljani, 1926.

Ob 60 letnici B. Potočnikove čitalnice v Št. Vidu nad Ljubljano. V Ljubljani, 1926.

Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. V Ljubljani, 1928.

Kmetiško vprašanje v Sloveniji. (V tisku.)

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA V LJUBLJANI

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA
COBISS
00000242262